ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:
УНІВЕРСИТЕТ імені АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

ISSN 2523-4463 (print)
ISSN 2523-4749 (online)
DOI 10.32342/2523-4463-2021-1-21

BULLETIN OF ALFRED NOBEL UNIVERSITY

ВІСНИК

УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ ▪ **Заснований у жовтні 2010 р.** ▪ **Виходить 2 рази на рік**

СЕРІЯ ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

SERIES PHILOLOGY

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Програмні цілі – висвітлення результатів новітніх досліджень та досягнень філологічної науки за всіма напрямами і аспектами її розвитку та практичного застосування.

Для наукових працівників, фахівців-лінгвістів, літературознавців, перекладознавців, студентів, широкого кола науковців і дослідників всіх напрямів розвитку філології.

Матеріали публікуються змішаними мовами.

Журнал затверджено до друку і до поширення через мережу Інтернет за рекомендацією вченої ради Університету імені Альфреда Нобеля (протокол від 30 листопада 2020 р. № 6).

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки» затверджено у Переліку наукових фахових видань за категорією «Б» рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України (наказ від 24.09.2020 р. № 1188).

Журнал «Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки» зареєстровано у міжнародних наукометричних базах і директоріях Ulrich's Periodicals Directory, Directory of Open Access Journals (DOAJ), Index Copernicus та індексується в інформаційно-аналітичній системі Національної бібліотеки України імені Вернадського та Google Scholar.

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 22576-12476ПР від 20.02.2017 р.

1 (21) 2021

РЕДАКЦІЙНА РАДА

Голова редакційної ради
Б.І. ХОЛОД, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Заступник голови редакційної ради
А.О. ЗАДОЯ, доктор економічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної ради

С.Б. ВАКАРЧУК, доктор фізико-математичних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
В.А. ПАВЛОВА, доктор економічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор серії
А.А. СТЕПАНОВА, доктор філологічних наук, професор
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Відповідальний секретар
Д.О. ГОЛУБ, кандидат філологічних наук, доцент
(Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).

Члени редакційної колегії

Н.О. ВИСОЦЬКА, доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет).
Я.В. ГАЛКІНА, кандидат філологічних наук, доцент (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
А.А. ЗЕРНЕЦЬКА, доктор філологічних наук, професор (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ).
Н.В. ЗІНУКОВА, доктор педагогічних наук, доцент (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.О. КОРНІЄНКО, доктор філологічних наук, професор (Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, м. Київ).
А.В. ЛЕПЕТЮХА, кандидат філологічних наук, доцент (Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди).
О.І. МОРОЗОВА, доктор філологічних наук, професор (Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна).
В.Г. НІКОНОВА, доктор філологічних наук, професор (Київський національний лінгвістичний університет).
Л.К. ОЛЯНДЕР, доктор філологічних наук, професор (Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, м. Луцьк).
І.В. ПРУШКОВСЬКА, доктор філологічних наук, доцент (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).
Л.І. ТАРАНЕНКО, доктор філологічних наук, доцент (НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»).
О.Б. ТАРНОПОЛЬСЬКИЙ, доктор педагогічних наук, професор (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
О.М. ТУРЧАК, кандидат філологічних наук, доцент (Університет імені Альфреда Нобеля, м. Дніпро).
Т.В. ФІЛАТ, доктор філологічних наук, професор (ДЗ «Дніпропетровська медична академія МОЗ України»).
Н.Л. ЮГАН, доктор філологічних наук, професор (Київський національний університет імені Тараса Шевченка).

EDITORIAL COUNCIL

Head of Editorial Council
BORYS KHOLOD
Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Deputy Head of Editorial Council
ANATOLII ZADOIA
Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

Members of Editorial Council

SERGIY VAKARCHUK
Dr. of Physics and Mathematics, Full Professor
(Alfred Nobel University, Dnipro).
VALENTYNA PAVLOVA
Doctor of Economics, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
ANNA STEPANOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
OLEG TARNOPOLSKY
Doctor of Pedagogy, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).

EDITORIAL BOARD

Chief Editor
ANNA STEPANOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
Executive Assistant
DARYNA HOLUB
PhD in Philology, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).

Editorial Board Members

NATALIIA VYSOTSKA
Doctor of Philology, Full Professor (Kyiv National Linguistic University).
YANA GALKINA
PhD in Philology, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
ALLA ZERNETSKAYA
Doctor of Philology, Associate Prof. (National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv).
NATALIIA ZINUKOVA
Doctor of Pedagogy, Associate Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
OKSANA KORNIYENKO
Doctor of Philology, Full Professor (National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv).
ANASTASIIA LEPETIUKHA
PhD in Philology, Assistant Professor (H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University).
OLENA MOROZOVA
Doctor of Philology, Full Professor (V.N. Karazin Kharkiv National University).
VERA NIKONOVA
Doctor of Philology, Full Professor (Kyiv National Linguistic University).
LUIZA OLIANDER
Doctor of Philology, Full Professor (Lesya Ukrainka Eastern European National University, lutsk).
IRYNA PRUSHKOVSKA
Doctor of Philology, Associate Prof. (Taras Shevchenko National University of Kyiv).
LARYSA TARANENKO
Doctor of Philology, Professor (NTUU "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute").
OLEG TARNOPOLSKY
Doctor of Pedagogy, Full Professor (Alfred Nobel University, Dnipro).
OLENA TURCHAK
PhD in Philology, Assistant Prof. (Alfred Nobel University, Dnipro).
TATYANA FILAT
Doctor of Philology, Full Professor (Dnipropetrovsk Medical Academy of Health Ministry of Ukraine).
NATALIIA YUHAN
Doctor of Philology, Full Professor (Taras Shevchenko National University of Kyiv).

© Вісник Університету імені Альфреда Нобеля, 2021
© Університет імені Альфреда Нобеля, оформлення, 2021

МІЖНАРОДНА РЕДАКЦІЙНА РАДА

М.П. АБАШЕВА, доктор філологічних наук, професор (Пермський державний гуманітарно-педагогічний університет, Російська Федерація).
Н.В. БАРКОВСЬКА, доктор філологічних наук, професор (Уральський державний педагогічний університет, Російська Федерація).
Н.Л. БЛІЩ, доктор філологічних наук, професор (Білоруський державний університет, Білорусь).
О.Ю. ВІЛЛІС, PhD з філології, доцент (Гарвардський університет, США).
Г.Б. МАДІЄВА, доктор філологічних наук, професор (Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Казахстан).
Г.Л. НЄФАГІНА, доктор філологічних наук, професор (Академія Поморська в Слупську, Польща).
КЬОКО НУМАНО, магістр філології, професор (Токійський державний університет міжнародних досліджень, Японія).
Л. СІРИК, доктор філологічних наук, професор (Університет імені Марії Склодовської-Кюрі у Любліні, Польща).
А.Б. ТЕМІРБОЛАТ, доктор філологічних наук, професор (Казахський національний університет імені Аль-Фарабі, Казахстан).
Т. ЯНСЕН, PhD з філології (Університет Уельсу Трініті Сент Девід, Велика Британія).

INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL

MARINA ABASHEVA
Doctor of Philology, Full Professor, Perm State Humanitarian Pedagogical University (Russian Federation).
NINA BARKOVSKAYA
Doctor of Philology, Full Professor, Ural State Pedagogical University (Russian Federation).
NATALIA BLISHCH
Doctor of Philology, Full Professor, Belarusian State University (Belarus).
OKSANA WILLIS
PhD in Philology, Assistant Professor, Harvard University (USA).
GULMYRA MADIYEVA
Doctor of Philology, Full Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
GALINA NEFAGINA
Doctor of Philology, Full Professor, Pomeranian University in Slupsk (Poland).
KYOKO NUMANO
Master in Philology, Full Professor, Tokyo State University of Foreign Studies (Japan).
LUDMILA SIRYK
Doctor of Philology, Full Professor, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin (Poland).
ALUA TEMIRBOLAT
Doctor of Philology, Full Professor, Al-Farabi Kazakh National University (Kazakhstan).
THOMAS JANSEN
PhD in Philology, Associate Professor, University of Wales Trinity Saint David (United Kingdom of Great Britain).

Усі права застережені. Повний або частковий передрук і переклади дозволено лише за згодою автора і редакції. При передрукуванні посилання на «***Вісник Університету імені Альфреда Нобеля». Серія «Філологічні науки»*** обов'язкове.

Редакція не обов'язково поділяє точку зору автора і не відповідає за фактичні або статистичні помилки, яких він припустився.

Редактори *М.С. Кузнецова, О.О. Шевцова*

Комп'ютерна верстка *А.Ю. Такій*

Підписано до друку 30.05.2021. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 25,9.
Тираж 300 пр. Зам. № .

Адреса редакції та видавця:
49000, м. Дніпро,
вул. Січеславська Набережна, 18.
Університет імені Альфреда Нобеля
Тел/факс (056) 720-71-54.
e-mail: rio@duan.edu.ua

Віддруковано у ТОВ «Роял Принт».
49052, м. Дніпро, вул. В. Ларіонова, 145.
Тел. (056) 794-61-05, 04
Свідоцтво ДК № 4765 від 04.09.2014 р.

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

Маркова М.В.
Петрарківські контексти духовної лірики Джона Донна
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-1 10

Набиева В.Ф.
Своеобразие исторической тематики в азербайджанской и английской литературе
второй половины XX века (на примере творчества Азизы Джафарзаде и Мэри Стюарт)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-2 19

Радченко О.А.
«Цар Едип» Софокла в іманентній інтерпретації Еміля Штайґера
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-3 29

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Анненкова Е.С.
Несбывшееся как метасюжет в сборнике Джулиана Барнса «Лимонный Стол»
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-4 40

Ватченко С.А.
«Амелия» Генри Филдинга. Тематическое многоголосие романа
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-5 54

Зейферт О.І.
Образотворчі можливості поезії Гаррі Гордона
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-6 64

Максютенко Е.В.
«Во Франции … это устроено лучше…». Йорик как философ и сентиментальный путешественник
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-7 75

Штейнбук Ф.М.
Своеобразие композиции «Конармии» И. Бабеля
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-8 84

Yalovenko O.
Food as a Concept of Culture and Indian Code in Jhumpa Lahiri`s Writing
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-9 94

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

Ганиева И.Я.
Смысловое многообразие топонимов в азербайджанском
и английском художественном стиле
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-10 104

Шафизаде С.Т.
Процесс глобализации и проблема национального храрактера в контексте «Восток – Запад»
(на примере современных турецких и азербайджанских рассказов)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-11 113

Veliyeva F.M.
About the Syntactic Constructions and Features of the Aphorisms Used in Azerbaijan Language
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-12 122

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

Bakhmat L., Panchenko V., Nosach O.
Language Changes, Lessons of Covid-19 and Coroneologisms
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-13 131

Бечко Я.В.
Особливості функціонування лексико-семантичних варіантів іменника англ.
Fire у процесі фразеотворення
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-14 140

Бондарчук К.С., Чумаченко О.А.
Особливості писемної мовної комунікації засобами української мови
(на прикладі офіційно-ділового, епістолярного та розмовно-побутового функційних стилів)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-15 148

Венгринюк М.І.
Експресивність заперечних конструкцій у романі Аґати Крісті «Чалий Кінь»
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-16 159

Zaitseva M.O.
Axiologemes in Defense VS Prosecution English Court Discourse
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-17 167

Зінукова Н.В.
Лінгвістичні особливості змісту текстів англомовного ділового дискурсу
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-18 176

Іванишин Н.Я.
Комунікативно-прагматичні параметри блогу як жанру персональної інтернет-комунікації
(на матеріалі текстів Людмили Лінник на сайті видання «Галицький кореспондент»)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-19 189

Imanova N.M.
Virtual Identity in the Media Discourse
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-20 198

Куньч З.Й.
Реалізація правил милозвучности української мови
в сучасній науковій літературі гуманітарного профілю
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-21 207

Лепетюха А.В.
Синонімічні безсполучникові підрядні висловлення поліпредикативних структур
із дієприкметниковою та дієприслівниковою головними лексемами
(на матеріалі французької художньої прози XX – початку XXI століть)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-22 216

Раджабова С.М.
Об изменении значений постноминативных прилагательных в процессе трансформации
в современном английском языке
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-23 227

Турчак О.М.
Глобалізація суспільства як один із головних чинників формування
новітнього ділового комунікативного дискурсу
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-24 235

Храбан Т.Є.
Військовий чорний гумор як форма адаптаційних процесів і реагування індивіда на страх смерті
(психолінгвістичний аспект)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-25 243

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

Давидченко І.Д.
Лінгвокультурологічна компетентність та її роль
у фаховому становленні майбутніх фахівців закладів освіти
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-26 252

Демченко І.В.
Особливості англомовної професійної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі
у льотних закладах вищої освіти
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-27 261

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

Бойко Я.В.
Діахронна множинність перекладів у ракурсі творчого потенціалу цільової культури
(на матеріалі українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-28 270

Литвин О.Г.
«Репресовані» терміни в перекладних словниках українських термінологічних шкіл
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-29 279

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

Панченко О.І.
«Енциклопедія перекладознавства» – важлива подія для українських мовознавців.
Рецензія на видання: Енциклопедія перекладознавства: у 4-х т. Т. 2 / за ред.:
Іва Гамб'є та Люка ван Дорслара; за заг. ред. О.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого.
Вінниця: Нова книга, 2020. 276 с. (серія UTTU Series) 289

НАШІ АВТОРИ 292
OUR AUTHORS 294

CONTENTS

LITERARY TRADITIONS: THE DIALOGUE OF CULTURES AND EPOCHS

Maryana V. Markova
Petrarchan Contexts of John Donne's Spiritual Lyrics
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-1 10

Vusala F. Nabieva
Peculiarity of Historical Themes in Azerbaijan and English Literature in the Second Half of the 20th Century (on the Example of the Works by Aziza Jafarzade and Mary Stewart)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-2 19

Oleh A. Radchenko
"Oedipus the King" by Sophocles in the Immanent Interpretation of Emil Staiger
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-3 29

TOPICAL ISSUES OF AESTHETICS AND POETICS OF A LITERARY WORK

Elena S. Annenkova
"The Might-Have-Beens" as Metaplot in Julian Barnes' Storybook "The Lemon Table"
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-4 40

Svetlana A. Vatchenko
Fielding's "Amelia". Thematic Plurality of the Novel
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-5 54

Elena I. Seifert
Imaginative Possibilities of Harry Gordon`s Poetry
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-6 64

Elena V. Maksiutenko
"They Order…this Matter Better in France". Yorick the Philosopher and Sentimental Traveller
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-7 75

Feliks M. Shteinbuk
Composition Uniqueness of "Konarmia" ("Cavalry Army") by I. Babel
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-8 84

Olha V. Yalovenko
Food as a Concept of Culture and Indian Code in Jhumpa Lahiri`s Writing
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-9 94

ASPECTS OF SOCIOCULTURAL PROBLEMATICS OF ORIENTAL LANGUAGES AND LITERATURE

Irada Y. Ganiyeva
Sensual Variety of Toponyms in the Azerbaijani and English Literary Style
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-10 104

Sima T. Shafizadeh
The Process of Globalization and the Problem of the National Character in the "East – West" Context (on the Example of Modern Turkish and Azerbaijani Stories)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-11 113

Fatima M. Veliyeva
Syntactic Constructions and Features of the Aphorisms Used in Azerbaijan Language
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-12 122

TOPICAL PROBLEMS OF LINGUISTICS AND LINGUOCULTUROLOGY

Liudmyla V. Bakhmat, Violetta V. Panchenko, Oksana O. Nosach
Language Changes, Lessons of Covid-19 and Coroneologisms
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-13 131

Yana V. Bechko
The Peculiarities of Functioning of Lexical-Semantic Variants of the Noun Fire in the Process of Phraseological Unit Formation
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-14 140

Catherine S. Bondarchuk, Olha A. Chumachenko
Features of Written Language Communication by Means of the Ukrainian Language
(on the Example of Official-Business, Epistolary and Conversational-Functional Styles)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-15 148

Myroslava I. Venhryniuk
Expressiveness of Negative Constructions in Agatha Christie's Novel "The Pale Horse"
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-16 159

Margaryta O. Zaitseva
Axiologemes in Defense VS Prosecution English Court Discourse
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-17 167

Nataliia V. Zinukova
Linguistic Features of Business English Discourse Thesaurus
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-18 176

Nataliia Ya. Ivanyshyn
Communicative and Pragmatic Parameters of the Blog as a Genre of Personal Internet Communication
(Based on Texts by Lyudmila Linnyk on the Website "Galician Correspondent")
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-19 189

Nahida M. Imanova
Virtual Identity in the Media Discourse
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-20 198

Zoriana Y. Kunch
Implementation of the Ukrainian Language Euphonomy Rules
in Modern Scientific Literature of the Humanitarian Profile
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-21 207

Anastasiia V. Lepetiukha
Synonymic Asyndetic Subordinate Utterances of Polypredicative Structures
with the Participial and Gerundial Head Lexemes
(on the Material of French Fiction of the 20th – the Beginning of the 21st Centuries)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-22 216

Sevil M. Radjabova
On the Change of Values of Postnominative Appendices in the Process
of Transformation in the Modern English
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-23 227

Olena M. Turchak
Globalization of Society as One of the Main Factors of the New Business Communication Discourse
Formation
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-24 235

Tetyana Ye. Khraban
Military Dark Humor as a Form of Adaptive Processes and the Individual's Response to Fear of Death
(Psycholinguistic Aspect)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-25 243

MODERN LINGUODIDACTIC ASPECTS

Inna D. Davydchenko
Linguo-Cultural Competence and Its Role in Professional Formation
of Future Specialists of Educational Institutions
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-26 252

Inha V. Demchenko
Peculiarities of English Professional Training of Future Aviation Specialists in Flight Higher Establishments
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-27 261

TRANSLATION STUDIES

Yana V. Boiko
Diachronic Translation Plurality in the Perspective of the Creative Potential
of the Target Culture (Case Study of Ukrainian Retranslations of W. Shakespeare's Tragedies)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-28 270

Oksana H. Lytvyn
"Repressed" Terms in Translation Dictionaries of Ukrainian Terminological Schools
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-29 279

REVIEWS, SCIENTIFIC LIFE CHRONICLES

Olena I. Panchenko
"The Encyclopaedia of Translation Studies" as an important event for Ukrainian linguists.
Review of the publication: Encyclopaedia of Translation Studies: in 4 vols / ed. by Yves Gambier and Luc van Doorslaer, Ukrainian ed. by O.A. Kalnichenko and L.M. Chernovaty. Vol. 1. – Vinnytsya: Nova Knyha, 2020. Vol. 2. 276 p. (UTTU Series) 289

OUR AUTHORS 292

ЛІТЕРАТУРНІ ТРАДИЦІЇ: ДІАЛОГ КУЛЬТУР ТА ЕПОХ

УДК 821.111-14.09(091)«15/16»
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-1

М.В. МАРКОВА,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри романської філології та компаративістики
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

ПЕТРАРКІВСЬКІ КОНТЕКСТИ ДУХОВНОЇ ЛІРИКИ ДЖОНА ДОННА

Статтю присвячено дослідженню зв'язків творчого доробку відомого англійського поета, прозаїка і проповідника Джона Донна (1572–1631) і петрарківського дискурсу європейської літератури. Її мета – на основі системного підходу із використанням генеалогічного та порівняльно-типологічного методів виявити і проінтерпретувати елементи петраркізму в духовній ліриці письменника. Розглянуто найбільш яскраві випадки використання традиційних петрарківських тем, мотивів та образів у релігійних текстах Джона Донна та проаналізовано специфіку їх функціонування. Увагу зосереджено на генетичному взаємозв'язку куртуазної риторики, успадкованої Франческо Петраркою і його численними послідовниками від провансальських трубадурів, та традиціями європейської містики, що зумовлює органічність петрарківських інтерпретаційних контекстів у стосунку до духовної поезії автора. Зроблено висновок про те, що такі типово петрарківські ідеї, як віддане служіння об'єкту почуттів, рабське поклоніння йому, покірність та залежність від його примхливих бажань, Джон Донн зумів так адаптувати до особливих потреб сакральних жанрів, що його тексти виглядають на диво привабливими, цікавими та зрозумілими для широкого кола читачів. Попри своє, без перебільшення, всесвітнє визнання, Джон Донн залишається однією із найменш досліджених літературних постатей в українській науці. Стаття спрямована на вивчення лише одного з багатьох аспектів його багатогранного художнього спадку, що потребує всебічного фахового аналізу теоретиків та істориків літератури. Відтак, пропонована розвідка може бути використана для подальшого вивчення проблем, пов'язаних із дискурсом петраркізму в англійській літературі загалом та творчості Джона Донна зокрема.

Ключові слова: Джон Донн, духовна лірика, інтерпретація, літературна традиція, наслідування, петраркізм, рецепція, сонет, Франческо Петрарка.

Статья посвящена исследованию связей творчества известного английского поэта, прозаика и проповедника Джона Донна (1572–1631) и петраркистского дискурса европейской литературы. Ее цель – на основе системного подхода с использованием генеалогического и сравнительно-типологического методов выявить и проинтерпретировать элементы петраркизма в духовной лирике писателя. Рассмотрены наиболее яркие случаи использования традиционных петраркистских тем, мотивов и образов в религиозных текстах Джона Донна и проанализирована специфика их функционирования. Внимание сосредоточено на генетической взаимосвязи куртуазной риторики, унаследованной Франческо Петраркой и его многочисленными последователями от провансальских трубадуров, и традициями европейской мистики, что доказывает органичность петраркистских интерпретационных контекстов относительно духовной поэзии автора. Сделан вывод о том, что такие типично петраркистские идеи, как преданное служение объекту чувств, рабское поклонение ему, покорность и зависимость от его капризных желаний, Джон Донн сумел так адаптировать к особым потребностям сакральных жанров, что его тексты выглядят удивительно привлекательными, интересными и понятными для широкого круга читателей. Несмотря на свое, без преувеличения, всемирное признание, Джон Донн остается одной из наименее исследованных литературных фигур в украинской на-

© *М.В. Маркова, 2021*

уке. Статья направлена на изучение только одного из многих аспектов его многогранного художественного наследия, которое требует всестороннего профессионального анализа теоретиков и историков литературы. Поэтому предлагаемое исследование может быть использовано для дальнейшего изучения проблем, связанных с дискурсом петраркизма в английской литературе в целом и творчеством Джона Донна в частности.

Ключевые слова: Джон Донн, духовная лирика, интерпретация, литературная традиция, подражание, петраркизм, рецепция, сонет, Франческо Петрарка.

Художній доробок англійського поета, прозаїка та проповідника кінця XVI – початку XVII ст. Дж. Донна надзвичайно різноманітний і різноплановий, його неможливо «втиснути» у рамки жодних класифікацій чи періодизацій або якось однозначно кваліфікувати з точки зору приналежності до певного літературного напряму чи літературної течії. Проте все частіше у західній науковій літературі (К. Гант, Д. Ґасс, С. Руффо-Фіоре, Л. Таурні та ін.) висловлюється думка про те, що наскрізним дискурсом творчості митця слід уважати петраркізм [див.: Маркова, 2016]. Разом із цим, неможливо ігнорувати той факт, що поряд із типово петрарківськими поезіями, написаними іноді в аж занадто фривольній манері, літературний спадок Дж. Донна містить цілий пласт релігійної лірики, на перший погляд абсолютно не пов'язаної із домінуючими петрарківськими тенденціями сучасної авторові європейської літератури. Найбільш ранні дослідники письменника співвідносили його любовні вірші з раннім періодом творчості, а релігійні – з пізнім, проте, сьогодні переконливо доведено помилковість таких тверджень, позаяк достовірно встановлено, що окремі поезії ранньої збірки «Пісні і сонети» писалися Дж. Донном у той самий час, коли і зрілі «Священні сонети». Та й сам митець, як переконує його віршоване послання «До графині Сейлсбері», не проводив жодних вододілів між ранніми та пізніми своїми текстами[1]: *«I adore // The same things now which I adored before, // The subject changed, and measure; the same thing // In a low constable, and in the king // I reverence, his power to work on me. // So did I humbly reverence each degree // Of fair, great, good…»*[2] [Donne, 2012]. Написане у серпні 1614 р., за місяць до того, як письменник зробив, мабуть, найбільш відповідальний учинок у своєму житті – прийняв священничий сан, послання засвідчує, що навіть для Бога Дж. Донн не віднаходив кращих засобів для прославлення та оспівування, ніж петрарківська термінологія. За зізнанням самого автора, він не бачив принципової різниці між любов'ю до жінки і любов'ю до Творця – з часом для нього змінився лише об'єкт поклоніння, тоді як сама ситуація васального служіння, чи то дамі серця, чи Господу, залишилася незмінною.

Власне кажучи, тут немає нічого дивного – як зазначає Т. Роше, мова петраркізму як мова релігійності є іманентною художній петрарківській системі, «на такій мові говорить один із голосів „Книги пісень"» [Roche, 1989, p. 1–69]. Дослідник європейського лицарського роману Д. де Ружмон пояснює це засадничими ідеями самого християнства. Розглядаючи куртуазне кохання як алегорію любові душі до Господа, приховане послання провансальських катарів, передане через трубадурів у широкий світ, учений стверджує: «Якщо душа не може сутнісно з'єднатися з Богом, як стверджує християнська ортодоксія, то звідси випливає, що любов душі до Бога – це взаємна нещаслива любов. Можна передбачити, що ця любов виражатиметься через мову пристрасті, себто через мову катарів, «спрофанована» літературою та пристосована до людських пристрастей. Саме її риторика виявилася найпридатнішим для тлумачення та передачі невимовної суті почуття» [Ружмон, 2000, с. 149]. Проаналізувавши тексти святої Терези, Йоанна від Хреста, Майстера Екгарта, Руїсброка, дослідник уклав цілий каталог тем, мотивів та образів, спільних для провансальських трубадурів та ортодоксальних містиків, які до XIV ст. ще зберігали свій містичний сенс, а згодом перетворилися на звичайні експресивні форми, тобто куртуазну риторику

[1] Оскільки тексти Дж. Донна в оригіналі залишаються недоступними для вітчизняних дослідників, у своїй розвідці використовуємо посилання на авторитетні Інтернет-ресурси, а також російськомовні переклади.

[2] *…я не сменил пристрастий, // Люблю все то ж, все тех бегу напастей, // Различье только в мере и числе: // В констебле уличном и в короле // Я уважаю власть, и так же всюду // Красу, любовь, величье чтил и буду...* [Донн, 2009, с. 184].

(наприклад, «солодка рана», «жало кохання, що ранить, не вбиваючи», «скарги та біль, який проте бажаніший, аніж радість та земне щастя», «викрадене серце» тощо) [Ружмон, 2000, с. 152–153].

На тісний зв'язок християнської містики та куртуазної культури звертав увагу й авторитетний російський філософ О. Лосєв, який зазначав, що, приміром, у творах Доменіко Кавальки (1270–1342) образ Ісуса Христа стилізується під типовий образ середньовічного лицаря: «Подібно до закоханого, що прийшов провідати свою кохану, приходить Христос до людей. Замість строкатої одежі закоханого і його сплетених із квітів вінків Христос убрався в пурпур і прикрасив голову свою терновим вінцем – знаком любові. Тим померанцям і трояндам, які закоханий кавалер приносить своїй дамі, відповідають червоні рани Христа, ніжним і солодкавим пісням закоханого відповідають зітхання і стогони прибитого до хреста Спасителя – «parole di grande amore e di tanta dolcezza» («слова великої любові і ніжності»). Замість відкритого гаманця з монетами показує Христос рану і серце; вишукане взуття замінюють йому пробиті цвяхами ноги. Борючись із дияволом за серце своєї Нареченої, Христос звертається, подібно до лицаря, за допомогою до зброї. На хрест він сходить, як кавалер сідає на коня; його гострі нігті – це шпори; тростина, з допомогою якої підносили до уст його губку, напоєну оцтом, – це спис; його залите кров'ю тіло – це червоний лицарський супервест; його терновий вінець – це шолом; рана в його боці – це меч; його рани на руках – це рукавиці» [Лосев, 1978, с. 236–237].

Сам Ф. Петрарка дуже часто поєднував у своїй ліриці теми палкого кохання до земної жінки та світлої любові до Господа. Натомість його послідовники, в тому числі і в Англії, пішли набагато далі, буквально поставивши петрарківський ентузіазм у поклонінні донні на службу офіційній релігії. Як зазначає Л. Мартц, у Британії «куртуазне поклоніння Діві Марії було одним із аспектів, найміцніше культивованих Реформацією» [Martz, 1969, p. 96], що, безумовно, знайшло своє відображення і в літературі. Так, приміром, Роберт Саузвелл у 1591 р. пише твір під назвою «Похоронні сльози Марії Магдалини», у якому Марія змальовується за допомогою типових засобів петрарківської любовної лірики. При цьому автор переслідує цілком конкретну мету, про яку пише: *«Пристрасть я допускаю, і кохання схвалюю, лише бажаю, аби людина змінила їх об'єкт та призначала кращим <…> Кохання є лише дитинством справжньої добродійності, <…> що виростає до досконалості, коли доля, окрім природних потягів, пропонує вищі і благородніші стосунки, ніж земні»* [цит. за: Martz, 1969, p. 105]. Можемо побачити у цьому уривку безперечні сліди платонівської ідеї «любовної драбини», популяризованої П. Бембо, повтореної у «Придворному» Б. Кастильйоне та через них сприйнятої багатьма європейськими петраркістами, які, вже втративши безпосередній зв'язок із містичним корінням куртуазної лірики, вважали юнацькі почуття до жінки лише прелюдією до більш глибоких і чистих почуттів до Бога.

Мета пропонованої розвідки – на основі системного підходу із використанням генеалогічного та порівняльно-типологічного методів виявити і проінтерпретувати елементи петраркізму в духовній ліриці Дж. Донна.

В одній зі своїх ранніх проповідей, виголошеній 23 січня 1615 р., автор порівнював себе з біблійним царем Соломоном, який спочатку був надмірно захоплений пристрастю й у своїх віршах *«висловлював любов до жінок, а коли навернувся до Бога, то так і не відійшов остаточно від своїх старих висловлювань»* [Le Comte, 1965, p. 151]. Таке порівняння є цілком слушним, позаяк немає жодних підстав стверджувати, що після прийняття сану англійський митець відрікся від свого попереднього життя. Не перестав він бути і петраркістом, про що свідчить насамперед його епістолярій – найбільш іманентні особистості автора тексти, у яких він залишається по-куртуазному улесливим та вишуканим. Так, наприклад, у листі до сера Роберта Керрі, написаному у квітні 1619 р., письменник, цілком у петрарківській манері, пише: *«Love me still, thus farre, for your own sake, that when you withdraw your love from me, you will finde so many unworthinesses in me, as you grow ashamed of having had so long, and so much, such a thing as… J. Donne»*[3] [Donne, 1952, p. 383–

[3] Неперекладені тексти Дж. Донна подаємо у власному дослівному перекладі: *«Люби мене і далі так, як досі, заради себе самого, бо коли ти забереш від мене свою любов, то виявиш так багато негідного в мені, що тобі стане соромно за те, що ти настільки довго мав справу із… Дж. Донном».*

384]. Як бачимо, петраркіст Дж. Донн не вважав за потрібне змінювати звиклий стиль письма лише тому, що змінився його соціальний статус, що, звісно, не могло не позначитися і на його духовній ліриці.

Уже у творах, що ввійшли до збірки «Пісні і сонети», митець не уникав змішування сакрального і профанного, доволі інтенсивно застосовуючи релігійні образи і мотиви у любовних поезіях: у «Прощанні: про моє ім'я на вікні» він дослівно цитує уривок із «Послання апостола Павла до коринфян»; у «Твікенгемському саду» звертається до художніх образів манни, раю, біблійного змія; у «Ноктюрні в день Св. Люсі» проголошує померлу подругу святою, а одним із найпоширеніших мотивів усієї збірки є мотив воскресіння, що зустрічається, зокрема, у таких текстах, як «Канонізація» та «Мощі».

Аналогічною є ситуація й у релігійних віршах митця – якщо форма їх іноді є навіть дуже оригінальною, новаторською, то зміст здебільшого ґрунтується на усталених літературних традиціях. Перш за все, варто звернути увагу на той факт, що у циклах «Вінок» та «Священні сонети» Дж. Донн звертається до жанру сонета, що вже автоматично відсилає до Ф. Петрарки. Автор також використовує анадиплосис – стилістичний засіб повторення останнього слова або групи слів одного речення на початку наступного, що, з одного боку, набув значної популярності серед європейських петраркістів (у «вінки» свої сонети «сплітали» Серафіно Аквілано, Торквато Тассо, Джанбаттиста Ґуарині, Семюел Деніел та багато інших поетів петрарківської течії), а, з іншого, – був характерним прийомом особливого релігійного жанру англійської літератури під назвою «rosary-treatisy» («вервечка»), тобто вже навіть на такому поверховому рівні відбувався синтез любовної та духовної компонент у ліриці митця.

Також Дж. Донн використовував у своїх духовних віршах багато тих самих художніх образів і мотивів, які успішно пройшли апробацію у петрарківських текстах «Пісень і сонетів». У цьому контексті варто насамперед згадати дуже відомий доннівський образ циркуля, який у поезії «Прощання, що забороняє смуток» відігравав роль змістотвірного центру, а у «Похороні лорда Гаррингтона» став частиною складного порівняння – роздумуючи над причинами короткочасності життя, митець пише про те, що тоді як одна ніжка людського циркуля може вільно мандрувати світом, інша – ніколи не покидає небеса, а тому постійно кличе людину повернутися до її справжньої домівки. До цього ж образу письменник звертається і у XX «наставлянні» прозового трактату «Звернення до Господа у час нужди і лих», де розмірковує над тим, що кожен потребує вкорінення у Богові, котрий є єдино правдивим центром і основою життя, духовним орієнтиром і моральним опертям: *«As hee that would describe a circle in paper, if hee have brought that circle within one inch of finishing, yet if he remove his compasse, he cannot make it up a perfit circle, except he fall to worke againe, to finde out the same center, so, though setting that foot of my compasse upon thee, I have gone so farre, as to the consideration of my selfe, yet if I depart from thee, my center, all is unperfit*[4]*»* [Donne, 1987, p. 107–108].

Якщо говорити про мотивний рівень духовної лірики Дж. Донна, то в око відразу впадає поезія «Воскресіння», що прямо перегукується зі «Світанком» зі збірки «Пісні і сонети». Те місце, яке у другому тексті відводилося нескромним мотивам тілесної любові, у першому належить смерті та воскресінню Христа. І якщо у «Світанку» кохана жінка затьмарювала для ліричного героя сонце та навіть могла замінити його собою, то у «Воскресінні» він так само говорить уже про Ісуса: «*A better Sun rose before thee today»*[5] [Donne, 1917]. І це священне сонце не лише яскравіше і тепліше за звичайне, але й має *«силу робити навіть грішну плоть подібною до себе самого»* (*«power to make even sinfull flesh like his»* [Donne, 1917]), тобто, як і донна у поезіях Ф. Петрарки та його наступників, має здатність відроджувати і облагороджувати людину.

[4] *Если рисующий на листе бумаги круг – когда осталось лишь немного, чтобы тот замкнулся, – чуть сдвинет циркуль, труды его пойдут насмарку – если только не примется за работу вновь, и не найдет тот же центр, дабы на него опереть ножку циркуля и не проведет круг от начала и до конца. Так и я, избрав основанием для моего циркуля Тебя, Господи, видя в одном Тебе центр и начало, столь продвинулся в работе моей, что приблизился к познанию Тебя, – но если отступлюсь от центра, круг мой так и останется незавершенным* [Донн, 2012, с. 274–275].

[5] *Краще сонце встає перед тобою сьогодні.*

І навіть у найбільш інтимних духовних текстах Дж. Донн не уникає петрарківських елементів. Так, у вірші «Гімн Христові перед останнім відплиттям автора до Німеччини», він використовує метафору любові-морської подорожі та той самий арґументативний тон, що й у ранній, наскрізь петрарківській любовній лірици.

Ще помітнішим петраркізм Дж. Донна є у його «Священних сонетах». Поезії цього циклу, як можна зауважити, аж ніяк не про Бога, а про самого автора у його взаєминах із Всевишнім. У них він описує свої почуття до Господа майже у такий самий спосіб, яким описував своє кохання до Лаури Ф. Петрарка. Приміром, у сонеті XIV маємо справу із метафорою любові-війни – говорячи про своє навернення, ліричний герой використовує дуже яскраві образи боротьби, облоги, захоплення і добровільного полону, характерні для «Книги пісень»: *«Batter my heart, three-person'd God; for you // As yet but knock; breathe, shine, and seek to mend; // That I may rise, and stand, o'erthrow me, and bend // Your force, to break, blow, burn, and make me new. // I, like an usurp'd town, to another due, // Labour to admit you, but O, to no end. // Reason, your viceroy in me, me should defend, // But is captived, and proves weak or untrue. // Yet dearly I love you, and would be loved fain, // But am betroth'd unto your enemy; // Divorce me, untie, or break that knot again, // Take me to you, imprison me, for I, // Except you enthrall me, never shall be free, // Nor ever chaste, except you ravish me»*[6] [Donne (c), 1896, p. 165].

У сонетах V та IX митець розробляє мотив солодких мук. Страждання ліричного героя у стосунках із Богом змальовані за допомогою петрарківських гіпербол, таких як безберега море сліз та нестерпний палючий вогонь пристрасті: *«Pour new seas in mine eyes, that so I might // Drown my world with my weeping earnestly, // Or wash it if it must be drown'd no more. // But O, it must be burnt; alas! the fire // Of lust and envy burnt it heretofore, // And made it fouler…»*[7] [Donne (a), 1896, p. 159]. Іноді почуття ліричного героя описуються у виразах, що дуже нагадують скарги закоханого, якому жінка відмовила у прихильності. Тобто якщо у петрарківській лірици героїня випробовує на героєві свою силу і владу, викликаючи у нього зітхання та ридання, відчай, а іноді навіть і смерть, то Бог у «Священних сонетах» Дж. Донна поводить себе так само.

Також очевидним є петрарківське походження численних вишуканих похвал, які митець адресує Господові. Як відомо, краса жінки у петрарківській традиції розглядалася як зовнішній вираз внутрішніх чеснот, духовної досконалості. Пильно вдивляючись у божественний лик Христа, Дж. Донн у XIII сонеті розмірковує таким самим чином, сміливо проводячи паралелі між своєю любов'ю до жінок та любов'ю до Спасителя: *«I said to all my profane mistresses, // Beauty of pity, foulness only is // A sign of rigour; so I say to thee, // To wicked spirits are horrid shapes assign'd; // This beauteous form assures a piteous mind»*[8] [Donne (b), 1896, p. 164–165]. Світлий образ Ісуса, подібно до образу коханої, герой XIII сонета носить у серці – ще один типово петрарківський елемент.

Відносини ліричного героя «Священних сонетів» із Богом мають вигляд аніскільки не обнадійливіший, ніж відносини між черствою донною та безтямно закоханим у неї петрарківським шанувальником. Це змушує автора, подібно до Ф. Петрарки, вдаватися в ліричному циклі «Священні сонети» до постійного самоаналізу, аби зрозуміти причини своїх нещасть. У такому сенсі практично весь І священний сонет Дж. Донна, а особливо його

[6] *Бог триединый, сердце мне разбей! // Ты звал, стучался в дверь, дышал, светил, // А я не встал… Но Ты б меня скрутил, // Сжег, покорил, пересоздал в борьбе!.. // Я – город, занятый врагом. Тебе // Я б отворил ворота – и впустил, // Но враг бразды правленья захватил, // И разум – Твой наместник – все слабей… // Люблю Тебя – и Ты меня люби: // Ведь я с врагом насильно обручен… // Порви оковы, узел разруби, // Возьми меня, да буду заточен! // Лишь в рабстве – я свободу обрету, // Насильем возврати мне чистоту!..* [Донн, 2009, с. 241].

[7] *В мои глаза для плача влейте воды // Морей огромных: целый мир – мой взор – // Омойте. Ведь потоп не повторится, // Нет, алчностью и завистью дымясь, // Мой мир сгорит: в нем жар страстей таится…* [Донн, 2009, с. 237].

[8] *Мне уверять любимых приходилось, // Что строгость – свойство безобразных, милость – // Прекрасных, так Христу я говорю: // Уродливы – нечистые созданья // Твоя ж краса – есть признак состраданья!..* [Донн, 2009, с. 241].

6–14 рядки, симетричний до XVII сонета «Книги пісень». В обидвох авторів маємо тут мотиви сумнівів та безнадії, безмежного відчаю та очікування близької смерті, непоборного потягу до об'єкта своїх почуттів та повної залежності від нього, власної безпомічності та слабкості. Порівняймо (для зручності подаємо тексти відразу у перекладах):

Ф. Петрарка

Зітхаю, ніби листом вітровій
Шурхоче сумно, сльози набігають,
Коли дивлюсь на вас і відчуваю,
Що я у цьому світі геть чужий.
Усмішки вашої узрівши світ благий,
Життя не пеклом бачу я, а раєм.
Та й інших насолод вже не шукаю:
Любуй на вроду, упивайсь, радій.
Та ви підете, і я вже в зажурі,
Коли отерпло все, холоне кров,
Фатальну усмішку ловити мушу.
Й ключі любовні взявши у Амура,
Тепер я вийму з тіла хвору душу,
Аби за вами йти, моя любов
[Петрарка, 2007, с. 35].

Дж. Донн

Ужель Ты сотворил меня для тленья?
Дай мне очнуться: близок смертный час!
Встречая смерть, навстречу смерти мчась,
Как прежде, жажду страсти утоленья.
Вперед гляжу – жду смерти появленья,
Назад – лишь безнадежность видит глаз,
И плоть, под тяжестью греха клонясь,
Загробной кары ждет за преступленья.
Но ты – над всем: мой взгляд, Тебе подвластный,
Ввысь обращаю – и встаю опять.
А хитрый враг плетет свои соблазны –
Мне ни на миг тревоги не унять.
Но знаю – благодать меня хранит:
Железу сердца – только Ты магнит!
[Донн, 2009, с. 236].

У контекст петраркізму добре вписується і XIX, останній, сонет аналізованого циклу. Автор порівнює у ньому свої релігійні почуття із «профанним коханням» і описує їх у відповідних термінах непостійності, зрадливості та невірності даним обіцянкам, а також за допомогою типових петрарківських образів гарячки й ознобу: *«Oh, to vex me, contraries meet in one: // Inconstancy unnaturally hath begot // A constant habit; that when I would not // I change in vows, and in devotion. // As humorous is my contrition // As my profane love, and as soon forgot: // As riddlingly distempered, cold and hot, // As praying, as mute; as infinite, as none*[9]*»* [Donne (d), 1896, p. 169]. Ліричний герой вірша, як і Ф. Петрарка у «Канцоньєре», виступає попеременно сповненим то страхів, то надій: *«I durst not view heaven yesterday; and today // In prayers and flattering speeches I court God: // Tomorrow I quake with true fear of his rod»*[10] [Donne (d), 1896, p. 169]. І хоча емоційні коливання, описані у Дж. Донна, і різняться за своєю природою від тих, які змальовував італійський гуманіст, у кінцевому результаті все зводиться до того самого – гірких нарікань на біль і страждання та відчуття відчаю.

Загалом же, якщо говорити про петраркізм у стосунку до духовної лірики Дж. Донна, то потрібно констатувати, що він був для автора не лише зручним джерелом «готових» художніх образів, мотивів чи виражально-зображальних засобів. У своїй заангажованості на особистість петраркізм розвинувся в нього у своєрідну художню техніку для вираження потаємних, глибоко персональних думок та почуттів. Варто звернути увагу і на ще один аспект. Як проповідник і духовна особа, митець завжди орієнтувався на смаки аудиторії. Можливо, і це відіграло не останню роль у високій інтенсивності задіяності петрарківських елементів у його релігійних текстах, позаяк ці елементи були надзвичайно близькими сучасникам Дж. Донна.

Католицька і протестантська релігійна лірика дуже часто позбавляла людину і її життя сенсу для того, аби переадресувати цей сенс Богові, тим самим зайвий раз підкресливши Його могутність. Зрозуміло, що у своїй духовній поезії Дж. Донн не міг

[9] *Я весь – боренье: на беду мою, // Непостоянство – постоянным стало; // Не раз душа от веры отступала, // И клятву дав, я часто предаю. // То изменяю тем, кого люблю, // То вновь грешу, хоть каялся сначала; // То молится душа, то замолчала; // То – все, то – ничего; то жар терплю, // То хлад* [Донн, 2009, с. 243].

[10] *Вчера – взглянуть на небосвод // Не смел, сегодня – угождаю Богу, // А завтра задрожу пред карой строгой* [Донн, 2009, с. 243].

бути абсолютно незалежним від цієї традиції, проте, зі сказаного можна зробити висновок, що типово петрарківські ідеї відданого служіння об'єкту почуттів, рабського поклоніння йому, покірності та залежності від його примхливої волі він зумів таким чином адаптувати до особливих потреб духовних жанрів, що його тексти, як і тексти самого Ф. Петрарки, не стосуються безпосередньо Господа чи конкретного релігійного досвіду. Вони змальовують найменші нюанси внутрішніх порухів, духовні переживання та хитання ліричного героя, його неповторні настрої й глибоко приховані емоції. А через несподіване і подекуди навіть химерне взаємопроникнення сакральних і профанних елементів, що має місце у багатьох текстах релігійних циклів Дж. Донна, митцеві вдалося зробити те, що було недосяжним для більшості поетів до нього та, зрештою, і після нього – зробити духовну лірику на диво привабливою, цікавою та зрозумілою для широкого кола читачів.

Список використаної літератури

Донн Д. Стихотворения и поэмы. М.: Наука, 2009. 567 с.

Донн Дж. По ком звонит колокол: Обращения к Господу в час нужды и бедствий. М.: Энигма, 2012. 432 с.

Лосев А. Эстетика Возрождения. М.: Мысль, 1978. 623 с.

Маркова М. Осмислення проблеми петраркізму Джона Донна у літературознавчому дискурсі. *Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2016. № 2 (12). С. 67–73.

Петрарка Ф. Канцоньєре. Харків: Фоліо, 2007. 282 с.

Ружмон Д. Любов і західна культура. Львів: Літопис, 2000. 304 с.

Donne J. (a) Holy Sonnets. Sonnet V. *Poems of John Donne* / ed. by E.K. Chambers. London: Lawrence & Bullen, 1896. P. 159. URL: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/holysonnet5.php (Останнє звернення 20.01.2021).

Donne J. (b) Holy Sonnets. Sonnet XIII. *Poems of John Donne* / ed. by E.K. Chambers. London: Lawrence & Bullen, 1896. P. 164–165. URL: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet13.php (Останнє звернення 20.01.2021).

Donne J. (c) Holy Sonnets. Sonnet XIV. *Poems of John Donne* / ed. by E.K. Chambers. London: Lawrence & Bullen, 1896. P. 165. URL: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet14.php (Останнє звернення 20.01.2021).

Donne J. (d) Holy Sonnets. Sonnet XIX. *Poems of John Donne* / ed. by E.K. Chambers. London: Lawrence & Bullen, 1896. P. 169. URL: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet19.php (Останнє звернення 20.01.2021).

Donne J. Devotions upon Emergent Occasions. New York; Oxford: Oxford University Press, 1987. 197 p.

Donne J. Resurrection, Imperfect. *The Oxford Book of English Mystical Verse* / ed. by D.H.S. Nicholson, A.H.E. Lee. Oxford: The Clarendon Press, 1917. URL: https://www.bartleby.com/236/10.html (Останнє звернення 20.01.2021).

Donne J. The Complete Poetry and Selected Prose. New York: The Modern Library, 1952. 984 p.

Donne J. To the Countess of Salisbury. *The Poems of John Donne* / ed. by E.K. Chambers. New York: Bartleby, 2012. URL: https://www.bartleby.com/357/150.html (Останнє звернення 20.01.2021).

Le Comte E. Grace to a Witty Sinner: A Life of Donne. London: Victor Gollanez Ltd., 1965. 307 p.

Martz L.L. The Wit of Love. Donne, Carew, Crashaw, Marvell. Notre Dame. London: The University of Notre Dame Press, 1969. XVI + 216 p.

Roche T.P. Petrarch and the English Sonnet Sequence. New York: AMS Press, 1989. VIII + 604 p.

PETRARCHAN CONTEXTS OF JOHN DONNE'S SPIRITUAL LYRICS

Maryana V. Markova, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine)
e-mail: markmar29@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-1

Key words*: John Donne, imitation, interpretation, Francesco Petrarch, literary tradition, Petrarchism, reception, sonnet, spiritual lyrics.*

The article is devoted to the connection of the famous English poet, prose writer and preacher John Donne's (1572–1631) works with the Petrarchan discourse of the European literature. The purpose of the investigation is to reveal and interpret the elements of Petrarchism in spiritual lyrics of the author on the basis of systematic approach with the use of the genealogical and comparative typological methods.

The most prominent cases of the traditional Petrarchan themes, motives and images usage in John Donne's religious texts and the specifity of their functioning have been examined in this article. Our attention has been paid to the genetic interconnection between the courtly rhetoric, which had been inherited by Francesco Petrarch and his numerous followers from the Provencal troubadours, and the traditions of the European mysticism that causes the harmony of the Petrarchan interpretive contexts according to the spiritual lyrics of the writer.

Already in his earliest works, in particular in the book «Songs and Sonnets», John Donne did not avoid mixing the sacred and the profane, quite intensively using religious images and motifs in love poetry. But his Petrarchism is most notable in his «Holly Sonnets». The poetry of this cycle is not about God at all, but about the author himself in his relationship with Lord. In these sonnets the writer describes his feelings for God in almost the same way as Francesco Petrarch described his love for Laura. In general, if we talk about Petrarchism in relation to the spiritual lyrics of John Donne, it should be noted that for the writer it was not only a convenient source of the «ready» artistic images, motifs or means of expression but a kind of a perfect artistic technique for expressing secret, deeply personal thoughts and emotions.

The conclusion has been done that such typically Petrarchan ideas such as: the dedicated service to the object of feelings, slavish adoration, obedience and dependence on its inconstant wishes John Donne has managed to adapt to the special needs of the sacred genres in such a way that his texts look surprisingly attractive, interesting and clear to different readers.

Despite his worldwide fame John Donne is still one of the least researched literary figures in Ukrainian science. The article is directed to study only one of many aspects of his many-sided artistic heritage which needs the comprehensive professional analysis of the literary theorists and historians. So this article can be used for the further investigation of the problems, connected with the Petrarchan discourse generally in English literature and particularly in John Donne's works and the scientific results proposed in it can be used in writing course works, graduation works and thesis on the related themes.

References

Donne, J. (a) Holy Sonnets. Sonnet V. Chambers, E.K. (ed.). Poems of John Donne. London, Lawrence & Bullen, 1896. P. 159. Available at: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/holysonnet5.php (Accessed 20 January 2021).

Donne, J. (b) Holy Sonnets. Sonnet XIII. Chambers, E.K. (ed.). Poems of John Donne. London, Lawrence & Bullen, 1896. P. 164-165. Available at: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet13.php (Accessed 20 January 2021).

Donne, J. (c) Holy Sonnets. Sonnet XIV. Chambers, E.K. (ed.). Poems of John Donne. London, Lawrence & Bullen, 1896. P. 165. Available at: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet14.php (Accessed 20 January 2021).

Donne, J. (d) Holy Sonnets. Sonnet XIX. Chambers, E.K. (ed.). Poems of John Donne. London, Lawrence & Bullen, 1896. P. 169. Available at: http://www.luminarium.org/sevenlit/donne/sonnet19.php (Accessed 20 January 2021).

Donne, J. Devotions upon Emergent Occasions. New York, Oxford, Oxford University Press, 1987, 197 p.

Donne, J. *Po kom zvonit kolokol: Obrashchenia k Gospodu v chas nuzhdy i bedstviy* [For Whom the Bell Tolls: Devotions upon Emergent Occasions]. Moscow, Enigma Publ., 2012, 432 p.

Donne, J. Resurrection, Imperfect. Nicholson, D.H.S., Lee, A.H.E. (eds). The Oxford Book of English Mystical Verse. Oxford, The Clarendon Press, 1917. Available at: https://www.bartleby.com/236/10.html (Accessed 20 January 2021).

Donne, J. *Stihotvorenia i poemy* [Verses and Poems]. Moscow, Nauka Publ., 2009, 567 p.

Donne, J. The Complete Poetry and Selected Prose. New York, The Modern Library, 1952, 984 p.

Donne, J. To the Countess of Salisbury. Chambers, E.K. (ed.). The Poems of John Donne. New York, Bartleby, 2012. Available at: https://www.bartleby.com/357/150.html (Accessed 20 January 2021).

Le Comte, E. Grace to a Witty Sinner: A Life of Donne. London, Victor Gollanez Ltd., 1965, 307 p.

Losev, A. *Estetika Vozrozhdenia* [Renaissance Aesthetics]. Moscow, Mysl Publ., 1978, 623 p.

Markova, M. *Osmyslennia problemy petrarkizmu Dzhona Donna u literaturoznavchomu dyskursi* [The Problem of John Donne's Petrarchism in the Literary Discourse]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seria "Filolohichni nauky"* [Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Philology"], 2016, no. 2 (12), pp. 67-73.

Martz, L.L. The Wit of Love. Donne, Carew, Crashaw, Marvell. Notre Dame, London, The University of Notre Dame Press, 1969, XVI + 216 p.

Petrarka, F. *Kantsoniere* [Canzoniere]. Kharkiv, Folio Publ., 2007, 282 p.

Roche, T.P. Petrarch and the English Sonnet Sequence. New York, AMS Press, 1989, VIII + 604 p.

Ruzhmon, D. *Liubov i zahidna kultura* [Love and Western Culture]. Lviv, Litopys Publ., 2000, 304 p.

Одержано 29.01.2021.

УДК 82-131
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-2

В.Ф. НАБИЕВА,
диссертант отдела мировой литературы и компаративистики
Института литературы имени Низами Гянджеви
Национальной Академии Наук Азербайджана (г. Баку)

СВОЕОБРАЗИЕ ИСТОРИЧЕСКОЙ ТЕМАТИКИ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

(на примере творчества Азизы Джафарзаде и Мэри Стюарт)

Целью статьи является рассмотрение концептуального подхода к исследованию проблемы патриотического отношения к историческим корням и индивидуальности народов в художественных произведениях на исторические темы выдающихся писательниц, живших в разных странах в одном веке. В своих произведениях Мэри Стюарт и Азиза Джафарзаде пишут об исторической среде, человеческих отношениях, религиозных верованиях, борьбе за свои убеждения и других жизненных вопросах. Писательниц объединяет то, что они обратились к исторической тематике в тот период жизни, когда были умудрены жизненным опытом. Писательницы создавали свои произведения, ощущая дух исторических реалий своей родной земли, умело используя художественное воображение для отображения интересных, хотя и давно минувших событий. В данной статье в основном сравнивались «Пенталогия Артура» Мэри Стюарт и исторический роман Азизы Джафарзаде «Баку-1501», а также повесть «Гора гуннов». Главный герой произведения «Баку-1501» – живший в XVI в. н. э. Шах Исмаил Хатаи, реальная историческая личность. Имя Шаха Исмаила Хатаи связано с расцветом азербайджанского языка, как поэтического, так и дипломатического. Хатаи занимает особое место в истории страны, можно сказать, что его имя золотыми буквами вписано в историю Азербайджана. Конечно, обращение автора к этому периоду – проявление любви к своей истории. Тот же мотив отчетливо виден и в «Пенталогии Артура» Мэри Стюарт. Любовь к своей стране пробудила интерес к исторической теме. Благодаря легендарному королю Артуру писательница раскрывает основы подлинной идентичности своего народа. Герои указанных романов борются за свои убеждения, становясь во время своего правления подлинными творцами истории.

Хотя в рассказе «Гора гуннов», посвященном истории одного тюркоязычного племени, не указан точный период действия, определить эпоху можно по историческим реалиям, раскрытым здесь. Походы гуннов в Азербайджан приходятся примерно на IV в. н. э. В рассказе «Гора гуннов» А. Джафарзаде делает особый акцент на древнетюркские слова. Период «Пенталогия Артура» охватывает V–VI в. н. э. Параллели между пенталогией Мэри Стюарт и «Горой гуннов» Азизы Джафарзаде заключаются в том, что в каждом из произведений описываются отдаленные периоды нашей эпохи. Отсюда – главная особенность этого описания, состоящая в том, что элементы легендарных мотивов становятся неизбежными.

Ключевые слова: историческая тематика, Азиза Джафарзаде, «Гора гуннов», «Баку-1501», «Пенталогия Артура», Мэри Стюарт.

Метою статті є розгляд концептуального підходу до дослідження проблеми патріотичного ставлення до історичних коренів та індивідуальності народів у художніх творах на історичні теми видатних письменниць, які жили в різних країнах в одному столітті. У своїх творах Мері Стюарт і Азіза Джафарзаде пишуть про історичне середовище, людські стосунки, релігійні вірування, про боротьбу за свої переконання та інші життєві питання. Письменниць об'єднує те, що вони звернулися до історичних творів, коли вже були навчені віком. Письменниці створювали свої доробки, відчуваючи

© *В.Ф. Набиева, 2021*

дух історичних реалій своєї рідної землі, вміло використовуючи художню уяву для відображення цікавих, хоча і давно минулих подій. У статті в основному порівнювалися «Пенталогія Артура» Мері Стюарт й історичний роман Азізи Джафарзаде «Баку-1501», а також повість «Гора гунів». Головний герой твору «Баку-1501» Шах Ісмаїл Хатаї, який жив у XVI ст. н. е., – реальна історична особистість. Ім'я Шаха Ісмаїла Хатаї пов'язане з розквітом азербайджанської мови, як поетичної, так і дипломатичної. Хатаї посідає особливе місце в історії країни, можна сказати, що його ім'я золотими літерами вписано в історію Азербайджану. Звичайно, звернення автора до цього періоду – це прояв любові до своєї історії. Той самий мотив чітко видно в «Пенталогії Артура» Мері Стюарт. Любов до своєї країни пробудила інтерес до історичної теми. Завдяки легендарному королю Артуру письменниця розкриває основи справжньої ідентичності свого народу. Герої зазначених романів борються за свої переконання, стаючи під час свого правління справжніми творцями історії.

Хоча в оповіданні «Гора гунів», присвяченому історії одного тюркомовного племені, не вказано точний період дії, визначити епоху можна за історичними реаліями, розкритими тут. Походи гунів в Азербайджан припадають приблизно на IV ст. н. е. В оповіданні «Гора гунів» А. Джафарзаде робить особливий акцент на давньотюркські слова. Період «Пенталогія Артура» охоплює V–VI ст. н. е. Паралелі між пенталогією Мері Стюарт і «Горою гунів». Азізи Джафарзаде полягають в тому, що в кожному з творів описуються віддалені періоди нашої епохи. Звідси – головна особливість цього опису в тому, що елементи легендарних мотивів стають неминучіми.

Ключові слова: історична тематика, Азіза Джафарзаде, «Гора гунів», «Баку-1501», «Пенталогія Артура», Мері Стюарт.

Обращение к истории – достаточно распространенная тематика художественного исследования. Особенно, если эта история достаточно далека от нас. Как известно, чем дальше мы уходим в историческое прошлое, тем больше домыслов и предположений, что и привлекает мастеров художественного слова к проявлению своего отношения к этой проблематике. Кроме того, сильнейшим стимулом в обращении к старине являются вопросы современных самим авторам процессов, связанных с этнической или национальной идентичностью. На творческий процесс здесь влияет не только простое любопытство, но и определенная жизненная позиция, социально-политические процессы, образ жизни и т. д.

Народный писатель Азербайджана, профессор, ученый-исследователь Азиза Джафарзаде и британская писательница Мэри Стюарт считаются выдающимися и уважаемыми мастерами пера XX в. Следует также отметить, что исторические сочинения занимают особое место среди известных произведений этих авторов. В своих исторических трудах Азиза Джафарзаде и Мэри Стюарт много писали о привязанности народа к своим национальным корням, о его борьбе за убеждения, глубоких следах прожитых событий в истории народов в целом.

Отсюда, предметом исследования является сравнительный анализ творчества двух писателей – народной писательницы Азербайджана Азизы Джафарзаде и известной во всем мире британской писательницы Мэри Стюарт.

Целью исследования является определение путей, художественных методов и возможностей, использованных каждым автором для раскрытия поставленных целей, в аспекте раскрытия сути исторических процессов, ставших основой современного общественного развития. Мы стремились выявить особенности, присущие каждому автору, в выявлении исторического духа времени, социокультурных и политических процессов, повлиявших на ход событий. Нам важно было определить жизненное кредо каждого автора, двигавшее их творческое перо.

Таким образом, задачей нашего исследования стало определение характерных особенностей в изображении исторического прошлого каждым автором, главных акцентов, выявление степени влияния их социально-политических убеждений и нравственных норм жизни на подход к описываемым событиям. Для этого были подробно проанализированы тексты произведений указанных авторов, выявлены ведущие стороны художественного воплощения их идей в жизнь, работа шла в сравнительном плане, что и помогло прийти к необходимым выводам. Следовательно, методы, примененные в данном исследовании, связаны с анализом текстовых материалов и выработкой концептуального подхода для оценки полученных обобщений.

Мастерство исторического романа – это не только прекрасное владение пером, но и умение отображать исторический дух времени, образ мышления людей того периода, представление их политического, военного и географического положения на основе фактов и письменных источников. В этом отношении обратимся к точке зрения А.Г. Баканова, который пишет об исторических романах следующее: «Историческим романом можно считать произведение романной прозы, в котором на основе научного изучения прошлого с помощью системы специфических художественных средств с позиций историзма воссоздают события, имеющих реально-историческую почву и увиденные автором в свете исторической перспективы» [Баканов, 1989, с. 35].

Творчество Мэри Стюарт довольно обширно. Привнеся в литературу новый субжанр – романтический саспенс, который привлек внимание читателей, она и в исторической пенталогии смогла добиться такого же успеха. Исторические произведения писателя, также как и многие другие её книги, вошли в список бестселлеров. Изображение артурианского периода более обширно, и в то же время на фоне всем известного историко-легендарного мотива достижение успеха является проявлением профессионализма и уникального таланта писателя. Кай Мюссель пишет, что «использование ею тематических и драматических элементов в эпиграммах, а также литературных аллюзий (literary allusions) в произведениях является свидетельством ее (Мэри Стюарт – авт.) академического опыта в английской литературе» [Reilly, 1980, p. 1349].

Следует отметить, что единственным произведением Мэри Стюарт на историко-легендарную тему является «Пенталогия о короле Артуре», воссоздающая период, охватывающий V–VI в. н. э. В книгу Мэри Стюарт «Пенталогия о короле Артуре» вошли следующие романы: «The Crystal Cave» («Хрустальный грот») – 1970, «The Hollow Hills» («Полые холмы») – 1973, «The Last Enchantment» («Последнее волшебство») – 1979, «The Wicked Day» («День гнева») – 1983, «The Prince and the Pilgrim» («Принц и паломница») – 1995.

Азиза Джафарзаде, в свою очередь, изучала историю Азербайджана и писала о периоде, охватывающем IV–XX вв. В её произведениях воссоздавались исторические картины разных периодов – «Гора гуннов» («Hun dağı», 1981) – IV в., «Величие» («Cəlaliyyə», 1993) – XII в., «Баку-1501» («Bakı-1501», 1981) и «Беда» («Bəla», 1999) – XVI в., «До Гюлистана» («Gülüstandan öncə», 1996) – XIX в. и др.

Лауреат международного конкурса «Расул Рза», писатель-публицист Нушаба Мамедли в своей книге «По листу каждой из 80 ветвей», посвященной жизни и деятельности Азизы Джафарзаде, отмечает, что Азиза Джафарзаде является «первым писателем-женщиной, написавшим историческое произведение в Азербайджане после М.С. Ордубади и Ю.В. Чеменземинли. Среди женщин <...> до нее, <...> не было никого, кто апеллировал бы к истории <...> – она единственная писательница, подарившая нашему народу не один, а десятки исторических произведений» [Мамедли, 2001, с. 115].

Было много исторических личностей, которые оставили положительный или отрицательный след в мировой истории. Среди них особое место занимает Шах Исмаил Хатаи, имя которого золотыми буквами вписано в историю Азербайджана. Однако деятельность легендарного завоевателя по-разному трактуется и историками, и писателями. Расцвет в XVI в. азербайджанского языка, как поэтического, так и дипломатического, связан именно с именем Шах Исмаила. Азиза Джафарзаде раскрывает мысли Шах Исмаила в историческом романе «Баку-1501» таким образом: «Порабощенным людям было очень важно защитить свой родной язык. Арабские захватчики это прекрасно понимали. В первую очередь, они уничтожали язык обреченных ими народов. Молитва бедного пастуха, причем не понимающего ни одного слова из пяти ежедневных молений, на арабском!.. Первое слово пятилетнего мальчика в моллахане на арабском… Да... если хочешь уничтожить нацию, народ, сперва забери у него язык. Это стало девизом всех угнетателей и правящих народов» [Джафарзаде, 2019, с. 321].

Конечно, обращение к этому периоду – это проявление приверженности к азербайджанству. И в частности, своего рода главными лозунгами того периода считались исполнение идеологических требований советской эпохи и уничтожение или ограничение мыслящего человека. В 1980-е гг. трое выдающихся писателей – Ферман Керимзаде, Азиза Джафарзаде и Алиса Ниджат запомнились обращением в своем творчестве к эпохе Шах Исма-

ила и в то же время стремлением между строк рассмотреть собственные «недочеты» и указать на них. Если посмотреть на хронологическую последовательность, то первым историческим произведением о великом политическом деятеле Азербайджана Шах Исмаиле Хатаи был исторический роман Азизы Джафарзаде «Баку-1501», изданный в 1981 г. Вместе с тем следует отметить, что известный историк, писатель и публицист Алиса Ниджат «из-за неблагоприятных обстоятельств того времени смог опубликовать роман «Кызылбаши», который начал писать в 1959 г., только в 1983 г. в издательстве «Язычы»» [Алиева, Ахмедова, 2016]. А видный прозаик Фарман Каримзаде о завоевателе Шах Исмаиле написал дилогию; первый исторический роман «Худаферинский мост» был опубликован в 1982, а второй – «Чалдыранская битва» – в 1988 г.

«Баку-1501» Азизы Джафарзаде и «Пенталогия о короле Артуре» Мэри Стюарт имеют столько же различий, сколько и сходства в образе жизни правителей, их судьбах, принципах правления и основах прихода к власти. В качестве наглядного примера мы хотели бы сравнить историко-легендарного короля Артура и Шах Исмаила Хатаи. Как известно, сохранились как исторический факт сведения о правлении Шах Исмаила Хатаи, а также написанные им стихи. Однако подлинность существования короля Артура всегда была предметом споров. Так, Джон Т. Кок подчеркивает тот факт, что имя Артура впервые было просто упомянуто в VI в. в поэме «Гододдин» поэта Анейра.

«Go chore brein du ar uur
caer-ceni bei ef Arthur –
rug c[um n]erthi ig [cl] isur,
ig kynnor guernor – Guaur(dur).

Он сбивал ворон перед стенами укрепленного города – хотя он не был Артуром – единственный образ героизма в памяти, ольха (щит / заслон) перед барьером – Гварддур. <...> Фраза «Он не был Артуром» означает, что Артур был более искусным истребителем своих врагов. <...> Утверждение, что главный герой стиха не был храбрым, как Артур, было необычным сравнением в ранней похвальный валлийской поэзии. <...> Потому что слово Артур рифмуется, а обычная последняя рифма *-ur* не была свойственна ранней валлийской поэзии и в то же время, как последний слог мужского имени встречается очень редко. Вряд ли Артур будет заменен другим героем в тексте» [Koch, 2012, p. 51–52]. Таким образом, первый источник об Артуре, который в стихе «Гододдин» представлен героическим воином, также можно рассматривать как начало использования этого имени в других произведениях. Следует отметить, что Азиза Джафарзаде, когда начала писать исторический роман «Баку-1501», с целью изучения источников о Шах Исмаиле в библиотеках отправилась в Багдад, и в своем романе писатель описала военные походы шаха Исмаила только в Баку и Ширван.

Когда рассматриваем произведения писателей «Баку-1501» и «Пенталогию о короле Артуре», видим, что Артур, до четырнадцати лет не знавший о своем происхождении, с младенчества был помещен под опеку Мерлина своей матерью, королевой Игрейн, в целях защиты его от врагов отца. Мерлин, в свою очередь, считая, что враги прознают об этом, оставляет младенца с его няней Моравик, и мальчика в 4 года дают на усыновление к Эктору. В результате приключившихся с ним трагических событий 7-летний Исмаил попал к врагам, смог вырваться из их рук, его спрятали. С одной стороны, Артур прожил счастливое детство, а с другой, – перенесенные страдания и смерть близких Исмаила сделали его заложником чувства мести. Интересно, что не ведавший о своей будущей миссии Артур и сознающий свои обязанности и цели Исмаил приходят к власти в одном и том возрасте.

Кроме того, хочется отметить, что отношение к роману Азизы Джафарзаде «Баку-1501» было неоднозначным. Анализ известного писателя, исследователя, доктора филологических наук, профессора Гулу Халилова дает возможность спрогнозировать то впечатление, которое может произвести на людей чтение романа: «Борьба Хатаи полностью интерпретируется как результат личной мести, ведущей к массовым убийствам невинных людей. Самое меньшее, Шах Хатаи представляется как поэт, охотник, фехтовальщик, кутила, человек, играющий судьбами людей, падишах, занятой во дворце только рабынями и на-

ложницами... В романе его политическая государственная сознательность, интеллект, патриотизм и героизм снижены и показаны как что-то неэффективное, малозначимое» [Халилов, 1986, с. 287].

Акиф Гусейнов оценивает отношение к Шах Исмаилу Хатаи Азизы ханум в романе «Баку-1501» следующим образом: «<...> при воссоздании характера Шаха Исмаила, она не только сумела отойти от односторонности и пристрастия, но также показала, наряду с достоинствами образа, положительными сторонами его деятельности, и его недостатки, уделила серьезное внимание отображению национального сознания и патриотизма героя. В романе Шах Исмаил характеризуется как правитель Азербайджана, основатель Азербайджанского государства» [Гусейнов, 1986, с. 221].

То, что данное произведение вызывает разные мнения как среди критиков, литературоведов, так и среди читателей, можно рассматривать как успех писателя. Здесь важную роль играет понятие перспективы, а также концепция понимания и восприятия событий. В целом можно прийти к выводу, что необходимо учитывать перенесенную Шах Исмаилом в детстве психологическую травму и среду, в которой он воспитывался. В романе также подчеркивается, что группа людей ради осуществления своих целей и замыслов воспользовалась именем династии Исмаила (т. е. Сефевидов), и его характером, то есть невыдержанностью. В произведении так отмечается намерение использовать готовую взорваться в любой момент бомбу по назначению: «Я воспитал в нем такое жестокое сердце, что даже палач будет тосковать. Око жизни, должно быть, еще не видело такого. Ему будет стыдно быть поэтом. <...> Простаки очень чтят, верят в род шейха Сафияддина. Они пойдут за ним вслепую. Нам это и нужно» [Джафарзаде, 2019, с. 75]. В творчестве Азизы Джафарзаде Шах Исмаил представлен и как храбрый полководец, и как жертва развития исторической трагедии. В романе «Беда» писатель рассказывает, что когда Эсма спросила Хамзу Мирзу о причине выбора его прадедом псевдонима «Хатаи», то получила следующий ответ: «<...> Иногда говорили, что он взял это прозвище из-за ряда ошибок, совершенных в молодости» [Джафарзаде, 2016, с. 55].

Одно из самых достойных произведений, показывающих древние исторические корни нашего народа, «Гора гуннов», было написано в 1981 г. Азиза ханум как-то на поминках в Шамахе слышит баяты матери, оплакивающей своего молодого сына, грустную, тоскливую песню с причитаниями.

Gəl gedək Hun dağına,	*Пойдем на гору Гун,*
Yaş tökək Hun dağına.	*Поплачем на горе Гун,*
Oğlu ölən ananın,	*Мать умершего сына,*
Qan damar qundağına	*Прольет кровь на колыбель*

Этот печальный крик матери подтолкнул автора к созданию повести «Гора гуннов». В повести упоминаются древнетюркские племена гунны, бунны, огузы, кипчаки, карлуки, падары, чигилы и др. «Гунны считаются одним из первых кочевых тюркских племен, пришедших в Азербайджан в раннем средневековье и вступивших в контакт с местным народом, называемым турками, жившим здесь с древних времен» [Гусейнли, 2018, с. 46]. Следует отметить, что кочевые гунны в основном занимались коневодством и скотоводством. Поскольку они не имели своей письменности, первые сведения о них были получены из китайских письменных источников, и, учитывая сомнительный характер таких сообщений, достоверность информации может быть поставлена под большой вопрос.

Есть много причин для появления Великой Китайской стены – одного из величайших чудес света. Одна из причин – это создание границы между кочевыми народами, но говорят также, что территории в северном Китае подвергались внезапным нападениям и набегам древних гуннов. Бюлент Окай пишет в своей статье «Другое мнение о причинах строительства Великой Китайской стены», что «увеличение числа принудительных работ, повышение налогов, постоянный страх быть несправедливо осужденным и приговоренным к работе на границе, боязнь за свои жизни не давали житья китайскому народу. У них была только одна надежда на спасение – бежать в земли гуннов и построить там новое поселение. Великая Китайская стена была похожа на тюремную стену, построенную, чтобы

не дать всем этим людям сбежать» [Бюлент, 1993]. Фактически передача власти от одного китайского и кочевого народа к другому, усиление и ослабление управления, а также многолетнее строительство Великой Китайской стены доказывают справедливость такого суждения.

Хотя в повести «Гора гуннов» не указан точный исторический отрезок времени, авторская разработка периода распада древнего тюркоязычного племени гуннов и их переселения в Азербайджан указывает на то, что события охватывают примерно IV в. «Как письменные источники, так и археологические находки доказывают проживание гуннов на северо-востоке Азербайджана с IV века» [Гусейнли, 2018, с. 47–48].

Вилаят Гулиев в статье «Наша проза и история» так пишет о повести «Гора гуннов»: «Повесть «Гора гуннов» трудно назвать историческим произведением в полном смысле этого слова. Мифологические элементы в этой работе достаточно сильны» [Гулиев, 1984, с. 173]. Конечно, одним из главных моментов, который совпадает в «Пенталогии о короле Артура» Мэри Стюарт и «Горой гуннов» Азизы Джафарзаде, является неизбежность мотивов легенд. Это нормально, учитывая отдаленность времени. Помимо описанных историками событий, существует также вероятность того, что они иногда представляют собой совокупность выводов, сделанных в результате влияния какой-либо исторической личности или основанных на индивидуальных мнениях, причем лживых, что говорит о незнании сути видимых событий. В общем, ярким примером этого может быть наличие исторических противоречий. Статья «Наша проза и история» продолжается следующим образом: «Здесь хотелось бы отметить одно достоинство произведения – его успешное развитие в литературном плане. Именно благодаря этой добродетели можно ощутить дух и веяние эпохи, отделенной от нашего времени тысячами лет» [Гулиев, 1984, с. 173]. В.Гулиев также упоминает здесь об употреблении писателем архаичных слов. Например, народ – будун, бабушка – эчу, племя – бой и т. д. Говоря об истории «Горы гуннов», автор говорит: «<…> хотел бы заговорить древнетюркскими словами в диалогах, которые узнал от Бала Салгунлу <...> Махмуд Кашгари <...> когда говорил от авторе, говорил на нашем теперешнем языке … и эти рассуждения и для меня, и читателей были так приятны <...> И без арабских, персидских слов наш турецкий прекрасен» [«К 75-летию Азизы Джафарзаде», 1996].

Следует отметить, что и Мэри Стюарт, чтобы не отдалить своих читателей, особенно неанглоязычных, от созданного ею волшебства, учитывая период написания произведения, уделяла особое внимание языку и историческим именам. Стиль языка, используемый Мэри Стюарт в «Пенталогии», отображающий историческую эпоху, оценивается следующим образом: «М. Стюарт стремится воссоздать образ мыслей тех далеких времен, особенную физиономию эпохи без отрыва от живого языка. Писательнице нет необходимости прибегать к «сплошной» архаизации. В пенталогии «дух темных веков» воссоздается с помощью очень немногих, но типических языковых примет изображаемой эпохи, которые связаны с ее бытом и духовной культурой. На фоне исторически нейтрального языка писательница вкрапляет в текст языковые особенности описываемого времени: латинские, валлийские и англосаксонские слова и выражения» [Анисимов, 2007, с. 112].

Когда обращаем внимание на события в повести, видим, что высокие человеческие качества некоторых вождей могут работать против них разными способами, что и происходит с Альпекином, сыном старого Хагана. Это же можно ясно наблюдать и в «Пенталогии о короле Артуре». Мужество и лидерство Артура также привели к появлению врагов, которых было не меньше тех, кто его любил; он столкнулся также с предательством своих сестер, сына, супруги, друга и некоторых из соратников. Как видится, и Альпекин, и король Артур были преданы своими родственниками, и, какими бы болезненными ни были последствия, оба воителя остались верны своим убеждениям. То, что Альпекин умный, храбрый, волевой и сильный, и что вероятность использовать его, словно игрушку, послушное орудие в будущем равна нулю, не нравилось дядям Хансу и Гансу. И поскольку их приход к власти утопичен, они прибегают к различным уловкам для укрепления положения старшего сына старого Хагана Гюнтекина. Конечно же, причиной попытки привести Гюнтекина к власти была его послушность и безропотность.

Повторяется не только история, но и человеческая натура. Первый заговор против Альпекина провалился, и в результате старый Хаган решил, что согласно древним тюрк-

ским традициям на трон взойдет победитель состязания кызговду, и победа Альпекина тем самым доказала его заслуженное право наследовать каганат. Столкнувшийся с предательством Альпекин после этого инцидента решил расстаться со своими духовно чуждыми, но близкими родственниками – «доблестные и храбрые люди не могут смело жить в стране, где обман и предательство нашли себе место» [Джафарзаде, 1983, с. 27]. Таким образом, он покинул родную землю, поселился со своими последователями в Прикаспии, недалеко от места слияния Араза и Куры.

Тургут Деде, который изображен как положительный герой в повести «Гора гуннов», занимает здесь особое место. Подобно тому, как Тургут Деде поддерживал Альпекина, также и Мерлин из романа Мэри Стюарт всегда направлял короля Артура советами, защищал его от опасностей. Во время переселения кочевья Тургут Деде и его внучка Айла также присоединились к Альпекину. У Альпекина и Айлы появляется сын по имени Йолгутлук, однако Айла умирает при родах. То же самое происходит с королем Артуром, который также теряет свою первую жену и сына.

Писатель-исследователь Азиза Джафарзаде ясно и всесторонне описывает исторические традиции гуннов. В целом художественное изображение свадеб и траура, а также некоторых верований, поклонения гуннов богу неба и богине Хумай, осуществление обрядов, которые отличаются от современных, поэтическое описание запрета прыгать через огонь создает условия для представления общей картины периода. «Мнение писателя о необходимости оберегать общетюркские ценности, возрождать славную историю тюрков, уточнить роль и миссию гуннов в нашей истории, помимо своего художественного решения в произведении, формируется на научной основе, а мировоззрение писателя как ученого, его национальные ценности и приоритеты наглядно передаются читателю» [Гашимов, 2021].

Мэри Стюарт также обращает внимание в пенталогии на то, как практикуются древние и запрещенные обряды поклонения. В романе «The Crystal Cave» («Хрустальный грот») описываются попытки Белариуса (учитель Мерлина) сохранить поклонение и ритуалы запретной древней Богине (Goddess) ценой жизни учителя математики и астрономии полугалло-римского и полусицилийского происхождения. Пытающийся увековечить древние религии глава секты, верховный друид Белариус говорит: «<…> Старомодная Богиня (Goddess) хочет, чтобы ей поклонялись согласно ее желанию. Наше поклонение так же старо, как сама богиня, даже древнее, чем память человечества. <…> Эти статуи были воздвигнуты в их честь задолго до того, как быков начали убивать в Персии, до того, как быки появились на Крите, и до создания небесных богов в Африке, и богиня жила на этих священных лугах. Теперь лес закрыт для нас, и мы поклоняемся везде, где находим его, но где бы ни была Богиня (Goddess), можно найти камень, дерево или пещеру, луг под названием Немет, где мы можем приносить жертвы» [Stewart, 1989, p. 152]. Ритуалы, посвященные Богине (Goddess), проводились незаконно и тайно, и один из людей короля Малой Британии Будека, ставший свидетелем такого события, был принесен в жертву во время обряда.

И Мэри Стюарт, и Азиза Джафарзаде в своих исторических трудах указывают на величие и единство Бога. Мэри Стюарт, чей отец был священником, и которая росла в религиозном духе, на протяжении всей пенталогии передавала читателям сведения о различных древних религиозных верованиях, и в то же время неоднократно озвучивала от языка Мерлина идею о единстве Бога. И то, что это передается на основе образа Мерлина не случайно. Убедительность мышления Мерлина проистекает также из того факта, что он был человеком своего времени, который читал и понимал все – от медицины до математических наук. «Я думаю, что есть только один Бог. О, Боги повсюду – в полых холмах, на ветру, в море, на лугу, по которому ходим, в дыхании, которым дышим, и в кровавых тенях, которых ждут такие люди, как Белариус. Но верю, что есть настоящий Создатель, подобный безбрежному морю, и так же, как все мелкие реки впадают в море, маленькие боги и люди в конечном итоге воссоединятся с Богом» [Stewart, 1989, с. 165]. Азиза Джафарзаде при описании древнего периода на примере жизни гуннов, также подчеркивает поклонение тюрков монотеизму. Писатель говорит: «<...> слово небесное – бог неба <...> должна сказать, что задолго до ислама мы, тюрки, приняли единство, величие, присутствие Бога в небесах, как бог неба Гёй Танры» [Jafarzade, 1999].

В результате анализа и исследования произведений «Пенталогия о короле Артуре» Мэри Стюарт и «Баку-1501», «Гора гуннов» Азизы Джафарзаде можно сказать, что для творчества писателей характерны экскурсы в далекие периоды истории, отражение общего духа, веяний того времени, яркое описание национальных различий и особенностей народов. В то же время произведения писателей показывают, что в проявлении человеческих отношений, вне зависимости от страны и времени, в котором они живут, пройден и не такой уж большой путь. Произносят возвышенные вещи обо всем, и когда дело доходит до действий, поступков, выясняется, что все топчется на месте, все остается по-прежнему.

Помимо общего обзора творчества Азизы Джафарзаде и Мэри Стюарт, мы проанализировали образцы обращения писателей к древнему периоду истории и описания историко-легендарных личностей. Нельзя отрицать, что путь, пройденный человечеством на протяжении всей истории, имеет большое значение в жизни человека. Независимо от того, в каком географическом регионе вы живете, какой эволюционный путь пройден, прошлое всегда интересно людям. Поэтому исторические произведения, являющиеся художественным зеркалом пройденного всем миром пути, в том числе Азербайджаном, привлекают внимание с точки зрения исследования и достаточно эффективны. Следует отметить, что метод критического реализма, использованный А. Джафарзаде в романе «Баку-1501», помог выпукло показать как положительные качества главного героя – шаха Исмаила Хатаи, так и его недостатки. Широкая панорама исторических событий, развернутая в романе, привлекает внимание читателей через богатство эмоциональной жизни, которой подвергся правитель, поэт, мечтатель, полководец, каковым он был в изображении писательницы.

В «Горе гуннов» А. Джафарзаде также использует широкие исторические панорамы событий для определения основных направлений этногенеза народа, выявления особенностей исторической народной памяти. Мэри Стюарт в произведении «Пенталогия Артура» больше опирается на возможности романтизма, поскольку ее художественное воображение позволяет изобразить самые невероятные события, чувства, эмоции, которые владеют ее героями в далекие времена. Вместе с тем автор не теряет чувство меры в изображении романтических качеств своих героев, в составлении сюжетной канвы их захватывающих приключений. В целом более академический стиль А. Джафарзаде сменил романтический стиль М. Стюарт, для которой в целом характерен невероятный полет творческой фантазии, за что и была она любима читателями, и любима ими до сих пор.

Список использованной литературы

Алиева А., Ахмедова С. Алиса Ниджат как кладезь слов. URL: http://www.clb.az/files/mv/Elisa_Nicat_80.pdf (последнее обращение 12.03.2021).

Анисимов А.Б. Лексико-стилистические особенности в Артуровской пенталогии Мэри Стюарт. *Вестник Якутского государственного университета*, 2007, т. 4, № 2, с. 112–114.

Баканов А.Г. Современный зарубежный исторический роман. К.: Вища школа, Издательство при КГУ, 1989. 182 с.

Бюлент Окай. Еще одно мнение о причине постройки Великой китайской стены. URL: http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/view /4816/4723 (последнее обращение 12.03.2021).

Гашимов А. История и современность в рассказе Азизы Джафарзаде «Гора Гун». URL: // http://www.aqra.az (последнее обращение 12.03.2021).

Гулиев В. Наша проза и история. *Азербайджан*, 1984, № 4, с. 164–176.

Гусейнли З. История: Гунны и Азербайджан. Геостратегия, 2018, № 3 (45), с. 46–49

Гусейнов А. Критерии искусства. Баку: Язычи, 1986. 286 с.

Джафарзаде А. Баку-1501. Баку: Хан, 2019. 348 с.

Джафарзаде А. Горе. Баку: Хан, 2016. 128 с.

Джафарзаде А. Джалалийя. Баку: Гянджлик, 1983. 463 с.

К 75-летию Азизы Джафарзаде. URL: https://www.youtube.com/ watch?v=ZultNKknsR0 (последнее обращение 12.03.2021).

Мамедли Н. По одному листу из каждого из 80 веток. Баку: Чираг, 2001. 202 с.

Халилов Г. Литературная критика – трудное дело. Баку: Язычи, 1986. 320 с.

Jafarzade A. TV film about life&works. 1999. URL: https://www.youtube.com/watch?v=E7BOAo4x5C8 (последнее обращение 12.03.2021).

Koch John T., Minard Antone. The Celts: history, life, and culture. Santa Barbara, California: ABC-CLIO, 2012. 442 p.

Reilly John M. Twentieth-century crime and mystery writers. New York: ST. Martin's press, 1980. 1568 p.

Stewart M. The Crystal Cave. Fawcett Crest. New York: Ballantine Books, 1989, 384 p.

PECULIARITY OF HISTORICAL THEMES IN AZERBAIJAN AND ENGLISH LITERATURE IN THE SECOND HALF OF THE 20th CENTURY (on the example of the works by Aziza Jafarzade and Mary Stewart)

Vusala F. Nabieva. Institute of Literature Nizami Ganjavi of National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan)

e-mail: paradiseaegis@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-2

Key words: *Hun Mountain,* Baku-1505, *Arthur pentalogy, Mary Stewart,* Aziza Jafarzade.

The main purpose of this article is to consider the conceptual approach of the patriotic attitude to the historical roots and individuality of nations in works of fiction on historical themes by outstanding writers who lived in different countries in the same century. In their works, Mary Stewart and Aziza Jafarzade wrote about the historical environment, human relations, religion, the struggle for their beliefs, and other issues. One thing that unites writers is that their appeals to historical works coincide with their age of wisdom. Writers created their works, feeling the spirit of the historical realities of their countries, and skillfully used the artistic imagination to depict events of the long past.

This article mainly compared Mary Steward's "Arthur pentalogy" and Aziza Jafarzade's "Baku-1501" historical novel and "Hun Mountain" story. The real historical person living in the 16th century AD. Shah Ismail Khatai is the protagonist of "Baku-1501" written by Aziza Jafarzade. Shah Ismail's name is connected with the flourishing of the Azerbaijani language as both poetry and a diplomatic language. He has a special place in our history and his name is written with golden letters in the history of Azerbaijan. Of course, the appeal to this period is a manifestation of love for Azerbaijan. The same motive is clearly seen in Mary Stewart's "Arthur pentalogy". The love for her country aroused interest in the historical subject. Thanks to the legendary king Arthur writer decodes the real identity of the nation. The heroes of these two novels struggle for their convictions and during their reign, they become masters of the ruling.

Although the exact period is not indicated in the story about the Turkic-speaking tribe "Hun Mountain", it is possible to define the era based on historical realities. The Huns' migration to Azerbaijan falls approximately to the 4th century AD. At the same time, Aziza Jafarzade makes special stresses in the story of "Hun Mountain" to our ancient Turkish words. The period of "Arthur pentalogy" is the 5-6th centuries AD. The parallels between Mary Stewart's pentalogy and Aziza Jafarzade's "Hun Mountain" are that they describe the far periods of our age and the main feature of that period is that the elements of legendary motifs are inevitable.

References

Alieva, A. Ahmedova, S. *Alisa Nidzhat kak kladez' slov* [Alisa Nijat as a storehouse of words]. 2016. Available at: http://www.clb.az/files/ mv/Elisa_Nicat_80.pdf (Accessed 12 March 2021).

Anisimov, A.B. *Leksiko-stilisticheskie osobennosti v Arturovskoj pentalogii Meri Styuart* [Lexico-stylistic features in the Arthurian pentalogy Mary Stewart]. *Vestnik Yakutskogo gosudarstvennogo universiteta* [Vestnik of North-Eastern Federal University], 2007, vol. 4, issue 2, pp. 112-114.

Bakanov, A.G. *Sovremennyj zarubezhnyj istoricheskij roman* [Contemporary foreign historical novel]. Kiev, Vishcha shkola Publ., 1989, 182 p.

Byulent, Okaj. *Eshche odno mnenie o prichine postrojki Velikoj kitajskoj steny* [Another opinion on the reason for the construction of the Great Wall of China]. 1993. Available at: http://dtcfdergisi.ankara.edu.tr/index.php/dtcf/article/ view/4816/4723 (Accessed 12 March 2021).

Dzhafarzade, A. *Baku-1501* [Baku-1501]. Baku, Han Publ., 2019, 348 p.

Dzhafarzade, A. *Dzhalalijya* [Jalaliya]. Baku, Gyandzhlik Publ., 1983, 463 p.

Dzhafarzade, A. *Gore* [Woe]. Baku, Han Publ., 2016, 128 p.

Gashimov, A. *Istoriya i sovremennost' v rasskaze Azizy Dzhafarzade «Gora Gun»* [A history and modernity in the story by Aziza Jafarzadeh "Mountain Gun"]. 2021. Available at: http://www.aqra.az (Accessed 12 March 2021).

Guliev, V. *Nasha proza i istoriya* [Our prose and history]. *Azerbajdzhan* [Azerbaijan], 1984, issue 4, pp. 164-176.

Gusejnli, Z. *Istoriya: Gunny i Azerbajdzhan* [History: Huns and Azerbaijan]. *Geostrategiya* [Geostrategy], 2018, vol. 3, issue 45, pp. 46-49.

Gusejnov, A. *Kriterii iskusstva* [Criteria of art]. Baku, Yazychi Publ., 1986, 286 p.

Halilov, G. *Literaturnaya kritika – trudnoe delo* [Literary criticism is a difficult affair]. Bакиб Yazychi Publ., 1986, 320 p.

Jafarzade, A. TV film about life&works. 1999. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=E7BOAo4x5C8 (Accessed 12 March 2021).

K 75-letiyu Azizy Dzhafarzade [To the 75th anniversary of Aziza Jafarzadeh]. 1996. Available at: https://www.youtube.com/watch?v=ZultNKknsR0 (Accessed 12 March 2021).

Koch, John T., Minard, A. The Celts: history, life, and culture. Santa Barbara, California, ABC-CLIO, 2012, 442 p.

Mamedli, N. *Po odnomu listu iz kazhdogo iz 80 vetok* [One sheet from each of 80 branches]. Baku, Chirag Publ., 2001, 202 p.

Reilly, John M. Twentieth-century crime and mystery writers, New York, ST. Martin's press, 1980, 1568 p.

Stewart, M. The Crystal Cave. Fawcett Crest. New York, Ballantine Books, 1989, 384 p.

Одержано 9.02.2021.

УДК 82.09
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-3

О.А. РАДЧЕНКО,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри практики німецької мови
Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка

«ЦАР ЕДИП» СОФОКЛА В ІМАНЕНТНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ ЕМІЛЯ ШТАЙҐЕРА

Стаття має на меті дослідження самобутньої іманентної рецепції трагедії «Цар Едип» Софокла відомим швейцарським літературознавцем Е. Штайґером та її першу презентацію українському читачеві. Завдяки комплексному застосуванню історико-культурологічного, порівняльного, дескриптивного методів, методу лінгвостилістичного й образного аналізу встановлено автентичність зміни традиційного кута інтерпретації: елімінується базований на фіванському циклі міфів мотив родового прокляття й акцентується проблема особистої провини. При цьому категорія ἁμαρτία трактується як глибинна причина завдання кривди, що лежить у нас самих, однак позбавлена злого умислу: свою провину «пластичний грек» сприймає як долю.

Зазначено, що вчений виокремлює твір Софокла з низки «трагедій долі», визнаючи оракул стрижневим елементом створення драматичної напруги. Притім оракул інтерпретовано не як символ сліпого владарювання вічного фатуму, а лише як знак безмежного божественного знання. Тож центральним конфліктом трагедії визнається антагонізм Аполлона і Едипа, а її ідеєю «пізнай самого себе» – пізнай, що ти є людиною, а не богом. Едип постає втіленням кінцевості людського знання і пізнання.

Констатовано, що завдяки мотиву суду вся трагедія сприймається як взірець драматичного стилю Е. Штайґера. Прикметно, що роль судді переймає сам протагоніст і знаходить винного у самому собі. Кільцева композиція стає відтак петлею, що затягується на шиї головного героя. Це інтерпретатор називає «трагічною іронією», яка пронизує всю мовну канву твору (подвійний зміст слів персонажів) і виявляється в кожному сюжетному ході (людина сама здійснює пророцтво, усіма силами намагаючись відвернути його).

Наголошено на оригінальному трактуванні Е. Штайґером проблеми свободи: Едип приходить до визнання своєї провини й усвідомлення необхідності покарання, й у виборі кари – його свобода. Проте добровільне прийняття покарання не є примиренням свободи (герой боровся проти своєї долі) і необхідності (він програв боротьбу з долею) у класичному розумінні, радше воно споріднене з трагічними афектами, які викликають *admiratio*.

Ключові слова: іманентна інтерпретація, давньогрецька трагедія, міфологія, «трагедія долі», мотив провини і кари, «трагічна іронія», Софокл, Е. Штайґер.

Статья нацелена на исследование самобытной имманентной рецепции трагедии «Царь Эдип» Софокла известным швейцарским литературоведом Э. Штайгером и ее первую презентацию украинскому читателю. Благодаря комплексному применению историко-культурологического, сравнительного, дескриптивного методов, метода лингвостилистического и образного анализа установлена аутентичность изменения традиционного угла интерпретации: элиминируется основанный на фиванском цикле мифов мотив родового проклятия и акцентируется проблема личной вины. При этом категория ἁμαρτία трактуется как глубинная причина причинения обиды, что лежит в нас самих, однако лишена злого умысла: свою вину «пластический грек» воспринимает как судьбу.

Отмечено, что ученый выделяет произведение Софокла из ряда «трагедий судьбы», признавая оракул стержневым элементом создания драматического напряжения. Притом оракул интерпретирован не как символ слепого властвования вечного рока, а лишь как знак безграничного божествен-

© *О.А. Радченко, 2021*

ного знания. Поэтому центральным конфликтом трагедии признается антагонизм Аполлона и Эдипа, а ее идеей «познай самого себя» – познай, что ты человек, а не бог. Эдип стает воплощением конечности человеческого знания и познания.

Констатировано, что благодаря мотиву суда вся трагедия воспринимается как образец драматического стиля Э. Штайгера. Примечательно, что роль судьи берет на себя сам протагонист и находит виновного в самом себе. Так кольцевая композиция становится петлей, затягивающейся на шее главного героя. Это интерпретатор называет «трагической иронией», которая пронизывает всю языковую канву произведения (двойной смысл слов персонажей) и проявляется в каждом сюжетном ходе (человек сам исполняет пророчество, всеми силами пытаясь избежать его).

Обозначена оригинальная трактовка Э. Штайгером проблемы свободы: Эдип приходит к признанию своей вины и осознанию необходимости наказания, и в выборе наказания – его свобода. Однако добровольное принятие наказания не является примирением свободы (герой боролся против своей судьбы) и необходимости (он проиграл борьбу с судьбой) в классическом понимании, скорее, оно родственно с трагическими аффектами, которые вызывают *admiratio*.

Ключевые слова: имманентная интерпретация, древнегреческая трагедия, мифология, «трагедия судьбы», мотив вины и наказания, «трагическая ирония», Софокл, Э. Штайгер.

Трагедія «Цар Едип», що була написана Софоклом орієнтовно у 20-ті роки V ст. до н. е., належить до найвизначніших пам'яток світової літератури. Природно, вона стала предметом вивчення численних дослідників і літераторів. Більш того, трагедія має власну літературну традицію, адже в ході історії було написано низку тематично споріднених творів. Згадаймо хоча б драми Сенеки, П. Корнеля, Вольтера, А. Жіда, Г. фон Гофмансталя, Ж. Кокто; в Україні до цієї теми зверталась, зокрема, Леся Українка. Зауважимо також, що новочасні дослідження «Царя Едипа» вийшли на міждисциплінарний рівень насамперед завдяки З. Фройду [Freud, 1942]. Так, на вітчизняних теренах трагедію в психоаналітичному ключі трактували С. Аверінцев [Аверинцев, 1972], В. Ярхо [Ярхо, 1978] та ін.

Відомого швейцарського теоретика літератури Е. Штайґера (1908–1987) «Цар Едип» зацікавив насамперед тим, що його проблематика досі залишається нерозкритою до кінця. Вагомість цього твору для вченого засвідчує вже той факт, що він включив його – наряду з «Гамлетом» В. Шекспіра – до збірника своїх інтерпретацій під промовистою назвою «Вершини часу» (Gipfel der Zeit, 1979). У поліфонії трактувань творчості Софокла, найбільш значущими серед яких інтерпретатор називає праці К. Райнгардта (1933) [Reinhardt, 2014] та К.М. Боври [Bowra, 1944], Е. Штайґер намагається знайти свій власний інтерпретаційний шлях, який, однак, не може претендувати на виключність. При цьому, будучи вірним своїй теорії іманентної інтерпретації, він тенденціює до відкидання висновків своїх попередників – теоретиків літератури і вважає за єдино прийнятний контекст інші твори Софокла, а на підтвердження власних думок покликається на міркування деяких інших письменників, тобто людей творчості, що гіпотетично близькі за духом давньогрецькому авторові. Намагаючись дати «Царю Едипу» не нове, проте «очищене від теоретичних упереджень» трактування, Е. Штайґер прагне піти далі за попередників, продемонструвавши «на одному чудовому прикладі небезпеки інтерпретаційного свавілля» [Staiger, 1979, с. 13][1].

Відтак мета нашої статті полягає у дослідженні самобутньої стратегії інтерпретації Софоклової трагедії у науковій спадщині Е. Штайґера та її першій презентації українському читачеві. Для досягнення поставленої мети застосовано історико-культурологічний, порівняльний, дескриптивний методи, метод лінгвостилістичного й образного аналізу, а також узагальнення, систематизації та ймовірного вибору фактів і матеріалів, отриманих у процесі опрацювання першоджерел.

Аналіз передісторії дії трагедії, в основі якої лежить фіванський цикл міфів і яку пропонує нам Софокл, і її компаративний розгляд у контексті тематично споріднених трагедій «Семеро проти Фів» Есхіла та «Фінікіянок» Еврипіда дає швейцарському вченому змогу резюмувати, що Софокл припускає знання авдиторії про злочин Лая і відтак не надає останньому особливого значення. Цей факт змінює кут інтерпретації. Крізь базовану на фіванському циклі тетралогію Есхіла червоною ниткою проходить мотив родового прокляття, яке накликає на себе рід, пішовши проти волі божества. Еврипід розвиває фабулу під тим же

[1] Тут і надалі переклад іншомовних цитат українською мовою мій – О.Р.

знаком. Натомість у Софокла Лай просто не має вибору: Аполлон не застерігає, а просто пророкує, і пророчене має статися незалежно від вчинків людини [пор.: Staiger, 1979, с. 16]. Тож античний бог не насилає прокляття на весь дім Лая, не мститься, а лише знає майбутнє, яке скрите від людини, і ділиться своїм знанням зі смертними – причому без лукавства й недвозначно, на відміну від більшості оракулів. Щоправда, Едип все ж допускає сумніви у віщуваннях. Почувши про смерть Поліба, він полегшено зітхає:

Гай, гай! Хто ж після цього буде вірити
Словам віщання з вогнища піфійського
Чи з льоту птиць, що нібито судилося
Мені убити батька? А він сам умер
І вже лежить в могилі, я ж меча свого
І не торкався. Хіба що вмер від туги він
За мною – лиш у такому разі винен я.
Нічого вже не варті віщування ці –
Поліб їх із собою всі в Аїд узяв [Софокл, 1981, с. 98][2].

Лише в тому, що Аполлон не сказав Едипові, хто його справжні батьки, можна вбачати підступність богів. І саме так Едип сприймає цей факт, коли називає себе «проклятим богами» і готовий нести повну відповідальність за своє осліплення, однак все інше приписує темній волі божества:

Аполлон то був, Аполлон, брати!
Злом він злочини завершив в мені.
Не інший хто, сам очі вирвав, безталанний я!
Нащо ж ті очі,
Як ні на що не мило вже й дивитися? (1329–1333).

Та чи не можна це радше трактувати, як крик розпачу людини, яка довірила свою долю богові, а той її не захистив? Та чи й міг Аполлон захистити Едипа, якщо доля в його очах уже передречена? Так чи інакше, не можна стверджувати, що Софокл надає особливої ваги злій божественній волі. Відтак Е. Штайґер не бачить необхідності глибше займатись темою смерті Лая і переносить акцент на проблему особистої провини.

Тут швейцарський літературознавець натрапляє на категорію, що викликала непорозуміння з давніх часів. Згадаймо Аристотеля, який у своїй «Поетиці» твердив, що ідеальний трагічний герой не повинен виділятися з-поміж інших людей ні своїми чеснотами, ні вадами, а потрапляти у нещастя внаслідок якоїсь помилки. І прикладом саме такого героя Аристотель називає Едипа [Античні поетики, 2007, с. 40]. Е. Штайґер однак піддає сумніву точність традиційного перекладу Аристотелевого ἁμαρτία як «помилка». Згідно з «Нікомаховою етикою», ἁμαρτία знаходиться посередині між αδίκημα та ατύχημα, причому перше означає свідому кривду, а друге – ненавмисне завдання шкоди іншому. Тож у випадку ἁμαρτία глибинна причина кривди лежить у нас самих, у нашій волі, однак відсутній злий умисел, який зважує всі наслідки дії і переслідує конкретну мету [див.: Арістотель, 2002, с. 221–225].

Відповідь на питання: «У якій ἁμαρτία полягає провина Едипа?» – намагалось дати німецьке Просвітництво. У листуванні німецьких письменників Ф. Ніколая (1733–1811) та Ґ.Е. Лессінґа (1729–1781) звучать припущення про «Neugier» («допитливість», з якою Едип проводить розслідування) чи «Heftigkeit» («різкість», яку Едип проявив при зустрічі з Лаєм). Такі трактування Е. Штайґер називає яскравими прикладами хибної інтерпретації, базованої на теоретичних спекуляціях, і пояснює, що «допитливість» була не помилкою Едипа, а його обов'язком, адже він як цар прагнув з'ясувати істину і врятувати Фіви від мору, а «різкість» у ситуації на роздоріжжі взагалі можна витлумачити як перевищення самооборони, тобто через відсутність попереднього умислу не може вважатись злочином [Staiger, 1079, с. 18–19]. Загалом же літературознавець умисно підкреслює необхідність розрізнення античного і сучасного світобачення.

Повертаючись до Аристотеля, варто звернути увагу, як саме він визначає ἁμαρτία передумовою трагічного героя. Власне кажучи, йому йдеться лише про гру з почуттями авди-

[2] Надалі при посиланні на трагедію Софокла за цим виданням подаємо номери рядків у круглих дужках, тут: (964–972).

торії. Глядач обурюється, коли бачить страждання порядної людини. Страждання ж людини, яка демонструє якусь ваду, він сприйматиме з певним вдоволенням [Античні поетики, 2007, с. 40–41]. Відтак можна пояснити, чому Софокл в процесі розслідування наділяє свого героя деспотичними рисами: будучи чужими демократично налаштованим афінянам, вони роблять завершення трагедії більш прийнятним. І в цілому трагічна кінцівка – неодмінний наслідок ἁμαρτία, як нещастя є неодмінним наслідком провини. Звідси випливає, що навіть якщо явної провини Едипа немає – його нещастя було напророченим, тобто наперед визначеним, – то її слід було вигадати. Адже лише за наявності людської провини втрачає силу звинувачення бога у несправедливості [Staiger, 1079, с. 21].

Е. Штайґер наводить іще кілька прикладів вигадування провини царя Едипа у німецькій ідеалістичній схоластиці до кінця XIX ст. (насамперед Ф. Гельдерліном (1770–1843) [див.: Hölderlin, 1954, с. 197–199]). На зламі століть за справу взявся і психоаналіз: сфокусувавши проблему психічного стану протагоніста трагедії у термін «едиповий комплекс», З. Фройд констатував, що у всіх нас підсвідомо живе бажання усунути батька і возз'єднатись з матір'ю, причому атрибут «несвідоме» елімінує провину самого Едипа [детальніше див.: Freud, 1942, с. 268–273]. На протилежному полюсі хибних інтерпретацій – думка німецького філософа й педагога Г. Вайнштока (1889–1960), який вбачав у Едипі втілення «загальної провини», носієм якої є кожна людина, що діє і загалом існує [Weinstock, 1931, с. 175, 198]. Натомість Е. Штайґер наголошує, що ми маємо справу з афінянином біля 430 р. до н. е., який жодним чином не вважає своє існування гріхом у релігійному сенсі, який є не абстрагованою особистістю, а громадянином і невіддільною частиною поліса, якому чуже наше розрізнення психології людини і її вчинків [Staiger, 1979, с. 24–25][3]. Під цим кутом зору зрозумілими стають питання Едипа: «Чи не злочинець я? Не нечестивець?» (822–823), які не задавала б собі людина Нового часу. Свою ж злочинність грек сприймає як долю, а доля відрізняється від свідомої діяльності.

Аналогічні тлумачення Софоклової трагедії «Цар Едип» як «трагедії долі», а її протагоніста як взірця людини, що безвинно страждає, породили у світовій літературі цілу низку ідейно дотичних творів – наприклад, присвячені Едипові трагедії Сенеки, Корнеля, Вольтера, А. Жіда, Г. фон Гофмансталя та ін. «Трагедії долі» (Schicksalstragödien) набули особливого поширення в епоху романтизму (мотиви родових проклять, фатальних предметів тощо), проте так і не завоювали популярності. Натомість «Цар Едип», на думку Е. Штайґера, вражає нас антагоністичними засобами: «У Софокла повітря лишається повністю прозорим, і виявляється, що при повній видимості таємниче вдивляється у нас ще більш жахаюче» [Staiger, 1979, с. 29]. І носієм цього таємничого є оракул, якому в трагедії відводиться автентична роль.

Нагадаємо, що у V ст. до н. е., коли відбулась перша постановка «Царя Едипа», дельфійський оракул мав для давніх греків виняткове значення. Софокл звертався до мотиву пророцтв і у більш ранніх своїх творах («Аякс», «Антігона»), проте вони не йдуть в жодне порівняння з аналізованою нами трагедією. Тут знову на сцену виходить віщун Тіресій, ще старший, непоблажливіший і дратівливіший, ніж в «Антігоні»: тягар божественного знання вже загрожує розірвати людську оболонку. Крім його голосу тричі опосередковано чуємо віщування самого дельфійського оракула: перше пророцтво про смерть від руки сина налякало Лая; з другого Едип дізнався, що уб'є батька і одружиться з матір'ю; третє віщування наказало фіванцям змити кровний гріх з їхнього міста. Останнє видається найменш жахливим, однак саме воно запускає весь хід трагедії. Ф. Шиллер обґрунтовано визначає специфіку «Царя Едипа» таким чином: «Оракулу в трагедії відведене те місце, яке справді не може бути зайнятим нічим іншим; і якщо воліти зберегти сутність самої фабули при зміні персонажів і часу дії, то сміховинним стане те, що зараз є жахливим»[4].

Відтак Е. Штайґер задається питанням: чому трагедія, побудована виключно на віщуванні оракула, досі зворушує нас – тих, хто не вірить в оракули? Тут знову легко потрапи-

[3] Пор. у Ґ.В.Ф. Геґеля: «Пластичний грек відповідає лише за те, що він вчинив як індивідуум: він не розділяє себе на формальну суб'єктивність самосвідомості і те, що є об'єктивним вчинком» [Hegel, 1988, с. 552].

[4] Лист до Й.В. Ґете від 2.10.1797 [див.: Schiller, 1797].

ти у кривотлумачення, як і з проблемою провини, якщо сприймати оракул як символ того, що все є визначеним наперед і відбувається незалежно від бажань і вчинків людини за законами сліпої каузальності (якщо повернутись до античних вчень, то на думку насамперед спадає стоїцизм) [пор.: Staiger, 1979, с. 31]. Однак у самому тексті Софокла немає жодної згадки про тотальне сліпе владарювання вічного фатуму. Жодна з пісень хору у цій трагедії, яка згадує долі і не є «трагедією долі». Ключове слово μοῖρα у своєму фатальному значенні з'являється лише раз у розповіді Іокасти про пророцтво Лаю:

Було колись то Лаєві провіщено
Від Феба – не скажу, але від слуг його,
Що повелінням долі вмре від сина він,
Який від нього в мене мав родитися (711–714).

Звідси Е. Штайґер робить висновок: «У цій трагедії Феб Аполлон і Едип, бог і смертний, виступають антагоністами; тут ідеться не про те, щоб показати, що усе на землі наперед визначено, а про те, щоб розрізняти безпомилкове знання бога і обмежене знання людини і проілюструвати прірву між людьми і богами» [Staiger, 1979, с. 31–32]. «Пізнай самого себе!» – пізнай, що ти є людиною, а не богом – цей відомий всім грекам афоризм, викарбуваний на стіні храму Аполлона в Дельфах, може вважатись ідеєю трагедії «Цар Едип». На пізнання бога і пізнання людини нам вказується в усіх місцях оповіді, і перед взором Аполлона навіть найбільш віддалене майбутнє є теперішнім:

Тільки боги – Зевс, Аполлон –
Знають усі смертних діла (499–500).

Аналогічне бачення має у трагедії Тіресій. Парадокс полягає в тому, що старий віщун, будучи сліпим фізично, бачить своїм «духовним взором» далі, ніж протагоніст. Розсудливий же Едип спочатку постає сліпим у переносному значенні, навпомацки шукаючи справедливості, а знайшовши її, досягає просвітлення і осліплює себе фізично. Лише так він може відсторонитись від мирських сует і прилучитись до вищого знання. Так Едип стає втіленням кінцевості людського знання та кінцевості людського пізнання – і відображенням опозиції Софокла софістичним вченням його епохи.

Відтак повернімося до стрижневої композиційної ролі оракула. Оракул віщує божественне знання – знання, у якому минуле, теперішнє і майбутнє постають як перманентна і непорушна теперішність. Натомість для людини минуле швидко зникає, майбутнього вона не знає, а екзистує лише в плинному теперішньому. Найбільш вірогідно, що для Софокла оракул був саме символом божественного знання. Пригадаймо лише розрізнення Парменідом двох понять: αλήθεια (істина) та δόξα (людська правда). Тож оракул, який вістував людині її майбутнє, слугував авторові чудовим інструментом створення драматичного напруження. На відміну від епічного тексту, де всі частини є самостійними і завершеними у кожен момент сказання, драматична дія завжди спрямована вперед і звершується лише в останній момент. Драматург передбачає майбутнє і весь час натякає аудиторії на майбутню розв'язку [Staiger, 1971, с. 152–155; пор.: Радченко, 2012, с. 99, 106–107]. І жоден письменник Нового часу не мав у цьому такого прекрасного помічника, як античний оракул: «Антиципація, панування справді драматичної форми уяви, яка напружує, а не захоплює, як епічна, і напружує тим сильніше, чим чіткіше завчасно проявляє себе майбутнє, майбутнє, яке боязка людина завжди має вважати непевним, тобто антагонізм одночасного і послідовного пізнання – першооснова всіх серйозних трагедій високого стилю, захоплює нас у «Царі Едипі» Софокла завдяки оракулу неперевершеною прецизійністю» [Staiger, 1979, с. 37].

Цей мотив виступає у пов'язі з іншим, не менш важливим для драми – мотивом суду. Тут знову згадаємо відмінність між епічним і драматичним за Е. Штайґером. Епік оглядає все навкруги і задовольняється спогляданням – він не судить. Постаті і речі з'являються перед його очима, і він просто описує їх, не роздумуючи про причини їх появи. Він не поспішає, зупиняючись на кожній деталі і не обмежуючись конкретним, наперед наміченим планом. Натомість драматург керується таким планом і чітко підпорядковує йому всі деталі. Його не влаштовує лише споглядання, він судить про постаті і речі. Щоб робити це, його оповідь має характеризуватись лаконічністю й оглядовістю (це забезпечується традиційною єдністю місця, часу і дії) [Staiger, 1971, с. 118–120; пор.: Радченко, 2012, с. 98]. Сама драма, як резюмує Е. Штайґер, згадуючи її класичні зразки у давніх греків, Ж.-Б. Расіна,

П. Корнеля, Г. фон Кляйста чи Г. Ібсена, є «за своєю суттю судовим процесом і відтак нерідко й зовні набуває форм здійснення судочинства» [Staiger, 1979, с. 38]. Саме такою є драма «Цар Едип», де вся дія зосереджена на поведінці судді, який, намагаючись встановити особу злочинця, у своїй свідомості концентрує і аналізує всі факти минувшини, що спричинили мор у Фівах. Тож цілком доречно Ф. Шиллер вважав її взірцем аналітичної техніки: «Цар Едип є, здається, просто трагічним аналізом. Тут усе наявне, воно лиш розкривається. Це можна зробити у найпростішому розвитку дії й у найкоротший момент часу, навіть якщо факти доволі складні і залежать від багатьох обставин. А як же нелегко поету!»[5].

Судовий процес дозволяє вкласти передісторію у хід дії, тож експозиція не потрібна. Софокл взагалі намагається звести матеріал до мінімуму: раб, який колись відвів маленького Едипа у гори, є єдиним свідком убивства царя Лая, а гонець з Коринфу ідентичний пастухові, якому роками раніше доручили виховання хлопчика і т.д. Так ціла довга історія дивним чином уміщається у 1530 рядків.

Цьому не в останню чергу сприяє і лаконічність мови героїв, що являє собою новаторство в історії античної трагедії. Насамперед впадає у вічі відхід від есхілівської пишноти мови. Характери у Софокла мають вельми чітку і коротку мовну характеристику (це повториться згодом хіба що у «Божественній комедії» Данте). У порівнянні з «Орестеєю», «Сімома проти Фів» чи «Персами» «Цар Едип» доволі «сухий». Загадково-дотепне завуалювання простих речей чи накопичення риторичних фігур майже відсутні. За винятком захисної промови Креонта, яка ще нагадує манеру попередніх античних трагіків, висловлювання усіх дійових осіб чіткі, виразні, сконцентровані на найістотнішому. «У поєднанні з аналітичною технікою перед нами постає невичерпне, струнке й монументальне утворення, рівного якому немає у драматичній літературі всіх часів» [Staiger, 1979, с. 39].

Прикметною ознакою аналізованої трагедії Софокла є й те, що роль судді переймає сам протагоніст. Суд як такий не потрібен, весь судовий процес – у руках царя. Це вводить у дію захоплюючу подих преципітацію і прискорення, яке є не лише мистецьким прийомом драматизації, але й сюжетною необхідністю: щоб запобігти лиху, Едип не має права гаяти часу і осуджує як суддя – а Софокл як драматург – будь-яке нерішуче зволікання.

І от він знаходить винного, але – на власних подив і жах – у самому собі. Тут завершується класична архітектура твору: ми повертаємось у первинний стан. Кільцеву композицію, якою захоплювався ще Й.В. Ґете, швейцарський літературознавець означує так: «Вороття до знаного, повернення до вихідної точки руху продукує в уяві образ кола, яке включає, захищає і скріплює усе належне до твору, а все чуже йому виключає» [Staiger, 1979, с. 40]. Це дуже наочно ілюструє «Цар Едип». І хоча у фіналі трагедії ми повертаємось до уже знаного на початку, це не применшує її впливу на нас, ба навпаки посилює його, коли ми спостерігаємо за драматичним звершенням майбутнього. Як досягається такий ефект, простежимо услід за Е. Штайґером.

Едип високо шанований фіванцями як людина, котра врятувала місто від Сфінкса і багато років справедливо й мудро владарювала над ними. Тож природно, що у часи мору вони знову покладають на нього свої надії. Він відсилає гінця у Дельфи, щоб почути віщування оракула. Звістка, яку приносить Креонт, надає царю повноваження судді. Едип береться до справи з тим же завзяттям, з яким звик виконувати свої обов'язки правителя. Феб Аполлон мовив про кровну провину (97–102), і Креонт припускає, що йдеться про вбивство царя Лая. Воно було скоєне багато років тому і сліди його загубились у плині часу. Едип запитує про злочинців:

Та де ж вони? В якій землі шукати нам
Непевний слід задавненого злочину? (108–109).

Попередні інтерпретатори (наприклад, Аристотель і Вольтер) уже висловлювали сумніви щодо того, що Едип міг не знати про смерть Лая і що вбивство відбулося аж так давно. Аристотель сам же виправдовує це тим, що злочин скоєно поза дією драми [див.: Античні поетики, 2007, с. 42]. Вольтер далі звинувачує Едипа у недалекоглядності й вузьколобості, коли той, спираючись на слова одного-єдиного свідка, говорить про групу найманих вбивць чи звинувачує й самого Креонта у змові, тим самим нібито намагаючись усіма шля-

[5] Лист до Й.В. Ґете від 2.10.1797 [див.: Schiller, 1797].

хами відвести провину від себе [детальніше див.: Вольтер, 1974, с. 34–43]. Швейцарський учений категорично не погоджується з попередниками: «Глядач у театрі не запитує про достовірність перебігу дії драми, тож митцю дозволено все. Так, він навіть мусить дозволяти собі все. Адже його твір призначається не прісним мислителям на кшталт Вольтера, які ніколи не втрачають розуму, а людям, які залюбки піддаються захопленню і зворушенню і в ці моменти не допускають думок, які псували б задоволення. І самі герої на сцені – не клерки холодного розсудку, чого вочевидь вимагає Вольтер: із зростанням напруги вони стають схвильованими, наляканими, спантеличеними, яким саме гострий розум, що завжди випереджує себе, приносить нещастя. Розуміння цього відкриває інше бачення драматичних речей…» [Staiger, 1979, с. 42] Тож провина постає майже забутою, притрушеною порохом часу, щоб погляд глядача якнайбільше відволікти від вихідного моменту, а повернення до злочинця описало якнайбільшу дугу.

Ми не можемо встановити, коли Едип при все зростаючому напруженні і все конкретніших й страхітливіших підозрах розпізнає у собі вбивцю – Софокла не цікавлять психологічні деталі. Лише в одному місці тексту він натякає, що Едип намагається обманути самого себе. Після розповіді Іокасті про сутичку на роздоріжжі він провадить:

Якщо спільне є
Між Лаєм і убитим подорожнім тим,
То хто від мене між людьми нещасніший,
Хто для богів у світі ненависніший? (813–816).

Едип усе ще не наважується уявити, що саме він убив попереднього царя, і переводить провину на когось з роду вбитого. І тут питання про вбивцю Лая дивним чином переплітається з питанням про народження царя Едипа, і обидві таємниці, здається, мають розкритись укупі. Віщування дельфійського оракула, які Едип почув багато років тому, тенденціює до здійснення. І чим сильніша ця тенденція, тим завзятіше він їй опирається.

При цьому Софокл виводить на сцену свідків у послідовності, що повністю суперечить очікуванням. Перший, з ким вступає у дискусію Едип, – це сліпий, однак наділений божественною мудрістю жрець. Його протагоніст зустрічає з відкритим, ще нічим не пом'якшеним обуренням. Другим на сцену виходить Креонт, який є другим у державі після Едипа, але особою світською. Креонт змушує Едипа дослухатись до сказаного, цар вислуховує його аргументи і – всупереч своїй волі та на прохання Іокасти, яка хоч і є царицею, але як жінка стоїть на нижчих ступенях ієрархії – поступається йому. Наступним з'являється корінфський гонець, раб, який, однак, є кмітливим і розумним і просуває розслідування більше за пастуха, що виступає останнім. Тобто чим нижчий ранг свідка, тим важливішим є його свідчення – обернена пропорційність, яка зрештою приводить до того, що могутій дух царя, за словами Ф. Гельдерліна, «в кінці програє грубій і простецькій мові його слуг» [Hölderlin, 1954, с. 201].

Так рух повертається у свою відправну точку. Точніше і жахливіше цей закон класичного мистецтва не реалізувався в жодному іншому творі. Коло, у якому ми знаходили велику естетичну насолоду, стає у «Царі Едипі» водночас петлею, що затягується на шиї головного героя. Це Е. Штайґер називає «трагічною іронією» [Staiger, 1979, с. 44], яка пронизує всю мовну канву драми. Почасти вона оприявнюється у словах персонажів, що мають подвійний зміст. Наприклад, коли Едип у розмові із жрецем говорить, що терпить найбільшого болю серед усіх фіванців (58–65), чи закидає Тіресію марність всіх його віщувань, бо лише він, Едип, своїм розумом може знайти рішення проблеми (395–398). Проте чи не найбільше трагічна іронія виражена у зверненні Едипа до фіванського народу на початку судового процесу: бажаючи утвердити довіру до свого правосуддя і покарання, він мимоволі сам ставить себе в одну лінію із вбивцею (132–140), предистинуючи те коло, що вернеться до нього самого. Справді, мова Софокла набагато більш виразлива, ніж можна вловити при першому прочитанні: Едип убив – себе ж він не уб'є, але помститься за вбивство своєю рукою (χειρί τιμωρεῖν) – виколе собі очі.

Як видно, у наведених прикладах трагічна іронія виражена на мовному рівні, однак вона виражається й у кожному сюжетному ході від прологу до останньої сцени. Лай позбувся Едипа, щоб уникнути пророцтва, та саме завдяки своєму вчинку реалізував останнє. Пастух змилостився над хлопчиком і цим убезпечив йому фатальне майбутнє. Слідуючи сло-

вам дельфійського оракула, Едип уникає Коринфа, і це приводить його на те закляте роздоріжжя, де він убиває свого батька, звідки прямує до сфінкса, розгадує його загадку і стає чоловіком своєї матері. Тож здійснення напророченого лиха не потребує жодних сторонніх впливів: сама людина здійснює пророцтво, усіма силами намагаючись відвернути його. Фебові Аполлону не потрібно втручатись, метати вогняні стріли чи вводити смертних в оману. Вони самі з цим добре пораються – і не через затуманення розсудку, а навпаки, завдяки своїй кмітливості і наполегливості.

Е. Штайґер не дає однозначної відповіді, чи можна осліплення Едипа також трактувати у світлі трагічної іронії: «Сліпий бачить; зрячий був сліпим» [Staiger, 1979, с. 46]. У цій антитезі парадокс досягає свого апогею. Та якщо Едип трактує осліплення як повністю свідомий і добровільний вчинок, то Софокл міг вбачати у ньому також готовність до справжнього, пригожого богам і людям життя [пор.: Bowra, 1944, с. 177], тобто дію, що елімінує саму трагічну іронію. І хоч щодо фіналу твору можна дискутувати, то на його початку і всередині трагічна іронія діє беззаперечно у словах і вчинках судді-злочинця.

При інтерпретації фіналу трагедії швейцарський літературознавець звертається до проблеми свободи. Так, якими б манівцями не ходив Едип, він приходить до визнання своєї провини й усвідомлення необхідності покарання. І у виборі кари – його свобода: жодне божественне слово не наказує йому виколоти собі очі, вирушити у гори і до кінця життя залишитись самітником (1451–1454). Іокаста обрала смерть і цим звільнилась від усвідомлення свого злочину, а Едип приймає правду, що відкрилась, і готовий до покути. У межах трансцендентального ідеалізму Ф. Шеллінґ зазначав: «Примирити свободу і загибель не могла і грецька трагедія. Лише істота, *позбавлена* волі, могла підкоритися долі. – *Велика* думка полягала у тому, що навіть за *неминучий* злочин кара приймалась добровільно, щоб такою втратою своєї свободи довести саме цю свободу і загинути, утверджуючи вільну волю» [Schelling, 1982, с. 107]. Тобто в образі Едипа ми маємо унікальне примирення свободи (адже він боровся проти своєї долі) і необхідності (адже він програв боротьбу з долею).

Натомість Е. Штайґер вважає, що у випадку Софокла не можна вести розмову про свободу чи необхідність, адже авторові відома лише дихотомія людина – бог. Та висновки Ф. Шеллінґа про людину-багатостраждальця все ж слушні. Едип, будучи «пластичним греком», не ухиляється від своїх вчинків і не шукає виправдань. Ще при перших здогадках від запитував, чи не є він «злим», у розв'язці ж без вагань називає себе таким:

…..скільки зла затаював,
Я під красою, що в мені плекали ви,
Й те зло жахливі породило злочини (1395–1397).

У грецькому оригіналі тут вжито слово ὕπουλος, тобто рани, що зовні загоїлись, але продовжують наривати всередині, переносно – те, що зовні хороше, але зіпсоване всередині. За нашими уявленнями, у фінальній сцені Едип навпаки очищується всередині, будучи вбивцею зовні. Він – благородна людина, якій кожна вада завдає муки і яка готова стерпіти ці муки до кінця. Те, що протагоніст приймає свою долю і бере на себе важке покарання, не є примиренням у класичному розумінні, радше воно споріднене з трагічними афектами Аристотеля, які викликають *admiratio* [пор.: Staiger, 1979, с. 53–54]. Та це захоплення героєм не применшує обурення його несправедливою долею.

Насправді палітра емоцій від фінальної сцени доволі широка – від обурення і потрясіння до певного задоволення. Відвертий жах від первинного споглядання осліпленого і його сповненої страху і муки промови змінюється спантеличенням від завершальних слів хору про людську зарозумілість та зрештою переходить до умиротворення від внутрішнього розуміння, що все так і мало статись. Таке розуміння можливе тому, що головні герої трагедії як люди нам далекі. Сам автор не вдається до зображення їх душевних поривань: на відміну від, наприклад, Федри чи Медеї Еврипіда, Софокл обмежується лише поверхневим начертанням характерів – це «ідеалізовані маски, а не справжні особистості», як зазначив колись Ф. Шиллер[6]. Такі маски не лише полегшують працю драматурга, але і не відволікають читача від розвитку дії. Скажімо, Софокл не розвиває теми інцесту, як би це неодмінно зробили письменники Нового часу, а лише вказує на неї. Тож ми не потребуємо розбиратися

[6] Лист до Й.В. Ґете від 4.04.1797 [див.: Schiller, 1797].

в інтимних тонкощах знедолених і не співчуваємо протагоністу разом з фіванцями, а отримуємо свободу окинути оком суть усієї трагедії: «Ми бачимо перед собою Едипа, котрий приноситься в жертву Аполлону. Якби Іокаста мала рацію, то зникла б святенність оракулу. Якби Едипові вдалося уникнути пророцтва, то правдивість Аполлона піддалася б сумніву. Так програла б не одна людина – розпався б весь уклад давньогрецького життя. Людина мусить упасти, щоб зберегти честь бога» [Staiger, 1979, с. 57].

При цьому Софоклові вдається не лише зберегти, а й настільки утвердити честь дельфійського бога, що ми навіть готові прийняти людську жертву. Щоб цього домогтися, автор – на відміну від, наприклад, Ксенофонта і Еврипіда – уникав усього, що могло спонукати нас до сумніву у вищій сутності бога. Аполлон не насилає прокляття, а лише передвіщає його. Пророцтва його оракула чіткі й однозначні. Він навіть ніде не втручається у дію трагедії. Лише як мовчазне, невидиме божество Феб Аполлон може бути тут усюдисущим і компенсувати те горе, що випало на долю смертного.

Підсумовуючи наведені вище міркування, Е. Штайґер постулює: як античний глядач захоплювався величчю Аполлона, так ми можемо захоплюватись величчю письменника. Він упевнено узявся за міфічний матеріал, який за моторошністю і жахіттям перевершує усі барокові трагедії. З неперевершеною майстерністю Софокл створив таку ритміку сцен, яка наповнює твір мовного мистецтва безпосередньою душевною музикою, яку не здатна передати жодна думка. Протистояння між богом і людиною, проблеми свободи, долі і провини видалися б неподоланними глядачеві й інтерпретатору, якби автор своєю легкою рукою не об'єднав усе це в якусь невагому симфонію. Водночас Софокл повертає нам усвідомлення сили людського духу перед лицем божественної волі. І при глибокому зворушенні ми почуваємось щасливими від споглядання вищої досконалості.

Схожу художню досконаліть швейцарський літературознавець віднаходив і в творах інших античних авторів. Зокрема, він перекладав й інтерпретував трагедії «Іон» Еврипіда й «Орестея» Есхіла, грецькі епіграми, поезію Каллімаха і Сапфо. Їх детальному аналізу плануємо присвяти наші наступні дослідження.

Список використаної літератури

Аверинцев С. К истолкованию символики мифа об Эдипе. Античность и современность / под ред. М.Е. Грабарь-Пассек, М.Л. Гаспарова, Т.И. Кузнецовой. М.: Наука, 1972. С. 90–102.

Античні поетики / за ред. М. Борецького, В. Зварича. К.: Грамота, 2007. 168 с.

Арістотель. Нікомахова етика / пер. з давньогрецької В. Ставнюка. К.: Аквілон-Плюс, 2002. 480 с.

Вольтер Ф.-М.А. Эстетика. Письма. Предисловия и рассуждения. М.: Искусство, 1974. 390 с.

Радченко О. Іманентна поетика Еміля Штайґера: філологічний та філософський дискурс. Дрогобич: Посвіт, 2012. 250 с.

Софокл. Цар Едіп. Давньогрецька трагедія / за ред. В. Пащенка; пер. з давньогрецької Б. Тена. К.: Дніпро, 1981. С. 63–118.

Ярхо В. «Эдипов комплекс» и «Царь Эдип» Софокла (О некоторых психоаналитических интерпретациях древнегреческой трагедии). *Вопросы литературы*. 1978. № 10. С. 189–213.

Bowra C.M. Sophoclean Tragedy. Oxford: Oxford University Press, 1944. 382 p.

Freud S. Gesammelte Werke: in XVI Bd. London: Imago Publishing Co., 1942. Bd. III. 322 S.

Hegel G.W.F. Sämtliche Werke: in XX Bd. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1988. Bd. XIV. 582 S.

Hölderlin J.Ch.F. Sämtliche Werke: in VIII Bd. Stuttgart: Kohlhammer-Cotta, 1954. Bd. V. 428 S.

Reinhardt K. Sophokles. Frankfurt a.M.: Vittorio Klostermann, 2014. 294 S.

Schelling F.W.J. Werke / hrsg. von H. Buchner. Stuttgart: Frommann-Holzboog, 1982. Bd. III. 288 S.

Schiller F. An Goethe, 2–4 Oktober. 1797. Briefwechsel zwischen Friedrich Schiller und Wolfgang von Goethe. URL: https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefe/briefwechsel-goethe-schiller/jahr-1797/ (Останнє звернення 19.03.2021)

Staiger E. Grundbegriffe der Poetik. München: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1971. 182 S.

Staiger E. Sophokles: König Ödipus. Staiger E. Gipfel der Zeit: Studien zur Weltliteratur. Zürich-München: Artemis, 1979. S. 11–59.

Weinstock H. Sophokles. Leipzig: Teubner, 1931. 298 S.

"OEDIPUS THE KING" BY SOPHOCLES IN THE IMMANENT INTERPRETATION OF EMIL STAIGER

Oleh A. Radchenko. Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine)
e-mail: olehradchenko@yahoo.de
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-3

Key words: *immanent interpretation, ancient Greek tragedy, mythology, "tragedy of fate", motive of guilt and punishment, "tragic irony", Sophocles, Emil Staiger.*

The article aims to distinguish the original immanent reception of Sophocles tragedy "Oedipus the King" by the famous Swiss literary scholar Emil Staiger and to present it to Ukrainian explorers for the first time. Due to the complex application of the historical-cultural, comparative, descriptive methods, the methods of linguistic-stylistic and figurative analysis, the authentic change of the traditional angle of interpretation has been identified: it eliminates the motif of the ancestral curse based on the Theban cycle of myths and shifts the emphasis on personal guilt. It is established that Staiger departs from the traditional explanation of category ἁμαρτία as "error" and interprets it as a deep cause of offense, which lies within ourselves, but is devoid of malice, which weighs all the consequences and pursues a specific goal. A "plastic Greek" perceives his guilt as destiny, and destiny differs from conscious activity.

It is noted that the researcher distinguishes the work of Sophocles from a number of "tragedies of fate", recognizing the oracle as a core element of dramatic tension creation. Moreover, the oracle is not interpreted as a symbol of blind reign of eternal fate, but only as a sign of infinite divine knowledge. Thus, the central conflict of the tragedy is the antagonism between Apollo and Oedipus, the god and the mortal: it is not a matter of showing that everything on earth is predetermined, but of distinguishing between infallible knowledge of god and limited knowledge of man and illustrating the gap between man and god. "Know thyself!" – know that you are a human, not a god – this famous aphorism can be considered the idea of tragedy, and Oedipus is the embodiment of the finiteness of human knowledge.

It is stated that due to the motive of the court the whole tragedy is perceived as a model of Staiger's dramatic style (observability of the action, brief description of the characters, conciseness of language). It is notable that the role of judge takes the protagonist himself and he finds the criminal in himself. So the movement returns to its starting point: the circle composition in "Oedipus the King" becomes a loop that is tightened around the neck of the hero. The interpreter names it "tragic irony", which permeates the semantic outline of the work (especially the double meaning of the words of the characters) and it is manifested in each plot (the man himself fulfils the prophecy, trying hard to divert it).

Staiger`s distinctive interpretation of the problem of freedom is emphasized: no matter how deceived Oedipus goes, he comes to admit his guilt and realize the need for punishment, and in the choice of punishment lies his freedom. Ultimately, Oedipus must be defeated in order to preserve the truth of the divine word. However, wilful acceptance of punishment is not a reconciliation of freedom (the hero fought against his fate) and necessity (he lost the fight against fate) in the classical sense, but rather it is related to the tragic emotions, which cause admiration.

References

Aristotle. *Nikomahova etyka* [Nicomachean ethics]. Kyiv, Akvilon-Plus Publ., 2002, 480 p.

Averintsev, S. *K istolkovaniiu simvoliki mifa ob Edipe* [To the interpretation of the symbolism of the myth of Oedipus]. Grabar-Passek, M.Ye., Gasparov, M.L., Kuznetsova, T.I. (eds). *Antichnost' i sovremennost'* [Antiquity and modernity]. Moscow, Nauka Publ., 1972, pp. 90-102.

Boretskyi, M., Zvarych, V. (eds). *Antychni poetyky* [Ancient poetics]. Kyiv, Hramota Publ., 2007, 168 p.

Bowra, C.M. Sophoclean Tragedy. Oxford, Oxford University Press, 1944, 382 p.

Freud, S. *Gesammelte Werke: in XVI Bd.* [Collected Works: in 16 vol.]. London, Imago Publishing Co., 1942, vol. 3, 322 p.

Hegel, G.W.F. *Sämtliche Werke: in XX Bd.* [Complete Works: in 20 vol.]. Stuttgart, Frommann-Holzboog Publ., 1988, vol. 14, 582 p.

Hölderlin, J.Ch.F. *Sämtliche Werke: in VIII Bd.* [Complete Works: in 8 vol.]. Stuttgart, Kohlhammer-Cotta Publ., 1954, vol. 5, 428 p.

Radchenko, O. *Imanentna poetyka Emila Staigera: filolohichnyi ta filosofs'kyi dyskurs* [Immanent poetics of Emil Staiger: philological and philosophical discourses]. Drohobych, Posvit Publ., 2012, 250 p.

Reinhardt, K. *Sophokles* [Sophocles]. Frankfurt a.M., Vittorio Klostermann Publ., 2014, 294 p.

Schelling, F.W.J. *Werke* [Works]. Stuttgart, Frommann-Holzboog Publ., 1982, vol. 3, 288 p.

Schiller, F. *An Goethe, 2-4 Oktober, 1797. Briefwechsel zwischen Friedrich Schiller und Wolfgang von Goethe* [To Goethe, 2-4 October, 1797. Correspondence between Friedrich Schiller and Wolfgang von

Goethe]. Available at: https://www.friedrich-schiller-archiv.de/briefe/briefwechsel-goethe-schiller/jahr-1797/ (Accessed 19.03.2021)

Sophocles. *Tsar Edip* [King Oedipus]. Paschenko, V. (ed.). *Davniohrec'ka trahediia* [Ancient Greek tragedy]. Kyiv, Dnipro Publ., 1981, pp. 63-118.

Staiger, E. *Grundbegriffe der Poetik* [Basic Concepts of Poetics]. Munich, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1971, 182 p.

Staiger, E. *Sophokles: König Ödipus* [Sophocles: King Oedipus]. Staiger, E. *Gipfel der Zeit: Studien zur Weltliteratur* [Top of time: Studies in world literature]. Zurich-Munich, Artemis Publ., 1979, pp. 11-59.

Voltaire, F.M.A. *Estetika. Pis'ma. Predisloviia i rassuzhdeniia* [Aesthetics. Letters. Prefaces and reflections]. Moscow, Iskusstvo Publ., 1974, 390 p.

Weinstock, H. *Sophokles* [Sophocles]. Leipzig, Teubner Publ., 1931, 298 p.

Yarkho, V. *"Edipov kompleks" i "Tsar' Edip" Sofokla (O nekotorykh psikhoanaliticheskikh interpretatsiiakh drevnegrecheskoi tragedii)* ["Oedipus complex" and "King Oedipus" by Sophocles (Some psychoanalytic interpretations of ancient Greek tragedy)]. *Voprosy literatury* [Literature Issues], 1978, issue 10, pp. 189-213.

Одержано 7.02.2021.

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЕСТЕТИКИ ТА ПОЕТИКИ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

УДК 821.111-3.09 Барнс
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-4

Е.С. АННЕНКОВА,
доктор филологических наук,
профессор кафедры мировой литературы и теории литературы
Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова (г. Киев)

НЕСБЫВШЕЕСЯ КАК МЕТАСЮЖЕТ В СБОРНИКЕ ДЖУЛИАНА БАРНСА «ЛИМОННЫЙ СТОЛ»

В статье анализируется сборник рассказов Дж. Барнса «Лимонный стол» с точки зрения функционирования в нем сюжета несбывшегося, который является существенной частью глобального для этого сборника сюжета старения и связанных с ним физических и душевных процессов, переживаемых героями рассказов. Проанализированные тексты дают возможность говорить о несбывшемся как метасюжете, который сшивает отдельные рассказы и формирует единство сборника как художественного целого. Сюжет несбывшегося повторяется и проявляется в рассказах сборника в своих разнообразных событийных вариациях, таким образом, каждый рассказ вступает в диалогические отношения с другими рассказами, благодаря чему формируется как внутренняя интертекстуальность данного сборника, так и метатекст художественной прозы Дж. Барнса, так как инвариантный сюжет несбывшегося прослеживается также во многих других произведениях писателя. Метасюжет несбывшегося поддерживается особым хронотопом рассказов, где пространство становится символом нереализованного и недостижимого, а время протекает в «условно прошедшем». Сюжет и мотив несбывшегося проявляются также в дискурсе молчания, невысказанного или завуалированного малозначащими словами главного смысла, который остается нераскрытым и принадлежит лишь индивидуальному сознанию героев. Но в любых событийных вариациях метасюжет несбывшегося сохраняет свое структурно-семантическое ядро – жизненный путь героев рассказов определяется невоплощенностью их сокровенных желаний, намерений и ожиданий, однако именно неутоленность мечты, нереализованность стремлений составляют пронзительно печальный и общечеловеческий смысл жизни героев сборника рассказов Дж. Барнса «Лимонный стол».

Ключевые слова: Джулиан Барнс, «Лимонный стол», метасюжет, мотив, старость, несбывшееся.

У статті аналізується збірник оповідань Дж. Барнса «Лимонний стіл» з огляду на функціонування в ньому сюжету нездійсненого, який є сутнісною складовою глобального для цього збірника сюжету старіння та пов'язаних із ним фізичних і душевних процесів, які переживають герої оповідань. Метою нашої статті є виділення та аналіз присутнього в «Лимонному столі» сюжету нездійсненого, який стає метасюжетом і метамотивом збірника, при цьому важливо розуміти, що сюжет нездійсненого властивий також й іншим текстам англійського письменника і є важливою складовою концептуального простору прози Дж. Барнса, що формує її художній метатекст. Для досягнення цієї мети нами було використано елементи мотивного, компаративно-типологічного, рецептивно-інтерпретаційного та інтертекстуального методів аналізу.

Проаналізовані тексти уможливлюють розуміння нездійсненого як метасюжету, який зшиває окремі оповідання і формує єдність збірника як художнього цілого. Сюжет нездійсненого повторюється та оприявнюється в оповіданнях збірника в різноманітних подієвих варіаціях, таким чином, кожне оповідання входить у діалог з іншими оповіданнями, завдяки чому формується як внутрішня інтертекстуальність цього збірника, так і метатекст художньої прози Дж. Барнса, оскільки інваріантний сюжет нездійсненого також присутній у багатьох інших творах письменника. Метасю-

© *Е.С. Анненкова, 2021*

жет нездійсненого підтримується специфічним хронотопом оповідань, де простір є символом того, що не реалізувалося і не знайшло свого втілення, а час плине в «умовно-минулому». Сюжет і мотив нездійсненого також виявлені в дискурсі мовчання, невимовленого або завуальованого незначущими словами головного смислу, який залишається неоприявненим і таким, що належить лише індивідуальній свідомості героїв. Однак у будь-яких подієвих варіаціях метасюжет нездійсненого зберігає своє структурно-семантичне осердя – життєвий шлях героїв оповідань визначається неможливістю втілення їх потаємних бажань, намірів та очікувань, але саме нездійсненність мрії, нереалізованість устремлінь складають пронизливо сумний та універсальний смисл життя героїв збірника оповідань Дж. Барнса «Лимонний стіл».

Ключові слова: Джуліан Барнс, «Лимонний стіл», метасюжет, мотив, старість, нездійснене.

Джулиан Барнс является одним из самых известных, читаемых и оригинальных современных британских писателей, чье творчество упорно сопротивляется каким-либо окончательным и жестким определениям относительно принадлежности к тому или иному литературному направлению, стилю и особенно жанру, но любое его произведение сразу же после публикации вызывает серьезный резонанс и сопровождается как рецензиями литературных критиков, так и глубокими научными исследованиями. Когда в 2004 г. в Великобритании вышел сборник Дж. Барнса под интригующим названием «Лимонный стол» (*The Lemon Table*), который состоял из одиннадцати рассказов, опубликованных годами раньше в виде отдельных произведений, то на эту публикацию сразу же откликнулись многочисленными отзывами ведущие публицистические издания по обе стороны Атлантики, но показательно, что в последние годы интерес со стороны литературоведов к этому сборнику Дж. Барнса значительно возрастает. Так, «Лимонный стол» стал предметом анализа в работах В. Мусий [Мусий, 2019], Д. Радченко [Радченко, 2008], Б. Догана [*Doğan, 2020*], М. Оро-Пикуэрас [Oro'-Piqueras, 2020], Ф. Холмса [Holmes, 2009], Ю. Янга [Yang, 2018]. Названные литературоведы рассматривали этот сборник рассказов в основном с точки зрения функционирования в нем темы старости и связанной с ней проблемы человеческого старения. Целью же нашей статьи является выделение и анализ присутствующего в «Лимонном столе» сюжета несбывшегося, который становится и метасюжетом, и метамотивом сборника, хотя сюжет несбывшегося присущ также и другим текстам английского писателя разной жанровой природы; он является важной составляющей концептуального пространства прозы Дж. Барнса и формирует ее художественный метатекст.

Многие литературные критики, сразу отреагировавшие на сборник Дж. Барнса «Лимонный стол», справедливо отмечали, что его доминантной темой является старость, старческий возраст героев рассказов и связанные со старением процессы, по-разному проявляющиеся и переживаемые пожилыми людьми. Каждый рассказ сборника может быть прочитан как самостоятельное произведение, вполне доступное законченному пониманию, более того, истории, в нем рассказанные, на первый взгляд резко отличаются друг от друга и интонациями, и структурой, и семантическими акцентами. Однако справедливо заметила М. Балл, что смыслы этих рассказов усиливаются, если прочитать их все вместе, и касаются они основ человеческого существования – что означает жить при осознании тревожащей каждого человека тщеты и бессмысленности жизни: «together however, the book becomes a rich and varied exploration through the pain, frustration, and vanities of aging, of what it means to be alive» [Ball, 2004]. Представляется, что общим для этой книги, тем ядром, которое эти разнообразные и многоплановые рассказы сшивает, придает им стройную целостность и производит впечатление их удивительной согласованности, является мощно звучащая в сборнике тема смерти, которая раскрывается с помощью метасюжета старения. Именно он связывает друг с другом отдельные рассказы сборника «Лимонный стол», даже название которого уже сигнализирует о том, что собранные под одной обложкой и загадочным названием рассказы представляют целостное единство, подлежащее раскодированию на всех художественных уровнях текста.

Метасюжет является достаточно широко употребляемым понятием в современном литературоведении, его часто используют исследователи по отношению к лирическим текстам и поэтическим циклам. В частности, Н.Л. Лейдерман, анализируя сборник О. Мандельштама «Камень», говорит о метасюжете, который поддерживает внутреннее единство кни-

ги, вскрывает «поиск некоей общей идеи, общего тайного плана, динамически развивающегося в книге по мере ее вырастания как художественного целого» [Лейдерман, 1994, с. 87]. Думается, что категория метасюжета приложима и к прозаическим сборникам, и к отдельным прозаическим текстам, если под метасюжетом понимать тот сквозной, пронизывающий тексты того или иного писателя инвариантный сюжет, который реализуется в них в различных вариациях событийных сценариев, выражается в особенном образно-мотивном комплексе, на идейно-тематическом и нарративном уровнях, на уровне стилистики и художественной тропики его произведений. Метасюжет предполагает наличие того устойчивого авторского кода, «инвариантного кода смыслопорождения» (Н. Фатеева), благодаря которому, с одной стороны, между текстами одного и того же автора возникают диалогические отношения, а с другой, – эти тексты, как, в частности, происходит с творчеством Дж. Барнса, встраиваются в интертекстуальный диалог со всем европейским культурно-литературным пространством.

Метасюжет старения, который генерируется глобальной для творчества Дж. Барнса проблемой смерти, неразрывно связанной в художественном сознании писателя с жизнью, реализуется как в отдельных романах писателя, так и в сборнике «Лимонный стол», где каждый рассказ может быть рассмотрен как новое и независимое звено общего сюжетного движения. Частной реализацией метасюжета старения является осложненный побочными микросюжетами и мотивами сюжет несбывшегося, который также вырастает как в метасюжет, ввиду своей обобщенности и в связи с тем, что он устойчиво воплощается в большинстве рассказов данного сборника, так и в метамотив, так как он повторяется, становится частью сюжета и обладает эстетически значимым смыслом в своих событийных реализациях. О структурно-семантическом тождестве сюжета и мотива писали многие ученые, среди которых назовем А. Бема, видевшего в мотиве потенциальную возможность развития, О. Фрейденберг, утверждавшую, что «случайных, не связанных с основой сюжета мотивов нет» [Фрейденберг, 1988, с. 202], Е. Мелетинского, который предлагал рассматривать мотив «как одноактный микросюжет» [Мелетинский, 1983, с. 117]. И в рамках этой статьи мы проследим особенности реализации метасюжета и метамотива несбывшегося в сборнике Дж. Барнса «Лимонный стол».

«История Матса Израельсона» (*The Story of Mats Israelson*) является самой большой в «Лимонном столе», благодаря чему она прочитывается как развернутая и наиболее полная иллюстрация доминирующей в сборнике мысли о тщете и эфемерности человеческого существования, всегда сопровождающегося потерями и иллюзорными надеждами на осуществление скрытых от посторонних глаз и не всегда до конца осознаваемых самим человеком, но таких важных для него желаний, интересов и привязанностей. Этот рассказ весь построен на инвариантном сюжете о несбывшемся, который в своих особенных вариациях окажется также центральным в рассказах «Вспышка», «Кора» и «Фруктовая клетка», где он проявится с максимальной степенью эксплицированности (станет движущей силой развития действия, способом раскрытия характеров героев, импульсом для понимания ими смысла их жизни), а в рассказах «Гигиена» и «Безмолвие» он развернется уже в своем редуцированном виде. Очевидно, что сюжет несбывшегося сшивает эти отдельные истории в единое целое, где каждая из них является ненавязчивым и изящным аккомпанементом к другой и в своих тончайших нюансах заставляет играть еще более глубокими смыслами истории героев и их характеры, и где каждый рассказ, множа всевозможные ситуации несбывшегося, вступает в диалогические отношения с другим, формируя тем самым автоинтертекстуальность и внутреннюю интертекстуальность всего сборника.

Само название рассказа – «История Матса Израельсона» – становится ключом для понимания того, как именно сложатся отношения его главных героев. Используя прием аналогии, любимой английскими писателями, на что указывала в своих работах К. Хьюитт [Хьюитт, 2007], Барнс вкладывает скупой рассказ о погибшем на лесопильне юноше Матсе в уста своего главного героя Андерса Бодена и тем самым готовит читателя к пониманию того, что возникшие в сердце Андерса Бодена чувства к Барбро Линдвалл не будут реализованы. История Матса Израельсона, труп которого спустя сорок девять лет после смерти был найден на рудниках и опознан старухой, которая в молодости была его невестой, полифункциональна: она становится импульсом для зарождения чувства в душе Андер-

са и Барбро, связующим звеном между ними, людьми, так мало друг друга знающими и одновременно знаком того, что финал их отношений не будет счастливым. Жизнь Андерса Бодена, всеми уважаемого управляющего лесопильней в маленьком шведском городке, увлеченного историей своего города и прекрасного знатока своего дела, начинает наполняться истинным смыслом именно с того момента, когда в город приезжает чета Линдвалл. Скупые реплики, которыми он обменивался с госпожой Барбро Линдвалл, время от времени появлявшейся на пароходе Андерса и проявлявшей живой интерес к его рассказам о древесине и истории города, заставили его думать о ней больше, чем, возможно, он мог себе позволить, потому что он был давно и неудачно женат на женщине, которая его не любила и не интересовалась его жизнью, но не уставала саркастически посмеиваться над его чувствами и увлечениями. И Андерс стал ловить себя на мысли, что «Барбро – имя прелестной весомости и звучит нежнее, чем… другие имена. Он думал, что от голубой ленты, обвивающей соломенную шляпу, у него веселеет на сердце» [Барнс, 2006, с. 35]. И он так увлеченно рассказывал ей о медных рудниках в Фалуне, что она однажды высказала уверенное желание побывать там вместе с ним: «Мне хотелось бы съездить в Фалун» [Барнс, 2006, с. 38].

С этой реплики начинается осуществление в рассказе мотивно-сюжетного комплекса несбывшегося. Барбро не смогла прийти тогда на пароход, их совместная поездка не состоялась, и после этого каждый из них стал жить как бы двойной жизнью: внешняя их жизнь на глазах всего общества под непрекращающиеся сплетни о них текла своим чередом и ни разу не вышла за рамки приличия, а вот внутренняя жизнь их души, скрытая от чужих глаз, наполнилась переживаниями того, что могло бы случиться с ними, но не случилось, что могло бы быть сказано между ними, но так и не было произнесено. Она стала жить своей жизнью, полной забот о родившихся детях, оставаясь преданной женой и матерью, но именно тогда, когда она поняла, что не может прийти на пароход, чтобы поехать с чужим мужчиной в Фалун, потому что она беременна, и что отныне она навсегда останется со своим мужем, она убедилась в том, что питает сильные чувства к Андерсу, которые она спрятала на самое дно своей души. И тогда она начала вести с Андерсом внутренний диалог, который не мог быть им поддержан и не мог состояться в реальности: «Но если бы только он сумел прочесть мое сердце прежде меня. <…> Почему он не сумел понять?» [Барнс, 2006, с. 43].

Его же дни внешне были такими же тихими и полными деятельности, как и до встречи с ней, и лишь «беззвучным шепотом в жаркой бессоннице» ночи [Барнс, 2006, с. 40], когда его жена спала, Андерс вспоминал Барбро, ее соломенную шляпу с очаровательной голубой лентой, ее короткие, но в то же время многозначительные и, как ему казалось, многообещающие слова, обращенные к нему. Ночами и днями он все репетировал и улучшал свой неудачный первый рассказ о Матсе, который показался ей легендой, и «практиковался, чтобы сказать с равной простотой: “Я свожу вас туда”» (в Фалун – Е.А.) [Барнс, 2006, с. 40]. Эти слова он так никогда и не произнес, потому что Барбро больше не пришла к нему, и тогда он подумал о том несбывшемся, что могло произойти в его тихой и печальной жизни, но так и не случилось, дав ему, однако, силы жить мечтами о том, что не сбылось и что было единственно прекрасным в его днях – его любовь к этой далекой женщине: «Вот так, подумал Андерс. Открылась дверь и снова закрылась, прежде чем ты успел войти в нее. <…> Но если так, и если с этой минуты его жизнь уже никогда не изменится, то и он тоже, понял он. *Останется замороженным, законсервированным в этом моменте… нет, в моменте, который чуть было не сбылся, мог сбыться на прошлой неделе*…» [Барнс, 2006, с. 42] (курсив мой – Е.А.). И так же точно, как законсервировалась его жизнь, оказалась «замороженной» и уложенной в банку варенья из морошки жизнь Барбро: «…она посмотрела на банку, на стекло, на металлическую крышку, на кружок кисеи, на написанный от руки ярлык и дату – дату! – и на объединитель всего этого, на желтое варенье, и подумала: вот что я сделала с моим сердцем» [Барнс, 2006, с. 44], потому что, глядя на эту банку с вареньем, символ семейного благополучия и семейных уз, она окончательно поняла, что ее чувству к мужчине ее грез суждено остаться несбывшимся.

В жизненной истории Андерса событие несбывшегося, невоплотившегося чувства к Барбро прочитывается как продолжение нереализованного и неудовлетворенного чувства

к его собственной жене Гертруд, на которой он женился по любви, но после тяжело пережитого отказа с ее стороны. Он уступал ей в своем социальном положении: она была артистичной, играла на фортепьяно и согласилась на брак с ним только после того, как у нее не сложились отношения с другим молодым человеком. Родив Андерсу двоих детей, она после этого отказала ему в близости и с удовольствием отпускала в его сторону лишь неприятные шутки. Вынужденная сдержанность с женой, невозможность говорить с ней откровенно сделали его человеком немногословным, научили его скрывать за малозначительными, не понятными его жене фразами свои истинные мысли и движения души. Это стало одной из причин того, что он, не наученный полно и открыто выражать свои мысли, а наоборот приученный подавлять в себе душевные порывы, так и не смог отважиться и найти нужные слова, чтобы открыть свое сердце женщине, которую он полюбил.

Символом разъединения Андерса и Барбро, символом того, что не сбылось между ними, стал приют для глухонемых, который Андерс показал Барбро на одной из их первых прогулок на пароходе и который упомянула уже она много лет спустя, стоя в его больничной палате, пережив и разочарование, и опустошение, и негодование на этого «тщеславного» мужчину, который ввел ее в заблуждение, хотел лишь соблазнить, как многих других: «…благодарю вас за то, что вы показали мне приют для глухонемых» [Барнс, 2006, с. 51]. С помощью художественной метонимии, которая так полно передает невозможность воплощения их чувств, используя трудно уловимые и осознаваемые замещения значений, Барнс рисует сцену встречи умирающего в больнице Андерса и приехавшей к нему после двадцати трех лет необщения Барбро как несостоявшийся разговор людей, один из которых – Андерс – «немой» (он привычно говорит все нужное про себя, не отваживаясь произнести свои главные признания вслух: «он хотел сказать, что любит ее, что всегда любил ее, что думал о ней почти все… нет, все время» [Барнс, 2006, с. 50]), а другой – Барбро – «глухой» (она слышит то немногое, что он может произнести и сформулировать, но для нее остается недоступным его внутренний голос, его имплицированный разговор с ней: «А знала она во что: человек, ради кого она в любую минуту за последние двадцать три года оставила бы мужа и детей, ради кого она потеряла бы свою репутацию и положение в обществе, с кем она бы убежала только Богу известно куда, не был и никогда не будет достоин ее любви» [Барнс, 2006, с. 52–53]). Это сцена в больничной палате является кульминацией взаимного непонимания и отчуждения людей, которые большую часть своей жизни прожили во власти несбывшегося, питая себя им, иллюзиями любви и надеждой на понимание, а результатом этого стали жестокое разочарование Барбро в своих мечтах (она поняла, что «то, что она считала опорой своей жизни, возможностью, сопровождавшей ее неизменной спутницей, верной, как тень, и была всего лишь этим – тенью, отражением» [Барнс, 2006, с. 53]) и упование Андерса на действенность выведенного им сурового жизненного правила: «большая боль стирает меньшую. <…> И он надеялся – и теперь это была его единственная надежда, – что боль рака, боль умирания изгонит боль любви» [Барнс, 2006, с. 52]. Несбывшееся оказывается тем единственным, что составляло весь смысл их жизни, при этом мысли о возможности реализации устремлений и надежд чаще всего сопровождались страхом: Андерс на каком-то бессознательном уровне испугался высказанного Барбро желания съездить в Фалун, испугался так сильно, что не смог сразу ответить ей, что он готов ее туда свозить, а ее реальная и наконец-то осуществившаяся благодаря его запоздалому приглашению поездка в Фалун произошла в связи с тем, что он умирал там в больнице и она хотела увидеть его и наконец услышать от него то, чего она так долго ждала. Но каким далеким от желаемого оказалось это путешествие в манящий Фалун, которое они многими годами лелеяли в своих одиноких сердцах!

Сюжет несбывшегося проявляется и в особенностях хронотопа рассказа. Фалун остается для них недосягаемым пространством, становится символом их невоплощенной любви, их неосуществленных желаний и обманутых ожиданий. Это место превращается в легенду не только о Матсе, таком несчастном и чужом, но оно порождает легенду об их любви, а легенды Барбро как раз не любила, предпочитая им нечто более ясное, реальное и осязаемое. Предчувствие Андерса о том, что Фалун опасен, оправдывается, потому что именно в этом месте, а не в своем городе он умирает и перед смертью хоронит свои мечты о признании в любви к Барбро, но в Фалуне и она, приехавшая к нему с надеждой на

признание в любви, расстается со своими грезами о нем как о человеке, которому она готова была отдать свою жизнь. Не только пространство, но и время в сюжете несбывшегося также своеобразно: оно течет незаметно, а герои не живут жизнью в настоящем. Оба они вспоминают прошлое, пытаясь вернуть время назад: как Андерс, который все прокручивает в своей голове брошенную ему Барбро загадочную фразу о поездке в Фалун и репетирует про себя историю про Матса, которую он хочет рассказать ей так четко и ясно, чтобы она в конце концов смогла понять ее правильно, как выражение его любви к ней; или как Барбро, которая двадцать с лишним лет жила в нереальном, виртуальном времени и все ждала какого-то туманного, не понятного ей самой будущего. Время в рассказе сначала сжимается до минуты, когда она дала ему призрачную надежду, но с этого мгновения оно растягивается на двадцать три года, и, будучи для них утраченным, пустым, связывается с пространством Фалуна – пространством несбывшегося.

Сюжет и мотив несбывшегося проявляются и в дискурсивных особенностях текста, находя поддержку в семантике невысказанного. Фразы, которыми обмениваются друг с другом все герои рассказа, имеют неявный смысл, слова выражают не то, что на самом деле хочет сказать тот или иной персонаж, а то, что диктуется им их привычным поведением и общественными правилами. Слова как будто призваны максимально увести от того, что в действительности думают и чувствуют герои, и поэтому между ними всегда вырастает стена непонимания и отчуждения. Грубые намеки жены Андерса Гертруд на симпатию ее мужа к молодой Барбро звучат для него, «будто мёртвый лязг с колокольни» [Барнс, 2006, с. 38], они еще больше отдаляют мужа и жену, тем не менее эти полунамеки дают ему возможность осознать то, что он влюбился в Барбро Линделл с их «первой встречи на пароходе» [Барнс, 2006, с. 39]. Но все остальные диалоги, как между четой Линделл и супругами Боден, так и между Андерсом и Барбро постоянны в одном: сказанное или не соответствует истинному положению вещей, или вообще важное и сущностное не находит своего словесного выражения. Андерс обращался к жене – «любовь моя», а «подразумевал, что в настоящий момент она ему не нравится» [Барнс, 2006, с. 32]; разговаривая с женой о прогулке с Барбро на пароходе, Андерс коротко отделывался ничего не значащими фразами, тогда как «ему хотелось сказать: она проявила к лесу много больше интереса, чем когда-либо ты. Ему хотелось сказать: ты несправедлива к ее внешности. Ему хотелось сказать: а кто видел, как я разговаривал с ней? Но он ничего не сказал» [Барнс, 2006, с. 35]; Аксель Линделл, муж Барбро, сразу же разрешает жене поехать навестить в больнице больного Андерса, говоря ей «конечно», но думает он в этот момент совсем о другом: «конечно, хотелось бы, сплетни всегда называли тебя его любовницей <…> Но она услышала только: конечно, ты должна» [Барнс, 2006, с. 46].

Влюбленные друг в друга герои не находят нужных слов, чтобы высказаться ясно и полно, и он, и она практически отсутствуют в реальной жизни друг друга, подпитывая свои чувства лишь мечтами о том, что никогда в их жизни не имело и не могло иметь воплощения, ведя диалоги с любимым человеком про себя, но не отваживаясь на откровенные признания вслух, потому что им обоим не хватает смелости. Подстегнутые своим одиночеством, живя в браке с нелюбимыми и не любящими их людьми, они потянулись друг к другу, желая пережить в реальности сладостную близость душ, но приученные к молчанию или к разговору, когда сказанное не совпадает с тем, о чем думается и что является единственно главным, они не могут договориться друг с другом, и таким образом слова оказываются знаком несбывшегося между ними, механизмом, как раз способствующим нереализованности их чувств. Даже умирая и жестоко страдая, Андерс, предвкушая встречу с Барбро, думает, что «важно не сказать ей, что он умирает» [Барнс, 2006, с. 47], и на ее реплику «Я думала, вы тяжело больны» он не находит ничего лучшего, как поспешить разуверить ее, и уверенно говорит: «Я протяну дольше любой сосны на Хёкберге» [Барнс, 2006, с. 49]. Он хочет утешить ее, успокоить и не понимает, что тем самым оскорбляет ее своей нерешительностью, своим показным здоровьем, своим молчанием. Он и раньше знал, что не умел разговаривать с женщинами, и завидовал тем «вкрадчивоязычным мужчинам», которые знают, что именно следует сказать женщине» [Барнс, 2006, с. 51], но и перед лицом смерти он так и не смог раскрыть перед ней свою душу, оставшись в привычных объятиях несбывшегося

до конца. Несбывшееся защищало, питало надежды, дарило иллюзии, оставляло незыблемым сложившийся образ жизни героев, каждый из которых так и остался со своими ложными представлениями друг о друге навсегда.

«История Матса Израельсона» содержит инвариант сюжета несбывшегося, который в следующих рассказах сборника «Лимонный стол» повторится в различных событийных вариациях с сохранением главного структурно-семантического ядра сюжета несбывшегося – жизненный путь героев рассказов определяется нереализованностью их душевных желаний, чаяний, намерений и приятием несвершившегося как жизненного закона. Так, платоническая история любви главных героев «Истории Матса Израельсона» изящными и прочными нитями связана с еще одним ярким рассказом сборника под названием «Вспышка» (*The Revival*). Оба рассказа написаны от третьего лица, но в «Вспышке», в отличие от «Истории Матса…», мощно звучит голос нарратора, который часто сливается с авторским голосом, давая читателю разнообразные версии любовной истории, которая произошла с русским писателем Иваном Сергеевичем Тургеневым, когда он приехал в Россию в 1879 г. и познакомился на представлении своей пьесы «Месяц в деревне» с молодой и талантливой актрисой Марией Савиной.

Интертекстуальные переклички «Вспышки» с «Историей Матса…» прозрачны: влюбленные Андерс и Барбро только мечтают о путешествии в Фалун, а захваченный чувствами Иван Тургенев свое путешествие на свидание к Марии Савиной совершает, о чем и рассказывается в главке под выразительным названием «Реальное путешествие». Савиной надо было ехать из Петербурга в Одессу через Мценск и Орел, а Тургенев тогда жил в своем поместье в Орле, и он решил отправиться в Мценск, чтобы подсесть к ней вагон поезда, проезжавшего станцию в Мценске, и проследовать вместе с ней до Орла, и это «их путешествие произошло двадцать восьмого мая 1880 года» [Барнс, 2006, с. 94]. В этом рассказе метафора путешествия реализует не только свой буквальный, но главное – метафизический смысл. Нарратор утверждает, что «всякая любовь нуждается в путешествии» [Барнс, 2006, с. 94], и имеется в виду не столько пространственное, сколько путешествие души, потому что влюбленные преодолевают как физические расстояния, так и нравственно-духовные преграды, ведь любовь – это всегда движение, путь навстречу друг другу, и в рассказе «Вспышка» описанная влюбленность писателя становится «последним путешествием» его стареющего сердца. Путешествие сердец Андерса и Барбро закончилось, по сути, не начавшись, но свершилось ли любовное путешествие Тургенева?

Во «Вспышке» ответ прочитывается в самом начале рассказа: «И в литературе, как в жизни у него (у Тургенева – Е.А.), любовь не удавалась» [Барнс, 2006, с. 91]. Влюбленности Тургенева всегда оставались нереализованными, любовь дарила ему вдохновение, становилась источником сильных ощущений, но «счастья она не дарила; всегда мешало несоответствие чувств или намерений» [Барнс, 2006, с. 91]. Причем симптомы сценария несбывшегося, этапы развития ситуации несбывшегося имели у протагониста «Вспышки» те же психологические характеристики и мотивировки, что и у Андерса Бодена: «наивная жадность предвкушения», «горькая обездоленность провала», «стон сожаления» и «глупая нежная памятливость» [Барнс, 2006, с. 92]. Как Андерс постоянно, на протяжении многих лет, вспоминает слова Барбро, ее глаза и подбородок, ее голубую ленту, так и влюбленный русский писатель будет забрасывать Марию Савину письмами, в которых даст волю своим чувствам и фантазиям: «Я почувствовал… что Вы стали в моей жизни чем-то таким, с которым я уже никогда не расстанусь» [Барнс, 2006, с. 94]. Сразу же, сойдя с поезда, он писал ей: «Какую ночь мы бы провели…» [Барнс, 2006, с. 97]. Условное наклонение, постоянное «если бы» сопровождает его чувства к ней, и невоплощенность их отношений объясняется не столько огромной разницей в возрасте (ему шестьдесят, а ей – двадцать пять), сколько психологическими особенностями русского писателя, который боялся жизни, боялся «испытать боль» и «должен был оберегать невозможность любви» [Барнс, 2006, с. 102, 98]. Поэтому главный акцент в этом рассказе сделан именно на воображаемых путешествиях, которые совершает в своих фантазиях одинокий и старый писатель. И подпитываются эти фантазии и мечтания о поездке в Венецию (этот город оказывается таким же не досягаемым для Тургенева и Савиной пространством, как Фалун для Андерса и Барбро) воспоминаниями о кратких мигах, когда они были вместе в купе, смотрели друг на друга, перебра-

сывались какими-то фразами, питая себя фантазиями о том, что могло бы случиться между ними, но чему свершаться не должно, потому что «так вполне безопасно» [Барнс, 2006, с. 104]. Время в этой вариации сюжета несбывшегося снова лежит в границах прошедшего и пересекается в своей развоплощенности с недостижимым пространством Венеции, в которой Тургеневу с Савиной побывать не пришлось. Несбывшееся питается индивидуальной памятью человека, которая, рисуя свой особенный «альбом воспоминаний» [Барнс, 2006, с. 104], дает возможность человеку чувствовать смысл проживаемых дней в неутоленности мечты.

В рассказе «Вспышка» используется уже знакомый читателю семантический ход: слова, написанные на бумаге, сказанные в письмах, скорее скрывают подлинные чувства и мотивы поведения Тургенева, чем проясняют их, они закрывают истинные смыслы, становятся отгораживающей завесой, которая призвана защитить писателя от опасностей реализации его желаний, а читателю они не дают возможности понять, что же на самом деле связывало Тургенева и Савину. Свое путешествие эти герои совершали, как и Андерс с Барбро, «в условно-прошедшем» [Барнс, 2006, с. 100], предвкушая не будущее, а смакуя то, что могло бы быть, но не случилось, переживая и вспоминая прошлое. Важно отметить, что семантика несбывшегося в «Вспышке» усиливается тем, что героиня рассказа актриса Савина практически не наделена голосом: Тургенев с ней разговаривает в письмах, нарратор задается бесконечными вопросами, разражается взволнованными вопрошаниями о том, что же произошло и произошло ли вообще что-то между писателем и актрисой в купе поезда, мчавшего ее прочь от него в Одессу, но героиня молчит, потому что для Тургенева, возможно, важна не любовь к этой конкретной женщине, а значимо само переживание любовных мгновений, этих экстатических состояний, «вспышек», которые вдохновляют его на творчество, дают ему энергию и силы переживать красоту мира. Ценными являются именно эти мгновения счастья, миги любви – «когда глаза любящих встретились» [Барнс, 2006, с. 106], а все остальное – удел земной, а не небесной, вечной любви, к которой единственной стремился дух писателя.

Барнс утверждает, что «всякая любовь символически сама есть путешествие, и этот символ требует воплощения» [Барнс, 2006, с. 94], но именно воплощения любовь героев его рассказов не имеет. Она остается нереализованной, такой любовью, «чьи восторги именовались «если бы» и «могло бы статься» [Барнс, 2006, с. 94]. Барнс пытается найти этому объяснение, он старается нащупать психологические, уходящие в глубины человеческой души причины такого положения вещей и приходит к мысли о том, что в каждой любви таится угроза, «в каждой истории любви скрыта будущая история скорби» [Барнс, 2014], потому что любовь связана со смертью. И ее невоплощенность и несбыточность отдаляют эту смерть, переносят отношения между людьми в сферы нетленного и вечного, чем такая любовь и манит, вознося самого простого человека над обыденностью его земного существования.

В рассказе с весьма прозаическим названием «Кора» (*Bark*) приземленность его главного героя максимально подчеркнута. Жан-Этьен Делакур в молодые годы был «игроком и гурманом», и эти страсти определяли его способ жизни и интересы, которые вращались исключительно вокруг его персоны и всяческих удобств, которые приносили ему удовольствие. После нелепой и внезапной смерти жены он переехал жить к своему сыну и с удивительной скрупулезностью начал изучать юриспруденцию, но когда в городе решили открыть общественные бани, он захотел вложить деньги в их строительство. И со свойственной ему страстностью он начал просчитывать выгоды от этого предприятия и тщательно следил за всеми пайщиками, наблюдая, как один за другим они уходят в мир иной, а проценты от их паев делятся между оставшимися в живых акционерами. Он стал с необыкновенной серьезностью следить за своим здоровьем: соблюдал жесткий режим дня, не переедал, не пил, гулял, занимался учеными занятиями и желал одного – пережить всех пайщиков, чтобы остаться единственным владельцем бань. Прочитав однажды о вреде воздержания и необходимости умеренной регулярности, он решил прибегнуть к сексу в оздоровительных целях. И в шестьдесят с лишним лет он стал посещать одну горничную в банях, чтобы она продлевала его жизнь. Так, весь смысл его жизни свелся к тому, «чтобы пережить других» [Барнс, 2006, с. 135], но именно этот период своего существования он на-

зывал своей «третьей» жизнью и дорожил ею чрезвычайно, потому что в этом, уже не молодом, возрасте он влюбился в горничную из бань, которую звали Жанна, но только ни самому себе, ни своему сыну, ни самой Жанне он в этом не признавался, прибегая к уже известным иносказаниям или умалчиванию. И только своему другу Лагранжу он сказал однажды: «Вначале это был просто вопрос гигиены. Я настаивал на покладистости девушки, я не хотел никаких ласк в ответ. Я их не одобрял. Я не уделял ей никакого внимания. И все-таки вопреки всему этому, я ее полюбил. Кто способен предвидеть…» [Барнс, 2006, с. 138].

Не смог предвидеть, насколько сильно он привяжется к девушке, даже рассудительный Делакур, однако любовь захватила все его существо: «он наслаждался своей любовью, как чем-то своим, сугубо личным» [Барнс, 2006, с. 140], свою удивительную любовь к Жанне, которая росла в его сердце, «он хранил про себя» [Барнс, 2006, с. 140]. И только тогда, когда он узнал правду об Андре Лагранже, который оказался отцом Жанны, но так и не смог признаться в этом Делакуру, Жан Делакур принимает решение сделать так, чтобы его Жанна не повторила судьбу своей матери, которая не разрешала ей видеться с отцом, боясь, что он украдет у нее ее ребенка. И, казалось, в этом рассказе сюжет несбывшегося будет нарушен, и герой осуществит свое желание, ведь он готовился к признанию ребенка и, возможно, даже женитьбе на девушке, но внезапная смерть положила всему конец, и таким образом сюжет несбывшегося в своей оригинальной вариации реализовался. Барнс последовательно сохраняет эстетическую дискурсивность невысказанного, непроизнесенного, герой этого рассказа, в отличие от, например, Андерса Бодена, уже сознательно и с удовольствием пользуется иносказанием или умолчанием, не заботясь быть понятым до конца, как будто чувствуя, что недоговоренность вообще является уделом людей, потому что невозможно проникнуть человеку «в самую глубь мыслей» другого человека (это отмечал еще Ги де Мопассан, великий ученик одного из самых любимых писателей Барнса Г. Флобера). Делакур говорил с Лагранжем загадочными абстрактными фразами, он говорил и с Жанной так, что «она, казалось, совершенно не понимала то, что он говорил. Ну, это была его собственная вина» [Барнс, 2006, с. 142], он и умер так, что по жесту его руки, сжимавшей колпак, нельзя было понять, что он хотел с ним сделать (то ли снять, то ли надеть). Но внутренне Делакур ощутил в себе готовность к тому, чтобы на старости лет снова разрешить себе жить так, как он считает нужным, поэтому он и сказал Жанне, что ей «не надо страшиться за своего ребенка…» [Барнс, 2006, с. 142]. Характер этого героя, в молодые и зрелые годы привыкшего поступать так, как он считал правильным, не оглядываясь на общественное мнение, как раз, казалось бы, позволял преодолеть сценарий несбывшегося, но и этот рассказ подчиняется внутренней логике художественного сознания автора, в соответствии с которой несбывшееся составляет, с одной стороны, прелесть и очарование жизни, а, с другой, – отражает трагизм и тайну одинокой человеческой судьбы.

Метафора гигиены, использованная Барнсом в рассказе «Кора», связана и отсылает читателя к еще одному рассказу из сборника «Лимонный стол», который так и назван – «Гигиена» (*Hygiene*). В нем говорится о пожилом военном, приехавшем в город, чтобы навестаться к своей старой любовнице Бабс, которую он навещал на протяжении двадцати трех лет, но, к своему ужасу, он узнает, что она в борделе уже не работает. Бабс была для него «окном в счастливую возможность» [Барнс, 2006, с. 80], она всегда была с ним в его мыслях, была тем, «что ему светило» [Барнс, 2006, с. 81], она связывала его с прошлым и давала ему возможность почувствовать, «пусть на момент, что он... то, чем хочет быть» [Барнс, 2006, с. 82]. Мотив несбывшегося становится в этом рассказе ключевым, хотя проявлен он в тексте не столь явно. Он вскрывает уведенный автором в подтекст смысл поведения и жизни главного героя, человека, который проживал свои годы, забивая тоску рутиной повседневности, не позволяя реализоваться своим настоящим желаниям, которые всегда были связаны с его чувствами к любовнице Бабс, а не к жене Памеле. Но что заставляло его вести именно такой образ жизни, пить жизнь маленькими глоточками, остается без определенного ответа, если не учесть того, что несбывшееся, символом которого выступает Бабс, и здесь играет свою роль: оно скрашивает внешнюю жизнь героя и манит своей невоплощенностью, оставленное в прошлом или отодвинутое в воображаемое будущее, несбывшееся составляет смысл человеческого существования.

В большинстве рассказов сборника «Лимонный стол» присутствуют пары героев, попадающие в сценарий любовного треугольника: муж – жена – любовница / любимая. Эти своеобразные треугольники, как правило, не находят своего разрешения в границах жизненного пути героев, потому что проявляются в рамках сюжета и повествовательного мотива несбывшегося, который может быть окрашен то ли тональностью элегической грусти, как, например, «История Матса Израельсона» или «Вспышка», то ли иронического недоумения и сожаления, как рассказы «Гигиена», «Фруктовая клетка» или «Кора». Но каждый из этих рассказов является увеличительным или уменьшительном стеклом для соседних рассказов, зеркалом, в котором отражаются с различными нюансами и вариантами жизненных сценариев истории героев. В «Истории Матса Израельсона» умирающий Андерс говорит приехавшей к нему несостоявшейся любовнице, что его жена посещает его в другие дни, поэтому Барбро не о чем волноваться, а вот в рассказе «Фруктовая клетка» (*The Fruit Cage*) эта частная ситуация повторится, но при внешней схожести она наполнится уже другим смыслом, полным горькой иронии, безнадежной тоски и даже ужаса из-за того, в каком положении оказался человек, который, казалось бы, уже достиг желаемого, но удержать и вполне насладиться им не смог.

«Фруктовая клетка» – один из немногих рассказов книги «Лимонный стол», написанный от первого лица рассказчика, уже взрослого сына доживших до глубокой старости родителей. Сын Крис рассказывает историю своей семьи и своих родителей с интонацией глубокой грусти и искреннего недоумения, растерянности, вызванных той странной и даже страшной ситуацией, свидетелем и участником которой он вынужден был стать. Его семья была обыкновенной и внешне вполне благополучной. Родители вели упорядоченный образ жизни, родили двух детей, вырастили их, дети разъехались, а они остались вдвоем. У них были разные характеры и разные роли в семье. Мать была главной, «правительством», все в семье осуществлялось под ее четким и неусыпным контролем, она была женщиной с неразвитым, как казалось сыну, чувством юмора, а отец был человеком ироничным и немногословным, в доме во всем и полностью подчинялся матери. Большую часть своего времени они, живя в деревне, посвящали огороду и саду, где соорудили фруктовую клетку, чтобы ловить животных, которые могли испортить их сад и огород. Упоминания о фруктовой клетке встречаются в рассказе всего два раза и как бы вскользь, но рассказ назван именно так – «Фруктовая клетка», что метафорически передает читателю особенности жизненной ситуации этой семейной пары, в которой отец жил в доме, как будто в этой самой фруктовой клетке: вроде бы и хорошо, удобно, вкусно и привычно, но несвободно и неправильно. И вот когда родителям было уже за восемьдесят, спустя более чем пятьдесят лет совместной жизни, отец решил оставить свою жену и уйти жить к женщине, которой было «сильно за шестьдесят» [Барнс, 2006, с. 199], решил уйти окончательно и бесповоротно, а мать могла с тех пор «сама грести в своем собственном каноэ» [Барнс, 2006, с. 197], потому что «она может быть правительством одна» [Барнс, 2006, с. 198]. Отец решился уйти, не давая ни себе, никому из домашних времени подумать, потому что он уже стоял на пороге смерти – ему был восемьдесят один год. И сын начинает искать причины этой необычной ситуации, думая о том, что же на самом деле заставило его отца так поступить. Размышляя о новизне отношений, самоутверждении, сексе и в конце концов старческой влюбленности, он пришел к единственно устраивающему его ответу: его отец не хотел стареть, он хотел жить не в предвкушении смерти, а в ощущении полноценной жизни. Отец Криса по сути единственный из всех стариков, изображенных Барнсом в книге «Лимонный стол», который решился сделать так, чтобы манившее его несбывшееся (из-за его мужской униженности в союзе с женщиной, которая, вполне вероятно, могла позволить себе ударить его, из-за его человеческой нереализованности в браке с той, которая была слишком властной для него и не смогла подарить ему то тепло и простоту отношений, в которых он очевидно нуждался) сбылось, осуществилось. Он успел переехать к своей подруге Элси, но не смог насладиться жизнью с ней, потому что, однажды придя в дом к своей жене, чтобы починить ей дверь, он упал при невыясненных обстоятельствах, сильно разбился, оказался в больнице и оправиться уже не смог. Он практически не разговаривал, но когда поочередно, в разные, четко установленные дни, его навещали его законная жена и Элси, то после ухода каждой из них он произносил одну и ту же короткую фразу: «Моя жена, знаете ли. Много счастливых лет» [Барнс, 2006, с. 210].

В этом рассказе мотив несбывшегося также поддерживается образностью молчания: отец подчеркнуто немногословен, он предпочитал не вступать в споры со своей женой, старался быть сдержанным, но его привычка даже сидеть не прямо, а «скосившись или извернувшись, как его глаза или мысли» [Барнс, 2006, с. 197], говорила о том, что ему неуютно в семье и в доме; так же лаконичен он был и со своим сыном, придерживаясь «улыбчато-заговорщицкого тона» [Барнс, 2006, с. 191], используя иронию, чтобы не выглядеть подобострастным, но всегда вел себя уклончиво, как бы «на расстоянии вытянутой руки» [Барнс, 2006, с. 191], что рассказчик пытается объяснить национальной английской чертой – «сугубо английской» [Барнс, 2006, с. 191] манерой вести себя с людьми. Но в этом рассказе, размещенном в сборнике предпоследним, наиболее мощно разворачивается и доминирующая в творчестве Барнса проблема смерти: лихорадочно ищущий ответ на сложившуюся ситуацию в семье сын, постоянно прокручивая в голове всевозможные варианты ответа на мучающие его неприятные вопросы, приходит к неожиданному выводу: «не прятались ли панический страх и смертный ужас?» [Барнс, 2006, с. 194] за всеми этими отцовскими увертками, подмигиваниями, подчинением, нерешительностью? И думается, что уход старика к Элси был своеобразным вызовом смерти, желанием ее отдалить и преодолеть этот навязчивый страх перед смертью, от которого мало кто свободен из смертных. Неполнота воплощенности желаемого в этом рассказе красноречиво свидетельствует о невозможности избавиться и от страха смерти, и о проблематичности осуществления чаемого человеком, который обречен жить в координатах несбывшегося и невысказанного.

В завершающем сборник рассказе с выразительным названием «Безмолвие» (*The Silence*) мотив несбывшегося сливается с мотивами смерти и бессмертия, потому что в этом рассказе главным героем снова, как и во «Вспышке», становится творческая личность, выдающийся композитор и музыкант Ян Сибелиус. В центре рассказа, который также написан от первого лица, что подчеркивает исповедальный характер размышлений стоящего на пороге смерти композитора, рассказчик, находящийся в уже очень преклонных годах Сибелиус, размышляет о своей жизни и так и не законченной Восьмой симфонии, черновики которой он хочет предать огню. Он трудился над ней на протяжении почти тридцати лет, но, возможно, даже по истечении этих лет он не сможет ее дописать. Но именно сочинение этой симфонии, его размышления над ее темами, его переживания, связанные с надеждами на осуществление его творческого замысла, поддерживали его все эти последние годы жизни: «Может быть, не будет ничего даже в конце тридцати лет. Может быть, она кончит в огне. Огонь, затем безмолвие. Ведь так кончается все, что ни говори… Я не выбираю безмолвия. Безмолвие выбирает меня» [Барнс, 2006, с. 221]. Недоговоренность, недосказанность, невысказанность и неизреченность, выражаемые метонимией молчания во всех вышеназванных рассказах, в заключительном рассказе сборника «Лимонный стол» трансформируются в безмолвие, безмолвие вечности, к которому каждому человеку, возможно, по примеру Сибелиуса, следует подготовиться и прожить «заключительную часть» жизни в темпе «sostenuto» – сдержанно, чтобы взять лимон в руку (а «у китайцев лимон – символ смерти») [Барнс, 2006, с. 215] и отойти в тот мир, где несбывшееся на земле, быть может, найдет свое воплощение, где из безмолвия родится музыка и в него же опять возвратится [Барнс, 2006, с. 214].

В сборнике «Лимонный стол» Дж. Барнс рисует разные лики любви – любви плотской и платонической; невзаимной и взаимной – и различные вариации процесса старения, однако всякий раз любовь не имеет своего воплощения в жизненных историях героев этих рассказов, и всякий раз стареющие герои переживают не совсем одинаковые, но схожие события, сохраняющие структурно-семантический инвариант сюжета и мотива несбывшегося, которые, переходя и варьируясь из текста в текст, в пределах этого сборника приобретают характеристики метасюжета и метамотива. Этот метасюжет несбывшегося, присутствующий во многих других произведениях Дж. Барнса (в романах «Предчувствие конца», «Англия, Англия», «Одна история», «История мира в 10 ½ главах», в книге «Уровни жизни») с большей или меньшей степенью выраженности, способствует тому сопровождающему тексты английского писателя ощущению пронзительной лирической грусти, которым так выделяется его творчество на фоне произведений других представителей современной британской литературы; этот метасюжет обогащает его творчество, смягчая его временами едкую, а местами снисходительную иронию, его серьезный скептицизм, он придает его текстам то очарование человечности в бесчеловеч-

ном мире, которому так поддается читатель, потому что практически все написанное Дж. Барнсом оставляет послевкусие глубокого эстетического переживания, являющегося мерой настоящего произведения искусства. Барнс сказал в своем знаменитом романе «Попугай Флобера», что часто писателю «не все удается выловить, всегда немало остается за бортом» [Барнс, 2013], и вот то, что «остается за бортом», то, что вынесено в подтекст и контекст как барнсовских текстов, так и жизненных историй его героев, составляет особую ценность произведений этого писателя, которые заставляют задуматься о смысле человеческой жизни, хрупкости человеческой личности, ценности самореализации и очаровании несбывшегося, которое всегда амбивалентно: оно наполняет жизнь смыслом, заставляя двигаться по направлению к желаемому, и одновременно утверждает неизменную истину о трагичности и загадочности человеческой жизни, которую может отразить только искусство. Во всяком случае именно в это верит Дж. Барнс, что и передает с большой силой убедительности в своих текстах: «…I believe that the best art tells the most truth about life» [Guignery, Roberts, 2009, p. 118].

Список использованной литературы

Барнс Дж. Лимонный стол / пер. с англ. И. Гуровой и Л. Мотылева. М.: АСТ: АСТ МОСКВА: Транзиткнига, 2006. 221 с.

Барнс Дж. Уровни жизни / пер. с англ. Е. Петровой. М.: ЭКСМО, 2014. 192 с. URL: http://www.e-reading.club/book.php?book=1028995 (Последнее обращение 17.01.2021).

Барнс Дж. Попугай Флобера / пер. с англ. В. Сонькина, А. Борисенко. М.: ЭКСМО, 2013. 352 с. URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=23585 (Последнее обращение 18.01.2021).

Лейдерман Н.Л. Метасюжет книги лирики как явление стиля (О. Мандельштам «Камень»). *XX век. Литература. Стиль. Стилевые закономерности русской литературы XX века (1900–1930 гг.)* / под ред. Л.П. Быкова. Екатеринбург: Изд-во Уральского лицея, 1994. С. 86–102.

Мелетинский Е.М. Семантическая организация мифологического повествования и проблема создания семиотического указателя мотивов и сюжетов. *Текст и культура. Труды по знаковым системам* / под ред. Ю. Лотмана. Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1983. Вып. 16. С.115–125.

Мусий В.Б. Телесность в книге Джулиана Барнса «Лимонный стол». Науковий вісник Ізмаїльского державного гуманітарного університету. Серія «Філологічні науки». 2019. Вип. 41. С. 43–49.

Радченко Д.А. Художественная дидактика Джулиана Барнса. *Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. Общественные и гуманитарные науки*. 2008. № 31. С. 256–260.

Фрейденберг О.М. Система литературного сюжета. *Монтаж. Литература. Искусство. Театр. Кино* / под ред. Б.В. Раушенбаха. М.: Наука, 1988. С. 216–237.

Хьюитт К. Современный английский роман в контексте культуры. Комментарий как форма преподавания. 2007. URL: http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-angliya/hyuitt-sovremennyj-anglijskij-roman.htm (Последнее обращение 18.01.2021).

Ball M. A review of The Lemon Table by Julian Barnes. Literary Fiction Review. 2004. April 2. URL: http://www.compulsivereader.com/2004/04/02/a-review-of-the-lemon-table-by-julian-barnes/ (Последнее обращение 15.01.2021).

Conversations with Julian Barnes / Edited by V. Guignery and R. Roberts. Jackson, University Press of Mississippi, 2009. 212 p.

Doğan B. Julian Barnes's the Lemon Table as a Collection of Stories of Absence. *Cancaya University Journal of Humanities and Social Sciences*. 2020. Vol. 16. Issue 2. Pp. 187–202. URL: https://dergipark.org.tr/ en/pub/cankujhss/issue/58819/848863 (Последнее обращение 14.01.2021).

Holmes Fr. Conversations about Death: Julian Barnes's The Lemon Table. *American, British and Canadian Studies*. 2009. Vol. 13. Pp. 102–119.

Oro'-Piqueras M. The Multiple Faces of Aging Into Wisdom in Julian Barnes's The Lemon Table. *The Gerontologist*. 2020. Vol. 60. Issue 5. Pp. 851–858.

Yang Y. An Analysis of the Narrative Art of the Lemon Table. 2018. URL: https://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-SLSB201804037.htm (Последнее обращение 14.01.2021).

"THE MIGHT-HAVE-BEENS" AS METAPLOT IN JULIAN BARNES' STORYBOOK "THE LEMON TABLE"

Elena S. Annenkova, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine)
e-mail: aes.kyiv@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-4

Key words*: Julian Barnes, "The Lemon Table", metaplot, motif, old age, might-have-beens.*

In the article "The Lemon Table" by Julian Barnes is analyzed from the point of view of "the might-have-beens" plot functioning in this storybook. This plot is an essential part of the fundamental for this book plot of aging and associated with its physical and mental processes that heroes of these short stories are experienced. The analysis of the majority of the short stories makes it possible to talk about "the might-have-beens" as metaplot that ties separate short stories of this storybook with each other and forms the unity of the storybook as an artistic whole. A metaplot in prosaic text is understood as that invariant plot that permeates the texts of one or another writer, which is realized in these texts in various versions of event scenarios and expressed in a figurative-motive complex, at the ideological-thematic and narrative levels, at the level of stylistics and artistic tropes of writer's works.

"The might-have-beens" metaplot repeats and manifests itself in the short stories in its different event variations and with especial completeness and emphasis in such short stories as "Story of Mats Israelson", "Hygiene", "The Revival", "Bark", "The Fruit Cage", "The Silence". Thus each short story enters into dialogical relationships with other stories, due to the formed internal intertextuality of this storybook and made metatext of J. Barnes' fictional prose, as a consequence of the invariant plot of "the might-have-beens" as the source code of the generation of meaning in the artistic consciousness of the English writer evinced in many of his other works.

So the main aim of this article is to discover and analyse the plot of "the might-have-beens" that becomes metaplot and metamotif of "The Lemon Table" by J. Barnes. The elements of motif, comparative-typological, receptive-interpretive, and intertextual methods of analysis have been used in this work, which helped to achieve our aim.

In "Story of Mats Israelson" the invariant of "the might-have-beens" plot is presented in its fullest expression, and this plot in different variations will be repeated in other stories of the storybook. It will become its key motif, which will be related with other central motifs of other short stories of this storybook (the motif of loneliness, love, vanity of life, old age, death and immortality). "The might-have-beens" metaplot will determine the development of event situations of the short stories with a predictable culmination of misunderstanding and dissatisfaction and with the denouement of feelings or actions that have not found their embodiment, which reveals itself in a separation, alienation or death of the heroes. "The might-have-beens" metaplot will show the peculiarities of the heroes' characters and their reactions to life situations, which will be the result of their individual life fears and complexes, aggravated by the limit situation of imminent death.

"The might-have-beens" metaplot is supported by specific chronotope, which becomes space and time of the unrealized and non-embodied. This plot and motif are evinced in the short stories of "The Lemon Book" with the help of artistic metonymy and a discourse of silence, that fully expresses the impossibility of embodying the heroes' feelings and their deepest desires.

But in any event variations, "the might-have-beens" metaplot keeps structural and semantic core that is the life path of the short stories' heroes determined by non- embodiment of their innermost desires, intentions and expectations. However, the precise impracticability of dreams, the unfulfillment of aspirations cause the piercingly sad and universal meaning of life of the heroes of "The Lemon Table" by J. Barnes.

References

Barns, Ju. *Limonnyj stol* [The Lemon Table]. Moscow, AST, AST Moskva, Tranzitkniga, 2006, 221 p.

Barns, Ju. *Urovni zhizni* [Levels of live]. Moscow, EKSMO, 2014, 192 p. Available at: http://www.e-reading.club/book.php?book=1028995 (Accessed 17 January 2021).

Barns, Ju. *Popugay Flobera* [Flaubert's Parrot]. Moscow, EKSMO, 2013, 352 p. Available at: http://loveread.ec/view_global.php?id=23585 (Accessed 18 January 2021).

Leiderman, N.L. *Metasyuzhet knigi liriki kak yavlenie stilya (O. Mandel'shtam «Kamen'»)* [The Metaplot of a Book of Lyrics as a Style Phenomenon (Osip Mandelstam "Stone")]. Bykov, L.P. (ed.). *XX vek. Literatura. Stil. Stilevyye zakonomernosti russkoy literatury XX veka (1900-1930 gg.)* [XX century. Literature. Style. Style patterns of 20th century Russian literature (1900-1930)]. Yekaterinburg, Izdatelstvo Uralskogo Litseya Publ., 1994, pp. 86-102.

Meletinskij, E.M. *Semanticheskaya organizacziya mifologicheskogo povestvovaniya i problema sozdaniya semioticheskogo ukazatelya motivov i syuzhetov* [Semantic organization of mythological narration and the problem of creating a semiotic index of motifs and plots]. Lotman, Yu. (ed.). *Tekst i kul'tura. Trudy po znakovym sistemam* [Text and culture. Works on sign systems]. Tarty, Izdatelstvo Tartuskogo universiteta Publ., 1983, vol. 16, pp.115-125.

Musiy, V.B. *Telesnost' v knige Juliana Barnsa "Limonnyj stol"* [Physicality in Julian Barnes's The Lemon Table]. *Naukovyj visnyk Izmails'kogo derzhavnogo gumanitarnogo universitet. Seriya "Filologichni nauky"* [Scientific Bulletin of Izmail State University of Humanities. Series "Philology"], 2019, vol. 41, pp. 43-49.

Radchenko, D.A. *Khudozhestvennaya didaktika Dzhuliana Barnsa* [Julian Barnes` artistic didactics]. *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A.I. Gerczena. Obshhestvennye i gumanitarnye nauki* [Izvestia: Herzen University Journal of Humanities and Sciences], 2008, vol. 31, pp. 256-260.

Frejdenberg, O.M. *Sistema literaturnogo syuzheta* [Literary plot system]. Raushenbakh, B.V. (ed.). *Montazh. Literatura. Iskusstvo. Teatr. Kino* [Installation. Literature. Art. Theatre. Cinema]. Moscow, Nauka Publ., 1988, pp. 216-237.

Kh'yuitt, K. *Sovremennyj anglijskij roman v kontekste kul'tury. Kommentarij kak forma prepodavaniya* [Contemporary English novel in a cultural context. Commentary as a form of teaching], 2007. Available at: http://20v-euro-lit.niv.ru/20v-euro-lit/articles-angliya/hyuitt-sovremennyj-anglijskij-roman.htm (Accessed 18 January 2021).

Ball, M. A review of The Lemon Table by Julian Barnes. *Literary Fiction Review*, 2004, April 2. Available at: http://www.compulsivereader.com/ 2004/04/02/a-review-of-the-lemon-table-by-julian-barnes/ (Accessed 15 January 2021).

Guignery, V., Roberts, R. (eds.). Conversations with Julian Barnes. Jackson, University Press of Mississippi, 2009, 212 p.

Doğan, B. Julian Barnes's the Lemon Table as a Collection of Stories of Absence. *Cancaya University Journal of Humanities and Social Sciences*, 2020, vol. 16, issue 2, pp. 187-202. Available at: https://dergipark.org.tr/en/pub/cankujhss/issue/58819/848863 (Accessed 14 January 2021)

Holmes, Fr. Conversations about Death: Julian Barnes's The Lemon Table. *American, British and Canadian Studies*, 2009, vol. 13, pp. 102-119.

Oro'-Piqueras, M. The Multiple Faces of Aging Into Wisdom in Julian Barnes's The Lemon Table. *The Gerontologist*, 2020, vol. 60, issue 5, pp. 851-858.

Yang, Y. An Analysis of the Narrative Art of the Lemon Table, 2018. Available at: https://en.cnki.com.cn/Article_en/CJFDTotal-SLSB201804037.htm (Accessed 14 January 2021).

Одержано 30.01.2021.

УДК 821.111. «19»
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-5

С.А. ВАТЧЕНКО,
кандидат филологических наук,
доцент кафедры зарубежной литературы
Днипровского национального университета имени Олеся Гончара

«АМЕЛИЯ» ГЕНРИ ФИЛДИНГА. ТЕМАТИЧЕСКОЕ МНОГОГОЛОСИЕ РОМАНА

В статье предпринята попытка описания содержательной емкости последнего романа Филдинга «Амелия», который со времени публикации и по сей день остается предметом полемики исследователей. Появление текста «Амелии» стало заметным событием в биографии писателя, так как автор, находясь в зените славы, представил на суд читателей произведение экспериментальное, отмеченное новизной поиска, отказавшись от формы comic epic poem in prose, увековеченной им в национальном шедевре – «Истории Тома Джонса, найденыша». Отбросив приемы, прижившиеся в английской прозе благодаря виртуозному повествовательному мастерству, созданию образа всеведущего автора (выступившего в роли теоретика и практика романа), театрализовав игру с читателем через технику метанарратива, Филдинг в «Амелии» предпочтет сдержанную позицию повествователя, широко используя свойства драматургии. Избрав незамысловатый сюжет о днях трудностей, безденежья и унижений молодой семейной пары, органичный для европейского сентиментализма, Филдинг – вследствие тематической насыщенности романа, обилия в нем аллюзий, двойственности натур персонажей, обращения к поэтике намеков и умолчаний – рассказ о жизни либертина в семье (В. Скотт) представит не столько как урок руководствующемуся страстями протагонисту, сколько как его нравственное преображение, пришедшее с опытом «искусства жизни». В соответствии с заявленной проблемой использованы историко-литературный, социокультурный и герменевтический методы в синтезе с техникой «пристального чтения» (close reading).

Ключевые слова: контекст, содержательный круг событий, художественное время и пространство, сюжет, герои, мотивика, композиционное развертывание темы.

У статті здійснено спробу опису змістовної ємності останнього роману Філдінга «Амелія», який з часів публікації і досі залишається предметом полеміки дослідників. Поява тексту «Амелії» стала помітною подією у біографії письменника, так як автор, будучи у зеніті слави, подав на суд читачів експериментальний твір, відзначений новизною пошуку, і відмовився від форми comic epic poem in prose, увічненої ним у національному шедеврі – «Історії Тома Джонса, знайди». Відкинувши прийоми оповідної майстерності, що прижилися в англійській прозі, створення образу всезнаючого автора (який виступив у ролі теоретика й практика роману і театралізував гру з читачем за допомогою техніки метанаративу), Філдінг в «Амелії» віддасть перевагу стриманій позиції розповідача, використовуючи властивості драматургії. Обравши сюжет про дні труднощів й принижень молодої сімейної пари, наскрізний для європейського сентименталізму, Філдінг – через тематичну насиченість роману, численні алюзії, двоїстість персонажів, звернення до поетики натяків – розповідь про життя лібертина у родині (В. Скотт) подасть не стільки як життєвий урок протагоністу, який завжди підкорювався пристрастям, скільки як його моральне перетворення, що приходить з досвідом «мистецтва життя». Відповідно до заявленої проблеми застосовано історико-літературний, соціокультурний та герменевтичний методи в синтезі з технікою «ретельного читання» (close reading).

Ключові слова: контекст, змістове коло подій, художній часопростір, сюжет, герої, мотивіка, композиційне розгортання теми.

© *С.А. Ватченко, 2021*

В статье предпринята попытка описания содержательной емкости последнего романа Филдинга «Амелия», который со времени публикации и по сей день остается предметом полемики исследователей. В соответствии с заявленной проблемой использованы историко-литературный, социокультурный и герменевтический методы в синтезе с техникой «пристального чтения» (close reading).

12 декабря 1751 г. 44-летний Генри Филдинг предварил недавно завершенную рукопись романа посвящением, адресованным другу и покровителю, достойному Ральфу Аллену, филантропу, меценату, снискавшему среди современников репутацию участливого, благожелательного человека (“the benevolent man”). Ральф Аллен остался в памяти англичан как личность яркая, незаурядная. Он прошел путь от юного клерка небольшой провинциальной почты до реформатора почтмейстерской службы Британии, упорным трудом составил большое состояние, вложил его в строительство города-курорта Бата [Boyce, 1967]. Удачно приобретя каменоломни, Аллен и его единомышленник, архитектор Джон Вудстарший, придали Бату запоминающийся георгианский облик, превратив прежде неприметное поселение в фешенебельное пространство для отдыха состоятельных европейцев. Аллен располагал к себе людей, казалось, всегда был полон оптимизма и деятелен[1]. Неслучайно наряду со школьным приятелем Филдинга, политиком и поэтом Джорджем Литтлтоном Аллен стал прототипом добросердечного сквайра Олверти из «Истории Тома Джонса, найденыша», моральным арбитром для писателя в его рассуждениях о добре и торжествующем в современном обществе зле, а также воплощением реального опыта противостояния трудностям, которое Филдинг назовет «искусством жизни»[2], искусством укрощения прихотливой Судьбы, отступающей перед выверенностью человеческих поступков.

Последний роман Филдинг назовет «Амелия»[3] и признает, что он – его любимое детище [Ингер, 1996; Battestin, 1989; Pagliaro, 1998; Paulson, 2000; Varey, 1986]. Читательская аудитория, напротив, пылкой симпатией «Амелию» не удостоит[4]. Тем не менее все экземпляры первого издания «Амелии» будут мгновенно раскуплены ценителями таланта Филдинга и его неунывающего героя Тома Джонса. Поэтому печатник Эндрю Миллар увеличит тираж новой книги мирового судьи Вестминстера и Мидлсекса, в прошлом драматурга, а теперь успешного соперника знаменитого Ричардсона. Но продажа «Амелии» замедлится, спрос упадет, и переиздание романа состоится лишь спустя десятилетие [Battestin, 1989; Paulson, 2000; Sabor, 1996; Varey, 1986].

Биографы Филдинга подробно восстанавливают обстоятельства появления на литературной сцене «Амелии», описывают события, предшествующие либо сопровождающие знакомство читателей Лондона с романом, комментируют доброжелательные и предвзятые отклики на «Амелию», появившиеся в столичной периодике, и пространно пересказывают подробности разыгравшегося вокруг автора и его сочинения скандала, вылившегося в прецедент знаменитой «журналистской войны» (“Paper War”) [Роджерс, 1984; Battestin, 1989, p. 538–542; Paulson, 2000, p. 285–287; Varey, 1986, p. 107–112]. Они заинтересованно передают вспыхнувшую вокруг «Амелии» полемику и рассказывают о потоке пародий, памфлетов, насмешливых стилизаций, обнажающих, по мнению обескураженных со-

[1] Соотечественники отдавали должное карьерным успехам Аллена, долгое время он исполнял обязанности мэра Бата, отказываясь от почестей и наград. Ценили в нем ум, образованность, человеколюбие, умение открывать и привлекать к себе даровитых людей. Аллена почитали многие интеллектуалы эпохи, среди них Александр Поуп, епископ и писатель Уильям Уорбертон, религиозный мыслитель Ричард Херд, виг, военный министр в годы Семилетней войны Уильям Питт, граф Чатам [Boyce, 1967].

[2] Во вступлении к первой книге «Амелии» автор уверяет, что «жизнь по праву … можно назвать искусством, как и всякое другое» и утверждает, что «безосновательно приписывать все обыкновенные события вмешательству Фортуны» [Филдинг, 1996, с. 8].

[3] Филдинг был наслышан о незаурядном характере дочери Георга II, Амелии Великобританской (1711–1786). Утверждали, что она – «одна из самых необычных британских принцесс, которая закрывает уши на всяческую лесть, а сердце ее честнее некуда» [Van der Kiste, 1997, p. 130]. Имя Амелия он выберет и для своей дочери, не прожившей и года.

[4] Любопытно, что история о злоключениях Амелии и Уильяма Бутов поначалу пользуется бóльшим успехом за пределами Англии – в Германии и Дании.

временников Филдинга, заурядность и непритязательность героев книги писателя, которая едва ли повторит головокружительный успех, выпавший на долю «Найденыша» [Battestin, 1998; Castle, 1998; Conway, 1998; Dickie, 2008; Rawson, 1996; Rawson, 1987; Sabor, 1996; Sabor, 2004; Varey, 1986].

Сосредоточенность исследователей на внимании читателей к «Амелии», их отзывам о романе объясняется желанием понять метаморфозы, произошедшие с Филдингом, представшем перед публикой в роли невозмутимого, объективного автора, отбросившего столь полюбившуюся его аудитории комическую форму и отважившегося населить пространство своего романа персонажами, поглощенными будничными заботами, существующими в круговерти житейских мелочей, прозаичных поступков и обязательств.

Историки литературы предпримут попытку разобраться в обилии оценок, скороспелых суждений, сопровождавших знакомство лондонцев с содержанием «Амелии», описать мотивы их разочарования в тексте, который, несомненно, был создан в соответствии с особенностями «новой области письма» [Battestin, 1989, p. 538–542; Sabor, 1996, p, 106; Varey, 1986, p. 112], но они, на первый взгляд, показались недостаточно яркими, убедительными, а порою недостойными пера сочинителя, претендовавшего на славу Скриблеруса Второго, за чьими плечами был шумный успех комедиографа, журналиста, сатирика, романиста, герои которого, Джозеф Эндрюс и Том Джонс, подобно Памеле и Клариссе Ричардсона, расположили к себе читательское сердце.

Проницательные истолкователи «Амелии» укажут на очевидное желание Филдинга вторгнуться на «территорию Ричардсона» с тем, чтобы поведать историю женской судьбы, трогающую душу. И вместо увлекательных похождений определяющихся в жизни юных провинциалов рассказать о милой молодой женщине, однако твердой в решениях, поступках, верной в привязанностях. Отбросив сомнения, почитатели психологического мастерства, которым, несомненно, был наделен Ричардсон, справедливо заметят, что едва ли Филдинг в «Амелии» превзошел Ричардсона в умении передать сложную по рисунку эмоциональную тональность персонажей [Conway, 1998; Dickie, 2008; Paulson, 2000; Sabor, 2004].

Будучи пристрастными, критики Филдинга не заметят, что тонкая нюансировка характеров не входила в намерение писателя, несмотря на то, что в романе герои неистово предаются чувствительности, страдают, проливают слезы, обессилев, теряют сознание, но напряженная эмоциональная атмосфера в «Амелии» описывается рассказчиком как бы со стороны, через саморазвертывающуюся драматургию сюжета с тем, чтобы указать на несходство натур действующих лиц «Амелии», где преуспевают в жизни и беззаботно ею наслаждаются персоны расчетливые, корыстные, эгоцентричные, безучастные к чужому горю, одержимые лишь собственными желаниями [Battestin, 1998; Battestin, 1989; Castle, 1998; Paulson, 2000; Rawson, 1996; Rawson, 1987; Varey, 1986].

В основу романа Филдинг положит эпизод из жизни четы Бутов, когда с особой остротой перед семейной парой встанут вопросы существования и относительного благополучия, так как прежде благоволившая к ним судьба, казалось, отвернулась от молодых людей [Fielding, 2016]. Амелия Бут потеряет мать, лишится наследства, старшая сестра откажет ей от дома. Уильям Бут после тяжелых ранений, полученных на войне[5], а также из-за неудачного фермерского опыта обрастет долгами, утратит покой и, отправившись в столицу, попытается облегчить себе поиск достойного заработка. Поток неприятностей, передряг, непреднамеренных проступков, ошибок, совершенных Уильямом Бутом, насторожит и разочарует читателей. Также малопривлекательным и несовершенным окажется мир, который «выстроит» автор в романе. В нем, как в реальности, стихия беспощадна к человеку, морские бури безжалостно разрушают корабли[6], войны несут смерть и страдания, а имена доблестных героев, увы, не всегда будут овеяны славой. Механизмы, обеспечивающие деятельность государства, постоянно дают сбои, хотя из поколения в поколение политики, не останавливаясь, сочиняют трактаты, где предлагают пути совершенствования законов, управляющих отношениями подданных [Battestin, 1989; Paulson, 2000, p. 289–294].

[5] Столкновение между Англией и Испанией за Гибралтар имели место с февраля по июнь 1727 г.
[6] Все же Буту суждено спастись от неминуемой гибели.

Неоднозначны и двойственны большинство персонажей последнего романа Филдинга, они небезупречны, открыты слабостям, в меру человеколюбивы, эгоистичны, порою эксцентричны, вероломны, к себе снисходительны, к другим – беспощадны, и им, столь разным и несхожим друг с другом, необходимо постоянно делать выбор между добрым побуждением и разрушительным порывом, научаться обоснованности поведения с тем, чтобы уцелеть на ристалище жизни [Ингер, 1996; Conway, 1998; Varey, 1986, p. 112–134].

Напомним, что критики и читатели XVIII ст. оценили намерение Филдинга показать в романе «Амелия» (1751) жизнь молодой семьи как неожиданное и многообещающее [Paulson, 2000, p. 289–294; Varey, 1986, p. 107–112]. Авторы рецензий на «Амелию», помещенных в лондонской периодике той поры, были приятно удивлены смелостью Филдинга, который соотнес счастливое воссоединение любящих героев с началом рассказываемой истории, в то время как многие сочинители, современники писателя, предпочитали завершить столь радостным событием сюжеты своих книг. Тема складывающихся в семейном союзе отношений мужчины и женщины, их взаимные обязательства друг перед другом, повторяющийся изо дня в день ритуал повседневных забот, опыт вхождения в социум, углубление представлений о нравах, обычаях среды определили содержательную направленность «Амелии» [Castle, 1998; Dickie, 2008; Lupton, 2008][7].

Несмотря на то, что события, обрушившиеся на Уильяма и Амелию Бутов, безрадостны – бедность, безденежье, вероломство окружающих, которое не сразу откроется – сюжет и его неожиданные повороты нельзя назвать мрачными и унылыми, так как смягчает их молодость протагонистов, сердечная привязанность друг к другу и своеобразие натур, легкомысленное следование страстям и беспечное равнодушие к играм Фортуны жизнелюбца Уильяма Бута и щедрой в собственной любви, обладающей не по возрасту мудростью и проницательностью Амелии, понимающей достоинства и недостатки своего избранника, великодушно сохраняя за ним свободу, прощая ему слабости, так как осознает безмерность счастья пережить выпавшее им большое чувство.

Казалось бы, внешние причины, сопровождающие пребывание Бутов в Лондоне – а оно скоротечно, укладывается в неполные три месяца, начинается с Пасхальной недели, – тревожны, печальны. Приехав в столичный город в ночь на 1 апреля, Бут бросится разнимать уличную драку, защитив слабого от грубой силы обидчиков, и предстанет перед судьей Трэшером, обвиненный в нарушении порядка, и, по мнению последнего, утверждение стражников будет веским и доказательным, поскольку поношенная одежда и отсутствие денег окажутся убедительным подтверждением злонамеренности молодого человека. Приговор будет озвучен незамедлительно, и Бут, сам того не ожидая, очутится в тюрьме.

Живописные фигуры узников, которые пройдут перед Бутом, и его поводырь по кругам тюремного ада Робинсон, выказавший ему участие, а позже безжалостно обманувший его, играя в карты, убедят Бута в том, что у каждого обитателя социального дна, уклад которых и мораль удивительно напоминают поведение и привычки благополучных горожан, своя предыстория, собственное бремя заблуждений, ошибок и узаконенная обществом обреченность на отсутствие милосердия.

Однако Уильяму Буту милосердие и участие будет даровано случаем. Его узнает и спасет буквально от голода и обид мисс Фанни Мэтьюз, молодая, состоятельная красавица, попытавшаяся наказать своего неверного возлюбленного. Атмосферу семейного романа и невеселого нравоописания будней незадачливого капитана Бута, легкомысленно усложнившего и без того неблагоприятные обстоятельства, Филдинг скрасит комедийной линией флирта, ухаживаний и причудливо складывающихся любовных треугольников, участниками которых в прошлом либо настоящем окажутся персонажи «Амелии».

[7] Кристина Лаптон уверяет, что лишь отдельные писатели середины XVIII в. заинтересовались проблемой семьи в романах, называя «Памелу» Ричардсона и «Простую историю» Инчболд. Последующая литературная традиция также, скорее, соотносила жанр с кризисной атмосферой брака, нежели видела в нем идиллический любовный союз. До Филдинга писателей матримониальные отношения, скорее, интересовали в ключе обретения персонажем статусно-экономических преимуществ [Lupton, 2008, p. 287–288].

Юный бог любви вскружит головы многим героям романа, и они в состоянии влюбленности будут добиваться внимания от своего предмета страсти, открыто выражая симпатию приглянувшейся особе, тайно интриговать, противостоять сопернику, строить далеко идущие планы и предлагать руку и сердце, а порою ловко склонять неискушенного либо уступчивого наперсника или наперсницу к супружеской неверности. Семейные узы соединят нескольких персонажей романа – Амелию Гаррис и Уильяма Бута, Дженни Бат и поначалу майора, а затем полковника Роберта Джеймса, миссис Молли Беннет и привлекательного сержанта Джозефа Аткинсона. В этом ряду стоит упомянуть и семейство Трентов, хотя основой их брака окажется выгода, расчет, стремление обогатиться, не гнушаясь низкими услугами, оказываемыми пресыщенным аристократам, заполняющим свои дни игрой чужими судьбами.

Двенадцать книг «Амелии» внутри структуры обладают особым единством и плотностью фабульных связок, поэтому книги один и четыре выполняют функцию экспозиции к роману, где очерчен круг основных действующих лиц «Амелии», ретроспективно описаны отношения дружеского круга мужчин, Уильяма Бута, Роберта Джеймса, Бата, бывших участниками англо-испанской войны 1727–1729 гг. Характеры их привлекательны, они внимательны друг к другу, принимают близко к сердцу тяготы каждого. Спустя годы, пережив полосу неудач, Бут встретит Джеймса и Бата вновь. Казалось бы, читатель вправе ожидать возобновления прежних отношений между ними, однако различия положений в обществе сыграют свою роль в отчуждении друзей. Невольно Бут окажется соперником известного повесы полковника Джеймса, несколько лет тому назад женившегося на Дженни Бат, но в скором времени охладевшего к своей избраннице. Так случится, что состоятельный и праздный Джеймс станет оказывать знаки внимания весьма привередливой и вздорной красавице Фанни Мэтьюз, которая, вновь повстречав Уильяма Бута, осознает, что все эти годы не могла забыть своего достойного друга юности.

В последующих пятой–восьмой книгах романа сюжетное действие становится прихотливым и трудно предсказуемым. Здесь в большей степени откроются характеры персонажей, с которыми повороты судьбы свели лишь недавно Уильяма и Амелию Бутов. Имевшая высокопоставленную родню миссис Эллисон, владелица дома, сдавшая комнаты Бутам, ее знакомая, молодая, обладавшая прекрасными манерами вдова миссис Беннет и доводившийся кузеном Эллисон некий знатный Лорд поначалу выступают фигурами фона, составляют приятную среду общения и очаровывают провинциалов.

Однако круговерть повседневных забот, ритуалов все же позволит Амелии и Уильяму присмотреться к натурам новых знакомцев. И доброжелательная, сердечная, услужливая миссис Эллисон, симпатизирующая молодой паре, не только будет стремиться развеять их тревоги, выводить в свет Амелию, помогать через стряпчего Мэрфи обезопасить Бута от преследования кредиторов, но и, сбросив личину, предстанет в роли циничной сводницы, потакающей пресыщенным утехам своего влиятельного родственника. Миссис Беннет окажется прекрасно воспитанной, образованной дамой, но и подлинной страдалицей из-за коварства и криводушия Эллисон и упомянутого вельможи, разрушивших ее жизнь.

Но пока еще чета Бутов доверяет новым лондонским друзьям, и Уильям, отдалившись от Роберта Джеймса, ищет покровительства сиятельного лорда, уверившего капитана в том, что он окажет всяческое содействие его возвращению в армию. Неожиданно для Бута на его пути вновь возникнет эксцентричный чудак, поборник воинской доблести и чести, прежде майор, а теперь уже полковник Бат, с которым он свел дружбу в военную кампанию битвы за Гибралтар. Радушная встреча спустя некоторое время обернется ссорой, поединком, который выиграет Бут, после чего удостоится похвалы противника. Обескураживающее поведение полковника окажется продуманной стратегией с тем, чтобы доказать мужу своей сестры, Роберту Джеймсу, несомненную порядочность Уильяма.

Произойдет примирение, Джеймс, оскорбленный гневливой Мэтьюз, раскается, ненадолго забудет капризную подругу. Теперь уже в роли утешителя выступит Бут, приведет ветреного приятеля в свой дом, где теплота и щедрость Амелии окажут магическое воздействие на настроение Джеймса. Мэтьюз утратит власть над Джеймсом, он излечится от привязанности к ней и в изумлении откроет для себя незаурядность и красоту Амелии.

Поток дней, которые проведут Буты, снимая квартиру у миссис Эллисон, воссозданные автором в пятой–восьмой книгах романа, дают Амелии и Уильяму надежду на избавление от сложных проблем. Владелица дома, ее кузен – влиятельный Лорд обещают помощь, поддержку, проявляют доброжелательность и уверяют доверчивых Амелию и Уильяма в реальности возвращения Бута в армию. Лорд ведет себя уважительно, одаривает Амелию подарками, забывает о заносчивости и тщеславии миссис Дженни Джеймс, зачастившей с визитами. Восстановит репутацию друга семьи и сам Джеймс. Однако идиллические сцены семейного счастья, общения с приятелями, прогулки по лондонским паркам, посещение театров, кофеен завершатся вероломной ловушкой. Бут вновь лишится свободы, попадет теперь уже в долговую тюрьму, откуда его вызволят верный Аткинсон, не чуждый благих намерений Джеймс и давний покровитель Уильяма и Амелии Бутов священник Гаррисон.

Нежданно в канун любимого лондонцами развлечения – грандиозного бала-маскарада – Амелия, потрясенная трагическими обстоятельствами в жизни миссис Беннет[8], в тревоге осознает, что едва ли предполагает, какие подлинные намерения в отношении нее и Уильяма умело скрывают, прикрывшись благожелательностью, миссис Эллисон, сиятельный лорд и полковник Джеймс.

Кульминацией многих сюжетных линий романа станет красочное представление, столичный маскарад (книга десять), куда отправятся, испытывая различные чувства, нарядные Буты и Джеймсы. В оперном театре их разлучат другие маски, и гости станут участниками и свидетелями забавных розыгрышей, скандалов, любовных приключений, вызывающе дерзких сцен флирта, окажутся бессильными разгадать тайны актерствующих персонажей. Сбитые с толку путаницей, потерявшие своих дам, Бут и Джеймс покинут маскарад раздельно.

В девятой–двенадцатой книгах романа читатель накоротке познакомится с доктором Гаррисоном, священником, истинно близким человеком для Амелии и Уильяма Бутов. По натуре он искренний, порывистый, поборник справедливости и морали, но излишне горяч, поспешен, а потому порою заблуждается, совершает ошибки, но из высоких целей человеколюбия. В «Амелии» Филдинга Гаррисона, наравне с полковником Батом, вероятно, можно назвать кихотическими персонажами.

Читателю Филдинга имя Гаррисона уже известно. О нем с теплотой отзовется Уильям Бут, беседуя с Фанни Мэтьюз. Со слов Уильяма, Гаррисон, давний друг родителей Амелии, проникнется симпатией к Буту, поверит в его любовь к Амелии и всячески будет способствовать заключению брака молодых людей. Гаррисон сыграет важную роль в судьбе юных влюбленных, напомнит лейтенанту Буту о воинской чести, необходимости участия во вспыхнувшем военном конфликте. Он же поддержит Бута и его жену в печальной ситуации: неожиданном уходе из жизни матери Амелии и необъяснимом известии о лишении ее права на наследство. Участливый Гаррисон предложит семье Бутов кров, а затем «пристроит» Уильяма к занятию фермерством в провинции, в чем, однако, Бут не преуспеет. Вернувшись из поездки по Европе, прослышав о легкомысленности Уильяма, о долгах, испортивших репутацию Бута в глазах соседей, нетерпимый Гаррисон навестит Бутов в Лондоне, обнаружит в доме обилие дорогих безделушек (недавние подношения сиятельного Лорда Амелии), удивится их тщеславию и подаст иск в суд на взыскание долгов, что обоснованно приведет к помещению Бута в подобие долговой тюрьмы.

В последних книгах характер сюжетного действия меняется. Его заполняют беседы, которые ведет доктор Гаррисон с героями романа о проблемах современной морали. Спорит с Батом о допустимости дуэлей в обществе, о возможности защитить честь с помощью весомого слова, рассуждает с Амелией о важности свободы выбора даже в обстоятельствах, когда представляется, что подлинный выбор отсутствует. Ведет долгие разговоры с приятелем-священником и его сыном об умении совершать и помнить добро и о причинах и социальной почве «произрастания» грехов человеческих.

[8] Миссис Беннет, дочь священника из Эссекса, поведает Амелии об утратах и потрясениях, которые ей довелось испытать в течение нескольких лет, предшествующих их встрече. Рассказ Молли Беннет о себе займет седьмой том романа.

Доктор Гаррисон – подлинный защитник справедливости, человечности, чистоты нравов. Но внимают его речам лишь те, кто являются единомышленниками теолога. На праздных и дерзких молодых людей цветистые речи Гаррисона, его возвышенный слог и правота суждений не действуют. Особенно неуважительно «обойдется» прихотливый случай с обличительным посланием Гаррисона Джеймсу, где Гаррисон пытается разбудить добрые начала в его душе, уверяя, что Роберт Джеймс в силах осознать разрушительность страсти, которая им владеет в отношении Амелии, жены его близкого друга. Джеймс, увлеченный праздником, потеряет письмо, его найдут юные щеголи-насмешники, начнут читать как проповедь, вызывая улыбки участников маскарада. Сие постыдное действие завершит поборник морали Бат, отобрав у весельчаков «трактат» о супружеском целомудрии и вручит его Буту. Бута содержание записки Гаррисона развеселит, потому что он соотнесет его с аскетичным характером полковника Бата. Однако удостоверившись в неведении Бата о сути обращения к нему священника, внезапно догадается об адресате и о том, что произошедшее задевает самого Бута.

Атмосфера серьезности завершающих томов «Амелии» несколько смущает критиков. Им непривычно воспринимать Филдинга в роли строгого моралиста и судьи. Не все из них находят мотивированным духовное преображение героя романа, молодого человека, теплого и симпатичного, прежде особо ценившего полноту жизни, игру страстей, склонного к сомнению, не слишком обременявшего себя вопросами веры и неотвратимости божественного промысла.

Вновь препровожденный в дом знакомого судебного пристава из-за иска бывшего сослуживца Трента, появившегося вследствие карточного долга, пережив потрясение, раскаявшись, откликнувшись душой на проповеди Исаака Барроу (1630–1677), богослова, поэта, математика, наставника Ньютона, личности привлекательной, харизматичной, Бут приходит к осознанному принятию Веры, приведя в равновесие с нею свои Разум и Чувство.

Романный мир «Амелии» заполнен обилием героев, чьи житейские истории причудливо переплетены. Сюжетное движение дробится на эпизоды, сцены, зарисовки нравов. Читателю открыто камерное существование персонажей в пределах границ дома, семьи, но порою по воле автора он включается в разноликие пространства обитания лондонцев. Веселящаяся, праздная толпа заполняет парки, улицы, кофейни. Горожане с радостью участвуют в маскарадах, не забывают о посещении театров, отдают дань церковным службам. Великосветские салоны заполнены гостями, а тюрьмы – осужденными, которые не оставляют без хлеба насущного судей, констеблей, стряпчих.

В художественной реальности «Амелии» легко затеряться, ее сложный рисунок задан богатством тем и аллюзий, которые придется распознать и попробовать разгадать в ней многозначную игру смыслов. Незатейливый рассказ о любви, верности, разочарованиях некоей молодой пары Филдинг щедро насытит автобиографческими проекциями, резонансной перекличкой с сюжетикой «Энеиды» Вергилия, где на иносказательном уровне сблизит образы протагонистов и оттенит сходство их пути потерь, утрат, унижений как кануна состоявшейся героической судьбы [Mace, 1996; Powers, 1956; Paulson, 2000, p. 294–300]. Найдет отражение в «Амелии» и полемика Филдинга с Ричардсоном. Испытав восхищение и признав величие Ричардсона, автора «Клариссы», Филдинг в образе Амелии подчеркнет созидающую силу земной любви, противопоставив ее недостижимому образу любви идеальной. Присутствующий в романе мотив религиозного обращения Бута, его нравственного преображения из вольнодумца и деиста в героя, стремящегося найти весомые ценностные ориентиры в жизни, наполнится благодаря Филдингу этико-экзистенциальными оттенками выбора, пришедшего с опытом «искусства жизни».

Список использованной литературы

Ингер А. Г. Последний роман Генри Филдинга. Филдинг Г. Амелия. М.: Наука, 1996. С. 445–485.

Роджерс П. Генри Филдинг. Биография. М.: Радуга, 1984. 207 с.

Филдинг Г. Амелия. М.: Наука, 1996. 535 с.

Battestin M. The Failure of *Amelia*: Fielding's Novel of Sentiment. Critical Essays on Henry Fielding / ed. by A.J. Rivero. New York: Macmillan, 1998. P. 209–219.

Battestin M. Henry Fielding. A Life. London, New York: Routledge, 1989. 738 p.

Boyce B. The Benevolent Man: a Life of Ralph Allen of Bath. Cambridge: Harvard University Press, 1967. 346 p.

Castle T. Masquerade and Allegory: Fielding's "Amelia". Critical Essays on Henry Fielding / ed. by A. J. Rivero. New York: Macmillan, 1998. P. 164–194.

Conway A. Fielding's "Amelia" and the Aesthetics of Virtue. Critical Essays on Henry Fielding / ed. by A.J. Rivero. New York: Macmillan, 1998. P. 195–208.

Dickie S. "Amelia", Sex, and Fielding's Woman Question. Henry Fielding. Novelist, Playwright, Journalist, Magistrate / ed. by C. Rawson. Newark: University of Delaware Press, 2008. 337 p.

Fielding H. Amelia. 2016. URL: http://www.gutenberg.org/files/6098/6098h/6098-h.htm (Последнее обращение 23.02.2021).

Lupton Ch. Marriage as a Literary Problem in Fielding's "Amelia". Henry Fielding in Our Time: Papers Presented at the tercentenary Conference / ed. by J.A. Downie. Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2008. – P. 287–302.

Mace N.A. Henry Fielding's Novels and the Classical Tradition. Newark: University of Delaware Press, 1996. 198 p.

Pagliaro H. Henry Fielding. A Literary Life. – New York: St. Martin's Press, 1998. 237 p.

Paulson R. The Life of Henry Fielding. Oxford, Malden: Blackwell, 2000. 400 p.

Powers L.H. The Influence of "The Aeneid" on Fielding's "Amelia". *Modern Language Notes*. 1956. № 71. P. 330–336.

Rawson C. Henry Fielding. The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel / ed. by J. Richetti. Cambridge: Cambridge UP, 1996. P. 120–152.

Rawson C. Nature, Cruel Circumstance and the Rage for Order: "Amelia". Henry Fielding. Modern Critical Views / ed. by H. Bloom. New York: Chelsea House Publishers, 1987. P. 131–161.

Sabor P. Amelia. The Cambridge Companion to Henry Fielding / ed. by C. Rawson. Cambridge: Cambridge UP, 1996. P. 94–108.

Sabor P. Richardson, Fielding, and Sarah Fielding. The Cambridge Companion to English Literature 1740–1830 / ed. by Th. Keymer, J. Mee. Cambridge: Cambridge UP, 2004. P. 139–156.

Van der Kiste J. George II and Queen Caroline. Stroud: Sutton Publishing, 1997. 230 p.

Varey S. Henry Fielding. Cambridge: Cambridge UP, 1986. 153 p.

FIELDING'S "AMELIA". THEMATIC PLURALITY OF THE NOVEL

Svetlana A. Vatchenko, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)
e-mail: svetlana.vatchenko@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-5

Key words: *context, semantic circle of events, artistic time and space, the plot, characters, motives, thematic progression.*

Article deals with the attempt to describe the semantic capacity of Fielding`s last novel "Amelia" that became the notable event in writer's biography and remains the object of discussion among the researches starting from its first publication. Fielding was at the height of his fame as the magistrate for Westminster and Middlesex and as a celebrated novelist who was an opponent of Samuel Richardson. His novel "Tom Jones" (1749) despite some harsh criticism had been generally acclaimed. According to the title "Amelia" obviously differs from Fielding's early novels: "Joseph Andrews", "Jonathan Wild" and "Tom Jones". With his central heroine Fielding has entered the territory associated with Richardson, whose distressed female characters, Pamela and Clarissa, had captured the attention of the reading public. It is well-known that Amelia Booth was modelled on Fielding's first wife, Charlotte Craddock, while his hero, Captain Booth, was inspired be the author himself as well as his father, Lieutenant General Edmund Fielding. Trying to defend "Amelia" Fielding in the *Covent-Garden Journal* insists that he has followed the rules for the epic of Homer and Virgil, saying that the "learned reader will see that the latter was the noble model". Like the "Aeneid", "Amelia" consists of twelve books, and the opening section of the novel, set in Newgate, is a parallel to Virgil.

The author being in the heyday of his glory brought before the public his new, experimental text, giving up the form of comic epic poem in prose that was immortalized in "The History of Tom Jones, a Found-

ling". Denying the technique that was deeply rooted in the English prose due to the narrative skill and the omniscient author (who acted as theorist of the novel), theatrically performing the game with the reader through metanarrative, Fielding in "Amelia" prefers restrained position of the narrator using the recourses of dramatical art. Choosing the plain plot about the everyday difficulties, poverty and humiliations of a young married couple that is peculiar for European sentimentalism, Fielding – due to the thematic tightness of the novel, its allusive fullness, the ambiguity of characters, the poetics of concealment – the narrative about the life of a libertine in a family (W. Scott) presents not so much as the moral lesson for the protagonist that is guided by passions but as ethical transformation that comes with the experience of the "art of life".

In recent decades "Amelia" has been the subject of many investigations, its experimental qualities made it attractive to critics of both the development of the 18th century novel and Fielding's career. Modern readers however, have shown less interest for the work. Critical hostility to "Amelia" often seems to imply disappointment that it is not like "Tom Jones". "Amelia" is often called a sequel to his masterpiece "Tom Jones" (Walter Scott) but Fielding adopted a new form of verisimilitude and changed his narrative technique, setting and tone. Historians agree that "Tom Jones" is loosely an epic, with a plot drawn from romance, while "Amelia" is modelled on a classical epic – Virgil's "Aeneid" – and effects to eschew romance (Martin Battestin, Claude Rawson, Peter Sabor, Ronald Paulson, Simon Varey). The instability of reputation of Fielding's "Amelia" demonstrates that the novel was traditionally estimated as writer's failure but nowadays it is viewed as complicated literary form addressed to the highbrow reader. According to Peter Sabor, "Amelia" might never become the "favourite Child" of Fielding's readers, as it was of Fielding himself, but what remains convincing about his last and most problematic novel is its harsh, world-weary picture of a venal society. Fielding's darkened view of the people's community influenced the later samples of the genre and reached successful treatment of the similar themes in the English novel of the 19th century. All the more it is the universal experience of the renewal of genre poetics and the reading of "Amelia" represents Fielding's original conception of the novel.

According to the declared problem the author of the present article uses historical and literary, sociocultural and hermeneutic approaches in the synthesis with the technique of close reading.

References

Battestin, M. Henry Fielding. A Life. London. New York, Routledge, 1989, 738 p.

Battestin, M. The Failure of "Amelia": Fielding's Novel of Sentiment. Rivero, A.J. (ed.). Critical Essays on Henry Fielding. New York, Macmillan, 1998, pp. 209-219.

Boyce, B. The Benevolent Man: a Life of Ralph Allen of Bath. Cambridge, Harvard University Press, 1967, 346 p.

Castle, T. Masquerade and Allegory: Fielding's "Amelia". Rivero, A.J. (ed.). Critical Essays on Henry Fielding. New York, Macmillan, 1998, pp. 164-194.

Conway, A. Fielding's "Amelia" and the Aesthetics of Virtue. Rivero, A.J. (ed.). Critical Essays on Henry Fielding. New York, Macmillan, 1998, pp. 195-208.

Dickie, S. "Amelia", Sex, and Fielding's Woman Question. Rawson, C. (ed.). Henry Fielding. Novelist, Playwright, Journalist, Magistrate. Newark, University of Delaware Press, 2008, 337 p.

Fielding, H. *Amelia* [Amelia]. Moscow, Nauka Publ, 1996, 535 p.

Fielding, H. Amelia, 2016. Available at: www.gutenberg.org/files/6098/6098h/6098-h.htm (Accessed 23 February 2021).

Inger, A.G. *Poslednij roman Genri Fildinga* [Henry Fielding's Last Novel]. Fielding, H. Amelia. Moscow, Nauka Publ., 1996, pp. 445-485.

Lupton, Ch. Marriage as a Literary Problem in Fielding's "Amelia". Downie, J.A. (ed.). Henry Fielding in Our Time: Papers Presented at the tercentenary Conference. Cambridge Scholars Publishing, 2008, pp. 287-302.

Mace, N.A. Henry Fielding's Novels and the Classical Tradition. Newark, University of Delaware Press, 1996, 198 p.

Pagliaro, H. Henry Fielding. A Literary Life. New York, St. Martin's Press, 1998, 237 p.

Paulson, R. The Life of Henry Fielding. Oxford, Malden, Blackwell, 2000, 400 p.

Powers, L.H. The Influence of "The Aeneid" on Fielding`s "Amelia". *Modern Language Notes,* 1956, issue 71, pp. 330-336.

Rawson, C. Henry Fielding. Richetti, J. (ed.). The Cambridge Companion to the Eighteenth Century Novel. Cambridge, Cambridge UP, 1996, pp. 120-152.

Rawson, C. Nature, Cruel Circumstance and the Rage for Order: Amelia. Bloom, H. (ed.). Henry Fielding. Modern Critical Views. New York, Chelsea House Publishers, 1987, pp. 131-161.

Rogers, P. *Henri Fielding. Biografiya* [Henry Fielding: A Biography]. Moscow, Raduga Publ., 1984, 207 p.

Sabor, P. Amelia. Rawson, C. (ed.). The Cambridge Companion to Henry Fielding. Cambridge, Cambridge UP, 1996, pp. 94-108.

Sabor, P. Richardson, Fielding, and Sarah Fielding. Keymer, Th., Mee, J. (eds.). The Cambridge Companion to English Literature 1740-1830. Cambridge, Cambridge UP, 2004, pp. 139-156.

Van der Kiste, J. George II and Queen Caroline. Stroud, Sutton Publishing, 1997, 230 p.

Varey, S. Henry Fielding. Cambridge, Cambridge UP, 1986, 153 p.

Одержано 12.02.2021.

УДК: 82-1
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-6

О.І. ЗЕЙФЕРТ,
доктор філологічних наук,
професор кафедри теоретичної та історичної поетики
Російського державного гуманітарного університету (м. Москва)

ОБРАЗОТВОРЧІ МОЖЛИВОСТІ ПОЕЗІЇ ГАРРІ ГОРДОНА

Автор статті досліджує лірику поета і художника Гаррі Гордона через категорію інтермедіальності, виявляючи унікальні образотворчі можливості його слова при створенні екфразисів у вузькому сенсі цього слова («переклади з мови живопису») і творів у авторській художній формі – «даггеротипів». Становить науковий інтерес використання слова як образотворчого засобу створення художньої образності поетом Гаррі Гордоном. Дослідження спирається на теорію інтермедіальності. Категорія «інтермедіальності» передусім відома за працями німецького вченого Оге А. Ганзен-Леве, розроблена надалі низкою науковців. Пейзажі у Г. Гордона виступають як (обрамлені) картини; майстерно створюються портрети; контур, колір, обрис активно працюють поряд зі словом. Література належить не до експресивних, а до образотворчих видів мистецтва, які вміють відображати контури реальної дійсності, але частка образотворчості у віршах і оптика художників слова, безсумнівно, різні. Гаррі Гордон в поезії – поет, в живописі – художник. Однак інтермедіальність і екфразтичність його поезії викликають винятковий інтерес: поет поєднує слово, фарби і обриси як засоби створення художньої образності, створює вірші – «переклади з мови живопису», літературні екфразиси, працює з багаторакурсною оптикою.

Художня форма, яку Гаррі Гордон назвав «даггеротипом», нерідко озаглавлена візуальними мотивами. Найчастіше це образи з дитинства ліричного героя, але ряд з них належить справжньому – це медіатори, що ведуть героя у світ дитинства, наприклад, будильник. Одеські і – ширше – морські мотиви («Дофінівка», «Привоз», «Хлібна гавань», «Лиман») є автобіографічними. Даггеротипи Гордона в більшості своїй це образи з дитинства, відображені на сітківці ока ліричного героя. Ліричний герой часто спостерігач (часом вже в назві навіть заданий ракурс, з якого йде спостереження: «біля вікна»), але нерідко він і предмет зображення, часом спостерігається іншим ліричним персонажем, або навіть об'єкт, згаданий, але відсутній на картині. Нерідко поетичні картини Гордона наповнені гамою переживань ліричного «я» – дитячими страхами, соромом і збентеженням, томливою цікавістю, хвилюванням, відчуттям свіжості, тугою та ін. При явному переважанні візуальних мотивів (і навіть наділенні властивостями візуального невидимих явищ) «даггеротип» Гордона зображує картину зі звуком, запахом, смаком, тактильними відчуттями.

У результаті дослідження виявляється, що образотворчості у Гордона набувають звукові, нюхові, дотикові, смакові образи, при перевазі візуального спостерігається обмін ознаками між образами, народженими різними органами чуття.

Ключові слова: Гаррі Гордон, інтермедіальність, «даггеротип», книга віршів «Пташині права», візуальне.

Автор статьи исследует лирику поэта и художника Гарри Гордона через категорию интермедиальности, обнаруживая уникальные изобразительные возможности его слова при создании экфрасисов в узком смысле этого слова («переводы с языка живописи») и произведений в авторской художественной форме – «даггеротипов». Представляет научный интерес использование слова как изобразительного средства создания художественной образности поэтом Гарри Гордоном. Исследование опирается на теорию интермедиальности. Категория «интермедиальности», в первую очередь известная по трудам немецкого учёного Оге А. Ханзен-Лёве, разработана в дальнейшем рядом учёных. Пейзажи у Г. Гордона выступают как (обрамлённые) картины; мастерски создаются портреты; контур, цвет, очертание активно работают наряду со словом. Литература относится не к экспрессивным, а к изобразительным видам искусства, умеющим отображать контуры реальной действительности, но доля изобразительности в стихах и оптика художников слова, несомненно, различны. Гарри Гордон в поэзии – поэт, в живописи – художник. Однако интермедиальность и экфрастичность его поэзии вызывают исключительный интерес: поэт

© *О.І. Зейферт, 2021*

сочетает слово, краски и очертания как средства создания художественной образности, создаёт стихотворения – «переводы с языка живописи», литературные экфрасисы, работает с многоракурсной оптикой.

Художественная форма, которую Гарри Гордон назвал «дагерротипом», нередко озаглавлена визуальными мотивами. Зачастую это образы из детства лирического героя, но ряд из них принадлежит настоящему – это медиаторы, уводящие героя в мир детства, к примеру, будильник. Одесские и – шире – морские мотивы («Дофиновка», «Привоз», «Хлебная гавань», «Лиман») являются автобиографическими. Даггеротипы Гордона в большинстве своём это образы из детства, запечатлённые на сетчатке глаза лирического героя. Лирический герой зачастую наблюдатель (порой уже в названии даже задан ракурс, с которого идёт наблюдение: «У окна»), но нередко он и предмет изображения, порой наблюдаемый другим лирическим персонажем, или даже объект, упомянутый, но отсутствующий на картине. Нередко поэтические картины Гордона наполнены гаммой переживаний лирического «я» – детскими страхами, стыдом и смущением, томительным любопытством, волнением, ощущением свежести, тоской и др. При явном преобладании визуальных мотивов (и даже наделении свойствами визуального невидимых явлений) «даггеротип» Гордона изображает картину со звуком, запахом, вкусом, тактильными ощущениями.

В итоге исследования обнаруживается, что изобразительность у Гордона приобретают звуковые, обонятельные, осязательные, вкусовые образы, при преобладании визуального наблюдается обмен признаками между образами, рождёнными разными органами чувств.

Ключевые слова: Гарри Гордон, интермедиальность, «даггеротип», книга стихов «Птичьи права», визуальное.

Гаррі Борисович Гордон (народився 1941 року в Одесі) – поет, прозаїк, художник. Належить до творчої родини: усі п'ятеро братів у родині Гордонів – літератори, Гаррі Борисович – батько телеведучого, актора та режисера Олександра Гордона. Г. Гордон навчався живопису в Одеському художньому училищі та Художньому інституті ім. В.І. Мухіної. Автор книг віршів «Тёмная комната» (1996), «Птичьи права» (2005) і книг прози «Поздно. Темно. Далеко» (2000), «Пастух своих коров» (2005), «Обратная перспектива» (2009), «Осеннее равноденствие» (2011), «Божья тварь» (2014), «Песни Ципоры» (2016). Член Спілки письменників Москви. Лауреат Горьківської премії 2012 р. Учасник виставок у Манежі, галереях «Арт-Яр», «С-Арт», «Арка», «МастАРТ» та інших. Автор сценарію й художник-постановник фільму «Пастух своих коров» (2002), автор сценарію фільму «Огни притона» (2011) (режисер обох фільмів Олександр Гордон).

Унікальна поезія Гаррі Гордона, спираючись на певні витоки (Ходасевич, Мандельштам, Заболоцький, Тарковський, Слуцький, Самойлов, Леонович), зберігає індивідуальність у сукупності ознак, серед яких домінантні візуалізація образу та інтермедіальність як уміння говорити словом за допомогою інших видів мистецтва. Гордон – поет та прозаїк, але й художник, автор картин, який володіє мовою образотворчого мистецтва, і, як виявляється, не лише в живописі, де він створив притаманну тільки йому творчу манеру, а й у поезії. Обриси та фарби в ліриці Гордона стають засобами створення художньої образності разом зі словом. Іноді фарби та контури для поета-Гордона первинні.

Звук у Гордона часто народжується через зоровий образ, описаний контурно, детально, як, наприклад, у вірші «Косточка» [Гордон, 2005][1]:

Среди строительных отбросов,
Цементный оседлав кулич,
Я косточку от абрикоса
Тру об украденный кирпич.

Растительной ракушки панцирь
Не поддаётся. Но терпи,
Точи свистульку, трогай пальцем,
И плюй в оранжевую пыль.

Кирпич на сантиметр источен,
В ресницы пот бежит со лба.
Теперь свисти до самой ночи,
Пока не задрожит губа (с. 16).

[1] Гордон Г.Б. Птичьи права. М.: Предлог, 2005. 312 с. Тут і далі посилання на це видання наводиться у тексті в круглих дужках.

Звучання мушлі, що співає, з'являється тут після її найменування, конкретного та метафоричного опису, дотику до неї, її матеріального перетворення.

Навіть опис суто аудіального явища в Гордона спочатку вимагає його візуалізації й тільки потім озвучування:

В звериной шкуре с теплым мехом,
Перед собой руками шаря,
Приходит худенькое Эхо
С большими чистыми ушами.
Оно идет по лунным бликам,
Как по неведомому дну,
Чтоб не споткнуться и не вскрикнуть,
И не разрушить тишину.
Взобравшись на карниз под крышей,
Оно исполнено одним
Желаньем – чей-то смех услышать,
И рассмеяться вместе с ним («Эхо», с. 48).

Відлуння (це слово подане тут як ім'я власне) постає гранично персоніфікованим образом із конкретними (комічними) зовнішніми рисами: описано його одяг, руки, статуру, вуха, уміння ходити. І тільки після ґрунтовної візуалізації звукового явища Гордон підходить до зображення звуку, у цьому випадку діалогічного, як коду твору.

У вірші «Шапито» – багато кольору, форми, візуальних метафор, аудіальний образ музики представлено «розфарбованим». Ліричний суб'єкт розкриває секрет своєї ліричної уяви: «я все придумав і намалював».

А рядом с полосатыми шатрами
В кривом окошке круглая кассирша.
Смешлива, словно денежка на блюдце,
И у нее – стеклянные сережки.
И музыка раскрашенная льется,
И карлики гуляют по дорожке,
Они – артисты. Вежливо смеются… <…> («Шапито», с. 104).

Становить науковий інтерес використання слова як зображального засобу творення художньої образності поетом Гаррі Гордоном. Дослідження спирається на теорію інтермедіальності. Категорія «інтермедіальності» насамперед відома за працями німецького вченого Оге А. Ханзен-Льове («Інтермедіальність (die Intermedialität) – це переклад (з однієї мови мистецтва на іншу) у рамках однієї культури або об'єднання між різними елементами мистецтва в мономедійному (література, живопис тощо) чи мультимедійному (театр, кіно тощо) тексті; такі моделі, як правило, мають мультимедійні презентації в системі будь-якої художньої форми, так само як і мономедійні моделі, у яких установлено ліміти інтеграції з огляду на особливі умови синтезу в рамках медіа-зон, де існують гетерогенні медіуми як просторові, так і часові» [Ханзен-Лёве, 2016; Hansen-Löve, 1983]), розроблена в подальшому низкою вчених [Аминева, 2012; Ананьина, 2016; Владимирова, 2016; Интермедиальность в русской культуре XVIII–XX веков, 2008; Исагулов, 2011; Титаренко, 2015].

Ліричні твори Гордона в більшості випадків мають назви (переважно короткі, місткі, предметні) і написані литим, карбованим віршем. Найчастіше це зображальні та малювальні вірші:

А солнечное небо в декабре
Как лампа новая в старинном фонаре.
Зима покажет новые гравюры,
Я почитаю новые стихи,
Прохожий в шляпе серого велюра
Пойдет домой замаливать грехи.
И вот уже ни памяти, ни следа,
И наступает полная победа.
Как белый день в старинном фонаре.
Как лампа новая на письменном столе… (с. 86).

Природні пейзажі виступають як (обрамлені) картини, майстерно створені портрети, контур, колір, обрис активно працюють разом зі словом. Література належить не до експресивних, а до образотворчих видів мистецтва, які вміють відображати контури реальної дійсності , але частка зображальності у віршах та оптика художників слова, без сумніву, різні. Гаррі Гордон у поезії – поет, у живописі – художник. Однак інтермедіальність і екфразтичність поезії викликають винятковий інтерес: поет поєднує слово, фарби та контури як засоби творення художньої образності, створює вірші – «переклади з мови живопису», літературні екфразиси, працює з багаторакурсною оптикою.

Цикл, що відкриває книгу Гаррі Гордона «Птичьи права», називається «Дагерротипы» і містить 39 віршів. З огляду на високу частку умовності в ранній фотографії, що виникає завдяки зовнішнім особливостям знімка, а також залежить від використаних хімікатів і світлосили довгої витримки, ці вірші можна розглядати як цикл екфразисів, або зображень словесним мистецтвом творів образотворчого мистецтва (у цьому випадку створених самим поетом). «Рання фотографія в художньому стосунку, – пише відомий філософ Вальтер Беньямін, – перевершувала портретну мініатюру. Технічною причиною цього була тривала витримка, яка вимагає надзвичайно високої концентрації від того, що знімалося. Соціальна причина цього полягала в тій обставині, що фотографи були представниками культурного авангарду, він же постачав значну частину їхньої клієнтури» [Беньямин, 2013, с. 116]. Даггеротип, який називали «дзеркалом з пам'яттю» (зображення складається з амальгами), більшою мірою наближений до твору мистецтва, ніж сучасна фотографія, хоча не завжди таким є. Гордон – художник, і, як ми переконалися на інших прикладах, у літературному тексті поряд зі словом він використовує зображальні засоби створення художньої образності – фарби та контури. Художній формі, яку Гаррі Гордон назвав «даггеротипом», нерідко дається заголовок візуальними образами: «В парадном», «Будильник», «Рыба», «В траве», «Акация», «Во дворе, «Косточка» та багато інших.

Особливий даггеротипічний, фотографічний екфразис Гордона, що постав у цій художній формі й не спирається на твори художньої та документальної фотографії (крім одного вірша «В траве», що виник, за свідченням Г. Гордона, під імпульсом від сімейної фотографії), вимагає ґрунтовного аналізу, який запропонуємо нижче. Поки що зупинимося на окремому літературному факті. Зрідка поет Гаррі Гордон зображає відомі картини, називаючи їх «перекладами з мови живопису»[2], і в цьому випадку він створює екфразиси у вузькому розумінні цього терміна – малює твори образотворчого мистецтва, які впізнаються, у літературному тексті. До таких екфразисів належать вірші «Из Питера Брейгеля», «Эль Греко. Толедо», «Э. Лиотар. Шоколадница», у назвах яких подано художників, в одному – ще й назва картини, але без лапок, немов розкрите в бутті (зображено «Шоколадницу» Жана-Етьєна Ліотара), в іншому – топонім із назви іншої відомої роботи («Вид Толедо» Ель Греко).

У «перекладах з мови живопису» в Гордона образотворче мистецтво починає звучати: дзвініця «*завыла*», «*ветер и ливень*», «*сердцебиенье холма*», «*с неба наклонного с рокотом катится лето*» («Эль Греко. Толедо»), «*А утром дверь негромко щелкнет, И вас разбудит шорох шёлка*», «*И смех, прозрачный, как вода. В полушутливом разговоре Никто, пожалуй, не поймёт…*» («Э. Лиотар. Шоколадница»). Форми набувають абстрактні явища («*Благословен день без труда, Круглый, как сытный ужин*»). Виникають зорові метафори («*Это не пьяный толстяк топчет тебя неуклюже – Тройка сошедших с ума: молния, ветер и ливень…*», «*Худенький мальчик с глазами пророка – Толедо…*», «*Мы связаны крепкой бечевой слабости и недоверья*»). Гордон-лірик створює у віршах цілісну зображальну картину, поєднуючи звук («*её невесёлый дискант звенит над нами*»), зображення («*с бледной гримасой завыла*»), тактильні відчуття («*из шершавых деревьев*», «*найдётся жена – и он будет её тискать*», «*в руках заржавленный нож*», «*по мокрым лугам, по деревням, ходим, полунагие*», «*сазану крючок во рту*»), запах, смак («*стакан воды и шоколад*», «*то сладости чрезмерной горечь…*») з емоціями, болем, враженнями. Його «переклад з мови живопису» словом – це, насамперед, створення враження, атмосфери, гами відчуттів. Він змальовує вже зображене й не повторюється, не наслідує автора образотворчого шедевра, а вступає з ним у діалог.

[2] Повідомлення Г. Гордона Е. Зейферт від 12 грудня 2020. Чат у Фейсбуці.

Різноманітна оптика Гордона-поета. Зображуваний об'єкт (наприклад, Толедо) у його віршах можна побачити з різних ракурсів – «очима» реципієнта, «дзвініці», «пагорба», «оливи», «неба», які співпереживають Толедо. Місто, що вразило свого часу Ель Греко та Рільке, який уважав, що справжній вірш впливає на всі органи чуття людини, пророщене у вірші Гордона, який отримав імпульс від Ель Греко, з багатошарового, багатоголосого символу Толедо в живопису та поезії. Різні перспективи, точки сходу, рефлекси поетичної картини Гордона підсилюють її пластику та органіку. Його Толедо народжується за законом зворотної перспективи, напливаючи на споглядача й водночас ідучи вдалину: така й химерна, мерехтлива перспектива в картині Ель Греко-маньєриста, у якій земля йде вдалину, а грізне небо, навпаки, немов наступає на глядача.

Згадка про картини художника (Брейгеля) наявна й у вірші Гордона «Планета ночью замедляла ход...»:

А утром шёл обыкновенный снег,
На трубы падал, видимо, погреться,
И падал на зелёные трамваи,
И далеко просматривались люди,
Как на картинах Брейгеля. И я
Увидел – всё благополучно в мире.
На подоконник голуби садились,
Глотать слова, идущие из сердца –
Поворковать. А серая собака,
В снег упершись худыми кулаками,
Смотрела него недоумённо (с. 85).

Тут поету цікаві ракурс, перспектива, характерні для Пітера Брейгеля Старшого. Вивчення просторобудови поетичного світу Гаррі Гордона становить особливий інтерес.

Зображальність поезії Гордона безпосередньо пов'язана з його пієтетом до «незаперечної недорікуватості» (В. Леонович), недорікуватості, що уповільнює процес створення художнього твору та вдосконалює його. Тут важлива спадкоємність: такий цінний для Гордона Володимир Леонович цитує у своїх особистих, ще юнацьких зошитах рядки Євгена Винокурова: *«под одним из сочинений красными чернилами – полеоновически широко – строфа Винокурова: «Косноязычье мучило меня. Была необходима сила бычья, Скосив белки и выю наклоня, Ворочать маховик косноязычья»* [Цит. за: Герасимов, 2015, с. 16][3]. Феномен літературної недорікуватості, що межує як із тишею,

[3] Див. вірш Є. Винокурова цілком:

КОСНОЯЗЫЧЬЕ

Косноязычье мучило меня.
Была необходима сила бычья,
Скосив белки и шею наклоня,
Ворочать маховик косноязычья

Косноязычье – вовсе не порок!
Застигнутый полупонятным зовом,
Пусть корчится измученный пророк
В борении с рождающимся словом.

Смешенье междометий и слюны.
Побольше часа надобно – не сразу! –
Чтобы придя в движенье, шатуны
Вдруг выдавили на поверхность фразу.

Лишь пустяки легко выходят в свет!
Я с трепетом вниманью бормотанью.
Всё это вздор, покуда бездны нет
меж мыслью промелькнувшей и гортанью!

И если мысль действительно нова,
То надо говорить с азов учиться...
Ворочаются трудно жернова –
Но льётся тонкой струйкою мучица (1964).

так і з говорінням, недорікуватості як плідного джерела справжньої мови привертає увагу до різних дискурсів: біблейний Мойсей був гугнивим, цінна літературна недорікуватість Андрія Платонова та інших. Про благотворну, природну «недорікуватість» Гаррі Гордона, що виштовхує, породжує справжнє поетичне слово, напишемо окремо.

Художній формі, яку Гаррі Гордон назвав «даггеротипом»[4], досить часто дається заголовок візуальними мотивами: «В парадном», «Будильник», «Рыба», «В траве», «Акация», «Во дворе, «Косточка» та багато інших. Найчастіше це образи з дитинства ліричного героя, але низка з них належить теперішньому – це медіатори, що ведуть героя у світ дитинства, наприклад, будильник:

Будильник ровно отгремел,
И, глаз не открывая,
Я вижу лиц холодный мел,
И дряблый бег трамвая.

Отчаянная немота
Меня в песок зароет.
Глаза открою. Только рта
Не буду. Не открою («Будильник», с. 9).

Одеські й – ширше – морські мотиви («Дофиновка»[5], «Привоз», «Хлебная гавань», «Лиман») є автобіографічними: Гаррі Гордон народився 1941 року й ріс в Одесі[6]. До циклу подано «Вступление»: поет тут показує «точку відліку», з якої він витягує даггеротипи своєї пам'яті («ночь рожденья»), і підкреслює, що це саме його, особисті відбитки («прорехи, дыры, пятна и заплаты»):

…Подумал я о том глубоком дне,
Куда вернусь. То будет ночь рожденья.
Итак, я выхожу из колеи.
Пространства разноцветные слои
Окутали монетку циферблата.
Со мной мои, таи иль не таи,
Прорехи, дыры, пятна и заплаты...

Не стоит притворяться – все свои (с. 7).

Даггеротипи Гордона – це переважно образи з дитинства, зафіксовані на сітківці ока ліричного героя:

Мама у окна стоит,
И, вглядываясь в крыши,
Спокойно что-то говорит,
И я её не слышу («Будильник», с. 9).

Жидкая Астрахань в бежевом солнце,
Море шипит в раскаленных песках.
Папа в кальсонах стоит и смеется.
Белую рыбу держит в руках («Рыба», с. 10).

Ці поетичні знімки можуть бути не тільки спогадами, а й плодом уяви, відтворенням можливої картинки, яку ліричний герой не бачив, але, імовірно, знав про неї:

Когда это было? Ну, да, это было тогда,
Когда меня не было. Мама была молода.
Меня еще не было. Мама лежала в траве,
И ветер бродил молодой у нее в голове («В траве», с. 11).

[4] На особливу увагу заслуговують епізоди у кінострічці Олександра Гордона «Огни притона» (за прозою його батька), відтворені за віршами «Косточка», «Акация» тощо.

[5] Село в Одеській області.

[6] В перспективі важливе зіставлення «даггерротипів» Г. Гордона з його близьким до автобіографічного роману «Поздно. Темно. Далеко» і картинами.

Ліричний герой найчастіше є спостерігачем («*Из-за угла, издалека, Пряжкой сверкая по моде, Лебединский, Кока, К окнам моим подходит*», інколи вже в назві навіть задано ракурс, з якого йде спостереження: «У окна»), але нерідко він і предмет зображення («*За окнами блики и лужи, Звенит, громыхает, рябит... Наказан или простужен, А, может быть, просто забыт*»), який іноді спостерігається іншим ліричним персонажем («*Соседка, старая карга, Меня рассматривает косо…*») або навіть об'єкт, згаданий, але відсутній на картині («*Приблизившись, увидеть стол и скатерть, И маму у стола в коричневом халате, неподвижный теплый абажур. Я неизвестно где. Я поздно прихожу*»).

Нерідко поетичні картини Гордона наповнені гамою переживань ліричного «я» – дитячими страхами («*Держусь за стойку, чтоб не упасть, Страшусь баклажанов, дынь и огня. Какой-нибудь дядька меня продаст, Какая-то женщина купит меня*», «*А вдруг он меня ударит?..*»), соромом і збентеженням («*Торгуется мама, очки надев, Я, краснея, отвёл глаза», «растаяла от пота В моём смущённом кулаке...*»), томливою цікавістю («*Платье разорвано выше коленки, Я стараюсь не замечать*»), хвилюванням («*Но от волненья сильно взмок*»), відчуттям свіжості («*Светлее стало и свежей от дальнего гудка*»), тугою («*В сумерки стало еще тоскливей*») тощо.

При очевидному переважанні візуальних мотивів (і навіть наділенні властивостями візуального невидимих явищ: «*голос Шульженко тёмно-зелёный*») «даггеротип» Гордона зображує картину зі звуком, запахом, смаком, тактильними відчуттями:

Чисто и тихо от мерного гула,
Полынь, шевелясь, горчит...
Градом побило, ветром сдуло,
Палка в песке торчит («После шторма», с. 13).

Солнечный день пропадает зря.
Тяжелая авоська режет ладонь («Привоз», с. 14).

Апеляція до всіх органів чуття дозволяє Гордону розширювати художній простір, показувати реципієнтові те, що перебуває за рамками видимої картинки («*Отец кричит из ванной*»; «*По коридору туда и обратно, Нет конца большой перемене, В буфете шумно едят пельмени, С маслом и уксусом, вероятно*»). Спостерігається своєрідне «перехресне опилення» між образами, що сприймаються різними органами чуття: наприклад, звуковий мотив наділяється нюховими та смаковими властивостями: «*Запах октавы, глубокой и чистой, С привкусом сладким далёкого ада*» («У окна»). Гаррі Гордон то наближає «камеру» до виникнення великого плану («*Приподнятые локти завладели Всей комнатой. Отец кричит из ванной, Качнулся абажур. И бахрома теней Растаскивает зренье по стене. Морозное стекло, и лед на раме гладкий, И мама морщит лоб, И складки, складки...*»), то максимально віддаляє її від зображуваного («*Ни зги, ни души на бульваре, И глиняный берег размок…*»).

Чутність між часом і всередині картини порушена – люди з минулого не чують суб'єкта, який живе в сьогоденні, зображення в даггеротипі не можна змінити на власний розсуд, покликавши персонажів минулого або відповівши їм:

А мама у окна стоит,
И, вглядываясь в крыши,
Спокойно что-то говорит,
И я её не слышу («Будильник», с. 9).

И мама возле самого ствола
Звала меня. И видеть не могла
Сквозь плотный тленный аромат акаций.

И что бы мне тогда не отозваться... («Акация», с. 12).

На відміну від фотографії гордонівські «дагеротипи» динамічні, причому ліричні персонажі можуть залишати рамку фотографії («*В том доме, где я жил. Подглядывавший в*

щёлку Мальчишка покружил И вылетел в окно», «*А белый старичок, До ужаса забытый, Обнюхал и ушёл, Вздохнув нехорошо*»). У поодиноких випадках «даггеротип» Гордона показує максимально розширений простір:

Шли поезда из пункта А,
В колхозе взвешивали сено,
В бассейн какая-то вода
Лилась тоскливо из бассейна («Задача», с. 21).

Залишаючись повноцінним художником і поетом, самодостатнім у кількох творчих іпостасях (поет, прозаїк, художник), Гаррі Гордон показує унікальні зображальні можливості слова, створюючи екфразиси у вузькому розумінні цього слова (за авторським визначенням, «переклади з мови живопису») і твори в авторській художній формі – «даггеротипи» (переважно це образи з дитинства, зафіксовані на сітківці ока ліричного героя). Зображальності набувають звукові, нюхові, дотикові, смакові образи, у разі переважання візуального спостерігається обмін ознаками між образами, народженими різними органами чуття, що дозволяє автору розширювати хронотоп вірша. У просторобудові вірша Гордон використовує різні перспективи й точки сходу.

Ілюстрації. Екфразиси Г. Гордона

ЭЛЬ ГРЕКО. ТОЛЕДО

С бледной гримасой завыла вдали колокольня.
Больно, не больно, больно, всё-таки больно!
Милый Толедо, пустяк, муравейник у лужи.
Это не пьяный толстяк топчет тебя неуклюже –
Тройка сошедших с ума: молния, ветер и ливень…
Сердцебиенье холма, ужас продрогшей оливы…
С неба наклонного с рокотом катится лето…
Худенький мальчик с глазами пророка – Толедо… (с. 142).

ИЗ ПИТЕРА БРЕЙГЕЛЯ

По мокрым лугам, по деревням,
Ходим, полунагие.
Питер и Ганс, Пауль и Ян,
Клаус и другие.
Мы связаны крепкой бечевой
Слабости и недоверья.
Мир состоит из «ничего,»
Да из шершавых деревьев,
Да из поверий, да из росы,
А еще – из болот опасных.
Из милосердия – хлеб да сыр,
А если вино – прекрасно.
Благословен день без труда,
Круглый, как сытный ужин.
У нашего Питера – борода,
Не знаю, зачем это нужно.
Наш старый Питер носит очки,
Для чего, неизвестно –
Зачем подавать богачу пятачки
И глухонемому песню.
Наш добрый Пауль жирней каплуна.
Его невеселый дискант

Звенит над нами – Найдется жена,
И он её будет тискать.
Зачем оленю седло и хомут,
Сазану – крючок во рту,
Зачем бородавка на нос тому,
Кто ценит свою красоту!
Идем, не веря своим ногам,
Большим от налипшей гнили,
Питер и Ян, Пауль и Ганс,
Клаус и другие.
У бедного Яна нет колпака,
Зато у него есть лютня,
Есть в рукаве большая рука,
А вот пальцев нет, абсолютно.
Зачем кабану охотничья дробь,
Безрукому – плуг или молот,
Зачем горбатому плоский гроб,
Если он ещё молод?
У Ганса в руках заржавленный нож,
За поясом – Смит и Вессон,
Он с этим оружьем безумно похож,
А на кого – неизвестно.
Зачем волосатому парик,
Дьяволу – Дух святой,
Зачем старику другой старик,
Отражённый в кадке с водой…
Идём, спотыкаясь, от окон к дверям,
Идём от могилы к могиле –
Питер и Ганс, Пауль и Ян,
Клаус и другие (с. 112).

Э. ЛИОТАР. ШОКОЛАДНИЦА

…А утром дверь негромко щелкнет,
И вас разбудит шорох шелка.
Стакан воды и шоколад,
Благополучия приметы.
Вы надеваете халат
И говорите комплименты…
Да будет в доме благодать,
И зайчик солнечный на стуле,
И тишина пустынных улиц,
И смех, прозрачный, как вода.
В полушутливом разговоре
Никто, пожалуй, не поймет –
То сладости чрезмерной горечь,
Иль просто горечь промелькнет (с. 143).

Список использованной литературы

Аминева В.Р. Интермедиальность. Межкультурная коммуникация: филологический аспект. Словарь-справочник. Казань: Отечество, 2012. 172 с.

Ананьина О.А. Новые книги по по интер- и трансмедиальности. *Практики и интерпретации: журнал филологических, образовательных и культурных исследований*. 2016. Т. 1. № 4. С. 285–296.

Беньямин В. Краткая история фотографии. М.: Ад Маргинем Пресс, 2013. 144 с.

Владимирова Н.Г. Интертекстуальность. Интермедиальность. Интердискурсивность: учебное пособие. Великий Новгород: НовГУ им. Ярослава Мудрого, 2016. 170 с.

Герасимов Н. Письма из России. Спецвыпуск памяти поэта Владимира Леоновича. М.: Знак, 2015. 240 с.

Гордон Г.Б. Птичьи права. М.: Предлог, 2005. 312 с.

Интермедиальность в русской культуре XVIII–XX веков / под ред. И.П. Смирнова и О.М. Гончаровой. Санкт-Петербург: РГПУ им. А.И. Герцена, 2008. 168 с.

Исагулов Н. Интермедиальность в литературе: к определению понятия. Зіставне вивчення германьских та романських мов і літератур / за ред. В.Д. Каліущенка. Донецьк: ДонНУ, 2011. Т.1. С. 115–117.

Титаренко С.Д. Русский символизм и традиции английских прерафаэлитов: проблемы интемедиальности. *Культура и текст*. 2015. № 23 (5). С. 42–57.

Ханзен-Лёве А. Интермедиальность в русской культуре: От символизма к авангарду / пер. с нем. Б.М. Скуратова, Е.Ю. Смотрицкого. М.: РГГУ, 2016. 450 с.

Hansen-Löve A. Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort – und Bildkunst – Am Beispiel der russischen Moderne. Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität / Hrsg. von W. Schmid, W.-D. Stempel. Vienna: Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien, 1983. S. 291–360.

IMAGINATIVE POSSIBILITIES OF HARRY GORDON`S POETRY

Elena I. Seifert, Russian State University for the Humanities (Russia)
e-mail: elena_seifert@list.ru
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-6

Key words: *Harry Gordon, intermediality, "daguerreotype", book of poems "Bird's Rights", visual.*

The author of the article examines the lyrics of the poet and artist Harry Gordon through the category of intermediality, discovering the unique visual possibilities of his word when creating ekphrasises in the narrow sense of the word ("translations from the language of painting") and works in the author`s artistic form – "daguerreotypes". The use of the word as a pictorial tool to create artistic imagery by poet Harry Gordon is of scholarly interest. The study is based on the theory of intermediality. The category of "intermediality", primarily known from the works of the German scholar Aage A. Hansen-Löwe, has been further developed by a number of scholars. Gordon's landscapes appear as (framed) paintings; portraits are masterfully created; contour, colour, outline actively work along with the word. Literature does not belong to the expressive, but to the fine arts, which can display the contours of actual reality, but the share of representationalism in the poems and the optics of the artists of the word are undoubtedly different. Harry Gordon is a poet in poetry, a painter in painting. However, the intermediality and ekphrastic nature of his poetry is extremely interesting: the poet combines words, colours and outlines as a means of creating artistic imagery, he creates poems as "translations from the language of painting", literary ekphrasis, works with a multiview lens.

The art form, which Harry Gordon called the "daguerreotypes", is often titled with visual motifs. Often these are images from the lyrical protagonist`s childhood, but a number of them belong to the present. They are mediators that take the protagonist back to the world of childhood, such as the alarm clock. Odessa and, more broadly, maritime motifs ("Dophinovka", "Privoz", "Bread Harbour", "Liman") are autobiographical. Gordon's daguerreotypes are mostly images from his childhood, imprinted on the retina of the lyrical character. The lyrical protagonist is often an observer (sometimes the title even specifies the angle from which the observation is made: "At the window"), but often he is also the subject, sometimes observed by another lyrical character, or even an object mentioned but not in the picture. Often Gordon's poetic pictures are filled with the gamut of experiences of the lyrical self, such as childhood fears, shame and embarrassment, lingering curiosity, excitement, a sense of freshness, longing, etc. With a clear predominance of visual motifs (and even endowing non-visible phenomena with the properties of the visual), Gordon's "daguerreotype" depicts a picture with sound, smell, taste and tactile sensations.

As a result of the study, it has been found that Gordon's depiction is acquired by sound, olfactory, tactile, gustatory images, with the predominance of the visual, an exchange of signs is observed between the images generated by different senses.

References

Amineva, V.R. *Intermedial'nost'. Mezhkul'turnaja kommunikacija: filologicheskij aspekt. Slovar'-spravochnik* [Intermediality. Intercultural communication: philological aspect. Dictionary-reference]. Kazan', Otechestvo Publ., 2012, 172 p.

Anan'ina, O.A. *Novye knigi po po inter- i transmedial'nosti* [New books on inter- and transmediality]. *Praktiki i interpretacii: zhurnal filologicheskih, obrazovatel'nyh i kul'turnyh issledovanij* [Practices and Interpretations: a Journal of Philological, Educational, and Cultural Studies], 2016, vol. 1, issue 4, pp. 285-296.

Benjamin, W. *Kratkaja istorija fotografii* [A brief history of photography]. Moscow, Ad Marginem Press, 2013,144 p.

Vladimirova, N.G. *Intertekstual'nost'. Intermedial'nost'. Interdiskursivnost': uchebnoe posobie* [Intertextuality. Intermediality. Interdiscursivity: a textbook]. Veliky Novgorod,NovGU im. Jaroslava Mudrogo Publ., 2016, 170 p.

Gerasimov, N. *Pis'ma iz Rossii. Specvypusk pamjati pojeta Vladimira Leonovicha* [Letters from Russia. Special issue in memory of the poet Vladimir Leonovich]. Moscow, Znak Publ., 2015, 240 p.

Gordon, G.B. *Ptich'i prava* [Live on Sufferance]. Moscow, Predlog Publ., 2005, 312 p.

Smirnov, I.P., Goncharovf O.M. (eds). *Intermedial'nost' v russkoj kul'ture XVIII-XX vekov* [Intermediality in Russian Culture of the 18-20 Centuries]. Saint-Petersburg, RGPU im. A.I. Gercena Publ., 2008, 168 p.

Isagulov, N. *Intermedial'nost' v literature: k opredeleniju ponjatija* [Intermediality in literature: to the definition of the concept]. Kaliushhenko, V.D. (ed.). *Zictavne vivchennja german'skih ta romans'kih mov i literatur* [Comparative Study of German and Romance Languages and Literatures]. Donetsk, DonNU Publ., 2011, vol.1, pp. 115-117.

Titarenko, S.D. *Russkij simvolizm i tradicii anglijskih prerafajelitov: problemy intemedialnosti* [Russian Symbolism and Traditions of the English Pre-Raphaelites: Problems of Intemediality]. *Kultura i tekst* [Culture and Text], 2015, issue 23 (5), pp. 42-57.

Hansen-Löve, A. *Intermedial'nost' v russkoj kul'ture: Ot simvolizma k avangardu* [Intermediality in Russian Culture: From Symbolism to the Avant-garde]. Moscow, RGGU Publ., 2016, 450 p.

Hansen-Löve, A. *Intermedialität und Intertextualität. Probleme der Korrelation von Wort – und Bildkunst – Am Beispiel der russischen Moderne* [Intermediality and Intertextuality. Problems of the Correlation of Word and Image Art – Using the Example of Russian Modernism]. Schmid, W., Stempel, W.-D. (Eds). *Dialog der Texte. Hamburger Kolloquium zur Intertextualität* [Dialogue of texts. Hamburger Colloquium on Intertextuality]. Viennaб Gesellschaft zur Förderung slawistischer Studien Publ., 1983, pp. 291-360.

Одержано 25.01.2021.

УДК 821.111.«19»
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-7

Е.В. МАКСЮТЕНКО,
кандидат филологических наук, доцент,
доцент кафедры зарубежной литературы
Днипровского национального университета имени Олеся Гончара

«ВО ФРАНЦИИ … ЭТО УСТРОЕНО ЛУЧШЕ…». ЙОРИК КАК ФИЛОСОФ И СЕНТИМЕНТАЛЬНЫЙ ПУТЕШЕСТВЕННИК

В статье освещается сложившаяся традиция понимания литературных текстов Лоренса Стерна как философских. Однако восприятие «Тристрама Шенди» и «Сентиментального путешествия», принадлежащих перу «английского Рабле», через философскую доминанту в поэтике – тема дискуссионная, которая имеет своих сторонников и противников. Порою отдельные исследователи вовсе отрицают философскую направленность произведений Стерна, иные – если и не отказывают ему в заинтересованности в сочинениях философов-современников, с многими из которых Стерн встречался и поддерживал дружеские отношения (Юм, Гольбах, Д'Аламбер, Дидро), тем не менее упрекают писателя в том, что он либо не создал последовательной системы философских взглядов, либо не состоялся как оригинальный мыслитель (Дж. Уорк). Все же с течением времени ряды литературных критиков, убежденных в органичности философской проблематики для романов Стерна, ширятся (Э. Хедфилд, Дж. Хоули, Ш. Риген, П. Дэвис, К. Лаптон). Специалисты утверждают, что если творчество Стерна дистанцировать от интеллектуального климата эпохи, то оценки литературной деятельности художника будут упрощены, и он останется «сочинителем для узкого круга энтузиастов» как «самый влиятельный нечитаемый литератор» (Эндрю Хедфилд). Мартин Баттестин, напротив, в своих знаменитых эссе, написанных в 1994 г., посвященных Стерну – "A Sentimental Journey": Sterne's "Work of Redemption", "Sterne Among the Philosophes: Body and Soul in "A Sentimental Journey", – настаивает на неотделимости романистики автора от ведущих философских тенденций столетия. Первая из его работ, «Сентиментальное путешествие»: «произведение-искупление» Стерна», и станет объектом аналитического комментирования в данной статье. Автор использует такие исследовательские методы, как историко-литературный, социокультурный и биографический.

Ключевые слова: лирико-психологическая проза, «имажинарное путешествие», этический сентиментализм, естественная религия, деизм, материализм, роман философской тенденции.

У статті висвітлено усталену традицію розуміння літературних текстів Лоренса Стерна як філософських. Проте сприйняття «Трістрама Шенді» і «Сентиментальної подорожі», що належать перу «англійського Рабле», через філософську домінанту у поетиці – тема дискусійна, яка має своїх прибічників і супротивників. Часом окремі дослідники цілком заперечують філософську спрямованість романів Стерна, інші – якщо і не відмовляють йому в зацікавленості у творах філософів-сучасників, з багатьма серед яких Стерн зустрічався і підтримував дружні стосунки (Юм, Гольбах, Д'Аламбер, Дідро), однак докоряють письменнику в тому, що він або не створив послідовної системи філософських поглядів, або не ствердився як оригінальний мислитель (Дж. Уорк). Все ж таки із плином часу ряди літературних критиків, впевнених в органічності філософської проблематики для романів Стерна, ширяться (Е. Хедфілд, Дж. Хоулі, Ш. Ріген, П. Девіс, К. Лаптон). Спеціалісти стверджують – якщо творчість Стерна дистанціювати від інтелектуального клімату епохи, то оцінки літературної діяльності художника будуть спрощені, і він залишиться «автором для вузького кола ентузіастів» як «найвпливовіший нечитабельний літератор» (Ендрю Хедфілд). Мартін Баттестін, навпаки, у своїх знаменитих есе, написаних у 1994 р., присвячених Стерну, – "A Sentimental Journey": Sterne's "Work of Redemption", "Sterne Among the Philosophes: Body and Soul in "A Sentimental Journey", – наполягає на невіддільності романістики автора від провідних філософських тенденцій століття. Перша з його

© *Е.В. Максютенко, 2021*

робіт, «Сентиментальна подорож»: «твір-спокутування» Стерна», й стане об'єктом аналітичного коментування у цій статті. Автор використовує такі дослідницькі методи, як історико-літературний, соціокультурний і біографічний.

Ключові слова: лірико-психологічна проза, «імажинарна подорож», етичний сентименталізм, природна релігія, деїзм, матеріалізм, роман філософської тенденції.

В статье освещена сложившаяся традиция понимания литературных текстов Лоренса Стерна как философских, аналитически комментируются ведущие положения знаменитых эссе Мартина Баттестина, посвященных романисту. Автор использует такие исследовательские методы, как историко-литературный, социокультурный и биографический.

Спустя месяцы пребывания во Франции, поначалу с любопытством участвуя в пестрой веренице встреч, мимолетных знакомств, учтивых бесед с теми, которые, подобно ему, Чувствительному путешественнику, отправились на континент за новыми впечатлениями, герой Стерна, Йорик, преодолев расстояние от Кале до Парижа, с течением времени устанет от впечатлений и затоскует в круговерти столичной жизни. Ранее, в дни мая, не найдя аргументов в споре с собеседником, выразившим сомнение в его праве судить о нравах страны, в которой он не бывал, совестливый и быстрый в решениях Йорик уже на следующий день на борту пакетбота переплывет Ла-Манш, около трех часов отобедает в трактире и поднимет бокал бургундского за здоровье французского короля [Стерн, 1968, с. 544].

По натуре Йорик порывист, склонен к перепадам настроения, тороплив и, увлекаясь, не удосуживается назвать повод перепалки, возникшей между ним и неким джентльменом. Свои записки о поездке он начнет небрежно, с полуфразы, поставит читателя в затруднительное положение и заставит многих в течение столетий строить предположения о том, так «что же во Франции обустроено лучше…»? Проницательные критики тотчас обратят внимание читателей на общность композиционного оформления Стерном «Тристрама Шенди» ("I wish either my father or my mother…as they were in duty both equally bound to it, had minded what they were about when they begot me…") [Sterne, 2012, p. 3] и «Путешествия», где рисунок повествования призван выявить игру свободного рассказа сочинителя, преднамеренно ослабившего семантику начала в жизнеописании Тристрама и путевых заметках Йорика.

Жан Вивьес напомнит о замешательстве, которое испытывает каждый, кого тревожит уклончивость первых ("They order…this matter better in France") и последних слов ("…when I stretch'd out my hand I caught hold of the *fille de chambre's*–"), обращенных Йориком к слушателям его истории [Viviès, 1994, p. 244]. Вивьес допускает, что сторонники теории деконструкции испытывают истинное наслаждение от невозможности твердо установить границы смысла в исходном и завершающем эпизодах общения повествователя и его аудитории. Исследователь убежден, что содержательная многослойность «Путешествия» задана Стерном не только с помощью приема нарративной мистификации, открытости концовки и вскользь проговоренного начала, но и потому, что в последнем произведении писателя присутствует аллюзия на возможность преодоления конечности бытия, так как автор втайне надеется, что его текстам суждена долгая жизнь [Viviès, 1994, p. 244–245].

Неопределенность зачина «Сентиментального путешествия» и заметное лукавство героя-рассказчика, не сразу открывающего причины посещения Франции, все же не обескураживает литературоведов. Они полагаются на признание самого Йорика, которое прозвучит в его беседе с графом де Б*** (гл. «Паспорт. Версаль»), в реальности – графом де Бисси [Стерн, 1968, с. 613–618]. Йорик-Стерн обратится к влиятельному вельможе с просьбой о выдаче паспорта, удостоверяющего личность: существование в стране противника без сопроводительных документов, а Франция и Англия находятся в состоянии войны, чревато опасными последствиями и, быть может, даже заключением в Бастилию, что тревожит миролюбивого пастора. Тем более что граф де Б*** не преминет спросить англичанина о том, какие тайны Франции его привлекают, на что Йорик любезно ответит, что если его и занимают тайны, сокрытые от досужего глаза, то это, скорее, неразгаданность женских сердец и их доброта. Йорик попытается убедить сиятельного аристократа в том, что его приезд во Францию – это не более, чем «скромное путешествие сердца в поисках *Природы* и тех при-

язненных чувств, что ею порождаются и побуждают … любить друг друга – а также мир…» [Там же, с. 615]. Однако искушенные читатели и критики правомерно ощущают, что мотивы, побудившие Йорика отправиться во Францию, не всегда односложны, очевидны и раскрываются как бы исподволь.

Игровая расплывчатость фразы, открывающей «Сентиментальное путешествие», допускает возможность ее изменчиво-прихотливого толкования. Майкл Зайдел (1985) предостерегает читателя о самонадеянности в желании разгадать уклончивую повествовательную перспективу автора и прояснить для себя значение двусмысленной реплики Йорика [Seidel, 1985, p. 2][1]. Однако предостережение Зайдела не останавливает любопытных читателей и критиков, они принимают вызов автора, становятся соучастниками диалога, но диалога неполного, намеренно построенного на обрыве мысли, приеме умолчания, который изобретательно использует повествователь с тем, чтобы вовлечь собеседника в поиск неявных и сокрытых смыслов [Ливергант, 2018; Battestin, 1994; Hardie-Forsyth, 2018; Ogée, 1986; Seidel, 1985; Viviès, 1994].

В 90-е гг. прошлого века в Сорбонне (1994), а затем по прошествии десятилетий, в 2018 г., в Кембридже ведущие исследователи западноевропейской литературы XVIII ст. вновь вернутся к обсуждению «Сентиментального путешествия» Лоренса Стерна, текста, спор о котором длится на протяжении столетий и едва ли будет завершен [‘Alas, Poor Yorick!’, 2018; Ogée, Battestin etc., 1994]. На конференциях присутствовали филологи-мэтры и литературные критики младшего поколения, уже завоевавшие авторитет в научной среде. Какие бы вопросы не освещали докладчики – а их выступления затрагивали разнообразие тем, – направленность поиска в большей мере определяло полемическое понимание феномена чувствительности.

Знаменитый Мартин Баттестин в Сорбонне представил на суд аудитории одну из своих поздних работ, посвященных Стерну, где задался целью показать близость и несовпадение восприятия философско-эстетического комплекса сентиментализма французскими мыслителями XVIII ст. и Стерном, что, по его мнению, нашло отражение в интеллектуально-игровом сюжете романа [Battestin, 1994]. Не опровергая присущую Стерну симпатию к Франции, что особо ценили и ценят французы, для которых Стерн – признанный франкофил, Баттестин допускает, что несмотря на комплиментарное утверждение рассказчика о том, что «во Франции это устроено лучше», Йорик, подчиняясь общечеловеческой этике, не принимая зло, несправедливость, страдания слабых, восхищаясь сердечностью, участием друг в друге порою незнакомых людей, отмечает и несходство натур, привычек, обычаев англичан и французов. Рассказчик, лестно отзываясь о безупречности манер, учтивости, обходительности завсегдатаев парижских салонов, сделает признание, что его сердцу, скорее, близки живописные, странные, необычные характеры его земляков [Стерн, 1968, p. 620].

Своему выступлению, позже опубликованному в форме статьи, Баттестин дал заголовок “A Sentimental Journey”: Sterne’s “Work of Redemption”, где воспользовался словами Стерна, который, следуя свидетельству Ричарда Гриффита, показав гостям незавершенную рукопись «Сентиментального путешествия», назвал ее «книгой-искуплением» [Battestin, 1994, p. 191–192]. Исследователь, поначалу в докладе, а позже в очерке, постарался развернуто реконструировать духовный климат Англии 1760-х гг., важные биографические подробности жизни Стерна. Литературовед напомнит, что знаменитый филолог Лео Шпитцер соотносил с эпохой Просвещения кризис христианской идеи мировой гармонии, и укажет, что в восприятии известного философа-лингвиста XVIII век представал как своего рода разрыв в истории западной культуры, когда религиозная традиция отступила под натиском науки, а европейское общество постепенно выходило из-под церковной опеки и приобретало светский характер [Ibid, p. 189].

[1] Забавно, но Айен Джек и редакторы флоридского издания собрания сочинений Стерна, М. Нью и У. Дэй, прислушиваются к шутливому комментарию слов Йорика/Стерна его другом Холлом-Стивенсоном, вероятно, автором продолжения «Сентиментального путешествия» Йорика (1769), где он, Холл-Стивенсон/Евгений, уверяет, что предметом полемики Йорика и не названного им собеседника был обычай, принятый во Франции, пить за здоровье гостя сугубо во время трапезы, после чего процедура поднятия тостов уже не подчинялась правилам [Jack, 1984, p. 231; New, 2002, p. 230].

Баттестин уточнит, что годы радикального обновления философии и кризиса религии совпали со временем, проведенным Стерном в Кембридже, центре либеральной англиканской теологии, где в 1737 г. после получения степени он начал церковную карьеру [Ibid, p. 189]. Именно в Кембридже за Стерном упрочилась репутация язвительного остроумца и либертина. Здесь он познакомился с идеями философии Нового времени, которая стала глубинной интеллектуальной субстанцией «Тристрама Шенди» и «Сентиментального путешествия» [Battestin, 1994, p. 189–190].

В Кембридже также произошло важное для Стерна знакомство, затем переросшее в долгую дружбу, с одаренным молодым аристократом Джоном Холлом-Стивенсоном, атеистом, любящим жизнь, Рабле, поэзию Рочестера. Вскоре Стерн и его однокашники образовали сообщество «Одержимых» (“Demoniacs”), где Стерн, согласно биографам, шутливо исполнял роль капеллана. В усадьбе Скелтон Холла-Стивенсона, прозванной завсегдатаями «Замок безумцев» (Crazy Castle), устраивались пиршества, встречи, веселые интеллектуальные поединки, а эпизоды жизнерадостных розыгрышей, проделок позже вошли в фабулу «Тристрама Шенди» [Ibid, p. 190].

Но не только шалостями были заполнены дни, проведенные Стерном в Кембридже, где он проявил себя как начинающий философ и теолог. Стерн увлекся трудами Ньютона, Сэмюэла Кларка, архиепископа Тиллотсона, носителя идей латитудинаризма, к которым впоследствии он тяготел. В бытность студентом Стерн прочитал «Опыт о человеческом разумении» (1690) Локка, трактат, который содержал, по его мнению, «праведную философию» (“holly philosophy”) [Ibid, p. 190]. Исследователи единодушны в том, что именно увлечение эпистемологией Локка определило семантику и форму «Тристрама Шенди». В нем по праву видят первый текст английской литературы, оказавшийся после «потрясения», отделившего классическую традицию, в границах эстетики модернизма [Ibid, p. 190].

Баттестин упомянет еще одно обстоятельство, произошедшее со Стерном в студенческие годы, случай печальный, изменивший его жизнь и, быть может, подтолкнувший Стерна более настойчиво желать примирения мирских удовольствий и духовных ограничений, накладываемых будущим саном. В один из дней, проснувшись, он обнаружил, что болезнь легких стала угрожающей, а постель пропиталась кровью. С этого мгновения немощь и смерть преследуют Стерна. В дальнейшем, несмотря на веселость и эксцентричность натуры, вопросы о быстротекущем времени и смертном уделе, проблемы души и телесности человека не будут для него предметом праздных спекуляций [Ibid, p. 190–191].

В своем докладе Баттестин посчитает необходимым вернуться к важному решению Стерна, избравшего в качестве протагониста «Сентиментального путешествия» небезызвестного пастора Йорика. Образ Йорика, восходящий к шекспировской аллюзии-метафоре, с течением времени все более широко используется Стерном и становится его литературной маской, определяет многие публичные жесты, эксцентричность поведения. Стерн поставит имя Йорика на титульном листе сборника проповедей, припишет авторство Дневника, обращенного к Элизе, также Йорику, заставит Евгения оплакивать безвременную кончину друга в «Тристраме Шенди», где об ушедшем из жизни, столь походившем на Кихота веселом церковнике будет напоминать пугающий мрак черной страницы.

Однако Йорик «воскреснет» и обретет иное предназначение. В «Сентиментальном путешествии» он не только выступит в роли повествователя, главного героя, но и философа-перипатетика последней незавершенной книги, которую, как подчеркнет Баттестин, Стерн многозначительно и таинственно назовет “his work of redemption”. Исследователь обратит внимание на явные перемены в мироощущении Стерна, который прежде прославился язвительными эскападами из «Тристрама Шенди», провокационной манерой шокировать благовоспитанных джентльменов скандальными выходками, закрепившими за ним репутацию имморалиста, в сердцах названного негодующим Джонсоном “contemptible priest” («презренным монахом») [Battestin, 1994, p. 192].

Несомненно, Стерн в «Сентиментальном путешествии», произведении во многом автобиографическом, где герой покидает домашний кров, отправляясь в волнительную поездку на континент, поставит перед собой задачу важную и значительную. К 1760-м гг. писатель осознает, что смертельно болен и постоянно возвращается к размышлениям о человеке и конечности его земного пути, ценностях жизни.

Даже если, вслед за Джеймсом Уорком, исследователи не всегда видят в Стерне большого мыслителя, давшего жизнь ярким идеям, все же, утверждает Баттестин, писатель заслуживает, несмотря на его юмор и остроумие, чтобы его оценивали как первого романиста-философа в Англии. Ведь именно Стерн литературно «переработал» «Опыт о человеческом разумении» Локка и предложил художественную версию субъективности в «Тристраме Шенди». Используя приемы ассоциации идей, длительности времени, Стерн выступит против механистической доктрины Ламетри, его последователей Гольбаха и Дидро, первым предпочел им Юма с его этикой участия и благожелательности, однако отвергнув юмовский скептицизм [Ibid, p. 192].

Мартин Баттестин прокомментирует особенности восприятия современниками Стерна философской основы «Тристрама Шенди». Критик напомнит читателю конца XX ст. о наиболее интересных полемистах эпохи и их понимании влияния, оказанного на Стерна, идей механистического материализма. Баттестин обратит внимание на то, что с появлением первого тома «Тристрама Шенди» (1759) многие из критиков ополчились против автора, излишне толерантно, по их мнению, относившегося к материалистической доктрине и не проявлявшего пиетета к христианским ценностям [Ibid, p. 192–193]. Исследователь также посчитает необходимым рассказать о рецензентах «Тристрама Шенди», имена которых биографам писателя не удалось установить. Так, не назвавший себя поэт, воспользовавшись именем «Тристрама Шенди, джентльмена» и обвинив Стерна в отступничестве, предложил студентам-богословам из Оксфорда отложить в сторону проповеди и, вслед за писателем, попробовать свои силы в сочинительстве: написать роман, обратившись к материалам трактата “Vénus physique” («Венера физическая» / «Научная Венера», 1745) атеиста Пьера Мопертюи [Ibid, p. 193]. После публикации третьего и четвертого томов «Тристрама Шенди» (1761) некто Кристофер Флагеллан (известно, что это имя – выдуманное и значащее[2]) предупредил читателей, что в книгах автора возможно найти многое, что приведет их в смущение. Но это лишь следствие увлечения Стерна материалистической философией. «Кристофер Флагеллан» сочинит «Поминальную речь» (“A Funeral Discourse”, 1761), где будет оплакивать смерть пребендария Йорика из Йорка, написавшего «Жизнь и мнения Тристрама Шенди», книгу, принесшую ему успех. Из-за того, что «Флагеллан» не обнаружил в романе духовной составляющей в образах героев, он уподобит Стерна и придуманные им характеры обитателей Шенди-холла механическим игрушкам, в которых «жизни было не более чем в знаменитой утке Жака де Вокансона»[3] [Battestin, 1994, p. 193].

Антагонист Стерна, размышляя над воссозданием человеческой природы и обстоятельств в «Тристраме Шенди», подчеркнет, что персонажами в романе управляет сознание, которое человек с трудом может подчинить себе, и, вероятно, его субъективная природа является препятствием в общении людей друг с другом. Это допущение извлечено писателем из «Опыта о человеческом разумении» Локка, книги, которую Тристрам назвал «…историей… того, что происходит в человеческом уме…» [Стерн, 1968, с. 91]. «Философские вольности» Стерна привели противника писателя, «Кристофера Флагеллана» к решению поместить «Тристрама Шенди» в «пространстве безверия и скептицизма». «Кристофер Флагеллан» сожалел, что ему и Стерну выпала участь жить в то время, когда простейшие истины стали предметом сомнений, а очевидное представляется проблематичным. Автор «Тристрама Шенди» близок Дэвиду Юму, шотландскому философу, который долгие годы, по словам «Флагеллана», «пропитывает мыльными пузырями метафизики атмосферу науки» [Battestin, 1994, p. 195]. Баттестин отдает должное проницательности безвестного критика Стерна, столь тонко оценившего созданный им абсурдный мир Шенди-холла, мир странный, но узнаваемый и современный [Ibid, p. 195]. Если философская направленность «Тристрама Шенди» выглядела явной, то проблема философской почвы «Сентиментального путешествия» представала темой незавершенной и открытой. Следуя биографам, осенью 1762 г. Стерн в письме к Хол-

[2] В маске Кристофера Флагеллана соединены конфликтующие смыслы. Если Кристофер подразумевает смиренное следование Христу, то имя Флагеллан вошло в обиход Западной Европы в средневековье, означало самобичевание во имя искупления грехов и позже было осуждено церковью.

[3] Жак де Вокансон (1709–1782) – французский изобретатель, создатель первых подвижных механических фигур, принесших ему всемирную славу.

лу-Стивенсону, отправленном из Франции, известит, что у него, помимо «Тристрама Шенди», накопилось немало заметок, черновиков, еще не реализованных художественных произведений. Брошенная вскользь реплика могла быть бравадой и формой самоуспокоения из-за не столь успешных продаж очередных V и VI томов «Жизни и мнений…». Все же предполагают, что свое последнее сочинение писатель задумал давно и еще в 1759 г. с интересом упоминал, общаясь с Робертом Додсли, о «Кандиде» Вольтера и «Расселасе» Сэмюэла Джонсона, где авторы отдали дань жанру путешествия [Ross, 2001, p. 392].

Заявку на будущие, еще не опубликованные тексты, предвосхищающие появление не только VII тома «Тристрама», но и «Сентиментального путешествия», находят уже в первой книге о семействе Шенди, где герой-повествователь поведает о поездке на континент. Тристрам сообщит, что в качестве гувернера старшего сына некоего мистера Нодди и вместе с опекаемым молодым человеком они объедут «с головокружительной быстротой» большинство стран Европы, пообещав читателю посвятить этому событию «занимательнейший рассказ» [Ross, 2001, с. 43]. К сожалению, Тристрам забудет об этом намерении и лишь в VII томе своей истории поместит путевые заметки о Франции.

Стерн посетит соседнюю страну дважды. В первый раз он задержится на континенте два с половиной года (с декабря 1761 по май 1764). Поправит здоровье и обретет надежду, хотя, покидая Англию, предусмотрительно напишет завещание. В Париже, к удивлению, обнаружит, что многим знакомо его имя и тексты благодаря благожелательным отзывам в литературных журналах. В столице Стерн пробудет полгода (с января по июль 1762 г.), ожидая приезда жены и дочери. Несмотря на англо-французскую войну, влиятельные покровители[4] помогут семье получить паспорта с тем, чтобы продолжить путь на юг. Месяцы, проведенные в Париже, окажутся насыщенными. Стерн повстречается с Гольбахом, Дидро, Д'Аламбером, Сюаром, ему представят Дэвида Юма. Личностью и трудами Юма Стерн будет восхищаться постоянно. Писатель вернется во Францию осенью 1765 г., познакомиться с интеллектуалами, приближенными к барону Гольбаху, откроет для себя Италию, ее знаменитые города-музеи – Флоренцию, Милан, Болонью, Неаполь. В Риме Стерн сведет знакомство с аристократическими семьями, и его примет Папа Римский. В середине лета 1766 г. по возвращении в Англию Стерн приедет в Коксволд, где завершит IX том «Тристрама Шенди» и приступит к работе над «Сентиментальным путешествием».

Мартин Баттестин обратит внимание на то, что философы, которых довольно близко узнает Стерн в Париже, открыто исповедовали материализм [Battestin, 1994, p. 195–196]. Однако Стерн, будучи священником, не чуждым свободомыслия, размышляя о преходящих земных и вечных ценностях, о жизни духа и души, понимая тяжесть недуга, все же торопится, чтобы его слово любви к несовершенному миру и человеку, «книга-искупление» пришли к читателю.

В «Сентиментальном путешествии» Стерн дистанцируется от философии Локка и обратится к учению о морали Юма, где доминирующей оказывается сосредоточенность на проблеме чувства и участливости к другому [Ibid, p. 197]. В одном из эпизодов «Тристрама Шенди» рассказчик лестно отзывается о великом Локке, не сомневается в том, что Локк «стяжал себе славу очисткой мира от мусорной кучи ходячих ошибочных мнений» [Стерн, 1968, с. 185]. В то же время негодует, так как уличает своего кумира в предвзятости, убежден, что защита Локком рассудительности и его выпады по поводу остроумцев – опрометчивый поступок, не подобающий философу. Ведь именно воображение, остроумие и способность чувствовать более всего помогут в преодолении пропасти отчуждения, разделяющей людей. И когда Тристрам закружится в веселом танце с милой поселянкой Нанеттой, о чем Стерн упомянет в VII томе «Жизни и мнений…», вихрь теплых эмоций завладеет сердцем красавицы с Лангедокской равнины и путешествующего англичанина, который попадет под очарование невинной простоты прошлого, воспетой поэтами. Сладкие грезы и любовь захватят рассказчика, наполнят его радостью и, подхватив слова хороводной песни "Viva la joia!", Тристрам загадает, что он хотел бы «танцевать, петь, творить молитвы и подняться на небеса с этой темноволосой девушкой» [Стерн, 1968, с. 449]. Мгновения счастья, чувство единения, любви к Нанетте, Богу – «праведному подателю радостей и горестей» [Там же, с. 449] – несут на себе, по мнению Баттестина, искупительную силу оправдания пути героя [Battestin, 1994, p. 197].

[4] Министр иностранных дел, пэр Франции герцог де Шуазель, философ, писатель, энциклопедист барон Гольбах, приближенные ко двору граф де Бисси и граф де Лимбур.

Список использованной литературы

Ливергант А. Йорик или Стерн. К 250-летию со дня смерти Лоренса Стерна. *Иностранная литература*. 2018. № 3. URL: http://inostranka.ru/blog-inostranki/iz-no3-inostrannoy-literatury-za-2018-god-aleksandr-livergant-yorik-ili-stern/ (Последнее обращение 14.01.2021).

Стерн Л. Жизнь и мнения Тристрама Шенди, джентльмена. Сентиментальное путешествие / пер. с англ. А. Франковского. М.: Художественная литература, 1968. 686 с.

'Alas, Poor Yorick!': A Sterne 250-Year Anniversary Conference. 2018. URL: https://sternelegacies.com/conference-2/ (Последнее обращение 14.01.2021).

Battestin M. A Sentimental Journey: Sterne's "Work of Redemption". *XVII–XVIII. Buletin de la société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles*. 1994. No. 38. P. 189–204.

Hardie-Forsyth A. 'Alas, Poor Yorick!': Sentimental Beginnings and Endings. 2018. URL: https://voltairefoundation.wordpress.com/2018/04/19/alas-poor-yorick-sentimental-beginnings-and-endings/ (Последнее обращение 14.01.2021).

Jack I. Introduction to "A Sentimental Journey". Sterne L. A Sentimental Journey. The Journal to Eliza. A Political Romance. Oxford, N.Y.: Oxford UP, 1984. P. ix–xx.

New M., Day W.G. Notes to "A Sentimental Journey'. The Florida Edition of the Works of Laurence Sterne. Vol. 6: *A Sentimental Journey through France and Italy* and *Continuation of the Bramine's Journal*: The Text and Notes / Ed. by M. New, W.G. Day. Florida: University Press of Florida, 2002. P. 230–383.

Ogée F. "This matter"? "Better in France"? Laurence Sterne et le voyage sentimental. XVII–XVIII. Revue de la Société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles. 1986. P. 5–15.

Ogée F., Battestin M., Dupas J.-Cl., Tadié A., Mullan J., Viviés J., Descargues M. Laurence Sterne and "A Sentimental Journey. *XVII–XVIII. Buletin de la société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles*. 1994. No. 38. P. 185–269.

Ross I.C. Laurence Sterne: A Life. Oxford: Oxford University Press, 2001. 498 p.

Seidel M. Narrative Crossings: Sterne's "A Sentimental Journey". *Genre*. 1985. Issue 18. P. 1–22.

Sterne L. A Sentimental Journey through France and Italy. Sterne L. Selected Prose and Letters: in 2 Volumes. M.: Progress Publishers, 1981. Vol. 1. P. 323–490.

Sterne L. The Life and Opinions of Tristram Shandy. London: Harper Press, 2012. 624 p.

Viviès J. "A Sentimental Journey", or Reading Rewarded. *XVII–XVIII. Buletin de la société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles*. 1994. No. 38. P. 243–253.

"THEY ORDER…THIS MATTER BETTER IN FRANCE". YORICK THE PHILOSOPHER AND SENTIMENTAL TRAVELLER

Elena V. Maksiutenko, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine)
e-mail: elena.maxutenko@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-7

Key words: *lyric and psychological prose, "imaginary journey", ethical sentimentalism, natural religion, deism, materialism, philosophical novel.*

The article highlights the existing tradition of understanding Laurence Sterne's literary texts as philosophical. Author uses such research approaches as historical and literary, sociocultural and biographical.

The reception of *Tristram Shandy* and *A Sentimental Journey* produced by the "English Rabelais" through the philosophical dominant in the poetics is a controversial theme that has its supporters and opponents. Occasionally some researchers totally negate philosophical direction of Sterne's works, others – though do not deny his interest in the studies of contemporary philosophers, with many of whom Sterne had friendly relations (Hume, d'Holbach, D'Alembert, Diderot), nevertheless accuse the writer for inability to create a consistent system of philosophical ideas and become an original thinker (James Work). In course of time a number of literary critics convinced in inherency of philosophical themes for Sterne's novels is widening (A. Hadfield, J. Hawley, Sh. Regan, P. Davies, Ch. Lupton). Experts declare that the attempts to distance Sterne's texts from the intellectual climate of the century lead to the marginalization of his achievement and Sterne has become celebrated by "a coterie of enthusiasts" as "our most influential unread author" (Andrew Hadfield). On the contrary, Martin Battestin in his famous essays written in 1994

– "A Sentimental Journey": Sterne's "Work of Redemption" and "Sterne Among the Philosophes: Body and Soul in "A Sentimental Journey" – insists on the inseparability of Sterne's novels from the leading philosophical tendencies of the epoch. The first of his papers, "A Sentimental Journey": Sterne's "Work of Redemption", is the subject of the analytical commentary in the present article. Battestin argues that Sterne can be considered the first philosophical novelist in English who discerns Locke's radically subjectivist implications and demonstrates in the form of his narrative the principles of association of ideas and "durational time". In *A Sentimental Journey* Sterne debates the mechanistic doctrines of La Mettrie and his followers, d'Holbach, Diderot and discovers in the passion and sympathy a way of rejecting Hume's skepticism.

Yorick's figure in *A Sentimental Journey*, his ability to enjoy the moments of happiness, the restraint to the manifestation of the extremeness of passion transform the canon of travel writing and unnoticeably give it the form of personal journal and self-observation where the plunge into the description of everyday trifles predominates. Sterne's *A Sentimental Journey* turns into the model of "the literature of sensibility" ensuring the author with the popularity within the wide range of reading public. The researchers view *A Sentimental Journey* as a variation of familiar features of Sterne's style that correlates with the turn to the lyrical psychological form, the attention to the individual consciousness, the world of inner feelings and emotions. The text of the novel becomes refined, the author's tone is frivolous and full of erotic hints. The narrator intrigues the reader with the insinuating intonation where the ironical, ambiguous and melancholic colors are mixed.

In *A Sentimental Journey* Yorick's travel notes look like an "imaginary journey" where the factual topography becomes the cause for extensive emotional reflection of the hero who is not constraint with the social conventions and the outer world turns to be the "mirror of the soul" and is reflected in the endless stream of changeable opinions. According to Battestin, Sterne's emphasis on the liberating function of human sexuality is important. Claiming a spiritual value for eroticism Sterne turns to be the precursor of D. H. Lawrence and the famous final chapters in *A Sentimental Journey,* "The Grace" and "The Case of Delicacy", can be viewed as the paradigm of the novel's leading theme – the human yearning for relationship, the quest for union and sociability. Battestin comes to a conclusion that in *A Sentimental Journey* Sterne found a way to diminish the disturbing solipsistic implications of the new philosophy that had defined "the small world of Shandy Hall in terms of hobby-horsical self-enclosure". He proposed to find in human senses, imagination and physiology the means of transcending materialist doctrines and of affirming the possibility of communion.

References

'Alas, Poor Yorick!': A Sterne 250-Year Anniversary Conference, 2018. Available at: https://sternelegacies.com/conference-2/ (Accessed 14 January 2021).

Battestin, M. "A Sentimental Journey": Sterne's "Work of Redemption". *XVII–XVIII. Buletin de la société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles* [The Journal of the Society for the 17th and 18th Centuries English and American Studies], 1994, issue 38, pp. 189-204.

Hardie-Forsyth, A. 'Alas, Poor Yorick!': Sentimental Beginnings and Endings, 2018. Available at: https://voltairefoundation.wordpress.com/2018/04/19/alas-poor-yorick-sentimental-beginnings-and-endings/ (Accessed 14 January 2021).

Jack, I. Introduction to "A Sentimental Journey". Sterne, L. A Sentimental Journey. The Journal to Eliza. A Political Romance. Oxford, N.Y., Oxford UP, 1984, pp. ix-xx.

Livergant, A. *Yorick ili Sterne. K 250-letiyu so dnya smerti Laurence Sterne* [Yorick or Sterne. On the 250th Anniversary of Laurence Sterne's Death]. *Inostrannaya literatura* [Foreign Literature], 2018, issue 3. Available at: http://inostranka.ru/blog-inostranki/iz-no3-inostrannoy-literatury-za-2018-god-aleksandr-livergant-yorik-ili-stern/ (Accessed 14 January 2021).

New, M., Day, W.G. Notes to "A Sentimental Journey". New, M., Day, W.G. (eds.). The Florida Edition of the Works of Laurence Sterne. Vol. 6: A Sentimental Journey through France and Italy and Continuation of the Bramine's Journal: The Text and Notes. Florida, University Press of Florida, 2002, pp. 230-383.

Ogée, F., Battestin, M., Dupas, J.-Cl., Tadié, A., Mullan, J., Viviés, J., Descargues, M. Laurence Sterne and "A Sentimental Journey". *XVII–XVIII. Buletin de la société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles* [The Journal of the Society for the 17th and 18th Centuries English and American Studies], 1994, issue 38, pp. 185-269.

Ogée, F. "This matter"? "Better in France"? Laurence Sterne et le voyage sentimental. *XVII–XVIII. Revue de la Société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles* [The Journal of the Society for the 17th and 18th Centuries English and American Studies], 1986, pp. 5-15.

Ross, I.C. Laurence Sterne: A Life. Oxford, Oxford University Press, 2001, 498 p.

Seidel, M. Narrative Crossings: Sterne's "A Sentimental Journey". *Genre,* 1985, issue 18, pp. 1-22.

Sterne, L. A Sentimental Journey through France and Italy. Selected Prose and Letters: in 2 Volumes. Moscow, Progress Publ., 1981, vol. 1, pp. 323-490.

Sterne, L. *Zhizn' i mneniya Tristrama Shandy, dzhentl'mena. Sentimental'noe puteshestvie* [The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman. A Sentimental Journey through France and Italy]. Moscow, Hudozhestvennaya literatura Publ., 1968, 686 p.

Sterne, L. The Life and Opinions of Tristram Shandy, Gentleman. London, Harper Press, 2012, 624 p.

Viviès, J. A Sentimental Journey, or Reading Rewarded. *XVII–XVIII. Buletin de la société d'études anglo-américaines des XVIIe et XVIIIe siècles* [The Journal of the Society for the 17th and 18th Centuries English and American Studies], 1994, issue 38, pp. 243-253.

Одержано 20.02.2021.

УДК 821.161.1.09(045)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-8

Ф.М. ШТЕЙНБУК,
доктор филологических наук,
профессор кафедры русистики и восточноевропейских исследований
Университета Коменского в Братиславе (Словакия)

СВОЕОБРАЗИЕ КОМПОЗИЦИИ «КОНАРМИИ» И. БАБЕЛЯ

В статье рассмотрены особенности композиции «Конармии» И. Бабеля. Актуальность данной проблемы мотивирована тем, что, несмотря на значительный интерес литературоведов к этому произведению, вопрос о своеобразии композиции и вследствие этого о жанровой идентификации «Конармии» остаётся до сих пор окончательно не решённым.

В этой связи цель нашей статьи заключается в том, чтобы на основе сопоставительного подхода, а также с использованием элементов герменевтического и структурно-функционального методов проанализировать содержание композиции «Конармии» И. Бабеля и определить как характер своеобразия её композиции, так и особенности жанровой природы данного произведения.

Обращение к сопоставительному анализу очерёдности эпизодов «Конармии» позволило установить, что порядок их публикации не соответствует ни датировкам, ни тому порядку, в котором они расположены в традиционном варианте отдельных изданий «Конармии». Ещё одним примером значимости композиционной структуры «Конармии» для её содержания оказалось наличие и расположение в ней эпизодов, связанных с топосом движения.

Результатом проведённого анализа особенностей композиции «Конармии» стали следующие выводы, в соответствии с которыми, во-первых, книга Бабеля является результатом длительных, напряжённых, исполненных противоречий и подчас мучительных поисков адекватной формы для воплощения художественного замысла. Во-вторых, композиция «Конармии» – это не случайно или произвольно составленный сборник отдельных произведений, а сознательно выстроенная и жёстко увязанная по отношению к своим составляющим структура. И, наконец, в-третьих, дискретный, прерванный характер композиции «Конармии» отнюдь не отрицает целостный характер данного произведения, а лишь указывает на иной способ организации художественного, в частности романного, пространства, отличного от его классических образцов, и утверждает возможность иной, дискретной формы романа, или «дискретного романа», то есть такой жанровой разновидности, в основу которой положен принцип прерванной последовательности и отрицание линейности в развитии событий, в изображении героев произведения и в композиционной организации текста.

Ключевые слова: И. Бабель, «Конармия», композиция, жанр, «дискретный роман».

У статті розглянуто особливості композиції «Кінармії» І. Бабеля. Актуальність цієї проблеми мотивована тим, що, попри значний інтерес літературознавців до цього твору, питання стосовно своєрідності композиції і внаслідок цього жанрової ідентифікації «Кінармії» залишається до останнього часу остаточно не вирішеним.

У зв'язку з цим мета статті полягає у тому, аби на основі порівняльного підходу, а також з використанням елементів герменевтичного та структурно-функціонального методів проаналізувати зміст композиції «Кінармії» І. Бабеля і визначити як характер своєрідності її композиції, так і особливості жанрової природи цього твору.

Звернення до порівняльного аналізу послідовності епізодів «Кінармії» дозволило встановити, що порядок їх публікації не відповідає ані датуванню, ані тому порядку, в якому вони розташовані в традиційному варіанті окремих видань книги. Ще одним прикладом вагомості композиційної структури «Кінармії» для її змісту виявилася наявність і розташування в ній епізодів, пов'язаних з топосом руху.

У результаті проведеного аналізу особливостей композиції «Кінармії» було зроблено висновки, відповідно до яких, по-перше, книга Бабеля є результатом тривалих, напружених, сповнених су-

© *Ф.М. Штейнбук, 2021*

перечностей і часом болісних пошуків адекватної форми для втілення художнього задуму. По-друге, композиція «Кінармії» – це не випадково або довільно складений збірник окремих творів, а свідомо вибудувана і жорстко пов'язана зі своїми елементами структура. І, нарешті, по-третє, дискретний, перерваний характер композиції «Кінармії» у жоден спосіб не заперечує цілісний характер цього твору, а лише вказує на інший спосіб організації художнього, зокрема романного, простору, відмінного від його класичних зразків, і утверджує можливість іншої, дискретної форми роману, або «дискретного роману», тобто такого жанрового різновиду, в основу якого покладено принцип перерваної послідовності і заперечення лінійності в розвитку подій, у зображенні героїв твору і в композиційній організації тексту.

Ключові слова: І. Бабель, «Кінармія», композиція, жанр, «дискретний роман».

Интерес к творчеству И. Бабеля в последние годы не ослабевает. Об этом свидетельствует организованная и проведённая Государственным литературным музеем 23–26 июня 2014 г. Международная научная конференция «Исаак Бабель в историческом и литературном контексте: XXI век», по материалам которой был опубликован отдельный сборник статей [Исаак Бабель в историческом и литературном контексте, 2016], переизданная в серии «Литературные памятники» «Конармия» [Бабель, 2018], защищённая в 2018 г. Г. Жарниковым диссертация на тему «Поэтика "переходного мира" в прозе Исаака Бабеля (на материале циклов "Конармия" и "Великая Криница")» [Жарников, 2018], а также написанная Е. Погорельской и С. Левиным наиболее полная научная биография Бабеля, которая была издана в 2020 г. [Погорельская, 2020].

Вместе с тем вопрос о композиции главной книги писателя остаётся всё так же до конца не решённым. А З. Бар-Селла писал, что, «принимаясь за анализ композиции "Конармии", следует быть готовым к тому, что мелочная текстологическая работа способна обесценить самые остроумные построения» [Бар-Селла, 2016, с. 62].

При этом учёный заметил, что хотя «предположению о том, что последовательность новелл в "Конармии" подчинена какому-то жесткому принципу, противоречит, видимо, история текста», но «изначально, судя по всему, Бабель знал лишь, что пишет книгу, а не отдельные рассказы» [Бар-Селла, 2016, с. 60].

Несколько ранее, но более определённо по этому поводу высказался и М. Соколянский в статье, в которой он, ссылаясь, в свою очередь, на таких своих предшественников и современником, как П. Дарьялова [Дарьялова, 1968], Й. ван Баак [Van Baak, 1983], Г. Ермолаев [Ermolaev, 1997], Ч. Андрушко [Andruszko, 1993], Ш. Маркиш [Маркиш, 1996] и др., пытается обосновать жанровый характер «Конармии» как «романа в новеллах» [Соколянский, 2012, с. 119] и аргументирует этот тезис отдельными аспектами, подтверждающими жанровую целостность произведения Бабеля. В числе последних литературовед указывает на то, что «автор "Конармии", стремившийся к объединению трёх с половиной десятков новел в органически единое целое, мог опереться (и, несомненно, опирался!) на основательную культурную традицию как в мировой, так и в отечественной литературе» [Там же, с. 115]; «что действие тридцати пяти новелл протекает в границах определённого времени и одних исторических событий» [Там же, с. 115], что «художественное пространство книги <…> отмечено определённой целостностью, заданной самым первым и композиционно очень важным рассказом – "Переход через Збруч"» [Там же, с. 115], и что «важной гарантией того, что на протяжении всех тридцати пяти новелл сохраняется единый образ автора, является стилевое единство книги» [Там же, с. 117], а также что «своеобразными скрепами текста "Конармии" являются и сквозные персонажи, проходящие через два, а то и несколько рассказов» [Там же, с. 118].

С частью этих утверждений нам сложно не согласиться, но, во-первых, об этих и других аспектах, свидетельствующих о целостности «Конармии», мы писали задолго до статьи М. Соколянского [см. Штейнбук, 2002a; Штейнбук, 2002b; Штейнбук, 2002c; Штейнбук, 2002d; Штейнбук, 2002e; Штейнбук, 2002f]. А во-вторых, для определения жанра «Конармии» как «романа в новеллах» этих аргументов явно не достаточно потому, что, в-третьих, аргументы подобного рода, на наш взгляд, касаются, прежде всего, композиционного своеобразия «Конармии».

Принято считать, что это жáнр определяет композицию и что построение произведения обусловлено его содержанием и жанром [см. Хализев, 2000, с. 297]. И всё же история написания «Конармии» свидетельствует о том, что изначально дискретный характер композиции переворачивает стандартную сюжетно-композиционную ситуацию, вследствие чего и формируется оригинальный жанр книги Бабеля.

В этой связи цель нашей статьи заключается в том, чтобы на основе сопоставительного подхода, а также с использованием элементов герменевтического и структурно-функционального методов проанализировать содержание композиции «Конармии» И. Бабеля и определить как характер своеобразия её композиции, так и особенности жанровой природы данного произведения.

Эпизоды, которые в конечном итоге составили лучшую книгу писателя, первоначально публиковались в качестве отдельных рассказов и новелл в различных газетах и журналах, по преимуществу, на протяжении 1923–1924 гг. Вместе с тем хронологический анализ совершенно недвусмысленно показывает, что порядок их публикации не соответствует тому порядку, в котором они расположены в традиционном варианте отдельных изданий «Конармии».

В частности нетрудно заметить, что хронология и последовательность первичных публикаций новелл [см. Бабель, 1989, с. 409–413] только в случае эпизода «Костёл в Новограде» и эпизодов «Аргамак» и «Поцелуй» совпадает с расположением эпизодов в «Конармии». Но если эпизод «Аргамак», добавленный самим автором в позднейшие издания книги, почти не вызывает возражений со стороны критиков относительно «легитимности» своего места в произведении (хотя, например, Игорь Сухих и считает «Аргамак» и «Поцелуй» излишними для фабульной завершённости «Конармии» [Сухих, 1999, с. 231]), то по поводу эпизода «Поцелуй», несмотря на свидетельство А.Н. Пирожковой о намерениях Бабеля включить и этот эпизод в состав «Конармии», мнения литературоведов существенно разнятся [Ковский, 1995, с. 75; Белая, 1993, с. 97–98].

Возвращаясь к списку первоначальных публикаций новелл, составивших в конечном итоге «Конармию», отметим, что часть из них была напечатана, во-первых, с датировкой, которую Бабель впоследствии снял, а во-вторых, с весьма характерными пометами, что, на наш взгляд, также представляет определённый интерес [см. Бабель, 1989, с. 409–413].

Так, с точки зрения хронологической последовательности не датированными оказались лишь четырнадцать из тридцати шести новелл. Что же касается датировки эпизода «Аргамак», то она наглядно даёт понять, почему и эта, и другие датировки были впоследствии Бабелем сняты: большинство датировок, кроме последней, сопоставимы с конармейским дневником Бабеля – датировка же новеллы «Аргамак» указывает не на место и время действия, зафиксированные в дневнике, а на период работы над этим эпизодом. И то, что все они оказались снятыми, свидетельствует, по-видимому, о стремлении писателя избавить свою книгу от налёта очерковости или же подозрений в оной и, напротив, о стремлении придать своему творению обобщённый художественный характер даже в мелочах. То же самое касается и помет, предпосланных девятнадцати из тридцати шести новелл и указывающих на то, что новеллы, печатавшиеся в своё время отдельно, тем не менее являются частями целого. Особенно показательным выглядит то, что от шапок «Из дневника» в книге не осталось и следа.

Не менее существенна, на наш взгляд, и сноска к эпизоду «Измена» (который и по времени был напечатан намного позже, чем остальные эпизоды, за исключением, разумеется, эпизодов «Аргамак» и «Поцелуй»), поскольку в этой сноске – «Неизданная глава из книги “Конармия”», – в отличие от шапок, предпосылавшихся публикациям других эпизодов, жанровая неопределённость уступила место вполне однозначному термину – «глава», который недвусмысленно даёт понять, что «Конармия» – это книга, не совсем подпадающая под квалификацию «цикла рассказов».

Не может не вызывать интерес и сопоставление очерёдности эпизодов «Конармии» в зависимости от того, каким временем они датированы, когда они были опубликованы и какую конфигурацию составил из них писатель в конечном варианте.

По датировке	По времени публикации	«Конармия»
1. «Письмо».	1. «Письмо».	1. «Переход через Збруч».
2. «Рабби».	2. «Костёл в Новограде».	2. «Костёл в Новограде».
3. «Гедали».	3. «Учение о тачанке».	3. «Письмо».
4. «Прищепа».	4. «Кладбище в Козине».	4. «Начальник конзапаса».
5. «Начальник конзапаса».	5. «Смерть Долгушова».	5. «Пан Аполек».
6. «Солнце Италии».	6. «Путь в Броды».	6. «Солнце Италии».
7. «Мой первый гусь».	7. «Прищепа».	7. «Гедали».
8. «Переход через Збруч».	8. «Вдова».	8. «Мой первый гусь».
9. «История одной лошади».	9. «Начальник конзапаса».	9. «Рабби».
10. «Смерть Долгушова».	10. «Комбриг два»	10. «Путь в Броды».
11. «Путь в Броды».	11. «Соль».	11. «Учение о тачанке».
12. «Вдова».	12. «Пан Аполек».	12. «Смерть Долгушова».
13. «Комбриг два».	13. «Рабби».	13. «Комбриг два».
14. «Берестечко».	14. «Иваны».	14. «Сашка Христос».
15. «Конкин».	15. «Сашка Христос».	15. «Жизнеописание Павличенки, Матвея Родионыча».
16. «У святого Валента».	16. «Афонька Бида».	16. «Кладбище в Козине».
17. «Песня».	17. «Берестечко».	17. «Прищепа».
18. «Сын рабби».	18. «Сын рабби».	18. «История одной лошади».
19. «Продолжение истории одной лошади».	19. «Солнце Италии».	19. «Конкин».
20. «Замостье».	20. «Конкин».	20. «Берестечко».
21. «После боя».	21. «История одной лошади».	21. «Соль».
22. «Вечер».	22. «Продолжение истории одной лошади»	22. «Вечер».
Недатированные:		
23. «Костёл в Новограде».	23. «У святого Валента».	23. «Афонька Бида».
24. «Пан Аполек».	24. «Замостье».	24. «У святого Валента».
25. «Учение о тачанке».	25. «Чесники»	25. «Эскадронный Трунов».
26. «Жизнеописание Павличенки, Матвея Родионыча».	26. «Мой первый гусь».	26. «Иваны».
27. «Кладбище в Козине».	27. «Гедали».	27. «Продолжение истории одной лошади»
28. «Сашка Христос».	28. «Переход через Збруч».	28. «Вдова».
29. «Соль».	29. «После боя».	29. «Замостье».
30. «Афонька Бида».	30. «Жизнеописание Павличенки, Матвея Родионыча».	30. «Измена».
31. «Эскадронный Трунов».	31. «Эскадронный Трунов».	31. «Чесники».
32. «Иваны».	32. «Вечер».	32. «После боя».
33. «Измена».	33. «Песня».	33. «Песня».
34. «Чесники».	34. «Измена».	34. «Сын рабби».
35. «Аргамак».	35. «Аргамак».	35. «Аргамак».
36. «Поцелуй».	36. «Поцелуй».	36. «Поцелуй».

Первое, что бросается в глаза при сопоставлении эпизодов «Конармии» по трём данным позициям, – это почти полное несоответствие очерёдности в их расположении, тем более что в четырнадцати из них вообще отсутствует какая бы то ни было датировка. Но следует обратить внимание на то, что только четыре из них опубликованы в 1923 г., в следующем, 1924 г., увидели свет три эпизода, а оставшиеся семь эпизодов – это те эпизоды, которые были изданы позже других.

На наш взгляд, этот факт также достаточно симптоматичен, поскольку несовпадение очерёдности эпизодов по данным позициям может свидетельствовать о том, что их конечная конфигурация – это как раз результат не случайного, а осознанного выбора, в основе которого лежит определённый композиционный замысел. Примерами, подтверждающими подобный взгляд на создание «Конармии», могут служить такие эпизоды, как «Письмо», «Переход через Збруч», «Костёл в Новограде» или же «Измена», «Аргамак», «Поцелуй» и др.

В частности эпизод «Письмо», судя по датировке, относится к наиболее ранним в хронологическом отношении событиям и в плане времени публикации также занимает пер-

вую позицию. Поэтому если бы речь шла лишь о цикле, в котором отсутствовала бы внутренняя композиционная структура, то ничто не должно было помешать писателю поместить этот эпизод в начало книги.

Но «Письмо» оправданно занимает третью позицию, так как если бы «Конармия» начиналась со следующего пассажа: «Вот письмо на родину, продиктованное мне мальчиком нашей экспедиции Курдюковым. Оно не заслуживает забвения. Я переписал его, не приукрашивая, и передаю дословно в согласии с истиной» [Бабель, 2018, с. 11], – то это вызвало бы множество вопросов, которые отпадают именно в связи с тем, что «Конармия» открывается эпизодом «Переход через Збруч», по датировке занимающего восьмую позицию, а по времени публикации – двадцать восьмую позицию (то есть эпизод увидел свет уже тогда, когда большинство эпизодов стало достоянием читающей публики).

Мы далеки от мысли, что эпизод «Письмо» занимает единственно возможную позицию в «Конармии» и изменение этой позиции существенно повлияло бы на содержание книги. Можно предположить, что книга не приобрела и не утратила бы что-то значимое и чрезвычайно важное, если бы с «Письмом» мы познакомились не после посещения «Костёла в Новограде», а, скажем, после знакомства с «Паном Аполеком» и с «бро[шенным] <…> под ноги» нам вместе с повествователем и до поры до времени «укрыт[ым] от мира Евангелие[м]» [Там же, с. 16]. Но в то же время мы не сомневаемся, что, независимо от того, как бы эта позиция изменилась, трансформация в композиционной структуре «Конармии» оказалась бы, бесспорно, заметной.

Не испытываем мы абсолютно никаких сомнений и в том, что эпизод «Переход через Збруч» занимает единственно возможную для себя позицию, поскольку, во-первых, содержание этого эпизода имеет очевидный экспозиционный характер, а вследствие этого, во-вторых, любая другая позиция обессмысливала бы присутствие этого эпизода в книге и к тому же приводила бы к деструктивным последствиям в отношении общей композиционной архитектоники «Конармии». И чтобы убедиться в этом, достаточно условно смоделировать ситуацию, при которой эпизод «Переход через Збруч» располагался бы, например, между эпизодами «Рабби» и эпизодом «Путь в Броды» или завершал бы «Конармию», располагаясь после эпизода «Поцелуй» или даже после эпизода «Аргамак», если бы мы согласились считать этот эпизод завершающим эпизодом «Конармии».

Тем более что тогда бы возникла проблема с выбором того эпизода, который открывал бы книгу Бабеля, потому что эпизод «Костёл в Новограде» при том, что, хоть он и лишён датировки, его вторая позиция в списке публикаций совпадает с его позицией в «Конармии», так же, как и эпизод «Письмо», не может претендовать на роль эпизода, открывающего книгу. Во-первых, в силу своего содержания, а во-вторых, в связи с тем, что тема, заявленная в нём, находит своё продолжение ещё в двух эпизодах, из которых датирован только один – эпизод «У святого Валента», но которые сохраняют одинаковую последовательность как в хронологии публикаций, так и, собственно, в «Конармии».

И если бы книга Бабеля начиналась с посещения «Костёла в Новограде», а затем заинтересованность писателя католическими культовыми сооружениями и всем, что с ними было связано, ещё и имела бы продолжение, как это и происходит в произведении, то тогда могла бы возникнуть иллюзия, что «Конармией» книга названа ошибочно, и ей больше бы пристало название вроде «Костёлы и синагоги Западной Украины».

К этому следует добавить, что, видимо, неслучайна и упомянутая последовательность этих трёх эпизодов, дублирующаяся и в порядке публикаций, и в самой книге, ибо в противном случае, то есть если бы порядок был изменён, это привело бы к нарушению смысловых и к искажению причинно-следственных связей. Так, знакомство с паном Аполеком, с его другом Готфридом, с «прелестн[ой] и мудр[ой] жизнью» [Бабель, 2018, с. 16] пана Аполека и с его не менее прелестными, хоть и эпатажными апокрифами не могло состояться ранее, чем знакомство с костёлом в Новограде, потому что в этом случае рассказ о костёле оказался бы избыточным, точнее, вторичным и запоздавшим. Не мог занимать иную позицию в этой минитрилогии и эпизод «У святого Валента», но уже по другой причине – по причине того, что, кроме темы костёла и «еретической и упоительной кисти Аполека» [Там же, с. 71], в этом эпизоде получила завершение тема другого героя – Афоньки Биды.

Впрочем, можно начать анализ с любого произвольно выбранного эпизода и легко убедиться в том, насколько жёстко всего лишь композиционными средствами обусловлена содержательная и идейная стороны эпизодов при всей их кажущейся хаотичности расположения.

Возьмём для примера эпизод «Прищепа». Напомним, что в этом эпизоде описывается тот момент из прошлого героя, когда он, вернувшись в родную станицу после того, как оттуда были изгнаны белые, мстит землякам-станичникам за разграбленное ими имущество убитых «в контрразведке» родителей. На первый взгляд, история эта, изложенная в данном эпизоде, возникает совершенно неожиданно и немотивированно, учитывая то, что эпизоду «Прищепа» предшествует эпизод «Кладбище в Козине». Но на самом деле соположение этих двух эпизодов оказывается оправданным и даже в чём-то закономерным, поскольку в обоих эпизодах ведущим мотивом является мотив смерти, с той, однако, разницей, что в эпизоде «Кладбище в Козине» этот мотив реализуется в экзистенциальных категориях, в то время как в основу эпизода «Прищепа» положен частный случай.

Тем не менее именно тот факт, что эпизод «Кладбище в Козине» предшествует эпизоду «Прищепа», и привносит в последний ощутимый субстанциональный подтекст, смысл которого можно было бы свести к тому, что элементарный бандитский, а значит, несправедливый самосуд Прищепы приобретает характер пусть и зло-деяния, но всё же – «деяния». Кроме этого, «подколоты[е] старух[и], собак[и], подвешены[е] над колодцем, иконы, загаженные помётом», то есть «кровавая печать подошв» казака, «тяну[вшаяся] за ним следом» [Бабель, 2018, с. 51], одновременно подтверждала истину, согласно которой «смерть <…> корыстолюбец <…> жадный вор» [Там же, с. 50], действительно никогда и никого не пожалеет.

Однако для вящей убедительности того, что наши соображения не лишены оснований, предположим, что это не эпизод «Кладбище в Козине» предшествует эпизоду «Прищепа», а наоборот. В таком случае, на наш взгляд, это привело бы к существенной трансформации композиционной структуры, а кроме того, смысловых и содержательных связей между эпизодами «Конармии». Так, эпизоду «Прищепа» предшествовал бы тогда эпизод «Жизнеописание Павличенки, Матвея Родионыча», финал которого, несмотря на присущий эпизоду макабризм и ролевую инверсию, тем не менее обращён также к экзистенциально значимым проблемам, связанным с тем, что герою «желательно жизнь узнать, какая она у нас есть…» [Там же, с. 49]. И когда за этим эпизодом следует эпизод «Кладбище в Козине», мы опосредованно получаем один ответ: жизнь такова, что «смерть <…> корыстолюбец <…> жадный вор», в конце концов украдёт её у нас. Но если за этим эпизодом следовал бы эпизод «Прищепа», то мы получили бы принципиально другой ответ в том смысле, что тогда бы речь шла уже не об опоэтизированной неизбежности, а о «подколоты[х] старух[ах], собак[ах], подвешены[х] над колодцем, икон[ах], загажены[х] помётом» [Там же, с. 51].

Более того, если после эпизода «Прищепа» вполне уместным является эпизод «История одной лошади», то окажись перед последним эпизодом эпизод «Кладбище в Козине», и вопрос о том, почему «смерть <…> жадный вор <…> не пожалел нас хотя бы однажды?» [Там же, с. 50], не только повис бы в воздухе, но и оказался бы совершенно алогичным перед рассказом о конфликте, возникшем между Савицким и Хлебниковым, но так в этом эпизоде до конца не разрешённом.

Ещё одним примером значимости композиционной структуры «Конармии» для её содержания является наличие и расположение в ней эпизодов, связанных с топосом движения. Таких эпизодов в книге несколько: «Переход через Збруч», «Начальник конзапаса», «Путь в Броды», «Учение о тачанке», «История одной лошади», «Конкин», «Продолжение истории одной лошади», «Аргамак».

После «Перехода через Збруч» герой попадает в совершенно новые для себя обстоятельства, представленные, с одной стороны, необычной и малознакомой культурой, олицетворением которой становится «Костёл в Новограде», а с другой стороны, поразившими героя взаимоотношениями между людьми – взаимоотношениями, порождёнными гражданской войной и всеобщим одичанием, о чём ему становится известно благодаря пресловутому «Письму». Поэтому, бросившись, как в омут, по этому пути, герой вынужден как бы приостановиться, замедлить движение, вследствие чего он оказывается рядом с «Начальником конзапаса».

Примечательно, что после этого ретардация движения даже отчасти затягивается, и создаётся впечатление, будто герой топчется на месте, то наслаждаясь искусством пана Аполека, то «с замирающим сердцем» вновь читая «чужое письмо» [Бабель, 2018, с. 22], то жертвуя на алтарь казачьего братства своего первого гуся, то, наконец, постигая философию маленького Гедали и в поисках «отставного Бога» [Там же, с. 27] забредая на огонёк к рабби Моталэ Брацлавскому.

И вот когда уже начинает казаться, что герой так и не отважится ступить за порог дома, за которым «зевает» «пустыня войны» [Там же, с. 32], он неожиданно вновь отправляется в «Путь в Броды», при этом даже возгласив новое учение – «Учение о тачанке», и воспев в этом учении, разумеется, тачанку как незаменимое средство передвижения по этой пустыне. А дальше перед нами стремительно, несмотря на «Смерть Долгушова», проносятся образы «Комбрига два», «Сашки Христа», Павличенки и «Прищепы».

Разумеется, и на этом отрезке пути тоже случаются остановки, но пребывание на «Кладбище в Козине» кратковременно. Ибо эта задержка способна лишь напомнить, куда ведут и чем заканчиваются пути в этом мире. Однако прекратить движение она не в состоянии, да и цели такой не преследует, поскольку в этом нет никакой необходимости: ведь неизбежное прекращение движения индивидуумов – только вопрос времени, но оно не в силах остановить или отменить движение вообще.

И поэтому мы мчимся дальше – теперь вместе с Хлебниковым, который «делает» несколько раз «сто вёрст для того, чтобы» «возворотить изложенного жеребца в первобытное состояние» [Там же, с. 52]. А потом уже вместе с Конкиным, со «всегдашним [его] шутовством», пришпориваем ещё и ещё – и по поводу «большевичка»-жеребца, и по поводу уже третьего «сквозняка <…> в фигуре» [Там же, с. 55]. Но, надо думать, главным образом потому, что нам не терпится узнать «Продолжение истории одной лошади», после чего дело остаётся за малым – убедиться в том, что эта бешеная скачка не прошла даром хотя бы для главного героя книги, сон которого наконец «исполнился[, и] казаки перестали провожать глазами [его и его] лошадь» [Там же, с. 111].

Подтверждает истинность предложенных построений и тот факт, что в случае первичных публикаций последовательность проанализированных эпизодов действительно носила хаотический характер и совершенно не совпадала с тем порядком, который мы находим в «Конармии». А это значит, что композиционная структура книги формировалась осознанно, с учётом тех специфических смыслов, которые возникали вследствие именно такой, а не иной конфигурации эпизодов в произведении. Поэтому композиционная структура книги, реализуемая посредством порядка расположения эпизодов, существенным образом влияла на обоснование внутренней логики и содержания эпизодов, составляющих «Конармию».

Таким образом, анализ особенностей композиции «Конармии» позволяет утверждать, что, во-первых, книга Бабеля является результатом длительных, напряжённых, исполненных противоречий и подчас мучительных поисков адекватной формы для воплощения художественного замысла, который был положен в основу данной книги. И доказательством служит то, что писатель настойчиво и последовательно избавлялся от всего того, что могло бы нарушить единство книги, освобождая составившие её эпизоды от всех тех помет и шапок, которые сопутствовали их первоначальным публикациям.

Во-вторых, композиция «Конармии» – это не случайно или произвольно составленный сборник отдельных произведений, а сознательно выстроенная и жёстко увязанная по отношению к своим составляющим структура, в которой каждая из частей, становясь элементом целого, почти утрачивает свою «самостоятельность» и «автономность», поскольку оказывается обусловленной и, в свою очередь, обусловливает другие части книги в силу того, что Бабель «не терял надежды объединить их впоследствии под общей эпической крышей или, лучше сказать, разместить их на общем эпическом цоколе» [Коган, 1995, с. 83].

И, наконец, в-третьих, дискретный, прерванный характер композиции «Конармии» отнюдь не отрицает целостного характера данного произведения, а лишь указывает на иной способ организации художественного, в частности романного, пространства, отличного от его классических образцов, и утверждает возможность иной, дискретной формы романа, или «дискретного романа», то есть такой жанровой разновидности, в основу которой положен принцип прерванной последовательности и отрицание линейности в развитии событий, в изображении героев произведения и в композиционной организации текста.

Вопрос о такой жанровой разновидности, как «дискретный роман» может стать предметом дальнейшего обоснования и перспективных исследований, в том числе и произведений современной украинской литературы. Особенно если учесть тот факт, что значительная часть написанных в последнее время украинскими авторами книг, будучи посвящёнными теме войны, тоже нередко представляют из себя разрозненные в композиционном плане тексты, претендующие на романный характер и ставящие перед собой цель хотя бы сюжетно-композиционным путём соединить взорванный войной прежний мир.

Список использованной литературы

Бабель И. Пробуждение. Тбилиси: Мерани, 1989. 432 с.

Бабель И.Э. Конармия. М.: Наука, 2018. 470 с.

Бар-Селла З. Иосиф Ужасный: От текстологии к композиции. Исаак Бабель в историческом и литературном контексте: XXI век / под ред. Е.И. Погорельской. М.: Книжники; Литературный музей, 2016. С. 44–74.

Белая Г.А., Добренко Е.А., Есаулов И.А. «Конармия» Исаака Бабеля. М.: РГГУ, 1993. 436 с.

Дарьялова Л. Проблемы историзма повести И. Бабеля «Конармия». *Учёные записки Калининградского университета*. 1968. № 1. С. 109–122.

Жарников Г.С. Поэтика «переходного мира» в прозе Исаака Бабеля (на материале циклов «Конармия» и «Великая Криница»): автореф. дис. … канд. филол. наук. Самара, 2018. 20 с.

Исаак Бабель в историческом и литературном контексте: XXI век / под ред. Е.И. Погорельской. М.: Книжники; Литературный музей, 2016. 792 с.

Ковский В. Судьба текстов в контексте судьбы. *Вопросы литературы*. 1995. № 1. С. 23–78.

Коган Э. Работа над «Конармией» в свете полной версии «Планов и набросков». *Вопросы литературы*. 1995. № 1. С. 78–87.

Маркиш Ш. Бабель и другие. К.: Персональная творческая мастерская «Михаил Щиголь», 1996. 234 с.

Погорельская Е., Левин С. Исаак Бабель. Жизнеописание. СПб.: Вита-Нова, 2020. 624 с.

Соколянский М. Книга новелл или роман? (о жанре «Конармии» Бабеля). *Проблеми сучасного літературознавства*. 2012. № 16. С. 111–120.

Сухих И. О звёздах, крови, людях и лошадях: 1923–1925. «Конармия» И. Бабеля. *Звезда*. 1999. № 12. С. 222–232.

Хализев В.Е. Теория литературы. М.: Высшая школа, 2000. 398 с.

Штейнбук Ф.М. (a). Жанровое своеобразие и внутреннее единство «Конармии» И.Э. Бабеля: дисс. канд. филол. наук. Ялта, 2002. 210 с.

Штейнбук Ф.М. (b). Ироническое преломление мотива эроса в книге И. Э. Бабеля «Конармия». *Література в контексті культури*. 2002. Вип. 10. С. 127–134.

Штейнбук Ф.М. (c). К проблеме главного героя в книге Исаака Бабеля «Конармия». *Література в контексті культури*. 2002. Вип. 8. С. 29–37.

Штейнбук Ф.М. (d). О мотивах и топосах «Конармии» И.Э. Бабеля. *Культура народов Причерноморья*. 2002. № 34. С. 95–98.

Штейнбук Ф.М. (e). Прерывность непрерывного как основа композиционного единства «Конармии» И.Э. Бабеля. *Література в контексті культури*. 2002. Вип. 7. С. 99–105.

Штейнбук Ф.М. (f). Циклізація як засіб осягнення глибинних змістів: На прикладі «Кінармії» І.Е. Бабеля. *Всесвітня література в середніх навчальних закладах України*. 2002. № 12. С. 54–55.

Andruszko Cz. Жизнеописание Бабеля Исаака Эммануиловича. Познань: Wydawnictwo naukowe UAM, 1993. 128 с.

Baak J.J. van. The Place of Space in Narration: A Semiotic Approach to the Problem of Literary Space, with an Analysis of the Role of Space in I.E. Babel`s “Konarmija”. Amsterdam: Rodopi, 1983. 276 p.

Ermolaev H. Censorship in Soviet Literature. 1917–1991. Lanham, Maryland: Rowman & Littlefield, 1997. 346 p.

COMPOSITION UNIQUENESS OF "KONARMIA" ("CAVALRY ARMY") BY I. BABEL

Feliks M. Shteinbuk, Comenius University in Bratislava (Slovakia)
e-mail: feliks.shteinbuk@uniba.sk
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-8

Key words*: I. Babel, "Konarmia", composition, genre, "discrete novel".*

The interest to literary works of I. Babel has not decreased for the last few years. However, the problem of the author's main book is not solved yet because the history of writing "Konarmiya" ("Cavalry Army") proves that the initial discrete character of the composition turns the standard situation which leads to formation of the unique genre of Babel's book.

The aim of the article is to analyze the plot composition of "Konarmiya" ("Cavalry Army") and define the character of its composition uniqueness and genre of this literary work, applying the comparative approach and using elements of the hermeneutic method, and also structural and functional *methods*.

The episodes, included in the best book of the writer, were initially published as separate stories and novellas in varied newspapers and magazines mostly in 1923-1924. If we make a comparative analysis of the episodes sequence, taking into account the date when they were published and the configuration done by the writer in the final variant, it will become obvious that the order of publishing does not correspond to either the dates, or their order in the traditional variant of some editions of "Konarmiya" ("Cavalry Army"). The discrepancy of the episodes sequence according to every position can indicate that their final configuration is the result of not a random but a conscientious choice based on the specific composition design. The examples to testify the aforementioned view on the creation of "Konarmiya" ("Cavalry Army") can be the following episodes, such as "A Letter", "Crossing the Zbruch", "The Church at Novograd" or "Betrayal", "Argamak", "A Kiss" because their position in the book is strictly determined and not accidental. Another example of how important the composition structure of "Konarmiya" ("Cavalry Army") for its content is the presence and position of the episodes related with the topos of movement. There are a few episodes in the book, namely "Crossing the Zbruch", "The Chief of Konzapas", "The Road to Brody", "Discourse on the Tachanka", "The Story of a Horse", "Konkin", "The Story of a Horse, Continued", "Argamak". Thus, having analyzed the composition uniqueness of "Konarmiya" ("Cavalry Army"), we can state that first, the book by I. Babel is the result of long, controversial, stressed, and often painful search of the appropriate form to depict the artistic idea which is the basis of this literary work. Second, the composition of "Konarmiya" ("Cavalry Army") is not an arbitrary or random selection of works but a thoroughly built and tightly bound structure, every part of which, becoming a part of the whole, almost loses its "independence" and "autonomy" because it is determined and in its turn determines other parts of the book. Finally, third, the discrete, interrupted character of the composition of "Konarmiya" ("Cavalry Army") does not deny that this literary work is integral but only indicates a different way to organize artistic space, a novel one in particular, and establishes the possibility of divergent form of the novel or a «discrete» novel. It is such a genre variety which is based on the principle of interrupted continuity and negation of linear development of events while depicting the characters and building the text composition.

References

Andruszko, Cz. *Zhizneopisaniye Babelya Isaaka Emmanuilovicha* [Biography of Babel Isaak Emmanuilovich]. Poznan, Wydawnictwo naukowe UAM Publ., 1993, 128 p.

Baak, J.J. van. The Place of Space in Narration: A Semiotic Approach to the Problem of Literary Space, with an Analysis of the Role of Space in I.E. Babel`s "Konarmija". Amsterdam, Rodopi Publ., 1983, 276 p.

Babel, I. *Probuzhdenie* [Awakening]. Tbilisi, Merani Publ., 1989, 432 p.

Babel, I.E. *Konarmiya* [Cavalry Army]. Moscow, Nauka Publ., 2018, 470 p.

Bar-Sella, Z. *Iosif Uzhasnyy: Ot tekstologii k kompozitsii* [Joseph the Terrible: From textology to composition]. Pogorelskaya, E.I. (ed.). *Isaak Babel v istoricheskom i literaturnom kontekste: XXI vek* [Isaak Babel in historical and literary context: the 21st century]. Moscow, Knizhniki; izd-vo "Literaturnyy muzey" Publ., 2016, pp. 44-74.

Belaya, G.A., Dobrenko, E.A., Esaulov, I.A. "*Konarmiya" Isaaka Babelya* ["Cavalry Army" by Isaak Babel]. Moscow, RGGU Publ., 1993, 436 p.

Dar'yalova, L. *Problemy istorizma poves'ti I. Babelya "Konarmiya"* [Issues of historicism of the tale "Cavalry Army" by I. Babel]. *Uchenye zapiski Kaliningradskogo universiteta* [The Scholary Notes of Kaliningrad University], 1968, issue 1, pp. 109-122.

Ermolaev, H. Censorship in Soviet Literature. 1917-1991. Lanham, Maryland, Rowman & Littlefield Publ., 1997, 346 p.

Khalizev, V.E. *Teoriya literatury* [Literary Theory]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 2000, 398 p.

Kogan, E. *Rabota nad* "*Konarmiey" v svete polnoy versii* "*Planov i nabroskov"* [The work on "Cavalry Army" in the light of the full version of "Plans and Sketches"]. *Voprosy literatury* [Literature Issues], 1995, issue 1, pp. 78-87.

Kovskiy, V. *Sud'ba tekstov v kontekste sud'by* [The fate of texts in the context of fortune]. *Voprosy literatury* [Literature Issues], 1995, isue 1, pp. 23-78.

Markish, Sh. *Babel i drugie* [Babel and others]. Kiev, Personal'naya tvorcheskaya masterskaya "Mikhail Schigol" Publ., 1996, 234 p.

Pogorel'skaya, E.I. (ed.). *Isaak Babel v istoricheskom i literaturnom kontekste: XXI vek* [Isaak Babel in historical and literary context: the 21st century], Moscow, Knizhniki, izd-vo "Literaturnyy muzey" Publ., 2016, 792 p.

Pogorel'skaya, E., Levin, S. *Isaak Babel. Zhizneopisanie* [Isaak Babel. Biography]. Saint Petersburg, Vita-Nova Publ., 2020, 624 p.

Shteinbuk, F.M. (a). *Zhanrovoe svoeobrazie i vnutrennee edinstvo* "*Konarmii" I.E. Babelya*. Diss. kand. filol. nauk [Genre uniqueness and composition unity of "Cavalry Army" by Isaak Babel. Cand. philol. sci. diss.]. Yalta, 2002, 210 p.

Shteinbuk, F.M. (b). *Ironicheskoe prelomlenie motiva erosa v knige I.E. Babelya* "*Konarmiya"* [The ironic refraction of eros motif in the book by I.E. Babel "Cavalry Army"]. *Literatura v konteksti kultury* [Literature in the Context of Culture], 2002, issue 10, pp. 127-134.

Shteinbuk, F.M. (c). *K problem glavnogo geroya v knige Isaaka Babelya* "*Konarmiya"* [On the problem of the main hero in the book by Isaak Babel "Cavalry Army"]. *Literatura v konteksti kultury* [Literature in the Context of Culture], 2002, issue 8, pp. 29-37.

Shteinbuk, F.M. (d). *O motivakh i toposakh* "*Konarmii" I.E. Babelya* [On motifs and topoi in "Cavalry Army" by I.E. Babel]. *Kultura narodov Prichernomor'ya* [The Culture of Peoples on the Black Sea Coast], 2002, issue 34, pp. 95-98.

Shteinbuk, F.M. (e). *Preryvnost' nepreryvnogo kak osnova kompozitsionnogo edinstva* "*Konarmii" I.E. Babelya* [Interruption of continuity as the basis of the composition unity in "Cavalry Army" by I.E. Babel]. *Literatura v konteksti kultury* [Literature in the Context of Culture], 2002, issue 7, pp. 99-105.

Shteinbuk, F.M. (f). *Tsyklizatsiya yak zasib osyagnennya glybynnykh zmistiv: Na prykladi* "*Kinarmii" I.E. Babelya* [Cyclisation as an approach to comprehend deep content: "Cavalry Army" by I.E. Babel taken as an example]. *Vsesvitnya literatura v serednikh navchalnykh zakladakh Ukrainy* [The World Literature in Secondary Schools of Ukraine], 2002, issue 2, pp. 54-55.

Sokolyanskiy, M. *Kniga novell ili roman? (o zhanre* "*Konarmii" Babelya)* [A book of novellas or a novel? (on the Genre Proof "Cavalry Army" by I. Babel)]. *Problemy suchasnogo literaturoznavstva* [Problems of Modern Literary Criticism], 2012, issue 16, pp. 111-120.

Sukhikh, I. *O zve'zdakh, krovi, lyudyakh i loshadyakh: 1923ß1925.* "*Konarmiya" I. Babelya* [On starts, blood, people and horses: 1923-1925. "Cavalry Army" by Isaak Babel]. *Zvezda* [The Star], 1999, issue 12, pp. 222-232.

Zharnikov, G.S. *Poetika "perekhodnogo mira" v proze Isaaka Babelya (na materiale tsiklov "Konarmiya" i "Velikaya Krynytsa")*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Poetics of "transitional world» in the prose of Isaak Babel (the materials of cycles "Cavalry Army" and "Big Well". Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Samara, 2018, 20 p.

Одержано 3.02.2021.

УДК 821.111-32.09(73)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-9

O. YALOVENKO,
PhD in Philology, Associate Professor
of Department of English and methods of its teaching
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University

FOOD AS A CONCEPT OF CULTURE AND INDIAN CODE IN JHUMPA LAHIRI`S WRITING

У статті проаналізовано кулінарний концепт як індійський гастрономічний код у творчості Джумпи Лагірі (американської письменниці бенгальського походження). Автор статті зауважує, що для героїв їжа слугує умовною мовою та культурним кодом, який розшифровується лише «своїми» – представниками індійської культури. Зазначено, що в контексті транскультурного розуміння їжа та процес її приготування мають особливе значення: звичні домашні страви є синонімом захисту, безпеки, спокою, належності до свого дому; натомість наявність «інших» екзотичних страв дає змогу ознайомитись з кулінарними вподобаннями іншої культури, а також простежити основні подібності та відмінності. Культурні кулінарні відмінності яскраво простежуються на кухні, де герої звикли проводити більшу частину дня і особливо ретельно готувати страви. Потрактування кулінарії як справжнього мистецтва пов'язується з образами маргінальних / порубіжних героїв Джумпи Лагірі: потрібно пам'ятати скільки, коли та які спеції додавати до страв. Як справжні бенгальські жінки, героїні майстерно готують традиційні «свої» страви. В результаті приготування двох десятків страв у кімнатах особливо відчутний запах баранячого карі та пулао (традиційний індійський овочевий плов). «Культурна суміш» простежується на кухні: індійські страви готуються за допомогою американської побутової техніки. Концепт «їжа» уособлює культурний феномен і дозволяє зрозуміти особливості національної індійської кухні; це культурний код, який дає значущу інформацію. Семантичну структуру лексичних одиниць, які наповнюють концепт «їжа» у творах Лагірі, а також культурні та ціннісні аспекти цієї концепції представлено широко. Важливо розрізняти домашню щоденну їжу чи святкові частування та їжу як елемент індійської національної культури. Письменниця докладно описує традиційні індійські страви та звичайні, приготовані нашвидкуруч, щоденні американські. Читач отримує повне уявлення про традиційні святкові страви індійської кухні. Отже, структуру концепту «їжа» може бути подано таким чином: назви традиційної повсякденної їжі (американців і бенгальців) та традиційні американські і бенгальські святкові страви. Їжа безпосередньо пов'язана з гендерною проблематикою. Харчові звички та спосіб приготування визначають ідентичність жінки, а також її відмінність. Їжа підкреслює культурну приналежність жінки: у творах Лагірі показано, що їжа є священним ритуалом та мистецтвом для індійців, на відміну від американської звички втамовувати голод напівфабрикатами. Помітно, що в творах Лагірі дієслово «їсти» має багато синонімів: споживати, їсти, обідати, бути насиченим тощо. Використовуючи таку різноманітність лексико-семантичного ряду одного дієслова, автор розкриває ставлення персонажів до традиційної індійської кухні. Але важливим є не те, який синонімічний ряд слова «їжа» використовує автор, а те, що воно передає індійські кулінарні звичаї та традиції. Виражаючи не значення, а сенс, їжа продовжує залишатися елементом індійської національної культури.

Ключові слова: концепт «їжа», транскультура, індійські іммігранти, маргінальний герой, подвійна свідомість, етнічна ідентичність, традиція.

В статье анализируется кулинарный концепт; индийский гастрономический код в творчестве Джумпы Лагири (американской писательницы бенгальского происхождения). Автор статьи отмечает, что для героев пища служит условным языком и культурным кодом, который расшифровывается только «своими» – представителями индийской культуры. Отмечено, что в контексте транскультурного понимания еда и процесс ее приготовления имеют особое значение: привычные домаш-

© *O. Yalovenko, 2021*

ние блюда являются синонимом защиты, безопасности, спокойствия, принадлежности к своему дому; зато наличие «других» экзотических блюд дает возможность ознакомиться с кулинарными пристрастиями другой культуры, а также проследить основные сходства и различия. Культурные кулинарные различия ярко прослеживаются на кухне, где герои привыкли проводить большую часть дня и особенно тщательно готовить. Трактовка кулинарии как настоящего искусства связывается с образами маргинальных / пограничных героев Джумпы Лагири: нужно помнить сколько, когда и какие специи добавлять в блюда. Как настоящие бенгальские женщины, героини мастерски готовят традиционные «свои» блюда. В результате приготовления двух десятков блюд в комнатах особенно ощутим запах бараньего кари и пулао (традиционный индийский овощной плов). «Культурная смесь» прослеживается на кухне: индийские блюда готовятся с помощью американской бытовой техники. Концепт «еда» олицетворяет культурный феномен и позволяет понять особенности национальной индийской кухни; это культурный код, который дает значимую информацию. Семантическая структура лексических единиц, которые наполняют концепт «еда» в произведениях Лагири, а также культурные и ценностные аспекты концепции представлены широко. Важно различать домашнюю ежедневную пищу или праздничные угощения и еду как элемент индийской национальной культуры. Писательница подробно описывает традиционные индийские блюда и обычные, приготовленные на скорую руку, ежедневные американские. Читатель получает полное представление о традиционных праздничных блюдах индийской кухни. Следовательно, структура концепта «еда» может быть представлена следующим образом: названия традиционной повседневной пищи (американцев и бенгальцев) и традиционные американские и бенгальские праздничные блюда. Еда непосредственно связана с гендерной проблематикой. Пищевые привычки и способ приготовления определяют идентичность женщины, а также ее отличие. Еда подчеркивает культурную принадлежность женщины: в произведениях Лагири показано, что пища служит священным ритуалом и искусством для индийцев, в отличие от американской привычки утолять голод полуфабрикатами. Примечательно, что в произведениях Лагири глагол «кушать» имеет много синонимов: потреблять, есть, обедать, быть насыщенным и тому подобное. Используя такое разнообразие лексико-семантического ряда одного глагола, автор раскрывает отношение персонажей к традиционной индийской кухне. Но важно не то, какой синонимический ряд слова «еда» использует автор, а то, что оно передает индийские кулинарные обычаи и традиции. Выражая не значение, а смысл, еда продолжает оставаться элементом индийской национальной культуры.

Ключевые слова: концепт «еда», транскультура, индийские иммигранты, маргинальный герой, двойное сознание, этническая идентичность, традиция.

Fiction significantly contributes to the cultural experience acquisition, because it introduces the cuisine of other cultural spaces (Indian in our case). It is important that within transcultural communication, national stereotypes that strongly express established culinary features (to eat with the fingers of the right hand, and to sit on the floor with crossing legs, etc.) are not left out.

Literary works that tell about food preferences and tastes, as well as the processes of cooking and tasting are fruitful from cultural-contrastive and transcultural perspectives. It is literary culinary studies that deal with the historical research of food motif, literary conversations staging at the table as well as hospitality, described in the literature, and especially the importance of food in the context of scientifically oriented gender studies.

The plot organization of food (ways of cooking, consumption manner, table customs) is important, which perhaps best traces the cultural differences between “our” and “their” cuisine. Fiction means of describing gastronomic needs determine the different degree of characters` acculturation through the depiction of the processes of culinary addiction: pleasure or satiety of dishes that are still perceived as exotic, or because of the rejection and disgust. The metaphorical weight of each dish, narrative strategies, linguistic symbolization of the differences between the established “our” / “other” dichotomy from a culinary point is significant in this context. It is a metaphor of the symbolic food “absorption” as an expression of attachment (“edible” category) or aversion (“inedible” category) to a new culture.

Jhumpa Lahiri is a prominent figure in the Asian-American tradition. The complex semantics of characters` images, the interweaving of plot lines, intertextual connections, the simplicity of presentation, and the dynamic plot development are characteristic features of her writing.

Lahiri`s works tell about cultural culinary differences and misunderstandings in transculture period. It is on gastronomic grounds that the author reflects the multifaceted “our” / “oth-

er" and "West" / "East" paradigm. The author shows new gastronomic impressions of Indian immigrants: it is about pizza, turkey on Thanksgiving as an alienation symbol from the well-known "our" (rice, dal, stewed vegetables) and approaching the "other" (foreign) (French fries, chips, Coca-Cola, burgers). In this case, the characters` fear of foreign dishes means the inability to be exposed to something, the fear of possible identity loss.

Despite the presence of scientific works of foreign and Ukrainian critics (T. Bhalla [Bhalla, 2012], K. Chatterjee [Chatterjee, 2016], S. Dasgupta [Dasgupta, 2011], N. Friedman [Friedman, 2008], R. Heinze [Heinze, 2007], F. Kral [Kral, 2007], S. Lutzoni [Lutzoni, 2004], B.W. Noelle [Noelle, 2004], A. Rizzo [Rizzo, 2012], A. Shankar Saha [Shankar Saha, 2012], N. Bidasiuk [Бідасюк, 2008], N. Vysotska [Висоцька, 2010], T. Denysova [Денисова, 2004], N. Zhluktenko [Жлуктенко, 2010], I. Kosheleva [Кошелева, 2012] and others), Lahiri`s writing is not fully investigated, which determines further theoretical studies intransculture context.

The purpose of the article is to analyze the culinary concept in the context of the transcultural paradigm in Jhumpa Lahiri`s writing. In the article we used the following *methods*: cultural and historical (defining the role and place of Lahiri`s writing in US literature of the twentieth century), historical and typological (determining the specifics of themes, motifs, images, story features of the writer`s works), functional (clarifying the features of Lahiri`s poetics), hermeneutic (interpretation of various aspects of the literary text), narratological analysis (specifics` analysis of Lahiri`s narrative manner), biographical (revealing the reflection of author`s personal experience in her writing), the principles of postcolonial and decolonial criticism (rethinking the problem of "otherness" in transculture discourse).

Hema and Kaushik. The Indian cultural code is clearly seen in "Hema and Kaushik", from "Unaccustomed Earth" collection (2008). Like a real Bengali waman, the main character`s mother spendsmost of the day in the kitchen. As a result of cooking of two dozen dishes, the smell of mutton curry and pulao (a traditional Indian vegetable pilaf) is especially heard in the rooms. There is a "cultural mix" in the kitchen: Indian dishes are prepared with the help of American household appliances, in particular, a food processor and a toaster, which friesthe bread very much.

Shibani prepares as God. This is not surprising, because Indians give food a special sacred value. Unlike Americans, for whom eating is a hunger quenching only, for Indians, food is a lifelong philosophy. For a Hindu, food is God`s gift, that is why cooking requires special diligence and respect.

In author`s poetics the bipolarity of the transcultural world is dominated, the fact of cultures` interaction and, as a result, the existence of trickster`s image capable to various cultural transformations and reincarnations is emphasized. The trickster is identified with the "mediator, so it embodies the nature`s bifurcation, which he must overcome in himself. Hence the character`s ambiguity and the contradictions in it" [Юнг, 1999]. The trickster image is taken by Shibani when she is going to host Kaushik`s family. The heroine "betrays" her rules, because she puts something unusual on the table – a bottle of "Johnny Walker" whiskey, a favorite drink of Kaushik`s parents. The symbolic "betrayal" is also evident when, every Thursday, after shopping at "The Star Market", she goes to McDonald`s with her husband and buys a hamburger and fried potatoes for Hema.

In order to thank somehow for the hospitality and give Shibani some rest from the kitchen, Kaushik`s parents "take" Hema`s parents to an expensive restaurant where they are treated to steaks with blood and baked potatoes. Kaushik`s parents try to get used to American food Hema`s ones (parents), but Shibani and her husband "do not betray" their principles and do not eat the proposed steak, clearly dividing "our" / "other" cultural line between the families.

In the images of Hema`s parents, the alienation stereotype is particularly significant: parents have never drunk alcohol in their lives. In this context, parents keep some distance from the traditions of the American way of life. No wonder they were a little lost when they needed to buy some bottles of "Johnny Walker" for Kaushik`s parents. Since that time, it has been every night: at about six o'clock, a bottle of known "Johnny Walker" appeared just for Kaushik`s parents.

At the same time, there are transcultural motifs in the images of Hema`s parents, because one day Hema`s father dares to drink some whiskey, surprising everyone present. We are talking

about “softening” of “our” / “other” opposition when there is no dominance of one culture over another. A transcultural subjectivity of the “hyphenated writer”, which consciously or not erases the boundary of dividing “our” / “other”, is important. We mean transculture, and therefore the “openness” of the literature itself, which ceases to be hermetically closed area. Instead, the literature is directed towards overcoming cultural distance by representatives of different traditions. Allowing themselves some whiskey, Hema`s parents are characterized by marginality and, as a result, move away from identifying themselves with one culture only. There is an international identity which is “here” and “there” at the same time.

N. Vysotska notes about an identity that is “not at all given from birth, but is individually minted in a process that is followed by doubt, denial and a constant review” [Висоцька, 2010, p. 49]. This symbolic identity “denial” is seen in Parul`s image (Kaushik`s mother), who becomes a “great American” with her husband. Parul has a short hair, sometimes smokes, wears pants and drinks whiskey while eating (Parul and her husband can allow themselves some whiskey even after dinner, which is of a particular concern to Hema`s parents).Shibani does not share Parul`s refusal of the traditional curry which Parul replaces with American toast. Life and assimilation in the new cultural environment enable the fact that Kaushik`s parents gradually “erode” their culture elements.

When Kaushik`s parents were visiting Hema`s house, the attention of Hema`s parents was focused on dear guests only. The refusalto eat a little more was especially shocking to Hema`s mother (she took it at her own expense, unaware that Parul was particularly attentive to her figure). Hema gets used to the fact that they eat all together, so once she felt hungry and was ashamed to ask her mother to heat food only for her. Being in another cultural environment, Hema`s parents broughttheir own culture to America, along with all its features. In this context N. Vysotska notesthat “immigrants from Asiahave taken refuge in their national enclaves, preserving life style elements and values there” [Висоцька, 2010, p. 303].

Hema`s parents have never invited her to drink tea with adults together. Hema remember: “I was still too young to drink” [Lahiri, 2008, p. 381]. However, Kaushik`s mother emphasizes on Hema`s sufficient independence when the girl prepares school lunch-box for herself: a turkey, some salad and sandwiches. At the same time, Hema`s image is not devoid of duality: abandoning her mother`s meals, the girl is eating American cornflakes and orange juice. Hema “suppresses” her otherness in order to “fit in” with socio-cultural reality. We mean the attempt to flow into the stream and not to divulge your ethnic origin. As a result, the attempt to become “our” suppresses and ousts the notion of a “whole personality” in some way, a person who is “made” of one culture and has an internal unity. This unity is opposite to “blurred identity” notion; the unity does not imply a cultural trap that is often fell into by dual identity representatives.

Indian elements are seen in everyday life. Despite the American way of life with Parul, smells of Indian dishes are clearly heard in Kaushik`s father`s house. Living in a new cultural environment, Chitra, his father`s second wife, still has the conditional connection with the house and creates “her” India in America. She adds used Indian comfort to the American house that was so lacking in the family before. Kaushik sees the table laid with an Indian-patterned tablecloth, something his late mother never did. In the center of the table, instead of the usual fruit vase, he sees stainless steel cutlery, as well as Indian “spicy mango” and “sweet lime” bottles.

Kaushik is amazed when one part of the table is laid only and when he is served tasteless Indian dishes: lushes, semicircular rice, dal and stewed vegetables. The young man does not want to eat his stepmother`s Indian dishes (he even feels hostility towards Chitra), because he is used to eating in a cafeteria or ordering pizza home. The superiority of American over the Indian is traced: in spite of his external otherness, the character intentionally denies the traditions of “his” culture.

Kaushik realizes that being married for the second time, his father returns to “his” Indian way of life. Chitra uses small glassware and in a very formal way places the dishes on the table: “This was the old fashioned, ceremonious way I remembered my grandfathers eating in Calcutta, being treated each day like kings after their morning baths” [Lahiri, 2008, p. 396]. The cultural chasm is also seen when Kaushik doesn`t know how to do it right: to

eat from a glassware or to put some food on a plate? The character is not surprised by the vast variety of dishes but by Chitra`s strange Indian habit not to sit at the table with them; "Chitra hovered over my father and me and the girls, eating privately after we were done, the way our maids would in Bombay" [Lahiri, 2008, p. 401]. Kaushik identifies Chitra with the servants who were in his family in Bombay. One day, Chitra even justifies herself before Kaushik: "I didn't make any for you. Your father told me you like to sleep late when you visit home" [Lahiri, 2008, p. 402].

Often, under the influence of a new culture, established stereotypes and ethnic views change. Accustomed to the American way of life, Kaushik notices some changes in the kitchen, when one day he decides to take a bottle of Scotch (liquor), "All I found there now were boxes of cereal and packets of chanachur brought back from Calcutta" [Lahiri, 2008, p. 398]. Kaushik is surprised that there is no even coffee in their house, because Chitra is used to morning tea and does not understand how to refuse tea in favor of coffee?

Not realizing it herself, Chitra gives Kaushik some American freedom: after the dinner she humbly cleans the table and washes the dishes herself, because even during his mother`s life, it was Kaushik who put dishes in the dishwasher. The character understands that he has to thank Chitra, who agreed to carry the burden of eternal memory of late Parul and to fight her rival forever.

The Namesake. In "The Namesake" Jhumpa Lahiri shows how Bengali celebrations are significantly different from American ones. We mean not ten or twelve people American families used to invite, but about thirty or more. Unlike American women, Ashima does not think about the guests` candidacy in advance, she is pleased with everyone. The circle of her Bengali acquaintances is noticeably widening namely because of common cooking conversations. Women, who like Ashima suffer from nostalgia in a new cultural environment, ask her for advice and recipes for some dishes. Ashima tells them which fish is served in Chinatown, or how they can cook halvah with wheat flakes. Bengalis follow their traditions and visit each other every Sunday to taste shrimp fried in butter and to drink tea with condensed milk. Crossing their feet, they circle down on the floor and sing "their" songs together.

The importance of "his" ritual in character`s life is often emphasized in transcultural writings. Lahiri`s works are particularly illustrative in this context. In almost every author`s work, an Indian ritual plays an important role. Food is associated with the so-called "rice ceremony", when the baby begins to eat solid food. "There is no Baptism for Bengali babies, no ritualistic naming in the eyes of God. Instead, the first formal ceremony of their lives centers aroundthe consumption of solid food" [Lahiri, 2003, p. 30]. "Rice Ceremony" is a kind of act of naming a child; this is a special event for the characters (keeping their home traditions).

Food is the most important topic that is mistakenly considered as an aspect of our material lives, whereas it is a primary model for communication, assessment, coverage and regulation, more informative as it is verbal. During the meal Gogol makes conversation topics which are completely indifferent to his parents. We mean not cooking ones, but also new movie news stories. There is also a talk about museum exhibitions, restaurants, books, and finally, about the New York. The friendly conversation continues even at the empty table, which is unacceptable for the Ganguli family. Empty plates and glasses of wine, bread crumbs create somehow "his" American home warm atmosphere and comfort for Gogol, quite different from his parents` atmosphere.

The circle image is of prime importance in the novel. K. Rapaille points out that "the circle image manifests itself differently in American culture. In particular, the American family meal code – is our circle" [Rapaille, 2007, p. 92]. Americans used to put big dishes in the center of the table. Someone takes the dish and passes it in a circle so everyone can treat it. Within Maxine`s family, Gogol creates "his" American circle, too different from the Indian one. That is why the character has a conscious desire to immerse himself into a foreign / another culture for a few hours.

Gogol becomes a part of the American circle even when, at the end of the dinner, the guests pass on a chocolate to each other. There is a "cultural breakdown" (failure) that allows the "other" to become "our". With such author`s intent, once again Gogol admits himself in the American way of life namely because of eating motif.

D. Sivers notes that "Making dinner is on Code for home in America. Food is secondary" [Sivers, 2008]. That is why very little attention is paid to food quality in America; fast food costs twice as much as books, movies or music. The researcher continues, that "the average American spends six minutes eating dinner. The American Culture Code for food is FUEL" [Sivers, 2008]. We notice the opposite with Gogol`s parents: for Ashima, as well as for the rest of the Hindus food is considered to be "a source of nourishment for all human life`s aspects: physical, mental and emotional" [Кошелева, 2012, p. 78]. Lahiri`s characters create their "little India", which consists of them only and of a few Bengali friends. They continue to eat with their hands, Ashima refuses to drive, and the family never bathes in the river. Gogol eats Indian mother-made traditional dishes out of respect only, as they will never replace the taste of his favourite American pizza and burgers.

Unaccustomed Earth. In "Unaccustomed Earth" characters consider themselves real Americans, but at the same time, something prevents them from "resembling" fully their American peers and, like them, realizing the "American dream". Their Indian root is the symbolic "barrier", as most of the characters try to combine Indian and American cultures at the same time. They appear as marginals who find themselves in a gap between Asian and American reality. This symbolic gap "includes" culinary differences as well. Ruma, the main character, realizes she will not cook Indian food for her father, as her mother once did, she will not stand behind him every night and wait for him to eat, feeling like a servant. The mother always followed the basic life rule: first serve her husband, and only then eat herself.

The character admits that it is easier to be an American woman than an Indian one. Ruma is a "cultural migrant"; she understands that she is different from her mother, who had to meet the Indian "standards" of an ideal wife and never did anything "half". American food has always been a "chemistry" for Ruma's mother, so she taught her daughter to cook Indian food for her son (following the mother's advice indicates Ruma`s "double consciousness"). For Ruma's mother, American children were associated with whims, with colds, with allergies to everything, because of excessive "chemistry" consumption, ie American food.

***Mrs. Sen`s.*** Food as an art is clearly seen in "Mrs. Sen`s". The woman works as a nanny, she takes care of eleven-year-old Eliot.Mrs. Sen is representative of the old diaspora. The heroine continues to "hold on" to "her" home: living in America, she tries to recreate the artificial life to which she is accustomed in Calcutta, as well as to regain her "lost identity". She lives with memories and "hides" behind the past, so as not to notice the chaos, loneliness and inconvenience in her still artificial American house.

Cooking is one of the ways to compensate her symbolic "loss". Eliot often observes the cooking process. An unusual detail for him is a blade brought from India, which Mrs. Sen uses when cutting vegetables. She explains that in India such a blade is in every house.

The warmth of Mrs. Sen's apartment contrasts with the cold of Eliot`s mother`s house, as does the cultural contrast between India and America. As befits a true Indian woman, Mrs. Sen is especially respectful of the guest. So when Eliot's mother returns, the Bengali woman invites her to dinner. Eliot's mother is "alien" to Indian tastes, so she refuses, explaining that she is not used to eating so late. At home, she drinks a glass of wine, eats bread and cheese, and often overeats, so she does not eat the pizza she and her son used to order for dinner.

Unlike Mrs. Sen, Eliot's mother doesn't spend much time in the kitchen; it's easier for her to buy ready-to-eat food. Eliot notices that his mother refuses Indian food not because she has already eaten; in fact, she prefers a hastily prepared American dinner with alcohol.

The boy likes the warmth and comfort of Mrs. Sen's house. He enjoys watching the still-surprising careful cooking process and compares it to the American habit towards semi-finished products. Eliot feels emotionally attached to India because of Mrs. Sen, for whom he has become a confidant (he often witnesses her sadness and homesickness).

Hell-Heaven. A similar cooking motif is seen in "Hell-Heaven". Aparna, main character`s mother, prepares Indian dishes with a special care. Her symbolic "alienation" is seen not in the absence of American friends, but rather in the "incomprehensible" habits of Americans: Thanksgiving was associated with the absorption of a huge amount of tasteless food, and the reason not to go to work; and to finish cooking, when the guests have already arrived, means a bad tone. Mother's life seemed extremely boring to Usha:

her mother never worked, and her life purpose was to serve her daughter and her husband, who did not praise her for delicious food and never used kind words when addressing her.

***Nobody`s Business.*** In "Nobody`s Business" Bengali roots are also clearly seen in the kitchen, as Sang (short for Sangeeta) often eats shallots, goat cheese, peanut butter and rice with a dark red sauce, which includes lime and a red pepper (she did not give up vegetable salad, yogurt, biscuits and American steaks). It is in the kitchen where the "cultural mixing" takes place: the Bengali dishes Sang used to eat with a fork, but not with the fingers of her right hand, asmost Bengalis do.

The "cultural break" is also noticeable when Paul, with whom she rents an apartment, pours tea into the kettle, fills it with boiling water and leaves it all for five minutes to remove the leaves in time. Sang is surprised, because, in her opinion, it is much easier to use a tea bag: it will take half as much time and effort.

Like in India, food is respected in China. In this context D. Sivers notes, that "while the Chinese are eating dinner, they rarely speak with one another. Instead they focus entirely on the food. This is true even at business dinners. One may be in the midst of a spirited conversation about an important deal; when the food comes, all conversation ceases and everyone feasts" [Sivers, 2008]. "In China, dinner is all about the food. Food is cooked in multiple locations (the kitchen, the fireplace, outside, even the bathroom) and it has a hugely prominent place in any Chinese home. Food is hanging, drying, and curing everywhere" [Sivers, 2008].

The semantic structure of lexical units that fill the "food" concept in Lahiri`s works, as well as cultural and value aspects of this concept are widely represented. It is important to distinguish between home-made daily food or holiday treats, and food as an element of Indian national culture. The writer describes in detail the traditional Indian dishes and the usual, hastily prepared, daily American ones. The reader gets a complete picture of the traditional festive dishes of Indian cuisine. Thus, the structure of the "food" concept can be represented as follows: the names of traditional everyday food (Americans and Bengalis) and traditional American and Bengali holiday dishes.

The "food" concept embodies a cultural phenomenon and allows understanding the features of national Indian cuisine; it is a cultural code that gives meaningful information. It is noticeable that within Lahiri`s textthe verb "to eat" has a lot of synonyms: to consume, to guzzle, to have, to lunch, to be full of something, to throw down, etc. Using such a variety of lexical and semantic series of one verb, the author reveals the characters` attitude towards traditional Indian cuisine.

But what important is not what synonymous series of the word "food" the author uses, but that it conveys Indian culinary traditions and customs; much more than just expressing or replacing with a synonym the token "to eat". Expressing not meaning but sense, food continues to be an element of Indian national culture, customs and traditions.

Food is directly connected with gender issues. Eating habits and the way of cooking determine a woman`s identity as well as her difference. Food emphasizes woman`s cultural affiliation: in Lahiri`s writing it is shown that food serves as sacred ritual and art for Indians, in contrast to the American habit of hunger satisfying with semi-finished products.

In order to be a worthy wife, an Indian woman must have several qualities, but first of all, she must be able to cook (she has to know how many spices to add, which ones and when), sew, knit and sing at the same time. As befits a true Bengali women, Lahiri`s heroines spend most of the day in the kitchen and watch the cooking process.

The physiological function of hunger satisfying finds its expression in the following, more important and significant ones, becoming an indicator of such as social, psychological, communicative functions, as a means of establishing and realization of interpersonal connections through joint food consumption, ability or inability, desire or unwillingness to share it.

Apart from the function of the main food product, rice also receives a symbolic meaning, becoming an indicator of wealth which allows one to buy and store it, thereby causing the feeling of well-being, prosperity and satiety. Rice is in the sensitive function of a source of pleasure, joy, both physical and emotional.

Therefore it is necessary to note functional multifacetedness of food. Food and its consumption have a significant characterizing load, directly reflecting the characters` life conditions, the reality in which they are the relationship, both family and social, their dreams and desires.

The linguistic expression of the "food" concept allows us to understand the nature of the cultural meaning attached to the linguistic sign; the culture and traditions are no less important. In our case "food" phenomenon is a separate cultural sphere of life, without which human existence is impossible.

Bibliography

Бідасюк Н. Культурна дислокація іммігрантів двох поколінь у романі Джумпи Лагірі «Тезка». *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філологічні науки*. 2008. Вип. 38. С. 99–102.

Висоцька Н.О. Єдність множинного. Американська література кінця ХХ – початку ХХІ століть у контексті культурного плюралізму. К.: Видавничий центр КНЛУ, 2010. 456 р.

Денисова Т.Н. Глобальне та локальне: параметри культури. Американська література на рубежі ХХ–ХХІ століть / за ред. Т.Н. Денисової. К.: Видавництво Інституту міжнародних відносин, 2004. С. 573–580.

Жлуктенко Н. Прецедентне ім'я «Гоголь» в романі Джумпи Лахірі «Тезко». *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: «Іноземна філологія»*. 2010. № 43. С 43–45.

Кошелева И.Н. Мотив национальной еды в романе Джумпы Лахири «Тезка» (культурологический аспект). *Всероссийский журнал научных публикаций*. 2012. № 2 (12). С. 76–79.

Юнг К.Г. О психологии образа трикстера. Комментарии. Радин П. Трикстер. Исследование мифов североамериканских индейцев с комментариями К.Г. Юнга и К.К. Кереньи. СПб.: Евразия, 1999. С. 265–286. URL: http://ec-dejavu.ru/t-2/Trickster-2.html (Accessed 21 September 2020).

Bhalla T. Being (and Feeling) Gogol: Reading and Recognition in Jhumpa Lahiri`s "The Namesake". *MELUS: Multi-Ethnic Literature of the U.S*. 2012. Vol. 37. Issue 1. P. 105–129.

Chatterjee K. Negotiating Homelessness through Culinary Imagination: the Metaphor of Food in Jhumpa Lahiri`s "Interpreter of Maladies". *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. 2016. Vol. 8. Issue 3. P. 197–205.

Dasgupta S. Jhumpa Lahri`s "Namesake": Reviewing the Russian Connection. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*. 2011. Vol. 3. Issue 4. P. 530–544.

Friedman N. From Hybrids to Tourists: Children of Immigrants in Jhumpa Lahiri`s "The Namesake". *Critique: Studies in Contemporary Fiction*. 2008. Vol. 50. Issue 1. P. 111–128.

Heinze R. A Diasporic overcoat? Naming and Affection in Jhumpa Lahiri`s "The Namesake". *Journal of Postcolonial Writing*. 2007. Vol. 43. Issue 2: Literarure as Resistance: Challenging Religious, Linguistic, Casteist, Racist and Sexist Essentialism. P. 191–202.

Kral F. Shaky Ground and New Territorialities in "Brick Lane" by Monica Ali and "The Namesake" by Jhumpa Lahiri. *Journal of Postcolonial Writing*. 2007. Vol. 43. Issue 1. P. 65–76.

Lahiri J. The Namesake. Boston; New York: A Mariner Book, Houghton Miflin Company, 2003. 195 p.

Lahiri J. The Unaccustomed Earth. New York; Toronto: Manotosh Biswas, 2008. 331 p.

Lutzoni S. Jhumpa Lahiri and the Grammar of a Multi-Layered Identity. *Journal of Intercultural Studies*. 2017. Vol. 38. Issue 1. P. 108–118.

Noelle B.W. Reading Jhumpa Lahiri`s Interpreter of Maladies as a Short Story Cycle. *MELUS: Multi-Ethnic Literature of the U.S*. 2004. Vol. 29. Issue 3–4. P. 451–464.

Rapaille C. The Culture Code: An Ingenious Way to Understand Why People Around the World Live and Buy as They Do. New York: Broadway Book, 2007. 407 p.

Rizzo A. Translation and Billinguism in Monica Ali`s and Jhumpa Lahiri`s Marginalized Identities. *Text Matters*. 2012. Vol. 2. Issue 2. P. 264–275.

Shankar Saha A. The Indian Diaspora and Reading Desai, Mukherjee, Gupta and Lahiri. *CLC-Web: Comparative Literature and Culture*. 2012. Vol. 14. Issue 2. Article 11. P. 1–8.

Sivers, D. The Culture Code – by Clotaire Rapaille. 2008. URL: https://sive.rs/book/CultureCode (Accessed 29 October 2020).

FOOD AS A CONCEPT OF CULTURE AND INDIAN CODE IN JHUMPA LAHIRI`S WRITING

Olha V. Yalovenko, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine)
e-mail: olha.yalovenko@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-9

Key words: *the "food" concept, transculture, Indian immigrants, marginal character, dual consciousness, ethnic identity, tradition.*

The purpose of the article is to analyze the culinary concept with Indian gastronomy code analysis in the context of the transcultural paradigm in Jhumpa Lahiri`s writing (an American writer of Bengali origin). In the article we used the following *methods*: cultural and historical (defining the role and place of Lahiri`s writing in US literature of the twentieth century), historical and typological (determining the specifics of themes, motifs, images, story features of the writer`s works), functional (clarifying the features of Lahiri`s poetics), hermeneutic (interpretation of various aspects of the literary text), narratological analysis (specifics` analysis of Lahiri`s narrative manner), biographical (revealing the reflection of author`s personal experience in her writing), the principles of postcolonial and decolonial criticism (rethinking the problem of "otherness" in transculture discourse).

The author of the article notes that food serves as conditional language for characters and as cultural code that interprets by "ours" only – Indian culture representatives. It is indicated that in the context of transcultural understanding, food and the process of its preparation are of particular importance: usual home-cooked dishes are synonymous of protection, security, peace, belonging to one's home; instead, the presence of "other" exotic dishes makes it possible to get acquainted with the culinary preferences of another culture, as well as to trace the basic similarities and differences.Therefore, cultural culinary differences are found in the kitchen, where the characters are accustomed to spend most of the day and especially carefully prepare the dishes. An interpretation of cooking as a true art is associated with Jhumpa Lahiri`s marginalized / border characters: you need to remember how much, when, and what kind of spices add to the dishes. As a true Bengali women, the characters skillfully prepare "their" traditional dishes. As a result of cooking of two dozen dishes, the smell of mutton curry and pulao (a traditional Indian vegetable pilaf) is especially heard in the rooms. There is a "cultural mix" in the kitchen: Indian dishes are prepared with the help of American household appliances. The "food" concept embodies a cultural phenomenon and allows understanding the features of national Indian cuisine; it is a cultural code that gives meaningful information. The semantic structure of lexical units that fill the "food" concept in Lahiri`s works, as well as cultural and value aspects of this concept are widely represented. It is important to distinguish between home-made daily food or holiday treats, and food as an element of Indian national culture. The writer describes in detail the traditional Indian dishes and the usual, hastily prepared, daily American ones. The reader gets a complete picture of the traditional festive dishes of Indian cuisine. Thus, the structure of the "food" concept can be represented as follows: the names of traditional everyday food (Americans and Bengalis) and traditional American and Bengali holiday dishes. Food is directly connected with gender issues. Eating habits and the way of cooking determine a woman`s identity as well as her difference. Food emphasizes woman`s cultural affiliation: in Lahiri`s writing it is shown that food serves as sacred ritual and art for Indians, in contrast to the American habit of hunger satisfying with semi-finished products. It is noticeable that within Lahiri`s texts the verb "to eat" has a lot of synonyms: to consume, to guzzle, to have, to lunch, to be full of something, to throw down, etc. Using such a variety of lexical and semantic series of one verb, the author reveals the characters` attitude towards traditional Indian cuisine. But what important is not what synonymous series of the word "food" the author uses, but that it conveys Indian culinary customs and traditions. Expressing not meaning but sense, food continues to be an element of Indian national culture.

References

Bhalla, T. Being (and Feeling) Gogol: Reading and Recognition in Jhumpa Lahiri`s The Namesake. *MELUS*: *Multi-Ethnic Literature of the U.S.*, 2012, vol. 37, issue 1, pp. 105-129.

Bidasiuk, N. *Kulturna Dyslocatsia immigrantiv dvoh pokolin v romani Dzhumpy Lagiri "Tezka"* [Cultural Dislocation of immigrants of Two Generations in Jhumpa Lahiri`s "The Namesake"]. *Visnyk Zhytomyrskogo derzhavnogo universitetu imeni Ivana Franka. Filologichni nauky* [Bulletin of Ivan Franko Zhytomyr State University. Philology], 2008, issue 38, pp. 99-102.

Chatterjee, K. Negotiating Homelessness through Culinary Imagination: the Metaphor of Food in Jhumpa Lahiri`s Interpreter of Maladies. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 2016, vol. 8, issue 3. pp. 197-205.

Dasgupta, S. Jhumpa Lahri`s Namesake: Reviewing the Russian Connection. *Rupkatha Journal on Interdisciplinary Studies in Humanities*, 2011, vol. 3, issue 4, pp. 530-544.

Denysova, T. *Globalne ta Lokalne: Parametry Kultury* [Global and Local: Parameters of Culture]. Denysova, T. (ed.). *Amerykanska literatura na rubezhi XX-XXI stolit* [American Literature at the Turn of the 20th–21st Centuries]. Kyiv, Vydavnytstvo Instytutu mizhnarodnyh vidnosyn Publ., 2004, pp. 573-580.

Friedman, N. From Hybrids to Tourists: Children of Immigrants in Jhumpa Lahiri`s The Namesake. *Critique: Studies in Contemporary Fiction*, 2008, vol. 50, issue 1, pp. 111-128.

Heinze, R. A Diasporic overcoat? Naming and Affection in Jhumpa Lahiri`s The Namesake. *Journal of Postcolonial Writing*, 2007, vol. 43, issue 2: Literature as Resistance: Challenging Religious, Linguistic, Casteist, Racist and Sexist Essentialism, pp. 191-202.

Jung, C.G. *O psihologii obraza trikstera. Kommentarii* [On the Psychology of the Trickster Image. Commentary]. Radin, P. *Trikster. Issledovanie mifov severoamerikanskih indejcev s kommentarijami K.G. Junga i K. Keren'i* [Trickster. Study of the Myths of the North American Indians with commentary by C.G. Jung and K. Kerenyi]. Saint Petersburg, Eurasia Publ., 1999, pp. 265-286. Available at: http://ec-dejavu.ru/t-2/Trickster-2.html (Accessed 21 September 2020).

Kosheleva, I. *Motyv nacionalnoi edy v romane Dzhumpy Lagiri "Tezka" (kulturologicheskiy aspect)* [The motif of national food in Jhumpa Lahiri`s "The Namesake" (cultural aspect)]. *Vserosijskij Zhurnal Nauchnih Publikacij* [All-Russian Journal of Scientific Publications], 2012, no. 2 (12), pp. 76-79.

Kral, F. Shaky Ground and New Territorialities in Brick Lane by Monica Ali and The Namesake by Jhumpa Lahiri. *Journal of Postcolonial Writing*, 2007, vol. 43, issue 1. pp. 65-76.

Lahiri, J. The Namesake. Boston, New York, A Mariner Book, Houghton Miflin Company, 2003, 195 p.

Lahiri, J. The Unaccustomed Earth. New York, Toronto, Manotosh Biswas, 2008, 331 p.

Lutzoni, S. Jhumpa Lahiri and the Grammar of a Multi-Layered Identity. *Journal of Intercultural Studies,* 2017, vol. 38, issue 1, pp. 108-118.

Noelle, B.W. Reading Jhumpa Lahiri`s Interpreter of Maladies as a Short Story Cycle. *MELUS: Multi-Ethnic Literature of the U.S.*, 2004, vol. 29, issue 3-4, pp. 451-464.

Rapaille, C. The Culture Code: An Ingenious Way to Understand Why People Around the World Live and Buy as They Do. New York, Broadway Book, 2007, 407 p.

Rizzo, A. Translation and Billinguism in Monica Ali`s and Jhumpa Lahiri`s Marginalized Identities. *Text Matters*, 2012, vol. 2, issue 2, pp. 264-275.

Shankar Saha, A. The Indian Diaspora and Reading Desai, Mukherjee, Gupta and Lahiri. *CLCWeb: Comparative Literature and Culture*, 2012, vol. 14, issue 2, article 11, pp. 1-8.

Sivers, D. The Culture Code – by Clotaire Rapaille, 2008. Available at: https://sive.rs/book/CultureCode (Accessed 29 October 2020).

Vysotska, N. *Yednist Mnozhynnogo. Amerykanska Literatura kinca XX – pochatku XXI stolit u kontekst kulturnogo pluralizmu* [The Unity of the Plural. American Literature of the Late Twentieth – Early Twenty-First Century in the Context of Cultural Pluralism]. Kyiv, Vydavnychii centr KNLU Publ., 2010, 456 p.

Zhluktenko, N. *Precedentne imya "Gogol" v romani Dzhumpy Lagiri "Tezka"* [Precedent name "Gogol" in Jhumpa Lahiri`s "The Namesake"]. *Visnyk Kyivskogo Nacionalnogo Universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Inozemna filologiya* [Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Foreign Philology], 2010, issue 43, pp. 43-45.

Одержано 20.02.2021.

АСПЕКТИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ ПРОБЛЕМАТИКИ СХІДНИХ МОВ ТА ЛІТЕРАТУР

УДК 811.512.162+811.111
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-10

И.Я. ГАНИЕВА,
старший преподаватель кафедры иностранных языков
Азербайджанского Государственного Экономического Университета (г. Баку)

СМЫСЛОВОЕ МНОГООБРАЗИЕ ТОПОНИМОВ В АЗЕРБАЙДЖАНСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ХУДОЖЕСТВЕННОМ СТИЛЕ

Такие семантические средства выражения, как синонимы, антонимы и омонимы широко используются для того, чтобы создать образность в художественном творчестве. В азербайджанских и английских художественных текстах семантическое значение топонимов выражается двумя способами: при помощи их перефразируемых эквивалентов и при помощи их новых и архаичных форм. Синонимические топонимы используются, чтобы избежать повторения одного и того же слова и дать читателю некую информацию о топониме. При необходимости придания образности в художественном стиле, помимо смысловых оттенков топонимов, используются также различные фонетические, грамматические и лексические средства. Разумеется, это стилистическое событие не происходит само по себе. Это то, что возникает из-за различий в подходах писателей и поэтов к словам, а точнее, топонимам. Видимо, и в азербайджанском, и в английском художественном стиле писатели не могли не учитывать коммуникативность, создаваемую лексическим значением топонимов как единицы языка, и стилистические нюансы, выраженные их внутренней семантикой.

Актуальность данной статьи определяется сравнительным анализом семантического значения топонимов на базе конкретного материала двух разносистемных языков (азербайджанского и английского). Цель исследования – определить семантические средства выражения топонимов в рамках художественного текста. Предметом исследования является анализ функционирования топонимов в художественных текстах двух разносистемных языков. Объектом исследования являются топонимы, употребляемых азербайджанскими и английскими писателями. В работе применена комплексная методика исследования, использованы такие методы, как дескриптивный, сравнительный, контекстуальный, стилистический и т. д. Источниками для исследования послужили азербайджанские и английские художественные тексты, а также научная литература по ономастике, стилистике и лексикологии, результаты могут найти применение в чтении спецкурсов, проведении семинарских занятий, написании дипломных и диссертационных работ.

Ключевые слова: топоним, смысловое многообразие, художественный текст, стиль, азербайджанский и английский языки.

Такі семантичні засоби вираження, як синоніми, антоніми та омоніми широко використовуються для того, щоб створити образність у художній творчості. В азербайджанських та англійських художніх текстах семантичне значення топонімів виражається двома способами: за допомогою їх перефразованих еквівалентів і за допомогою їх нових і архаїчних форм. Синонімічні топоніми використовуються, щоб уникнути повторення одного і того ж слова і дати читачеві якусь інформацію про топонім. За необхідності додання образності в художньому стилі, окрім смислових відтінків топонімів, використовуються також різні фонетичні, граматичні та лексичні засоби. Зрозуміло, що ця стилістична подія не відбувається сама по собі. Це те, що виникає через відмінності в підходах письменників і поетів до слів, а точніше, топонімів. Мабуть, і в азербайджанській, і в англійській літературі письменники не могли не враховувати комунікативність, створювану лексичним значенням топонімів як одиниць мови, і стилістичні нюанси, виражені їх внутрішньою семантикою.

© *И.Я. Ганиева, 2021*

Актуальність цієї статті визначається порівняльним аналізом семантичного значення топонімів на базі конкретного матеріалу двох різносистемних мов (азербайджанської та англійської). Мета дослідження – визначити семантичні засоби вираження топонімів у рамках художнього тексту. Предметом дослідження є аналіз функціонування топонімів у художніх текстах двох різносистемних мов. Об'єктом дослідження є топоніми, вживані азербайджанськими та англійськими письменниками. У роботі застосовано комплексну методику дослідження, використано такі методи, як дескриптивний, порівняльний, контекстуальний, стилістичний тощо. Джерелами для дослідження послужили азербайджанські та англійські художні тексти, а також наукова література з ономастики, стилістики та лексикології, результати можуть знайти застосування в читанні спецкурсів, проведенні семінарських занять, написанні дипломних і дисертаційних робіт.

Ключові слова: топонім, смислове різноманіття, художній текст, стиль, азербайджанська та англійська мови.

В формировании образности художественного стиля, помимо метафоры и метонимии, широко используются в качестве семантических средств выражения синонимы, омонимы и антонимы. В данной статье мы проанализируем значение наименований мест, используемых в художественных текстах, посредством синонимических топонимов. **Цель исследования** – определить семантические средства выражения топонимов в рамках художественного текста. В художественной литературе синонимия топонимов по стилю обозначает два типа их использования: а) использование перифрастических эквивалентов топонима, б) использование современных и архаичных форм топонима.

Одной из основных характерных особенностей топонимов является выражение ими одной и той же мысли, сущности посредством разнообразных стилистических оттенков. Как подчеркивает А. Ефимов, синонимы и синонимические средства украшают художественную речь, делают стиль их выражения более богатым и разнообразным [Ефимов, 1961, с. 119]. Именно эта особенность и дает возможность использовать синонимы в соответствии с содержанием речи и местом их применения. Именно поэтому синонимы являются для речи самыми значимыми, важными, наиболее используемыми.

Синонимы являются лексической категорией, однако они также и являются семантико-стилистической категорией. Большинство лингвистов синонимию считают стилистической категорией [Qurbanov, 2005; Брагина, 1986]. И. Гальперин считает, что синонимический стиль является главным, поскольку без этого будет бессмысленным стилистический анализ языковых средств [Galperin, 1977, с. 26].

Использование перифрастических эквивалентов топонимов. Перифрастические эквиваленты топонимов используются как в живом разговоре, так и в литературном языке, а также художественной литературе для предотвращения повторов и для создания определенного стилистически-коммуникативного момента. В художественной литературе иногда автор заменяет топонимические единицы определенными выражениями или перифрастическими эквивалентами. Например, в художественных произведениях вместо *Азербайджан* используют выражение «страна огней», вместо топонима *Баку* – «город ветров», «город нефти», вместо *Мекка и Медина* – «святые земли» и т. д. Использование таких выражений является стилистическим, что еще более усиливает идейность и художественный эффект произведения. Вот несколько примеров:

*"Əsrlər keçmiş, suyun o tərəfində qalan **Yeni Dünyada** onun sənin kimi bəndəsi olan milyon-milyon insanlar, yəni bəşər övladı vəhşi heyvanlar kimi çılpaq və ayaqyalın meşələrdə yaşamışlar. Nəhayət, bu yaxın zamanlarda Xristofer Kolumb gedib **Yeni Dünyanı** tapıb və insanlar oraya yiyələnmişlər"* (*Прошли века, в **Новом Мире**, остававшимся по ту сторону водного пространства, миллионы людей, таких же, как ты, человеческих существ, жили, как дикие звери, голыми и босыми. Однажды, не так давно Христофор Колумб открыл **Новый Мир**, куда стали заселяться люди)* [Axundov, 1987, с. 256]. *"**Neft şəhərinin** bütün məhəlləri kimi Dağlı məhəlləsi də xoş ümidlərlə gözlədiyi əziz günü qarşılamağa hazırlaşırdı"* (*Горский квартал, так же, как и все кварталы **Города нефти**, готовились встретить дорогой для них день с самыми большими надеждами)* [Dağlı, 1992, с. 143]. *"Vaxtilə **Mazutlu şəhəri** bəyənməyən, öz gününü Parisdən belə xaricin bər-bəzəkli əyləncə yerlərində eyş-işrətdə keçirən Gəray ağa, indi yolu əyri-üyrü döngələrdən ötüb keçən, ürəyinə yatmayan bir yerdə məskən salmağa məcbur olmuşdur"* (*Герай Ага, когда-то откровенно не любивший **Город мазута**, проводивший*

все свое время в развлечениях по заграницам, начиная с Парижа, теперь вынужден был поселиться в доме, расположенном среди кривых улочек, и который совсем не был ему по душе) [Rəhimov, 2005, c. 292].

Надо отметить, что большинство перифрастических эквивалентов, используемых в художественном языке топонимов, являются продуктом индивидуального стиля писателя. Поскольку такие перифрастические эквиваленты, являющиеся продуктом воображения писателя, создаются на основе определенных характеристик и качеств топонима, читатель может легко определить, к какому месту он принадлежит. Например, мы находим в художественных текстах слова и выражения, по аналогии с которыми мы определяем истинный смысл: Персиана (Иран), Гомер (Греция), родина Низами (Гянджа), Дербентское море (Каспийское море) и т. д.

*"**Şair Nizaminin gözəl vətəni**, // Qoynunda bəsləyib böyütdü səni" (О, прекрасная **родина поэта Низами**, она взрастила тебя на своей груди. // Приласкали лоб твой звездные небеса, распахнул объятья город с ликом цветов)* [Vurğun, 2005, c. 74].

Как азербайджанский, так и английский литературный язык имеют в отдельности очень красочный, разнообразный художественный стиль, богатый словарный запас. Несомненно, что словарный состав языка – это не просто набор лексических словосочетаний, это, прежде всего, разнообразие лексико-семантических группировок в языковой системе.

«Малое число синонимов в языке любого творца, или представителя художественного пера объясняется скудостью его стиля. Ведь синонимы – это единственное средство, которое помогает мастеру слова предотвратить повторение. В то же время синонимы, используемые для избежания повторения, заменяют искомое слово, но в то же время отличаются своим тонким смыслом» [Cəfərov, 2012, c. 66].

В образцах, приведенных из английской художественной литературы, вместо топонима *США* используется слово «The Colonies» (Колонии), вместо *Америка* – «New World» (Новый мир), вместо топонима *Иерусалим* – «Holy Land» (Священная земля), вместо *Ла Манш* (Английский канал) слово «The Channel» (Канал). Есть ряд графств в средних провинциях Англии (*Bedfordshire, Buckinghamshire, Debyshire, Leicestershire, Northamptonshire, South, West Yorkshire*), вместо них используют выражение «Midland Counties» и т.д.:

*The young man discussed with the elder his plans for the attainment of his position as a farmer on an extensive scale in **the Colonies*** [Hardy, 1978, p. 223]. *Farming either in **the Colonies** or at home was a vacation which would probably afford an independence for him* [Hardy, 1978, p. 172]. *I had been invited to act in a film version of Scott's "The Talisman" would involve spending the summer in **the Holy Land*** [Wain, 1988, p. 334]. ***Rosslyn Chapel** – often called **the Cathedral of Codes** – stands seven miles south of Edinburg, on the site of an ancient Mithraic Temple* [Brown, 2003, p. 464]. *The government in London has asked everyone with a boat to sail across **the Channel**. So I am going to take my little boat across **the Channel*** [Gallico, 2007, p. 18]. *He said he preferred to live in **the Midland Counties*** [Wilde, 1979, p. 115]. *It was a Mediterranean lounging place on **the Channel** and it seemed more imposing than it was before* [Hardy, 1978, p. 463].

Как видно из примеров, как в азербайджанской, так и в английской литературе авторы используют перифрастические эквиваленты топонимов, а также доводят до сведения читателя историческую информацию об этих топонимах. Например, вместо Шуши в азербайджанской литературе говорят Горный город, Крепость (Крепость Шуша), Панах. В английской литературе вместо Соединенных Штатов «Новый мир», «Новая Англия», «Колонии», вместо северо-восточных штатов США (Нью-Йорк, Нью-Гэмпшир Массачусетс, Роуд-Айленд, Коннектикут, Мэн, Вермонт) говорят «Новая Англия» (Новая Англия потому, что первые колонии англичан XVII в. в Америке были созданы в этих штатах). Все это направлено на то, чтобы избежать повторения, а также напомнить читателю историю топонимов, их этимологию.

Вот примеры из азербайджанской и английской литературы:

*"Vücudu-lətifin, ey tağı-sərim, // Eşitdim **Qələdə** bərhəm olubdur. // İztirabə düşüb bu macərandan, // Tamam əhli-**Şişə** pürəm olubdur" (О сказочный вид, о лоза, что обвилась вокруг, // Услышал я, что в **Крепости** случился разгром. // Я заболел от весточки такой, //*

*народ **Шуши** был полностью раздавлен)* [Zakir, 1984, с. 62]. *"Та **dağüstü şəhərdən – Şuşadan** başlamış böyük İstisuya qədər gör vaxtilə neçə-neçə imarətlər qalxacaq, neçə-neçə çarhovuzlar fəvvarə vuracaq, axan sular adamın üzünə bir tale ülkəri kimi güləcəkdir!"* (*Со временем, начиная от **Нагорного города – Шуши**, вплоть до Большого Истису – со временем возвысится много дворцов, будут бить фонтанами родники, журчащая вода будет смеяться в лицо людям, как звезды судьбы)* [Rəhimov, 2005, с. 72].

*I believe there is no society of any kind in **the Colonies**, so when you have made your fortune you must come back and assert yourself in London* [Wilde, 1979, p. 153]. *It passed to me from my **New England** ancestors* [Ibid, p. 59].

Использование современных и архаичных форм топонимов. В азербайджанском и английском языках среди топонимов, как и во всех лексических единицах, широко распространены лексические единицы – синонимические топонимы, фонетическое содержание которых различно, но которые тесно связаны друг с другом. Одним из стилистических моментов топонимии в художественной литературе является то, что писатель использует в своих произведениях полионимическую топонимику, то есть слова, где сочетаются как архаика, так и современное название этого места. В художественных произведениях используют архаичные имена в качестве исторической информации, чтобы напомнить людям историю этих мест. Например: *Шеки-Нуха, Нуху, Гянджа-Аббасабад-Елизаветполь-Кировабад, Габала-Куткашен, Стамбул-Дарсаадат-Константинополь, Тбилиси-Дарушсюруш, Багдад-Дар-эссалам* и другие. Но использовать как древние, так и современные названия топонимии в любом жанре невозможно.

Сами архаизмы также являются стилистическими синонимами; исследователи рассматривают синонимию как основную характеристику стилистики. Смысл синонимов в языке выявляется тогда, когда слова в одной синонимической строке взаимно заменяют друг друга. Поэтому, определяя слова-синонимы, необходимо выявить здесь основные и дополнительные значения. Конечно, было бы неправильно искать какое-то значение в топонимах. Но разные топонимы, называющие объект, являются синонимами друг друга, и это «основной инструмент стиля» [Брагина, 1986, с. 5].

Изучение синонимов очень важно для определения последующего развития и положения топонимов, вошедших в отдельные периоды в лексический состав местных диалектов. На самом деле, использование синонимичных слов предназначено для разъяснения смысла сказанного слова. Однако цель топонимов может быть иной, а точнее, в зависимости от цели писателя, может использоваться древнее и современное название топонима. В этом случае воздействие и разнообразие речи будут еще более значительными. Вот несколько примеров:

*"Ay Molla Nəsrəddin əmi, sən bir insaf əhlisən, biz **Nuxa** camaatı, yəni Şəki camaatı maarif və məktəb üzünə həsrət qalmışıq, səbəb?"* (*О, дядя Молла Насреддин, ты представляешь само милосердие, мы, народ **Нухи**, лишены светоча просвещения и школы. В чем же здесь причина?*) [Məmmədquluzadə, 2004, с. 98]. *"Yeri gəlmişkən, bildir Yəhyahla sizə bir nərdtaxta göndərmişdim. **Nuxada** bir ustaya şəxsən özüm sifariş vermişdim. Bilmirəm xoşunuza gəldi, yoxsa yox?"* (*К слову сказать, в прошлом году я посылал вам с Яхьей нарды. Я лично заказывал их в **Нухе**. Не знаю, понравилось вам или нет)* [Anar, 2004, с. 61].

*"O yıpranmış **Bizansı** // Saqın, düşüntmə əsla!"* (*Эта изношенная **Византия** // Прошу, не думай об этом совсем!)* [Cavid, 1982, с. 386].

Византия была когда-то древним городом Греции, впоследствии стала столицей под именем Константинополь. Византия – это и древнее название Стамбула. Согласно преданию, основа этого города была заложена в VII в. греческим повелителем по имени Бизанс. В 1453 г. город был захвачен турецким султаном Мухаммедом Фатихом и назван Константинополем [Ibid, с. 386].

Поскольку *Византия* считался центром христианства, то его называли также и «Священным городом». Этот архаический топоним можно повстречать и в английских художественных текстах:

*The soldan of **Byzantium** is smiling as they run* [Chesterton, 1958, p. 63].

Nor is there singing school, but studying // Monuments of its of magnificence.

And therefore I have sailed the seas // And come to the holy city of ***Byzantium*** [Amelina, 1985, p. 112]. *Lady, when I shall view the walls // where free* ***Byzantium*** *once arose* [Rosenthal, 1987, p. 559].

В английской художественной литературе можно встретить древние топонимические названия города Лондон, это *Londinos, Londinium*. Например:

On the northern bank of the river lay the place that bore the name of ***Londinos*** [Rutherfurd, 1997, p. 5]. *Literacy was the norm in the Roman city of* ***Londinium*** [Ibid, p. 63].

Т. Гарди в своих произведениях употреблял слова *Ivelchester* – древнее название топонима Ильчестер. Помимо этого, писатель обратился и к архаическому топониму *Wessex* (королевство, расположенное в V веке на юго-западе Англии). Например:

She regretted that she had not remained in the ***Ivelchester*** [Hardy, 1978, p. 108]. *He was admired by the beauty of the city of Wintonchester, aforetime capital of* ***Wessex*** [Ibid, p. 488].

Английские поэты часто используют в своей поэзии топоним *Ausonia*, как старинное название Италии. Использование топонимов в этом стилистико-коммуникативном аспекте характерно и для средневековой английской поэзии.

And fields without a flower, for a warmer France,
With all her vines, nor for ***Ausonia's*** *groves* [Rosenthal, 1987, p. 462].

В нижеследующем стихотворении Дж. Байрон применил вместо топонима Шотландия ее старинное название *Caledonia*, используемое в поэзии:

Yet, ***Caledonia****, beloved are thy mountains,*
Round their white summits through elements war [Abeltina, 1976, p. 64].

Поэт В. Йитс же использовал вместо топонима Ирландия название «Innisfree», как искажение древнего имени «Innisfallen» в ирландской поэзии. Объединив слова «Innis» и «free», автор хочет между строк передать читателям смысл понятия «свободная Ирландия» и донести до них революционный дух, поскольку сам был активным участником кельтской революции.

I will arise and go now and go to ***Innisfree****,*
And a small cabin built there, of clay and wattles made [Amelina, 1985, p. 110].

Фонетические возможности изменения топонимов. При необходимости придания образности в художественном стиле, помимо смысловых оттенков топонимов, используются также различные фонетические, грамматические и лексические средства. Стилистические аспекты топонимов в художественных произведениях можно сгруппировать следующим образом: а) использование топонима на основе фонетических изменений; б) использование топонима в исходном языке, то есть через произношение на том иностранном языке, к которому он принадлежит.

Фонетические изменения в топонимах в азербайджанской стилистике иногда называют «фонетическим искажением». В произведениях искусства поэт или писатель часто намеренно фонетически искажает название места. Конечно, на этот стилистический прием есть определенные причины. Художник слова может исказить топоним, чтобы приспособить его к рифме, вызвать смех, приблизить его к живому разговорному языку или изменить любое его звучание. Использование топонимов в художественном произведении, как и в просторечии, есть известный способ выражения оттенков слов.

«Помимо иностранных слов, претерпевших фонетические изменения при попытке описать невежество, отсталость и неграмотность, в художественном слове используются семантически измененные иностранные слова. Это совершенно естественно. Невежественные люди, случайно услышавшие какое-то иностранное слово и не до конца понимающие его суть, конечно, не способны правильно произнести это слово и употребить его в нужном смысле» [Əfəndiyeva, 1980, с. 208].

В книге Р. Магеррамовой «Язык Сабира» рассмотрены стилистические аспекты ономастических имен, в том числе топонимы, использованные в поэзии великого сатирика М.А. Сабира. Автор разъясняет лингвистические и стилистические особенности произведений М.А. Сабира посредством обращения к истории языка. Исследователь отмечает использование топонима Баку в сатирических произведениях поэта в трех формах: *Badikubə, Bakı, Baku*, топоним Одесса в двух формах: *Ades, Ədes* [Məhərrəmova, 1976, с. 27–29].

Наш анализ показывает, что в творчестве Сабира, помимо искаженных географических названий, встречаются топонимы *Ənqərə* (Анкара), *Məsko* (Москва), *Tiflis* (Тбилиси), *Almanya* (Германия), *Rusiyyə* (Россия).

Примерами фонетически искаженных топонимов, использованных в произведениях Дж. Мамедгулузаде, являются *Firəngistan, Firəng* (Франция), *Parij* (Париж), *Zəngan* (Занджан), *Uruset, Urisiyyət, Rusiyyət* (Россия), *Bolğar* (Болгария), *Qafqaziyyə* (Кавказ), *Əmrstan* (Америка), *Hacıtərxan* (Астрахань) и др. Судя по изложенному, писатель использовал русский топоним в трех формах. Следует отметить, что подобные топонимы часто встречаются в произведениях М.Ф. Ахундова, А. Хагвердиева, Н. Нариманова и других писателей.

Примерами фонетически искаженных топонимов, встречающихся в стихотворениях Г.Закира, являются *Azarbecan* (Азербайджан), *Bağdad* (Багдад), *Qərabağ* (Карабах), *Şəmaxi* (Шемахи), *Şişə* (Шуша), *Baku* (Баку), *Sifahan* (Исфахан) и другие географические названия. Обратимся к примерам из азербайджанской литературы:

*"Qurtar üzündən əhli-**Qərabağın**, ey könül, // Get sərzəmini – **Bakidə** bir qədər keyfə bax! // Səngi-sitəmdən olmadın eymən bu **Şişədə**, // Eylə səfər **Şəmaxiyə**, şəhri-lətifə bax!" (О душа, избавь себя от встречи с народом **Карабаха**, // Езжай в местечко есть такое ты, в **Баки**, повеселись там! // Стал я камня тяжелее в этом **Шише**, // Попутешествуй в **Шемахи**, посмотри на волшебство там!)* [Zakir, 1984, c. 342].

*"Gəl gör, çör-çöp yığan, içdirib, yedirib bəslədiyin qonağın, deyirlər, qardaşın oğlunu azdırıb, özü ilə **Parijə** aparır"* (*Пойдемте, посмотрите, гость, который собирает мусор, которого ты поишь и кормишь, соблазняет племянника и увозит его в **Париж**)* [Axundov, 1987, c. 30]. *"Yazdın qəzetdə fars ilə amadə cəfəngi, // Guya ki, keçib elmdə İran **Firəngi**" (Пишете в газете чушь по-персидски, // Как будто Иран учился науке у **Фиранга**)* [Cabbarlı, 2005, c. 105].

И. Велиева так объясняет причину фонетических и грамматических искажений топонимов в художественных произведениях: «Искажение топонимических единиц в речи в основном связано с их употреблением в простом разговорном стиле. Основная цель искажения при употреблении топонимов – стремление открыть внутренний психологический мир образов, представить другой взгляд на культурную и повседневную жизнь через развитие словарного состава языка, оказать воздействие на мировоззрение читателя. Фонетические различия, связанные с речью, в основном передаются через реальные топонимы. В реальных топонимах искажение речи используется как эмоциональное средство» [Vəliyeva, 2002, c. 120].

Фонетическое искажение топонимов встречается и в английской письменной литературе. Обратимся к примерам из художественных произведений. Отметим, что фонетическое искажение топонимов у английских писателей и поэтов прослеживается в творчестве Т. Гарди. *Abbot's Cernel (Cerne Abbas), Abbotsea (Abbotsbury), Biblioll (Balliol), Blackmoor, Blakemore (Blackmore), Evershead (Evershot), Exonbury (Exeter), Sherton (Sherborne), Port Bredy (Bridport), Roy Town (Troy Town), St Aldhelm's Head (St Alban's Head), Wintonchester (Winchester)* и т.д. Рассмотрим примеры:

*"The village of Marlott lay amid the north-eastern undulations of the beautiful Vale of **Blakemore** or **Blackmoor**"* [Hardy, 1978, p. 48]. *"The city of **Wintonchester**, afortime capital of Wessex had a beautiful landscape"* [Ibid, p.488]. *"Then she descended the steep long hill below which lay the village or townlet of **Evershead**"* [Ibid, p. 378].

В письменной литературе мы часто видим, что иностранные топонимы используются так же, как в языке, к которому они принадлежат. Например, в азербайджанских художественных произведениях пишут *Rossiya, Yevropa, Norvegiya* (Россия, Европа, Норвегия), в английской литературе – *Venezia, Chateau Villette* (Венеция, Шато Виллет) и др. Конечно, писатель делает это не случайно, все используется в конкретных стилистических целях – индивидуализировать язык образа, выразить специфику среды, к которой он принадлежит, точно описать политическую ситуацию того времени и т. д.:

*"Öz məsləhətlərini yoxlayıb bitərəf qalan hökumətlər bunlardır: **Şvetsiya, Norvegiya**, İran"* (*Это правительства, проверившие свои возможности и избравшие нейтралитет – **Швеция, Норвегия**, Иран*) [Məmmədquluzadə, 2004, s. 10]. *"Varlığa nə darlıq. **Rossiyada** da həmişə beşotaqlı lüksdə qalırdı" (А что ему, у него все есть! И в **России** он всегда останавливался в*

пятикомнатном люксе) [Anar, 2004, s. 198]. *"Lazımdır demək ki,* ***Yevropa*** *davası başlanandan bu yana belə-belə xəbərlər ildə bir neçə dəfə çıxıb" (Надо сказать, что с начала* ***Европейского*** *конфликта подобные новости выходили несколько раз в год)* [Məmmədquluzadə, 2004, s. 31].

"Far away in a land where the sky is nearly always blue lies the beatiful city of ***Venezia****"* [Lamb, 1962, p. 30]. *"He was spending his time with the PTC team that had spread through* ***Chateau Villette****"* [Brown, 2003, p. 351].

Таким образом, при создании образности в художественных текстах широко используются художественные средства для получения смысловых оттенков, это синонимы, омонимы и антонимы. Стилистические синонимы, созданные при помощи топонимов, являются неотъемлемыми единицами языка, которые также важны для образного выражении художественного языка. Цель их подбора в соответствии с характером художественной речи, жанра произведения – это избежание повторов, а также предоставление читателю некоторой информации о топониме. Кроме того, смена топонимов в фонетическом отношении, искажение, употребление подобно языку их происхождения служит определенной стилистико-коммуникативной цели, приближая их к живому разговорному языку, выражая просторечные оттенки, создавая представление о внутреннем мире образа, его мировоззрении. На искусство создания топонимической области художественных текстов обоих языков большое влияние оказывают народное творчество и сами создатели художественного произведения, поскольку топонимы могут сохранить в себе обширную и интересную информацию.

Список использованной литературы

Брагина А.А. Синонимы в литературном языке. М.: Наука, 1986. 187 с.

Ефимов А.И. Стилистика художественной речи. М.: Издательство МГУ, 1961. 519 с.

Abeltina R.E. English and American literature. Riga: Zvaigzne Publishing House, 1976. 342 p.

An anthology of the English literature. XX century / ed. by T.A. Amelina. M.: Prosvesheniye, 1985. 288 p.

Anar. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider Nəşriyyat, 2004. 416 s.

Axundov M.F. Bədii və fəlsəfi əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1987. 368 s.

Brown D. The Da Vinci Code. New York: Doubleday, 2003. 490 p.

Cabbarlı C. Əsərləri: [4 cilddə]. Bakı: Şərq-Qərb, 2005. C. 1. 328 s.

Cavid H. Əsərləri: [4 cilddə]. Bakı: Yazıçı, 1982. C. 2. 394 s.

Cəfərov A.G. Nəbi Xəzrinin poetik dili. Bakı: Elm və təhsil, 2012. 143 s.

Chesterton G.K. The Flying Inn. London: Penguin Books, 1958. 288 p.

Dağlı S. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə]. Bakı: Azərnəşr, 1992. C. 1. 384 s.

Əfəndiyeva T.Ə. Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı. Bakı: Elm, 1980. 252 s.

Gallico P. The snow goose and other stories. London: Penguin Active reading, 2007. 76 p.

Galperin I.R. Stylistics. M.: Vysshaya Shkola, 1977. 332 p.

Hardy T. Tess of the D'Urbervilles. London: Penguin Books Ltd., 1978. 538 p.

Məhərrəmova R.C. Sabirin dili. Bakı: Maarif, 1976. 108 s.

Məmmədquluzadə C. Əsərləri: [4 cilddə]. Bakı: Öndər Nəşriyyat, 2004. C. 3. 480 s.

Poetry in English anthology / ed. by M.L. Rosenthal. New York: Oxford University Press, 1987. 1196 p.

Qurbanov A.M. Bədii mətnin linqvistik təhlili. Bakı: Maarif, 2005. 476 s.

Rəhimov S. Seçilmiş əsərləri: [2 cilddə]. Bakı: Avrasiya Press, 2005. C. 2. 312 s.

Rutherfurd E. London. New York: Ballantine Publishing Group, 1997. 1126 p.

Tales from Shakespeare / ed. by Ch. Lamb. M.: Prosvesheniye, 1962. 104 p.

Vəliyeva İ.İ. Bədii ədəbiyyatda üslubi toponimika: filol. üzrə fəlsəfə doktoru dis. Bakı, 2002. 141 s.

Vurğun S. Seçilmiş əsərləri: [5 cilddə]. Bakı: Şərq-Qərb, 2005. C. 2. 248 s.

Wain J. Where the rivers meet. London: Hodder and Stoughton, 1988. 564 p.

Wilde O. Selections: [in 2 volumes]. M.: Progress Publishers, 1979. Vol. 1. 392 p.

Zakir Q. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Yazıçı, 1984. 384 s.

SENSUAL VARIETY OF TOPONYMS IN THE AZERBAIJANI AND ENGLISH LITERARY STYLE

Irada Y. Ganiyeva, Azerbaijan State University of Economics (Azerbaijan)
e-mail: iradaganiyeva@unec.edu.az
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-10

Key words: *toponym, sensual variety, literary text, style, the Azerbaijani and English languages.*

To create figurativeness in literary style such semantic means of expression as synonyms, antonyms and homonyms are widely used. In the Azerbaijani and English literary texts the semantic meaning of toponyms is expressed in two ways: by using their paraphrased equivalents and by using their new and archaic forms. The synonymous toponyms in literature are used to avoid repetition of one and the same word and give the reader certain information about the toponym. If it is necessary to give imagery in the artistic style, in addition to the semantic shades of toponyms, various phonetic, grammatical and lexical means are also used. Of course, this stylistic event does not happen by itself. This is what arises from the differences in the approaches of writers and poets to words, or rather, toponyms. Apparently, in both the Azerbaijani and English literary style, writers could not but take into account the communicativeness created by the lexical meaning of toponyms as units of language, and the stylistic nuances expressed by their internal semantics.

The relevance of this article is defined by the comparative analysis of the semantic meaning of place names on the basis of concrete material of the two languages of different systems (Azerbaijani and English). The aim of the research is to define the semantic means of expression of the place names used within the literary text. The subject of the research is to analyze the function of the place names in the literary texts of the two languages of different systems. The object of the research is the real and fictitious place names used by the Azerbaijani and English writers. In the work the complex technique of investigation is applied and such methods as descriptive, comparative, contextual, stylistic, etc. are used. The Azerbaijani and English literary texts and also scientific literature on onomastic, stylistics and lexicology have been the sources of the research. The results of the work can be applied when teaching special courses, holding seminars, writing research papers and dissertations.

References

Anar. *Seçilmiş əsərləri* [Selected works]. Baku, Lider Publ., 2004, 416 p.

Akhundov, M.F. *Bədii və fəlsəfi əsərləri* [Literary and philosophic works]. Baku, Yazichy Publ., 1987, 368 p.

Efandiyeva, T.A. *Azərbaycan dilinin leksik üslubiyyatı* [Lexical stylistics of the Azerbaijani language]. Baku, Elm Publ., 1980, 252 p.

Jabbarly, J. *Əsərləri: 4 cilddə* [Works: in 4 volumes]. Baku, Sharg-Garb Publ., 2005, vol. 1, 328 p.

Javid, H. *Əsərləri: 4 cilddə* [Works: in 4 volumes]. Baku, Yazichy Publ., 1982, vol. 2, 394 p.

Jafarov, A.G. *Nəbi Xəzrinin poetik dili* [Poetic Diction of Naby Khazry]. Baku, Elm ve tehsil Publ., 2012, 143 p.

Dagly, S. *Seçilmiş əsərləri: 2 cilddə* [Selected works: in 2 volumes]. Baku, Azerneshr Publ., 1992, vol. 1, 384 p.

Gurbanov, A.M. *Bədii mətnin linqvistik təhlili* [Linguistic analysis of the literary text]. Baku, Maarif Publ., 2005, 476 p.

Maharramova, R.J. *Sabirin dili* [The language of Sabir]. Baku, Maarif Publ., 1976, 108 p.

Mammedugluzadeh, J. *Əsərləri: 4 cilddə* [Works: in 4 volumes]. Baku, Ondar Publ., 2004, vol. 3, 480 p.

Rahimov, S. *Seçilmiş əsərləri: 2 cilddə* [Selected works: in 2 volumes]. Baku, Avrasiya Press Publ., 2005, vol. 2, 312 p.

Valiyeva, İ.İ. *Bədii ədəbiyyatda üslubi toponimika*. Filol. üzrə fəlsəfə doktoru dis. [Poetical toponymics in literature. PhD philol. sci. diss.]. Baku, 2002, 141 p.

Vurgun, S. *Seçilmiş əsərləri: 5 cilddə* [Selected works: in 5 volumes]. Baku, Sharg-Garb Publ., 2005, vol. 2, 248 p.

Zakir, G. *Seçilmiş əsərləri* [Selected works]. Baku, Yazichy Publ., 1984, 384 p.

Bragina, A.A. *Sinonimy v literaturnom jazyke* [Synonyms in the literary language]. Moscow, Nauka Publ., 1986, 187 p.

Yefimov, A.I. *Stilistika hudozhestvennoj rechi* [Stylistics of the literary speech]. Moscow, MGU publ., 1961, 519 p.

Abeltina, R. English and American literature. Riga, Zvaigzne Publishing House, 1976, 342 p.

Amelina, T.A. (ed.). An anthology of the English literature. The 20th century. Moscow, Prosvesheniye Publ., 1985, 288 p.

Brown, D. The Da Vinci Code. New York, Doubleday Publ., 2003, 490 p.

Chesterton, G.K. The Flying Inn. London, Penguin Books, 1958, 288 p.
Gallico, P. The snow goose and other stories. London, Penguin Active reading, 2007, 76 p.
Galperin, I.R. Stylistics. Moscow, Vysshaya Shkola Publ., 1977, 332 p.
Hardy, T. Tess of the D'Urbervilles. London, Penguin Books Ltd., 1978, 538 p.
Rosenthal, M.L. Poetry in English anthology. New York, Oxford University Press, 1987, 1196 p.
Rutherfurd, E. London. New York, Ballantine Publishing Group, 1997, 1126 p.
Lamb, Ch. (ed.). Tales from Shakespeare. Moscow, Prosvesheniye Publ., 1962, 104 p.
Wain, J. Where the rivers meet. London, Hodder and Stoughton Publ., 1988, 564 p.
Wilde, O. Selections: in 2 volumes. Moscow, Progress Publ., 1979, vol. 2, 445 p.

Одержано 11.01.2021.

УДК 82.091: 821.512.162+821.512.161
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-11

С.Т. ШАФИЗАДЕ,
младший научный сотрудник
отдела литературы тюркских народов
Института литературы имени Низами
Национальной Академии Наук Азербайджана (г. Баку)

ПРОЦЕСС ГЛОБАЛИЗАЦИИ И ПРОБЛЕМА НАЦИОНАЛЬНОГО ХРАРАКТЕРА В КОНТЕКСТЕ «ВОСТОК – ЗАПАД» (на примере современных турецких и азербайджанских рассказов)

В статье рассмотрены вопросы влияния традиций и теорий глобальной мысли на сущность национальных литератур Азербайджана и Турции. Методы анализа связаны с концептуальным подходом к общим направлениям литературных течений современного художественного слова. В частности это историко-литературный, культурно-исторический, компаративный и типологический методы исследования.

Фактор национальной идентичности, являющийся полной противоположностью глобализации, проявляется в самых разных сферах человеческой деятельности – политике, общественной жизни, литературе, разных областях искусства. Сегодня за национальную идентичность борются как на индивидуальном, так и на общественном уровне. Глобалистская теория и глобалистское мышление в XX в. привели к фундаментальным изменениям в жизни общества. В частности с глобализацией культур связан синтез мировых культурных ценностей, идет процесс появления новых. Развитие этого разнообразия в единстве – единственно возможная историко-философская и политическая парадигма глобализации. Проблема национальной идентичности становится все более актуальной в борьбе между Западом и Востоком. Уже во второй половине XX в. они стали проникать в ее содержание в виде системы различных идей и образов. Это влияние проявлялось через литературные течения (модернизм, постмодернизм, экзистенциализм, феминизм), различные стили и образы, ориентированные на Запад. Негативные аспекты глобализации отрывают художественный образ от этнических корней, национальной идентичности, национальных и моральных ценностей, человек остается один со своими проблемами в глобальном мире. В азербайджанской литературе этот процесс часто называют экзистенциализмом, а в турецкой литературе – varolusçuluk akımı, литературой отчуждения. Писателей-глобалистов объединяет стремление не отставать от этой тенденции; присоединиться к ней в соответствии с требованиями и влияниями инновационных течений, в отличие от традиционализма; быть сторонником идеологии «общекультурных ценностей» глобализма с «мировым человеком», «мировым домом», «светским размышлением», «светской мыслью», «светским художественным стилем».

Ключевые слова: глобализация, литература периода глобализации, азербайджанская и турецкая литература, отчуждение и национальное самосознание.

У статті розглянуто питання впливу традицій і теорій глобальної думки на сутність національних літератур Азербайджану і Туреччини. Методи аналізу пов'язані з концептуальним підходом до загальних напрямів літературних течій сучасного художнього слова. Зокрема це історико-літературний, культурно-історичний, компаративний і типологічний методи дослідження.

Фактор національної ідентичності, що є повною протилежністю глобалізації, проявляється в найрізноманітніших сферах людської діяльності – політиці, суспільному житті, літературі, різних галузях мистецтва. Сьогодні за національну ідентичність борються як на індивідуальному, так і на суспільному рівні. Глобалістська теорія і глобалістське мислення у XX ст. спричинили фундаментальні

© *С.Т. Шафизаде, 2021*

зміни в житті суспільства. Зокрема з глобалізацією культур пов'язаний синтез світових культурних цінностей, йде процес появи нових. Розвиток цього розмаїття в єдності – єдино можлива історико-філософська і політична парадигма глобалізації. Проблема національної ідентичності стає все більш актуальною в боротьбі між Заходом і Сходом. Вже в другій половині XX ст. вони стали проникати в її зміст у вигляді системи різних ідей і образів. Цей вплив проявлявся через літературні течії (модернізм, постмодернізм, екзистенціалізм, фемінізм), різні стилі й образи, орієнтовані на Захід. Негативні аспекти глобалізації відривають художній образ від етнічних коренів, національної ідентичності, національних і моральних цінностей, людина залишається сам на сам зі своїми проблемами в глобальному світі. В Азербайджанській літературі цей процес часто називають екзистенціалізмом, а в турецькій літературі – varolusçuluk akımı, літературою відчуження. Письменників-глобалістів об'єднують прагнення не відставати від цієї тенденції; долучитися до неї відповідно до вимог і впливів інноваційних течій, на відміну від традиціоналізму; бути прихильником ідеології «загальнокультурних цінностей» глобалізму зі «світовою людиною», «світовим домом», «світським роздумом», «світською думкою», «світським художнім стилем».

Ключові слова: глобалізація, література періоду глобалізації, азербайджанська і турецька література, відчуження і національна самосвідомість.

В процессе разработки концепции решения общечеловеческих проблем в современном глобализме формируются два направления: глобалисты (Америка, западные страны), антиглобалисты (восточный мир, за исключением Японии и Китая). Как подчеркивает Фируз Мустафа, «сегодня сторонники глобализации практически видят в ней спасение человечества. Однако антиглобалисты приписывают ей большую часть страданий населения мира» [Мустафа, 2017]. В итоге приверженцы восточных ценностей считают Запад виновником глобализма, а западных – Восток. Есть две общечеловеческие проблемы сложной и многогранной глобализации: 1) очевидные преимущества (мирное использование ядерной энергии, помощь при стихийных бедствиях, борьба с эпидемиями, неграмотностью, охрана исторических и культурных памятников, служба прогнозов погоды); 2) невидимые, но существенные стороны (разрушение национальной идентичности, господство Запада над Востоком, «общечеловеческая культура» в современном мире, правление которой принадлежит глобалистам). Р. Асланова определяет «международную культуру» как совокупность сфер науки, образования, информации, международного права, экономической культуры и т.д., причем «одним из важнейших структурных элементов здесь является наука» [Асланова, 2004, с. 131]. В некоторых случаях интерпретация политики американизации как нового для человечества процесса, западной модели глобализации, как образцовой модели, приводит к необходимости поиска сути этого процесса.

Целью статьи является рассмотрение вопросов идентичности двух культур – восточной и западной в контексте литературного творчества современных турецких и азербайджанских писателей. Влияние глобальных социальных процессов на характер и содержание творчества выражается в сюжетных линиях, характерах героев, их идеалах, нравственных страданиях.

Методы анализа связаны с концептуальным подходом к общим направлениям литературных течений современного художественного слова. В частности это историко-литературный, культурно-исторический, компаративный и типологический методы исследования. Тематика, характер и содержание литературных произведений отражают в себе содержание эпохи. Помимо анализа общетеоретических разработок вопросов отражения в содержании литературных произведений глобальных процессов, нами были отобраны несколько произведений азербайджанских и турецких авторов для конкретного рассмотрения отдельных направлений этого влияния.

О национальной идентичности. Рассмотрим, прежде всего, проблему национальной идентичности. Известно, что «национальная (этническая) идентичность является результатом сознательного восприятия человеком своей принадлежности к определенной нации, социально-психологическим и социокультурным феноменом» [Асланова, 2011].

Известно, что национальная идеология государства основана на идентичности личности. Если индивид остается верным этнокультурным ценностям в контексте мировой культуры, государство, как и этнос, достигает необходимого уровня целостности и самобытности. В противном случае государство исчезнет в процессе динамической глобализации.

Глобализация, служащая глобальной интеграции, сознательно усиливает тенденции вестернизации, создавая большие препятствия для сохранения национальной идентичности, в итоге Запад начинает доминировать над Востоком. В результате формируется человек «западного типа», далекий от всех национальных качеств, национальной идеологии, национальной идентичности, характера, традиций. «Культурное восприятие – это не все те же значения, которые остаются неизменными; все может меняться с течением времени, в зависимости от развития политической, социальной и экономической сфер; идет взаимодействие культур. Путь к здоровой культуре состоит в том, чтобы принять новую форму культуры в соответствии с потребностями эпохи, не останавливая ее, другими словами, «проходить и следовать» за процессом изменений» [Mahiroğulları, 2010].

Проявление национального характера в азербайджанской и турецкой литературе. Рассмотрим рассказ турецкой писательницы Айше Кули «Гулизар». Негативные аспекты профессии модели, пришедшей из западного мира в восточный, нашли отражение в истории молодой девушки по имени Гулизар. Вдохновленный красотой этой стремящейся на Запад модели, Артур создал ее манекен. В попытке найти в лице Гюлизар тайну и загадку красоты турецких женщин мечты мастера Артура были разбиты тяготением Гулизар к Западу, следовавшей западному образу жизни и мышлению. Уродливые черты Запада не только убили красоту, характер, теплоту, моральный дух и поведение Гулизар, но и сделали ее внутренне и внешне более грубой.

«Меня сейчас зовут Гули», – сказала Гулизар.

«Почему же так?» – удивился мастер Артур.

«Дядя Артин, Гулизар звучит как крестьянское имя, и среди моделей, – сказал она, – мы сократили имя до «Гули». Теперь ты будешь называть меня Гули?». «Ты все равно выглядишь как колючка. Если немного подзаработала, это еще не значит, что ты уже повзрослела. Мне очень жаль, что ты постригла тебе волосы. Какие у тебя были красивые волосы, они падали бы тебе на спину, как шелковые занавеси».

«Ой, что поделать, говорят, постриги, и мы постригли. Агентство решает, что нам делать», – сказал Гулизар [Duruel, 2007, с. 562–563].

Верно также то, что большая или меньшая привязанность к национальной идентичности и ценностям отражается в образе жизни, характере и привычках каждого человека. Как видно из рассказа, подчиняющая сила Запада, особенно Европы, достаточно сильно влияет на человека, мыслящего восточными ценностями, отчуждая его от собственного мира и превращая в личность, подчиненную западным идеям. Именно национальная идентичность связывает человека с его корнями, народом, нацией, прошлым и определяет его идентичность. В результате кризиса национальной идентичности на Западе возникает своеобразное чувство ревности к странам Востока (особенно мусульманским), и противостояние в этом смысле западных стран, как тайное, так и явное, более выражено в этом направлении.

Именно потому многовековая история Азербайджана и Турции, их общая судьба, оптимизм в развитии и привязанность к идентичности позволяли им, в отличие от других стран, до сих пор избегать кризисов национальной культуры. По мнению некоторых ученых, единственный способ понять логику и цель глобализации – присоединиться к ней. Однако, несмотря на все эти проблемы, связанные с глобализацией, все страны хотят вступить в процесс глобализации. Дело в том, что ни одно государство не хочет оставаться в стороне от положительных (видимых) сторон этого процесса, веря в многообещающие идеи глобалистов и не желая отставать от общего развития человечества.

В. Омаров считает, что «нет однозначного ответа на вопрос, приносит ли процесс глобализации добро или зло, однако очевидно, что государством правят люди, которые не умеют сочетать традиционные национальные ценности с модернистскими ценностями. Если государство не может четко видеть перспективы своего развития, то глобализация не поможет преобразовать эту страну» [Омаров, 2013, с. 5].

Известно, что, наряду со страхом остаться вне глобального мира, в этой борьбе проявляется также чувство защиты своей национальной идентичности. Несмотря на влияние западного мира, восточной цивилизации несвойственны полная смена и ассимиляция ценностей, начиная с национальной идентичности. В этом процессе борьба направлена толь-

ко на развитие, особенно в том случае, если иностранные культурные ценности борются с ценностями, которые устарели, иррациональны и догматичны. Однако, если эта борьба направлена на разрушение таких ценностей, как национальная идентичность, которая является лицом народа, это – трагическая и пугающая ситуация.

Национальная идентичность, национальные ценности являются неотъемлемой частью каждой национальной культуры. Следует отметить, что вопрос национальной идентичности азербайджанского народа не ограничивается фактором языка и религии, идея «европеизации, тюркизации, исламизации» воспринимается как важнейший фактор становления и укрепления национальной идентичности азербайджанцев. В Турции же развивается неоосманская идеология. Турецкая идентичность, основанная на национальных и культурных ценностях, унаследованных от Османской империи, а также на исламских ценностях, в настоящее время вступает в последующий период модернизации турецкого государства. Мухсин Кадыоглу, автор доктрины «умного тюркизма», известный идеей «думайте глобально, действуйте на национальном уровне», пишет, исходя из общетюркской идеи тюркских государств: «Высшая форма национального сопротивления – это укрепление национального государства. Это не противоречит глобальному мышлению, демократии или толерантности, это право нации на государственность и управление» [Азизли, 2020, с. 91].

Как определяет ЮНЕСКО, для того, чтобы культурное разнообразие было продуктивным, оно должно опираться на взаимный интерес людей друг к другу, принятие чужой культуры, на диалог и духовное взаимообогащение [Kayserli, 2013, с. 310]. Вместе с тем в процессе глобализации, когда национальные культуры взаимодействуют и создают инновации в мировой культуре, есть развитие, но если есть повторение, искажение, критика, то не будет инноваций.

В целом мир и времена меняются, меняются его требования и перспективы. Если есть важный и неизменный результат, то это вера в то, что национальные и моральные ценности являются частью культуры тюркского мира. Эта культура входит в мировую систему культуры. Поэтому в глобализирующемся мире к проблеме национального характера следует подходить как к этнопсихологическому феномену какого-либо народа. Также следует отметить, что один из путей к глобальной цивилизации лежит через многовековые формы упорядоченности и гармонии, через традиции Востока, которые прямо или косвенно являются частью всего мира. Приверженность культурному (духовному) наследию, особенно в восточном мире, оставалась актуальной на протяжении веков. Во многом это связано со склонностью к иррационализму и верой в восточную мистическую философию. В рассказе Вугара Тапдыглы «Когда молчат деревья» восточный мир рассматривается и изучается наряду с национальными культурами, ценностями и традициями, в глубоких слоях рассказанной истории скрыта и описана магическая модель верований Востока, спрятан тайный мир. В рассказе нет изображения или события. В рассказе просто сравниваются верования людей Востока и Запада. Известно, что восточный человек ищет в науке ключ к долголетию и здоровью, вместе с тем не игнорирует традиции и народные поверья.

Однако западный человек не приемлет такой подход. Ведь хотя западный мир подходит к решению любой проблемы на уровне знаний и науки, восточный мир также думает о ценности времени (потому что через верования можно получить результаты быстрее), предпочитая получение нужного результата через народную медицину. В основе Востока лежит традиционализм, а на Западе существующую реальность формируют иные качества. Например, в рассказе лекарства, сделанные тетей Мелек из трав, отражают веру в народную медицину, являющуюся древней системой верований. «Наши соседи, жители поселка, очень выиграли от мазей, сделанных тетушкой Мелек из трав. Она нашла лекарство от неизлечимых недугов» [Тапдыглы, 2010, с. 83]. Эта вера и размышления в рассказе также являются показателем национальной идентичности и национального менталитета. Традиционализм, который до сих пор широко распространен в тюркском мире, имеет большое значение с точки зрения изучения системы народной медицины. «Система магии и колдовства, воплощающая мифические представления о тюрке, является одним из древнейших кодов и символов образа жизни любого этноса, его менталитета, а генетические коды, выраженные в этих символах, образуют сложную систему верований, поведения и знания. Изучение смысловых слоев и глубинного пласта смыслов этой системы знаний превраща-

ет этнопсихологические, моральные, культурные и т. д. ценности наших великих предков в объект исследования. В итоге возникает чрезвычайно важная, значимая проблема» [Хакимова, 2015, с. 3].

Искусство народного врачевания, сформировавшееся как ведущая составная часть системы тюркских материальных и духовных ценностей, наличие таких мыслителей, как Ибн Сина, известного на Западе, как Авиценна, автора произведения «Врачебный канон», формирование теоретических медицинских взглядов было воспринято на Западе как основа медицинских знаний и воспринимается так до сих пор. Это и есть вклад Востока в западный мир цивилизации в период первичной глобализации. Исходя из вышеупомянутой идеи, мы хотим констатировать, что на основе такого синтеза и обмена между народами в процессе глобализации материальное и духовное богатство образует единую мировую культурную систему. Наука играет важную роль в этом образовании как важнейший структурный элемент. Тюркский мир с его богатой историей и культурой остается неотъемлемой частью глобализации и системы интернациональной культуры.

Национально-моральные ценности, унаследованные на протяжении веков от тюркского мира, стали в наше время гарантом не только национального, но и политического существования каждого народа. Вместе с тем следует признать, что создание в процессе глобализации здоровой культурно-духовной среды является очень трудным. Дело в том, что универсальность, новаторство и гармония Европы в сочетании с национализацией, традициями и консерватизмом тюркского мира создают модель мировой культуры, где эти культуры сражаются друг против друга с противоположных полюсов. Сама эта антитеза движет глобализацию вперед. Как отмечает Рахид С. Улусель в своей книге «Глобализация и философско-эстетические проблемы современной литературы», «когда эти тенденции взаимосвязаны, то есть когда они исходят из традиции модернизации, когда они приводят к традиционализму-универсальности, возникает почти идеальный вариант: достигается оптимум в развитии искусства. Практически вся классика основана на этом оптимуме» [Улусель, 2010, с. 134].

У Ф. Мустафы свой подход к проблеме мировой культуры. Как считает автор, на самом деле не существует такой вещи, как «суперкультура», которая полностью изолирована от системы культур, равно как и вне какой-либо культуры. Существование культур может быть в условиях взаимосвязи. Он также отмечает: «Основная цель миссионеров в пропаганде «передовых идей избранных народов», разбросанных по всему миру, которые на самом деле не принадлежат ни к какой сфере культуры, часто заключается в том, чтобы реализовать экспансионистскую политику, внушить империалистические взгляды» [Мустафа, 2017, с. 14–15]. Принимая во внимание политические факторы глобализации, влияющие на процесс создания «общей культуры», можно сделать вывод, что:

1. Глобализация не только подводит черту под «старым», она приносит инновации и разнообразие.

2. Местные культуры сливаются с глобальными доминирующими культурами, а в некоторых случаях исчезают.

3. За этим процессом можно проследить через диалог людей и культур. Следует отметить, что первая инициатива в области подобного диалога пришла с Востока. Прежде всего, идея расширения и углубления диалога между цивилизациями и межкультурного диалога в современном мире была предложена президентом Ирана С. Хатами. Идея была воспринята Генеральным секретарем ООН К. Аннаном, создана рабочая группа из 18 самых известных мировых ученых и общественных деятелей [Асланова, 2004, с. 148].

При подходе к глобализации с точки зрения «общей культуры» проблема и цель литературы, создание национальной литературы, становятся все более актуальными. Литературные процессы также нельзя исключать из хода глобализации. В условиях глобализации национальная литература и творческие люди несут большую ответственность за развитие социальных отношений.

На наш взгляд, к литературному процессу в условиях глобализации следует подходить, исходя из трех аспектов:

1. Глобализация и национальная литература

2. Отношение творческой личности к глобализации.

3. Образ, созданный глобализацией.

Следует отметить, что философско-эстетические, теоретические взгляды на глобализацию не вполне адекватны по отношению к литературе. И азербайджанские, и турецкие писатели пытались раскрыть в своих произведениях историческую сущность глобализации, создав систему идей и образов, рожденных национальной мыслью. Художественное мышление, рожденное опытом обеих стран, могло создать образы и героев, которых они пытались сделать столь же универсальными, сколь и национальными. Изучение глобальных проблем в пространстве глобальной мысли – одна из самых актуальных задач мирового литературного процесса XX в. Вот несколько из них:

1. Время, Вселенная, человек, Бог (Насими, Юнус Эмре и те, кто продолжает эту тенденцию по сей день).

2. «Я», психологический, внутренний мир образа (Анар, Эльчин, Афаг Масуд, Ферид Эдгу, Назли Эрай, Джемаль Шакар и др.).

«Вера в деньги, прагматизм, лицемерие и высокомерие – это одни из болезней, которыми нас заражают западная философия и логика. Вы хотите втянуть меня в атмосферу турецкой любви, нашей любви. Вы говорите, давайте вернемся к нашей турецкой любви. Вы доставляете мне удовольствие воссоединиться с любовью по-тюркски, от которой я был вдали на протяжении многих лет» [Акгюн, 2018, с. 189]. эти слова произносит Сервет, герой произведения «Любовь по-турецки» Мустафы Акгюна, Сарват стал жертвой глобализующегося мира.

Герой, интегрируя себя в глобализованный мир, западный образ жизни, осознает влияние и признаки глобализации или, скорее, западной философии в своей жизни. Как мы знаем, вождение иномарок, роскошь, отдых в Европе, западный образ жизни и взаимозависимость – это услуги и обещания глобализации. Наблюдения показывают, что «страны первого мира» влияют на наименее развитые страны своим научно-техническим развитием. В результате такое проникновение западных ценностей в человеческую жизнь вызвало резкую реакцию восточного общества и способствовало усилению стремления утвердить собственную национальную идентичность.

Этот процесс не остается незамеченным в рассказе о жизни обанкротившегося Сарвата. Пытаясь исцелить рану своего друга простодушным исповеданием, он сказал: «наши сердца не похожи на сердца тех, кто поклоняется деньгам, тех, кто верит в богатство, и тех, кто любит наставления. Они далеки от таких чувств, как эгоизм, лицемерие, миролюбие и гордость. Такие грязные чувства раздеваются. Я люблю тебя чистым сердцем, Богатство. Я люблю тебя всем сердцем. Эта любовь – восточный путь любви. Это любовь по-простому, по-свойски» [Акгюн, 2018, с. 190]. Это признание, верность и любовь по-свойски Бахтияра, друга детства, которого он встретил спустя много лет.

Из этого рассказа следует, что в условиях глобализации Запад со всеми его положительными аспектами (демократизация общества, быстрое распространение информационных инноваций и т. д.) всегда волнует и беспокоит мир, но с точки зрения существования национальных и духовных ценностей в культуре он должен отдать пальму первенства Востоку. Точно так же Невзат Кёсоглу в книге «Глобализация и национальная жизнь» отмечает, что: «в то время, когда вы снова начинаете ощущать тюркское присутствие на Земле, наша национальная культура и мораль находятся под угрозой. Если наши исторические заслуги и открытия в тюркском мире можно оценить в какой-либо форме, то есть ценности, которые мы можем предложить всему миру» [Kösoğlu, 2002, с. 125]. Нельзя сказать, что преодоление разрыва между Западом и Востоком в глобализирующемся мире невозможно. По крайней мере, эти возможности уже проявляются в некоторых сферах культуры в форме синтеза, трансляции, зависимости.

В глобализирующемся мире новые технологические достижения, в том числе непрерывное развитие компьютерных технологий, влияют не только на образ жизни людей, но и на их поведение, характер и существование в целом. Моральная деградация людей, пристрастившихся к технологическим инновациям, известная также как бедствие XXI в., уже создает множество насущных проблем. Обычные мобильные телефоны существенно из-

менили духовный облик людей, социально-экономический и политический ландшафт XXI в. В наши дни средства общения стали частью не только жизни людей, но и образа их мыслей [Мустафа, 2017].

Фируз Мустафа в своем рассказе «Виртуальная жена» как раз показывает подобные преображения в нашей жизни. Герой попадает в ловушку виртуального мира, сталкиваясь с компьютерными инновациями, принесенными глобализацией. Он становится игрушкой виртуального мира с чуждыми восточному мужчине условиями и обязанностями (женщина, которую он встретил в виртуальном мире, ребенок, рожденный в виртуальном мире, а также алименты). Написанный с долей юмора и иронии, этот рассказ захватывает нас своей горькой правдой. В конце герой видит выход из проблемы в апелляции в Европейский суд. Он по-прежнему возлагает свою последнюю надежду на Запад, который поставил его в это затруднительное положение, хотя узы зависимости от него неисчерпаемы. «Сейчас собираю новые документы; на днях я подам апелляцию в Европейский суд. Говорят, есть такое заведение. Еще у меня есть хорошо образованный юрист. Хотелось бы, чтобы они не рассматривали мою жалобу в виртуальном мире» [Мустафа, 2015, с. 353]. В этом глобализованном мире вопрос о прозападной ориентации насущен, как никогда.

Глобализм – это непреодолимый процесс. Он всегда стоит на повестке дня, со своим негативным влиянием на мораль, характер, в целом на психологическое состояние человека. Меняется мир, в котором живет человек, в человеческом мозгу формируется хаос, а герой в духовном мире отправляется на поиски истины. Во многих случаях, когда это не достигается, он считает себя маленьким, бесполезным, бессильным, беспомощным в глобальном мире, склонен к аскетизму, отчуждению, чувство близости смерти становится для него нормальным, и он сталкивается с психологической травмой. Это не только отчуждает человека от национальной идентичности, национального характера, национально-нравственного самосознания, но, как уже отмечалось, создает ряд психологических и моральных проблем.

Список использованной литературы

Азизли Б. Турецкий идеолог прошлого века Мухсин Кадыоглу. Баку: Переводчик, 2020. 416 с.

Акгюн М. Турецкая любовь. Цвета жизни. Баку: Мутарджим, 2018. 236 с.

Асланова Р. Глобализация и культурное разнообразие. Баку: Наука. 2004. 264 с.

Асланова Р. Национальная идея: на пути от символа независимости к будущей модели развития государственности. *Азербайджан*. 2011. № 132. URL: http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/iyun/185427.htm (последнее обращение 23.11.2020).

Мустафа Ф. Виртуальная женщина. Рассказы. Баку: MBM, 2015. 279 с.

Мустафа Ф. Глобализация и культура. 2017. URL: https://www.yazyarat.com/yazi/qloballasma-ve-medeniyyet-2017-11-09-151512 (последнее обращение 23.11.2020).

Омаров В. Азербайджанизм и глобализация. *Свободный Азербайджан*. 2013. 30 апреля. С. 5.

Тапдыглы В. Когда деревья молчат. *Азербайджан*. 2010. № 2. URL: http://archive.azyb.az/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=1443 (последнее обращение 23.11.2020).

Улусель Р. Глобализация и философско-эстетические проблемы современной литературы. Баку: Qoliaf Group, 2010. 164 с.

Хакимова Н. Азербайджанская народная медицина: теория и практика. Баку: Наука и образование, 2015. 304 с.

Duruel N. İnsanlar içinde Bir insan. Sait Faik Hikaye Armağanı Antolojisi (1955–2007). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2007. 672 s.

Kayserli E. Küreselleşme sürecinin ulusal kültür ve sanata etkisi. *Türkiye Araşdırmaları Enstitüsü Dergisi "Erzurum"*. 2013. No. 50. S. 306–318.

Kösoğlu N. Küreselleşme ve milli hayat. Ötüken: Yayınları, 2002. 184 s.

Mahiroğulları A. Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi. *Sosyal. Siyaset Konferansları Dergisi*. 2005. No. 50. S. 1276–1288. URL: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9168 (последнее обращение 23.11.2020).

THE PROCESS OF GLOBALIZATION AND THE PROBLEM OF THE NATIONAL CHARACTER IN THE "EAST – WEST" CONTEXT (on the example of modern Turkish and Azerbaijani stories)

Sima T. Shafizadeh, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan National Academy of Science (Azerbaijan).
e-mail: sima_adass@mail.ru
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-11

Key words*: globalization, literature of the period of globalization, Azerbaijani and Turkish literature, alienation and national identity.*

The factor of national identity, which is the complete opposite of globalization, manifests itself in various spheres of human activity such as politics, public life, literature, and various fields of art. Today, national identity is being fought both at the individual and social levels. Globalist theory and globalist thinking in the twentieth century led to fundamental changes in the life of society. In particular, with the globalization of cultures, a synthesis of world cultural values is observed, the process of the emergence of new ones is underway. The development of this diversity in unity is the only possible historical, philosophical and political paradigm of globalization. The problem of national identity is becoming more and more relevant in the struggle between the West and the East. The article deals with the influence of traditions and the theory of global thought on the essence of the national literatures of Azerbaijan and Turkey. The methods of analysis are associated with a conceptual approach to the general directions of literary trends in the modern artistic word. In particular, these are historical-literary, cultural-historical, comparative and typological research methods. This influence manifested itself through literary movements (modernism, postmodernism, existentialism, feminism), various styles and images oriented towards the West. The negative aspects of globalization tear the artistic image away from ethnic roots, national identity, national and moral values, a person remains alone with his problems, searches for and finds himself in the global world. In Azerbaijani literature, this process is often called "existentialism", and in Turkish literature "varolusçuluk akımı", it is also called "literature of alienation". In the literature, globalist writers are united by the following features: to keep up with this trend; to join this trend in accordance with the requirements and influences of innovative trends, as opposed to traditionalism; to be a supporter of the ideology of "common cultural values" of globalism with "world man", "world home", "secular thought", "secular thought", "secular art style". The world in which a person lives is changing, chaos is formed in the human brain, and the hero in the spiritual world goes in search of truth. In many cases, when this is not achieved, he considers himself small, useless, powerless, helpless in the global world, prone to asceticism, alienation, the feeling of nearness of death becomes normal for him, and he is faced with psychological trauma. This not only alienates a person from national identity, national character, national moral self-awareness, but, as already noted, creates a number of psychological and moral problems.

References

Akgjun, M. *Tureckaja ljubov'. Tsveta zhizni* [Turkish Love. Colors of Life]. Baku, Mutardzhim Publ., 2018, 236 p.

Aslanova, R. *Globalizacija i kul'turnoe raznoobrazie* [Globalization and cultural diversity]. Baku, Nauka Publ., 2004, 264 p.

Aslanova, R. *Nacional'naja ideja: na puti ot simvola nezavisimosti k budushhej modeli razvitija gosudarstvennosti* [National idea: on the Way from the Symbol of Independence to the Future Model of Statehood Development]. *Azerbajdzhan* [Azerbaijan]. 2011, no. 132. Available at: http://anl.az/down/meqale/azerbaycan/2011/iyun/185427.htm (Accessed 23 November 2020).

Azizli, B. *Tureckij ideolog proshlogo veka Muhsin Kadyoglu* [Turkish Ideologist of the Last Century Muhsin Kadıoğlu]. Baku, Translator Publ., 2020, 416 p.

Duruel, N. *İnsanlar içinde Bir insan. Sait Faik Hikaye Armağanı Antolojisi (1955–2007)* [A Person Within People. Sait Faik's Story Anthology (1955-2007)]. Istanbul, Yapı Kredi Yayınları Publ., 2007, 672 p.

Hakimova, N. *Azerbajdzhanskaja narodnaja medicina: teorija i praktika* [Azerbaijani folk medicine: theory and praxis]. Baku, Nauka i obrazovaniye Publ., 2015, 304 p.

Kayserli, E. *Küreselleşme sürecinin ulusal kültür ve sanata etkisi* [Effect of globalization process on national culture and art]. *Türkiye Araşdırmaları Enstitüsü Dergisi "Erzurum"* [Journal of the Institute of Turkic Study "Erzurum"], 2013, issue 50. pp. 306-318.

Kösoğlu, N. *Küreselleşme ve milli hayat* [Globalization and National Life]. Otuken, Yayınları Publ., 2002, 184 p.

Mahiroğulları, A. *Küreselleşmenin Kültürel Değerler Üzerine Etkisi* [The Impact of Globalization on Cultural Values]. *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi* [Journal of Social Policy Conferences], 2005, issue 50, pp. 1276-1288. Available at: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/9168 (Accessed 23 November 2020).

Mustafa, F. *Globalizacija i kul'tura* [Globalization and Culture], 2017. Available at: https://www.yazyarat.com/yazi/qloballasma-ve-medeniyyet-2017-11-09-151512 (Accessed 23 November 2020).

Mustafa, F. *Virtual'naja zhenshhina. Rasskazy* [A Virtual Woman. Stories]. Baku, MBM Publ., 2015, 279 p.

Omarov, V. *Azerbajdzhanizm i globalizacija* [Azerbaijanism and globalization]. *Svobodnyj Azerbajdzhan* [Free Azerbaijan], 2013, April 30, p. 5.

Tapdygly, V. Kogda derev'ja molchat [When the Trees are Silent]. Azerbajdzhan [Azerbaijan], 2010, no. 2. Available at: http://archive.azyb.az/cgi-bin/jurn/main.cgi?id=1443 (Accessed 23 November 2020).

Ulusel, R. *Globalizacija i filosofsko-jesteticheskie problemy sovremennoj literatury* [Globalization and Philosophical and Aesthetic Problems of Modern Literature]. Baku, Qoliaf Group Publ., 2010, 164 p.

Одержано 12.02.2021.

UDC 811.111'43
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-12

F.M. VELIYEVA,
PhD in Philology, Associate Professor
of Translation Theory and Practice Department,
Baku Slavic University (Azerbaijan)

ABOUT THE SYNTACTIC CONSTRUCTIONS AND FEATURES OF THE APHORISMS USED IN AZERBAIJAN LANGUAGE

Цель статьи – изучение синтаксических особенностей афоризмов азербайджанского языка путем определения концепции синтаксических конструкций. На конкретных примерах исследованы простые и сложные предложения, участвующие в формировании афоризмов. В качестве материала исследования избраны художественные тексты на азербайджанском языке, концепция сформирована на основе анализа научно-теоретических подходов и идей относительно афоризмов в современном языкознании. Определено, что при формировании афоризмов активны различные элементы, входящие в понятие синтаксической конструкции. Синтаксические конструкции формируются главным образом на основе словосочетаний и типов предложений и их отношений. Их разнообразие обогащает афоризмы языка. Выявлено, что синтаксические конструкции представляют собой простые и сложные предложения и словосочетания. Анализ афоризмов позволяет определить и предложения, и словосочетания. Исследования синтаксических особенностей азербайджанских афоризмов очень важно с точки зрения определения путей развития языка. Доказано, что основными источниками при формировании и обогащении афоризмов являются определенные типы предложений. В ходе исследования получен ряд интересных научных результатов. При структурном анализе азербайджанских афоризмов выявлена проблема использования метафор. Метафоризация бытия – это свойство человеческого разума, который всегда склонен к образности, это одна из важнейших и необходимых категорий языка. Литературный язык – образный язык, где слово не ограничивается выражением мысли и активно используется в образном описании объективной реальности. Здесь слово выступает в качестве средства создания образа на литературном языке, давая субъективную оценку происходящим процессам, выражая тонкие и глубокие чувства, формируя эстетический вкус читателя, а также эмоционально на него влияя. Одно из значений каждого многозначного слова реально, а остальные – производные, второстепенные или переносные.

Ключевые слова: афоризмы, типы предложений, словосочетания, синтаксические особенности, синтаксическое построение, синтаксическая категория, синтаксические отношения.

Мета статті – вивчення синтаксичних особливостей афоризмів азербайджанської мови шляхом визначення концепції синтаксичних конструкцій. На конкретних прикладах досліджено прості і складні речення, які беруть участь у формуванні афоризмів. Як матеріал дослідження обрано художні тексти азербайджанською мовою, концепцію сформовано на підставі аналізу науково-теоретичних підходів та ідей щодо афоризмів у сучасному мовознавстві. Визначено, що при формуванні афоризмів активні різні елементи, які входять до поняття синтаксичної конструкції. Синтаксичні конструкції формуються головним чином на основі словосполучень і типів речень та їх відносин. Їх різноманітність збагачує афоризми мови. Виявлено, що синтаксичні конструкції являють собою прості і складні речення та словосполучення. Аналіз афоризмів дозволяє визначити і речення, і словосполучення. Дослідження синтаксичних особливостей азербайджанських афоризмів дуже важливе з точки зору визначення шляхів розвитку мови. Доведено, що основними джерелами при формуванні та збагаченні афоризмів є певні типи пропозицій. У ході дослідження отримано низку цікавих наукових результатів. При структурному аналізі азербайджанських афоризмів виявлено проблему використання метафор. Метафоризація буття – це властивість людського розуму, який завжди схильний до образності, це одна з найбільш важливих і необхідних категорій мови. Літературна мова – образ-

© *F.M. Veliyeva, 2021*

на мова, де слово не обмежується вираженням думки і активно використовується в образному описі об'єктивної реальності. Тут слово виступає як засіб створення образу літературною мовою, даючи суб'єктивну оцінку процесам, що відбуваються, висловлюючи тонкі і глибокі почуття, формуючи естетичний смак читача, а також емоційно на нього впливаючи. Одне зі значень кожного багатозначного слова реальне, а решта – похідні, другорядні або переносні.

Ключові слова: афоризми, типи речень, словосполучення, синтаксичні особливості, синтаксична побудова, синтаксична категорія, синтаксичні відносини.

Introduction. Since the founding of society, people have used various forms and methods to express their feelings and thoughts, desires and aspirations, and life activities. Various variants of expression have emerged in order to express this intention, to pass on the life-tested events to future generations, and to absorb them into memory. In the scientific literature, such a concept is called an aphorism. Aphorisms have become an important means of reflecting the traditions, worldview, ethical and moral values of the people who formed it, regardless of the place of its origin, in short, the characteristics of its spiritual world. Let us not forget that the service of aphorisms in the promotion of the spiritual culture, moral values and worldview of each nation is invaluable. It is known that an aphorism is a Greek word meaning a short word, a generalized, exhaustive, deeply meaningful thought, a kind word [Heyat, 1990].

In other words, aphorisms, as well as proverbs, are the shortest way of expressing the people`s way of life, national-spiritual and moral values.

In this article, an attempt is made to determine the role of the syntactic features of the aphorisms of the Azerbaijani language in enriching the expressiveness of the language and replenishing its vocabulary, in the development of semantic shades. To determine the conceptual base of the study, an analysis of the relevant literature was made, literary works were selected as a source of examples of aphorisms. The main emphasis is on the syntactic construction of aphorisms and their role in enriching linguistic meanings.

Discussions. Syntactic features are one of the most important qualities in the formation of aphorisms. Thus, the aphorisms reflected in the lexical fund of our language are composed of sentences with different structures. When we say syntactic features, we mean simple and complex sentences that form aphorisms, as well as types of sentences according to purpose and intonation. "Syntax" comes from the Greek word syntax, which means "compilation, construction, association" Researchers note that the word syntax, like a number of linguistic terms, is used in two terminological senses – both in the sense of science, which deals with the syntactic structure of language, and the science of the syntactic structure of language. The syntactic structure of language is a set and system of rules for combining words in the form of sentences and sentences in the form of text [Khalilov, 2008, p. 3].

It attracts attention in terms of the types of development and richness of syntactic constructions involved in the emergence of aphorisms. Syntactic construction or structure means a set of six concepts – "syntactic connection", "syntactic units", "syntactic function", "syntactic meaning", "syntactic form", "syntactic category".

Syntactic connection refers to the unity of form and content between the components of different parts of speech. Regarding the issue, Buludkhan Khalilov shows in his research: "Words in word combinations and sentences are connected and related to each other in two ways: 1) in terms of meaning (semantics) 2) in terms of grammar (morphological and syntactic). Semantic relations between words include subject, object, attributive, relational relations. When we say grammatical relations between words, we mean the rules of their morphological change and syntactic connection [Khalilov, 2008, p. 6–8].

There are two forms of syntactic relations in the Azerbaijani language – subordination and disobedience. The relationship of subordination is itself generalized in the linguistic literature in three groups: Approach, Reconciliation, and Management. The relation of disobedience manifests itself more among homosexual members, as well as between simple sentences, which act in the formation of complex sentences without disobedience. Syntactic units are a specific piece of related speech characterized by various dimensional integrity features, which can include words, phrases, sentences, and text fragments. Syntactic form is a concept that characterizes the constructive features of syntactic units. Syntactic function can be understood as a set of functions

and roles of syntactic units in speech. Touching upon the development of syntactic constructions in Turkic languages, the researcher Ismayil Kazimov notes that Turkish languages also differ from other languages due to the complexity of syntactic structure. Syntactic constructions in Indo-European languages are often expressed in a simple structure in these languages [Kazimov, 1999]. Researcher Mehman Musayev referred to syntactic constructions in Turkish languages, including Azerbaijani, as clarification, designation, envelope, coordinative-connecting constructions and their different types [Musayev, 2010]. Our purpose in explaining all these facts is to discuss in detail what forms of syntactic constructions are used in Azerbaijani aphorisms and their role in the formation of aphorisms.

Let's take a look at the analysis of the syntactic constructions used in the aphorism "National awakening, national revival, revival of the national spirit is necessary to achieve national freedom" [Pashayev, 2015] taken from the speech of the national leader of the Azerbaijani people Heydar Aliyev. The aphorism, formed in the form of a simple sentence, uses two first types – the national awakening, the national revival, and the third type – the definition of the revival of the national spirit. It should be noted that word combinations are classified into two groups according to the means of expression of the main part, name and verb combinations. The main aspects of noun combinations are noun, nominative number, adjective, infinitive etc.

The main aspect of verb compounds is mainly expressed by indefinite forms of the verb. When we approach from this aspect, we see that in the linguistic literature, the first type of nouns in the explanations of compounds states that in such combinations the subordinate word approaches the main word without adopting any grammatical suffix, and in such combinations the dependent parts mainly perform the defining function. That is, the approach connection between the first type of noun compounds shows itself. In research on approach communication, we read: "No formal-grammatical means are involved in the development of approach communication. The subordinate side of the associations in the approach is marked as the approaching word, and the subordinate side as the approaching word" [Abdullayev, Seyidov, Hasanov, 2007, p. 31]. The first type of noun compounds are analyzed separately during syntactic analysis, with some exceptions (New Year – F.V.). In this case, the dependent parties act more in the assignment function. The revival of the national spirit is expressed by the third type of noun, the main part of the union. Research on the third type of noun compounds states that the first type of nouns of the third type is used with the possessive case, and the second side with the suffixes of affiliation. For example: the door of the house. The third type of noun compounds usually act together as a member of a compound sentence.

It is not grammatically correct to separate them into parts during syntactic analysis. The aphorism also develops the infinitive "to achieve national liberation", which together act as a part of a complex sentence, with the addition of the suffix for example, which is in the position of the envelope of purpose. The following ideas are reflected in the linguistic literature on purpose envelopes. "... Goal envelopes indicate the purpose of an action or the appearance of a sign, and answer one of the questions, why, and for what purpose. Purpose envelopes are expressed in several syntactic forms, including directional case suffixes" [Kazimov, 2004].

Summarizing our views on the aphorism, we can say that this syntactic construction, which manifests itself in the form of a simple sentence, was formed with the participation of both noun and verb conjugations, where it was observed in attributive forms such as national awakening, national revival. In other words, this wise saying is an interesting example of combining different concepts of syntactic construction.

The aphorism of Haji Zeynalabdin Tagiyev, who left an indelible mark on the history of Azerbaijan with his invaluable good deeds, "Bury me under his feet, my head does not know that his feet know" [Bashiroglu, 2012] is very interesting and noteworthy.

If we look at the analysis of the syntactic structure of the aphorism, we see that the phrase is formed in the form of a complex sentence without a cause-and-effect relationship. In Buludkhan Khalilov`s research on cause-and-effect disobedient compound sentences, we read: "... Cause-and-effect sentences consist of two parts: the first is the cause and the second is the result. It is impossible to break this order of the components in a sentence. The message of the components of compound sentences without cause and effect is mostly verbal news" [Khalilov, 2008, p. 258–259]. In the example, phrases such as "under his feet", "he knows his feet", "my

head" were used. Regardless of the expression of the main part, all three of them are third-person pronouns and together act as a syntactic unit, a member of the sentence. One of the interesting forms of the third type of noun conjugation is the expression of the dependent side by pronouns, a fact which is evident in this aphorism.

It is known that some of the aphorisms become common over time, are partially changed and are used when the time comes, as the saying goes. In our opinion, this is one of such examples in the aphorism. It is no coincidence that the people now use such respectful sayings about knowledgeable, educated, talented people as a sign of respect and esteem for them, such as "We don't know his feet" or "His feet are more valuable than ours". Specifically, we can say that this aphorism has a complex syntactic structure.

The following aphorism in the work of Nasreddin Tusi, one of the great thinkers of Azerbaijan, attracts attention with its richness of syntactic constructions: "All of these (that is, living beings) have been created in such a way as to amaze all intelligent people and to praise the wisdom and power of their creators" [Khaja Nasreddin Tusi, 2005]. First of all, it should be noted that the aphorism is formed in the form of a compound sentence with a subordinate clause. That is, it is one of our aphorisms with a complex syntactic construction. Research on the causal branch sentence states: "The causal branch sentence expresses the reason for the action and the sentence in the main sentence. Why? For What?" answers one of the questions. In general, it should be noted that all research shows that subordinate compound sentences are composed of head and branch sentences. The branch sentence serves to explain the reason for the action or sentence in the main sentence.

Cause branch sentences are subordinate compound sentences before the occurrence of both branch sentences. It was also reflected in later studies in which the forms were developed. The study states: "One of the main features of compound sentences with a causal branch sentence is that, as a rule, the branch sentence must express the cause, and the main sentence must express the result obtained on the basis of that cause" [Abdullayev, Seyidov, Hasanov, 2007, p. 338]. All these facts are reflected in the aphorism mentioned above. Thus, the first component, "Each of these (that is, living beings) was created in such a perfect way", is the result of the sentence, and the second component, "Let all intelligent people be amazed and praise the wisdom and power of their creators", indicates the reason for the result.

The example also uses two third types of name combinations, "each of them, the wisdom and power of its creators". It should be noted that the third type of definition is reflected in the research, where there is both coordination and management relationship between the parties to the word combinations. The main indicator of the reconciliation relationship is the affiliation suffixes and person endings, and the main feature of the management relationship is the case suffixes. As can be seen, this wise saying, which we have analyzed above, can also be considered as an example with a very interesting syntactic construction.

Summarizing our thoughts, let's say that the problem of syntactic construction and structure is one of the most interesting areas of our modern linguistics. If it is possible to say so, any speech forms, word combinations, sentences, their forms and texts formed in our language are subject to a certain syntactic regularity. Together, the forms of this regularity serve to create the concept of syntactic construction. As can be seen from the few aphorisms we have analyzed in our article, the concept of syntactic construction or structure is also characteristic of aphorisms and is important in their formation. In our article, we have briefly discussed various issues related to the problem of syntactic construction or structure in aphorisms. Needless to say, this topic is very interesting, deep and rich. If an article covers the whole topic, it is a bit difficult. We continue our research in this direction and will continue in the future. Because aphorisms are not only the passport of our national identity, but also one of the most beautiful and legitimate carriers of the characteristic features of our national linguistics. We think that the study of this problem can also be considered as a real reflection of the rich spiritual culture of the people, their approach to life events.

As it can be seen, the syntactic units that form aphorisms are also based on word combinations and sentence connections. It is no coincidence that researchers note that as a result of the connection and connection between words, two types of syntactic units are formed: word combinations and sentences. Syntactic units include word combinations, simple sentences,

compound sentences and syntactic units [Khalilov, 2008]. Compound sentences are formed on the basis of semantic and grammatical connection of two or more simple sentences. In our article we will give a linguo-structural analysis of aphorisms used in the form of simple and complex sentences, as well as belonging to different types of simple sentences according to purpose and intonation. It is known that in modern Azerbaijani linguistics there are four types of sentences according to purpose and intonation. Quotations, questions, commands and exclamations. Simple descriptive sentences that provide information about objective reality, this or that fact or event of the imaginary world are called metaphorical sentences. In modern times, most of the aphorisms in the Azerbaijani language are in the form of metaphors. Let`s pay attention to some of these aphorisms.

Let`s pay attention to the following aphorism of the national leader of the Azerbaijani people, great leader Heydar Aliyev about our language: "It is the language of each nation that lives and develops its nationality and moral values". Apparently, this aphorism we are talking about is structurally simple, broad, and a metaphorical sentence in terms of purpose and intonation. We know that words, as well as word combinations that are syntactic units, take an active part in the formation of a sentence. In the above aphorism, two types of word combinations are used. The adjective structure "living the nationality and moral values of the people" and the third type of definition of "it is its language".

Let`s pay attention to another wise saying of the great leader about our language. "Not knowing the mother tongue, not appreciating the mother tongue, is undoubtedly a great sin in the eyes of the people". This aphorism is also structurally simple, broad and metaphorical. In the formation of the sentence, the infinitives "not knowing the mother tongue", "not appreciating the mother tongue", the second type of "in front of the people", the first type of "great guilt" noun combinations took part. Again, the aphorism taken from the speech of the great leader "To turn a bribe-taker, a thief into a hero is to betray his people" attracts attention in terms of the richness and expressiveness of syntactic units. So, I used the phrase "to turn a bribe-taker, a thief into a hero" and "to betray his people". Research on masdar components states that, in fact, the concept of verb conjugation in morphology comes to us in the form of a compound in syntax. In other words, the main part of the infinitive is the verb conjugation expressed by the infinitive.

There are very interesting and figurative aphorisms in the work of Jafar Jabbarli, who has a special place and role in the history of Azerbaijani literature. "Every lie we find in his work is hidden behind a more logical, more consistent lie" [Jabbarli, 2005]. The phrase attracts attention with its syntactic feature. The expression "behind the lie" here is formed in the form of a third type of noun combination. In addition, the aphorism has the first type of noun combinations such as "every lie", "consistent lie".

Let`s pay attention to the following verse taken from the works of the well-known Azerbaijani poet Samad Vurgun:

If the world is a house, children are light,

If the son is behind, the girl is beautiful [Vurgun, 2005, p. 197].

This aphorism from the poet`s language is very interesting and noteworthy. Thus, it is not accidental that in the epics "Kitabi-Dada Gorgud" we come across the phrase "The son is the pillar of the house" [Zeynalov, Alizade, 1988].

It is known that since ancient times, the child has been characterized as the most sacred being among the Turks. The poet used this kind attitude to his son in a very figurative way with the language of poetry. Structurally, this wise saying, expressed in the form of a compound sentence with a subordinate clause, is a metaphorical sentence according to its purpose and intonation. Simple sentences that form a complex sentence are associated with the conditional suffix, which in our modern linguistics is characterized as one of the main means of actively participating in the closure of the sides of a subordinate compound sentence. The following aphorism, which is reflected in the work of Huseyn Javid, one of the most prominent representatives of Azerbaijani rhetoric, a prominent poet and playwright, is also very interesting.

Death is as precious as life,

There is life that is more poisonous than death [Hussein, 2005, p. 148].

It should be noted that this aphorism is a compound sentence with a structurally defined branch sentence, and a metaphorical sentence according to the purpose and intonation. It is

known that simple sentences, which form a subordinate compound sentence, depend on each other, and one explains and clarifies the other. The components that make up a subordinate compound sentence are characterized by a head and a branch sentence. A branch sentence serves to explain and clarify a member omitted in the main sentence or expressed by sign pronouns. The branch sentences used in the aphorism, which is formed in the form of a compound sentence with a definite branch sentence above, replace the omission in the main sentence with the branch sentences "as valuable as life and more poisonous than death". Some aphorisms about the Azerbaijani language are formed in the form of question sentences. First of all, it should be noted that "sentences used to learn, clarify, or obtain new information are called question sentences". Gazanfar Kazimov writes about the peculiarities of the question sentence: "If the speaker gives information to the interviewer, the question sentences are intended to know the opinion of the listener, to get information from him, to clarify and enrich the information with his help" [Kazimov, 2004, p. 90].

Let`s take a look at the linguistic analysis of some of these aphorisms. One of the prominent Sufi poets and philosophers of Azerbaijan, Shams Tabrizi, wrote: "How do you know if life is better than gold?" [Muhammadi, 2017] The aphorism attracts attention in terms of expressing the realities of life in a very interesting, figurative language. It should be noted that the first sentence of the aphorism is structurally disobedient, commanding according to purpose and intonation. The second sentence of the aphorism is structurally complex, a question of purpose and intonation.

The whole branch sentence is expressed in the form of a compound sentence, "How do you know that life will not be better than gold?" The question sentence is closed by intonation, which is active in connecting the components of subordinate compound sentences. The following aphorisms of the famous poet are also formed in the form of question sentences. "Does the heart say love to a person, or loneliness?" "What is love; to be a candle fire or to touch a burning fire?"

Aphorisms in the form of question sentences are also interesting in the works of Ashug Alasgar, a prominent figure of Azerbaijani ashug literature. If we pay attention to the following verse taken from the work of the ashug, then what we have said will become clearer.

There is no shortage of life by saying life,
Increases love, kind eyes.
What in the world is wrong to say chor?
Prosperous hearts are sad [Alasgar, 2004].

What is the meaning of saying "Chor" in the given verse? The verse is simple in structure and a question sentence in terms of purpose and intonation. The third type of phrase "Def of the chorus" also took part in the formation of verse. Some of the aphorisms used in the Azerbaijani language are also formed in the form of command sentences. In our modern linguistics, command, request, desire, demand, insistence, admonition, call, etc. Sentences are called command sentences.

Professor Gazanfar Kazimov notes: "...This type of sentence expresses the thoughts, desires and wishes of the speaker, his attitude to work and action in different shades" [Kazimov, 2004, p. 94]. Let`s look at the linguistic analysis of some of these aphorisms. The aphorism of the national leader of the Azerbaijani people, great leader Heydar Aliyev "The pulse should beat with the pulse of the Motherland" is very remarkable. In our opinion, the aphorism is simple in structure, and the purpose is a sentence of command. We know that some of the commandments express the content of advice and desire. The third type of definite article "Pulse of the Motherland" also took part in the formation of the sentence. In addition, the wise words of the great leader "No one can win forever" is one of our most valuable aphorisms.

The aphoristic expressions in the following verse taken from the works of our famous Sufi poet and philosopher Shams Tabrizi and expressed figuratively in the language of poetry are also of interest

If God wrote you to me, you have no escape from me!
But if fate has taken you from me, there is no need to cry [Muhammadi, 2017].

An aphorism, which is expressed in the form of a compound subordinate clause, is an imperative sentence. The first sentence is connected with the conditional conjunction "if" and the conditional suffix – sa2, while the second sentence is connected with the conditional suffix –

sa2. We think that the above-mentioned aphorisms “There is no violation of writing”, “It is impossible to escape the fate of fate”, “What happens is a foothold” and so on. was formed on the basis of the philosopher-poet’s imagination approach to the ideas expressed in proverbs and aphorisms.

At the same time, the philosopher wrote in the poet`s work, “If I am golden, everyone knows my value. Let me be a simple iron... Let only the one who understands my value know!”, “O my orphan heart, stop thinking sadly... Shut up and be patient... May my Lord ask for the account of your tears”; We are witnessing the use of aphorisms in the form of command sentences, such as “You make your rights lawful...”.

We are witnessing the development of aphorisms in the form of command sentences in the works of the powerful master of words of the Renaissance Azerbaijani literature, philosopher and poet Nizami Ganjavi. Let’s pay attention to the following verses from the poet’s work:

Choose single words, less talk, less religion,
Let the world be adorned with a few words.
The pearl of a few words does not have a single meaning,
Most literally, bricks are not the only price [Aliyev, 1991].

If we pay close attention to the linguistic analysis of the above verses, we will see that all the verses are composed of command sentences.

Some of the aphorisms used in the Azerbaijani language are also formed in the form of command sentences. In our modern linguistics, “sentences that express an opinion are called exclamation points”. Professor Gazanfar Kazimov writes: “Quotations, questions and commands can be pronounced in a high tone, just as they are pronounced in an ordinary tone, and can be filled with emotion, and then exclamation sentences are formed” [Kazimov, 2004, p. 97].

Although few in our language, aphorisms in the form of exclamation marks are also found. We think that in the works of the great Azerbaijani poet Samad Vurgun, “Time is a mother to us! We are the children of the mother” [Vurgun, 2005] can be an example of aphorisms formed in the form of exclamation sentences according to purpose and intonation.

Let`s pay attention to another wise saying in the legacy of another Azerbaijani thinker, Nasreddin Tusi. “The key to man’s happiness and unhappiness, the steering wheel of perfection and imperfection, has been placed at the disposal of his mind and will”. When we look at the linguistic analysis of this aphoristic phrase, we see that the expression is formed in the form of a homogeneous, simple, broad sentence. Research on homosexual members found that they were related to the same member within the sentence and answered the same question.

It is interesting that the principles are structurally complex and are composed of type III and II definitions, the key to human happiness and unhappiness, the steering wheel of perfection and imperfection. Research on compound sentence members states that they consist mainly of word combinations. In this regard, Gazanfar Kazimov writes: “...both sides of the second type of definite phrases together become members of this or that sentence, as well as in the complex clause” [Kazimov, 2004, p. 113]. In Buludkhan Khalilov’s research, we read: “The structure is simple and complex in principle. In simple clauses it is expressed by a lexical unit, ie simple, corrective and compound words, in complex clauses it is expressed by type II, III word combinations, verb adjectives and infinitives” [Khalilov, 2008, p. 99]. Based on the explanations of both researchers, it becomes even clearer why the principles used in the above aphorism are structurally complex. At the same time, the role of such words as man, happiness, unhappiness, perfection, imperfection, steering wheel, will, authority in the formation of aphorisms and imagery is undeniable. It is interesting that from these words, happiness-unhappiness, perfection-imperfection, acting as lexical antonyms, led to an increase in the impact of the aphorism, the formation of emotionality.

Results. As a result, it should be noted that our article discusses the linguistic analysis of a number of syntactic units that play an important role in the formation of aphorisms. There is no doubt that simple and complex sentences, syntactic construction in our language attract attention with their richness of structured aphorisms. Such aphorisms attract attention not only because of their syntactic structure and syntactic construction but also because they are developed depending on the purpose and intonation. Of course, it is difficult to talk about all of them in one article.

Conclusions. According to our investigations about the syntactic features of aphorisms in Azerbaijani we can say that this field is one of the main, rich, interesting part of our language. Therefore the study of the syntactic features, also the syntactic construction of the aphorisms involved in the article allowed us to come across very colorful and interesting facts. The study of aphorisms obtained and researched from the works of prominent personalities of our people in the context of modern linguistics is relevant. We think that the research carried out in the field of studying the syntactic features, also the syntactic construction of Azerbaijani aphorisms is one of the problems arising from the requirements of the day and very important for our linguistics. We must note this article isn1t the last research on this field. So in future we will imrove such investigations about them and try to get new and interesting scientific facts. Because it is very important for us in learning the previuos time of our language but also the ancient traditions of our our nation and the same time the great and rich history of our country.

Bibliography

Abdullayev A., Seyidov Y., Hasanov A. Modern Azerbaijani language. Part IV. Syntax. Baku: East-West, 2007. 424 p.

Alasgar A. Works. Baku: East-West, 2004. 400 p.

Aliyev S. Man is behind his waist (Thoughts on life, universe, nature in N. Ganjavi`s heritage). Baku: Yazıçı, 1991. 176 p.

Bashiroglu A. Everyone`s favorite (about H.Z. Tagiyev). Baku: Taknur, 2012. 111 p.

Heyat J. Azerbaijan oral folk literature. Baku: Azerbaijan State Publishing House, 1990. 160 p.

Hussein C. Works: in 5 volumes. Baku: Lider, 2005. Vol. 3. 304 p.

Jabbarli J. Works: in 4 volumes. Baku: East-West, 2005. Vol. 1. 328 p.

Kazimov I. The language of the Akhiska (Meskhetian) Turks. Baku: Elm, 1999. 278 p.

Kazimov Q.Sh. Modern Azerbaijani language. Syntax. Baku: Aspoliqraf LTD, 2004. 496 p.

Khalilov B. Lexicology of modern Azerbaijani language. Baku: Nurlan, 2008. 442 p.

Muhammadi M. Shams and Mevlana. Baku: Baku Book Club, 2017. 96 p.

Musayev M. Syntax of complex sentences in Turkish literary languages. Baku: The world of books, 2010. 403 p.

Nasreddin Tusi Khaja. Moral prose. Baku: Lider, 2005. 280 p.

Pashayev H. Heydar Aliyev – forever as Azerbaijan. *People`s Newspaper*. 2015. 11 December. № 273. P. 6.

Vurgun S. Selected works: in 5 volumes. Baku: East-West, 2005. Vol. 2. 248 p.

Zeynalov F. Alizade S. Kitabi-Dada Gorgud. Baku: Yazichi, 1988. 265 p.

ABOUT THE SYNTACTIC CONSTRUCTIONS AND FEATURES OF THE APHORISMS USED IN AZERBAIJAN LANGUAGE

Fatıma M. Velıyeva, Baku Slavic University (Azerbaijan)
e-mail: veliyeva.veliyeva2018@mail.ru
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-12

Key words: *Aphorisms, the types of sentence, word combinations, syntactic features syntactic construction, syntactic category, syntactic relations.*

The purpose of the article is to study the syntactic features of the aphorisms of the Azerbaijani language through the definition of the concept of syntactic constructions in the Azerbaijani aphorisms. Simple and complex sentences involved in the formation of aphorisms are studied using specific examples. Literary texts in the Azerbaijani language have been selected as a research method, the concept has been formed on the basis of an analysis of scientific and theoretical approaches and ideas regarding aphorisms in modern linguistics. It is determined that in the formation of aphorisms, various forms are active, which are included in the concept of syntactic construction. Syntactic constructions are formed mainly on the basis of phrases and types of sentences and their relationships. Their diversity also enriches the aphorisms of the given language. It has been revealed that syntactic constructions are simple and complex sentences and phrases. Analysis of aphorisms allows one to determine both sentences and phrases. The study of the

syntactic features of Azerbaijani aphorisms is very important from the point of view of determining the ways of language development. It has been proven that the main sources for the formation and enrichment of aphorisms are certain types of sentences. The study has yielded a number of interesting scientific results. The structural analysis of Azerbaijani aphorisms has revealed the problem of using metaphors. The metaphorization of being is a property of the human mind, which is always prone to imagery, and is one of the most important and necessary categories of language. Literary language is a figurative language where the word is not limited to the expression of thought and is actively used in the figurative description of objective reality. Here the word acts as a means of creating an image in the literary language, giving a subjective assessment of the ongoing processes, expressing subtle and deep feelings, forming the reader's aesthetic taste, as well as emotionally influencing him. One of the meanings of each polysemantic word is real, and the rest are derivatives, secondary or figurative. For example, if we think of the word "cold" in the expression "cold wind" as a word with a real meaning, then it is clear that the word "cold" with the same content in the combinations "cold attitude" or "cold gaze" has a more figurative meaning ...

References

Abdullayev, A., Seyidov, Y., Hasanov, A. Modern Azerbaijani language. Part IV. Syntax. Baku, East-West Publ., 2007, 424 p.

Alasgar, A. Works. Baku, East-West Publ., 2004, 400 p.

Aliyev, S. Man is behind his waist (Thoughts on life, universe, nature in N. Ganjavi's heritage). Baku, Yazıçı Publ., 1991, 176 p.

Bashiroglu, A. Everyone`s favorite (about H.Z. Tagiyev). Baku, Taknur Publ., 2012, 111 p.

Heyat, J. Azerbaijan oral folk literature. Baku, Azerbaijan State Publishing House, 1990, 160 p.

Hussein, C. Works: in 5 volumes. Baku, Lider Publ., 2005, vol. 3, 304 p.

Jabbarli, J. Works: in 4 volumes. Baku, East-West Publ., 2005, vol. 1, 328 p.

Kazimov, I. The language of the Akhiska (Meskhetian) Turks. Baku, Elm Publ., 1999, 278 p.

Kazimov, Q.Sh. Modern Azerbaijani language. Syntax. Baku, Aspoliqraf LTD Publ., 2004, 496 p.

Khalilov, B. Lexicology of modern Azerbaijani language. Baku, Nurlan Publ., 2008, 442 p.

Muhammadi, M. Shams and Mevlana. Baku, Baku Book Club Publ., 2017, 96 p.

Musayev, M. Syntax of complex sentences in Turkish literary languages. Baku, The world of books Publ., 2010, 403 p.

Nasreddin Tusi, Khaja. Moral prose. Baku, Lider Publ., 2005, 280 p.

Pashayev, H. Heydar Aliyev - forever as Azerbaijan. *People`s Newspaper*, 2015, 11 December, no. 273, p. 6.

Vurgun, S. Selected works: in 5 volumes. Baku, East-West Publ., 2005, vol. 2, 248 p.

Zeynalov, F. Alizade, S. Kitabi-Dada Gorgud. Baku, Yazichi Publ., 1988, 265 p.

Одержано 11.02.2021.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЛІНГВІСТИКИ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЇ

UDC 811.111
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-13

L.V. BAKHMAT,
PhD in Pedagogy, Associate Professor
at the Foreign Philology Department,
Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy'
of Kharkiv Regional Council

V.V. PANCHENKO,
PhD in Pedagogy, Senior Lecturer
at the Foreign Philology Department,
Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy'
of Kharkiv Regional Council

O.O. NOSACH,
Lecturer at the Foreign Philology Department,
Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy'
of Kharkiv Regional Council

LANGUAGE CHANGES, LESSONS OF COVID-19 AND CORONEOLOGISMS

Мова постійно змінюється та розвивається, а її словниковий склад відображає віхові події суспільного життя. У всьому світі лінгвісти поділяють думку, що такі зміни можуть позитивно впливати на мову та сприяти її осучасненню або, навпаки, мати негативні наслідки, порушуючи існуючі мовні норми. Численні урядові та громадські організації зацікавлені у забезпеченні зрозумілості англійської мови для широкого загалу як мови міжнародного спілкування, однак водночас статус лінгва-франка не може не позначитися на її словниковому складі, який постійно поповнюється новими значеннями вже існуючих слів або зовсім новими лексемами. Зміни граматичних конструкцій (наприклад, вживання герундію замість інфінітиву) або орфоепічних норм потребують більш тривалого часу і відбуваються поступово, як Великий зсув голосних. Наразі лексичні зміни фіксуються у словниках з невеликою затримкою, але легко відстежуються в онлайн-версіях. Щорічно до англомовних словників потрапляє 800–1000 нових слів або додаткових значень. Насправді за цей період з'являється у п'ять разів більше новоутворень, однак вони не входять до широкого вжитку і не задовольняють критерії лексикографів. До 2019 р. більшість новацій у сфері лексики стосувалися технологічних проривів. Однак у 2020 р. безпрецедентну увагу привернула до себе медицина через пандемію, яка спочатку виникла у м. Вухань, КНР, а з часом охопила весь світ. Зараз немає жодного континенту, де не було б зафіксовано спалахів COVID-19. Тож не дивно, що наприкінці 2020 р. більшість англомовних словників визнали словами року номінації, пов'язані з COVID-19, який невідворотно змінив стиль життя та реальність. Отже, наша доробка має на меті простежити лексичні зміни, спричинені спалахом коронавірусу, та проаналізувати новостворені лексеми. У дослідженні використовувалися такі методи: лінгвістичний аналіз, спостереження, математичні розрахунки. Завдяки Інтернету та значному впливу соціальних медіа новоутворені слова та фрази швидко розлітаються по всьому світу, причому деякі з них походять від хештегів. Аналізуючи неологізми, що виникли внаслідок пандемії, ми бачимо, що їх основне призначення – відобразити нові реалії, наприклад 'upperwear' – предмети одягу для відеоконференцій, 'Zumping' (Zoom+dumping) – розірвання стосунків під час соціального дистанціювання через додаток Zoom або інший додаток

© *L.V. Bakhmat, V.V. Panchenko, O.O. Nosach, 2021*

для відеодзвінків тощо. Статистично доведено, що найбільш уживаними основами для творення неологізмів стали covid, coron (коронавірус) and quaran (карантин). З точки зору морфологічної будови більшість неологізмів, пов'язаних із пандемією, належать до складних іменників, які пишуться разом (covidiot, coronarave), але зустрічаються і такі, що пишуться окремо (corona boner, corona bae). Беручи до уваги, бум короналогізмів у світі, в українську мову ввійшли кальковані варіанти (coronapocalypse – коронапокаліпсис) або транслітеровані (covidiot – ковідіот). Водночас деякі з неологізмів, що набули особливо широкого вжитку, перекладаються за допомогою українських основ або афіксів (коронабовдур, ковдур, пандемійченко, поковіджений). Отже, лексичні зміни, спричинені пандемією, наразі відбуваються як в англійській, так і в українській мовах. Цей процес швидко набирає обертів і ще далекий від свого закінчення.

Ключові слова: короналогізм, неологізм, пандемія, коронавірус, Covid, складні іменники, лексичні зміни, слово року.

Язык постоянно меняется и развивается, а его словарный состав отображает события социальной жизни общества. Во всём мире лингвисты сходятся во мнении, что такие изменения могут оказывать положительное влияние на язык и делать его более современным, либо, наоборот, иметь негативные последствия, нарушая действующие языковые нормы. Многочисленные правительственные и общественные организации заинтересованы в том, чтобы сохранить английский язык понятным для широких масс в качестве языка международного общения, но в то же время, статус лингва-франка не может не повлиять на его словарный фонд, который постоянно пополняется новыми значениями уже существующих слов или абсолютно новыми лексемами. Изменения грамматических конструкций (например, использование герундия вместо инфинитива) или орфоэпических норм требуют гораздо больше времени и происходят постепенно, как Великий сдвиг гласных. В настоящее время лексические изменения фиксируются в словарях с небольшой задержкой и легко отслеживаются в онлайн-версиях. Ежегодно в английские словари попадает 800–1000 новых слов или дополнительных значений. В действительности за этот период появляется примерно в пять раз больше новообразований, но они не получают широкого распространения и не соответствуют критериям лексикографов. До 2019 г. большинство лексических нововведений было связано с технологическими прорывами. Однако в 2020 г. беспрецедентное внимание привлекла к себе медицина из-за пандемии, которая первоначально была выявлена в г. Ухань, Китай, а затем охватила весь мир. В настоящее время нет ни одного континента, на котором бы не было вспышек COVID-19. Поэтому неудивительно, что в конце 2020 г. большинство англоязычных словарей признало словами года номинации, связанные с COVID-19, который безвозвратно изменил образ жизни и реальность. Таким образом, целью данной работы является проследить лексические изменения, связанные со вспышкой коронавируса, и проанализировать новообразованные лексемы. В исследовании использовались методы лингвистического анализа, наблюдения, математических расчетов. Благодаря Интернету и значительному влиянию социальных сетей, новые слова и фразы быстро распространяются по всему миру, причем некоторые из них происходят от хэштегов. Анализируя неологизмы, появившиеся во время пандемии, мы видим, что их главная цель – охватить новые реалии, такие как upperwear – предметы гардероба для видеоконференций, Zumping (Zoom+dumping) – разрыв отношений во время социального дистанцирования в приложении Zoom или другом приложении для видеозвонков и т.д. Статистически доказано, что наиболее употребимыми основами в словообразовании стали covid, coron (коронавирус) и quaran (карантин). С точки зрения морфологического строения большинство неологизмов, связанных с пандемией, относятся к сложносоставным существительным, которые пишутся слитно (covidiot, coronarave), однако встречается и раздельное написание (corona boner, corona bae). Принимая во внимание мировой бум коронелогизмов, украинский язык заимствовал некоторые из них либо в виде кальки (coronapocalypse – коронапокалипсис), либо в транслитерированном варианте (covidiot – ковидиот). В то же время некоторые широко используемые неологизмы были переведены с использованием украинских корней и аффиксов (коронабовдур, ковдур, пандемійченко, поковіджений). Лексические изменения, вызванные пандемией, в настоящее время происходят как в английском, так и в украинском языках. Этот процесс быстро набирает обороты и далёк от своего завершения.

Ключевые слова: короналогизм, неологизм, пандемия, коронавирус, Covid, сложносоставные существительные, лексические изменения, слово года.

Introduction. Adapting to the needs of society, languages reflect progress by updating lexical systems. English is no exception. Recently, there have been a number of significant changes both in structure and vocabulary. It should be noted that there are two main approaches to language changes – one is positive, while

the other is negative. The former views most language changes as necessary mirroring adjustments in worldviews and lifestyles. The latter, on the other hand, treats them as those deteriorating the language.

Notably, there are certain governmental and non-governmental organizations in the UK committed to controlling changes. The Plain English Campaign that opposes gobbledygook, jargon and legalese and the Queen's English Society that promotes good English are some of them. Marie Clair, of the Plain English Campaign commented on "a worrying trend of adults mimicking teen-speak... using slang words and ignoring grammar" [Shariatmadari, 2019]. The aim of the Queen's English Society is "to keep the English language safe from perceived declining standards" with the main risks of making communication less effective and the language less varied [Cobbett, 2020]. As a result, the organizations strive to sift out unacceptable language changes to prevent confusion and any loss of shades of meaning fighting the bar lowering.

John Humphrys, the British broadcaster, believes it is laziness and imprecision that results in language obesity. Speakers feed on junk words and tautology, e. g. future plans, past history, live survivors, safe havens, temper tantrums, new initiatives [Shariatmadari, 2019].

Interestingly, it is not the first time that linguists fear the language decline. Over the centuries, they have repeatedly been predicting degradation. In 1785, the poet and philosopher James Beatty wrote that the English language was rapidly degenerating. 70 years earlier Jonathan Swift issued a similar warning emphasing a great amount of confusions and abbreviations. Most writers and poets of that time were convinced that the golden age of English started from the beginning of Queen Elizabeth's reign and ended with the Great Uprising of 1642.

It is worth pointing out that it is not only English that stimulates that many disputes of the language future. The linguist Rudi Keller provides similar examples for German. He has a point noting that over 2,000 years "complaints about the decay of respective languages have been documented in literature, but no one has yet been able to name an example of a "decayed language" [Shariatmadari, 2019]. Therefore, languages are evolving non-stop. As change is most often generational, older speakers feel like criticizing and complaining.

However, even the most significant and lasting changes take a long time and can be imperceptible. For example, the Great Vowel Shift, a series of pronunciation changes, took about 350 years and the changes became noticed only 100 years later.

Analyzing the current changes, the following grammar ones are highlighted:

– the gerund outnumbers the infinitive (*He started seeing her last month* vs *He started to see her last month)*. In the 1940s, to start and to begin were mostly followed by the gerund and in the 1950s-1960s to like, to love, to hate, to fear joined the trend;

– the continuous/progressive forms get preference to the simple ones in the Passive voice (*The conference is being organised* vs *The conference is organised*) and modal verbs (*He should be going* vs *I should go*);

– in the Passive voice, to get as well as to be can be used with the past participle (*the letter got sent*) [Okrent, 2013].

Nonetheless, lexical changes vastly outnumber grammatical ones. Taking into account the variability of English spoken by 1.5 billion people, it is the fastest growing language in the world. According to GLM, about 5,400 new words are annually created and only one fifth make it into print [Payack, 2020].

The analysis of recent research and publications. Neology deals with studying newly coined words or added new meanings. Stenetorp views neologism as a lexeme not present in dictionaries [Stenetorp, 2010]. Moreover, neologisms used to be considered pathological deviations of the norm. To be exact, an Addenda Section in 1966 of Webster's Third New International Dictionary added neologism defining it as a meaningless word. Right now, there are two meanings of the term: 1) "a new word, usage, or expression technological neologisms, 2) psychology: a new word that is coined especially by a person affected with schizophrenia and is meaningless except to the coiner…." [Neologism, 2020].

Throughout the history, playwrights, poets and writers coined a great many neologisms. To be exact, Shakespeare created 500 words (e.g. swagger, hint), John Milton even more – 630

coinages (e.g. lovelorn, fragrance). Geoffrey Chaucer, Ben Jonson, John Donne and Sir Thomas More minted their own coinages, accordingly universe, rant, self-preservation, anticipate, etc [Bodle, 2016].

In the 20th century, it was lexical and semantic derivation that led to the changes of the English language vocabulary. It is estimated that about 65% of neologisms were affixation-coined. However, in the 1990s other word-building patterns came into use.

After analyzing new words, Andy Bodle singled out 13 mechanisms as the most significant ones [Bodle, 2016]. However, the authors rejected onomatopeia, back formation, error and loanwords as non-productive leaving only 9 mechanisms at present:

1) Derivation (e.g. monogamish, Brexiteer, microwedding);
2) Compounding (e.g. doomscrolling, Blursday);
3) Portmanteaus (e.g. titilifarious = titillating+hilarious, plumtuous = plump+sumptuous);
4) Repurposing (e.g. backstop);
5) Conversion (e.g. to google, muffin top – roll of fat that appears on top of trousers that feature a low waist);
6) Eponyms (e.g. Brangelina: used to refer to supercouple Brad Pitt and Angelina Jolie);
7) Abbreviations (e.g. WFH – work from home, BLM – black lives matter);
8) Reduplication (e.g. lovey-dovey, cray-cray);
9) Nonce words (e. g. frabjous).

Despite numerous researches on the formation and classification of English neologisms, there have not been enough studies devoted to newly-coined words related to the pandemic of COVID-19. Thus, the *purpose of our article* is to trace lexical changes caused by the coronavirus outbreak and analyse newly-coined lexemes. The following *methods* were used in the study: linguistic analysis, observation, mathematical calculations.

Presenting the main material. With about a thousand words introduced to English dictionaries every year, according to GML, the lexicon of the English language is growing fast. The company also states that in 2009, the millionth English word was added and it was Web 2.0 [Payack, 2020]. However, lexicographers and representatives of the world-known dictionaries question the algorithm of GLM. The Oxford English Dictionary contains more than 829,000 words, meanings and entries.

Annually, world-known English dictionaries pick the word of the year which mirrors prevailing dictionary searches and society trends. In January 2018, more than 1,100 words, meanings and entries were added to The Oxford English Dictionary, with another 700 being added three months later [Simpson, Weiner, 2015].

Before adding a neologism to a dictionary, linguists consult with experts in various fields, as a word or phrase must meet the criteria and be in use for a period of time and there should be numerous independent examples. According to the algorithm of GLM, a word is considered a neologism after it has been used 25,000 times [Payack, 2020].

It is of interest that the Oxford English Dictionary adds not only words and phrases. In 2015, an icon (emoji) was added. It was a popular emoticon – Face with Tears of Joy. Due to cooperation of The Oxford University Press with SwiftKey, it was concluded that since the first use of emoticon in 2004 there has been a boom in their use [Simpson, Weiner, 2015].

When analyzing the words of the year from 2016 to 2020 of the Oxford English Dictionary [Simpson, Weiner, 2015], the Collins English Dictionary and the Cambridge Dictionary (associated with British English) as well as the Merriam-Webster English Dictionary (American English) [Neologism, 2020], a certain similarity has been tracked (table 1).

Table 1

The words of the year (2016–2020)

	2016	2017	2018	2019	2020
Merriam-Webster	surreal	feminism	justice	they	pandemic
Collins	Brexit	fake news	single-use	climate strike	lockdown
Cambridge	paranoid	populism	nomophobia	upcycling	quarantine
Oxford	post-truth	youthquake	toxic	climate emergency	

Data-driven choices of the words of the year reflect lookup spikes indicating a social trend, a new usage distilling a debate and tackling the most crucial challenges. For example, in 2019 the Collins and Oxford dictionaries chose words related to climate change, while the Cambridge Dictionary picked up *upcycling* defined as an action to make a difference which is still about human influence on the environment. However, the Merriam-Webster dictionary picked the pronoun *they*, adding the fourth meaning to denote a non-binary person.

The words of 2020 turned out to focus on COVID-19 as the outbreak hit the global community with life-changing consequences. As a result, the Merriam-Webster dictionary singled out pandemic [Neologism, 2020], the Cambridge Dictionary – quarantine and the Collins dictionary – lockdown [Hanks, 2018]. Nevertheless, the Oxford dictionary didn't pick a single word. They explained that in 2020 the pattern of choosing the word of the year didn't coincide with the pandemic reality adding that 2020 was "a year which cannot neatly be accommodated in one single word" [Flood, 2020]. Instead, a list of words was chosen, including coronavirus, lockdown, mail in, unmute, bushfires, Covid-19, WFH, circuit-breaker, support bubbles, keyworkers, furlough, Black Lives Matter, etc. OED lexicographers noted "seismic shifts in language data and precipitous frequency rises in new coinage" since the beginning of 2020 [Flood, 2020]. Being the root of people's identity, language is getting as baffling as Covid-19 times.

English lexicon is getting updated non-stop with the most common areas of innovation – modern technology, scientific progress, etc. The outbreak resulted in common interest in medicine, a real first on the global scale. The pandemic not only affected health systems worldwide but also led to new coinages and meanings which are getting wide coverage in the media [Bilefsky, Yeginsu, 2020; Thorne, 2020] and in scientific publications [Szabó, 2020; Alyeksyeyeva, Chaiuk, Galitska, 2020].

Scientific terms are in everyday language like never before. Moreover, new words are being coined at an unparalleled pace where stems coron and covid are prevalent. So far, Tony Thorne of King's College estimated over a thousand pandemic-related words became actively used in 2020, noting three stages 1) "medicalisation of our everyday vocabulary"; 2) inventing own words referring to new reality; 3) about the institutional discourse [Szabó, 2020]. The fast spread of pandemic-related neologisms are due to the no-boundary Internet, including social media.

With coronavirus penetrating and changing lives, the virus was shortened when used informally. It is widely known as (the) Rona, Ms Rona, Miley Cyrus (rhymed Cockney slang), while coronaspeak is often referred as 'c' language. There are also cynical slang names describing high death rate, e.g. boomer, herd thinner. Moreover, even BC, the abbreviation previously standing only for before Christ, has recently got another meaning – before coronavirus.

After analyzing pandemic-related news pieces published online at https://www.bbc.co.uk, https://www.cbc.ca, https://www.abc.net.au, https://economictimes.indiatimes.com, https://www.theguardian.com and others, the list of coroneologisms coined in the period from the end of 2019 to mid 2020 was made. Statistically, it was proven that *coron* is the most frequent followed by *quaran* and *covid*. In the table below, there are coroneologisms spotted in the Internet.

Table 2

The list of coroneologisms

	Coroneologisms	total
Coron	coronababy, corona bae, coronabesity, corona boyfriend, coronabuzz, coronacation, coronacave, coronacile, coronacoma, Corona-chan, coronachaser, coronacile, coronacocooing, coronacrew, coronacronym, coronacuture, coronadating, coronaddict, coronafool, corona hair, coronahoarder, corona language, coronallusional, coronametaphor, coronamoaner, coronapage, coronaparadox, coronapocalypse, coronarave, coronarelationship, coronaroamer, coronaspam, coronaspeak, coronaspeck, coronaterminology, coroneologism, coronial	34
Quaran	quarantech, quarantips, quarantrends, quaranteen, quarantrolls, quarantini, quaranteam, quaran-stream, quarantough, quarantined, quarantime	12
Covid	covideoparty, covidhumour, covidials, covidient, covidiot, covidivorce	6

Interestingly, Urban Dictionary [Peckham, 2012] has much more neologisms added. To be exact, there are 18 entries starting with *quaran* and 12 – covid, e.g. *quarantan* (quarantine+tan), *quarantainment* (quarantine+entertainment), *quarantigue* (quarantine+fatigue), *covideo* (covid+video), etc.

Noteworthy, the coroneologisms with the most frequent part *coron* has the fewest changes of the second part. Most often, two independent words are combined, e.g. corona+language, corona+terminology, corona+paradox, etc. However, there are examples of certain changes when the last letters of *corona* are the same or similar to the first letters of the following part, e.g. corona+neologism = *coroneologism*, corona+apocalypse = *coronapocalypse*, etc.

The shortened version of quarantine -*quarant*- is used for coining compound nouns by adding either separate words or suffixes.

It should be noted that English suffixes are used to form English-based coroneologisms, e.g. *covidial, coronial, covidism*, etc.

Naturally, there are other stems in high demand to coin new words. Since a boom in learning apps, Zoom has rocketed worldwide. As a result, a number of coroneologisms were introduced, e.g. *Zoombombing* (when uninvited people try to get into a video conference), *Zumping* (dumping a person via Zoom), *Zumped* (being dumped during a Zoom conference), etc.

Alyeksyeyeva, Chaiuk & Galitska point out that coroneologisms can be classified into social groups denoting generations (coronababies, coronials, quaranteens), relations (a corona boyfriend / girlfriend, a quaranteam), people according to a) shopping attitudes (a coronahoarder), b) attitudes to the disease (a covidiot, a morona (used to denote people with irresponsible behaviour), a coronadult (to describe people following pandemic rules), a coronaddict (someone believing Covid-related fake news), a coronacile (someone who spreads fake news), a coronachaser (a person whose aim is to contact the virus), etc. There are also coroneologisms nominating new cultural practices happening during the pandemic. They can be categorised into the following groups: 1) features of Covid-lifestyle (a coronacave, WFH – work from home, coronacation, quarantini); 2) changes in appearance (coronabesity, coronaspeck, corona hair, upperwear); 3) pandemic routines (elbow bumps or elbumps); 4) interpersonal relations and computer-mediated interactions (covidivorce, coronadating, zumped, covideo, ronavation). The auhors also argue that three approaches are applicable when studying the lexemes of Coronaspeak. According to the stylistic theory, scientific and medical terms have been widely adopted by non-specialists. The etymological approach regards neologisms as coinages with a new meaning. While the denotational approach views neologisms as lexemes created to nominate new concepts [Alyeksyeyeva, Chaiuk, Galitska, 2020].

According to morphological composition, most Covid-related neologisms are compound nouns consisting normally of two words. The combination is noun + noun. As for the forms, closed or solid is the most frequent – *coronacoma, coronamoaner, coronamoaner*. Then it is followed by an open or spaced form – *corona language, corona bae*. As for hyphenated forms, they are quite few – *Corona-chan.*

With English as lingua franca, it is mostly held responsible for spreading coroneologisms around the world which are often called English-based.

Amanda Roig-Marine carried out an analysis of the pandemic neologisms with covid and corona in some European languages. She came to the conclusion that the former is often written either in uppercase or lowercase. In general, *covid* is viewed as an English borrowing, while *corona* is of Latin origin (crown). However, due to the fact that English does not have a grammatical category of gender for *covid*, French, Catalan, Spanish and Italian tend to view it as masculine because virus is a masculine noun. Still there are some disputes going as some French and Spanish linguists believe that it is more appropriate to use it as a feminine noun because it means coronavirus disease, and disease is feminine [Roig-Marine, 2020].

Taking into account a strong tendency to genderize nouns in Ukrainian, all the coroneologisms are no exception. In Ukraine, both *coronavirus* and *covid* are used as masculine. It is worth pointing out that when coining coronelogisms in Ukrainian, both internationally recognized words and specifically Ukrainian ones are used. Below there are variants of translating covidiot into Ukrainian – *коронабовдур, ковідько, ковідченко, ковідурень, ковідіот, коронадур, ковдур, пандемійченко, ковідур, поковіджений, ковідоносець, заразонощенко, заражайло*,

etc. [Ціхоцький, Свистун, 2020]. Based on quarantine which is both noun and verb in English, in Ukrainian it is traditionally used as noun according to the Dictionary of the Ukrainian language. On the other hand, recently the following verbs were formed with the help of affixes, e.g. *карантинити*, *перекарантинити*.

Oksana Matsko, an associate professor of Ukrainian language and applied linguistics at the Institute of Philology of Taras Shevchenko National University, notes that medical terms have crossed the boundaries of medicine as a professional sphere, turning from lexis of limited use into one widely popularized. She is convinced that this reaction is "a way to neutralize anxiety and fear via humor, because the oldest way to overcome a problem is to ridicule it. That's why there are so many memes on the subject of quarantine and coronavirus as well as phraseological transformations that respond jokingly to all these seemingly sad realities" [Мацько, 2020].

All in all, new coinages are about conceptualising new types of post-pandemic reality and facing the challenges of the pandemic. They denote generations (*quaranteens*), relationship terms (*coronadating*), people based on their attitude to Covid-related events (*covidiot*), life and work style (*quaranteam*), etc.

Conclusions and prospects for further research. Serious global changes are behind many of lexical innovations. No wonder, it is COVID-19 that one can credit for most of the latest neologisms. After the pandemic hit starting in China, new coinages began spreading. Currently, the virus has enveloped the whole world while coroneolgisms have penetrated most languages in order to simplify communication and understanding between different communities. In English, *coron* has been the most frequent stem for making new covid-related coinages. In Ukrainian, coroneologisms also emerged adjusting to the linguistic patterns. It's too early to define the extent of changes as they are still happening. So far the pandemic has been unpredictable in playing out economically and linguistically.

Thus, further studies should be directed to the role of covid-related lexemes in the development of English grammar and vocabulary, in particular working out their detailed lexical classifications and synonyms/antonyms sets.

Bibliography

Мацько О. Language quarantine. Як і чому з'являються нові слова. 2020. URL: https://projects.weekend.today/language_quarantine (Останнє звернення 07.11.2020).

Ціхоцький І., Свистун М. Словотвір. 2020. URL: https://slovotvir.org.ua/words/covidiot (Останнє звернення 09.11.2020).

Alyeksyeyeva I., Chaiuk T., Galitska E. Coronaspeak as Key to Coronaculture: Studying New Cultural Practices Through Neologisms. *International Journal of English Linguistics*. 2020. Vol. 10. Issue 6. P. 202–212.

Bilefsky D., Yeginsu C. Of 'Covidivorces' and 'Coronababies': Life During a Lockdown. *New York Times*. 2020. March, 27. URL: https://www.nytimes.com/2020/03/27/world/coronavirus-lockdown-relationships. html (Останнє звернення 08.12.2020).

Bodle A. How new words are born. 2016. URL: https://www.theguardian.com/media/mind-your-language/2016/feb/04/english-neologisms-new-words (Останнє звернення 12.12.2020).

Cobbett W. The Queen's English Society. 2020. URL: https://queens-english-society.org/ (Останнє звернення 15.10.2020).

Collins Dictionary of English / ed. by P. Hanks. 2018. URL: https://www.collinsdictionary.com (Останнє звернення 10.12.2020).

Flood A. Oxford Dictionaries: 2020 has too many Words of the Year to name just one. 2020. URL: https://www.theguardian.com/books/2020/nov/23/oed-says-2020-too-many-potential-words-of-the-year-to-name-just-one-oxford-english-dictionary (Останнє звернення 11.12.2020).

Neologism. *Merriam-Webster*. 2020. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/neologism (Останнє звернення 20.12.2020).

Okrent A. 4 Subtle Changes to English People Hardly Notice. 2013. URL: https://www.mentalfloss.com/article/51362/4-changes-english-so-subtle-we-hardly-notice-theyre-happening/ (Останнє звернення 18.10.2020).

Oxford English Dictionary / ed. By J. Simpson, E. Weiner. 2015. URL: https://www.oed.com/ (Останнє звернення 12.12.2020).

Payack P.J. Welcome to the World of Global English. 2020. URL: http://www.languagemonitor.com (Останнє звернення 19.10.2020).

Peckham A. Urban Dictionary. Kansas City, Missouri: Andrews McMeel Publishing, L.L.C., 2012. 272 p. URL: https://www.urbandictionary.com/ (Останнє звернення 11.12.2020).

Roig-Marine A. English-based coroneologisms. *English Today*. 2020. Issue 1. P. 1–3. URL: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/99D6DA8CF3E953D1C3BC4B9EE574EE9C/S0266078420000255a.pdf/englishbased_coroneologisms.pdf (Останнє звернення 11.11.2020).

Shariatmadari D. Why it's time to stop worrying about the decline of the English language. *The Guardian*. 2019. August, 15. URL : https://www.theguardian.com/science/2019/aug/15/why-its-time-to-stop-worrying-about-the-decline-of-the-english-language (Останнє звернення 12.10.2020).

Stenetorp P. Automated Extraction of Swedish Neologisms using a Temporally Annotated Corpus. 2010. URL: https://pontus.stenetorp.se/res/pdf/ stenetorp2010automated.pdf (Останнє звернення 19.10.2020).

Szabó R. No Going Back: The Impact of the COVID-19 Pandemic on Corporate Language and Communication Training. *Journal of Humanities and Social Sciences Research*. 2020. Issue 2 (S). P. 23–30.

Thorne T. Spotlight on COVID: Pandemic language and the role of linguistics. *King's College London. News Centre*. 2020. June, 1. URL: https://www.kcl.ac.uk/news/spotlight-on-covid-pandemic-language-and-the-role-of-linguists-1 (Останнє звернення 11.12.2020).

LANGUAGE CHANGES, LESSONS OF COVID-19 AND CORONEOLOGISMS

Liudmyla V. Bakhmat, Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy' of Kharkiv Regional Council (Ukraine)

e-mail: mila.bakhmat@gmail.com

Violetta V. Panchenko, Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy' of Kharkiv Regional Council (Ukraine)

e-mail: violazmyov@gmail.com

Oksana O. Nosach, Municipal Establishment 'Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy' of Kharkiv Regional Council (Ukraine)

e-mail: oksananosa4@gmail.com

DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-13

Key words*: coroneologism, neologism, pandemic, coronavirus, Covid, compound nouns, lexical changes, a word of the year.*

Languages are developing continuously, with lexis mirroring all the major changes happening in society. Worldwide, the changes are either viewed positively as those updating languages or negatively as those deteriorating them. With English widely recognized as an international language, a lingua franca, numerous governmental and non-governmental organizations make it their business to keep the language understandable, at the same time preserving and introducing a variety of meanings and words when dealing with lexis. Changes in grammar (preference for gerunds instead of infinitives, for example) and pronunciation can take longer to be noticed as they happen over a longer period of time (the Great Vowel Shift). Currently, lexical changes get covered in dictionaries with little delay and are easy to track in online versions. Annually, 800-1,000 newly coined words or added meanings push way into English dictionaries. Approximately five times more are coined each year but fail to get in wide use and meet the acceptance criteria of lexicographers. Up to 2019, most lexical innovations were focused on technological breakthroughs. However, in 2020 medicine gained unprecedented attention due to the pandemic, initially pinpointed in Wuhan, China, and later spread all over the world – all the continents are currently exposed to COVID-19. Therefore, it has been of little surprise when in the end of 2020 most of the year words by English dictionaries were about COVID-19, which has irrevocably changed lifestyles and reality. The purpose of the article is to trace lexical changes caused by the coronavirus outbreak and analyse newly-coined lexemes.

The following methods were used: linguistic analysis, observation, mathematical calculations. Thus, the purpose of our article is to trace lexical changes caused by the coronavirus outbreak and analyse newly-coined lexemes. Due to the Internet and a significant influence of social media, newly coined words and phrases get swiftly spread globally, some of them originating from hashtags. Analyzing neologisms coined in the pandemic, it is evident that their main aim is to cover new realities such as upperwear, Zumping (Zoom+dumping), etc. It is statistically proven that covid, coron (coronavirus) and quaran (qurantine) are the three most frequent stems. The pandemic-related neologisms are mostly closed compound nouns (covidiot, coronarave). Still spaced ones are often used as well (corona boner, corona bae). Taking into account a boom of coronelogisms worldwide, the Ukrainian language borrowed some either as loan translated (coronapocalypse – коронапокаліпсис) or transliterated (covidiot – ковідіот). At the same time, some widely used neologisms got translated using Ukrainian stems and affixes (коронабовдур, ковдур, пандемійченко, поковіджений). Lexical changes, influenced by the pandemic and currently observed in English and Ukrainian, evolve rapidly and they have not come to an end.

References

Alyeksyeyeva, I., Chaiuk, T., Galitska, E. Coronaspeak as Key to Coronaculture: Studying New Cultural Practices Through Neologisms. *International Journal of English Linguistics*, 2020, vol. 10, issue 6, pp. 202-212.

Bilefsky, D., Yeginsu, C. Of 'Covidivorces' and 'Coronababies': Life During a Lockdown. *New York Times*, 2020, March, 27. Available at: https://www.nytimes.com/2020/03/27/world/coronavirus-lockdown-relationships. html (accessed 8 December 2020)

Bodle, A. How new words are born, 2016. Available at: https://www.theguardian.com/media/mind-your-language/2016/feb/04/english-neologisms-new-words (Accessed 12 December 2020).

Cobbett, W. The Queen's English Society, 2020. Available at: https://queens-english-society.org/ (Accessed 15 October 2020).

Flood, A. Oxford Dictionaries: 2020 has too many Words of the Year to name just one, 2020. Available at: https://www.theguardian.com/books/2020/nov/ 23/oed-says-2020-too-many-potential-words-of-the-year-to-name-just-one-oxford-english-dictionary (Accessed 11 December 2020).

Hanks, P. Collins Dictionary of English, 2018. Available at: https://www.collinsdictionary.com (Accessed 10 December 2020).

Matsko, O. *Language quarantine. Yak I chomu z`yavlyautsya novi slova* [Language quarantine. How and why do new words appear?], 2021. Available at: https://projects.weekend.today/language_quarantine (Accessed 7 November 2020).

Neologism. Merriam-Webster, 2020. Available at: https://www.merriam-webster.com/dictionary/neologism (Accessed 20 December 2020).

Okrent, A. 4 Subtle Changes to English People Hardly Notice, 2013. Available at: https://www.mentalfloss.com/article/51362/4-changes-english-so-subtle-we-hardly-notice-theyre-happening/ (Accessed 18 October 2020).

Payack, P.J. Welcome to the World of Global English, 2020. Available at: http://www.languagemonitor.com (Accessed 19 October 2020).

Peckham, A. Urban Dictionary. Kansas City, Missouri, Andrews McMeel Publishing, L.L.C., 2012, 272 p. Available at: https://www.urbandictionary.com/ (Accessed 11 December 2020).

Roig-Marine, A. English-based coroneologisms. *English Today*, 2020, issue 1, pp. 1-3. Available at: https://www.cambridge.org/core/services/aop-cambridge-core/content/view/99D6DA8CF3E953D1C3BC4B9EE574EE9C/S02660 78420000255a.pdf/englishbased_coroneologisms.pdf (Accessed 11 November 2020).

Shariatmadari, D. Why it's time to stop worrying about the decline of the English language. The Guardian, 2019, August, 15. Available at: https://www.theguardian.com/science/2019/aug/15/why-its-time-to-stop-worrying-about-the-decline-of-the-english-language (Accessed 12 October 2020).

Simpson, J., Weiner, E. (eds.). Oxford English Dictionary, 2015. Available at: https://www.oed.com/ (Accessed 12 December 2021).

Stenetorp, P. (2010). Automated Extraction of Swedish Neologisms using a Temporally Annotated Corpus, 2010. Available at: https://pontus.stenetorp.se/res/pdf/ stenetorp2010automated.pdf (Accessed 19 October 2020).

Szabó, R. No Going Back: The Impact of the COVID-19 Pandemic on Corporate Language and Communication Training. *Journal of Humanities and Social Sciences Research*, 2020, issue 2 (S), pp. 23-30.

Thorne, T. Spotlight on COVID: Pandemic language and the role of linguistics. *King's College London. News Centre*, 2020, June, 1. Available at: https://www.kcl.ac.uk/news/spotlight-on-covid-pandemic-language-and-the-role-of-linguists-1 (Accessed 11 December 2020).

Tsikhotsky, I., Svystun, M. *Slovotvir* [Wordbuilding], 2020. Available at: https://slovotvir.org.ua/words/covidiot (Accessed 9 November 2020).

Одержано 9.02.2021.

УДК 81’373.72
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-14

Я.В. БЕЧКО,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та іноземних мов
Уманського національного університету садівництва

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ ІМЕННИКА АНГЛ. *FIRE* У ПРОЦЕСІ ФРАЗЕОТВОРЕННЯ

Статтю присвячено проблемі участі лексико-семантичних варіантів багатозначного іменника англ. *fire* в процесі утворення фразеологічних одиниць. Ми поставили за мету з’ясувати, у який спосіб відтворюється семантичний діапазон багатозначної лексеми термічної семантики англ. *fire* в структурі фразем. Для досягнення цієї мети застосовано такі методи дослідження: описовий, зіставний, метод словникових дефініцій, метод фразеологічної аплікації для встановлення фразеопохідних значень, а також метод встановлення змісту мовних стереотипів. Принагідно залучався історико-етимологічний метод, а також методики фреймового моделювання і кількісних оцінок.

Описано особливості реалізації системи лексичних значень багатозначного іменника англ. *fire* на фразеологічному рівні та встановлено структурні типи фразеологічних одиниць, щодо яких семантеми досліджуваного іменника англ. *fire* беруть на себе фразеотворчу функцію.

Особливості функціонування багатозначного іменника з термічним значенням англ. *fire* у фразеологічних одиницях аналізується в рамках дослідження загальної проблеми взаємозв’язків між лексико-семантичним та лексико-фразеологічним рівнями мовної системи. Зазначена проблема в сучасній фразеології є актуальною. Крім того, у статті зазначено вплив лексико-семантичних варіантів багатозначного іменника англ. *fire* на загальні тенденції смислового розвитку досліджуваного іменника в структурі ідіоматичних сполук, що мають спільний ключовий лексичний компонент англ. *fire*.

Дослідження показує, що лексичні значення багатозначного іменника англ. *fire* на фразеологічному рівні відтворюються нерівномірно і вибірково. У структурі номінативних та предикативних ідіоматичних фразеологічних одиниць та порівняльних словосполучень ключовий іменник англ. *fire* реалізує майже виключно свою вихідну «термічну» семантику як формуючу, але його лексико-семантичні варіанти, що використовуються при утворенні ідіом, рідко збігаються з його похідними фразеологічними значеннями. Окремі лексико-семантичні варіанти іменника англ. *fire* відрізняються за кількістю ідіоматичних сполук, у яких вони трапляються, крім того, існує багато фразеопохідних значень, які не мають відповідних лексико-семантичних варіантів іменника англ. *fire*, хоча деякі з них можна розглядати як синонімічні.

У майбутньому для продовження розгляду проблеми взаємозв’язків між лексико-семантичним та лексико-фразеологічним рівнями мовної системи слід залучити до нашого аналізу інші частини мови. Цей аспект разом із залученням до аналізу подібних мовних одиниць з інших мов необхідний для кращого розуміння ролі високотемпературних характеристик, об’єктів та процесів у мовному світогляді.

Ключові слова: фразема, внутрішня форма, фразеотворення, ключове слово, смисловий розвиток, структура, семантема, багатозначність.

Статья посвящена проблеме участия лексико-семантических вариантов многозначного существительного англ. *fire* в процессе образования фразеологических единиц. Мы поставили цель выяснить, каким образом воспроизводится семантический диапазон многозначной лексемы термической семантики англ. *fire* в структуре фразем. Для достижения этой цели применены такие методы исследования: описательный, сопоставительный, метод словарных дефиниций, метод фразеологи-

© *Я.В. Бечко, 2021*

ческой аппликации для установления фразеопроизводных значений, а также метод установления содержания речевых стереотипов. Попутно привлекался историко-этимологический метод, а также методики фреймового моделирования и количественных оценок.

Описаны особенности реализации системы лексических значений многозначного существительного англ. *fire* на фразеологическом уровне и устанавлены структурные типы фразеологических единиц, по которым семантемы исследуемого существительного англ. *fire* берут на себя фразеообразовательную функцию.

Особенности функционирования многозначного существительного с термическим значением англ. *fire* в фразеологических единицах анализируется в рамках исследования общей проблемы взаимосвязей между лексико-семантическим и лексико-фразеологическим уровнями языковой системы. Указанная проблема в современной фразеологии актуальна. Кроме того, автором отмечено влияние лексико-семантических вариантов многозначного существительного англ. *fire* на общие тенденции смыслового развития исследуемого существительного в структуре идиоматических соединений, имеющих общий ключевой лексический компонент англ. *fire*.

Исследование показывает, что лексические значения многозначного существительного англ. *fire* на фразеологическом уровне воспроизводятся неравномерно и выборочно. В структуре номинативных и предикативных идиоматических фразеологических единиц и сравнительных словосочетаний ключевое существительное англ. *fire р*еализует почти исключительно свою исходную «термическую» семантику как формирующую, но его лексико-семантические варианты, используемые при образовании идиом, редко совпадают с производными фразеологическими значениями. Отдельные лексико-семантические варианты существительного англ. *fire* отличаются по количеству идиоматических соединений, в которых они встречаются, кроме того, существует много фразеопроизводных значений, которые не имеют соответствующих лексико-семантических вариантов существительного англ. *fire*, хотя некоторые из них можно рассматривать как синонимичные.

В будущем для продолжения исследования взаимосвязей между лексико-семантическим и лексико-фразеологическим уровнями языковой системы следует привлечь к нашему анализу другие части речи. Этот аспект вместе с привлечением к анализу подобных языковых единиц из других языков необходим для лучшего понимания роли высокотемпературных характеристик, объектов и процессов в языковом мировоззрении.

Ключевые слова: фразема, фразеообразование, ключевое слово, структура, семантема, многозначность.

Вогонь має непересічне значення у безпосередньо чуттєвому сприйнятті людиною світу, його джерела та прояви відіграють виняткову роль у житті людини, виступаючи як складник і природного, і культурного довкілля людини, як складова найрізноманітніших технологій, спрямованих на підтримання й забезпечення життєдіяльності людини. Усе це так або інакше знаходить відображення в семантиці мовних одиниць, зокрема, тих, що виражають ключові лінгвокультурні концепти. Вогонь впливає на людину, процеси її життєдіяльності й господарювання (передусім аграрного) як в утилітарно-функціональному плані, так і в суспільному. Зокрема, антропогенне тепло у його культурно адаптованому та інструментально спрямованому вигляді відіграє ключову роль в існуванні й самому виникненні людської цивілізації. Окрім цих двох, утилітарно-функціонального й сенсорно-інформаційного, слід вказати на ще один мовно-знаковий аспект, у якому виявляється значущість вогню: завдяки своїй споконвічній ролі у житті людини вогонь знаходить своє належне відображення й вираження в мові та інших, похідних від мови знакових системах. Відповідні лексичні одиниці у суто синхронному плані значною мірою належать до основного словникового ядра, а в історико-діахронічному аспекті такі одиниці, як про це свідчать різні етимологічні словники, реконструюються на рівні прамов найбільшого ступеня часової глибини й генетичної віддаленості.

Термічна лексика, частково внаслідок зазначеної багатоплановості відповідної позамовної предметної сфери, становить багатоаспектний об’єкт мовознавчого вивчення: приналежні до цього розряду слова та їх угруповання досліджують у плані походження й подальшої історичної еволюції, внутрішнього устрою й системного статусу, а також особливостей їх функціонування в дискурсивних різновидах різного комунікативно-епістемічного спрямування, наприклад, у художньому чи фольклорному. Дослідженням лексики на позначення високотемпературних процесів і явищ у різних аспектах їх прояву та з урахуванням особливостей різних мов займаються такі вчені: К.С. Верхотурова [Верхотурова, 2009],

Т.О. Черниш [Черниш, 2010], І.В. Беседовська [Беседовська, 2009], Я.В. Бечко [Бечко, 2013]. Водночас роль відповідних лексем у лексико-фразеологічній системі, у створенні й функціонуванні її одиниць і в структуруванні їхніх угруповань є недостатньо вивченою.

У зв'язку з цим актуальним видається і розгляд у ширшому теоретичному сенсі низки проблем, пов'язаних із традиційним для фразеології питанням про взаємовідношення слова й фраземи, лексико-семантичного й лексико-фразеологічного рівнів. У нашій статті ми розглядаємо зазначену проблему через аналіз багатозначної лексеми англ. *fire*, яка бере участь у фразеотворенні завдяки своїм лексико-семантичним варіантам. Досліджуваний іменник англ. *fire* виступає у процесі фразеотворення саме у вигляді того чи іншого з лексико-семантичних варіантів, властивих йому як одиниці словникового складу мови.

За мету нашої розвідки ми поставили з'ясувати, у який спосіб відтворюється семантичний діапазон багатозначної лексеми термічної семантики англ. *fire* в структурі фразем. Ми перш за все, ідучи за лексикографічними джерелами, встановимо систему словникових значень (семантем, лексико-семантичних варіантів), що є притаманними досліджуваній лексемі. Далі ми простежимо те, як відображається ця ієрархічна системи в англійських фраземах, до лексичного складу яких входить досліджувана лексема. Спершу ми оцінимо послідовність цього відображення, установлюючи, які, зокрема всі чи ні, лексико-семантичні варіанти знаходять використання у внутрішньофразеологічному контексті, а якщо не всі, то які саме. Водночас ми проаналізуємо, у фраземах якого типу використовуються ті чи інші семантичні варіанти ключового слова.

Варто відзначити, що ми залучаємо до розгляду лише ті фразеологізми, які в той чи інший спосіб вирізняються своєю образністю, тобто «непрямим» способом вираження свого значення: це такі фразеологічні типи, як ідіоматичні фраземи (тобто сполуки, семантика яких не є просто композитивною, «арифметичною сумою» значень складників, але більшменш логічним чином виводиться із цих значень), а також прислів'я, компаративні звороти й усталені мовні формули.

При цьому ми звертаємо увагу на різницю між тими зворотами, які, крім ідіоматичного (переносного), можуть, бодай теоретично, вживатись і в дослівному значенні, і тими, для яких дослівне використання є неможливим (невідзначеним). Це розрізнення можна зіставити з іншим, на істотність якого звернула увагу М.В. Жуйкова, підкресливши його значущість як таксономічного критерію для типології фразеологічних утворень. Ця дослідниця мала на увазі протиставлення ідіоматичних сполук, які мають відповідники у сполуках «змінного складу», тобто колокаціях із дослівним значенням і таких ідіом, що подібних відповідників не мають через неможливість існування відповідних «реальних ситуацій» (ба більше, на її думку, навіть самий факт існування в мові «нефразеологічного» відповідника фраземи, або, як вона каже, «граматично правильного вільного словосполучення, яке збігається за компонентним складом із фразеологізмом», наприклад, *пекти раків*, не свідчить про наявність між ними генетичних зв'язків) [Жуйкова, 2007, с. 23–25].

Крім того, серед аналізованих одиниць для нас важливим є таке розрізнення: з одного боку, це фраземи, які вживаються в суто номінативній (називній) функції як основне (зокрема термінологічне) найменування певного предмета чи явища, які, попри наявність більш чи менш образної внутрішньої форми, не мають стилістично відзначеного характеру. З іншого боку, це фраземи, які є стилістично маркованими одиницями образно-експресивного характеру, що з синтаксичного погляду є або предикативними сполуками, або предикативно пов'язаними, виступаючи як засіб стилістично відзначеної вторинної номінації, скажімо, у складі іменного складного присудка або ж імпліцитно виконуючи образну предикативну функцію, пор., наприклад, варіанти вживання сполучення *ball of fire* «хтось сповнений енергії та ентузіазму» [Кунин, 1984, с. 62] (досл. «вогняна куля, куля вогню») та його номіналізованого варіанта *fireball* «тс.»: англ. *That guy is a real* ***ball of fire*** *when it comes to sales; I don't want to hire some young* ***fireball****, I need wisdom and thoughtfulness* [Spears, 1991, с. 15] (те, що варіант не є фразеологізмом, у цьому випадку є несуттєвим). У другому прикладі відповідне позначення було вжито не просто для позначення молодої, енергійної та амбітної особи, а й для позначення негативного ставлення мовця до людей такого типу, причому є підстави вважати, що семантичною мотивацією для вираження такої аксіологічної риси була конотація небезпеки, притаманна значенню «вогонь» і взагалі

термічній семантиці. До сказаного, однак, треба додати, що різкої межі між обома типами фразеологізмів, очевидно, не існує; зокрема, прикладом нейтралізації протиставлення між ними є випадки, коли суто термінологічна фразема використовується у переносному і також термінологічному сенсі.

Переходячи до огляду набору лексико-семантичних варіантів, властивих іменнику англ. *fire*, одразу зауважимо, що за основу ми обрали Словник сучасної англійської мови серії Лонгман (Longman dictionary of Contemporary English) [Longman Dictionary, 2003]. Однак, на нашу думку необхідно відзначити, що в переліку значень досліджуваної лексеми подаються й такі семантеми, які можуть розглядатися як фразеологічно пов'язані, тобто такі, що виступають лише у фразеологічних сполуках або ж навіть і такі, які притаманні не зазначеній лексемі як складникові таких сполук, а цілій фраземі, у складі якої вона виступає в тому чи іншому значенні, пор.: «5. зазнати нападу: *be / come under fire* а) зазнати суворої критики за зроблене вами (уживання, властиве медійним повідомленням); б) потрапити під вогонь (обстріл)» [Longman Dictionary, 2003, с. 597]. Аналізуючи цю частину словникової статті, доводиться визнати, що значенням (причому, очевидно, фразеологічно похідним) саме слова *fire* в першому випадку є «сувора критика», інше ж його значення у наступному семантичному варіанті цього ж словосполучення – це «стріляння, стрілянина» (узагальненням цих двох значень і буде «напад»); але аналогічне значення «стрілянина» вже фігурує під номером 4. у списку «лексичних» значень. Варто також зауважити, що семантичний варіант словосполучення *be / come under fire* «потрапити під вогонь» подається тут другим, хоча саме він, наскільки можна судити, є твірною підставою для похідного щодо нього варіанта, який тут подається першим і який можна перекласти також як «потрапити під вогонь критики». 7-му позицію в системі значень, наведених у цій самій словниковій статті, посідає словосполука *fire in your belly*, що тлумачиться як «сильне бажання досягти чогось»: тут можна констатувати певну синонімічну співвідносність із попередньою, 6-ю семантемою «емоційне збудження», однак це співвідношення існує не між окремими значеннями *fire*, а між цілісним змістом зазначеної фраземи, з одного боку, і лексико-семантичним варіантом слова *fire*, з іншого. Натомість фразеотвірне значення слова *fire*, ужитого в складі цієї фраземи, швидше відповідає його іншому лексико-семантичному варіанту, який подається в наступному, 8-му пункті: «хворий / поранений»; *be on fire* «мати частину вашого тіла у вогні значить відчувати там сильний біль» [Longman Dictionary, 2003, с. 597].

Отже, підсумовуючи відомості, що їх подають інші досліджувані нами лексикографічні джерела, і при цьому беручи до уваги щойно сказане, систему значень іменника англ. *fire* можна подати у такий спосіб: «1. стан горіння; 2. горіння, яке має негативно-деструктивний характер; 3. конкретний випадок такого горіння (пор. укр. *пожежа*); 4. спалювання палива на колосниках, у печі і под. для обігрівання приміщення, приготування їжі тощо; 5. стріляння з вогнепальної зброї; 6. сильне почуття; інтенсивні негативні емоції; ентузіазм, запал; 7. блиск, світло; 8. гарячка, лихоманка, запалення; 9. міцність алкогольного напою; 10. астрологічне значення стосовно трьох «вогняних» зодіакальних сузір'їв, Овна, Лева і Стрільця; 11. одна з чотирьох стихій» [Longman Dictionary, 2003, с. 597; Chambers Dictionary, 1980, с. 472–473; American heritage dictionary, 1992, Юрченко, Івченко, 1993] (як відомо, вогонь у давніх натурфілософіях розглядався як одна зі стихій; зокрема, у давньогрецькій філософії – у гілозоїстичній натурфілософії Емпедокла з Агрігента – до таких стихій, поряд із вогнем, належали також інші три: вода, земля й повітря, а згодом Аристотель додав сюди й ефір).

Хоча лексикографічні джерела і не виділяють значення «блиск в очах» стосовно англ. *fire*, дані Британського національного корпусу англійської мови, здається, вказують на протилежне, пор.: *Although I recognized the same black **fire in his eyes**, the farm boy had become a gentleman….Only stood staring, unaware of the mix of emotions in his face: double **fire in his eyes** — anger and desire both; the sneer on his lips that was almost a smile; It is a passage in Così fan tutte set to Dorabella's words: 'See **the fire in his eyes** that seem to shoot off flames and darts* [British National Corpus, 2007]. … *Robyn replied **with fire in her eyes*** [Там само]. Слід зауважити, що блиск очей («вогники» в очах), як правило, відображає певний внутрішній, емоційно-збуджений стан людини; отже, відповідна семантема є співвідносною з емотивним значенням назв вогню, які позначають аналогічний емоційний стан людини (ентузіазм,

гнів, пристрасть, натхнення), але безвідносно до способу його фізіономічного виявлення. Таким чином, позначення вогню у вторинному переносному використанні може виражати емоції у загальному чи більш конкретному сенсі, тобто як властивість чи стан темпераменту, з одного боку, а з іншого – і деякі зовнішні ознаки відповідних явищ людської психіки, вираження яких додатково мотивується рисою яскравого випромінювання, присутньою і у вихідній семантемі «вогонь» і як її складова риса, і як окрема семантема.

Як показує проаналізований нами матеріал лексикографічних джерел вихідне значення лексеми англ. *fire* «стан горіння узагалі та в його позитивно-утилітарному («опалення, освітлення») і негативно-деструктивному («пожежа») аспектах» виражається в різних типах фразеологічних одиниць англійської мови. Ця семантема реалізується в таких типах фразем:

1) у прислів'ях та приказках: англ. *the fire which lights (warms) us at a distance will burn us when near* «вогонь, що зігріває на відстані, палить зблизька» [Кунин, 1984, с. 278]; *a burnt child dreads the fire* «обпікся на молоці, будеш дути і на воду» [Там само, с. 277]; *fire and water are good servants, but bad masters* «вогонь і вода – вірні слуги (людини), але волі їм давати не можна» [Там само, с. 278];

2) у порівняльних зворотах: англ. *burn like fire* «палити (пекти) як вогонь» [Там само, с. 277]; *as red as fire* «вогненно-червоний, почервонілий» [Там само, с. 624];

3) в усталених мовленнєвих формулах: англ. *where is the fire?* «Що ви поспішаєте як на пожежу?» [Там само, с. 279]; *fire and brimstone* «чорт забирай!» [Там само, с. 516];

4) у стилістично нейтральних фраземах, що слугують засобом первинної номінації: англ. *Hermes' (St. Elmo's) fire* «вогні святого Ельма» [Там само, с. 278]; *St. Anthony's fire* «бешихове запалення, бешиха» [Баранцев, 1969, с. 516];

5) у ідіомах sensu stricto: англ. *not (ever) / never set the Thames / the world on fire* «не зробити чогось надзвичайного» [Кунин, 1984, с. 279]; *put one's finger(s) in the fire* «наражатись на неприємності, лізти на рожен, ризикувати» [Там само, с. 276]; *pull smb's chestnuts out of the fire* «чужими руками жар загрібати, з ризиком для себе трудитись на когось іншого» [Там само, с. 145].

Усі ці й подібні їм ідіоми вживаються в образно-переносному значенні, але для одних із них (їх значно більше) є можливим і дослівне прочитання (часом більш-менш умовне), хоча саме ідіоматичне витлумачення становить для них їхній raison d'être (тобто причину їхнього виникнення й існування), пор.: англ. *there is no smoke without fire* «немає диму без вогню» [Баранцев, 1969, с. 939]; *between two fires* «між двох вогнів» [Кунин, 1984, с. 277]; *put the fat to the fire* перен. «підливати масла у вогонь» [Баранцев, 1969, с. 483].

Натомість для інших таке дослівне витлумачення видається неможливим: уже згадане англ. *not (ever) / never set the Thames on fire* досл. «(коли-небудь) / (ніколи) (не) запалити Темзи / світ».

Похідна семантема, пов'язана з військовою сферою, – це «стріляння з вогнепальної зброї». Вона реалізується у англійських фразеологізмах таких типів:

1) у номінативних фраземах: англ. *running fire* «швидкий (біглий) вогонь (швидка послідовність пострілів)» [Кунин, 1984, с. 279]; ця ж сполука має і образно-ідіоматичне стилістично марковане значення «град критичних зауважень» [Там само, с. 279];

2) у ідіоматичних фраземах, усі з яких також мають дослівний (неідіоматичний) відповідник, належний до військової сфери: англ. *miss fire*, крім спеціально військового використання («дати осічку»), вживається також в образно-переносному значенні «не досягнути мети, не дати бажаного необхідного ефекту» [Там само, с. 279]; *ве / come under fire* «а) зазнати суворої критики за зроблене вами (уживання, властиве медійним повідомленням); б) потрапити під вогонь (обстріл)» [Longman Dictionary, 2003, с. 597].

Ще раз підкреслимо, що всі ідіоматичні фраземи, які стосуються семантичного варіанта «стріляння з гвинтівок, гармат», мають як прямі, так і переносні варіанти: перші стосуються безпосередньо військової сфери і становлять дослівні термінофраземи, однак образно-переносні належать до сфери міжособистісних стосунків і є ідіомами.

Лексема англ. *fire* не входить до складу фразеологізмів у значенні «світло, джерело освітлення». Тут, щоправда, можна було б згадати і англ. *keep the home fires burning* «підтримувати сімейне вогнище, зберігати сім'ю, годувати сім'ю» [Кунин, 1984, с. 278], од-

нак цей приклад видається непереконливим, по-перше, через те, що тут *fire* може мати фразеотвірне значення «домашнє вогнище» (їх у традиційному англійському домі може бути кілька: вогонь у каміні чи печі, використовуваний для обігріву, принагідно і для освітлення помешкання, й вогонь у кухонній плиті для приготування їжі) і, по-друге, значення «джерело освітлення» для англ. *fire* є, наскільки можна судити, не дуже характерним, обмежуючись лише деякими різновидами «світлогенерувальних» пристроїв.

У фраземах із позначенням вогню емоційне значення можна приписати ключовому слову лише на рівні його похідної фразеологічно детермінованої семантики, стосовно якої первинний смисловий варіант «вогонь, полум'я», функціонуючи як елемент їхньої внутрішньої форми, відіграє фразеотвірну роль, пор.: англ. *flash fire* («вергати полум'я, метати іскри» – мова йде про емоційне збудження; негативні, сердиті почуття; очі, які виражають ці почуття) [Там само, с. 278] (оскільки тут ідеться саме про блиск очей як ознаку емоціонального збудження, то можна стверджувати, що тут є присутньою і вторинна інтерпретація семантики вогню в суто візуальному сенсі); *a fire in the blood* «пристрасть» [Там само, с. 278]; *a ball of fire* «хтось сповнений енергії та ентузіазму» [Longman Dictionary, 2003, с. 99].

Проаналізувавши фразеологічний матеріал, ми можемо зробити висновок, що у процесі фразеотворення лексема англ. *fire* в основному використовуються лише у двох семантичних варіантах, а саме: «процес горіння» та «стріляння з вогнепальної зброї». Така нерівномірність використання лексико-семантичних варіантів досліджуваної лексеми у процесі фразеотворення може компенсуватися. Якщо вторинна семантема не використовується у процесі фразеотворення, то синонімічне їй значення виражається в контексті цілісного значення фраземи як значення фразеопохідне. Таким чином, таке фразеологічно пов'язане значення ніби щоразу заново мотивується вихідною семантемою ключового слова.

Такий семантичний розвиток ключової лексеми у складі фраземи ніби ще раз відтворює виникнення відповідного лексико-семантичного варіанта. Оскільки фразеологічне значення сприймається як стилістично відзначене, тоді як словниковий лексико-семантичний варіант є стилістично нейтральним, ми можемо говорити про відносний характер синонімії між фразеологічним і лексичним семантичними варіантами.

У семантико-синтаксичному плані, зокрема з урахуванням місця чи ролі «вогняної» лексеми, на проаналізованому матеріалі можна встановити певну закономірність: позначення вогню, вжите у прямому сенсі, займає позицію семантичного суб'єкта лише в тих паремійних фраземах, у яких ідеться про властивості вогню (звісно, з можливістю подальшого узагальненого витлумачення їхньої цілісної семантики), натомість у інших випадках субстантив «вогонь», зазнаючи переосмислення своєї лексичної семантики, виступає в інших семантико-синтаксичних позиціях, реалізуючи роль, наприклад, об'єкта дії, джерела (інструментального) впливу чи суб'єкта порівняння. Нарешті, ще одним релевантним з цього ж погляду аспектом є той, що стосується синтагматичного оточення, у якому лексема англ. *fire* входить до складу ідіоматичної фраземи. Варто зауважити, що досліджувана лексема використовується у складі фраземи автономно (самостійно), як-от у випадку *as red as fire* «вогненно-червоний, почервонілий» [Кунин, 1984, с. 624], чи у складі якоїсь іншої і, природно, меншої фразеологічної сполуки. У останньому випадку можна виділити дві можливості: 1) у структурі ідіоматичної фраземи виділяється менша (неідіоматична) сполука з ключовим «вогняним» словом, напр.: *not (ever) / never set the Thames on fire* «не зробити чогось надзвичайного» [Кунин, 1984, с. 279], пор. усталений зворот *set smth on fire* «запалити що-небудь» [Там само, с. 279]; 2) іншим варіантом є той, коли ідіоматична фразема є дослівно тотожною неідіоматичній і виникає шляхом образно-переносного витлумачення останньої, прикладом чого можуть бути численні вирази з буквальним значенням, пов'язаним із веденням вогню.

Для продовження дослідження семантичних взаємозв'язків між одиницями лексичного та фразеологічного рівнів нам необхідно залучити до нашого аналізу інші частини мови. Цей аспект разом із залученням до розгляду подібних мовних одиниць з інших мов необхідний для кращого розуміння ролі високотемпературних характеристик, об'єктів та процесів у мовному світогляді.

Список використаної літератури

Баранцев К.Т. Англо-український фразеологічний словник. К.: Радянська школа, 1969. 1052 с.

Беседовська І.В. Семантична природа сенсорних прикметників на позначення температури в сучасній українській літературній мові (на матеріалі поетичних творів Лесі Українки). *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2009. № 46. С. 162–165.

Бечко Я.В. Функціонування полісемантичних слів із термічним значенням у фразеологічному контексті (на матеріалі англійської, німецької та української мов). Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2013. 218 с.

Верхотурова К.С. Огонь в зеркале русского языка: дис. ... канд. филол. наук. Екатеринбург, 2009. 213 с.

Жуйкова М.В. Динамічні процеси у фразеологічній системі східнослов'янських мов. Луцьк: РВВ «Вежа» ВДУ ім. Лесі Українки, 2007. 416 с.

Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь. М.: Русский язык, 1984. 944 с.

Черниш Т.О. Слова на позначення високої температури (на матеріалі української та польської мов). *Польсько-український бюлетень: Київські полоністичні студії*. 2010. Т. 16. С. 482–495.

Юрченко О.С. , Івченко І.О. Словник стійких народних порівнянь. Харків: Основа, 1993. 176 с.

American heritage dictionary of the English language / ed. by Anne H. Soukhanov. New York: Houghton Mifflin Company, 1992. 8652 p.

British National Corpus. 2020. URL: http://www.natcorp.ox.ac.uk/ (Останнє звернення 05.11.2021).

Chambers 20th century Dictionary / ed. by E.M. Kirkpatrick. Edinburgh: W & R Chambers, 1980. 1584 p.

Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary / ed. by S. Bullon. Harlow: Pearson Education Limited, 2003. 1949 p.

Spears R. Dictionary of American Slang. Lincolnwood, Ill: NTC, 1991. 528 p.

THE PECULIARITIES OF FUNCTIONING OF LEXICAL-SEMANTIC VARIANTS OF THE NOUN *FIRE* IN THE PROCESS OF PHRASEOLOGICAL UNIT FORMATION

Yana V. Bechko, Uman National University of Horticulture (Ukraine)
e-mail: yanabechko@i.ua
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-14

Key words: *idiom, inner form, phraseological unit formation, key lexical component, sense development, structure, semanteme, polysemy.*

The article focuses on the issue of participation of lexical-semantic variants of the polysemous noun Eng. fire in the process of formation of phraseological units. The goal of our article is to find out how the semantic range of the polysemous noun Eng. fire is reproduced in the structure of idioms. To achieve this goal, the author uses the following research methods: descriptive, comparative, the method of dictionary definitions, the method of phraseological application to establish phraseological meanings, as well as the method of establishing the content of language stereotypes. Occasionally, the historical and etymological methods were used, as well as methods of frame modeling and quantitative estimation.

The author describes the peculiarities of actualization of the system of lexical meanings of the polysemantic noun Eng. fire at the phraseological level and establishes structural types of phraseological units which are formed with the help of semantemes of the noun Eng. fire. The object of our research is English phraseological units sharing the common key lexical component – polysemantic noun of thermal semantics Eng. fire. We conduct the research using not only nominative and predicative idiomatic phraseological units, but also comparative phrases, proverbs and speech formulae.

In modern phraseology the problem of interrelationships between the lexico-semantic and lexico-phraseological levels of the language system is currently important. The specificity of functioning of poly-

semous adjective with thermal meaning Eng. fire in phraseological units is analysed within the framework of research of the general problem of interrelationships between the lexico-semantic and lexico-phraseological levels of the language system. The author finds general trends of sense development of this noun within the structure of idiomatic set phrases sharing the common key lexical component Eng. fire.

The analysis shows that lexical meanings of the polysemantic of noun Eng. fire at the phraseological level are actualized unevenly and selectively. In the structure of nominative and predicative idiomatic phraseological units and comparative phrases the key noun Eng. fire implements almost exclusively its original «thermal» semanteme as a formative one, but its lexical semantemes used in the formation of idioms rarely coincide with its phraseo-derived meanings. Individual semantemes of the noun Eng. fire differ with respect to the number of phrasemes they occur in, besides there are many phraseo-derived meanings that don't have the corresponding lexico-semantic variants of the noun Eng. fire, though some of them have synonymic lexical meanings.

To continue the research of semantic relations between lexical and phraseological levels of the language we should involve to our analysis other parts of speech. This aspect, together with the use of information from other languages is necessary for our better understanding of the role of high temperature characteristics, objects and processes in linguistic world image.

References

Barantsev, K.T. *Anhlo-ukrainskyi frazeolohichnyi slovnyk* [English-Ukrainian dictionary of idioms]. Kyiv, Radyanska Shkola. Publ., 1969, 1052 p.

Bechko, Ya.V. *Funktsionuvannia polisemantychnykh sliv iz termichnym znachenniam u frazeolohichnomu konteksti (na materiali anhliiskoi, nimetskoi ta ukrainskoi mov)* [Functioning of polysemous words of thermal meaning within phraseological context (with reference to English, German and Ukrainian)]. Uman, Vizavi Publ., 2013, 218 p.

Besedovska, I.V. *Semantychna pryroda sensornykh prykmetnykiv na poznachennia temperatury v suchasnii ukrainskii literaturnii movi (na materiali poetychnykh tvoriv Lesi Ukrainky)* [The semantic nature of adjectives to describe the sensory temperature in modern Ukrainian literary language (based on poetry of Lesia Ukrainka)]. *Visnik Zhitomirs'kogo derzhavnogo universitetu im. I. Franka* [Journal of Zhytomyr Ivan Franko State University], 2009, issue 46, pp. 162-165.

British National Corpus, 2020. Available at: http://www.natcorp.ox.ac.uk/ (Accessed 5 November 2021).

Bullon, S. (ed.). Longman Dictionary of Contemporary English. The Living Dictionary. Harlow, Pearson Education Limited Publ., 2003, 1949 p.

Chernysh, T.O. *Slova na poznachennia vysokoi temperatury (na materiali ukrainskoi ta polskoi mov)* [The words which denote high temperature (based on the Ukrainian and the Polish languages]. *Polsko-ukrainskyi biuleten: Kyivski polonistychni studii* [Polish-Ukrainian Newsletter: Kyiv Polish studies], 2010, vol. 16, pp. 482-495.

Kirkpatrick, E.M. (ed.). Chambers 20th century Dictionary. Edinburgh, W & R Chambers, 1980, 1584 p.

Kunin, A.V. *Anglo-russkii frazeologicheskii slovar* [English-Russian phraseological dictionary]. Moscow, Russky yazyk Publ., 1984, 944 p.

Soukhanov, A. (ed.). American heritage dictionary of the English language. New York, Houghton Mifflin Company, 1992, 8652 p.

Spears, R. Dictionary of American Slang. Lincolnwood, Ill, NTC, 1991, 528 p.

Verkhoturova, K.S. *Ogon v zerkale russkogo yazyka.* Diss. kand. filol. nauk [Fire in the mirror of the Russian language. Cand. philol. sci. diss.]. Ekaterinburg, 2009, 213 p.

Yurchenko, O.S., Ivchenko, I.O. *Slovnyk stiikykh narodnykh porivnian* [Dictionary of stable folk comparisons]. Kharkiv, Osnova Publ., 1993, 176 p.

Zhuikova, M.V. *Dynamichni protsesy u frazeolohichnii systemi skhidnoslovianskykh mov: monohrafia* [Dynamic processes in the phraseological system of East Slavic languages: monograph]. Lutsk, Vezha Publ., 2007, 416 p.

Одержано 7.02.2021.

УДК 811.161.2:316.772
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-15

К.С. БОНДАРЧУК,
доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка»

О.А. ЧУМАЧЕНКО,
кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка»

ОСОБЛИВОСТІ ПИСЕМНОЇ МОВНОЇ КОМУНІКАЦІЇ ЗАСОБАМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ (на прикладі офіційно-ділового, епістолярного та розмовно-побутового функційних стилів)

Проаналізовано основні види усного та писемного спілкування на матеріалі різних функційних стилів української мови. Методологія дослідження складається як з основних методів функційної стилістики, так і з її часткових та конкретно-практичних методів, а саме: функціональний, комплексний, семантичний, порівняльний методи, багатоаспектний аналіз та метод безпосереднього спостереження.

Мета дослідження полягає у визначенні особливостей мовної комунікації засобами української мови на прикладі офіційно-ділового, епістолярного та розмовно-побутового стилів у порівняльному аспекті. Досягнення поставленої мети передбачає виконання низки завдань: 1) окреслити особливості побудови, розміщення реквізитів, мовних засобів ділових листів; 2) дослідити структуру та мовне багатство листів Лесі Українки; 3) виявити типові та відмінні мовностилістичні засоби ділових та приватних листів; 4) проаналізувати особливості повідомлень, переданих за допомогою програм миттєвого обміну інформацією Viber і Telegram; 5) дослідити вплив гендерного фактора на особливості мовних засобів різних форм писемного спілкування.

Доведено роль Лесі Українки в розширенні комунікативних меж української мови, зокрема щодо метафоризації мовлення, уведення лексики, яка належить до розмовної, діалектної або застарілої, у тексти листів, що може служити зразком для відновлення напівзабутої, але надзвичайно важливої для налагодження довірливих, приязно-теплих міжособистісних стосунків, практики спілкування в сучасному світі. Сформовано авторське ставлення до вживання фемінізмів на позначення посад, професій, звань. Такі нововведення не завжди вмотивовані, адже відповідно до нової редакції «Українського правопису» вони дещо ускладнені за способом творення.

Загалом вирішено проблему узагальнення мовного досвіду українців як у сфері ділових, так і неофіційних стосунків, що особливо важливо в сучасних умовах звуження особистісних та розширення писемних форм налагодження та підтримання контактів на всіх рівнях людських взаємовідносин, зокрема в офіційно-діловому та приватному листуванні.

Ключові слова: писемна комунікація, культура мовлення, мовностильові засоби, функційні стилі, структура тексту, реквізити документів, ділові листи, епістолярій, віртуальна комунікація.

Проанализированы основные виды устного и письменного общения на материале различных функциональных стилей украинского языка. Методология исследования состоит как из основных методов функциональной стилистики, так и из её частных и конкретно-практических методов, а именно: функциональный, комплексный, семантический, сравнительный методы, многоаспектный анализ и метод непосредственного наблюдения.

© *К.С. Бондарчук, О.А. Чумаченко, 2021*

Цель исследования заключается в определении особенностей языковой коммуникации средствами украинского языка на примере официально-делового, эпистолярного и разговорно-бытового стилей в сравнительном аспекте. Достижение поставленной цели предполагает выполнение ряда задач: 1) определить особенности построения, размещения реквизитов, языковых средств деловых писем; 2) исследовать структуру и языковое богатство писем Леси Украинки; 3) выявить типичные и отличительные лингвостилистические средства деловых и приватных писем; 4) проанализировать особенности сообщений, передаваемых с помощью программ мгновенного обмена информацией Viber и Telegram; 5) исследовать влияние гендерного фактора на особенности языковых средств различных форм письменного общения.

Доказана роль Леси Украинки в расширении коммуникативных границ украинского языка, в частности по метафоризации речи, введению лексики, относящейся к разговорной, диалектной или устаревшей, в тексты писем, что может служить образцом для восстановления полузабытой, но чрезвычайно важной для налаживания доверчивых, приветливо-теплых межличностных отношений, практики общения в современном мире. Сформулировано авторское отношение к использованию феминизмов для обозначения должностей, профессий, званий и др. Такие нововведения не всегда мотивированы, ведь согласно новой редакции «Украинского правописания» они усложнены по способу образования.

В общем решена проблема обобщения языкового опыта украинцев как в сфере деловых, так и неофициальных отношений, что особенно важно в современных условиях сужения личностных и расширения письменных форм налаживания и поддержания контактов на всех уровнях человеческих взаимоотношений, в частности в официально-деловой и частной переписке.

Ключевые слова: письменная коммуникация, культура речи, лингвостилистические средства, функциональные стили, структура текста, реквизиты документов, деловые письма, эпистолярий, виртуальная коммуникация.

Однією з важливих соціальних потреб кожної людини є комунікація – процес активного цілеспрямованого обміну інформацією в різноманітних сферах життєдіяльності. Процес спілкування охоплює соціальну взаємодію членів суспільства, зокрема їх спільну діяльність та приватну сферу життя. Порозуміння між ними досягається завдяки правилам і нормам, які регулюють характер комунікації залежно від її мети і засобів. Спілкуючись, індивіди мають рахуватися із соціальними нормами, звичаями, усталеними традиціями, формами, мовними засобами, що існують у певному суспільстві. Така необхідність нормативного регулювання спілкування, на думку Л. Архангельського, продиктована потребою забезпечення цілісності суспільства як системи, стійкості взаємопов'язаних видів соціальної діяльності. У глобалізованому світі людині доводиться комунікувати з представниками різноманітних стилів і культур. За таких обставин основними факторами її успіху є комунікативна компетентність, мовна грамотність, адекватне тлумачення вербальних повідомлень, чітко усвідомлене формулювання власних суджень. На сьогодні існує понад сто дефініцій комунікації, що зумовлено багатогранністю цього процесу, різноманітністю способів передання інформації. Різні аспекти теорії мовної комунікації як науки досліджували Ф. Бацевич [Бацевич, 2009], Т. Космеда [Космеда, 2000], В. Паращук [Паращук, 2010], Г. Яроцька [Яроцька, 2016]; практичні аспекти ділового спілкування висвітлювали у своїх працях Т. Гриценко [Гриценко, 2010], М. Пентилюк [Пентилюк, 2011], І. Плотницька [Плотницька, 2011], О. Семеног [Семеног, 2010], С. Шевчук [Шевчук, 2012] та ін.

Важливе місце в писемному спілкуванні посідає міжособистісне офіційне та неофіційне листування. Важливі теоретичні аспекти епістолярію, зокрема листів, мемуарів, щоденників, досліджували Ж. Ляхова [Ляхова, 1996], А. Найрулін [Найрулін, 2016], О. Томчук [Томчук, 2013] та ін. Певною мірою опрацьовані листи деяких українських письменників (Є. Гребінки, І. Карпенка-Карого, П. Куліша, М. Кропивницького, Т. Шевченка), серед яких і доволі різноманітна епістолярна спадщина Лесі Українки. Останнім часом у наше життя все глибше проникає спілкування у формі віртуальної комунікації. Особистісну комунікацію в мережі Інтернет вивчали Є. Горошко [Горошко, 2008], С. Зайцева [Зайцева, 2011], Л. Компанцева [Компанцева, 2004], М. Сидоров [Сидоров, 2008] та ін. Рівень культури мовлення в сучасному медіапросторі, зокрема виявлений телеведучими та публічними особами, досліджено К. Бондарчук [Бондарчук, 2020]. Однак спільні та відмінні особливості писемної

офіційно-ділової і приватної комунікації досліджені не достатньо, що стосується, зокрема, й порівняльного вивчення багатолітньої української писемної традиції спілкування та його сучасних віртуальних форм.

Актуальність нашої роботи полягає в потребі узагальнення мовного досвіду українців як у сфері ділових, так і неофіційних стосунків, що особливо важливо в сучасних умовах звуження особистісних та розширення писемних форм налагодження та підтримання контактів на всіх рівнях людських взаємовідносин, зокрема в офіційно-діловому та приватному листуванні.

Мета цього дослідження – визначити особливості мовної комунікації засобами української мови на прикладі офіційно-ділового, епістолярного та розмовно-побутового стилів у порівняльному аспекті. Досягнення поставленої мети передбачає виконання таких завдань: 1) окреслити особливості побудови, розміщення реквізитів, мовних засобів ділових листів; 2) дослідити структуру та мовне багатство листів Лесі Українки; 3) виявити типові та відмінні мовностилістичні засоби ділових та приватних листів; 4) проаналізувати особливості повідомлень, переданих за допомогою програм миттєвого обміну інформацією Viber і Telegram; 5) дослідити вплив гендерного фактора на особливості мовних засобів різних форм писемного спілкування.

Методологія дослідження складається як з основних методів функційної стилістики, так і з її часткових та конкретно-практичних методів. Серед них функціональний метод, що передбачає вивчення мовних засобів, їх ролі у формуванні й вираженні думок та комунікативного підходу. Комплексний метод дав змогу поєднати дані таких наук, як психологія, соціологія та теорія комунікації. Багатоаспектний аналіз допоміг визначити специфіку функціональних стилів. Семантичний метод – виокремити різні смислові відтінки конкретних висловлювань. Порівняльний – допоміг з'ясувати специфіку кожного із стилів, виділених у дослідженні. Зрештою, за використання методу безпосереднього спостереження вдалося визначити конкретні стилістичні явища в усних та писемних текстах.

Основним інструментом комунікації є мова, тому надзвичайно важливо кожному комунікантові оволодіти її культурою загалом та ділового спілкування зокрема. Мова є своєрідним дзеркалом культури, в якому відображається не тільки реальний світ, а й суспільна самосвідомість народу, його національні особливості, традиції, мораль, система цінностей тощо. Мова як засіб спілкування зберігає культурні надбання в лексиці, граматиці, фразеології, у різних формах усного й писемного спілкування. Крім того, вона є засобом зв'язку між поколіннями, формує особистість через своєрідне бачення реалій, закладене в мовній картині світу, а також перетворює окремих індивідів у етнос, творить націю. Українська мова за багатовіковий період свого існування створила різноманітні форми мовних одиниць, які служать адекватному передаванню інформації, зберігаючи національні традиції української культури. Кожен функційний стиль української мови має специфічні мовні засоби для висвітлення подій і понять залежно від обставин спілкування, його призначення, враховуючи особливості комунікантів (вік, фах, рівень освіти, стать тощо).

Офіційне спілкування в державно-політичному, громадському, економічному житті, законодавстві, адміністративно-господарській діяльності здійснюється засобами офіційно-ділового стилю мови, який має як свою специфічну лексику, так і стабільну композицію тексту. Ділові контакти часто реалізуються через посередництво документів, зокрема офіційних та комерційних (ділових) листів, які яскраво репрезентують особливості мовних засобів офіційно-ділового стилю. Документи в Україні оформлюються відповідно до Державної уніфікованої системи документації (ДСТУ 4163-2003). Цей стандарт поширюється на організаційно-розпорядчі документи, встановлює склад реквізитів, вимоги до змісту, форми і розміщення, до бланків та їх оформлювання тощо [Уніфікована система…, 2003]. Це стосується й ділової кореспонденції, а саме реквізитів фірмових бланків листа, особливостей побудови тексту [Уніфікована система…, 2003, с. 15]. В офіційному листуванні між установами різних країн, іноземними представництвами та їх посадовими особами (ноти, меморандуми, пам'ятні записи) передбачається дотримання протокольних вимог, метою яких є засвідчення адресатові поваги з урахуванням рангів та дотримання принципів коректності і взаємоповаги. Ділові (комерційні) листи мають напівофіційний характер і служать інструментом установлення та підтримання контактів між підприємствами або

підприємствами та фізичними особами. Як правило, ділові листи укладаються на фірмовому бланку стандартного формату, на якому вгорі вказано реквізити адресата: повна назва організації, поштова та електронні адреси, номери телефонів, телексів, факсів, банківські реквізити. Якщо лист оформлюється не на фірмовому бланку, то реквізити адресата (одержувача) розміщуються в лівій частині аркуша, а реквізити адресанта (відправника) – у правій частині. Дата написання листа має вказувати число, місяць, рік (01.10.2020; 2020.10.01); розміщується вгорі в лівій частині аркуша. Цей документ засвідчує підпис: зазначається посада, підпис, розшифрування підпису (ініціали та прізвище) особи, що склала документ.

У тексті листа необхідно зберігати субординацію між комунікантами, тому все в ньому має бути доречним. Уживаються типові для листування форми звертання у формі кличного відмінка, як-от: *шановний Петре Івановичу, вельмишановний пане ректоре, добродію Іваненку, пані Сергієнко, пані Маріє, пане Василю* та ін. Згідно з особливостями офіційно-ділового стилю текст ділових листів має бути лаконічним, виклад матеріалу логічним та послідовним. В українській мові напрацьовано низку мовних кліше, які сприяють дотриманню цих вимог: *дозвольте також; при нагоді хотів би; вважаємо за доцільне* тощо. У тексті листа слід усувати багатозначність висловлення та не зловживати іншомовними словами. Необхідно уникати категоричності, заперечних форм, а за потреби можна пом'якшити тон листа фразами на зразок: *Ви маєте зрозуміти, що на сьогодні ми не маємо можливості...; Нам дуже прикро, але...; На превеликий жаль...; Дуже шкода*… тощо. У діловому листі, адресованому добре знайомому партнерові, не зайвими можуть бути певні засоби гумору, що сприятиме наданню листам виразності та емоційності «живого» ділового спілкування. З метою дотримання етикету ділового листування тон листа має бути доброзичливим, толерантним, містити ділові компліменти, слова *дякую* та *прошу вибачення*, висловлення сподівання на подальшу співпрацю: *Маємо надію на Ваше розуміння ситуації; Сподіваємося на взаємовигідну домовленість (співпрацю тощо)*. Доречними наприкінці листа є запевнення адресата в подальшій співпраці: *Запевняємо в продовженні взаємовигідних відносин; Будемо раді підтримувати ділові зв'язки* та ін. Прощальними фразами в діловій кореспонденції можуть бути мовні кліше на кшталт: *з найкращими побажаннями; із вдячністю, з повагою*, наприклад:

З повагою

Директор ПАТ «Аргумент» (підпис) О.П. Кандибенко

Особливості приватного та приватно-ділового листування яскраво демонструють листи Лесі Українки до різних осіб, відповідно до статусу яких або ступеня особистісних контактів використовуються певні мовні засоби. На думку окремих учених, епістолярне мовлення характеризується взаємодією елементів різних стилів, переважно розмовного, художнього та публіцистичного.

Зазвичай розмовно-побутовий стиль функціонує в усній формі, хоч використовується і в писемній, зокрема в листуванні. Для нього характерні специфічні особливості на різних мовних рівнях: синтаксичному – використання коротких речень, зокрема непоширених та неповних; лексичному – розмаїття мовних одиниць (просторічна, зменшувально-пестлива, діалектна лексика); уживаються різноманітні тропи – епітети, метафори, метонімії тощо. Комунікативними особливостями лексики текстів листів Лесі Українки є метафоризація, яскрава образність, що споріднює їх із художнім стилем. У листі до брата Михайла (березень 1891 р.) вона писала: «Ти знаєш, як розвита у мені образна думка». Підтвердженням цього служать її листи, вивчення яких може актуалізувати призабутий у сучасному світі такий вид особистісної комунікації, як листування.

Епістолярна спадщина Лесі Українки – це листи до понад сорока адресатів, серед яких – найближче родинне (мати, батько, брати, сестри, члени родини М.П. Драгоманова, тітка Олена Тесленко-Приходько) та літературне оточення (Б.Д. Грінченко, А.Ю. Кримський, О.Ю. Кобилянська, М.М. Коцюбинський, О.С. Маковей, М.І. Павлик, М.П. Старицький, В.С. Стефаник, І.Я. Франко та ін.), а також російські письменники, критики, представники різноманітних громадських та літературно-мистецьких організацій [Леся Українка, 1978, с. 424]. Листи Лесі Українки є цінним джерелом не лише для вивчення її біографії, літературно-естетичних поглядів, а й багатства комунікативних можливостей української мови періоду кінця XIX – початку XX ст. Незважаючи на те, що листи

Л. Українки мають переважно приватний характер, вони чітко структуровані за формою, зокрема містять дату, інколи місце, звідки адресований лист, текст, у якому наявні всі основні елементи, характерні для ділового листа: звертання, певні завершальні фрази, підпис.

Як правило, Леся Українка ставила дати на початку листа з правого боку. Лише в окремих випадках дата стоїть посередині або з лівого боку, інколи – в кінці листа; деякі листи не датовані взагалі [Леся Українка, 1978, с. 426]. Листи датовані як за старим, так і за новим стилем. Наводимо деякі приклади датувань: *Відень, 18/3 1991* [Леся Українка, 1978, с. 77]; *17/ III 1991, Відень* [Леся Українка, 1978, с. 82]; *10/I 1893* [Леся Українка, 1978, с. 145]; *6.IX 1894, Софія* [Леся Українка, 1978, с. 266]; *Київ, Стрілецький переулок, № 9* [Леся Українка, 1978, с. 175] (Авторські розділові знаки та правопис збережені. У подальших посиланнях у тексті статті дати подано за новим стилем).

Змістове наповнення текстів листів залежить від особи адресата, зокрема ступеня спорідненості інтересів, рівня знайомства тощо. Наприклад, у листах до членів родини, як правило, йдеться про різні побутові проблеми, пов'язані зі здоров'ям, матеріальними та фінансовими проблемами; часто звучать турбота, піклування про долю рідних, навчання молодших братів і сестер та ін. У листах до відомих людей з літературного та наукового оточення обговорюються питання суспільного життя, літератури, мистецтва тощо.

Залежно від особи адресата Леся Українка обирає відповідні мовні засоби, зокрема певні форми звертання, вибачення, прощання. До тих, хто не входить до сімейного кола Косачів-Драгоманових, використовуються такі пошанні форми звертань у формі кличного відмінка, інколи – у формі називного: *Шановний добродію, або краще, незнайомий дорогий товаришу* (19 листопада 1895 р.) – до А. Кримського; *Високоповажний добродію* (03 березня 1891 р.), *Шановний друже* (02 вересня 1895 р.) – до М. Павлика; *Вельмишановний пане* (26 травня 1892 р.)*, Шановний пане* (29 серпня 1893 р.)*, Високоповажний добродію* (19 грудня 1897 р.) – до І. Франка; *Шановний пане* (24 грудня 1893 р.), *Високоповажний пане* (13–16 вересня 1893 р.) – до О. Маковея; *Високошановний Михайле Петровичу* (04 травня 1894 р.) – до М. Старицького тощо. Серед епістолярної спадщини Лесі Українки особливе місце належить листам до її дядька М. Драгоманова та членів його родини, до яких вона звертається зі словами: *Дорогий дядьку* (17 березня 1891 р.); *Всі мої любі та милі* (весна, 1893 р.); *Люба родино* (30 жовтня 1893 р.); *Кохані мої дядьку й дядино* (18 серпня 1894 р.); *Дядино моя дорога* (01 вересня 1895 р.). Листи до рідних вирізняються емоційністю завдяки використанню художніх тропів (епітетів, метафор), пестливої лексики; звертання сповнені ніжності та любові: *Люба мамочко; Дорогий (любий) папа; Дорога моя родино* (до членів сім'ї); до молодшої сестри Ольги Косач-Кривинюк Леся Українка звертається зі словами: *Люба Лілічко*; *Любий, дорогий Ліцику,* називає її ніжними словами *Зірка, Олег, Олеся, Пуц, Пуцик*; до брата Михайла Косача – *Мика, Миша, Обачний, мила моя, молоденька кна-кна*; до брата Миколи Косача – *Кахота, Кохіня, Кукота, Миколичка, Микось, Микулько, хлопчик*; до двоюрідної сестри Аріадни Драгоманової-Труш – *Люба моя сестричко, Радочко, Рюрик*.

Форми прощання теж різноманітні – від найбільш поширеного *бувайте, бувайте здорові,* побажання *всього найкращого* до запевнення у своїх почуттях: *Цілую всіх міцно і прошу писати про все дрібно-дрібненько* (05 жовтня 1893 р.); *Цілую тебе і всіх тигрів* (тобто молодших братів і сестер (24 грудня 1893 р.) – до матері; *Ну, бувай здорова! Цілую тебе міцно, і щучиків теж, і папу… До побачення!* (09 лютого 1894 р.). *Тим часом будь здоров, тебе цілую, а ти поцілуй всіх наших від мене* (18 вересня 1891 р.) – до батька; *Цілую Вас і дорогу родину* (17 січня 1894 р.); *Моє щире вітання і поцілунки дядині, Ліді, і всім нашим* – до Драгоманових (09 лютого 1894 р.); *Завжди готова на поміч Вам* (26 березня 1895 р.) – до М. Павлика; *Вірте, товаришу, моїй найщирішій повазі і прихильності до Вас* (19 листопада 1895 р.) – до А. Кримського; *Бажаю вам з родиною усього найкращого* (02 березня 1895 р.) – до І. Франка).

У деяких листах Леся Українка робить певні зауваги щодо діяльності і поглядів адресатів. Наприклад, у листі до О. Маковея (12 листопада 1893 р.) у відповідь на його не досить дружнє ставлення до східних українців вона зазначає: *Будьте здорові! Та не гордуйте так дуже українцями, бо справді, не все те лихе, що йде від них. Вітаю вас щиро*.

У текстах листів Леся Українка використовує різноманітні художні тропи, зокрема метафоричні порівняння: *Так зостала я ошукана, немов птах над моря водами* (19 грудня 1897 р.) – у відповідь на лист І. Франка про скасування часописів «Зоря» та «Життя і слово»); прислів'я *Обіцянка – цяцянка, а дурневі – радість* (02 вересня 1895 р.) – до Л. Драгоманової-Шишманової). У листі до М. Павлика (02 вересня 1895 р.) Леся Українка розширює комунікативні можливості листування, вживаючи широкий спектр таких мовних засобів, як іронічне номінування себе (*не таке я велике цабе; ну, що будете з дурною робити*); видозмінений фразеологізм (*Ото витріщать очі ваші панночки та й паничі, коли прочитають*…); у листі від 26 березня 1895 р. – прислів'я (*Ну, та що вже, біс біду перебуде, одна мине, друга буде).* У листі до М. Драгоманова (17 березня 1891 р.) Леся Українка використовує низку фразеологізмів (*нам уже й сам чорт не брат; збили колотнечу; вийти на чисту воду з того тихого болота; чи тільки ж світу, що в вікні*?); діалектну лексику (*доконче* (обов'язково), *воловодіння* (волокита), *сливе* (майже), *запевне* (напевне), *тута, тепера, обридло*); авторські новотвори (*сприкрилися* (засумували), громада *оспала* (яка спить). Лист до О. Маковея (15–16 вересня 1893 р.) також сповнений різноманітних виражальних засобів, як-от: прислів'я (*Коли мед, то й ложкою*); метафорична антитеза (*Літала я не так по країні фантазії крилатою думкою, як по степах та по водах паровозами та пароходами*); порівняння (*А вже з такою думкою писати, то все одно, що з каменем на шиї через річку плисти).* У листі до М. Павлика (19 квітня 1895 р.) до тексту органічно вводяться фрагменти пісень з метою висловлення почуттів і особистого ставлення до певних подій: *Інші птахи, інші співи! Може б, я їх і вподобав, Якби мав я інші вуха* (сором і жаль стосовно порядків у Росії, під'яремного життя); *Ой неволе, неволе бусурменська, розлучила ти мужа з жоною, матір з дочкою…* (власні страждання через перебування на чужині).

Кожен лист Леся Українка підписувала залежно від ступеня близькості адресата, наприклад: *Леся Українка, Л. Косач, Л. У.* – до осіб, що не входили до родинного кола, інколи додавала певні пошанні форми: *Поважаюча Вас Леся* – до Ольги Франко [Леся Українка, 1978, с. 90]; *З поважанням Л. Косач* – до О. Маковея [Леся Українка, 1978, с. 177]. У листах до родичів ставила такі підписи: *Твоя Леся* – до матері [Леся Українка, 1978, с. 94] і брата Михайла [Леся Українка, 1978, с. 76]; *Твоя сестра і друг Леся* – до брата Михайла [Леся Українка, 1978, с. 88]; *Ваша внучка Леся* – до бабусі Є. Драгоманової [Леся Українка, 1978, с. 17]; *Ваша Леся* – до сестри Ольги [Леся Українка, 1978, с. 79]; до матері [Леся Українка, 1978, с. 97]; до М. Драгоманова [Леся Українка, 1978, с. 86].

Справжнім шедевром художньої майстерності Лесі Українки є її білий вірш-послання, адресований С. Мержинському (07 листопада 1900 р.), який, хоч і умовно, можна віднести до епістолярію поетки. У ньому завдяки насиченню тексту вишуканими, сповненими ніжності та болю звертаннями, емоційними епітетами, окличними та питальними реченнями розкрито найрізноманітніші нюанси почуттів закоханої жінки: *Твої листи завжди пахнуть зов'ялими трояндами, ти, мій бідний, зів'ялий квіте! Легкі, тонкі пахощі, мов спогад про якусь любу, минулу мрію*. *Мій друже, любий мій друже, створений для мене…; Мій друже, чому ж я не можу облити рук твоїх, що, мов струни, треммтять, своїми гарячими слізьми?*

Аналіз особливостей побудови, мовностилістичних засобів листів Лесі Українки, їх емоційно-експресивних можливостей впливу на почуття адресатів, створення атмосфери близькості та довіри демонструє надзвичайні можливості приватного листування, яке вимагає виваженого вибору мовних засобів, перш за все лексичних, індивідуального підходу до кожного адресата, що вигідно відрізняє класичну традиційну форму спілкування від сучасних його видів.

У сучасному світі дедалі більшого поширення набуває різних форм віртуальна комунікація, яка охоплює комунікантів незалежно від віку, статі, професійної належності, роду занять тощо. Дистанційність електронної комунікації дає можливість людині експериментувати зі своєю ідентичністю, приховуючи особистісні характеристики, що сприяє деіндивідуалізації учасників спілкування, зумовлює спільні ознаки, в тому числі мовні, чоловіків і жінок. Під час віртуального спілкування, на відміну від писемного міжособистісного ділового чи приватного, мають місце зміни на всіх мовних рівнях, а саме: на лексичному – наявність великої кількості неологізмів, часто – цілком недолад-

них, жаргонної та просторічної лексики, сленгізмів, кальок, скорочених слів – запозичень з англійської мови; на синтаксичному – неповні, непоширені за будовою речення; питальні, часто риторичні, окличні речення за метою висловлювання; паралельні форми, повтори; на графічному – поєднання латиниці та кирилиці, виникнення квазікирилиці та квазілатиниці; на орфографічному – мовна безграмотність, повне недотримання літературних мовних норм, що особливо засмучує. Це викликано, як правило, прагненням компенсувати брак візуального контакту, дистанційність, анонімність інтернет-комунікації. Найбільш поширеними формами віртуальної комунікації на сьогодні є інформація, передана за допомогою програм миттєвого обміну повідомленнями Viber і Telegram. Для них характерні такі комунікативні характеристики, як діалогічність, усно-письмовий характер спілкування, зниженість культури мови, експресивність. Повідомлення в месенджерах мають форму довготривалого діалогу, що відрізняє цей жанр інтернет-комунікації від інших.

Важливою ознакою є також експресивність, тобто наявність певної сукупності мовних одиниць, що забезпечує їхню здатність передавати суб'єктивне ставлення адресанта до змісту або адресата мовлення. Серед засобів експресивності найбільш частотні емоційно-оцінна лексика, інверсія, еліпсис, багаторазовий повтор розділових знаків, смайлики, інколи зовсім не доречні, як, наприклад, у вигляді сердечка, що може порушувати етичні норми субординації у спілкуванні.

На сьогодні доволі актуальною є проблема гендерних аспектів спілкування, спричинена тим, що чоловіки та жінки різняться між собою багатьма комунікативними особливостями. Так, Д. Дужко, Ю. Маслова та В. Жуков зазначають: «Проаналізувавши найпопулярніші гендерні стереотипи, можна визначити такі типові риси фемінності: м'якість, емоційність, слабкість (психологічна і фізична), розвинена інтуїція, комунікативність, турботливість, вразливість. Типові маскулінні риси: раціональність, активність, інтелект, незалежність, сила (психологічна і фізична), агресивність, авторитарність, стриманість у проявах емоцій, амбіційність, любов до ризику» [Душко, Маслова, Жуков, 2016, с. 333].

Відстеживши гендерні особливості писемного спілкування в офіційно-діловому та приватному спілкуванні, зокрема в службових листах та епістолярії Лесі Українки та інтернет-комунікації, можна зробити такі висновки. Комерційні листи мають відповідати вимогам Державної уніфікованої системи документації, тому їхні тексти складаються незалежно від статі адресанта. Єдиним елементом, на нашу думку, можуть бути форми звертань до адресатів відповідно до їх статі. В українській мові вироблені традиційні форми звертання до чоловіків *пане*, до жінки – *пані* у поєднанні з іменами, прізвищами, посадами, як-от: *пане Андрію, пане Василенку, пане директоре, шановні панове* тощо; *пані Маріє, пані Андрієнко, пані журналістко* та ін.

Відповідно до нової редакції «Українського правопису» (2019 р.), слід уживати фемінізми на позначення посад, професій, звань та ін. Такі нововведення, як нам видається, не завжди вмотивовані, адже інколи вони дещо ускладнені за способом творення (*психологиня, хірургиня, ендокринологиня*), інколи звучать занадто спрощено, нагадуючи розмовно-побутову, а то й просторічну лексику (*докторка чи кандидатка наук, лікарка, учителька, бухгалтерка, інженерка, секретарка*); штучними, на наш погляд, є фемінізми, утворені від запозичених назв професій (*менеджерка, маркетологиня*), що не є характерним для мови-донора; у деяких випадках творення фемінізмів узагалі не можливе, зокрема це стосується переважної більшості військових звань (*капітан, майор, генерал*); зовсім недоречними виглядають звертання до різностатевої аудиторії, якими рясніють засоби масової інформації, на кшталт: шановні *колеги і колежанки, студенти і студентки, журналісти і журналістки, слухачі і слухачки* тощо. Аналізуючи епістолярій Лесі Українки, можна стверджувати, що в приватному листуванні гендерні аспекти виступають доволі чітко. Це стосується вживання пестливо-зменшувальних форм звертань, які не властиві чоловічому стилю спілкування. Крім того, в листах поетки наявне розмаїття яскравих художніх тропів, емоційно-експресивної лексики, що більш притаманне жіночому стилю спілкування.

Мають місце гендерні відмінності у змістовому аспекті електронної комунікації. На думку дослідників, жінки більше цікавляться інформацією про освіту й культуру, для них важливий доступ до джерел і культурних контактів, можливість творчої самореалізації. Під час спілкування в інтернеті жінки мають погоджувальну, підпорядковану позицію, а

чоловіки частіше ініціюють нові теми для обговорення. При цьому мовлення жінок більш емоційне, а репліки значно коротші, ніж у чоловіків. Чоловічий стиль спілкування – це стиль суперництва, а жіночий – комунікативної співпраці. Висловлювання чоловіків рішучі та безапеляційні, інколи навіть агресивні, чим вони намагаються підтримати свій статус лідера. Повідомлення жінок часто спрямовані на зниження напруження, що виникає в колі комунікантів, на збереження комфорту і стабільності, пропоновані думки висловлюються в гіпотетичній та обережній манері. Разом з тим жінки частіше ініціюють неприємні обговорення, скандали та суперечки. Чоловіки частіше пишуть довгі повідомлення, свої думки видають за факти, використовують образливі вислови. Жінки висловлюють власні судження, частіше просять вибачення, висловлюють підтримку співрозмовникові, роблять йому компліменти.

Отже, мовна комунікація є важливим засобом соціальної та особистісної взаємодії членів суспільства з метою порозуміння між людьми різних ділових стилів і культур. Основним інструментом комунікації є мова, яка зберігає культурні надбання, творить націю. Українською мовою вироблено різноманітні мовні засоби для висвітлення подій відповідно до обставин та мети спілкування, напрацьовано мовні кліше для офіційно-ділового стилю, зокрема для ділового листування, на лексичному, граматичному, синтаксичному та структурному рівнях. Епістолярний стиль має як певні спільні риси з діловою писемною комунікацією у висвітленні інформації, так і свої власні виражальні засоби, в тому числі художні тропи, напрацьовані українськими майстрами слова, серед яких особливе місце належить Лесі Українці. Важко переоцінити її роль у розширенні комунікативних меж української мови, зокрема щодо метафоризації мовлення, уведення лексики, яка належить до розмовної, діалектної або застарілої, у тексти листів, що може, на нашу думку, служити зразком для відновлення напівзабутої, але надзвичайно важливої для налагодження довірливих, приязно-теплих міжособистісних стосунків, практики спілкування в сучасному світі. Леся Українка фактично поєднувала ланки багатолітньої писемної традиції, актуалізуючи мовний досвід багатьох поколінь української інтелігенції, зв'язок з культурно-писемними особливостями української мови. На сьогодні важливим засобом спілкування є месенджери, можливості яких багато в чому визначають ті чи інші особливості комунікації, зокрема діалогічність, експресивність, зниженість, на жаль, культури мовлення.

Досліджено, що вплив гендерного фактора на особливості мовної поведінки учасників писемного спілкування, зокрема й інтернет-комунікантів, доволі суттєвий. Це стосується як форми, так і змісту інформації, стилю спілкування, добору мовних засобів, зокрема на лексичному рівні. Доведено, що кожний із проаналізованих видів писемної комунікації важливий у сучасному суспільстві, має право на своє існування, обслуговуючи різні сфери життєдіяльності людини, доповнюючи одне одного, урізноманітнюючи способи донесення інформації, створюючи атмосферу довіри між комунікантами.

Список використаної літератури

Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: Академія, 2009. 376 с.

Бондарчук К.С. Українська мова в сучасному медіапросторі. *Європейські тенденції розвитку журналістики, PR, медіа і комунікації*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (27–28 листопада 2020 року). Влоцлавек: Куявський університет, 2020. С. 64–67.

Горошко Е.И. Гендерные аспекты коммуникаций на примере образовательных практик Интернета. *Образовательные технологии и общество*. 2008. Т. 11. № 2. С. 388–411.

Гриценко Т.Б. Українська мова за професійним спрямуванням: навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2010. 624 с.

Душко Д., Маслова Ю., Жуков В. Репрезентація гендерних стереотипів у художній літературі. *Journal of Education, Health and Sport*. 2016. Вип. 6. С. 329–340.

Зайцева С.В. Про деякі напрямки розвитку україномовного Інтернету. *Ученые записки ТНУ им. В.И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации»*. 2011. Т. 24 (63). № 1. С. 24–27.

Компанцева Л.Ф. Український філологічний Інтернет – новий комунікативний досвід. *Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2004. № 1 (28). С. 194–200.

Космеда Т.А. Аксіологічні аспекти прагмалінгвістики: формування і розвиток категорії оцінки. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2000. 350 с.

Леся Українка. Зібрання творів: у 12 т. Київ: Наукова думка, 1978. Т. 10: Листи (1876–1897). 542 с.

Ляхова Ж.Т. Теоретичні питання дослідження епістолярію українського письменства. *ІІІ Міжнародний конгрес україністів: Літературознавство. Харків, 26–29 серпня 1996* / за ред. О. Мишанича. К.: Обереги, 1996. С. 85–91.

Найрулін А.О. Прагмалінгвальний компонент мовної семантики в епістолярному тексті. *Лінгвістика*. 2016. № 1 (34). С. 90–100.

Паращук В.Ю. Основи теорії мовної комунікації. К.: Академія, 2010. 240 с.

Пентилюк М.І., Маруних І.І., Гайдаєнко І.В. Ділове спілкування та культура мовлення. К.: Центр учбової літератури, 2011. 224 с.

Плотницька І.М. Ділова українська мова в державному управлінні. К.: НАДУ, 2011. 168 с.

Семеног О.М. Культура наукової української мови. К.: Академія, 2010. 216 с.

Сидоров М. Інтернет як засіб соціальної комунікації та соціального впливу. *Політичний менеджмент*. 2008. № 4 (31). С. 119–125.

Томчук О. Епістолярій письменника і проблеми сучасної біографістики. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія: «Філологічна»*. 2013. Вип. 32. С. 269–280.

Уніфікована система організаційно-розпорядчої документації (ДСТУ 4163-2003). Київ, 2003. 15 с.

Шевчук С.В. Ділове мовлення для державних службовців. К.: Алерта, 2012. 428 с.

Яроцька Г.С. Лингвопрагматика ценности и оценки. *Вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія: Філологія*. 2016. № 2 (14). С. 54–60.

FEATURES OF WRITTEN LANGUAGE COMMUNICATION BY MEANS OF THE UKRAINIAN LANGUAGE (on the example of official-business, epistolary and conversational-functional styles)

Catherine S. Bondarchuk, Zaporizhzhia Polytechnic National University (Ukraine)
e-mail: 3301696@ukr.net
Olha A. Chumachenko, Zaporizhzhia Polytechnic National University (Ukraine)
e-mail: 4858102@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-15

Key words*: written communication, speech culture, language and style means, functional styles, text structure, details of documents, business letters, epistolary, virtual communication.*

The article analyzes the main types of oral and written communication on the material of different functional styles of the Ukrainian language. The research methodology consists of both the main methods of functional stylistics and its partial and concrete-practical methods, namely: functional, complex, semantic, comparative methods, multifaceted analysis and the method of direct observation.

The purpose of the study is to determine the features of linguistic communication by means of the Ukrainian language on the example of official-business, epistolary and conversational-domestic styles in a comparative aspect. Achieving this goal involves a number of tasks: 1) to outline the features of construction, placement of details, language tools of business letters; 2) to study the structure and linguistic richness of Lesya Ukrainka's letters; 3) identify typical and different linguistic and stylistic means of business and private letters; 4) analyze the features of messages transmitted using instant messaging programs Viber and Telegram; 5) to investigate the influence of gender on the features of language means of various forms of written communication.

The role of Lesya Ukrainka is determined in expanding the communicative boundaries of the Ukrainian language, in particular on the metaphorization of speech, the introduction of vocabulary, which belongs to the spoken, dialectal or obsolete, in the texts of letters, which can serve as a model for restoring half-forgotten but extremely important for establishing trusting, friendly and warm interpersonal relationships, communication practices in the modern world. The author's attitude to the use of feminism to denote

positions, professions, titles is formed. Such innovations are not always motivated, because according to the new version of the "Ukrainian spelling" they are somewhat complicated in the way of creation.

It has been proven that the main tool of communication is language, so it is extremely important for each communicant to master its culture in general and business communication in particular. Language is a kind of mirror of culture, which reflects not only the real world, but also the social identity of the people, its national characteristics, traditions, morals, value system and more. Language as a means of communication preserves cultural heritage in vocabulary, grammar, phraseology, in various forms of oral and written communication. In addition, it is a means of communication between generations, that forms a personality through a kind of vision of reality, embedded in the linguistic picture of the world, as well as transforms individuals into an ethnic group, creates a nation. Over the centuries of its existence, the Ukrainian language has created various forms of language units that serve to adequately convey information, preserving the national traditions of Ukrainian culture. Each functional style of the Ukrainian language has specific language tools for covering events and concepts depending on the circumstances of communication, its purpose, taking into account the characteristics of communicators.

In general, the problem of generalization of Ukrainian language experience in both business and informal relations is solved, which is especially important in modern conditions of narrowing personal and expanding written forms of establishing and maintaining contacts at all levels of human relations, including official business and private correspondence.

References

Batsevych, F.S. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: VTs Akademiia Publ., 2009, 376 p.

Bondarchuk, K.S. *Ukrainska mova v suchasnomu mediaprostori* [Ukrainian language in the modern media space]. *Materialy Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Yevropeiskitendentsii rozvytku zhurnalistyky, PR, media i komunikatsii* [Materials of the International scientific-practical conference European trends in journalism, PR, media and communication]. Vlotslavek, Kuyavsky Universitet Publ., 2020, pp. 64-67.

DSTU 4163-2003. *Unifikovana systema orhanizatsiino-rozporiadchoi dokumentatsii* [State Standard 4163-2003. Unified system of organizational and administrative documentation]. Kyiv, 2003, 15 p.

Dushko, D., Maslova, Yu., Zhukov, V. *Reprezentatsiia hendernykh stereotypiv u khudozhnii literaturi* [Representation of gender stereotypes in artistic literature]. *Journal of Education, Health and Sport*, 2016, no. 6, pp. 329-340.

Goroshko, E.I. *Gendernye aspekty kommunikacij na primere obrazovatel'nyh praktik Interneta* [Gender aspects of communications on the example of educational practices of the Internet]. *Obrazovatel'nye tehnologii i obshhestvo* [Educational Technology and Cosiety], 2008, vol. 11, issue 2, pp. 388-411.

Hrytsenko, T.B. *Ukrainska mova za profesiinym spriamuvanniam: navchalnyi posibnyk* [Ukrainian language for professional purposes: a textbook]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury Publ., 2010, 624 p.

Iarotska, H.S. *Lynhvoprahmatyka tsennosty y otsenky* [Lingvopragmatics of value and evaluation]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova. Seriia: Filolohiia* [Bulletin of the Odessa Mechnikov National University. Series: Philology], 2016, no. 2 (14), pp. 54-60.

Kompantseva, L.F. *Ukrainskyi filolohichnyi Internet - novyi komunikatyvnyi dosvid* [Ukrainian philological Internet - a new communicative experience]. *Ukrainska mova y literatura v serednyh shkolah, himnaziiakh, litseiakh ta kolehiumakh* [Ukrainian language and literature in the middle schools, gymnasiums, lyceums and colleges], 2004, no. 1 (28), pp. 194-200.

Kosmeda, T.A. *Aksiolohichni aspekty prahmalinhvistyky: formuvannia i rozvytok katehorii otsinky* [Axiological aspects of pragmalinguistics: formation and development of the category of evaluation]. Lviv, LNU im. I.Franka Publ., 2000, 350 p.

Lesia Ukrainka. *Zibrannia tvoriv: u 12 t. Lysty (1876-1897)* [Collection of works: in 12 volumes. Letters (1876-1897)]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1978, vol. 10, 542 p.

Liakhova, Zh.T. *Teoretychni pytannia doslidzhennia epistoliariiu ukrainskoho pysmenstva* [Theoretical issues of the study of the epistolary of Ukrainian literature]. Myshanych, O. (ed.). *III Mizhnarodny`j kongres ukrayinistiv: Literaturoznavstvo. Xarkiv, 26–29 serpnya 1996* [III International Congress of Ukrainianists: Literary Studies. Kharkiv, August 26-29, 1996]. Kyiv, Oberegy Publ., 1996, pp. 85-91.

Nairulin, A.O. *Prahmalinhvalnyi komponent movnoi semantyky v epistoliarnomu teksti* [Pragmalingual component of linguistic semantics in the epistolary text]. *Linhvistyka* [Linguistics], 2016, no. 1 (34), pp. 90-100.

Parashchuk, V.Yu. *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of speech communication]. Kyiv, Akademiia Publ., 2010, 240 p.

Pentyliuk, M.I., Marunych, I.I., Haidaienko, I.V. *Dilove spilkuvannia ta kultura movlennia: navch. Posib.* [Business communication and speech culture: a textbook]. Kyiv, Tsentr uchbovoi literatury Publ., 2011, 224 p.

Plotnytska, I.M. *Dilova ukrainska mova v derzhavnomu upravlinni: navch. posib*. [Business Ukrainian language in public administration: a textbook]. Kyiv, NADU Publ., 2011, 168 p.

Semenoh, O.M. *Kultura naukovoi ukrainskoi movy* [Culture of the scientific Ukrainian language]. Kyiv, Akademiia Publ., 2010, 216 p.

Shevchuk, S.V. *Dilove movlennia dlia derzhavnykh sluzhbovtsiv: navch. posibnyk* [Business broadcasting for civil servants: a textbook]. Kyiv, Alerta Publ., 2012, 428 p.

Sydorov, M. *Internet yak zasib sotsialnoi komunikatsii ta sotsialnoho vplyvu* [Internet as a means of social communication and social influence]. *Politychnyi menedzhment* [Political Management], 2008, no. 4 (31), pp. 119-125.

Tomchuk, O. *Epistoliarii pysmennyka i problemy suchasnoi biohrafistyky* [Epistolary of the writer and the problems of modern biography]. *Naukovi zapysky Natsionalnogo universitetu "Ostroz`ka akademiya". Seriia: Filolohichna* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 2013, no. 32, pp. 269-280.

Zaitseva, S.V. *Pro deiaki napriamky rozvytku ukrainomovnoho Internetu* [About some directions of development of the Ukrainian-language Internet]. *Uchenye zapiski TNU im. V.I. Vernadskogo. Seriya Filologiya. Social'nye kommunikacii* [Scientific notes of TNU. Vernadsky. Series Philology. Social communications], 2011, vol. 24 (63), no. 1, pp. 24-27.

Одержано 7.02.2021.

УДК 811.161. 2
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-16

М.І. ВЕНГРИНЮК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри філології та перекладу
Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу

ЕКСПРЕСИВНІСТЬ ЗАПЕРЕЧНИХ КОНСТРУКЦІЙ У РОМАНІ АҐАТИ КРІСТІ «ЧАЛИЙ КІНЬ»

У статті розкрито експресивний потенціал заперечних конструкцій у детективному романі. На матеріалі твору Аґати Крісті «Чалий кінь» доведено, що заперечні конструкції входять до спектра потужних виражальних засобів мови і виконують низку функцій. Заперечення сприяє поглибленню емотивності й оцінності художнього тексту, сприяє його діалогічній прогресії, бере активну участь в експресивному маркуванні комунікативних актів, динамізує мовленнєву взаємодію персонажів.

У роботі застосовано описовий метод, який дозволив виявити особливості реалізації експресивного потенціалу заперечних конструкцій у детективному романі, та методи контекстного й опозитивного аналізів, що були спрямовані на розкриття ролі заперечних конструкцій у формуванні оцінності й емотивності художнього тексту.

З'ясовано, що в детективному романі такі категорії, як заперечення і емотивність перебувають у тісній взаємодії. Створене за допомогою заперечення емоційне напруження сприяє посиленню текстової динаміки, увиразненню сюжетних колізій, активізації читацької уваги.

Зазначено, що експресивний потенціал заперечних конструкцій повною мірою розкривається, коли йдеться про оцінне ставлення персонажа до інших персонажів, подій, явищ тощо. Наголошено на тому, що оцінка перебуває в постійній динаміці, змінюється, оскільки цьому сприяє сама природа детективного жанру.

Встановлено, що заперечні конструкції беруть активну участь в експресивному маркуванні комунікативних актів художнього тексту. У детективному романі експресивно маркованими найчастіше є такі з них: підозра, здогад, припущення, недовіра, докір, наказ, запевнення, звинувачення. Помітно, що заперечні конструкції, забарвлюючи комунікативні акти персонажів експресивними відтінками, можуть сприяти, з одного боку, прогресії діалогів художнього тексту, з іншого – сигналізувати про їх згортання. Особливу увагу в статті приділено таким комунікативним актам, як здогад і припущення. З'ясовано, що шляхом вибудовування заплутаного ланцюга здогадів і припущень авторка підсилює читацьку цікавість до розкриття злочину.

Наголошено на тому, що заперечні конструкції допомагають підкреслити певну особливість зовнішності персонажа, специфіку його поведінки та рис характеру. Заперечення здатне увиразнити і кристалізувати образ, надати йому індивідуальності, яскравості і чіткої окресленості. На тлі загальної художньої картини твору заперечення дозволяє зробити образ персонажа впізнаваним і помітним.

Ключові слова: експресивність, заперечні конструкції, емотивність художнього тексту, оцінка, образотворення, детективний роман.

В статье раскрыт экспрессивный потенциал отрицательных конструкций в детективном романе. На материале произведения Агаты Кристи «Чалый конь» доказано, что отрицательные конструкции входят в спектр мощных выразительных средств языка и выполняют ряд функций. Отрицание способствует углублению эмотивности и оценочности художественного текста, способствует его диалогической прогрессии, активно участвует в экспрессивной маркировке коммуникативных актов, динамизирует речевое взаимодействие персонажей.

В исследовании применен описательный метод, который позволил выявить особенности реализации экспрессивного потенциала отрицательных конструкций в детективном романе, а также

© *М.І. Венгринюк, 2021*

методы контекстного и оппозитивного анализов, которые были направлены на раскрытие роли отрицательных конструкций в формировании оценочности и эмотивности художественного текста.

Установлено, что в детективном романе такие категории, как отрицание и эмотивность находятся в тесном взаимодействии. Созданное с помощью отрицания эмоциональное напряжение способствует усилению текстовой динамики, выразительности сюжетных коллизий, активизации читательского внимания.

Отмечено, что экспрессивный потенциал отрицательных конструкций в полной мере раскрывается, когда речь идёт об оценочном отношении персонажа к другим персонажам, событиям, явлениям и т. п. Оценка находится в постоянной динамике, поскольку этому способствует сама природа детективного жанра.

Установлено, что отрицательные конструкции активно участвуют в экспрессивной маркировке коммуникативных актов художественного текста. В детективном романе экспрессивно маркированными зачастую являются следующие из них: подозрение, догадка, предположение, недоверие, упрёк, приказ, заверение, обвинение. Отрицательные конструкции, окрашивая коммуникативные акты персонажей экспрессивными оттенками, могут способствовать, с одной стороны, прогрессии диалогов художественного текста, с другой – сигнализировать об их свертывании. Особое внимание в статье уделено таким коммуникативным актам, как догадка и предположение. Установлено, что путем выстраивания запутанной цепи догадок и предположений автор усиливает читательский интерес к раскрытию преступления.

Отмечено, что отрицательные конструкции помогают подчеркнуть определенную особенность внешности персонажа, специфику его поведения и черт характера. Отрицание способно придать образу индивидуальности, яркости и выразительности. На фоне общей художественной картины произведения отрицание помогает сделать образ персонажа узнаваемым и заметным.

Ключевые слова: экспрессивность, отрицательные конструкции, эмотивность художественного текста, оценка, формирование образа, детективный роман.

Одним з актуальних завдань сучасного мовознавства є розкриття експресивного потенціалу мовних одиниць різних рівнів. У зв'язку з цим ґрунтовного лінгвістичного осмислення потребують і заперечні конструкції, що входять до спектра потужних виражальних засобів мови.

Мета дослідження – розкрити експресивний потенціал заперечних конструкцій у детективному романі.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких основних завдань:

описати різноаспектні мовознавчі інтерпретації категорії експресивності та висвітлити її зв'язок з емотивністю й оцінністю;

дослідити функції експресивно маркованих заперечних конструкцій у детективному жанрі (на матеріалі роману Аґати Крісті «Чалий кінь»).

У роботі застосовано описовий метод, який дозволив виявити особливості реалізації експресивного потенціалу заперечних конструкцій у детективному романі, та методи контекстного й опозитивного аналізів, що були спрямовані на розкриття ролі заперечних конструкцій у формуванні оцінності й емотивності художнього тексту.

Відомо, що експресивності як мовознавчому поняттю приділяли увагу як вітчизняні, так і зарубіжні дослідники (І.В. Арнольд [Арнольд, 1975], Є.М. Галкіна-Федорук [Галкина-Федорук, 1958], Н.В. Зелінська [Зелінська, 2004], В.А. Маслова [Маслова, 1997], В.М. Телія [Телия, 1986], І.І. Туранський [Туранский, 1990] та ін.). Учені зауважили, що експресивність пронизує емоційно-оцінну сферу людини, покращує якість комунікації, підвищує рівень впливу мовлення на слухача. Ця лінгвістична категорія тісно пов'язана з виокремленням лінгвоодиниць із загального потоку і підсиленням якості / кількості сигналу [Телия, 1986, с. 122]. Є.М. Галкіна-Федорук стверджує, що експресія – це підсилення виразності, зображальності, збільшення сили впливу сказаного [Галкина-Федорук, 1958, с. 107]. О.М. Сергеєва зауважила: «Сутність семантичної категорії експресивності полягає у вираженні додаткових смислових відтінків, які нашаровуються на основне (лексичне чи граматичне) значення, або в підсиленні цього значення» [Сергеева, 1967, с. 2].

Дослідники помітили, що експресивність тісно пов'язана з категорією інтенсивності. Це випливає з того, що експресія за своєю суттю градуальна [Туранский, 1990, с. 143]. І.В. Арнольд зауважує: експресивність – це така властивість тексту чи частини тексту, що передбачає передавання смислу зі збільшеною інтенсивністю [Арнольд, 1975, с. 15].

Теорію про специфіку відношень експресивності та інтенсивності глибоко розвинув російський дослідник І.І. Туранський. «Експресивність – це якісний аспект мовлення, а інтенсивність – кількісна характеристика експресивності», – стверджує вчений [Туранский, 1990, с. 20]. Щоб відповісти на запитання, у якій мовній маніфестації можна вбачати більшу чи меншу міру експресивності, І.І. Туранський вводить у науковий обіг поняття «інтенсема» (одиниця вимірювання експресивності).

Згідно з Лінгвістичним енциклопедичним словником, експресивність – це сукупність семантико-стилістичних ознак мовної одиниці, які забезпечують її здатність виступати в комунікативному акті засобом суб'єктивного вираження ставлення мовця до змісту чи адресата мовлення [Ярцев, 1990, с. 591]. Експресивність властива одиницям усіх рівнів мови. До фонетичних експресивних засобів належать фонологічно нерелевантні для цієї мови зміни звуків, акцентуаційні та інтонаційні засоби. Також сюди відносять алітерацію, спеціальні ритміко-інтонаційні конструкції.

Морфологічні засоби охоплюють широкий діапазон афіксів, які вказують на демінутивність чи аугментативність. Безафіксні способи словотвору теж можуть створювати ефект експресивності.

Лексичні експресивні засоби охоплюють пласт слів, що мають оцінний компонент. Усі експресивні засоби цього рівня передбачають відносно виразне вираження позитивної чи негативної оцінки. До лексичних носіїв експресивності відносять також тропи: метафору, метонімію, гіперболу, літоту.

На синтаксичному рівні експресивність виражається за допомогою інверсії – зміни узвичаєного порядку слів, використання еліптичних конструкцій, повторів, асиндетону і полісиндетону. Окрему групу становлять риторичні фігури.

Одиниці тексту теж можуть бути носіями експресивності. Сюди належить, наприклад, варіювання форми оповіді (від першої особи тощо), анафорика, паралелізм структури різних частин тексту.

Для створення експресивності можуть використовуватися і паралінгвістичні засоби, як-от: міміка і пантоміміка, гучність і тембр голосу в усному мовленні, іконічні засоби в писемних текстах [Ярцев, 1990].

Майже будь-яка одиниця мови може виступати в ролі носія експресивності. Завдяки цьому мовлення набуває виразного експресивного звучання і здатне виражати різні психічні й емоційні стани мовця – радість, схвильованість, гнів, тугу, біль, захоплення, зневагу тощо.

Лінгвістичним механізмом експресивності є, в основному, відхилення від стереотипів у використанні мовних одиниць різних рівнів. На виникнення експресивності як характеристики мовлення чи тексту впливає комунікативна ситуація: намір мовця, презумпція читача або слухача (вихідні уявлення і знання, з якими цей суб'єкт комунікації вступає в діалог), а також лінгвальний та екстралінгвальний контекст комунікативного акту.

Оскільки заперечення загалом більш експресивне, то стилістичний потенціал заперечення заслуговує на особливу увагу і детальний розгляд. Як стверджує І. Арнольд, експресивний потенціал заперечних конструкцій зручно пояснювати з теоретико-інформаційного погляду. Дослідниця зауважує: якби стверджувальні і заперечні речення траплялися в тексті однаково часто, то семантико-синтаксична характеристика речень, які наповнюють текст, не була б настільки інформативною [Арнольд, 2016, с. 233]. Оскільки заперечні конструкції трапляються в тексті набагато рідше, ніж стверджувальні, то рівень їх інформативності автоматично зростає.

Заперечення дозволяє зробити фразу інформативно місткою, емотивно насиченою. Із запереченням тісно пов'язаний як експліцитний, так й імпліцитний аспект комунікації [Kim, 2018; Krysanova, Shevchenko, 2019; Blanchette, Lukyanenko, 2019; Blanchette, Collins, 2019; Chichosz, 2020].

Заперечення може передавати різні психічні стани героїв. Так, заперечна конструкція, замість необхідної стверджувальної, здатна вказувати на нерішучість, сумнів мовця. Крім того, нагромадження заперечень у реченні свідчить про схвильованість героя [Арнольд, 2016]. На нашу думку, заперечні конструкції, «працюючи» на відтворення емоційного стану персонажів, сприяють поглибленню емотивності художнього тексту.

У романі Аґати Крісті «Чалий кінь» натрапляємо на вираження багатого спектра емоцій персонажів: співчуття (*Навіть квітів не буде для бідолашної Томмі Такер. І вона вже не*

«відриватиметься» в Челсі. На якусь мить мене охопило співчуття до всіх сучасних Томмі Такер [Крісті, 2020, с. 16]); роздратування (*Ганьба, та й годі, от що я скажу. Теж мені, медична допомога! Гроші їм плати, а як треба, то не дочекаєшся!* [Крісті, 2020, с. 26]); страх **(***Я… я не дуже хочу втручатися ні в які небезпечні справи, інспекторе Лежен. В мене двоє малих дітей. Чесно, я не хочу знати нічого більше, ніж розповіла вам* [Крісті, 2020, с. 265]); сумнів (*Мені зовсім не хотілося йти допитувати місіс Такертон. Джинджер мене постійно підганяла, а я все не міг переконатися в доцільності такого кроку* [Крісті, 2020, с. 153]); ненависть (*Я більше не можу цього витримати і хочу його смерті. Мені не вистачає відваги вбити його самостійно, але я віддав би все, так, усе* [Крісті, 2020, с. 150]); відчай (*Я подивився на нього. Не знав, з чого почати. Жодна думка в голову не йшла. Мабуть, тільки через цей жахливий відчай я почав із фрази, яка сама вирвалася* [Крісті, 2020, с. 144]) тощо. Рідше натрапляємо на позитивні емоційні стани, як-от радість:

– Як же добре, що ви прийшли, Марку. Ви просто чудовий.

– Я не дуже розумію…

– Як ні, то й ні. Головне, я розумію, – відповіла письменниця. – Все це дуже складно, нема коли пояснювати [Крісті, 2020, с. 24].

Ми зауважили, що заперечні конструкції в детективному жанрі не тільки допомагають відтворити емоції персонажів, а й беруть активну участь у формуванні емотивної картини художнього тексту – динамічної і контрастивної, наснаженої розмаїттям позитивних та негативних станів персонажів. Емоції персонажів викристалізовуються в межах таких бінарних опозицій детективу, як добро / зло, злочин / покарання, життя / смерть.

У світлі сказаного емоційно-прагматична спрямованість заперечення не викликає сумніву. Інакше кажучи, заперечні конструкції вносять свою лепту у формування емотивності художнього тексту. Створене автором емоційне напруження, з одного боку, посилює текстову динаміку, увиразнює сюжетні колізії, з іншого – активізує читацьку увагу. Читач, занурюючись в емоційні стани персонажів, проживає разом із ними неспокій, тривогу, страх, біль, розчарування, схвильованість. Внаслідок цього напружується текстовий резонатор, зменшується комунікативна дистанція між персонажем, автором і читачем, створюється ефект співпричетності усіх до розкриття злочину. З'являється ілюзія реальності детективного пошуку. Автор провокує читача віднаходити відповіді на фабульні запитання, відчувати катарсис від підтвердження власних здогадів і припущень щодо того, хто злочинець, чому стався злочин і які його наслідки. Так чи інакше, читач проектує свої варіанти розгортання подій, стаючи на мить уявним співтворцем твору.

Експресивний потенціал заперечних конструкцій повною мірою розкривається, коли йдеться про оцінне ставлення персонажа до інших персонажів, подій, явищ тощо. Аналіз фактичного матеріалу показав, що заперечні конструкції в художньому тексті сприяють реалізації оцінної функції. У контекстах із заперечними конструкціями може актуалізуватися як позитивна, так і негативна оцінка. Об'єктом оцінки в детективному жанрі зазвичай є особа (злочинець; жертва; підозрюваний; той, хто розслідує злочин; очевидець події тощо), обставини злочину, знаряддя вбивства, свідчення очевидців тощо.

Слід зазначити, що категорія оцінки в детективному жанрі виходить за безпосередні внутрішні межі тексту. Маємо на увазі те, що автор постійно залучає читача до оцінних актів. Наприклад, читач оцінює вже відомі факти, будує власні версії розгортання подій, маркує персонажів як позитивних чи негативних. Ця оцінка перебуває в постійній динаміці, змінюється, оскільки цьому сприяє сама природа детективного жанру.

Принагідно зауважимо, що детектив як жанр має певні особливості. У детективі завжди актуалізується якась загадкова подія, обставини якої невідомі і мають бути з'ясовані. Уся дія в детективі підпорядкована єдиній меті – розслідуванню злочину. Інша визначальна риса – повнота фактів. Це означає, що до початку розкриття таємниці злочину читач повинен мати достатньо фактів для того, щоб самому визначити злочинця. У кінці детективу на всі запитання і загадки має бути знайдено відповіді. До визначальних рис детективу належать і такі: стереотипність мотивів злочинів; неможливість випадкових помилок і збігів; наявність типових персонажів, як-от: слідчий, слідчий-професіонал, слідчий-аматор, злочинець, свідок, консультант, помічник, підозрюваний.

Як свідчать результати проведеного дослідження, заперечні конструкції беруть активну участь в експресивному маркуванні комунікативних актів художнього тексту. У детектив-

ному романі експресивно маркованими найчастіше є такі з них: підозра, здогад, припущення, недовіра, докір, наказ, запевнення, звинувачення. Помітно, що заперечні конструкції, забарвлюючи комунікативні акти персонажів експресивними відтінками, можуть сприяти, з одного боку, прогресії діалогу художнього тексту, з іншого – сигналізувати про його згортання.

Розглянемо приклад:

Я питав вас про «Чалого коня».

Чалого коня? Про що це ви?

Ви того вечора про нього згадували.

Я впевнена, що ніколи нічого подібного не робила! Я ніколи не чула про такі речі!

Вам хтось про це розповів. Хто це був?

Гадки не маю, про що це ви ведете! Нам не дозволяють розмовляти з клієнтами… [Крісті, 2020, с. 67].

У наведеному фрагменті представлено комунікативний акт заперечення. Головний герой, намагаючись знайти вбивцю, шукає будь-які зачіпки, які б допомогли пролити світло на обставини і причини злочину. Навести на слід могла б Поппі – дівчина, яка випадково обмовилася про те, що коїться в барі «Чалий кінь». Однак страх тепер змушує дівчину все заперечувати. Нагромадження заперечних конструкцій в мовленні Поппі сигналізує про комунікативну девіацію, вказуючи на небажання дівчини продовжувати діалог.

Розгляньмо інший приклад:

Ви маєте погодитися, що це найчистіше шахрайство!

Ми не знаємо, що насправді відбувається, – зазначив я.

Ні. Саме тому важливо це з'ясувати. Але ж ви не вірите, дійсно не вірите тому, що три жіночки із «Чалого коня» чаклують у стайні, через що я, у своїй квартирі в Лондоні, можу занедужати на якусь фатальну хворобу? Не вірите, еге ж?

Ні, – сказав я. – Не можу повірити. – А потім додав: – Я вірю…

Ми подивилися одне на одного.

Так, – відповіла Джинджер. – У цьому наша слабкість [Крісті, 2020, с. 173].

У наведеному фрагменті нагромадження заперечних конструкцій інтенсифікує діалог. Тут актуалізуються різні комунікативні акти. З одного боку, герої вдаються до запевнення і самозапевнення, з іншого – висловлюють сумнів, вагання. Увиразнити напругу між персонажами та емоційно наснажити комунікативну взаємодію допомагає опозиція «не вірите, не можу повірити / вірю».

Заперечення як засіб посилення експресивності мовлення займає домінантну позицію в детективному жанрі ще й тоді, коли йдеться про здогад і припущення. Простежимо це на прикладі:

Лежен кивнув.

– Саме так, – кивнув він. – Оскільки в «Чалому коні» наполягали, що вбивця має бути далеко від наміченої жертви. Жодної підозри про фальшиву гру ніколи не виникало. Та й чого б це? Не було зацікавленої особи, яка могла б мати доступ до їжі чи напоїв. Ніхто не купував талій чи іншу отруту, яка його містить. Тонка робота. Насправді все виконувала особа, яка не мала жодного стосунку до жертви. Хтось, я гадаю, хто з'являвся на сцені лише один-єдиний раз [Крісті, 2020, с. 259].

Як бачимо, нагромадження заперечних конструкцій за принципом градації – домінанта побудови репліки інспектора Лежена – одного з головних героїв роману. Намагаючись розкрити злочин, інспектор висловлює припущення щодо особи вбивці. У цьому випадку заперечні конструкції допомагають побудувати аргументативно стрункий комунікативний хід персонажа.

Розгляньмо інший приклад:

Я повільно проговорив:

– У тому, що стосується «Чалого коня», так. Але вона не є справжнім мозком цієї вистави. Справжній мозок – за сценою. Він планує й організовує. Все чудово приховано, ви знаєте. У кожного своя робота, ніхто не знає нічого про інших. Бредлі веде фінансовий та юридичний бік. Окрім цього він не знає, що відбувається ще десь. Йому добряче платять, звісно, так само, як і Тірзі Грей [Крісті, 2020, с. 258].

З цього фрагмента тексту видно, як, аналізуючи ситуацію, персонаж намагається виявити прикметні риси особи злочинця. Це людина, яка вміє все добре спланувати й організувати,

вдало приховати мотиви злочину, відвести від себе підозру, залишитися непоміченою. Заперечні конструкції в цьому контексті не тільки наснажують мовлення персонажа експресивними відтінками, а й беруть активну участь у побудові тих комунікативних актів роману, де актуалізується припущення і здогад. Варто зазначити, що вказані комунікативні акти домінують у романі, що зумовлено природою детективного жанру. Однак їх нанизування в тексті передбачає й певну комунікативно-прагматичну мету. Маємо на увазі те, що шляхом вибудовування заплутаного ланцюга здогадів і припущень авторка підсилює читацьку цікавість, стимулює детективний пошук, увиразнює динаміку розкриття злочину, змушуючи читача доповнювати комунікативні акти персонажів власними здогадками і припущеннями.

Як свідчить аналіз фактичного матеріалу, заперечні конструкції відіграють важливу роль у творенні художнього образу. Так, заперечна конструкція допомагає підкреслити певну особливість зовнішності персонажа, специфіку його поведінки та рис характеру. Заперечення здатне увиразнити і кристалізувати образ, надати йому індивідуальності, яскравості і чіткої окресленості. На фоні загальної художньої картини твору заперечення дозволяє зробити образ персонажа впізнаваним і помітним. Розглянемо приклад:

Здається, вона з тих дівчат, яких не помічають і говорять у їхній присутності, не зважаючи на них, *але вона, схоже, може зрозуміти значно більше, ніж комусь думається. Недалекі люди на кшталт Поппі часто такі. А тоді, приміром, хтось підслухав, як вона з вами говорила того вечора про «Чалого коня», і цей хтось її діймає* [Крісті, 2020, с. 138].

У наведеному фрагменті тексту авторка за допомогою дескрипцій («дівчина, яку не помічають», «дівчина, на присутність якої не зважають», «недалека людина»), до яких входить заперечення, вибудовує один з образів роману. Нагромадження заперечних конструкцій передбачає певну прагматичну мету. Заперечення допомагає увиразнити образ персонажа, розкриваючи особливості сприйняття дівчини в товаристві. Однак авторка дає й інший сигнал читачеві: оцінка не завжди може бути правильною, інколи вона є упередженою, поверховою чи навіть помилковою.

Крім того, за допомогою заперечення можна підкреслити якусь унікальну рису персонажа (*Паркінсон. Паркінсонів повно. Сендфорд – нічого незвичного. Гескет-Дюбуа – о це вже щось. Таких багато бути не може* [Крісті, 2020, с. 35]), надати його образу комічного забарвлення (*Це мало б бути смішно. Це було смішно! Щелепа в нього відвисла, очі ледь не вилазили на лоба* [Крісті, 20200, с. 274]).

Як ми помітили, образ персонажа якнайповніше викристалізовується в комунікативній взаємодії, а саме в діалогах детективного роману. Розглянемо приклад:

Ви не чули, на яку фірму чи асоціацію вона працювала?

На жаль, ні.

Вона колись казала що-небудь про своїх родичів?

Ні. Я так зрозуміла, що вона була вдовою, чоловіка втратила багато років тому…

Вона не згадувала, звідки приїхала? З якої частини країни?

Не думаю, що вона лондонська. Я б сказала, що з півночі, мабуть [Крісті, 2020, с. 39].

Як бачимо, цей діалог, як і багато інших, підпорядкований єдиній ідейно-тематичній меті детективного жанру – розкриття особи злочинця і обставин злочину. Усі мовні засоби, до яких вдається авторка роману, спрямовані на те, щоб окреслити образ підозрюваної. Характерною особливістю цього діалогу є те, що він інформативно місткий, лаконічний. Тут домінують прямі відповіді на запитання, що є загалом заперечними. Безумовно, основне комунікативно-прагматичне навантаження лягає на заперечні конструкції. Вони покликані не лише маркувати образ персонажа, а й динамізувати мовленнєву взаємодію та сприяти діалогічній прогресії тексту.

Отже, у формуванні експресивності художнього тексту, що належить до детективного жанру, беруть участь одиниці різних мовних рівнів. Потужні виражальні можливості демонструють заперечні конструкції, за якими закріплено певні функції. Так, заперечення сприяє поглибленню емотивності й оцінності художнього тексту, його діалогічній прогресії, бере активну участь в експресивному маркуванні комунікативних актів, динамізує мовленнєву взаємодію персонажів. Заперечні конструкції здатні увиразнювати й кристалізувати образ, надавати йому індивідуальності, яскравості і чіткої окресленості, таким чином «працюючи» на образо- і характеротворення в художньому тексті.

Перспективою дослідження є вивчення експресивного потенціалу одиниць різних мовних рівнів, актуалізованих у різножанрових художніх текстах.

Список використаної літератури

Арнольд И.В. Интерпретация художественного текста: Типы выдвижения и проблема экспрессивности. *Экспрессивные средства английского языка* / под ред. И.В. Арнольд. Л.: ЛГПИ, 1975. С. 11–20.

Арнольд И.В. Стилистика. Современный английский язык. М.: ФЛИНТА, 2016. 384 с.

Галкина-Федорук Е.М. Об экспрессивности и эмоциональности в языке. *Сборник статей по языкознанию* / под ред. А.И. Ефимова. М.: МГУ, 1958. С. 103–124.

Зелінська Н.В. Поетика наукового тексту: українська наукова публіцистика XIX – початку XX ст.: автореф. дис. д-ра філол. наук . К., 2004. 36 с.

Крісті А. Чалий кінь: роман / переклад з англ. Євгенії Канчури. Харків: Клуб Сімейного Дозвілля, 2020. 288 с.

Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцева. М.: Советская энциклопедия, 1990. 685 с.

Маслова В.А. Лингвистический анализ экспрессивности художественного текста. Минск: Высшая школа, 1997. 156 с.

Сергеева Е.Н. Степени интенсивности качества и их выражение в английском языке: автореф. дис. канд. филол. наук. М., 1967. 18 с.

Телия В.Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. М.: Наука, 1986. 141 с.

Туранский И.И. Семантическая категория интенсивности в английском языке. М.: Высшая школа, 1990. 173 с.

Blanchette F., Collins C. On the Subject of Negative Auxiliary Inversion. *Canadian journal of linguistics-revue canadienne de linguistique*. 2019. Vol. 64. Issue 1. P. 32–61.

Blanchette F., Lukyanenko C. Unacceptable grammars? An eye-tracking study of English negative concord. *Language and cognition*. 2019. Vol. 11. Issue 1. P. 1–40,

Chichosz A. Negation and Verb-initial Order in Old English Main Clauses. Journal of English linguistics. 2020. Vol. 48. Issue 4. P. 355–381.

Kim J.B. Expressing sentential negation across languages: A construction-based HPSG perspective. *Linguistic research*. 2018. Vol. 35. Issue 3. P. 583–623.

Krysanova T., Shevchenko I. The Intersemiosis of Negative Emotions in the Cinematic Discourse: a Psycholinguistic Perspective. *Psycholinguistics*. 2019. Vol. 25. Issue 2. P. 117–137.

EXPRESSIVENESS OF NEGATIVE CONSTRUCTIONS IN AGATHA CHRISTIE'S NOVEL "THE PALE HORSE"

Myroslava I. Venhryniuk, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ukraine)
e-mail: myroslava-v@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-16

Key words*: expressiveness, negative constructions, emotionality of literary text, evaluation, formation, detective novel.*

This article deals with the expressive potential of negative constructions in the literary text belonging to the detective genre. The material of Agatha Christie's novel "The Pale Horse" proves that negative constructions are part of a range of powerful means of expression and perform a number of functions. Denial constructions contribute to the deepening of the emotionality and value of the artistic text, promotes its dialogic progression, takes an active part in the expressive labeling of communicative acts, dynamizes the speech interaction of the characters.

The article uses the following research methods: descriptive, which revealed the features of the expressive potential of negative constructions in a detective fiction, and methods of contextual and oppositional analysis, which were aimed at role revealing of negative constructions in the formation of value and emotion in the text.

It has been found that in a detective fiction, such categories as denial and emotion are closely interconnected. The emotional tension created by means of negation promotes strengthening of text dynamics, expression of plot collisions, activation of reader's attention. The reader, being immersed in the emotional states of the characters, lives with them their anxiety, worry, fear, pain, frustration, excitement. As a result, the text resonator strains, the communicative distance between the character, the author

and the reader decreases, the effect of everyone's involvement in the disclosure of the crime is created. In particular, in Agatha Christie's novel "The Pale Horse", we come across an expression of a rich range of characters' emotions: compassion, irritation, fear, doubt, hatred, despair, and so on.

The article notes that the expressive potential of negative constructions is fully revealed when it comes to the evaluative attitude of the character to other characters, events, phenomena and so on. The article emphasizes that the assessment is in constant dynamics, changing, as this is facilitated by the very nature of the detective genre.

It is established that negative constructions take an active part in the expressive marking of communicative acts of an artistic text. In a detective fiction, the following are most often expressively marked: suspicion, conjecture, assumption, distrust, reproach, order, assurance, accusation. It is noticeable that the negative constructions, coloring the communicative acts of the characters with expressive shades, can promote, on the one hand, the progression of the dialogues of the literary text, on the other – to signal their collapse. The article pays special attention to such communicative acts as conjectures and assumptions. It has been found that by building a confusing chain of conjectures and assumptions, the author enhances the reader's curiosity, stimulates detective searches, emphasizes the dynamics of crime detection.

It emphasizes that the negative constructions help emphasize a certain feature of the character's appearance, the specifics of his behavior and character traits. Denial construction is able to express and crystallize the image, give it individuality, brightness and clear delineation. Against the background of the general artistic picture of the work, the negation allows to make the image of the character recognizable and noticeable, emphasizing some unique feature of the character or giving it an image of comic color.

References

Arnold, I.V. *Interpretacija hudozhestvennogo teksta: Tipy vydvizhenija i problema jekspressivnosti* [Interpretation of literary text. Types of nominations and the problem of expressiveness]. Arnold, I.V. (ed.). *Jekspressivnye sredstva anglijskogo jazyka* [Expressive English]. Leningrad, LGPI Publ., 1975, pp. 11-20.

Arnold, I.V. *Stilistika. Sovremennyj anglijskij jazyk* [Stylistics. Modern English]. Moscow, Flinta Publ., 2016, 384 p.

Blanchette, F., Collins, C. On the Subject of Negative Auxiliary Inversion. *Canadian journal of linguistics-revue canadienne de linguistique*, 2019, vol. 64, issue 1, pp. 32-61.

Blanchette, F., Lukyanenko, C. Unacceptable grammars? An eye-tracking study of English negative concord. *Language and cognition*, 2019, vol. 11, issue 1, pp. 1-40,

Chichosz, A. Negation and Verb-initial Order in Old English Main Clauses. *Journal of English linguistics*, 2020, vol. 48, issue 4, pp. 355-381.

Galkina-Fedoruk, E.M. *Ob jekspressivnosti i jemocional'nosti v jazyke* [Expressiveness and emotionality in language]. Yefimov, A.I. (ed.). *Sbornik statej po jazykoznaniju* [Collection of articles on linguistics]. Moscow, MGU Publ., 1958, pp. 103-124.

Kim, J.B. Expressing sentential negation across languages: A construction-based HPSG perspective. *Linguistic research*, 2018, vol. 35, issue 3, pp. 583-623.

Krysanova, T., Shevchenko, I. The Intersemiosis of Negative Emotions in the Cinematic Discourse: a Psycholinguistic Perspective. *Psycholinguistics*, 2019, vol. 25, issue 2, pp. 117-137.

Kristi, A. *Chalij kin': roman* [The Pale Horse: a novel]. Kharkiv, Klub Simejnogo Dozvillja Publ., 2020, 288 p.

Maslova, V.A. *Lingvisticheskij analiz jekspressivnosti hudozhestvennogo teksta* [Linguistic analysis of the expressiveness of a literary text]. Minsk, High School Publ., 1997, 156 p.

Sergeeva, E.N. *Stepeni intensivnosti kachestva i ih vyrazhenie v anglijskom jazyke:* Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Degrees of quality intensity and it expression in English. Extended abstract of Cand. philol. sci. diss]. Moscow, 1967, 18 p.

Teliya, V.N. *Konnotativnyj aspekt semantiki nominativnyh edinic* [The connotative aspect of the semantics of nominative units]. Moscow, Nauka Publ., 1986, 141 p.

Turansky, I.I. *Semanticheskaja kategorija intensivnosti v anglijskom jazyke* [Semantic category of intensity in English]. Moscow, High School Publ., 1990, 173 p.

Yarcev, V.N. (ed.). *Lingvisticheskij jenciklopedicheskij slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary]. Moscow, Sovetskaya entsiklopediya Publ., 1990, 685 p.

Zelinska, N.V. *Poetika naukovogo tekstu: ukraïns'ka naukova publicistika XIX - pochatku XX t.:* Avtoref. dis. d-ra filol. nauk [Poetics of the science text: Ukrainian science publications of the 19th – the ear of the 20th century. Extended abstract of Dr. philol. sci. diss.]. Kyiv, 2004, 36 p.

Одержано 17.01.2021.

UDC 811. 111`42
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-17

M.O. ZAITSEVA,
PhD in Philology, Accociate Professor
of Foreign Languages Department № 2,
Yaroslav Mudryi National Law University (Kharkiv)

AXIOLOGEMES IN DEFENSE VS PROSECUTION ENGLISH COURT DISCOURSE

Досліджено питання про аксіологічний вимір текстів англомовного судового дискурсу. У статті окремо розглянуто аксіологеми, які використовуються адвокатами в дискурсі сторони захисту та прокурорами в дискурсі сторони звинувачення, їхню роль в організації смислового простору англійського судового дискурсу. Виокремлено антиаксіологеми в дискурсі сторони захисту і в дискурсі сторони звинувачення.

Актуальність дослідження обумовлена недостатньою розробленістю цієї теми в умовах постійного протистояння в сучасному інформаційному просторі, що відбувається на всіх рівнях і всіх сферах життєдіяльності людини, включаючи судову діяльність. Роботу виконано на перетині кількох науково-лінгвістичних парадигм: комунікативної, когнітивної, прагматичної і лінгвокультурологічної. Логіка розвитку зазначених напрямків сучасної лінгвістичної науки зумовила новизну цього дослідження.

Розглянуто процес становлення аксіологічної науки, проаналізовано погляди провідних учених, що досліджують аксіологію. Визначено основні етапи розвитку аксіологічного знання. Акцентовано увагу на прикладному характері аксіологічних досліджень.

Визначено такі цілі: простежити становлення сучасної аксіології, виділити характерні для англомовного судового дискурсу аксіологеми і антиаксіологеми, охарактеризувати їх вплив на організацію смислового простору текстів судового дискурсу.

Обрані методи лінгвістичного спостереження й аналізу, когнітивного методу, методу критичного дискурсивного, прагматичного аналізу допомогли виокремити аксіологеми і антиаксіологеми, які є характерними для смислового простору англомовного судового дискурсу. Так, аксіологеми в англійському судовому дискурсі ґрунтуються на базових американських цінностях і представлені такими тематичними групами, як цінність людського життя, цивільні доброчесності, американська мрія, рівність усіх перед законом, верховенство закону. І правовими аксіологемами: доведеність поза всяким сумнівом, важка життєва ситуація, трагедія.

Антиаксіологеми в англійському судовому дискурсі представлені такими тематичними групами: вбивство, порочний спосіб життя, подвійне життя, інтерес до серійних убивць, згубні звички.

Ключові слова: аксіологема, антиаксіологема, судовий дискурс, смисловий простір, дискурс сторони захисту, дискурс сторони звинувачення, організація дискурсивного простору.

Исследуется вопрос об аксиологическом измерении текстов англоязычного судебного дискурса. В статье отдельно рассмотрены аксиологемы в дискурсе стороны защиты и в дискурсе стороны обвинения, их роль в организации смыслового пространства английского судебного дискурса. Выделены антиаксиологемы в дискурсе стороны защиты и в дискурсе стороны обвинения.

Актуальность исследования обусловлена недостаточной разработанностью данной темы в условиях постоянного противостояния в современном информационном пространстве, отражающегося на всех уровнях и во всех сферах жизнедеятельности человека, включая судебную деятельность. Настоящая работа выполнена на пересечении нескольких научно-лингвистических парадигм: коммуникативной, когнитивной, прагматической и лингвокультурологической. Логика развития этих направлений современной лингвистической науки обусловила новизну данного исследования.

© *M.O. Zaitseva, 2021*

Рассматривается процесс становления аксиологической науки, анализируются взгляды ведущих ученых, занимающихся аксиологией. Определены основные этапы развития аксиологического знания. Акцентируется внимание на прикладном характере аксиологических исследований.

Выдвинуты следующие цели: проследить становление современной аксиологии, выделить характерные для англоязычного судебного дискурса аксиологемы и антиаксиологемы, охарактеризовать их влияние на организацию смыслового пространства текстов правового дискурса. В результате анализа фактического материала установлены аксиологемы и антиаксиологемы англоязычного судебного дискурса, определена их роль в организации смыслового пространства судебного дискурса.

Выбранные методы лингвистического наблюдения и анализа, когнитивного метода, метода критического дискурсивного анализа, метода прагматического анализа помогли установить аксиологемы и антиаксиологемы, характерные для смыслового пространства англоязычного судебного дискурса. Так, аксиологемы в англоязычном судебном дискурсе основаны на базовых американских ценностях и представлены такими тематическими группами, как ценность человеческой жизни, гражданские добродетели, американская мечта, равенство всех перед законом, верховенство закона. И правовыми аксиологемами: доказанность вне всякого сомнения, трудная жизненная ситуация, трагедия.

Антиаксиологемы в американском судебном дискурсе представлены следующими тематическими группами: убийство, порочный образ жизни, двойная жизнь, интерес к серийным убийцам, пагубные привычки.

Ключевые слова: аксиологема, антиаксиологема, судебный дискурс, смысловое пространство, дискурс стороны защиты, дискурс стороны обвинения, организация дискурсивного пространства.

Introduction. The phenomenon of opposition has become inherent and dominant in contemporary society. In today's information environment, opposition relations are clearly expressed: speeches and debates by politicians, statesmen and lawyers. Even in everyday life, any event, from a dress style to a violent crime, causes fierce disputes, although in terms of common sense or, as the English say, in terms of a "reasonably prudent person", communicators` opinions should be aligned.

The state of confrontation and the state of opposition are also reflected at the linguistic level, in the verbal behaviour of communicators when they resort to their direct assessment of each other's actions. To put the key point explicitly, these issues are being analysed in cognitive linguistics, pragma and sociolinguistics, discourse analysis, cultural science, sociocultural science, psycholinguistics, which illustrates the complexity of the phenomenon under study and the need for an interdisciplinary or synergetic approach, in modern terminology, to bridge the gap in views on discourse by scholars representing different scientific disciplines.

Thus, even a brief description of the challenges facing modern linguistics suggests **the relevance** of the topic of research. Futher, we consider it appropriate to analyse, on the one hand, the theoretical foundations of axiology as a relevant area in linguistics, and, on the other hand, to establish axiologemes/antiaxiologemes in the English court discourse as well as their influence on the organisation of the semantic space of texts of court discourse. This study sheds light on the issues stated above, that is the **purpose** of the article. In order to achieve this, the following **objectives** have been identified: to follow the development of modern axiology, to identify the axiologemes and antiaxiologemes specific to the English court discourse, and to describe their influence on the organisation of the semantic space of texts of court discourse.

To undertake the research, we identified and described the axiologemes used by the prosecutors (Eugene L. Miller, Bryan D. Freres, James B. Nelson) and the defense lawyers (George F. Taseff, Sabelieth R. Ock, Robert L. Polltucker, Julie C. Brain). These are the opening statements that were made by the prosecutors and defense lawyers during the Brendt A. Christensen Trial (2019). Mention should be made of the following **methods** that were used here to achieve the aim: linguistic observation and analysis, as well as cognitive method, critical discourse analysis method, pragmatic analysis method.

The interdisciplinarity of scientific knowledge has expanded the problem field of the humanities themselves and has led to the need for a new philosophical approach to Language. Therefore, the mutual influence of philosophical disciplines and linguistic disciplines in contemporary humanities discourse is justified in this situation. For example, the interpenetration

of axiology and linguistics made possible the emergence of a new discipline – linguoaxiology; today we can talk about the axiology of culture, the axiology of politics, the axiology of art, etc.

Recent researches analysis. The central concept of axiology is the concept of value, interpreted from the perspective of psychology, sociology, logic, structuralism, phenomenology, existentialism, hermeneutics, and theology. The interpretation of the concept, the attitude to value as a subjective or objective phenomenon, brings together and at the same time alienates the representatives of different sciences.

The problem of the subjective-objective nature of values remains relevant throughout the twentieth century and up to the present day. It comes as no surprise that in the seventies there was a controversy in the philosophical milieu after the publication by John L. Mackie his book "Ethics: Inventing Right and Wrong" [Mackie, 1990]. The author argues that there are no objective values, arguing his point of view by pointing to the singularity of such objects. Therefore, there is no any possible way to know them. According to him: "The claim that values are not objective, are not part of the fabric of the world, is meant to include not only moral goodness, which might be most naturally equated with moral value, but also other things that could be more loosely called moral values or disvalues – rightness and wrongness, duty, obligation, an action's being rotten and contemptible, and so on. It also includes non-moral values, notably aesthetic ones, beauty and various kinds of artistic merit" [Mackie, 1990, p. 16].

The American philosopher H. Putnam suggests moving away from the dichotomous problem of subjectivity-objectivism that hinders the development of philosophical thought. His theory has come to be called the philosophy of consciousness, the author of which uses the cognitive values of coherence and functional simplicity to explain that at least some values denote the properties of the things to which they apply, not just human feelings, using these terms [Putnam, 1981].

In the twentieth century, the understanding of value as a phenomenological or ontological phenomenon began to be actively understood. Max Scheler and Nicolai Hartmann developed the phenomenological approach to the concept of value. According to Max Scheler, values are objective qualitative phenomena, independent of the consciousness of the person and of the objects in which they are. "Scheler's ethics was the first to be built upon a foundation of material values objectively given a priori, to encompass both values and morals, and to apprehend the content of goods and virtues in their manifold gradations by the light it cast on Aristotle's virtue-ethics from a phenomenological perspective" [Blosser, 2011, p. xiii]. Thus, Max Scheler establishes a hierarchy of values, distinguishing between high and low order values:

1. A series of values of pleasant and unpleasant, pleasure and pain. These are the relativities of the sensual organisation of living beings.

2. The range of values of vital feeling – state (feelings) of health and pain, strength and fatigue. The response instincts are courage, fear, the impulse for revenge, anger.

3. A range of spiritual values, their specialness, detachment from the whole sphere of the corporeal, detachment from the world around, are in turn divided into three kinds:

a) aesthetic;

b) the just and the unjust;

c) values of pure knowledge [Шелер, 1994, p. 91].

Being aware that the main problem of our time is an acute socio-ecological, socio-cultural, anthropological crisis on a global scale, scientists see a way out of this difficult situation of human development in the search for new principles of being, on the basis of which it would be possible to implement a profound psycho-spiritual transformation of humanity.

Gradually the focus in axiology shifts to applied sciences: sociology, in particular, sociology of culture and sociology of management, psychology. So it may be said that there is a certain tendency consisting in a consistent transition from abstract and ideal ideas about the essence of being values to their humanization and, on the other hand, from linking evaluations of significance with a cognitive and purposively acting individual. By developing specific philosophical theories, the problem of value was considered by philosophers from one perspective or another. This process led to an intensive penetration of axiology into the social sciences.

Today, the transfer of axiological issues not only into the social, but also into the legal sphere are taking place under the sign that, according to M.M. Bakhtin, all elements of being-existence

are permeated with value, and therefore the person is its value centre [Бахтин, 1986, p. 130]. On the other hand, an individual and society, as a whole, are experiencing enormous information pressure, being constantly under conditions of a changeable and conflictogenic society. This process determines, as K.V. Gorobets notes, the emergence of scientific knowledge "...on the deep axiological problems of being" [Горобец, 2013, p. 12].

In modern conditions of dynamically developing social relations, along with the transformation of all spheres of society, the legal discourse acquires new contours. Changes in the system of information and communication interactions are reflected not only in the formation of new public institutions, but also in the transformation of already well-known institutions. Also, in the manifestation of the need for transition from the directive, subject-object model of information relations to the subject-subject model, in which the information consumer takes an active position in the sphere of legal communications. These changes have necessitated new approaches to the interpretation of Law, including the need for an axiological approach. The axiological study of Law is of great scientific, practical and moral importance by drawing attention to the spiritual aspects of the law and its ideals. Without the axiological approach, it is impossible to identify the purpose of law in human, social and cultural development and understand its specific nature.

Modern legal scholars, stressing the axiological orientation of law, rely in particular on the outstanding German legal scholar G. Radbruch, who believed that "Law can only be understood within the framework of categories relating to value. Law is an element of culture, i. e. a fact belonging to the category of values. The concept of law cannot be defined other than as a "given", the meaning of which lies in the implementation of the idea of law" [Radbruh, 2004, p. 16]. The scholar establishes three aspects of the consideration of law: 1) the concept relating to value, i. e. as a cultural fact, which is the essence of legal science; 2) evaluative consideration, i. e. the approach to law as a cultural value. "This is characteristic of the philosophy of law; and 3) finally, a metaphysical approach to the treatment of law from the perspective of its essence or lack thereof. This is the task of religious philosophy of law" [Radbruh, 2004, p. 16].

It is necessary, in our opinion, to pay attention to the problem of legal values, as the attitude to this issue has become literally fundamental for legal philosophers. For example, V.S. Nersesyants states that law forms its own values, which are then applied and recognised in various spheres of society: "justice is a legal category and characteristic of law. Moreover, only law is just" [Нерсесянц, 2005, p. 28]. It is possible to partially accept the point of view of the scientist, as in law there are such values, the sphere of existence and formation of which is only law – it is justice, court, human rights, legal culture, legal thinking, and legal consciousness. However, the elimination of legal values from universal human morality is probably an extreme.

Obviously, the complete identification of universal human values, on the one hand, and legal values, on the other hand, is also extreme, as the question arises about the role of law as such in society and the state. In this connection, N.N. Alekseev's axiological approach to the values of law and universal values cannot be overlooked. He perceives law as a sphere of intellectual attitude towards values, but at the same time, he perceives law as a phenomenon that is valuable per se, that is, law is valuable and must recognise value. Recognition of value for N.N. Alekseev is predominantly a legal act, the essence of which lies in the transfer of legal phenomena from the moral sphere to the legal sphere. Thus, law is effective and real when it carries recognized values – values that act not from the outside, at the level of external imposition, but from within, that is, become an internal moral imperative of each individual person [Алексеев, 1999, p. 70–71].

Mention should be made of V. Ponomareva's definition of values: "values are drawn from the life and reflection of society as a whole, have a moral character, but also have their own specific forms in the sphere of law" [Пономарева, 2006, p. 37]. Law is a reality peculiar only to man. It is an anthropogenic reality (created by man and existing only in human interpretation) and at the same time independent of him as an individual social subject. Thus, from the perspective of legal ontology, one of the aspects of understanding the law is the communicative aspect, i. e. understanding it as a system of relations, the subjects of which transmit legal information through the exercise of their rights and obligations in the process of social interaction. In this sense, law is one of the most important forms of social communication.

It is the communicative nature of law that A.V. Polyakov's integrative concept that combines different approaches to its textual reading is focused on. This concept treats law as a specific form of communication that has its own characteristics compared to other variants of communicative action. The values on which the legal system relies are not "absolute and self-sufficient, but are part of the general system of hierarchically organised social values, deriving their functional meaning and specific content from them. All attempts to present these and similar values as law-forming values mean an uncritical confusion of law as it is and law as it should be from the point of view of certain social ideals" [Поляков, 2004, p. 46].

Communicative relations imply not just an exchange of information, but a conscious communicative process aimed at carrying out joint productive activities between interlocutors. Interlocutors, in order to achieve communicative success during productive activities, must be oriented towards achieving the desired outcome at the cognitive, semantic, pragmatic and communicative levels [Поляков, 2004].

At the cognitive level, the human mind processes, filters and interprets external information, taking into account the cognitive abilities of the individual, which results in the selection of certain lexical units and syntactic structures (semantic level), expressed in the form of statements with a certain communicative intent (pragmatic level), which ultimately creates a certain type of discourse (communicative level). The external factor in this process is, in this case, the professional environment within which social communication takes place.

Results and discussion. In the first place, it is necessary to define an axiologeme. Axiologemes in our understanding are expressed by linguistic means that convey the meaning perceived by the representatives of a given culture as an undeniable value. The choice of certain axiologems can determine the communicative success or communicative failure of the sender of the speech in court. The analysis of the texts of American court discourse has revealed that the axiologemes used by interactants in the judicial process convey basic American values: the American dream, the rule of law, equality of all before the law, freedom and democracy, civic virtues and justice.

It is interesting to note that the prosecutor and the lawyer rely on the same axiologemes, with the axiologemes in the discourse of the defense becoming a "mirror" reflection of the axiologemes in the discourse of the prosecution. In addition to these axiologemes, the parties in court also use so-called legal axiologemes. Let us illustrate this by using factual material.

To highlight the axiologemes of English court discourse, let us analyse the case file of US v. Christensen (2019). The defendant, Brendt A. Christensen, was arrested on 30 June 2017 on suspicion of kidnapping Yingying Zhang, a Chinese national. The prosecution was represented by three prosecutors Eugene L. Miller, Bryan D. Freres, James B. Nelson and four lawyers George F. Taseff, Elisabeth R. Pollock, Robert L. Tucker, Julie C. Brain.

Mr. Miller, the prosecutor, begins his speech by stating ceremonially that he is honoured to represent the US and the victim of the crime in court:

*It's **my honor and privilege** to **represent the United States of America** in this case, and especially to speak for **Yingying Zhang**, who can no longer speak for herself* [Masterson, 2019, p. 14].

In our view, we can speak of the axiologeme "The value of human life". Mr. Taseff, the defense lawyer, uses the same axiologeme, but he expands its meaning a little bit to the value of "The value of every human life":

*My name is George Taseff, and together with my colleagues, Elisabeth Pollock, Robert Tucker, and Julie Brain; it is our privilege to **represent the citizen accused** in this case, Brendt Christensen* [Masterson, 2019, p. 44].

He stresses that it is the life of the accused whose fate will be decided by the court:

*The answer to that is that Brendt Christensen is **on trial for his life** in this case* [Masterson, 2019, p. 45].

The next axiologeme is the axiologeme "Civic virtues". Both the prosecutor and the lawyer use it. Thus, the prosecutor focuses on the fact that the deceased was a promising scientist:

*She had already **obtained a college degree**, advanced degree in China, and now Professor Kaiyu Guan at the University of Illinois had provided her with the opportunity to come to the university as **a visiting scholar** where she could **continue her research**… She hoped **to get the doctorate degree** and evidentially to return to China where she could **teach*** [Masterson, 2019, p. 15–16].

At the same time, the prosecutor relies on the axiology of the American Dream, as the deceased was a Chinese scientist recognized in America:

You see, while Yingying was on campus pursuing her dream on June 9th… [Masterson, 2019, p. 18].

In American society, people of all backgrounds, nationalities and genders are evaluated in terms of their professionalism, so anyone can make the American dream come true. The defense lawyer also cites facts from the defendant's biography that characterise him as a successful researcher:

"He was ***admitted to the University of Illinois doctoral program*** *following his graduation from the University of Wisconsin. U of I's program is considered, and you will hear,* ***one of the most prestigious*** *in the country*" [Masterson, 2019, p. 51].

And now let us draw attention to the fact that the defense lawyer also extends the meaning of the axiologeme by complementing it with the axiologeme "Equality of all and every person before the law": anyone, even a criminal accused of committing a serious crime, has equal rights with the victim in court:

As the evidence in this case unfolds, ladies and gentlemen, please, please, be ***vigilant to your oath as jurors****; that you will listen and consider all of the evidence* ***fairly and impartially*** *while serving on this case. Keep your* ***heart and your mind open*** *to all that you're going to hear* [Masterson, 2019, p. 60–61].

More interestingly, the defense lawyer actively uses the axiologeme of "Rule of Law" when he speaks about the aggressive behaviour of some FBI officers. Their behavior is thought to be unacceptable in a democratic society. This raises the question of the credibility of the defendant's testimony obtained in this manner:

…the FBI ***aggressively investigated*** *Brendt's claim, launching a multi-state search for any evidence that* ***could possibly link Brendt to any other unsolved crimes*** [Masterson, 2019, p. 47].

In his statement, the defense lawyer emphasises such a legal axiology as "Proof is beyond doubt" (beyond any reasonable doubt):

the evidence is going to show that that's just false. It is not only false, there is ***no way that it can be proven*** [Masterson, 2019, p. 46–47].

Special mention should be made of the concept of anti-axiologeme. It is seen in our understanding as anti-value, i. e. a verbally formalised phenomenon that is unacceptable, rejected and condemned by society and culture. Anti-axiologemes abound in the statements of the representative of the prosecution:

He ***murdered*** *her. The defendant, Brendt Christensen,* ***took her life****»* [Masterson, 2019, p. 14] – murder;

…he was pursuing ***a kidnapping and murder****…»* [Masterson, 2019, p. 18] – murder;

He developed an interest in serial killers [Masterson, 2019, p. 19] – his interest in serial killers;

…the defendant ***revealed a portion of his double life****…»* [Masterson, 2019, p. 20] – double life;

As the defendant ***traveled down this dark path, his grades suffered, his marriage broke down…****»* [Masterson, 2019, p. 19] – vicious lifestyle;

In February of 2017, his wife troubled by his conduct, which also included ***abusing alcohol and prescription drugs*** [Masterson, 2019, p. 20] – addictions and so on.

All these axiologemes create a sharply negative image of the defendant. In response, the representative of the defense uses the legal axiologeme "Difficult life situation", i. e. a set of conditions that objectively disrupt a citizen's livelihood and the consequences of which he cannot overcome on his own:

"*Brendt`s drinking was causing* ***serious problems in their marriage*** *and it was driving* ***depression and sleep issues and other problems*** *that Brendt* ***had suffered through for much of his life***" [Masterson, 2019, p. 49];

"*You're going to hear him say how* ***he was experiencing problems*** *with mixing the* ***alcohol with other medications****. And you're going to hear them talk about experiencing thoughts,* ***deeply intrusive thoughts****, persist* ***thoughts of harming himself and harming others***" [Masterson, 2019, p. 50];

"*His **alcohol consumption increased**. **Sleep issues arose**. **Depression problems surfaced**. **Problems that he has experienced from childhood**. From there **everything went downhill***" [Masterson, 2019, p. 52].

It is necessary to reiterate that the defense lawyer draws the court's attention to the fact that no one, not even the professionals whom the defendant applied to, helped him to cope with the difficult situation:

*you're going to hear **him say to the counselor that for the first time in his life**, he considered himself **a total failure** in everything* [Masterson, 2019, p. 54–55];

*So **Brendt left the counseling** on March 30th **with the recommendation** of the counselling service that **he go somewhere else to get help*** [Masterson, 2019, p. 56];

*…**his efforts of getting help** for his drinking at the university's counseling center and his startling **revelations to three professional counselors** of his persistent and intrusive thoughts of harming others; and about **his state of mind**…* [Masterson, 2019, p. 61].

The prosecutor often uses the anti-axiologeme "Evil". According to the definition, given by I. Tarasova: "Evil is a concept of morality, meaning the intentional, deliberate, conscious infliction of harm, damage, suffering on someone" [Тарасова, 2010, p. 743]. The prosecutor accentuates precisely the intent of the defendant's actions. In contrast, the defense lawyer seeks to flatten the anti-axiologeme "Evil" in the prosecutor's speech with the legal axiologeme "Tragedy":

*This is a **tragedy of immense proportions*** [Masterson, 2019, p. 60];

*And with all that, you're going to have more comprehensive understanding of **these tragic events**, how this **bright and promising and brilliant graduating student with no history of violence** committed this **horrible crime*** [Masterson, 2019, p. 61].

The defense lawyer moves away from interpreting the defendant's actions as representing absolute evil and mitigates the prosecutor's assessment by describing the difficult life circumstances in which the defendant finds himself. So, it may also be observed that the prosecutor does not use lexical means with the semantics of insult. He emphasises the inadmissibility of the defendant's actions but does not move on to personal characteristics.

Conclusions. The above said methods of linguistic observation and analysis, cognitive method, method of critical discourse analysis, method of pragmatic analysis helped to identify axiologemes and anti-axiologemes characteristic of the semantic space of English court discourse. Thus, axiologemes in English court discourse are based on fundamental American values. They are represented by such thematic groups as "The value of human life", "Civic virtues", "American dream", "Equality of all before Law" and "The rule of Law". As well as legal axiologemes: "Proving beyond a reasonable doubt", "Difficult life situation", "Tragedy".

Anti-axiologemes in English court discourse are represented by the following thematic groups: "Murder", "Vicious lifestyle", "Double life", "Interest in serial killers", and "Addictions".

What we pointed out above, regarding axiologemes and anti-axiologemes in English court discourse, is only part of a much larger **perspective research**. To be sure, it is interesting to analyse in more detail the influence of axiologemes/anti-axiologemes on the communicative success of the speech sender or communicative failure, presence or absence of axiologemes/ anti-axiologemes in the judge`s speech.

Bibliography

Алексеев Н.Н. Основы философии права. СПб.: Лань, 1999. 256 с.

Бахтин М.М. К философии поступка. *Философия и социология науки и техники. Ежегодник 1984–1985* / под ред. И. Фролова. М.: Наука, 1986. С. 80–160.

Горобец К.В. Аксиосфера права: философский и юридический дискурс. Одесса: Фенікс, 2013. 218 с.

Нерсесянц В.С. Философия права. М.: Норма, 2005. 652 с.

Поляков А.В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода. СПб.: СПБГУ, 2004. 863 с.

Пономарева В.П. Правовые ценности как феномен правовой антропологии. *Право: история, теория, практика* / под ред. С.И. Михальченко, В.П. Пономаревой. Брянск: БрГУ, 2006. Вып. 10. С. 10–18.

Радбрух Г. Философия права. М.: Международные отношения, 2004. 240 с.

Седых А.П. Лингвистическая теория общения: этнокультурный аспект. *Текст. Язык. Человек. Сборник научных трудов: в 2 ч.* / под ред. С.Б. Кураша. Мозырь: МГПУ им. И.П. Шамякина, 2015. Ч. 2. С. 161–162.

Тарасова И.А. Художественный концепт: диалог лингвистики и литературоведения. *Вестник Нижегородского университета им. Н.И. Лобаческого*. 2010. № 4 (2). С. 742–745.

Шелер М. Избранные произведения. М.: Гнозис, 1994. 490 с.

Blosser Ph. Introduction: The Legacy and Promise of Scheler and Hartmann. Kelly, E. *Material Ethics of Value: Max Scheler and Nikolai Hartmann*. London, New York: Springer, 2011. P. vii–xiv. Available at: https://link.springer.com/content/pdf/bfm%3A978-94-007-1845-6%2F1.pdf (Accessed 11 April 2021).

Mackie J.L. Ethics: Inventing Right and Wrong. London: Penguin Books, 1990. 250 p.

Masterson M. Brendt Christensen Sentenced to Life in Prison for Yingying Zhang Killing. 2019. Available at: https://news.wttw.com/2019/07/18/brendt-christensen-sentenced-life-yingying-zhang-killing (Accessed 12 April 2021).

Putnam H. Reason, Truth and History. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. 220 p.

AXIOLOGEMES IN DEFENSE VS PROSECUTION ENGLISH COURT DISCOURSE

Margaryta O. Zaitseva, Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine)
e-mail: margozay@i.ua
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-17

Key words: *axiologeme, anti-axiologeme, court discourse, semantic space, discourse of defense, discourse of prosecution, organisation of discursive space.*

The notion of axiological dimension of texts of English court discourse is researched in the paper. The interdisciplinarity of scientific knowledge has expanded the problem field of the humanities themselves and has led to the need for a new philosophical approach to Language. Therefore, the mutual influence of philosophical disciplines and linguistic disciplines in contemporary humanities discourse is justified in this situation. The central concept of axiology is the concept of value, interpreted from the perspective of psychology, sociology, logic, structuralism, phenomenology, existentialism, hermeneutics, and theology. The interpretation of the concept, the attitude to value as a subjective or objective phenomenon, brings together and at the same time alienates the representatives of different sciences.

The author deals separately with axiologemes in the discourse of the defense and prosecution and their role in the organisation of the semantic space of the English court discourse. Anti-axiologemes in the discourse of the defense and in the discourse of the prosecution have been identified.

The relevance of the article is due to the dearth of research and lack in-depth analysis done on the subject in the context of constant confrontation in the modern information space. Confrontation can be observed at all levels and in all spheres of human life, including judicial activities. The research is carried out at the intersection of several scientific and linguistic paradigms: communicative, cognitive, pragmatic and linguocultural. The logic of the development of these directions of modern linguistic science determined the novelty of this study.

In this article, the author in detail describes the process of formation of axiological science. The views of leading scientists dealing with axiology are carefully analysed. The main stages of axiological knowledge development are defined. Considerable attention is given to the applied nature of axiological research.

The following goals have been set: to grasp the way of formation of modern axiology, to identify axiologemes and anti-axiologemes that are characteristic of the English court discourse; to characterise their influence on the organisation of the semantic space of texts of court discourse. The analysis of the factual material regarding axiologemes and antiaxiologemes of the English court discourse has resulted in identifying their role in the organisation of the semantic space of the court discourse.

Mention should be made of the following methods that were used here to achieve the aim: linguistic observation and analysis, as well as cognitive method, critical discourse analysis method, pragmatic analysis method.

Thus, axiologemes in English court discourse are based on fundamental American values. They are represented by such thematic groups as “The value of human life”, “Civic virtues”, “American dream”, “Equality of all before Law” and “The rule of Law”. As well as legal axiologemes: “Proving beyond a reasonable doubt”, “Difficult life situation”, “Tragedy”.

Anti-axiologemes in English court discourse are represented by the following thematic groups: “Murder”, “Vicious lifestyle”, “Double life”, “Interest in serial killers”, and “Addictions”.

The practical significance of the research lies in the possibility to use its provisions and conclusions, factual material in the study of communicativistics, psycholinguistics, discourse analysis, in the practice of translation, linguistics and area studies, in the course of legal writing, oratory art.

The theoretical significance of the research lies in the fact that a comparative review of axiologemes and anti-axiologemes used in the discourse of the prosecution and in the discourse of the defense has beenf first introduced.

References

Alekseyev, N.N. *Osnovy filosofii prava* [The basics of legal philosophy]. Saintt Petersburg, Lan Publ., 1999, 256 p.

Bakhtin, M.M. *K filosofii postupka* [Towards a philosophy of doing]. Frolov, I. (ed.). *Filosofiya i sociologiya nauki i tekhniki. Ezhegodnik 1984-1985* [Philosophy and Sociology of Science and Technology. Yearbook 1984-1985]. Moscow, Nauka Publ., 1986, pp. 80-160.

Blosser, Ph. Introduction: The Legacy and Promise of Scheler and Hartmann. Kelly, E. Material Ethics of Value: Max Scheler and Nikolai Hartmann. London, New York, Springer, 2011, pp. vii-xiv. Available at: https://link.springer.com/content/pdf/bfm%3A978-94-007-1845-6%2F1.pdf (Accessed 11 April 2021).

Gorobets, K.V. *Aksiosfera prava: filosofskij i yuridicheskij diskurs* [The Axiosphere of Law: Philosophical and Legal Discourse]. Odessa, Feniks Publ., 2013, 218 p.

Mackie, J.L. Ethics: Inventing Right and Wrong. London, Penguin Books, 1990, 250 p.

Masterson, M. Brendt Christensen Sentenced to Life in Prison for Yingying Zhang Killing, 2019. Available at: https://news.wttw.com/2019/07/18/brendt-christensen-sentenced-life-yingying-zhang-killing (Accessed 12 April 2021).

Nersesyants, V.S. *Filosofiya prava* [Philosophy of Law]. Moscow, Norma Publ., 2005, 652 p.

Polyakov, A.V. *Obshchaya teoriya prava: problemy interpretacii v kontekste kommunikativnogo podhoda* [General legal theory: problems of interpretation in the context of the communicative approach]. Saint Petersburg, SPBGU Publ., 2004, 863 p.

Ponomareva, V.P. *Pravovye cennosti kak fenomen pravovoj antropologii* [Legal values as a legal anthropology phenomenon]. Mikhalchenko, S.I., Ponomareva, V.P. (eds.). *Pravo: istoriya, teoriya, praktika* [Law: history, theory, practice]. Bryansk, BrGU Publ., 2006, issue 10, pp. 10-18.

Putnam, H. Reason, Truth and History. Cambridge, Cambridge University Press, 1981, 220 p.

Radbruh, G. *Filosofiya prava* [Philosophy of Law]. Moscow, Mezhdunarodnye otnosheniya Publ., 2004, 240 p.

Scheler, M. *Izbrannyye proizvedeniya* [Selected works]. Moscow, Gnozis Publ., 1994, 490 p.

Sedyh, A.P. *Lingvisticheskaya teoriya obshcheniya: etnokul’turnyj aspect* [Linguistic theory of communication: an ethno-cultural perspective]. Kurash, S.B. (ed.). *Tekst. Yazyk. Chelovek: v 2 ch.* [Text. Language. Person: in 2 vols]. Mozyr, MGPU im. I.P. Shamyakina Publ., 2015, vol. 2, pp. 161-162.

Tarasova, I.A. *Hudozhestvennyj koncept: dialog lingvistiki i literaturovedeniya* [The Concept of Art: A Dialogue between Linguistics and Literary Studies]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobacheskogo* [Vestnik of Lobachevsky University of Nizhni Novgorod], 2010, no. 4 (2), pp. 742-745.

Одержано 27.01.2021.

УДК 811.111:316.77
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-18

Н.В. ЗІНУКОВА,
доктор педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ЛІНГВІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ ТЕКСТІВ АНГЛОМОВНОГО ДІЛОВОГО ДИСКУРСУ

У статті розглянуто особливості тезаурусу англомовного ділового дискурсу, який функціонує в одній з найважливіших сфер міжкультурного спілкування – бізнес-комунікації. Знання специфіки англомовного інституціонального ділового дискурсу, який є проявом функціонування безпосередньої сфери діяльності майбутніх перекладачів, належить до обов'язкових кваліфікаційних характеристик мовної особистості перекладача загалом і усного перекладача зокрема.

Враховуючи специфіку сфери професійної діяльності перекладача, визначено особливості тезаурусу англомовного ділового дискурсу, до яких належать слова у своєму прямому номінативному значенні і слова, які мають термінологічне значення; особливості словотвірної моделі (афіксація, словоскладання, конверсія, скорочення, синонімія), частотні фразеологічні одиниці, які несуть певну інформацію про національні особливості світосприйняття носіями мови; метафоричні одиниці та емфатичні конструкції.

На основі методу суцільної вибірки (для виявлення лексичних одиниць англомовного інституціонального економічного дискурсу для подальшого аналізу), методу словникових дефініцій (для дослідження семантики лексичних одиниць), зіставного методу (для встановлення спільних та відмінних рис для здійснення перекладу) та описового методу (для виявлення та систематизації особливостей і труднощів перекладу лексичних одиниць текстів англомовного ділового дискурсу) проаналізовано специфіку функціонування тезаурусу англомовного ділового дискурсу.

Встановлено, що успішність кожної конкретної ситуації міжкультурного ділового спілкування безпосередньо залежить від умінь перекладача коректно інтерпретувати смисл висловлювання у процесі його фахової дияльності.

Ключові слова: англомовний інституціональний діловий дискурс, терміни і термінологія, фразеологічні одиниці, метафора, емфатичні конструкції.

В статье рассмотрены особенности тезауруса англоязычного делового дискурса, который функционирует в одной из важнейших сфер межкультурного общения – бизнес-коммуникации. Знание специфики англоязычного институционального делового дискурса, который является проявлением функционирования непосредственной сферы деятельности будущих переводчиков, относится к обязательным квалификационным характеристикам языковой личности переводчика вообще и устного переводчика в частности.

Учитывая специфику сферы профессиональной деятельности переводчика, определены особенности тезауруса англоязычного делового дискурса, к которым относятся слова в своем прямом номинативном смысле и слова, которые имеют терминологическое значение; особенности словообразовательной модели (аффиксация, словосложение, конверсия, сокращения, синонимия), частотные фразеологические единицы, которые несут определенную информацию о национальных особенностях мировосприятия носителями языка; метафорические единицы и эмфатические конструкции.

На основе метода сплошной выборки (для выявления лексических единиц англоязычного институционального экономического дискурса для дальнейшего анализа), метода словарных дефиниций (для исследования семантики лексических единиц), сравнительного метода (для установки общих и отличительных черт для осуществления перевода) и описательного метода (для выявления и

© *Н.В. Зінукова, 2021*

систематизации особенностей и трудностей перевода лексических единиц текстов англоязычного делового дискурса) проанализирована специфика функционирования тезауруса англоязычного делового институционального дискурса.

Установлено, что успешность каждой конкретной ситуации межкультурного делового общения напрямую зависит от умений переводчика корректно интерпретировать смысл высказывания в процессе его профессиональной деятельности.

Ключевые слова: англоязычный институциональный деловой дискурс, термины и терминология, фразеологические единицы, метафора, эмфатические конструкции.

У процесі ділової комунікації відбувається постійний обмін текстуально організованою смисловою інформацією, який здійснюється в умовах певного соціально-економічного і культурного контексту, а продукти такої діяльності – тексти ділового дискурсу – стають частиною предметного світу, який оточує людину, невід'ємним елементом її професійного досвіду і основою практичної діяльності.

Особливість бізнес-комунікації в сучасних умовах полягає в тому, що в процесі ділових відносин комунікативні сторони не тільки обмінюються інформацією стосовно бізнес-інтенцій, але відбувається процес сприйняття одного бізнес-партнера іншим. Саме тут важливу роль відіграють мовні засоби оформлення ділового спілкування.

Мета статті – розглянути лінгвістичні особливості сучасного англомовного ділового дискурсу для встановлення системи взаємозв'язку й взаємодії різних мовних рівнів у межах цього мовного феномену з подальшою метою здійснення адекватного перекладу.

Методи дослідження: метод суцільної вибірки (для виявлення лексичних одиниць англомовного інституціонального ділового дискурсу для подальшого аналізу), метод словникових дефініцій (для дослідження семантики лексичних одиниць), зіставний метод (для встановлення спільних та відмінних рис для здійснення перекладу) та описовий метод (для виявлення та систематизації особливостей і труднощів перекладу лексичних одиниць текстів англомовного ділового дискурсу), які дають можливість визначити специфіку функціонування сучасного англомовного інституціонального ділового дискурсу та зробити висновки щодо опрацьованого матеріалу.

Діловий дискурс – це складний об'єкт, що має низку інституційних і когнітивно-лінгвістичних особливостей, які відрізняють його від усіх інших типів дискурсу. Діловий дискурс – це процес творчого спрямування правил і норм, який диктується і пізнається через складну і багатовимірну «професійну» картину світу, актуалізовану через базові поняття ділової культури, професійно спрямовані ідеї та концепти, норми інституційної та міжособистісної поведінки, що детермінують ділове спілкування, ціннісні орієнтації; схеми, формули; спеціальний тезаурус (наприклад, слова-сигнали). Усе це знання, які вербалізуються в текстах професійної спрямованості на лінгвокогнітивному рівні. Діловий дискурс являє собою цілеспрямовану статусно-рольову мовленнєву діяльність людей, загальною характерною рисою яких є ділові відносини (виробництво товарів, фінансування цього виробництва, надання грошових позик, торгівля, страхування, комерція, продаж продукції і різні послуги, такі як бухгалтерський облік, розподіл і ремонт товарів, купівля, продаж товарів або послуг, попередні переговори за цими видами ділових відносин), що охоплюють не тільки організації всередині, але і зв'язки між організаціями, а також комунікацію між організаціями та окремими індивідами, що базується на нормах і правилах спілкування, прийнятих у діловому співтоваристві [Ширяева, 2014].

До особливостей ділового дискурсу відносять стабільність, традиційність і стандартизованість, оскільки сферою його застосування є ділові відносини між людьми, установами та державами. Оскільки діловий дискурс, як уже зазначалося, характеризується суворою точністю, об'єктивністю, конкретністю, лаконічністю, відсутністю образності та емоційності, то і вибір засобів для нього буде визначатися цими ж особливостями. Зокрема використання інтернаціональних лексичних одиниць не буде продиктоване прагненням до реалізації основних прагматичних установок, оскільки в діловому стилі зміст має виключати двозначність і можливість різночитання.

Кожен з ділових мовних жанрів має свої конкретні комунікативні завдання і мету (обговорити, скласти думку, прийняти рішення тощо), але в той же час зауважимо, що ці за-

вдання і цілі ділового професійного спілкування належать певному колу фахівців, ділових людей, причому в процесі ділового спілкування цілі і завдання нерідко переплітаються, доповнюючи, «підтримуючи» один одного.

З точки зору структури діловий дискурс являє собою обмін репліками, що включають, поряд зі спонтанною промовою, шаблонні фрази, дискурсивні формули, прецедентні тексти, комунікативні стереотипи тощо. Зі сказаного випливає, що діловий дискурс, як правило, вирізняється своєю відносною стійкістю і замкнутістю. Це пояснюється його специфічною функціональною спрямованістю: міжнародні договори, державні акти, юридичні закони, постанови, статути, інструкції, службове листування, ділові папери тощо. Незважаючи на відмінності у змісті та різноманітність жанрів, діловий дискурс у цілому характеризується низкою загальних рис. До них, зокрема, належать: стислість, компактність викладу, економне використання мовних засобів; стандартне розташування матеріалу, нерідко обов'язковість вживання властивих цьому стилю кліше; широке використання термінології, номенклатурних найменувань, наявність особливого шару лексики і фразеології, включення в текст складноскорочених слів, абревіатур.

Отже, виділяють такі основні ознаки англомовного ділового дискурсу:

1. Логічна основа. Найважливішим рисами є послідовність і точність викладу фактів, документальність, об'єктивність оцінок, чіткість, емоційно-експресивна нейтральність висловлювань.

2. Цей дискурс відрізняється суворими вимогами до лексики й фразеології (широке використання професійної термінології, канцеляризмів, абревіатур, відсутність діалектизмів, жаргонізмів, просторічних виразів, слів із суфіксами суб'єктивної оцінки тощо).

3. Діловий текст характеризується як зростанням стандартизації мови (вживання усталених словесних формул, часті повтори слів, зворотів, конструкцій), так і своєрідністю синтаксису (прямий порядок слів: підмет перед присудком і якомога ближче до початку речення; означення – перед означуваним; додаток – після керуючого слова; обставинні слова – якомога ближче до пояснюваного; вставні слова вживаються на початку речення тощо).

4. Високий ступінь одноманітності, стандарту форми, сувора регламентація розміщення та будови тексту [Науменко, 2003, с. 124].

Необхідно зауважити, що характерною рисою лексичного складу ділового дискурсу є терміни. Кожна галузь знання оперує власними термінами, які й становлять суть термінологічної системи цієї науки. При тлумаченні терміна підкреслюють його функціонально-смисловий бік і дають таке визначення: термін – це слово або словосполучення з історично умотивованим чи умовно закріпленим значенням, що відображає одне поняття у спеціалізованій галузі знання чи виробництва [Там само, с. 191]. В.І. Карабан визначає термін як мовний знак, що репрезентує поняття спеціальної, професійної галузі науки або техніки [Карабан, 2004, с. 54]. У лінгвістичних працях з цієї проблеми наголошується, що термін – це лексико-номінативна одиниця мови, що співвідноситься з поняттям спеціальної професійної сфери [Там само, с. 54]. Науковці також виділяють «узагальнюючу особливість» терміна як його когнітивно-дефінітивну значущість», яка виражається в тому, що термін стає «носієм та зберігачем» спеціальної інформації, належної до певної терміносистеми [Володина, 2000; Володина, 1997].

Дослідження структурно-семантичних зв'язків між термінами передбачає нерозривність пов'язаних між собою двох планів: стабільний інваріантний семантичний компонент парадигматичного плану системи мови і вираження змінних компонентів із синтагматичного плану мовлення, які визначають відповідно різні смисли вживання слова-терміна. Такі системні взаємозв'язки між термінами розкривають суть «переходу» того самого слова-терміна від одного смислу до іншого. Багато авторів, що досліджували терміни, робили спробу класифікувати ці одиниці. Так, М.І. Мостовий поділяє термінологію на номенклатуру і професіоналізми [Мостовий, 1993, с. 191–192].

Науковець виділяє ще один різновид терміна – торговельний знак або паронім. В умовах масового виробництва і в необхідності збувати товар виникла ціла наука утворення торговельного знака. Його застосування пов'язане з дослідженням мотивації поведінки перспективного покупця. У процесі утворення пароніма враховують як психологічні фактори

припущення і переконання, так і мнемонічні, семантичні, аналогові та інші особливості слова. При найменуванні об'єкта чи виду послуг до уваги беруться комбінаційні особливості звучання і значення форми, змішані імітаційні процеси. Торговельний знак розрахований на сприймання широкими колами населення, а тому до складу знака залучається добре відоме загальновживане слово. При цьому враховується і та обставина, як до цього слова ставиться споживач [Там само, с. 192].

І.В. Арнольд приділяє увагу тому, що сукупність термінів тієї або іншої галузі утворює її термінологічну систему. Обсяг і зміст відображеного терміном поняття фіксуються в спеціальній літературі та входять до системи професійного знання в цій галузі. Для того щоб слово стало терміном, у нього має бути визначення в спеціальній літературі. Таке визначення називається дефініцією. Але це не означає, що кожен термін має одну дефініцію. Різні автори, користуючись одним і тим же терміном, дають йому різні дефініції. Причиною такого розмаїття є те, що визначення відповідає різним завданням того чи іншого напряму в лінгвістиці та відображає ставлення автора до предмета дослідження [Арнольд, 2002].

Крім термінів, на лексичному рівні в кожному з різновидів інституційного англомовного дискурсу функціонують загальновживана й спеціальна лексика. До спеціальної належать слова й словосполучення, що не мають властивості терміна ідентифікувати поняття і об'єкти в певній галузі, але вживаються виключно в цій сфері спілкування. Спеціальна лексика може включати як похідні від термінів слова, так і низку загальновживаних слів, шо функціонують виключно у фіксованих словосполученнях, тим самим вважаються спеціалізованими.

Звичайно, основу інституційного англомовного дискурсу, як і будь-якої іншої спеціалізованої сфери спілкування, становить термінологічний шар.

Отже, лексичний матеріал англомовного бізнес-дискурсу можна поділити на дві групи: 1. Слова у своєму прямому номінативному значенні – «звичайні бізнес-терміни», які використовуються у повсякденному житті: *business* (бізнес, комерційна діяльність), *goods* (товари), *client* (клієнт), *product* (продукт, виріб), *consumer* (споживач), *deal* (угода, договір), *cash* (готівка) та ін. 2. Слова спеціалізовані, які мають термінологічне значення «професійні бізнес-терміни», які використовуються в бізнес-сфері: *eguilibrium price* (рівновагома ціна – ціна, яка забезпечує рівність попиту та пропозиції на ринку), *recession* (регрес, спад, зниження, падіння (виробництва, цін), *distribution channel* (канал розподілу), *capital flow* (рух капіталу), *free market* (вільний ринок), *to cut spending* (урізати витрати) та ін.

Найважливішими функціями термінів є інформативно-пізнавальна, комунікативна, яка забезпечує взаєморозуміння між представниками певної галузі знань, і функція накопичення професійних знань. Отже, бізнес-термін номінує чітко визначені поняття, які стосуються сфери діяльності в бізнесі з комунікативною функцією передавання певної змістової інформації, а отже – максимальну інформативність при мінімальних мовних зусиллях.

Бізнес-терміни, об'єднані інтегральною семою, утворюють різні лексико-тематичні групи: 1) назви осіб – учасників бізнес-діяльності: *shareholder*, *business executive*, *businessman*; 2) бізнес-структури (компанії, філії та ін.): *SMEs* (*Small & Medium Size Enterprises*) – підприємства малого та середнього бізнесу; *PLC – Public Limited Company* (публічна компанія з обмеженою відповідальністю); *Ltd – Limited* (компанії з обмеженою відповідальністю в Англії та Ірландії можуть використовувати тільки цю абревіатуру); *Corp*. – *Corporation* (корпорація – підприємство, статутний капітал якого поділений на акції); *LDC – Limited Duration Company* (компанія з обмеженим терміном), *LP – Limited Partnership* (компанія з обмеженою відповідальністю) та ін.; 3) професії та рід занять: *management, administration, leader; manager; chief*; 4) бізнес-процеси: *style of management, staff management techniques, marketing, communication strategy; communication tactics*; 5) елементи бізнес-обліку: *accounting, SWOT analysis – Strengths, Weaknesses, Opportunities and Threats*; 6) показники вимірювань у бізнес-операціях: *BSC* (*Balanced scorecards*) – сбалансована система показників: *Value-added tax* (*VAT*) *in %, price per share – £* (фунтів стерлінгів); 7) властивості, ознаки: *negotiation, professional ethics, public speech, protocol, persuasion, reception* та ін.

Ще однією особливістю англомовного ділового дискурсу, що проявляється на морфологічному рівні, є словотвірна модель. Словотвірна система мови бізнесу на базі бізнес-тер-

мінології проявляє чотири основні способи морфологічного словотвору: афіксація, словоскладання, конверсія, скорочення (лексичні та графічні) та синонімію як семантичне явище, яке вважають однією з найважливіших системоутворюючих категорій у лексиці англомовного бізнес-дискурсу [Розводовська, 2009].

Афіксальний спосіб словотворення в термінології бізнесу проявляє тенденцію до виокремлення і закріплення словотвірних афіксів, що є найбільш характерним принципом термінотворення. Іменникові деривати утворюються за допомогою суфіксації та передають: значення дії, процесу, стану, властивостей, якостей у бізнесі: дієслівна основа із суфіксом *-tion*: *rationalization*, значення особи за родом занять, професії: іменник із суфіксами *-er* (*-or*): *inventor, subcontractor*; позначають предмети, документи похідні іменники на *-er*: *blotter, voucher*; позначають різні грошові виплати: дієслівна основи із суфіксом *-ity*, *-age*: *annuity, salvage, shortage, wreckage*; передають абстрактне значення стану: основа прикметника з суфікси *-acy* (*-cy*): *bankruptcy, redundancy* та ін. Проявляється стійка тенденція до вираження загальних понятійних категорій, що свідчить про явне прагнення бізнес-термінології до структурно-мовної системності: за значенням процесу, стану, професією, документообігу.

Префіксальний спосіб творення термінів англомовного бізнес-дискурсу не є поширеним, але він сприяє модифікації основи, до якої приєднується префікс, і має значення: заперечення властивості чи якості, незавершеність дії, значення спільності роботи, співпраці: утворюються від основ дієслів чи іменників з префіксом *un-*, *under-*, *re-*, *over-*, *de-*, *under-*, *co-*; *in-*, *super-*: *unacceptable, unadjusted, unbalance, unemployed, unsocial; underdevelopment, underimporting; reapprisal; overcapitalization, overcharge; deflation, devaluation; underselling; coproduction; increase; supernumerary*.

Таким чином, аналіз афіксального способу словотворення в термінології бізнесу виявив тенденцію до виокремлення і закріплення словотвірних афіксів, що є найбільш характерним принципом термінотворення. Найбільшу активність у термінології англомовного бізнес-дискурсу проявляє суфіксальний спосіб термінотворення.

Словоскладання також виявляється широко розповсюдженим явищем в англомовному бізнес-дискурсі. Перевагу в бізнес-словосполученнях мають продуктивні моделі N+N через морфологічну простоту англійських іменників: *accuracy analysis* – аналіз точності; *access control* – обмеження в'їзду; *tax bearer* – платник податків. Складні терміни являють собою словосполучення, за яким закріплене певне термінологічне значення. Переважна більшість термінів – це означення і означуваний компонент, і означення займає в словосполученні початкову позицію: *backrooms deals* – закулісні угоди; *debit memorandum* – дебетовий запас; *maintenance expenditure* – поточні витрати [Розводовська, 2009]. Словоскладання є активною, мобільною та відкритою формою словотвору.

Ще одним способом словотвору бізнес-термінології є синонімія, яка викликана постійним розвитком наук, що супроводжується появою нових понять *acclimatization* – *acclimation* (стяжіння) – включення (іммігрантів) в економічне життя; наявністю застарілих назв, які функціонують з новими; можливістю паралельного вживання терміна та його дефініції (дефінітивна синонімія); паралельним вживанням власне англійських та іншомовних термінів з тим самим значенням; синхронним існуванням двох варіантів найменувань – повного й короткого [Розводовська, 2011, с. 259].

Під час аналізу смислової структури слова виділяють три групи синонімів бізнес-лексики: 1) повні (абсолютні) – мають не лише тотожний сигніфікат, але й денотат: наприклад, коли денотати всіх лексичних одиниць повністю збігаються*: quick ratio – acid-test ratio – liquid ratio – quick asset ratio – liquidity ratio – short-term liquidity ratio* – коефіцієнт критичної ліквідності; 2) неповні синоніми, тобто термінологічна одиниця, семантична тотожність яких здійснюється не в повному обсязі значень: *accounting equation* – бухгалтерська збалансованість, *balance sheet identity* – балансова тотожність; 3) контекстуальні синоніми – слова, які зближуються за своїм значенням і вступають в синонімічні відношення лише в умовах певного контексту: *discount – reduction; proceeds – earnings; comprehensive – extensive – audit* [Шимків, 2004, с. 13]. Компонентами синонімічних рядів можуть бути лексичні, структурні, словотвірні синоніми. Вплив закону мовної економії приводить до явно вираженої тенденції до паралельного існування повної форми терміна і скорочення як його варіанта [Розводовська, 2011, с. 266].

Так звані *word families* («словникові сім'ї») збагачують англомовну бізнес-мову синонімічним «партнерством слів», наприклад: термін «бренд» (*brand*), який позначає «торгова марка», сформувалися в синонімічні «партнерства слів» – *brand leader* (лідер серед торгових марок), *classic brand* (відома торгова марка з довгою історією), *luxury brand* (торгова марка, яку асоціюють з дорогою, високоякісною продукцією), *brand loyalty* (відданість або перевага певної торгової марки іншим брендам), *brand awareness* (обізнаність споживачів про торгову марку), *brand stretching* (використання успішного і відомого імені бренда для запуску нової продукції в новій категорії), *stand-along brand* (індивідуальний бренд), *corporate or family brand* (сімейний бренд).

Але найбільш складним та рідкісним процесом, який особливо вплине на проблему навчання перекладу термінів, є полісемія (багатозначність) – наявність термінів, які мають різні значення у бізнес-галузі: *notice* – 1) попередження, 2) сповіщення про готовність судна до завантаження; 3) заставне право, 4) відповідальність, 5) вимога, 6) особа, що перебуває на піклуванні; 7) ціна витрат. Отже, спосіб словотворення термінології у бізнес-дискурсі – це абсолютна (розширювання значення еквівалентів) та часткова (розширювання значення аналогів) синонімія [Розводовська, 2009].

З розвитком світової цифрової економіки простежується тенденція до створення економних структур. Скорочення є одним з видів економії мовних засобів, що є функціонально виправданим у межах бізнес-текстів. Ще одним способом словотвору англомовного бізнес-дискурсу є скорочення (*clipping*) як прояв мовної економії англомовної бізнес-мови та компресії довгих мовних формул у семантичну єдність.

«Процес скорочення» і «скорочені слова» позначаються такими термінами: скорочення, скорочені одиниці, скорочені слова, складноскорочені слова, усічення, усічені слова, частково скорочені слова, абревіація, абревіатури, контрактури, стяжіння, акроніми. Література бізнес-дискурсу є сферою широкого вживання різних скорочень, як тих, що увійшли до мови і зафіксовані у словниках, так і авторських, оказіональних, що створені тільки на конкретний випадок і зафіксовані лише в одному тексті. Цілком зрозумілі і вимоги до них: скорочення інформації, стислість у передаванні цієї інформації, зручність у вимові.

Наявність лексичних та графічних скорочень є однією з типологічних ознак, притаманних бізнес-дискурсу. Основна відмінність їх полягає в тому, що перші мають звукову форму повноправного слова, а графічні її не мають, і у вимові повністю відтворюється зміст скорочення [Єнікєєва, 2006].

Розглянемо лексико-фразеологічні характеристики англомовного інституціонального комунікативного простору. Незважаючи на вже виділені лінгвістичні характеристики інституціонального англомовного дискурсу, на його системність, наявність термінологічного шару, однозначність, певну стилістичну нейтральність та відсутність експресії, слід визнати, що діловий інституціональний дискурс має деякі винятки. Аналіз аутентичних джерел, довідників та словників свідчить про ще одну особливість, а саме: наявність значної кількості фразеологічних одиниць. Англомовний дискурс ділового спілкування, як усного, так і писемного, відзначається досить високим ступенем ідіоматичності, що дійсно становить певну складність для перекладачів, які працюють у зовнішньоекономічній сфері діяльності.

Фразеологічний шар ділового англомовного дискурсу складається із загальновживаних одиниць фразеології англійської мови. Такі фразеологізми зустрічаються у текстах як ділового інституційного дискурсу, так і будь-якого іншого. Незважаючи на цей факт, такі фразеологічні одиниці можуть використовуватися у контексті міжкультурного ділового спілкування у певній специфічній ситуації (*a black tie event* – офіційна зустріч, *to take into account* – взяти до уваги). Друга складова фразеологічного шару бізнес-лексикону являє собою бізнес-ідіоми, специфіка яких полягає у тому, що сфера використання їх – суто бізнес.

Дослідники виділяють як найбільш частотні такі фразеологічні одиниці, що вживаються в інституціональному англомовному діловому дискурсі:

1) фразеологічні одиниці, які створені на основі метафоричної моделі війни, що має прояв у частотному вживанні термінів армійської та військової тематики: *battle of the brands* / битва торгових марок; *target market* – цільовий ринок; *price war* – цінова війна;

2) фразеологічні одиниці, що відображають символічне сприйняття кольору: *white-collar worker* – службовець компанії, *green audit* – екологічний аудит;

3) фразеологічні одиниці, що відображають символічне сприйняття цінних металів: *golden share* – кількість акцій, якими володіє одноосібний інвестор; *golden handshake* – виплата співробітнику, який виходить на пенсію як подяка за його послуги;

4) фразеологічні одиниці, в основу яких покладено зооморфні метафори: *bull market* – ситуація на фондовому ринку, коли підвищується курс акцій; *bear market* – ситуація на фондовому ринку, коли курс акцій знижується;

5) фразеологічні одиниці, які відображають міфологічний шар носіїв мовної свідомості англосаксонської культури: *Dutch auction* – аукціон, на якому поступово знижуються ціни, поки не знайдеться покупець (*Dutch* завжди має оцінну конотацію з різним ступенем негативної оцінки); *white knight, black knight, grey knight.*

Ще однією особливістю англійського бізнес-лексикону є наявність у ньому значної кількості одиниць, створених на основі метафоричного переосмислення з емотивними і / або оцінними конотаціями, що створює певні труднощі в процесі перекладу, тому що відчувається певний вплив англомовної концептосфери на перекладача. Англомовні фразеологічні одиниці несуть у собі певну інформацію про національні особливості світосприйняття носіями англійської мови.

Посилене вживання так званих економічних метафор суб'єктами інституційного комунікативного простору вказує на активізацію метафоричного осмислення економічних реалій партнерами з міжкультурного спілкування. Метафоричність є однією з важливих ознак фахового мовлення комунікантів, оскільки економіка дає людині значну кількість сучасних уявлень про світ. Серед функціональних елементів економіки метафорична репрезентація охоплює такі базові поняттєві сфери: «*Service*» (сервіс), «*Money*» (гроші), «*Product*» (продукт), «*Inflation*» (інфляція), «*Price*» (ціни), «*Profit*» (прибуток) тощо.

Інституційний комунікативний простір у зовнішньоекономічному англомовному дискурсі набуває відображення в таких поняттєвих визначеннях, як *State* (держава), *Market* (ринок), *Financial and credit institutes* (фінансова та кредитна установа), *Property* (майно), *Contarct* (контракт), *Taxes* (податки), *Enterprise* (підприємництво), *Competition* (конкуренція), *Empoyment* (зайнятість), *Bancruptcy* (банкрутство) тощо. Метафоричність в інституційному комунікативному просторі істотно впливає на інтелект, почуття й волю комунікативних спільнот.

Мовним та особливим матеріалом сучасного англомовного бізнес-дискурсу, що вирізняє його серед інших типів дискурсу, є прецедентні метафори (*precedent metaphors: precedent names, precedent utterances, precedent texts, precedent phenomena)*: прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні тексти, прецедентні феномени). Вони додають бізнес-мові живого, образного характеру, не позбавляючи англомовний бізнес-дискурс точності, а підвищуючи його прагматичний вплив, що зумовлено їх достовірністю та високим асоціативним потенціалом (наприклад: *As rich as Rockefeller* – Багатий як Рокфеллер (асоціація з одним із найбагатших людей в історії); *Doing nothing for others is the undoing of ourselves* – Benjamin Franklin – Нічого не робити для інших – це згубити себе (вислів Бенджаміна Франкліна, його заклик до благодійності).

Прецедентні метафори в бізнес-дискурсі вживаються здебільшого у публічному інституціональному дискурсі (бізнес-медіа та рекламі): з одного боку, це прояв творчої індивідуальності, а з іншого – використання вже існуючих традицій у вираженні думки. Вони використовуються, щоб надати бізнес-текстам популярного характеру, зробити їх доступними, зрозумілими, цікавими [Науменко, 2013].

У результаті аналізу текстів інституціонального економічного дискурсу можна стверджувати, що частіше зустрічаються розгорнуті (поширені) метафори, відповідно прості метафори зустрічаються рідше. За видами найбільшу кількість становлять звичайні та оригінальні метафори, стерті метафори, метафори-кліше, адаптовані зустрічаються дуже рідко. Найбільша кількість метафор виконують інформаційну функцію, далі функції наведені за ступенем зменшення: образна, передбачувальна, номінативна і концептуальна. Частіше за все метафора в англомовному інституціональному діловому дискурсі виражена порівнянням, далі йде уособлення, алюзія, гіпербола, метонімія, дуже рідко зустрічаються каламбур (іронія) і чиста алюзія.

Отже, можна зробити висновок, що метафоричні моделі частіше за все розгорнуті (поширені), за видом або звичайні, або оригінальні, виконують інформаційну функцію, виражені порівнянням, мають конотативну функцію, виражені епіфорою (апеляцією до уяви) та за своєю функцією належать до другорядних (побічних).

Розглянемо роль емфази в англомовному усному діловому дискурсі. Діловий дискурс у будь-якій мові являє собою досить стандартизований тип мовлення, що пояснюється стереотипністю ситуацій, які виникають під час ділового спілкування і самим характером бізнесових відносин. Адже важливим чинником успішного ділового співробітництва є спроможність партнерів до максимального лаконічного і водночас повного і точного викладу інформації, яка має надаватися у найстисліший термін.

Тому норми як англійського, так і українського ділового тексту, передбачають використання певного коду – обмеженої кількості лексичних одиниць, здебільшого штампів, готових мовних трафаретів. Дотримання такого коду сприяє економії часу та зусиль адресата, а нейтральний стиль викладу – відсутності двозначних або емоційно забарвлених слів, що найкращим чином відповідає цілям ділової комунікації. Слово в діловому мовленні актуалізує здебільшого лише своє денотативне значення, що забезпечує однозначність, ясність та чіткість повідомлення [Дубенко, 2005, с. 57].

Хоч діловому дискурсу, основні ознаки якого було розглянуто вище, не дуже притаманна експресивність та емоційність, в усній його формі можна зустріти велику кількість емфатичних конструкцій різного типу. Отже, в англомовному усному інституціональному діловому дискурсі для підкреслення та надання емоційно-експресивного характеру висловлюванню широко використовуються емфатичні конструкції. Емфаза являє собою відокремлення якогось елемента висловлювання. Емфатичні конструкції – це конструкції, обороти, поєднання лексико-граматичних елементів, які природно сприймаються в протиставленні з нейтральними. Вони мають розглядатися не як відступ від норми чи її порушення, а як закономірне явище експресивного та емоційного мовлення. Емфатичні конструкції можуть не лише підкреслювати окремі члени речення, але також надавати експресивного забарвлення всьому реченню. Основна функція емфази у тексті – посилення емоційної виразності та виділення якогось члена речення. В англійській мові емфаза досягається переважно за допомогою граматичних засобів (зокрема синтаксичних), а в українській – лексичних.

В англомовному діловому дискурсі емфаза часто зустрічається у вигляді інверсії або емфатичної конструкції з попереднім *It*. Різний ступінь виразності інверсії в англійській і українській мовах природно викликає необхідність у передаванні інверсії частіше за все не граматичним, а лексичним шляхом, що відповідає нормам української мови.

Існує кілька типів інверсії:

а) на початку речення можуть стояти обставини часу з негативним значенням, за ними йдуть допоміжне дієслово і підмет:

At no time was the President aware of what was happening. – Президент так і не зрозумів, що відбувається.

Not until much later did she learn who her real leader was. – І тільки набагато пізніше вона дізналася, хто був її справжнім начальником;

б) інверсія також можлива після деяких обмежувальних прислівників та сполучників: *hardly… when, no sooner… that* – лише… як, як тільки…, одразу…; *seldom, rarely* – рідко, не часто; *little* – як же мало; *never* – ніколи; *not only… but also*, *only* – не тільки… а й, тільки:

Hardly had Java been introduced when the advanced manufactures began moving it into the mobile phones. – Тільки-но винайшли мову програмування Ява, передові виробники почали її впровадження в мобільні телефони;

в) часто на перше місце в реченні виноситься дієприкметник теперішнього часу, що входить до складу форми *Continuous*, та дієприкметник минулого часу або прикметник, який є частиною складеного присудка. Переклад таких речень слід починати з додатка або обставини, що стоять після виділеного слова:

Flying with the Prime Minister were members of the British parliament and some members of the business community. – Разом з прем'єр-міністром прилетіли деякі члени британського парламенту і кілька представників ділових кіл;

г) зворотний порядок слів використовується в емфатичних реченнях, які починаються сполучниками *so, neither, nor*. Сполучники *neither* або *nor* перекладаються *а також не* і *не*, при цьому заперечення стосується дієслова:

Nor should we forget the importance of this word. – А також ми не повинні забувати важливість цього слова;

д) у реченні на першому місці може бути прикметник, за яким стоять сполучники *as* або *though*. Українською мовою може перекладатися з використанням «хоча не», «як не»:

Silly though it may seem... – Яким безглуздим це б не здалося...

Інколи інверсія може передаватися синтаксичним (перебудуванням речення) та лексичним шляхом (за допомогою різних підсилювальних слів, наприклад, «тільки», «дуже», «досить», «надто»).

Емфаза також передається й граматичними конструкціями з *It*, яке стоїть на початку речення. Емфаза таких конструкцій зазвичай передається лексичними засобами.

Емфатичні конструкції *It is/was/will be… that/which/who* виступають як засіб інтенсифікації значення одного з елементів синтаксичної конструкції, може виділяти будь-який член речення, що стоїть між компонентами цього сполучення, крім присудка. У процесі перекладу такої конструкції емфаза передається за допомогою таких слів, як «саме», «тільки», «якраз», «лише» тощо:

It is this principle that will be the focus of our discussion. – Саме цей принцип буде в центрі нашого обговорення.

Ознакою того, що *that* – частина емфатичного звороту, є можливість прибрати «рамкову конструкцію» *is… that* без зміни смислу речення, лише усунувши емфазу.

До граматичних емфатичних конструкцій можна також віднести конструкції з так званим *Condensed Relative* з відносним займенником *what* у підрядних підметових або додаткових реченнях. Як нам відомо, у граматичних посібниках не відзначається емфатичний характер цих конструкцій, але в процесі перекладу потрібно його враховувати. Слід зауважити, що в цьому випадку підрядні речення підмета є більш емфатичними, ніж підрядні додаткові:

Many employees have a strong sense of what ought to be not only in relation to their departments but in the company as a whole. – Багато співробітників чітко розуміють, що саме має бути змінене не тільки у їх відділах, але і в компанії в цілому.

Емфаза також може утворюватися морфологічними засобами. Цій меті служать, наприклад, ступені порівняння прикметників та прислівників, особливо часто слова *much* і *little*:

The audience last night may also have been less than enthusiastic about the Chair's attitude towards Company spending. – Присутні, можливо, також без будь-якого захвату поставилися до вчорашнього виступу голови ради директорів, в якому він висловив своє ставлення до витрат компанії.

Особливою структурною формою вираження емфази є найвищий ступінь порівняння прикметника з прийменником *at*:

Hertfordshire is England at its quietest. – Хартфордшир – найбільш затишний куток Англії. Тут найвищий ступінь виступає в абсолютному, а не відносному значенні, виражаючи найбільший ступінь володіння будь-якою якістю певним об'єктом, здатним видозмінюватися.

Дуже цікавим є поєднання моделі *as... as* з невизначеними займенниками *any*, *anybody*, *anything*, які відіграють роль підсилювачів у цьому випадку. Ззовні це поєднання сприймається як вираження рівності якості. Насправді ця модель виявляється уявним порівнянням. Ця невідповідність звичної форми та замкнутого в ній змісту створює особливу емоційність і експресивність. Проте є певна різниця між звичайним способом вираження найвищого ступеня і цією моделлю. Останню можна було б назвати модифікованим найвищим ступенем. За своїм значенням вона не є абсолютним синонімом найвищого ступеня як такого, вона висловлює зазвичай менш категоричне твердження:

Her appearance on the meeting has been as exhilarating as anything that has happened since the beginning of the campaign. – Її поява на заході була найяскравішою подією з початку рекламної кампанії.

Деякі дослідники відзначають, що в ряді випадків, у поєднанні з деякими прикметниками або прислівниками модель *as...as* повністю втрачає елемент порівняння та не означає ні рівність якості, ні її найвищий ступінь, а служить вираженням емфази і має чітко відчутну емоційну забарвленість:

The unemployment rate reached as much as 15 percent at that time. – Рівень безробіття в той час піднявся на цілих 15 відсотків.

У процесі перекладу цього речення емфаза передана підсилювальним словом «цілих». Заперечні емфатичні конструкції за своєю природою є більш емоційними і експресивними, ніж стверджувальні. У багатьох випадках емфаза, яка присутня в такій конструкції, потребує особливої уваги та особливого передавання в процесі перекладу. Це пояснюється тим, що категорія заперечення несе в собі особливе логічне навантаження. Вона показує, що зв'язок між двома компонентами, вираженими підметом і присудком, реально не існує. Заперечення може стояти біля присудка і біля інших членів речення. Найбільш звичайним способом вираження заперечення є постановка заперечення перед присудком. Заперечення біля інших членів речення завжди більш емфатичне, особливо коли воно належить до групи підмета або додатка, вираженого іменником. Сильним засобом, що притягає логічний наголос до будь-якого компонента речення, є заперечення *no*.

Найбільш розповсюдженими є випадки наявності в реченнях заперечних емфатичних конструкцій з *no* перед іменниками. У такому випадку дієслово-присудок виступає в стверджувальній формі. *No* утворилося в результаті злиття заперечення з неозначеним артиклем *a*, *an* чи неозначеним займенником *any*. Заперечення *no* перед іменниками робить усе речення заперечним, і часто в перекладі використовується слово «ніякий». У деяких випадках у процесі перекладу заперечення ставиться перед дієсловом [Бреус, 2001, с. 49]. У конструкціях *it is not until… that ma not…until* міститься подвійне заперечення, і це дозволяє перекладати їх стверджувальними реченнями, при цьому вводяться слова «тільки», «лише»:

It was not until recently that the report was published. – Тільки нещодавно звіт було опубліковано.

Проблема передавання англійської емфази українською мовою має не тільки теоретичне, але й практичне значення, особливо це має бути враховане в навчальному процесі підготовки майбутніх фахівців.

Отже, у результаті аналізу виявлено, що оскільки діловий дискурс характеризується суворою точністю, об'єктивністю, конкретністю, лаконічністю, відсутністю образності та емоційності, то і вибір засобів для нього буде визначатися цими ж особливостями. Зокрема використання інтернаціональних лексичних одиниць не буде продиктоване прагненням до реалізації основних прагматичних установок, оскільки в діловому стилі зміст має виключати двозначність і можливість різночитання.

Незважаючи на відмінності у змісті та різноманітність жанрів, діловий дискурс у цілому характеризується низкою загальних рис, зокрема: стислість, компактність викладу, економне використання мовних засобів; стандартне розташування матеріалу, нерідко обов'язковість вживання властивих цьому стилю кліше; широке використання термінології, номенклатурних найменувань, наявність особливого шару лексики і фразеології, включення в текст складноскорочених слів, абревіатур.

Характерною рисою лексичного складу ділового дискурсу є терміни. Крім термінів, на лексичному рівні в кожному з різновидів інституційного англомовного дискурсу функціонують загальновживана й спеціальна лексика (слова й словосполучення, що не мають властивості терміну ідентифікувати поняття і об'єкти в певній галузі, але вживаються виключно у цій сфері спілкування). Спеціальна лексика може включати як похідні від термінів слова, так і низку загальновживаних слів, що функціонують виключно у фіксованих словосполученнях, тим самим вважаються спеціалізованими.

Ще однією особливістю англомовного ділового дискурсу, що проявляється на морфологічному рівні, є словотвірна модель мови бізнесу на базі бізнес-термінології, яка проявляє чотири основні способи морфологічного словотвору: афіксація, словоскладання, конверсія, скорочення (лексичні та графічні) та синонімію як семантичне явище, яке вважають однією з найважливіших системоутворюючих категорій в лексиці англомовного бізнес-дискурсу.

Англомовний дискурс ділового спілкування, як усного, так і писемного, відзначається досить високим ступенем ідіоматичності, що дійсно становить певну складність для перекладачів, які працюють у зовнішньоекономічній сфері діяльності. Мовним та особливим матеріалом сучасного англомовного бізнес-дискурсу, що вирізняє його серед інших типів дискурсу, є прецедентні метафори: прецедентні імена, прецедентні висловлювання, прецедентні тексти, прецедентні феномени. Вони додають бізнес-мові живого, образного характеру, не позбавляючи англомовний бізнес-дискурс точності, а підвищуючи його прагматичний вплив, що зумовлено їх достовірністю та високим асоціативним потенціалом.

В англомовному усному інституціональному діловому дискурсі для підкреслення та надання емоційно-експресивного характеру висловлюванню широко використовуються емфатичні конструкції. Інверсія може передаватися синтаксичним (перебудуванням речення) та лексичним (за допомогою різних підсилювальних слів, наприклад, «тільки», «дуже», «досить», «надто») шляхами, граматичними конструкціями з *It*, яке стоїть на початку речення, конструкціями з так званим *Condensed Relative* з відносним займенником *what* у підрядних підметових або додаткових реченнях. Найбільш розповсюдженими є випадки наявності в реченнях заперечних емфатичних конструкцій з *no* перед іменниками.

Отже, роблячи висновок, необхідно підкреслити, що знання специфіки англомовного інституціонального ділового дискурсу, який є проявом функціонування безпосередньої сфери діяльності майбутніх перекладачів, належить до обов'язкових умов ефективності професійної діяльності перекладача. Успішність кожної конкретної ситуації міжкультурного ділового спілкування безпосередньо залежить від умінь перекладача коректно інтерпретувати смисл висловлювання.

Список використаної літератури

Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка. СПб.: Флинта, 2002. 384 с.

Бреус Е.В. Теория и практика перевода с английского языка на русский. М.: УРАО, 2001. 104 с.

Володина М.Н. Когнитивно-информационная природа термина (на материале терминологии средств массовой информации). М.: МГУ, 2000. 128 с.

Володина М.Н. Теория терминологической номинации. М.: МГУ, 1997. 180 с.

Дубенко О.Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов. Вінниця: Нова Книга, 2005. 224 с.

Єнікєєва С.М. Скорочення слова як механізм формотворення та словотворення в сучасній англійській мові. *Вісник Житомирського державного університету ім. І. Франка*. 2006. Вип. 27. С. 93–96.

Карабан В.І. Переклад англійської наукової і технічної літератури. Вінниця: Нова книга, 2004. 576 с.

Мостовий М.І. Лексикологія англійської мови. Харків: Основа, 1993. 256 с.

Науменко Л.П. Діловий дискурс та його функціонально-стильові характеристики. *Культура народов Причерноморья*. 2003. № 37. С. 122–124.

Науменко Л.П. Конституенти сучасного англомовного бізнес-дискурсу. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2013. Вип. 43 (3). С. 115–123.

Розводовська О.В. Способи морфологічного словотвору в сучасній англійській мові бізнесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. *Серія «Філологічна»*. 2009. Вип. 11. С. 328–233.

Розводовська О.В. Явище синонімії в термінології бізнесу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2011. Вип. 20. С. 259–267.

Шимків А. Англоукраїнський тлумачний словник економічної лексики. К.: Києво-Могилянська академія, 2004. 429 с.

Ширяева Т.А. Структурно-содержательная и функциональная парадигма соврменного делового дискурса: дис. … д-ра филол. наук. Пятигорск, 2014. 422 с.

LINGUISTIC FEATURES OF BUSINESS ENGLISH DISCOURSE THESAURUS

Nataliia V. Zinukova, Alfred Nobel University (Ukraine)
e-mail: natzinukova@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-18

Key words*: institutional Business English discourse, terms and terminology, phraseological units, extended metaphors, emphatic constructions.*

In this article the features of Business English discourse thesaurus have been analyzed. Knowledge of institutional Business English discourse, which is a sign of translators' activity, is one of the mandatory qualification characteristics of the translator's language personality in general and the interpreter in particular.

Taking into account the specifics of the translator's professional activity, the peculiarities of Business English discourse thesaurus, including words in their direct nominative meaning, and words with terminological meaning, are determined as well as the features of word-forming model (affixation, word-formation, conversion, reduction, synonymy), frequently used phraseological units that carry certain information about national peculiarities of the worldview of native speakers; metaphorical units and emphatic constructions.

Based on the continuous sampling method (to identify lexical units of institutional Business English discourse for further analysis), the method of dictionary definitions (to study the semantics of lexical units), contrastive method (to establish common and distinctive features for translation) and descriptive method (to identify and systematization of features and difficulties of translation of lexical units of Business English discourse) the features of functioning of Business English discourse thesaurus are analyzed.

The peculiarities of business discourse include stability and standardization due to the scope of its application between people, institutions and states. Since business discourse is characterized by strict accuracy, objectivity, specificity, conciseness, lack of imagery and emotionality, the choice of language means for it will be determined by the same features, because in the business style, the content should exclude ambiguity and the possibility of ambiguity. Despite the differences in content and variety of genres, business discourse in general is characterized by a number of common features, in particular: brevity, compactness of presentation, economical use of language; standard arrangement of material, often mandatory to use the inherent clichés of this style; extensive use of terminology, nomenclature names, the presence of a special layer of vocabulary and phraseology, the introduction of complex words and abbreviations. One main characteristic feature of the lexical composition of business discourse are terms.

In addition to terms, there are common and special kinds of vocabulary (words and phrases that do not have the property of the term to identify concepts and objects in a particular field, but used exclusively in this field of communication) at the lexical level in each of the types of institutional Business English discourse. Special vocabulary can include both word-derived words and a number of commonly used words that function in the fixed phrases, thus being considered specialized.

Another feature of Business English discourse, manifested at the morphological level, is the word-formation model of business language based on business terminology, which reveals four main ways of morphological word formation: affixation, word formation, conversion, abbreviations (lexical and graphic) and synonymy as a semantic phenomenon.

Business English discourse, both oral and written, is characterized by a fairly high degree of idiomaticity, which really is a difficulty for translators working in the foreign economic field.

Linguistic material of modern Business English discourse, which distinguishes it from other types of discourses, are precedent metaphors (precedent names, precedent utterances, precedent texts, precedent phenomena). They add a lively and figurative character to the business language, not depriving business discourse of accuracy, but increasing its pragmatic influence, due to their authenticity and high associative potential.

In Business English oral discourse emphatic constructions (emphasis often occurs in the form of an inversion or emphatic construction with the previous *It*) are widely used to emphasize and give an emotionally expressive character to the utterance. Inversion can be conveyed syntactically (sentence reconstruction) and lexically (using various reinforcing words, such as "only", "very", "enough", "too much"), grammatical constructions with *It*, which stands at the beginning of the sentence, constructions with the so-called *Condensed Relative* with the relative pronoun what in contracted subject or additional sentences. The most common cases are the presence in sentences of negative emphatic constructions with "*no*" before nouns.

It is established that the success of each specific situation of intercultural business communication directly depends on the translator's ability to correctly interpret the meaning of expression in the process of his professional activity.

References

Arnold, I.V. *Stilistika sovremennogo anglijskogo yazyka* [Stylistics of the English Language]. Saint Petersburg, Flinta Publ., 2002, 384 p.

Breus, E.V. *Teoriya i praktika perevoda s anglijskogo yazyka na russkij* [Theory and Practice of Translation]. Moscow, URAO Publ., 2001, 104 p.

Volodina, M.N. *Kognitivno-informacionnaya priroda termina (na materiale terminologii sredstv massovoj informacii)* [Cognitive and information nature of the term, terminology of mass media]. Moscow, MGU Publ., 2000, 128 p.

Volodina, M.N. *Teoriya terminologicheskoj nominacii* [Terminological nomination theory]. Moscow, MGU Publ., 1997, 180 p.

Dubenko, O.Yu. *Porivnialna stylistyka anhliiskoi ta ukrainskoi mov* [Contrastive stylistics of English and Ukrainian]. Vinnytsia, Nova Knyha Publ., 2005, 224 p.

Yenikieieva, S.M. *Skorochennia slova yak mekhanizm formotvorennia ta slovotvorennia v suchasnii anhliiskii movi* [Word abbreviation as a mechanism of word formation in modern English]. *Visnyk Zhytomyrskoho universytetu* [Zhytomir University Visnyk / Journal of Philology], 2006, issue 27, pp. 93-96.

Karaban, V.I. *Pereklad anhliiskoi naukovoi i tekhnichnoi literatury* [Translation of English scientific and technical leterature]. Vinnytsia, Nova knyha Publ., 2004, 576 p.

Mostovyi, M.I. *Leksykolohiia anhliiskoi movy* [English lexicology]. Kharkiv, Osnova Publ., 1993, 256 p.

Naumenko, L.P. *Dilovij diskurs ta jogo funkczionalno-stilovi kharakteristiki* [Business Discourse and its functional and stylistic characteristics]. *Kultura narodov Prichernomorya* [Culture of the Black Sea Peoples], 2003, vol. 37, pp. 122-124.

Naumenko, L.P. *Konstituenti suchasnogo anglomovnogo bi`znes-diskursu* [Modern Business English Discourse Constituents]. *Movni i konczeptualni kartini svitu* [Language and Conceptual Pictures of the World], 2013, issue 43 (3), pp. 115-123.

Rozvodovska, O.V. *Sposoby morfolohichnoho slovotvoru v suchasnii anhliiskii movi biznesu* [Morphology word formation means in modern Business English]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 2009, issue 11, pp. 328-233.

Rozvodovska, O.V. *Yavyshche synonimii v terminolohii biznesu* [Synonymy in business terminology]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia»* [Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University: Philology Series], 2011, issue 20, pp. 259-267.

Shymkiv, A. *Anhloukrainskyi tlumachnyi slovnyk ekonomichnoi leksyky* [English Economic Dictionary]. Kyiv, Kyievo-Mohylianska Akademiia Publ., 2004, 429 p.

Shiryaeva, T.A. *Strukturno-soderzhatelnaya i funkczionalnaya paradigma sovremennogo delovogo diskursa*. Diss. dokt. filol. nauk [Structural and functional paradigm of modern Business Discourse. Dr. philol. sci. diss.]. Pyatigorsk, 2014, 422 p.

Одержано 17.01.2021.

УДК 811.161.2
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-19

Н.Я. ІВАНИШИН,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНІ ПАРАМЕТРИ БЛОГУ ЯК ЖАНРУ ПЕРСОНАЛЬНОЇ ІНТЕРНЕТ-КОМУНІКАЦІЇ (на матеріалі текстів Людмили Лінник на сайті видання «Галицький кореспондент»)

У статті розкрито комунікативно-прагматичні параметри блогу як жанру персональної інтернет-комунікації. На матеріалі текстів блогу Людмили Лінник на сайті видання «Галицький кореспондент» доведено, що мовні засоби різних рівнів можуть брати участь у процесі тексто- та характеротворення, набувати додаткових значень у процесі розгортання авторського конструкта, формувати оцінну рамку повідомлення, сприяти декодуванню постів блогу у визначеному автором руслі.

Мета дослідження – розкриття комунікативно-прагматичних особливостей блогу як специфічного жанру інтернет-комунікації. У роботі застосовано ряд методів, домінантними серед яких є описовий (з його допомогою ми зібрали й проаналізували мовні засоби, що виявилися вагомими в процесі комунікації); контекстний (дав змогу дослідити оточення лінгвоодиниць і його влив на результат спілкування) та метод асоціативного поля (сприяв виявленню в тексті блогу асоціативних зв'язків між словами, здійсненню різнорівневого аналізу лексем).

Зазначено, що різні дослідники в основу розуміння блогу як окремого жанру спілкування в мережі закладають специфічні його характеристики, однак усі погоджуються з твердженням, що блог є вебсайтом з поданою в ньому хронологічною, зворотно структурованою мультимедійною інформацією, зміст якої може бути прокоментованим. З'ясовано, що комунікативно-прагматичний потенціал блогу як жанру персональної інтернет-комунікації реалізується завдяки актуалізації мовних засобів різних рівнів. Встановлено, що займенники використовуються у блогах з метою інтенсифікації тексту, динамізації сюжетної лінії, формування антиномій. Конотативно забарвлені та асоціативно навантажені мовні одиниці виступають у ролі ключових слів – вузлів зчеплення семантичної структури тексту, відправною точкою для розгортання теми; вони є емоційно-оцінними компонентами, здатними семантично розширювати текст, надавати йому нових значеннєвих вимірів, відображати особисту позицію блогерки та її індивідуалізоване бачення певних суспільних проблем. Парцельовані конструкції виконують атракційну та змістопідсилювальну функції, актуалізують мовленнєві інтенції блогерки. Використання графона як способу відхилення від графічного стандарту сприяє актуалізації значень окремих лексем, наданню їм нових смислів. Сленгові та пейоративні елементи, як і афіксальні морфеми, формують оцінність (зазвичай негативну), експресивність та евфемістичність. Наголошено на тому, що різнотипні лінгвоодиниці здатні формувати оцінну рамку повідомлення, інтенсифікувати сюжетну лінію, експресивізувати виклад матеріалу, встановлювати зв'язки між імплікаціями в тексті та сприяти виявленню асоціативних значень слова.

Ключові слова: блог, експресивність, оцінність, інтернет-комунікація, конотативно забарвлені одиниці, асоціативно навантажені елементи, сленг, дейктичні конструкції, графон.

В статье раскрыты коммуникативно-прагматические параметры блога как жанра персональной интернет-коммуникации. На материале текстов блога Людмилы Линнык на сайте издания «Галицкий корреспондент» доказано, что языковые средства разных уровней могут участвовать в процессе

© *Н.Я. Іванишин, 2021*

текстo- и характерообразования, приобретать дополнительные значения в процессе развертывания авторского конструкта, формировать оценочную рамку сообщения, способствовать декодированию постов блога в определенном автором русле.

Цель исследования – раскрытие коммуникативно-прагматических особенностей блога как специфического жанра интернет-коммуникации. В работе применены методы, доминирующими среди которых являются описательный (с его помощью мы собрали и проанализировали языковые средства, весомые в процессе коммуникации), контекстный (позволил исследовать окружение лингвоединиц и его влияние на результат общения) и метод ассоциативного поля (способствовал выявлению в тексте блога ассоциативных связей между словами, осуществлению разноуровневого анализа лексем).

Отмечено, что различные исследователи в основу понимания блога как отдельного жанра общения в сети закладывают специфические его характеристики, но все согласны с утверждением, что блог является вебсайтом с представленной в нем хронологической, обратно структурированной мультимедийной информацией, содержание которой может быть прокомментировано. Выяснено, что коммуникативно-прагматический потенциал блога как жанра персональной интернет-коммуникации реализуется благодаря актуализации языковых средств разных уровней. Установлено, что местоимения используются в блогах с целью интенсификации текста, динамизации сюжетной линии, формирования антиномий. Коннотативно и ассоциативно окрашенные языковые единицы выступают в роли ключевых слов – узлов сцепления семантической структуры текста, отправной точкой для развертывания темы; они являются эмоционально-оценочными компонентами, способными семантически расширять текст, придавать ему новых смысловых измерений, отображать личную позицию блогера и его индивидуализированное видение определенных общественных проблем. Парцеллированные конструкции выполняют аттракционную и содержательноусиливающую функции, актуализируют речевые интенции блоггера. Использование графона как способа уклонения от графического стандарта способствует актуализации значений отдельных лексем, предоставлению им новых смыслов. Сленговые и пейоративные элементы, как и аффиксальные морфемы, формируют оценочность (обычно отрицательную), экспрессивность и эвфемистичность. Отмечено, что разнотипные лингвоединицы способны формировать оценочную рамку сообщения, интенсифицировать сюжетную линию, экспрессивизировать изложение материала, устанавливать связи между импликациями в тексте и способствовать выявлению ассоциативных значений слова.

Ключевые слова: блог, экспрессивность, оценочность, интернет-коммуникация, коннотативно окрашенные единицы, ассоциативные элементы, сленг, дейктические конструкции, графон.

Комунікація, її види та жанри завжди були в полі наукових зацікавлень лінгвістів, однак вивчення спілкування в мережі «Інтернет» зараз набуває особливої актуальності, оскільки виходить за рамки традиційних уявлень про комунікативні процеси. У цьому контексті видається цікавим дослідження лінгвістичних особливостей блогу як способу спілкування з усіма притаманними йому характеристиками.

Мета дослідження – розкриття комунікативно-прагматичних особливостей блогу як специфічного жанру інтернет-комунікації.

Поставлена мета передбачає розв'язання таких основних завдань:

1) описати різноаспектні мовознавчі інтерпретації блогу як виду онлайн-спілкування;

2) окреслити коло мовних засобів, спрямованих на декодування латентних смислів у блозі Людмили Лінник на сайті видання «Галицький кореспондент».

У роботі застосовано ряд методів, домінантними серед яких є описовий (з його допомогою ми зібрали й проаналізували мовні засоби, що виявилися вагомими в процесі комунікації); контекстний (дав змогу дослідити оточення лінгвоодиниць і його влив на результат спілкування) та метод асоціативного поля (сприяв виявленню в тексті блогу асоціативних зв'язків між словами, здійсненню різнорівневого аналізу лексем).

Блог як жанр персональної інтернет-комунікації неодноразово ставав предметом наукових розвідок науковців, однак кожен дослідник інтерпретує проблему в іншому ключі (Т. Євсюкова та Т. Гермашева [Евсюкова, Гермашева 2015], О. Жигалкіна [Жигалкіна, 2009], О. Жовнич [Жовнич, 2018], І. Кудряшов та А. Калашникова [Кудряшов, Калашникова, 2015], Т. Максимова [Максимова, 2017], М. Мельник [Мельник, 2012], І. Сидорова [Сидорова, 2014], Хунг Нам Кін [Hyung, 2008] та ін).

Так, І. Сидорова розглядає блог у контексті його комунікативно-прагматичних характеристик поряд з персональним сайтом, соціальною мережею та інтернет-коментарем, акцентуючи на особливостях персонального інтернет-дискурсу (авторка зазначає, що «він

(дискурс) формується в особистісно зорієнтованому комунікативному процесі на перетині інституційного та віртуального типів дискурсу» [Сидорова, 2014, с. 5]. Серед основних засобів, що характеризують блогера-комуніканта, є, на думку лінгвістки, різнорівневі мовні одиниці, як-от: афікси, особові та присвійні займенники, складні речення; порівняння, метафора, іронія, гіпербола, синтаксичний паралелізм, риторичні звертання як чинники творення розмовності та емоційної виразності, надання текстам особливого колориту і формування кола читачів, що підтримують або ні позицію блогера [Сидорова, 2014, с. 14].

О. Жигалкіна досліджує жанрову систему інтернет-комунікації та стверджує, що блог є гіпержанром останньої, оскільки інтегрують жанри постів та коментарів. Дослідниця визначає статус блогу, моделює й виділяє його категоріальні ознаки, акцентує на тому, що блог є квінтесенцією інтернет-спілкування, оскільки охоплює синхронну та асинхронну комунікацію [Жигалкіна, 2009, с. 210–211].

О. Жовнич наголошує на визначальній ролі блог-технологій (блоги викладача, студента та групи) в процесі професійно орієнтованого спілкування студентів-журналістів англійською мовою [Жовнич, 2018].

М. Мельник стверджує, що блог може розглядатися і як вторинний мовленнєвий жанр, і як гіпержанр, і як субжанр. Розглядаючи блог у контексті інтернет-комунікації, автор стверджує, що основними її характеристиками є поліфонічність, гіпертекстові та інтерактивні можливості, анонімність та дистантність, компенсаційний характер емоційної насиченості через відсутність невербальних засобів, добровільність спілкування та залучення нових контактів, своєрідність процесів міжособистісного сприйняття, ненормативність та безвідповідальність учасників спілкування, прагнення до нетипової поведінки [Мельник, 2012, с. 219].

Окремі дослідники при аналізі блогів акцентують увагу на мотивації окремих осіб брати участь в інтернет-комунікації, зокрема пропонують модель, яка передбачає аналіз технології залучення до спілкування, соціальних впливів та обмін знаннями [Chin-Lung, Chuan-Chuan Linb, 2008].

Т. Максимова працює над вивченням природи та місця блогу серед інших жанрів інтернет-комунікації: чатів, соціальних мереж, електронної пошти. Дослідниця пише про композиційні ознаки блогу, його когнітивні та прагмасемантичні характеристики, функції, здатність конструювати власну ідентичність, креативні та рецептивні інтенції автора, комунікативні стратегії і тактики [Максимова, 2017].

Хунг Нам Кін досліджує феномен блогів і теоретичні моделі їх використання в процесі навчання, акцентуючи увагу на інтерактивності, відкритості системи, візуалізації та децентралізації середовища онлайн-спілкування [Hyung, 2008].

Т. Євсюкова та Т. Гермашева, вивчаючи блог та блогосферу, актуалізують їх лінгвістичні та паралінгвістичні характеристики, зокрема підкреслюють роль мережевих жаргонізмів та технічного сленгу, невербальних елементів, змішування стилів; акцентують на особливостях семантичної організації текстів для передавання інтонації усного мовлення, емоційності та експресивності, додаткових смислів. Авторки наголошують на ознаках блогу, як-от: фрагментарність, нелінійність, безкінечність, різнорідність, інтерактивність [Евсюкова, Гермашева 2015].

І. Кудряшов та А. Калашникова вивчають блог як сферу реалізації соціокультурних стереотипів, наголошуючи на кількох моментах: блог здатний трансформувати соціокультурні стереотипи залежно від потреб адресанта; унікальністю блогу є здатність об’єднувати в одному тексті різноманітні інтенції; у блогах інтегровано комунікативну мету, інформативність, оцінність, імперативність та етикетність [Кудряшов, Калашникова, 2015].

Як бачимо, різні дослідники в основу розуміння блогу як окремого жанру спілкування в мережі закладають специфічні його характеристики, однак усі погоджуються з твердженням, що блог є вебсайтом з поданою в ньому хронологічною, зворотно структурованою мультимедійною інформацією, зміст якої може бути прокоментованим. Як синоніми до терміна «блог» часто використовують «інтернет-щоденник» та «онлайн-щоденник», хоча не всі науковці погоджуються з такими варіантами заміни.

Аналізовані жанри персональної інтернет-комунікації поділяються за тематикою на новинні, мистецькі, особисті, гумористичні тощо. За іншою класифікацією, серед блогів ви-

діляють відеоблоги, фотоблоги та аудіоблоги, тобто в основі таксономії лежить поділ за медійністю. Найважливішою характеристикою блогів, на думку багатьох лінгвістів, є їхній зміст, тому саме цей чинник вважатимемо ключовим у нашій розвідці, адже для мовознавця визначальним фактором при аналізі будь-якого тексту є закодовані в ньому глибинні смисли та лінгвоодиниці, здатні ці смисли виявляти.

Оскільки блог є жанром персональної інтернет-комунікації, цілком закономірним є домінантне використання займенників та дейктичних конструкцій (два і більше займенники) на позначення тих чи інших реалій, осіб, представлених у тексті: «ці засоби найточніше відображають особисту актуальну позицію блогера» [Сидорова, 2014, с. 14].

Аналізуючи особистий інтернет-щоденник Людмили Лінник на сайті газети «Галицький кореспондент», зауважуємо, що блогерка дуже часто починає текст з лексем *я, мені, мій («Мені було років 15-16-17…», «Коли я була маленькою», «Я щодня гуляю тут зі своїм собакою», «Попередження! Описане нижче – мій особистий досвід»* [Лінник, 2021]), що цілком виправдано, адже авторка прагне поділитися власним досвідом, донести певну персонально орієнтовану інформацію до широкого кола осіб, спричинити дискусію в коментарях. Однак використання займенників в аналізованому онлайн-щоденнику не обмежується виключно реалізацією їх дейктичної функції: часто блогерка оперує цими лексемами з метою інтенсифікації тексту, динамізації сюжетної лінії, формування антиномій. Наприклад, займенник *вона* у тексті «Вона не закінчується» характеризується полізначеннєвістю: *вона – це особлива, повторювана, безкінечна історія; циклічна війна*, *що триває з перервами.* У наступних сегментах займенник *вона* органічно доповнюється іншими мовними одиницями, що водночас виконують вказівну функцію і є базою для творення імпліцитних смислів та антиномій: *вона – війна, вона – історія, він, ти – хлопчик – батько, вони – загарбники, вони – визволителі (загарбники), ти – вони*. Указані кореферентні пари не просто увиразнюють сюжетну лінію, а й є потужним засобом текстотворення, здатним внести нову інформацію, на основі якої формується чіткий домінантно-смисловий ланцюг: *вона (історія) – вона (війна) – він (хлопчик) – він (батько) – вони (загарбники), вони – визволителі (=загарбники)*. Така інтерпретація виразно декодується наприкінці тексту: «*Війна закінчилася ж. Давно закінчилася… Цьому хлопчикові майже 82 роки. Він – мій батько. Його війна – Друга світова. Той дядько з великими мочками – німецький солдат, … Визволителі… Ви знаєте, хто ті визволителі… Чи не знаєте? Розказати?...*» [Лінник, 2021].

У наведеному сегменті виразно простежується ще одна особливість тексту інтернет-щоденника Людмили Лінник – активне використання парцельованих конструкцій, які трактуємо як «спосіб оформлення єдиної синтаксичної одиниці – речення – кількома комунікативними одиницями – фразами» [Українська мова, 2004, с. 461]. Простежмо ще: *«Я щодня гуляю тут зі своїм собакою. Взад-вперед. Туди-сюди», «Угу. Ти, ти. Саме ти. За рік з невеличким (чи й два) ти вже мала б звикнути до нової ролі. Але не звикла, «А нема. Загубилася. Розчинилась і зникла. Навіть осаду не залишилось»* [Лінник, 2021]. Парцеляти мають на меті структурно розчленувати думку на приблизно рівнозначні частини для підкреслення закодованих у них смислів. Такі інтонаційно та пунктуаційно ізольовані комунікати є своєрідними компенсаційними елементами при стилізації під розмовне мовлення за відсутності невербальних засобів спілкування, виконують атракційну та змістопідсилювальну функції, актуалізують мовленнєві інтенції блогерки: відобразити рутинність та очевидність висвітлених подій. Підкреслимо: наведені синтаксичні конструкції є невід'ємною характеристикою інтернет-щоденника івано-франківської авторки.

Важливим засобом образо- та текстотворення, що впливає на процес та результат комунікації, є конотативно марковані та асоціативно навантажені мовні одиниці – «додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функціонально-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуаційними аспектами комунікації» [Селіванова, 2010, с. 282]. Звичайно у тексті вони виступають у ролі ключових слів – вузлів зчеплення семантичної структури тексту, відправною точкою для розгортання теми. Вказані одиниці в постах є емоційно-оцінними компонентами, здатними семантично розширювати текст, надавати йому нових значеннєвих

вимірів, відображати особисту позицію блогерки та її індивідуалізоване бачення певних суспільних проблем. Щоб проілюструвати комунікативно-прагматичну реалізацію цих засобів, звернімося ще раз до тексту *«Вона не закінчується»* [Лінник, 2021]. Так, авторка, пишучи про «визволителів» (*«Вони були ~~загарбниками~~ визволителями»* [Лінник, 2021]), специфічно оформлює текст, актуалізуючи графічний рівень аналізу та енантіосемічні відношення, унаслідок чого вибудовуються антонімічні смислові пари: справді загарбники (німецькі солдати) = не загарбники (в основу протиставлення покладено поведінку: *жили тихо й спокійно; один був … смішний такий*); «визволителі» (червоноармійці) = загарбники (розрізнення також базується на особистісних характеристиках: *вони не були тихими; вони були злими*). Нанизування асоціатів *«загарбники» – «тихі», «спокійні», «добрі», «смішні», «щедрі»; «визволителі» – «злі», «галасливі», «ті, що несуть загрозу»* формує імплікації, що чітко ілюструють світосприйняття блогерки та її особисту позицію, що, зрештою, є невід'ємною характеристикою блогу як жанру персональної інтернет-комунікації.

Використання графона як способу відхилення від графічного стандарту сприяє актуалізації значень окремих лексем, наданню їм нових смислів (часто енантіосемічних), тобто також реалізує прагматичну функцію. Наприклад, у тексті *«Навіщо директору благодійного фонду зарплата?»* [Лінник, 2021] блогерка, пишучи про волонтерів, подає слово *ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ* великими літерами, надаючи особам, що займаються волонтерською діяльністю, емоційно-оцінних характеристик та додаткових значень. За тлумачним словником, ядром лексичного значення слова *«волонтер»* є *«доброволець», «той, хто став на військову службу за власним бажанням»*; у тексті ж ця номінація обростає додатковими характеристиками і позначає загалом особу, яка зобов'язана цілодобово допомагати всім охочим вирішувати найширший спектр проблем: *««Ти ж волонтер» означає, що ти автоматично ЗОБОВ'ЯЗАНИЙ допомагати 24 на 7, в кожній складній (або й не дуже) ситуації всім і кожному, хто звернеться»* [Лінник, 2021]. Таким чином, лексема *«волонтер»* набуває оказіональних сем: *«особа, що жертвує час, гроші, досвід, знання, працю задля блага інших», «обов'язковість виконання певної роботи безкоштовно», «вигорання, знеохочення», «зневіра, упередженість».* Указані семи виходять за межі кодифікованого значення аналізованої номінації, тому тлумачаться нами як оказіональні, такі, що набувають властивих їм характеристик лише в межах певного контексту – блогу Людмили Лінник.

Наведемо ще один приклад. Пишучи слово *ЖАХ* великими літерами (*«Серце вистрибує від ЖАХУ!»* [Лінник, 2021]), авторка надає йому додаткових вимірів: на кодифіковані семи «*вияв найбільшого страху, переляку»* накладається спосіб світосприйняття малої дитини, яка понад усе боїться не скласти іспит та не вступити до музичної школи (пост *«Випробування музшколою»* [Лінник, 2021]).

Лексема *«жах»* є наскрізною й у тексті *«Вибір і відповідальність: щепити – не щепити»* [Лінник, 2021]. Її значення виявляється через ряд асоціатів: *«хвороба», «наслідок хвороби», «лікарня», «реанімація», «страх за дітей»*. Аналізована номінація концептуалізується, проходить червоною ниткою через весь авторський конструкт, об'єднуючи його в єдине ціле (формується домінантний смисловий ланцюг, базований на асоціаціях, пов'язаних із вакцинацією: *жах перед вакцинацією – жах від перенесеної дітьми хвороби – жах від лікарні – жах перед можливістю повторення хвороби*). Унаслідок розгортання теми висновується ряд імплікацій: *вакцина – не зло, зло – страх*.

Проаналізуймо ще. Аналізуючи статус жінки в суспільстві (*«Вони знають краще»* [Лінник, 2021]), блогерка використовує лексеми, кодифіковане значення яких розширюється за рахунок додаткових смислів, базованих на етноконотаціях, «здатних максимально виразно подати різні аспекти міжкультурної взаємодії, емоційно й переконливо розкрити особливості етнічних комунікативних контактів» [Венгринюк, 2020, с. 76]. Наприклад, у текстовому сегменті *«Поїдь до бабки у Верховину. Вона шепче. І трави дасть»* [Лінник, 2021] номен *«бабка»* вказує не на старшу жінку чи матір тата або мами, а позначає особу, яка ворожить, гадає, тобто актуалізується застаріле значення цієї лексеми, периферія. Контекст підтверджує таке трактування, оскільки дієслово *«шептати»* реалізується також через семему, марковану в словнику як застаріла – *«ворожити»*, *«чаклувати»*, *«робити приворот», «лікувати травами»*. Дешифрування семантики такої вербальної одиниці можли-

ве завдяки актуалізації в тексті не лише «сукупності її компонентів (смислових атрибутів, тематичних ідентифікаторів, атрибутів-домінант), а й їхній взаємозумовленості.., яка виявляється через внутрішньопольові смислові зв'язки» [Стефурак, 2019, с. 47]: асоціативне поле дієслова «шепче», валентного з іменником «бабка», локалізує польовий зв'язок сем «говоріння», «ворожіння», «чаклування», «приворот», «лікування», «таємничість» тощо.

Як бачимо, емоційно забарвлені та асоціативно навантажені мовні елементи використовуються у текстах блогу з метою увиразнення інтенцій авторки, виявлення додаткових, часто прихованих, завуальованих значень, декодування яких вимагає мисленнєвих зусиль реципієнта та врахування фонових знань адресанта.

Близькими до конотатем за функціональним навантаженням є сленгові елементи, оскільки вони також формують оцінність (зазвичай негативну), експресивність та евфемістичність. Наприклад, у пості *«Як я боялась літати»* блогерка пише: *«Велкам ту Юкрейн, піпли…»* [Лінник, 2021]. Фраза демонструє негативно-оцінне, грубувато-фамільярне ставлення, стилізоване під розмовне мовлення (в інформаційному просторі тексту – ситуація з мандрівниками, які щойно прибули у львівський аеропорт зі Стамбула та відчули різницю у сервісі (не на користь України).

Порівняймо ще: *«Він хлопець порядний, людина слова: залетиш – женіться»* [Лінник, 2021]. Текст *«Вони знають краще»* відображає становище жінки в сучасному суспільстві, а словникове значення дієслова *«залетіти»* не містить семи *«завагітніти»*, тобто сленгова лексема метафорично переосмислює семантику кодифікованих лінгвоодиниць, розширює їх значеннєвий простір за рахунок оказіональних сем.

Трапляються у мові блогерки й фразеологічні одиниці – «семантично цілісні і синтаксично неподільні мовні знаки» [Українська мова, 2004, с. 708], що формують індивідуальний стиль авторки, експресивізують текст, надають йому додаткових семантичних вимірів. Наприклад, «*Годі й казати, що дехто розгублювався і* ***впадав у*** *ступор або* ***паніку****», «Так на все життя залишишся сама, і в старості нікому буде* ***склянку води подати****!»* [Лінник, 2021]. У наведених фрагментах онлайн-щоденника фразеологічні одиниці *«впадати у паніку»* та *«подати склянку води»* насамперед дають характеристику особам, про яких йдеться у текстах (тих, хто не вміє долати власні страхи чи боїться самотньої старості), тобто виконують номінативно-характеризувальну функцію.

Отже, різнотипні одиниці лексичного рівня, як бачимо, здатні формувати оцінну рамку повідомлення, встановлювати зв'язки між імплікаціями в тексті та сприяти виявленню асоціативних значень слова.

Для мови блогерки характерним є використання суфіксальних морфем, що вказують на демінутивність чи аугментативність та водночас формують оцінну рамку повідомлення, здебільшого зі знаком «+»: *«****Світобудовонька*** *почула мої благання – рейс скасували через нельотну погоду»; «Оптимістичним таким,* ***бадьореньким*** *голосом»; «Пан на сидінні через прохід за час до зльоту встиг п'ять разів подзвонити абоненту "моє кохане* ***сонечко****"», «Тож я, без мами, в цій велетенській залі, на тому* ***триклятущому*** *височенному відкидному стільці чекаю своєї черги»* [Лінник, 2021]. Зрідка у мовленні авторки трапляються пейоративні (часом інвективні) елементи, які використовуються з метою підкреслення індивідуальної оцінки висловленого, привернення до проблем, про які йдеться у тексті, особливої уваги:

– тема вакцинації: *«Адже тема – болюча, провокативна і, як кажуть у Фейсбуці,* ***срачогенеруюча****: вакцинація»; «Думала –* ***здохну****, даруйте, лагіднішого слова не знайду»* [Лінник, 2021]*;*

– проблема статусу жінки в суспільстві*: «Після 25 – уже* ***старородка****, «****дибіла****» родиш», «І губи зітри (а то як* ***повія****!)»* [Лінник, 2021]*;*

– тема страху перед польотами: *«Ми подивились одна на одну і* ***дурнувато розреготались»*** [Лінник, 2021].

Указані афіксальні морфеми та просторічні лексеми використовуються з метою компенсувати відсутність невербальних засобів спілкування та стилізувати мовлення під розмовний стиль, скоротити дистанцію між адресатом та адресантом, знівелювати протиставлення *«свій – чужий»*. Такий спосіб подачі експресивізує текст, надає висловленню розмовно-

го характеру, тобто «відображає сприймання світу крізь авторську призму повсякденності, побутовості та відтворення його засобами національної … мовно-виражальної системи» [Бибик, 2010, с. 62].

Отже, інтернет як своєрідний вид інформаційного простору породжує нові форми та способи спілкування, серед яких важливе місце належить персональному блогу. Ключовими при його аналізі є сам текст блогу та акцент на мовній особистості, що ретранслює певні соціальні проблеми крізь призму власного бачення. Саме тому інформаційне наповнення блогу як жанру персональної інтернет-комунікації базується на інтенціях адресанта, реалізація яких пов'язана з актуалізацією різнорівневих мовних елементів: займенників та дейктичних конструкцій, парцельованих елементів, конотативно забарвлених та асаціативно навантажених мовних засобів, графона, фразеологічних одиниць, суфіксальних морфем, здатних надавати висловленню демінутивності чи аугментативності. Усі вказані одиниці експресивізують текст, формують його оцінну рамку та сприяють декодуванню онлайн-щоденника у визначеному автором ракурсі.

Перспективою дослідження є різноаспектна характеристика жанрів персональної інтернет-комунікації, окреслення їх ролі у процесі сприйняття та декодування інформації.

Список використаної літератури

Бибик С.П. Оповідність в українській художній прозі. К.; Луганськ: ЛНУ ім. Тараса Шевченка, 2010. 288 с.

Венгринюк М.І. Функції етнокультурних стереотипів у художньому тексті (на матеріалі роману Гарпер Лі «Вбити пересмішника»). *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки»*. 2020. № 1 (19). С. 76–82.

Евсюкова Т В., Гермашева Т.М. Основные подходы к определению понятий «Блог» и «Блогосфера» в лингвистике. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. № 11-2. С. 234–239. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/osnovnye-podhody-k-opredeleniyu-ponyatiy-blog-i-blogosfera-v-lingvistike (Останнє звернення 29.01.2021).

Жигалкіна О.О. Блог як гіпержанр інтернет-комунікації. *Психолінгвістика*. 2009. № 4. С. 210–216.

Жовнич О.В. Методика навчання професійно орієнтованого англомовного писемного спілкування майбутніх журналістів засобами блог-технологій: автореф. дис. канд. пед. наук. К., 2018. 20 с.

Кудряшов И.А., Калашникова А.А. Блог как сфера реализации социокультурных стереотипов. *Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики*. 2015. № 2 (18). С. 40–48. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/blog-kak-sfera-realizatsii-sotsiokulturnyh-stereotipov (Останнє звернення 29.01.2021).

Лінник Л. Блоги. *Галицький кореспондент*. 2021. URL: https://gk-press.if.ua/author/linnyk/ (Останнє звернення 29.01.2021).

Максимова Т.О. Блог в интернет-коммуникации: структура, функции, литературный потенциал. *Вестник Череповецкого государственного университета.* 2017. № 1 (76). С. 124–131. URL: https://cyberleninka.ru/article/n/blog-v-internet-kommunikatsii-struktura-funktsii-literaturnyy-potentsial (Останнє звернення 29.01.2021).

Мельник М.В. Блог как жанр интернет-коммуникации. *Система і структура східнослов'янських мов*. 2012. Вип. 5. С. 216–223.

Селіванова О.О. Лінгвістична енциклопедія. Полтава: Довкілля, 2010. 844 с.

Сидорова И.Г. Коммуникативно-прагматические характеристики жанров персонального интернет-дискурса (сайт, блог, социальная сеть, комментарий): автореф. дисс. канд. филол. наук. Волгоград, 2014. 20 с.

Стефурак Р.І. Асоціативно-образне поле номінації «світ» у поетичному тексті Ольги Слоньовської. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 2 (54). С. 44–50.

Українська мова: енциклопедія / за ред. В.М. Русанівського, О.О. Тараненко. К.: Українська енциклопедія, 2004. 824 с.

Chin-Lung H., Chuan-Chuan Linb J. Acceptance of blog usage: The roles of technology acceptance, social influence and knowledge sharing motivation. *Information*

& Management. 2008. Vol. 45. Issue 1. P. 65–74. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0378720607001255 (Останнє звернення 29.01.2021).

Hyung N.K. The phenomenon of blogs and theoretical model of blog use in educational contexts. *Computers & Education*. 2008. Vol. 51. Issue 3. P. 1342–1352. URL: https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0360131508000158 (Останнє звернення 29.01.2021).

COMMUNICATIVE AND PRAGMATIC PARAMETERS OF THE BLOG AS A GENRE OF PERSONAL INTERNET COMMUNICATION (BASED ON TEXTS BY LYUDMILA LINNYK ON THE WEBSITE "GALICIAN CORRESPONDENT")

Nataliia Ya. Ivanyshyn, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine)
e-mail: nata_ivanyshyn@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-19

Key words*: blog, expressiveness, evaluativeness, Internet communication, connotationally coloured units, associative elements, slang, deictic constructions, grafon.*

The article reveals the communicative and pragmatic parameters of the blog as a genre of personal Internet communication. On the material of the blog by Lyudmila Linnyk on the website «Galitsky Correspondent» it is proved that language means of different levels can participate in the process of text and character formation. They can acquire additional meanings in the process of unfolding the text, form an evaluative frame of the message, and facilitate the decoding of blog posts in the manner defined by the author mainstream.

The purpose of the study is to reveal the communicative and pragmatic features of a blog as a specific genre of Internet communication.

The following methods have been used in the work: descriptive (with its help we have collected and analyzed language means that are significant in the communication process), contextual (has allowed us to explore the environment of linguistic units and its impact on the result of communication) and the associative field method (has helped to identify associative links between in words, the implementation of a multilevel analysis of tokens).

It is noted that various researchers base their understanding of a blog as a separate genre of communication in the network on its specific characteristics, but everyone agrees with the statement that a blog is a website with chronological, back-structured multimedia information presented in it, the content of which can be commented on.

It has been found that the communicative and pragmatic potential of a blog as a genre of personal Internet communication is realized due to the actualization of linguistic means of different levels: pronouns and deictic structures, connotative and associative linguistic units, slang and pejorative elements, phraseological units, grafon, parcels, affix morphemes.

It has been established that pronouns are used in blogs to intensify the text, dynamizing the storyline, and forming antinomies. Connotationally and associatively coloured linguistic units act as keywords that are nodes of a concatenation of the semantic structure of the text, the starting point for the development of the topic; they are emotionally evaluative components capable of semantically expanding the text, giving it new semantic dimensions, reflecting the blogger's position and his individualized vision of certain social problems. Parcelled constructions perform attractively and meaningful reinforcing functions, actualize the blogger's speech intentions. The use of grafon as a way of avoiding the graphic standard contributes to the actualization of the meanings of individual lexemes, providing them with new meanings. Slang and pejorative elements, like affixal morphemes, form evaluativeness (usually negative), expressiveness and euphemism.

It is noted that different types of linguistic units can form the evaluative frame of the message, intensify the plotline, express the presentation of the material, establish connections between implications in the text and facilitate the identification of the associative meanings of the word.

References

Bybyk, S.P. *Opovidnist' v ukrains'kij khudozhnij prozi* [Narrative in Ukrainian fiction]. Kyiv, Luhans'k, LNU im. Tarasa Shevchenka Publ., 2010, 288 p.

Chin-Lung, H., Chuan-Chuan Linb, J. Atstseptantse of blog usage: The roles of technology atstseptantse, sotsial influentse and knovledge sharing motivation. *Information & Management*, 2008, vol. 45, issue 1,

pp. 65-74. Available at: https://vvv.stsientsediretst.tsom/stsientse/artitsle/abs/pii/S0378720607001255 (Accessed 29 January 2021).

Evsiukova, T.V., Hermasheva, T.M. (2015). *Osnovnye podkhody k opredelenyiu poniatyj "Bloh" y "Blohosfera" v lynhvystyke* [Basic approaches to the definition of "Blog" and "Blogosphere» in linguistics]. Humanytarnye, sotsyal'no-ekonomycheskye y obschestvennye nauky [Humanities, socio-economic and social sciences], 2015, issue 11-2, pp. 234-239. Available at: https://tsyberleninka.ru/artitsle/n/osnovnie-podhody-k-opredeleniiu-poniatiy-blog-i-blogosfera-v-lingvistike (Accessed 29 January 2021).

Hiung, N.K. The phenomenon of blogs and theoretitsal model of blog use in edutsational tsontekhts. *Tsomputers & Edutsation*, 2008, vol. 51, issue 3, pp. 1342-1352. Available at: https://vvv.stsientsediretst.tsom/stsientse/artitsle/abs/pii/S0360131508000158 (Accessed 29 January 2021).

Kudriashov, Y.A., Kalashnykova, A.A. *Bloh kak sfera realyzatsyy sotsyokul'turnykh stereotypov.* [Blog as a sphere of realization of socio-cultural stereotypes]. *Aktual'nye problemy fylolohyy y pedahohycheskoj lynhvystyky* [Current Issues in Philology and Pedagogical Linguistics], 2015, issue 2 (18), pp. 40-48. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/blog-kak-sfera-realizatsii-sotsiokulturnyh-stereotipov (Accessed 29 January 2021).

Linnyk, L. *Blohy*. [Blogs]. *Halyts'kyj korespondent* [Galician correspondent], 2021. Available at: https://gk-press.if.ua/author/linnyk/ (Accessed 29 January 2021).

Maksymova, T.O. *Bloh v ynternet-kommunykatsyy: struktura, funktsyy, lyteraturnyj potentsyal* [Blog in Internet communication: structure, functions, literature potential]. *Vestnyk Cherepovetskoho hosudarstvennoho unyversyteta* [Bulletin of Cherepovets State University], 2017, issue 1 (76), pp. 124-131. Available at: https://cyberleninka.ru/article/n/blog-v-internet-kommunikatsii-struktura-funktsii-literaturnyy-potentsial (Accessed 29 January 2021).

Melnyk, M.V. *Bloh kak zhanr ynternet-kommunykatsyy* [Blog as a genre of Internet communication]. *Systema i struktura skhidnoslov'ians'kykh mov* [System and structure of East Slavic languages], 2012, issue 5, pp. 216-223.

Rusanivs'kyj, V.M., Taranenko, O.O. (eds). *Ukrains'ka mova: entsyklopediia.* [Ukrainiane language: encyclopedia]. Kyiv, Ukrains'ka entsyklopediia Publ., 2004, 824 p.

Selivanova, O.O. *Linhvistychna entsyklopediia.* [Linguistic encyclopedia]. Poltava, Dovkillia Publ., 2010, 844 p.

Stefurak, R.I. *Asotsiatyvno-obrazne pole nominatsii «svit» u poetychnomu teksti Ol'hy Slon'ovs'koi* [Associative and figurative field of the nomination "world" in the poetic text of Olga Slonivska]. *Prykarpats'kyj visnyk NTSh. Slovo* [Precarpathian Bulletin of the Shevchenko Scientific Society. Word], 2019, issue 2 (54), pp. 44-50.

Sydorova, Y.H. *Kommunykatyvno-prahmatycheskye kharakterystyky zhanrov personal'noho ynternet-dyskursa (sajt, bloh, sotsyal'naia set', kommentaryj)*. Avtoref. diss. kand. filol. nauk [Communicative and pragmatic characteristics of genres of personal Internet discourse (website, blog, social network, commentary). Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Volgograd, 2014, 20 p.

Venhryniuk, M.I. *Funktsii etnokul'turnykh stereotypiv u khudozhn'omu teksti (na materiali romanu Harper Li "Vbyty peresmishnyka")* [Functions of ethnocultural stereotypes in a literary text (based on the novel by Harper Lee "Kill the Ridiculer")]. *Visnyk universytetu imeni Al'freda Nobelia. Seriia "Filolohichni nauky"* [Bulletin of Alfred Nobel University. Series "Philology"], 2020, issue 1 (19), pp. 76-82.

Zhovnych, O.V. *Metodyka navchannia profesijno oriientovanoho anhlomovnoho pysemnoho spilkuvannia majbutnikh zhurnalistiv zasobamy bloh-tekhnolohij*. Avtoref. dis. kand. ped. nauk [Methods of teaching professionally oriented English-language written communication of future journalists by means of blog technologies. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Kyiv, 2018, 20 p.

Zhyhalkina, O.O. *Bloh iak hiperzhanr internet-komunikatsii* [Blog as a hypergenre of Internet communication]. *Psykholinhvistyka* [Psycholinguistics], 2009, issue 4, pp. 210-216.

Одержано 7.02.2021.

UDC 81'42:004.77+316.776
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-20

N.M. IMANOVA,
PhD Candidate of General Linguistics Department
of Azerbaijan University of Languages (Baku)

VIRTUAL IDENTITY IN THE MEDIA DISCOURSE

В статье рассматривается проблема виртуальной идентичности в медиадискурсе. Объектом исследования являются языковые средства генерирования текста в лингвистике Интернета, а предметом исследования является определение их участия и роли в формировании текста. Обосновывается мысль о том, что для общения необходима информация, в том числе виртуальная. Реализация виртуального общения осуществляется в письменной и устной языковых формах. Любые языковые единицы, такие как предложения, тексты, дискурсы (письменные и устные), нелингвистические единицы (такие как графемы, комбинации графем, просодические средства, такие как слоговое ударение, интонация, пауза и т. д.) могут считаться виртуальным носителем информации. Участники виртуального общения должны использовать один из этих инструментов, чтобы осуществить двустороннее общение. Важно обращать внимание на смысл и содержание общения. Для виртуального общения должен быть текст, сформированный для определенной цели. До недавнего времени в лингвистике независимое, отдельное предложение считалось последней единицей синтаксического уровня с точки зрения иерархических отношений. На наш взгляд, проблемы, существующие на синтаксическом уровне, дают особый импульс появлению такой области, как лингвистика текста. В современном мире Интернета, в то время, когда искусственные технологии начинают открывать путь во все сферы нашей жизни, неудивительно, что новая область лингвистики – интернет-лингвистика – развивается очень быстро. Язык Интернета постоянно меняется; он наблюдается и действует в разных типах общения. В XXI в. особый интерес представляет изучение языка Интернета с системно-структурной точки зрения. В настоящее время лингвисты сосредоточились на анализе различных выражений дискурса новых медиа в различных виртуальных мирах, наблюдаемых в процессе коммуникации. Формирование антропоцентрической научной парадигмы в лингвистике приводит к развитию языковых тенденций, связанных с проблемами коммуникации. Интернет-лингвистика играет важную роль в изучении влияния Интернета на язык, развивается под своим собственным именем в современной лингвистике и формирует средства общения на разных языках.

Ключевые слова: дискурс, виртуальный, смысл, идентичность, коммуникация, информация.

У статті розглянуто проблему віртуальної ідентичності в медіадискурсі. Об'єктом дослідження є мовні засоби генерування тексту в лінгвістиці Інтернету, а предметом дослідження є визначення їх участі та ролі у формуванні тексту. Обґрунтовується думка про те, що для спілкування необхідна інформація, в тому числі віртуальна. Реалізація віртуального спілкування здійснюється в письмовій та усній мовних формах. Будь-які мовні одиниці, такі як речення, тексти, дискурси (письмові та усні), нелінгвістичні одиниці (такі як графеми, комбінації графем, просодичні засоби, такі як складовий наголос, інтонація, пауза тощо) можуть вважатися віртуальним носієм інформації. Учасники віртуального спілкування мають використовувати один з цих інструментів, щоб здійснити двостороннє спілкування. Важливо звертати увагу на сенс і зміст спілкування. Для віртуального спілкування має бути текст, сформований для певної мети. До недавнього часу в лінгвістиці незалежне, окреме речення вважалося останньою одиницею синтаксичного рівня з точки зору ієрархічних відносин. На наш погляд, проблеми, що існують на синтаксичному рівні, дають особливий імпульс появі такої галузі, як лінгвістика тексту. У сучасному світі Інтернету, в той час, коли штучні технології починають відкривати шлях у всі сфери нашого життя, не дивно, що нова галузь лінгвістики – Інтернет-лінгвістика – розвивається дуже швидко. Мова Інтернету постійно змінюється; вона спостерігається і діє в різних типах спілкування. У XXI ст. особливий інтерес становить вивчення мови Інтернету із системно-струк-

© *N.M. Imanova, 2021*

турної точки зору. Останнім часом лінгвісти зосередилися на аналізі різних виразів дискурсу нових медіа в різних віртуальних світах, що спостерігаються в процесі комунікації. Формування антропоцентричної наукової парадигми в лінгвістиці приводить до розвитку мовних тенденцій, пов'язаних з проблемами комунікації. Інтернет-лінгвістика відіграє важливу роль у вивченні впливу Інтернету на мову, розвивається під своїм власним ім'ям у сучасній лінгвістиці і формує засоби спілкування на різних мовах.

Ключові слова: дискурс, віртуальний, сенс, ідентичність, комунікація, інформація.

Introduction. The issues of studying the peculiarities of language development, including discourse on the Internet, are relevant and are quite seriously considered within the framework of various technologies for the development of social networks, as well as the formation of a common basic vocabulary of any language. The growing possibilities of communication in networks contribute to the growth of interest in such an aspect of media communication as the identity of the content and meanings of linguistic content. This is important for the development of the cognitive capabilities of each participant in the communication process and his practical speech skills on the Internet.

The object of research is text-generating language tools in Internet linguistics, and ***the subject*** is to determine their participation and role in the formation of the text. The purpose of this article is to consider the features of virtual communication through the identification of hierarchical relationships at the sentence level. It is supposed to consider the formation of the identity of the content of media content by analyzing the role of the proposal in Internet communication.

Research methods. The methods used in the research are selected in close connection with the topic. The correct choice of methods provides an objective result of the research work performed. The following methods were used in connection with the subject of our study:

1. Synchronous-descriptive method;
2. Observation method;
3. Linguistic analysis method.

Целью данной статьи является рассмотрение особенностей виртуального общения через выявление иерархических отношений на уровне предложения. Предполагается рассмотрение формирования идентичности содержания медиа-контента посредством анализа роли предложения в Интернет-общении.

It is known that three stages of syntax were defined: traditional, communicative and structural syntax. Larger language elements, such as syntactic units and text, are included in traditional and communicative syntax. For this reason, a sentence can be considered the smallest unit of language and the main carrier of thought. K. Abdullayev noted that the sentence is not the last in the syntactic system, but the middle unit and that this middle unit can relate to other sentences with its isomorphic and homomorphic parameters and considered this aspect as the cornerstones of text linguistics [Abdullayev, 2012, p. 19]. For example:

In Azerbaijani:

Mən cavabın silah nəzarəti olacağını düşünürdüm. Mənim tədqiqatım isə mənə başqa nəticəni verdi. Mən silahla baş verən ölüm hadisələrni araşdırmazdan əvvəl silaha nəzarət təbliğatı məni hirsləndirdi. Mən Milli silah birliyinin kütləvi şəkildə silah nəzarəti islahatlarının qarşısını almaq üçün apardıqları təbliğatı dayandırmalarını istərdim. Məsələn, hücum silahlarının qadağan edilməsi, silah səsboğanlarının məhdudlaşdırılması, hərbi jurnalların sayının azaldılması və silahların əhəmiyyətini azaldan digər bütün tədbirlərin görülməsnə maneə olmamalarını istərdim.

The title of this article is not text when taken separately, because a sentence is considered the middle unit of the syntactic system. This sentence interacts with other sentences and can thus be the next, higher unit of the syntactic system. This is considered microtext. Microtexts can create macrotexts by interacting with each other. Any completed work, such as a story, narrative, article, etc. can be considered macro text. Microtext is the smallest unit of text. "In linguistic literature, along with the microtext, the scientific name of the same event uses the terms «text»", «complex syntactic whole», «period», «discourse», «paragraph», «phrase unit» and other syntactic terms" [Abdullayev, 2012, p. 20].

A sentence is the basic unit of language for the correct delivery of human thought. The correct structure and meaning of the sentence is analyzed. The interrelationships and relationships of language, speech, and their units emerge through the role of thinking in communicative syntax. In this case, it is organized according to the meaning of the sentence and the elements that indicate the need to provide information. Syntactic units also act as stylistic and logical-grammatical units. Let's analyze the example we wrote above on this issue. / I used to think gun control was the answer // According to logical analysis, gun control is needed. The use of weapons has reached a point where deaths have become commonplace. The sentence gives the addressee the following information: 1) people are using weapons; 2) uncontrolled weapons cause death; 3) the number of armed deaths is increasing; 4) weapons need control; 5) arms control should be strengthened. Depending on the meaning and the elements that indicate the importance of providing information, the informative scope of the sentence can be expanded. However, no matter how broad we expand, a sentence as a line is not a large unit.

The sequence of sentences in text construction does not mean that they are text. For sentences to be in text form there must be a correlation between them. Communicative communication between sentences ensures that they are connected to each other. A. Javadov writes in this regard: "Related speech is reminiscent of a chain connected by various means. Therefore, the independence of any language unit is understood in a relative sense. If we understand the independence of a sentence in an absolute sense, then we would deny the interdependence of the sentences in our speech" [Javadov, 1977, p. 68].

The connected unity of sentences forms a complex syntactic whole. However, complex syntactic integrity does not mean text yet. A text can consist of a complex syntactic whole, but a complex syntactic whole cannot consist of a single text. N.S. Pospelov defines the features of a complex syntactic whole as follows: "Closed syntactic structure, syntactically independent context, the intersection of relations between complex syntactic units, syntactic diversity of the composition of a complex syntactic whole" [Pospelov, 1948, p. 123]. These features do not allow to fully revealing the definition of a complex syntactic whole. A. Mammadov writes: "N.S. Pospelov could not sufficiently reveal the specific essence of the grammatical features of the complex syntactic whole. As a syntactic unit, these features (for example, the sharpness and variety of the composition) are not equally relevant to them, and so on" [Mammadov, 2012, p. 51].

The usage frequency of the topic

Computer communication affects people to such an extent that the term "computer communication" is used instead of "computer communication". For example, we talk on the phone, we write on the computer, we communicate with different people, and so on. The technology we use is so familiar to us that we forget that it is a man-made device. It is as if we communicate with a living person through him.

The Internet environment is considered as a set of functional, informational, social, economic, legal components that ensure the existence and activity of users in the form of individuals and groups that make up the Internet audience. At the same time, linguists talk about the importance of the linguistic aspect of the Internet, and even concepts such as virtual language identity, virtual society, virtual communication, and virtual language environment. The Internet is the object of research in various fields of science – from the technical sciences to the humanities. As for the philological sciences, the paradigm of philological research of the Internet is being formed today.

D. Crystal, one of the researchers of Internet linguistics, writes: "Internet linguistics is for me a scientific study of the manifestation of language in the electronic environment" [Crystal, 2008, p. 100]. He writes that thanks to Internet linguistics, technology has become an important and integral part of communicative situations. All types of Internet linguistics – visual, spoken, written, sign language – can include linguistic and extralinguistic qualities. For example, you can write on the screen with the help of graphically new animation. This reflects the new linguistic quality of internet writing [Crystal, 2008, p. 223].

Analyzing the Internet phenomenon, we think that our society will soon be divided into two (perhaps already divided): those who watch TV, that is, those who receive information ready, those who are deprived of the right to criticize information and those who look at the computer screen, i. e. those who choose information and to those who rework it.

Analyses and discussions

The complex syntactic whole is explained in the Explanatory Linguistic Dictionary as follows: "A complex syntactic whole is a special syntactic stylistic unit composed of interrelated sentences; paragraph" [Adilov, 1989, p. 179]. A. Javadov writes: "The part (piece) formed by several sentences connected with the content and structure, rhythm and intonation should be considered as syntactic whole" [Javadov, 1977, p. 66]. K. Abdullayev characterizes the complex syntactic whole as follows: The text is closed and its content can be considered finished [Abdullayev, 2012, p. 88].

Grasping and comprehending any text is a complex process. With the transmission of information within the text, various associations and cognitive structures emerge in the human mind. Different texts appear depending on the communicative intention of the speaker. The social function of a text determines its functionality, i. e. it depends on the areas in which it operates. Different types of texts in the media – social, economic, cultural, scientific, etc. texts can be used. While some of the media texts are intended for the general reader, the texts realized in the new media discourse may be intended for the individual reader. The purpose of mass information texts is to provide a lot of information, to form the attitude of the addressee to this or that event.

In the study of the text, its functional and pragmatic aspects are important. The functionality of the text emphasizes its pragmatic aspects, while the communicative side of the text emphasizes its pragmatic aspects. A text is a unit of language that has a certain communicative effect on the recipient of information. The means that create the communicative function of language are: the subject, the nature of the communication situation, the orientation to the addressee, the types of relationships between communications, the form of communication, and so on. These means are implemented depending on the purpose of communication and the direction of communication [Moraxovskiy, 1980, p. 3].

I.R. Galperin defines the text as follows: "The text is a product of the speech process and has exhaustion. The text consists of a name (title) and units (phraseological unity) and has a specific purpose, as well as a pragmatic purpose" [Galperin, 1981, p. 18]. A text is complex information that takes place in written or oral form. It has a multi-level connection. Content, composition and expressiveness are united in the text [Kopytov, 2011, p. 149–157]. Text is a dynamic unit organized in real communication conditions. One of the main features of the text is its hierarchical organization [Valgina, 2004, p. 83].

The communicativeness of the text depends on the author's communicative purpose and the extent to which the recipient perceives and reacts to that purpose. In this case, there is an exchange of information between the parties. Especially in media discourse, there is either a secret exchange of information between the author and the reader, or there is no such exchange at all. However, the text conveys the information that the author wants to convey to the recipient, and the recipient responds. In addition, the communicativeness of a text can be measured by its perception by the reader. The ability of the person who created it to speak is also expressed in the text. In this case, the ability of the reader to read or listen to the text must be taken into account. Acceptance of a text as a text is determined not only by its completeness and coherence, but also by its purposefulness, connection, communication and information with other texts [Krivenko, 1993, p. 24]. For this reason, the text is considered a unit of communication, a communicative-informative unit.

Texts belonging to different functional styles are communicative-pragmatic text types with a single social purpose. For this reason, in the pragmatic typology of functional styles, for example, media, scientific, economic, political, etc. special text types operate. In the division of texts into different types, non-textual criteria – real communication factors – come to the fore, and the text is understood as a set of moving units created during the conversation. Such an interpretation leads to research in the field of text types in two directions: a) the construction of a text classification system based on the totality of the components of a communicative act; b) revealing the interrelationships of the components of the text that function within that act [Kallgren, 1979, p. 5]. The study of the text in a pragmatic aspect also reveals the purpose of the act of communication.

The main purpose of the text is to convey information. There is no denying that the text itself contains certain information. The text is also composed of a coherent sequence of certain

units [Sonesson, 1989, p. 168]. There is an initial in this sequence and the text visually starts from there. The first in a sequence of sentences that creates text is the initial unit that contains the information. Depending on the nature of the text, the first sentence may also have cohesiveness [Halliday, 1978, p. 10]. The first informative unit of the text can be connected with other sentences. Example in Azerbaijan:

Hazırda təbiət öz hərəkət istiqamətini dəyişərsə və bir müddət özünün dəyişilmiş qanunları çərçivəsində müşahidə olunarsa, daha aşağı dünyada hazırlanan bu prinsipial ana elementləri bir gün malik olduqları dəyərləri itirərsə, babalarımızın tikdikləri o göy arkanın çərçivəsi zəifləşərsə, astronomik sahələr öz adi hərəkətlərini unudur və qeyri-müntəzəm istiqamətdə öz yollarını dəyişərsə, ay öz həmişəki hərəkət yolunda ləngər vurarsa, ilin vaxtı və fəsilləri qeyri-sabit və qarışıq şəkildə bir-birilə əvəz olunursa, külək də son dəfə əsərsə, bir daha yağış yağmazsa və yer kürəsi ilahi bir təsirə məruz qalırsa ... və bütün bunların təsir etdiyi insan necə hərəkət edə bilər.

The information given in the text with the orientation of the information to the left or the inclusion of the initial unit, it is clear when this information is oriented in chronotype. Some additional information can be observed in the original English and Azerbaijani translations in both languages. For example, the English version sometimes does not contain envelopes. It also means that additional information has been provided in the Azerbaijani language. The reader or addressee wants to know why the addressee uses time envelopes so much and what period of time the event describes. The initial complex syntactic orientation of the information to the left, ie to the beginning of the event, takes place provided that the author is interested in the story of the addressees in the past. The information in the following paragraphs is growing.

Everyday speech requires more responsibility than poetic language. When expressing explicitness in the media discourse of virtual identity, the writer or poet considers it more important to clarify the purpose and tries to be careful. In daily text messages, people are sometimes in a hurry and send the text to the listener or reader without realizing how it will be reciprocated. For example, below are some of the text styles that people use in everyday conversation:

U 2. Glad journey Ok.x (Sən də. Yaxşı səyahət keçir, oldumu?)

What R U sayin? (Nə deyirsən?)

Landed safely. On way to town. Xxx (Uçuş yaxşı oldu. Şəhərə gedirəm)

Cu in 5 min x (Beş dəqiqəyə görüşərik)

What tim does th trn gt in? (Qatar nə vaxt gəlir?)

Let me know if u want me 2 pick u up (Əgər səni qarşılamağımı istəyrsənsə mənə bildir)

U miss me? ;-) (Sən də mənim üçün darıxmısan?)

i'll be there by 7 (Saat 7-də orada olacağam)

we've just had a drink with Jon!!! (Biz təzəcə Conla içki içdik)

All the people who wrote these texts are literate. Each of them is / are /, / you /, / seven /, / train /, / saying / and so on. knows how to spell words like. The fact is that they preferred to write what they wanted to say conditionally.

Patricia Wallace writes that the length of the text of the message is considered an indicator of the abundance of information [Wallace, 1999, p. 64.] In addition, the length of the text of the message increases the conditions of standard spelling. Many text writers simply say some you, be, can and so on. prefer to change grammatical words such as. Consider an example: */if u cn send me the disc by post i'll get it copied. make sure u get a receipt 4 it so tht we cn claim the cost of the postage back//* (Əgər sən diski mənə poçt ilə göndərsən, mən onun nüsxəsini çıxartdıracam. Onun üçün qəbz al ki, biz poçt xərclərini ödəyə bilək).

Message texts written by older people are more in line with standard spelling. Most adults don't like to stray too far from traditional writing styles. D. Crystal writes: "The information transmitted by adults can be completely unofficial. However, in their message texts, it is important to write the words correctly, pay attention to the capital letters, follow the correct signs, and so on. is observed in the full sense" [Crystal, 2008, p. 20]. For example:

/I'll pick up your mum on the way to your place, if that's OK? We ought to be able at the theatre by 6 latest// (Ananı evə gedən yolda götürəcəyəm. Yaxşı olarmı? Ən geci 6-da teatrda olmalıyıq).

The expression of virtual identity in the new media discourse by clear means is also observed in the text of official messages with the correct spelling and the use of precise punctuation. For example, one university in the United Kingdom sends a warning message to students:

Weather Alert! No classes today due to snow storm. (Hava dəyişikliyi! Qar çovğunu səbəbindən bu gün dərs olmayacaq).

D. Crystal writes that in the new media discourse of virtual identity, age and familiarity with the subject or context play an important role in differentiating the styles of message texts when expressed through explicit means [Crystal, 2008, p. 156]. In particular, different forms of appeal may be observed in e-mail texts, depending on the age of the applicant and his closeness to the applicant. For example, we can refer to any professor as "Revered Professor" depending on his age. In many cases, the emotional signs used by young people in text messages are ridiculed by older people, and are usually considered "childish" [Danesi, 2017, p. 22].

Discussions

In the age of global communication, electronic communication is gradually becoming a reality. Some linguists, G. Kallgren, such as who pays attention to this point, note that "in most cases, the communicative process is carried out in the Internet environment on the basis of text exchange" [Kallgren, 1979, p. 5]. According to him, a new direction can be distinguished among the masses of modern linguistic research under the name "Internet linguistics" [Kallgren, 1979, p. 6].

Internet linguistics studies the new style and form of language that emerges through the Internet. Internet linguistics can be developed in four perspectives: sociolinguistics, pedagogy, stylistics and applied linguistics. Of course, when it comes to communication, it is impossible not to remember the term discourse. Electronic discourse and computer-mediated discourse also provide a basis for the interactivity of computer users to keep social communication active.

There are different genres of Internet linguistics. For example, texting, computer games, etc. First, text messages from the genres of Internet linguistics began to spread widely. Let`s explain one thing in the Azerbaijani language: there are text messages, and there are "txting messages". One of the most common genres of internet linguistics that we will now explain is abbreviated message writing, i. e. *txting* messages. People are reportedly worried about the proliferation of abbreviated text messages. For example, in the 2000s, the use of abbreviated text messages became widespread in the United Kingdom. Many intellectuals already saw this as a disaster for linguistics. A few years later, this problem began to be observed in other countries. For example, in the United States. There was a belief among people that abbreviated messaging was beginning to evolve and spread as a "modern phenomenon". The main issue in abbreviated messaging was the abbreviation of words, which has already been used by the younger generation in exams and homework. Intellectuals following this problem from time to time began to express their views in the media, the mass media and sound the alarm. The media also commented on this issue. Journalist J. Humphreys wrote in the Daily Mail in 2007: "I h8 txt msgs: How texting is wrecking our language". The journalist uses the same abbreviations in his text to make his writing more effective. Let's open the abbreviations in the piece of text he wrote: h8 = hate, txt = text, msgs = messages. He writes that those who write such messages tell us about the atrocities committed by Chingiz Khan against his neighbors' years ago. They are destroying our language. They destroy our punctuation; they cut our sentences like an executioner. He even expresses his anger in the most severe form with the following sentence: "They are invading our vocabulary" [Wallace, 1999, p. 2]. When you look at the sentences, it is as if you can't find sentences that better express the journalist`s anger. The sentences are presented in the heaviest form, and it is as if the creator of this method of messaging has made a fair decision by voicing his accusations in a narrow tree. What more powerful words can a person who loves his language use to protect his language!? Then the author writes: "They must stop!" [Wallace, 1999, p. 2]. D. Crystal, the creator of the term Internet linguistics, has a slightly different approach to this issue [Crystal, 2008, p. 10]. He claims that the approach to abbreviated messages is somewhat exaggerated and misunderstood in society. He writes: "All that is written about 'abbreviated messages,' or rather, all existing beliefs, is false" [Crystal, 2008, p. 11]. If we do research and compile a summary of the messages written, we will see that only a certain part of those who wrote these messages use different abbreviations. D. Crystal does not accept these abbreviations as a "modern phenomenon" [Crystal, 2008, p. 15]. He insists that these message abbreviations do not limit young people, and that the younger generation does not use such abbreviations in all homework and exams. Abbreviated messages do not hinder literary standards but help them. As we have seen, the opinion of a linguist is different. Abbreviated messages are not just "full of abbreviations".

Abbreviations are found in only 60 percent of text messages written in the United States. In text messages written in Norway, the figure is lower at 6% and can be taken as 10% on average. It is true that in 2003, a student in the United Kingdom used so many abbreviations in his writing that the teacher had difficulty understanding the text. D. Crystal considers such excitement of people as a mystification that everyone believes in [Crystal, 2008, p. 189]. Message texts should not be considered a "modern phenomenon" that proceeds other terms. Many of these abbreviations used in text messages are time-saving abbreviations used in mobile phones. Some of these are observed in the informal writing style before the advent of the computer. Among the abbreviations, the most noteworthy are the single letters, numbers, and symbols.

The main advantage of online linguistics is that the use of this language does not impair children's desire to read and write, or, to put it figuratively, does not "rust". On the contrary, their literacy increases, their thinking and language develop, and their thinking sharpens. Studies show that, on the contrary, children who use the language of the Internet, especially abbreviated messages, have a higher perception. The more abbreviations they use, the better their calculation skills, vocabulary learning skills, and testing skills. Students who are considered proficient in writing and vocabulary are more likely to use abbreviated text messages. This should not surprise us! Of course, writing a message quickly and abbreviating words and not thinking about abbreviating what you write in the message, knowing which word to abbreviate, and other abilities indicate an artistic imagination, a developing healthy spirit.

There is a growing interest in learning the language of the Internet, which is reflected in the research aimed at revealing the virtual identity and its activities in the new media discourse by hidden and overt means. In linguistic research, there is a paradigm shift in the interaction of language and the Internet, the apparatus of categorical concepts of Internet linguistics as an independent field of linguistics is formed, the leading positions of human perception of information are identified. From the above, we conclude that the virtual identity and its expression is a phenomenon prone to the language of the Internet, the act of communication.

Conclusion

It is not yet clear how many variants of message texts there are. Different functions of message texts, such as greeting, word game, warning, information, etc. creates conditions for the motivation of different types of language. Just as abbreviated forms are used in various functions of message texts, sometimes abbreviations are not used in such functions. Depending on the wishes of some authors, whole sentences are used, while others are not. In addition to the author's wishes, gender, regional, social, and professional relationships also influence the writing of text messages. At the same time, it should not be forgotten that the writing style of young people and adults also affects the style of texts. Message texts are considered one of the main types of expression of explicit language in the new media discourse of virtual identity. Such texts may be equated with other electronic means of communication. Message texts should be taken seriously. They have their own linguistic features, which form the basis of computer-media communication. We come to the conclusion that 60% of message texts contain more than one sentence. Sentences used in message texts can be as short or as long as in other texts. Such sentences can be considered autonomous sentences. However, it is usually necessary to try to keep the sentences short and small.

Bibliography

Валгина Н.С. Теория текста. М.: Логос, 2004. 280 с.

Гальперин И.П. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1981. 138 с.

Копытов О.Н. О фундаментальных категориях текста. *Вестник Иркутского государственного лингвистического университета*. 2011. № 3. С. 149–157.

Кривенко Б.В. Язык массовой коммуникации: лексико-семиотический аспект. Воронеж: Издательство Воронежского университета, 1993. 216 с.

Мороховский А.Н. К проблеме текста и его категорий. *Текст и его категориальные признаки* / под ред. А.Н. Мороховского. К.: КГПИИЯ, 1989. С. 3–8.

Поспелов Н.С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры. *Доклады и сообщения Института русского языка*. М.-Л.: Издательство АН СССР, 1948. Вып. 2. С. 123–130.

Abdullayev K.M. Text as an independent branch of linguistics. Complex syntactic units in the Azerbaijani language / ed. by K.M. Abdullayev. Baku: Mutarjim, 2012. P. 13–25.

Adilov M.I., Verdiyeva Z.N. Agayeva F.M. Glossary of descriptive linguistic terms. Baku: Maarif, 1989. 364 p.

Crystal D. Txtng. Oxford: Oxford University Press, 2008. 256 p.

Danesi M. The Semiotics of Emoji. London: Bloomsbury Academic Publishing Plc., 2017. 197 p.

Halliday M.A.K., Hasan R. Cohesion in English. London: Edward Arnold, 1978. 392 p.

Javadov A.M. The order of syntactic units in the modern Azerbaijani literary language. Baku: Science, 1977. 111 p.

Kallgren G. 'Some types of textual cohesion and their effects on texts'. Papers from the Fifth Scandinavian Conference of Linguistics Stockholm / ed. by N.E. Enkvist and J. Wiksell. Stockholm: Holland Press, 1979, p. 1–7.

Mammadov A.Y. Complex syntactic integrity in foreign linguistics. Complex syntactic units in the Azerbaijani language / ed. by K.M. Abdullayev. Baku: Mutarjim, 2012. P. 44–61.

Sonesson G. Pictorial Concepts: Inquiries into the Semiotic Heritage and its Relevance for the Analyses of the Visual Worlds. Lund: Lund University Press, 1989. 368 p.

Wallace P. The psychology of the Internet. Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 264 p.

VIRTUAL IDENTITY IN THE MEDIA DISCOURSE

Nahida Mahmud Imanova, Azerbaijan University of Languages (Azerbaijan)
e-mail: nahida_imanova@yahoo.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-20

Key words: *discourse, virtual, meaning, identity, communication, information.*

The article deals with the virtual identity in the media discourse. It states that there must be information for communication to take place, including virtual communication. The object of research is text-generating language tools in Internet linguistics, and the subject is to determine their participation and role in the formation of the text. The realization of virtual communication is carried out in written and oral form of the language. Any language units such as sentences, texts, discourses (written and oral), non-linguistic units (such as graphemes, grapheme combinations, prosodic means, such as syllable stress, intonation, pause, etc.) can be considered a virtual information carrier. Virtual communication participants must use one of these tools in order to have two-way communication in the communication process. It is important to pay attention to the meaning and content of the communication.

For virtual communication there must be a text that is formed for a specific purpose. Until recently, in linguistics, an independent and separate sentence was accepted as the last unit of the syntactic level in terms of hierarchical relations. In our opinion, these shortcomings, which exist at the syntactic level, gives a special impetus to the emergence of such a field as textual linguistics.

In the modern world of the Internet, at a time when man-made technology is beginning to open the way to all areas of our lives, it is not surprising that a new field of linguistics – Internet linguistics – is developing very rapidly. The language of the Internet is constantly on the move; it is observed and operates in different types of communication. In the 21st century, the study of the Internet language from a systemic and structural point of view is observed. At present, linguists are focusing on the analysis of different expressions of the new media discourse in the various virtual worlds observed in the process of communication. The formation of an anthropocentric scientific paradigm in linguistics leads to the intensification of linguistic trends related to communication problems. It is noteworthy to note that when approaching communication in a semiotic plan, its consideration as an action carried out with the direct participation of linguo-semiotic means is one of the factors that led to the expansion of discourse. The virtual world is a shining example of the transition observed in the modern Internet world (explicit and implicit) on the basis of communication. The Internet is the most remarkable tool created by living things. Its impact on society and the world is undeniable. In this regard, the formation of Internet linguistics should not be considered a coincidence. Internet linguistics plays an important role in studying the influence of the Internet on language, develops under its own name in modern linguistics and forms the means of communication in different languages.

References

Abdullayev, K.M. Text as an independent branch of linguistics. Abdullayev, K.M. (ed.). Complex syntactic units in the Azerbaijani language. Baku, Mutarjim Publ., 2012, pp. 13-25.

Adilov, M.I., Verdiyeva, Z.N. Agayeva, F.M. Glossary of descriptive linguistic terms. Baku, Maarif Publ., 1989, 364 p.

Crystal, D. Txtng. Oxford, Oxford University Press, 2008, 256 p.

Danesi, M. The Semiotics of Emoji. London, Bloomsbury Academic Publishing Plc., 2017, 197 p.

Galperin, I.P. *Tekst kak ob`ekt lingvisticheskogo issledovanija* [Text as an object of linguistic research]. Moscow, Nauka Publ., 1981, 138 p.

Halliday, M.A.K., Hasan, R. Cohesion in English. London, Edward Arnold, 1978, 392 p.

Javadov, A.M. The order of syntactic units in the modern Azerbaijani literary language. Baku, Science Publ., 1977, 111 p.

Kallgren, G. 'Some types of textual cohesion and their effects on texts'. Enkvist, N.E., Wiksell, J. (eds). Papers from the Fifth Scandinavian Conference of Linguistics Stockholm. Stockholm, Holland Press, 1979, p. 1-7.

Kopytov, O.N. *O fundamental'nyh kategorijah teksta* [On the fundamental categories of a text]. *Vestnik Irkutskogo gosudarstvennogo lingvisticheskogo universiteta* [Bulletin of Irkutsk State Linguistic University], 2011, issue 3, pp. 149-157.

Krivenko, B.V. *Jazyk massovoj kommunikacii: leksiko-semioticheskij aspekt* [Language of mass communication: lexico-semiotic aspect]. Voronezh, Izdatelstvo Voronezhskogo universiteta Publ., 1993, 216 p.

Mammadov, A.Y. Complex syntactic integrity in foreign linguistics. Abdullayev, K.M. (ed.). Complex syntactic units in the Azerbaijani language. Baku, Mutarjim Publ., 2012, pp. 44-61.

Moroxovsky, A.N. *K probleme teksta i ego kategorij* [To the problem of text and its category]. Moroxovsky, A.N. (ed.). *Tekst i ego kategorial'nye priznaki* [Text and its categorical signs]. Kyiv, KGPIIYA Publ., 1980, pp. 3-8.

Pospelov, N.S. *Slozhnoe sintaksicheskoe celoe i osnovnye osobennosti ego struktury* [The complex syntactic whole and the main features of its structure]. *Doklady i soobshhenija Instituta russkogo jazyka* [Reports from the Institute of the Russian Language]. Moscow, Izdatelstvo Academy of Science of the USSR Publ., 1948, issue 2, pp. 123-130.

Sonesson, G. Pictorial Concepts: Inquiries into the Semiotic Heritage and its Relevance for the Analyses of the Visual Worlds. Lund, Lund University Press, 1989, 368 p.

Valgina, N.S. *Teoriya teksta* [Text theory]. Moscow, Logos Publ., 2004, 280 p.

Wallace, P. The psychology of the Internet. Cambridge, Cambridge University Press, 1999, 264 p.

Одержано 11.02.2021.

УДК 811.161.2:82-96
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-21

З.Й. КУНЬЧ,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувачка катедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВИЛ МИЛОЗВУЧНОСТИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ

У статті порушено актуальну для сучасного українського мовознавства проблему дотримання чинних правописних правил щодо позиційного чергування голосних та приголосних у//в з метою досягнення милозвучности української мови. Мета роботи – проаналізувати реалізацію норм чинного українського правопису щодо позиційного чергування у//в у сучасній науковій літературі гуманітарного профілю. Матеріалом для дослідження служили наукові статті, опубліковані в Гуманітарному віснику Запорізької державної інженерної академії (2019, № 77). У роботі застосовано метод суцільної вибірки, а також зіставний, структурний (описовий) методи та прескриптивно-дескриптивний аналіз. Методом суцільної вибірки з джерельної бази було виокремлено 509 прикладів застосування прийменника-префікса у//в (евфонем). Відповідними до чинних норм виявилося лише 328 прикладів, а помилковими – 181, що становить 35,6%. Констатовано послідовне дотримання норми вживання ***в*** у позиції між двома голосними. Водночас найвищий відсоток порушень нормативности зафіксовано в моделі «***у*** в позиції після голосного перед приголосним» – понад 60% усіх ненормативних прикладів. Аналіз значної кількости помилкових евфонем у зіставленні їх з нормативними дав змогу виявити основні підстави для недотримання формальних правил позиційного чергування у//в: вимова в певних позиціях ў-нескладового, наявність інтонаційних павз, використання ***в*** у нескладних для вимови поєднаннях із сонорним звуком тощо. Спостережено вищу частотність помилок у прийменникових конструкціях порівняно з префіксальними. Переважання фонетичних передумов для недотримання норм на фоні великого відсотка помилкових прикладів дало підстави засумніватись у достатній виваженості й продуманості чинного правопису щодо норм позиційних чергувань голосних і приголосних звуків. Сформульовано рекомендації для вдосконалення правопису з метою недопущення відповідних порушень. Зокрема особливості артикуляції ***в*** та ***у*** (позиційна вимова ў-нескладового) дають підстави не вимагати категорично від авторів вживання саме голосного чи приголосного: на вибір має впливати не тільки звукове оточення, а й мелодика фрази, інтонація, вподобання самого автора тощо.

Ключові слова: українська мова, милозвучність, нормативність, засоби милозвучности української мови, позиційне чергування у//в.

В статье поднята актуальная для современного украинского языкознания проблема соблюдения действующих правил правописания в части позиционного чередования гласных и согласных у//в с целью достижения благозвучия украинского языка. Цель работы – проанализировать реализацию норм действующего украинского правописания по позиционному чередованию у//в в современной научной литературе гуманитарного профиля. Материалом для исследования послужили научные статьи, опубликованные в Гуманитарном вестнике Запорожской государственной инженерной академии (2019, № 77). В работе используется метод сплошной выборки, а также сопоставительный, структурный (описательный) методы и прескриптивно-дескриптивный анализ. Методом сплошной выборки из источников работы выделено 509 примеров использования предлога-префикса у//в (эвфонем). Соответствующими действующим нормам оказались только 328 примеров, а ошибочными – 181, що составляет 35,6 %. Констатируется последовательное соблюдение нормы употребления ***в*** в позиции между двумя гласными. В это же время наибольший процент нарушений нормативности фиксируется в моделе «***у*** в позиции после гласного перед согласным» – более 60% всех ненорма-

© *З.Й. Куньч, 2021*

тивных примеров. Анализ значительного количества ошибочных эвфонем в сопоставлении их с нормативными дает возможность определить главные основания для несоблюдения формальных правил позиционного чередования у//в: произношение в определенных позициях ў-неслогового, наличие интонационных пауз, использование ***в*** в несложных для произношения сочетаниях с сонорным звуком и т. д. Наблюдается высшая частотность ошибок в предложных конструкциях по сравнению с префиксальными. Преобладание фонетических предусловий для несоблюдения норм на фоне большого процента ошибочных примеров дает основания сомневаться в достаточной взвешенности и продуманности действующего правописания в части норм позиционных чередований гласных и согласных звуков. Сформулированы рекомендации для совершенствования действующего правописания с целью предотвращения соответствующих нарушений. В частности, особенности артикуляции ***в*** и ***у*** (позиционное произношение ў-неслогового) дают основания не требовать категорически от авторов употребления именно гласного или согласного: на выбор должно влиять не только звуковое окружение, но и мелодика фразы, интонация, предпочтения самого автора и т. д.

Ключевые слова: украинский язык, благозвучие, нормативность, средства благозвучия украинского языка, позиционное чередование у//в.

Сучасна мовна реальність демонструє численні випадки порушення норм чинного українського правопису щодо чергування голосних і приголосних задля забезпечення милозвучности (евфонії) української мови. Актуально постає завдання виявити приклади таких порушень у наукових виданнях України, дослідити їх частотність та визначити можливі причини недотримання нормативности. Це дасть змогу сформулювати пропозиції для вдосконалення чинних правил з метою подальшого недопущення помилок.

В українському мовознавстві проблему милозвучности частково порушено в низці публікацій: підручників та монографій [Синявський, 2018; Сучасна українська літературна мова, 1997; Сучасна українська мова, 2001; Фаріон, 2009; Шерех, 1951; Ющук, 2003], наукових статей [Матвієнко, 1965; Німчук, 1977; Куньч, 2019; Куньч, 2020; Куньч, 2020а; Наконечна, Ментинська, 2020]. Зокрема, з'ясовано, що позиційне чергування є давньою ознакою нашої мови: «Процес ***въ*** > ***у*** (***ў***) в південних та західних говорах давньоруської мови розпочався не пізніше XI ст. Вже від XII ст. в пам'ятках знаходимо написання прийменника ***въ*** замість ***у*** й навпаки» [Німчук, 1977]. На початку XX ст. О. Синявський, гадаємо, справедливо застерігав: «не слід тільки зловживати ці чисто вимовні умови чергування *у–в* і поширювати їх на те, на що поширювати не можна» [Синявський, 2018, с. 27]. У 60-х роках минулого століття було достатньо виважено сформульовано підхід до утвердження правил позиційного чергування голосних та приголосних: «вимоги милозвучності змушують зважати в кожному випадку на конкретні фонетичні умови – на кінцевий приголосний попереднього слова і на початковий звук або звукосполучення – наступного, на темп мовлення, ритміку. Отже, якоїсь єдиної для всіх випадків формули, яка б вимагала вживати ***у*** або ***в*** тільки залежно від попереднього слова або тільки від наступного, не може бути» [Матвієнко, 1965, с. 72]. Недавні дослідження цієї проблеми [Куньч, 2019; Куньч, 2020; Куньч, 2020а; Наконечна, Ментинська, 2020] демонструють, що нормативні вимоги в кожному наступному виданні українського правопису посилюються, а чинний документ містить однозначні формулювання правил чергування у//в, і лише в короткій примітці зазначено: «Трапляються відхилення від цих правил уживання ***у***, ***в***, що спричинено вимогами ритмомелодики або мовними вподобаннями автора» [Український правопис, 2019, с. 18]. Проте досі в науковій літературі немає чітко сформульованих підстав для такої однозначної формалізації правил позиційного чергування у//в. Дослідження сучасної наукової літератури з огляду на означену проблему, на нашу думку, сприятиме подальшому уточненню правил позиційного чергування голосних та приголосних.

Мета цієї роботи – проаналізувати реалізацію норм чинного українського правопису щодо позиційного чергування у//в в сучасній науковій літературі гуманітарного профілю. Задля досягнення означеної мети слід реалізувати низку конкретних завдань: 1) дослідити науковий дискурс на предмет наявности помилкових уживань; 2) на підставі аналізу суцільно вибраних евфонем виявити співвідношення нормативних і ненормативних прикладів; 3) з'ясувати умови недотримання норми позиційних чергувань; 4) дослідити підстави для порушення нормативности.

Збір матеріалу з джерельної бази дослідження реалізовано за *методом суцільної вибірки*. *Зіставний метод* дав змогу виокремити нормативні й ненормативні евфонеми, за допомогою *структурного (описового) методу* зібраний матеріал описано й покласифіковано. Для встановлення співвідношення між прескриптивною нормою та мовною практикою використано *прескриптивно-дескриптивний аналіз*.

Джерельною базою дослідження стали наукові статті, опубліковані українською мовою в Гуманітарному віснику Запорізької державної інженерної академії (2019. № 77) [Гуманітарний вісник ЗДІА][1].

Методом суцільної вибірки з джерельної бази було виокремлено 509 прикладів застосування прийменника-префікса у//в (евфонем). Відповідними до чинних норм виявилося 328 прикладів, а помилковими – 181, що становить 35,6%. Детальний аналіз евфонем, виявлених у джерельній базі дослідження, здійснимо, виокремивши слідом за [Куньч, 2020а], 6 основних моделей.

Перша модель – *у* в позиції збігу голосних. Матеріали дослідження демонструють лише один приклад вживання прийменника ***у*** після слова, що закінчується на голосний, перед словом, що починається з голосного: *потреба у експліцитних* (91). Натомість прикладів уживання ***в*** між двома голосними у вибраному матеріалі виявилося 31, що становить 6,1% всієї добірки: *людини в екосистеми* (23), *введення в екосистему* (26), *особливо в Африці* (29), *проводили в Інтернеті* (36), *працювати в умовах* (87), *спрацьовує в інформаційному суспільстві* (88), *діяли в інтересах* (91), *будь-коли в історії* (96), *щодня в умовах* (181) [Гуманітарний вісник ЗДІА] тощо. Беручи до уваги ці приклади та результати попередніх досліджень [Куньч, 2020, с. 9; Куньч, 2020а, с. 78], можемо припустити, що помилкове вживання ***у*** в позиції збігу голосних є недоглядом автора. А загалом констатуємо послідовне дотримання норми за цією моделлю.

Друга модель – *у* в позиції після голосного перед приголосним. Відсоток порушень сучасної норми за цією моделлю є досить високим – 109 евфонем, тобто 60,2% від усіх помилкових уживань та 21,5% усієї добірки. Приміром, такі: *проблеми у загальному* (24), *половину усього* (27), *згідно з якими у суспільствах* (27), *довкілля у той час* (29), *діяти у цифровому світі* (35), *залежними і уразливими* (36), *проникає у таємниці* (38), *можна упроваджувати* (41), *викладання у гімназії* (87), *полягає у тому* (87, 88), *розібратися у непростих категоріях* (88), *виникли у сучасній філософії* (89), *люди у суспільстві* (90), *репрезентоване у мозку* (92), *зсуві у цінностях* (93), *інформацію у голові* (93), *керівника у контексті* (181), *проникнути у психологічні аспекти* (183), *керівника у контексті* (183), *методологія упорядкування* (184), *виявляється у тому* (185), *потребу у трансформаціях* (187), *розвитку у майбутньому* (202), *поступове удосконалення* (203), *розвитку у майбутньому* (203), *що у майбутньому* (207), *зокрема у промисловості* (208), *підприємства удосконалює* (214), *які у сукупності* (214), *управління у цілому* (216), *полягає у розробці* (217), *важливо у сучасному* (217) [Гуманітарний вісник ЗДІА] і т. ін. Зважаючи на таку значну кількість помилок за цією моделлю, гадаємо, доцільно проаналізувати якісне оточення прийменника-префікса ***у***. Насамперед нашу увагу привернуло те, що в 96 прикладах (88%) ***у*** є прийменником і лише в 13 (12%) – префіксом. Можливо, це становить певну передумову для помилкового вживання, оскільки перед сполукою «прийменник + іменник» зазвичай виникає невелика павза, тож автор тексту зважає лише на наступний після прийменника звук. Адже відповідно до ортоепічних норм павзу слід трактувати як приголосний. У підручнику «Українська мова» для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів наголошено: «Українська мова досягає милозвучності зокрема тим, що уникає насамперед збігів голосних, а потім – приголосних. При цьому пауза сприймається як приголосний» [Ющук, 2003, с. 145]. Отже, розгляньмо, як впливає якість наступного приголосного (наступних приголосних) на вибір прийменника чи префікса ***у***. Для наочности аналіз кількісного співвідношення випадків вживання ***у*** після голосного перед наступним приголосним (приголосними) подаємо у вигляді діаграми (рис. 1).

[1] Далі у тексті статті у випадках наведення прикладів з цього джерела зазначаємо у круглих дужках тільки номер сторінки.

Рис. 1. Кількісне співвідношення випадків вживання *у* після голосного перед наступним приголосним

Як видно з діаграми, переважають помилкові випадки вживання ***у*** після голосного перед наступним глухим (майже половина прикладів), а також збігом двох глухих (4 випадки) і «глухий+дзвінкий» (13 випадків). Тому можемо припустити, що автори вдаються до вибору ***у***, зважаючи на мелодику фрази (наявність павзи) й прагнучи уникнути складного для вимови скупчення приголосних. Аналізуючи порушення правописних норм за аналогічною моделлю в навчальній літературі 60-х років ХХ ст. [Куньч, 2020, с. 10], ми зауважили, що їх відсоток був незначний (загалом 34 помилкових приклади проти 316 нормативних – використання ***в*** після голосного перед приголосним), хоча тодішній правопис у правилах позиційного чергування застосовував поблажливі формулювання з ремарками «звичайно», «як правило», «залежно від швидшого або повільнішого темпу мови, а також від ритму її», «здебільшого», «найчастіше» [Український праворис, 1960, с. 18]. Матеріали, за якими проведено це дослідження, демонструють різке зростання помилкових сполук за цією моделлю – 109 помилкових проти 127 нормативних). Тому можемо констатувати, що посилення правописних вимог щодо позиційного чергування голосних та приголосних не приводить до неухильности їх дотримання.

Зі 127 прикладів вживання ***в*** у позиції після голосного перед наступним приголосним (приголосними) 58 – це ***в*** у ролі префікса: *результаті всього* (26), *Охоплення всіх* (31), *від якої все більше* (36), *рухаємося вперед* (37), *не все* (38), *які вдосконалюються* (38), *людські вміння* (40), *будемо вдосконалювати* (43), *які вміють* (90), *просуватися вгору* (93), *до вбогості уваги* (95), *налагоджувати всі процеси* (181), *такими вкрай важливими* (183), *приведення всіх підсистем* (184), *використовувати всі* (185), *налагоджувати всі* (187), *упередження втрати* (202), *процесі впровадження* (202), *України впродовж* (210), *на всіх дільницях* (212), *поліпшення всіх* (217) [Гуманітарний вісник ЗДІА] тощо. Натомість помилкове вживання префікса ***у*** за цією моделлю зафіксовано лише в 12% випадків. Можливо, це пов'язано з тим, що відповідно до ортоепічної норми «на початку слова перед приголосним орфографічне ***в*** вимовляється як [ў] [Сучасна українська літературна мова, 1997, с. 84]. Отже, можемо припустити, що мовці більше схильні до помилок у використанні прийменників, а вживаючи префікс ***у*** чи ***в***, зазвичай дотримуються чинної норми.

Джерельна база дослідження демонструє послідовне дотримання вимог правопису щодо вживання ***в*** у позиції після приголосного перед голосним, хоча таких прикладів

зафіксовано лише 5: *змін в організмах* (26), *доходів в усіх* (27), *прогрес в інших* (38), *розвиток в умовах* (202), *працюють в умовах* (204) [Гуманітарний вісник ЗДІА].

Третя модель – *в* у позиції після голосного перед приголосними, що становлять немилозвучне поєднання (в, ф, кв, сф, хв, св, дв, зв). Відповідно до чинного правопису «прийменник ***у*** та префікс ***у***-» потрібно вживати «незалежно від кінця попереднього слова перед наступними **в**, **ф**, а також перед буквосполученнями **льв**, **зв**, **св**, **дв**, **тв**, **гв**, **хв** і под.» [Український правопис, 2019, с. 17]. Матеріали цього дослідження засвідчують 20 прикладів нормативних евфонем: *енергії у вигляді* (26), *Сьогодні у світі* (27), *йдеться у звіті* (28), *заходи у всьому* (29), *роботи у світі* (35, 36), *світу у всьому* (40), *мережею у світі* (42), *людини у світі* (89), *зміни у всіх сферах* (93), *ідеї у сфері* (202, 204), *та у зв'язку* (209) [Гуманітарний вісник ЗДІА] та ін. Звернімо увагу, що прийменник ***у*** використано в п'яти прикладах перед наступною звукосполукою *св*, у чотирьох – перед *вс*, у трьох – перед *зв*, у трьох – перед *сф*, у двох – перед *дв*, у двох – перед *в* та в одному випадку – перед *вл*.

Проте виявлено 4 приклади порушення цієї норми: *майже вдвічі* (27), *голоду в світі* (30), *тільки в 2018 р.* (208), *завдяки введенню* (39) [Гуманітарний вісник ЗДІА]. Акцентуймо, що останній приклад можна не зараховувати як порушення нормативности, адже українська мова фіксує чимало лексем зі збігом ***вв***: *ввічливий, вважати, ввижатися, ввечері* тощо. До того ж у чинному правописі є примітка, яка дозволяє такий збіг у словах із префіксом ***в***: «Після слова, що закінчується на голосний, у деяких дієсловах, прикметниках (дієприкметниках), прийменниках та прислівниках перед ***в*** пишемо префікс ***в***-» [Український правопис, 2019, с. 17]. Можливо, складність вимови в трьох інших прикладах дещо нівелюється вимовою ў-нескладового.

Четверта модель – *в* у позиції між двома приголосними. Ця модель виявилася не дуже частотною у вибраному матеріалі: 20 прикладів, що становить, проте, 11% від усіх помилкових: *нормативів введення* (23), *через встановлення* (24), *змін в державній* (30), *рухаючись вперед* (37), *нас все більш* (42), *вважають вчені* (92), *щоб все робити* (94), *лідерів в контексті* (181), *підлеглих в контексті* (184), *таких вчених* (202), *стабільність в країни* (208) [Гуманітарний вісник ЗДІА] тощо. Аналізуючи консонантне оточення, властиве для цієї моделі, помічаємо 2 приклади збігу ***ввв***: *нормативів введення* (23, 24). Зважаючи на те, що ***в*** на кінці слова вимовляємо як ў-нескладовий, а ***в*** у слові *введення* виступає в ролі префікса і вимовляється як подовжений звук, маємо підстави стверджувати, що складність вимови дещо нівелюється. У семи прикладах засвідчено вживання ***в*** між двома глухими приголосними, у чотирьох – між глухим (дзвінким) або поєднанням «глухий+дзвінкий». Це, безперечно, складні для вимови звукосполуки, однак їхню вимову полегшує нескладова вимова та наявність павзи, яку простежуємо в 19 випадках із 20. Ще одна важлива, на наш погляд, особливість: у 14 випадках із 20 ***в*** виступає в ролі прийменника, що частково підтверджує наше попереднє припущення.

П'ята модель – *в* на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним приголосним. Матеріали дослідження репрезентують 47 прикладів цієї моделі, що складає 25,9% від усіх помилкових евфонем: *. В статті* (23); *. В сучасних умовах* (25); *, все ж* (26); *, в більшості* (29); *. Вже* (29); *, в яких* (35, 37, 87, 88); *. В результаті* (42); *, в якій* (89, 90, 181, 182); *. В соціально-філософській* (181); *, вміння* (184, 185); *, в перерахунку* (208); *. В загальному* (209); *, впродовж 2018 року* (210); *, в тому числі* (212); *. В процесі* (214); *. В концептуальній моделі* (217) [Гуманітарний вісник ЗДІА] тощо. Для зіставлення цієї моделі з подібними ситуаціями, що засвідчують збіги приголосних, подаємо у вигляді діаграми кількісне співвідношення випадків збігу ***в*** з наступним приголосним (приголосними) (рис. 2).

Як видно з наведеної діаграми, найбільша кількість евфонем припадає на збіг ***в*** з наступним дзвінким приголосним – 22 випадки. До того ж зазначимо, що 13 з них – це використання прийменника ***в*** перед наступним ***й***: *. В Європі* (26); *, в яких* (35, 37, 87, 88 двічі, 202, 203); *, в якій* (89, 90, 181, 182); *, в якому* (92) [Гуманітарний вісник ЗДІА]. Цю ситуацію, гадаємо, виправдовує звична для української мови вимова **я, ю, є, ї** після губного приголосного (*в'язати, в'юн, в'ється, в'їхати*), яку аж ніяк не можна трактувати як немилозвучну.

Рис. 2. Кількісне співвідношення випадків збігу *в* з наступним приголосним

Нормативне ж ***у*** на початку фрази перед приголосним становить 15,9% від усіх нормативних прикладів (52 випадки): . *У результаті* (23, 26, 38); . *У Сполучених Штатах* (26); . *У книзі* (27); . *У межах* (29); . *Усі вони* (30); . *У технологічно-інформаційному світі* (38); . *Удосконалення* (40); . *У філософії* (90); . *У виборі* (91); . *У центрі* (91); , *у власних моделях* (94); . *У цьому* (182); , *у контексті* (184); , *упевненість* (185) [Гуманітарний вісник ЗДІА] тощо. Наголосимо, що у добірці виявилося лише два приклади нормативного відповідно до чинного правопису вживання на початку фрази ***у*** перед наступним звуком ***й***: , *у яких* (27) і . *У його розумінні* (90). Тому можемо стверджувати, що здебільшого мовці прихильно ставляться до звукосполуки ***вй***.

Шоста модель – *у* на початку речення чи фрази (після розділового знака) перед наступним голосним. У матеріалах нашого дослідження не виявлено жодного прикладу вживання ***у*** на початку фрази перед голосним. Це підтверджує послідовність авторів у бажанні уникнути збігів голосних. Натомість ***в*** на початку фрази (після розділового знака) перед голосним використано 26 разів: , *в основі якого* (23); , *в Африці* (28); . *В Україні* (30); , *в основі* (40 тричі, 41 тричі); . *В іграх* (92); . *В умовах* (93); , *в основу* (14, 211) [Гуманітарний вісник ЗДІА] тощо.

У результаті дослідження вибраного матеріалу констатовано наявність значної кількости помилкових вживань прийменника чи префікса у//в – 35,6 %. Аналіз прикладів порушення нормативности виявив послідовне дотримання норми вживання ***в*** у позиції між двома голосними. Водночас найвищий відсоток випадків недотримання правил зафіксовано в моделі «***у*** в позиції після голосного перед приголосним» – 109 прикладів, що становить понад 60 % від усіх помилкових прикладів, а також у моделях «***в*** на початку фрази (після розділового знака) перед приголосним – 47 прикладів (25,9 %) та «***в*** між двома приголосними» – 20 прикладів (11 %). Докладне дослідження помилкових евфонем у зіставленні їх з нормативними дає змогу стверджувати, що більшість випадків недотримання чинної норми не слід трактувати як грубі порушення, а можна виправдати певними об'єктивними обставинами. Адже правила позиційного чергування у//в іноді «виглядають спрощеними й механічними» [Наконечна, Ментинська, 2020, с. 21]. Виявлено основні підстави для недотримання формальних правил позиційного чергування у//в: вимова в певних позиціях ў-нескладового, наявність інтонаційних павз, використання ***в*** у нескладних для вимо-

ви поєднаннях із сонорним звуком, зокрема із середньоязиковим ***й*** тощо. Спостережено значно вищу частотність помилок у прийменникових конструкціях порівняно з префіксальними, що може бути свідченням певної тенденції. Переважання фонетичних передумов для недотримання норм на фоні великого відсотка помилкових моделей дало підстави засумніватись у достатній виваженості й продуманості чинного правопису щодо норм позиційних чергувань голосних і приголосних звуків. Запропоновано окремі рекомендації для вдосконалення чинного правопису з метою подальшого виправлення цієї ситуації. Зокрема особливості артикуляції ***в*** та ***у*** (позиційна вимова ўнескладового), особливості інтонування конкретних відрізків мовлення дають підстави не вимагати категорично від мовців вживання саме голосного чи приголосного: на вибір має впливати не тільки формальне звукове оточення, а й мелодика фрази, інтонація, вподобання й мовні звички самого автора тощо.

У подальших дослідженнях цієї проблеми варто проаналізувати сучасну художню літературу й інші навчально-наукові видання (статті, монографії) щодо дотримання правил позиційного чергування у//в.

Список використаної літератури

Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. 2019. № 77. 240 с. / гол. ред. В. Воронкова. URL: http://vestnikzgia.com.ua/issue/ view/10688 (Останнє звернення 01.03.2021).

Куньч З.Й. Еволюція правил позиційного чергування голосних і приголосних від «Норм» О. Синявського донині. *Український смисл: науковий збірник* / за ред. І.С. Попової. Дніпро: Ліра, 2019. С. 148–157.

Куньч З.Й. Питання дотримання норм позиційного чергування у//в у навчальній літературі 60-х років ХХ ст. *Лінгвістичні студії. Linguistic Studies* / за ред. Ж. Краснобаєвої-Чорної. Вінниця: ДонНУ ім. Василя Стуса, 2020. Вип. 40. Т. 1. С. 7–18.

Куньч З.Й. (а) Тенденції внормування правил позиційного чергування у/в на початку ХХ століття. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2020. Вип. 72. С. 76–86.

Матвієнко А. Префіксальні у–в. *Українська мова в школі*. 1965. № 1. С. 71–73.

Наконечна Г., Ментинська І. Категорія милозвучності як культуромовний конструкт. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 27. Т. 4. С. 20–25.

Німчук В.В. Виникнення чергування в–у, з–із, к–ік. *Культура слова*. 1977. № 12. URL: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine12-10.pdf (Останнє звернення 11.03.2021).

Синявський О. Норми української літературної мови. К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2018. 368 с.

Сучасна українська літературна мова: підручник / за ред. А.П. Грищенка. 2-ге вид., перероб. і доп. К.: Вища школа, 1997. 493 с.

Сучасна українська мова: Підручник / за ред. О.Д. Пономаріва. 2-ге вид., перероб. К.: Либідь, 2001. 400 с.

Український правопис. – Національна академія наук України, Інститут мовознавства ім. О. Потебні, Інститут української мови / за ред. Є.І. Мазніченко, В.Є. Македона, С.В. Шарабанової, І.Л. Яловничої. К.: Наукова думка, 2019. 391 с.

Український правопис. 2-ге вид. випр. й доп. / за ред. Л. Булаховського. К.: Видавництво Академії наук Української РСР, 1960. 189 с.

Фаріон І.Д. Мовна норма: знищення, пошук, віднова. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2009. 328 с.

Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен: Вид-во «Молоде життя», 1951. 402 с.

Ющук І.П. Українська мова. К.: Либідь, 2003. 640 с.

IMPLEMENTATION OF THE UKRAINIAN LANGUAGE EUPHONOMY RULES IN MODERN SCIENTIFIC LITERATURE OF THE HUMANITARIAN PROFILE

Zoriana Y. Kunch, Lviv Polytechnic National University (Ukraine)
e-mail: zorjana.kunch@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-21

Key words: *ukrainian language, euphony, normalization, means of euphony in Ukrainian language, positional alternation of "у" and "в".*

The article emphasizes the problem of observance of the current orthographic norms concerning the positional alternation of vowels and consonants "у" and "в" in order to achieve euphony in Ukrainian language. The purpose of the article is to analyze the implementation of the norms of the current Ukrainian orthography regarding to the positional alternation of "у" and "в" in the modern scientific literature of the humanitarian profile. The method of continuous selection is used in the work, as well as comparative, structural (descriptive) methods and prescriptive-descriptive analysis. The material for the study are scientific articles published in the "Humanities bulletin of Zaporizhzhe state engineering academy. 2019. № 77". By the method of continuous selection from this edition, 509 examples of the use of the preposition-prefix "у" and "в"(euphonem) have been isolated. Only 328 examples turned out to correspond to the current norms and 181, which are 35.6%, turned out to be erroneous. The presence of such a significant number of errors in the application confirms the need to thoroughly analyze the conditions of non-compliance with the current norms and the grounds that could have contributed to this situation. Based on chosen material it is stated that consistent observance of norm of use "в" in a position between two vowels. At the same time, the highest percentage of violations of normativeness was recorded "in the position after the vowel before the consonant" – 109 examples, which is more than 60% of all erroneous examples, and in the models "at the beginning of the phrase (after the punctuation mark) before the consonant" – 47 examples (25.9%) and "in between two consonants" – 20 examples (11%). A detailed analysis of erroneous euphonems in comparison with normative ones has revealed that most cases of non-compliance with the current norm should not be interpreted as gross violations, but can be justified by certain objective circumstances. The main reasons for non-compliance with the formal rules of positional alternation "у" and "в" are revealed. They are pronunciation in certain positions of the у-infinitive, the presence of intonation pauses, use in uncomplicated combinations with sonorous sound, in particular with middle-language etc. There is a much higher frequency of errors in prepositional constructions compared to prefixal ones, which may be evidence of a certain trend. The predominance of phonetic preconditions for non-compliance with the norms against the background of a large percentage of erroneous models give the reason to doubt the sufficient balance and thoughtfulness of the current spelling regarding the norms of positional alternations of vowels and consonants. Some recommendations are proposed to improve the current spelling in order to further correct this situation. In particular, the peculiarities of articulation "у" and "в" (positional pronunciation of the у-infinitive), the peculiarities of intonation in specific segments of speech give grounds not to require speakers to use a vowel or consonant: the choice should be influenced not only by formal sound environment but also by melody phrases, intonation, preferences and language habits of the author, etc.

References

Bulakhovsky, L. (ed.). *Ukrayins'kyy pravopys* [Ukrainian spelling]. Kyiv, Vydavnytstvo Akademii nauk Ukrains'koi RSR Publ., 1960, 189 p.

Farion, I.D. *Movna norma: znyshchennya, poshuk, vidnova: monohrafiya* [Language norm: destruction, search, restoration]. Ivano-Frankivs'k, Misto NV Publ., 2009, 328 p.

Hryschenko, A. P., Mats'ko, L. I., Pliusch, M. Ya. *Suchasna ukrains'ka literaturna mova* [Modern Ukrainian literary language]. Kyiv, Vyscha shkola Publ., 1997, 493 p.

Kun'ch, Z.Y. *Evoliutsiia pravyl pozytsijnoho cherhuvannia holosnykh i pryholosnykh vid «Norm» O. Syniavs`koho donyni* [The evolution of the rules of positional alternation of vowels and consonants from "Norms" by O. Sinyavsky to this day]. Popova, I.S. (ed.). *Ukrayins'kyy smysl* [Ukrainian sense]. Dnipro, Lira Publ., 2019, pp. 148-157.

Kun'ch, Z.Y. *Pytannia dotrymannia norm pozytsijnoho cherhuvannia u//v u navchal'nij literaturi 60-kh rokiv XX st.* [The Question of Compliance with the Standards of Positional Alternation of у/в in the Educational Literature of the Sixties of the 20th Century]. Krasnobayeva-Chorna, Zh. (ed.). *Linhvistychni studiyi* [Linguistic Studies], 2020, vol. 40, no. 1, p. 7-18. DOI: 10.31558/1815-3070.2020.40.1.1.

Kun'ch, Z.Y. (a) *Tendentsii vnormuvannia pravyl pozytsijnoho cherhuvannia u/v na pochatku XX stolittia* [Trends in normalization of the rules in positional rotation of "у" and "в" in the early 20th century].

Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya filolohichna [Visnyk of the Lviv University. Series Philology], 2020, vol. 72, pp. 76-86. DOI: 10.30970/vpl.2020.72.10856.

Matviyenko, A. *Prefiksal`ni u–v* [Prefixal u–v]. *Ukrayins'ka mova v shkoli* [Ukrainian language at school], 1965, no. 1, pp. 71-73.

Maznichenko, Ye.I., Makedon, V.Ye., Sharabanova, S.V., Yalovnycha, I.L. (eds.). *Ukrayins'kyy pravopys* [Ukrainian spelling]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2019, 391 p.

Nakonechna, H., Mentyns'ka, I. *Katehoriia mylozvuchnosti iak kul`turomovnyj konstrukt* [Category of sonoryty as a cultural and linguistic construct]. *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk* [Current issues of the humanities], 2020, vol. 27, no. 4, pp. 20-25. DOI: 10.24919/2308-4863.4/27.203887.

Nimchuk, V.V. *Vynyknennia cherhuvannia v–u, z–iz, k–ik* [Occurrence of alternation v–u, z–iz, k–ik]. *Kul'tura slova* [The Culture of the Word], 1977, no. 12. Available at: http://kulturamovy.univ.kiev.ua/KM/pdfs/Magazine12-10.pdf (Accessed 11 March 2021).

Ponomariv, O.D. (ed.). *Suchasna ukrains'ka mova* [Modern Ukrainian language]. Kyiv, Lybid' Publ., 2001, 400 p.

Sherekh, Yu. *Narys suchasnoyi ukrayins'koyi literaturnoyi movy* [Analytical Review of Modern Literary Ukrainian]. Myunkhen, Molode zhyttya Publ., 1951, 402 p.

Syniavs'kyj, O. *Normy ukrains'koi literaturnoi movy* [Norms of the Ukrainian literary language]. Kyiv, Vydavnychyj dim Dmytra Buraho Publ., 2018, 368 p.

Voronkova, V. (ed.). *Humanitarnyj visnyk Zaporiz'koi derzhavnoi inzhenernoi akademii* [Humanities Bulletin of Zaporizhzhe State Engineering Academy], 2019, no. 77, 240 p. Available at: http://vestnikzgia.com.ua/issue/ view/10688 (Accessed 01 March 2021).

Yuschuk, I.P. *Ukrains'ka mova* [Ukrainian language] Kyiv, Lybid' Publ., 2003, 640 p.

Одержано 17.01.2021.

УДК 811. 133. 1: 81’367.7
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-22

А.В. ЛЕПЕТЮХА,
доктор філологічних наук, доцент,
доцент кафедри романської філології
Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди

СИНОНІМІЧНІ БЕЗСПОЛУЧНИКОВІ ПІДРЯДНІ ВИСЛОВЛЕННЯ ПОЛІПРЕДИКАТИВНИХ СТРУКТУР З ДІЄПРИКМЕТНИКОВОЮ ТА ДІЄПРИСЛІВНИКОВОЮ ГОЛОВНИМИ ЛЕКСЕМАМИ (на матеріалі французької художньої прози ХХ – початку ХХІ ст.)

У статті виокремлено абсолютні пре-, інтер- і постпозитивні граматизовані та типові аграматизовані (усталені в мовленні та неусталені в мові) дієприкметникові та дієприслівникові звороти й постпозитивні об’єктні дієприкметникові звороти, що визначено як синонімічні підрядні висловлення з імпліцитно-експліцитною предикацією з головною лексемою дієприкметником / дієприслівником з темпоральним, причинно-наслідковим, умовним та експлікативним семантичними значеннями. Аналізовані конструкції розглянуто як синонімічні одно- та двобазові трансформи первинної підрядної пропозиції в межах функціонально-семантичного макрополя, яке містить мікрополя первинної пропозиції та семантично і синтаксично нюансованих наближуваної, приблизної, близької, подібної та ко(н)текстуально адекватної структур. Остання актуалізується у вигляді компресованої мовленнєвої інновації – синонімічної дієприкметникової або дієприслівникової преференціальної опції. Метою статті є виокремлення семантико-синтаксичних типів синонімічних абсолютних дієприкметникових / дієприслівникових зворотів і об’єктних дієприкметникових зворотів та обґрунтування їхньої ко(н)текстуальної пертинентності. За допомогою методу зворотної реконструкції (мовлення → мова) віртуальних (мовних) трансформаційних процесів ідентифіковано члени синонімічного ряду та шляхом «альтернативного» лінгвістичного експерименту визначено ступінь їхньої ко(н)текстуальної пертинентності. Виявлено, що автор актуалізує досліджувані конструкції для полегшення або ускладнення інтерпретації повідомлення реципієнтом залежно від певного прагматичного планування розповіді, комунікативної інтенції та ідіостильових особливостей. Доведено, що «альтернативний» лінгвістичний експеримент може виявитися невдалим у разі інтра- та інтерфрастичної неактуалізації деяких референтів, що унеможливлює зворотну реконструкцію первинної пропозиції.

Ключові слова: абсолютний дієприкметниковий / дієприслівниковий зворот, «альтернативний» лінгвістичний експеримент, об’єктний дієприкметниковий зворот, первинна пропозиція, преференціальна опція, синонімічний трансформ.

В статье выделены абсолютные пре-, интер- и постпозитивные грамматизированные и типичные аграмматизированные (устоявшиеся в речи и неустоявшиеся в языке) причастные и деепричастные обороты и постпозитивные объектные причастные обороты, которые определяются как синонимические придаточные высказывания с имплицитно-эксплицитной предикацией с главной лексемой причастием / деепричастием с темпоральным, причинно-следственным, условным и экспликативным семантическими значениями. Анализированные конструкции рассматриваются как синонимические одно- и двубазовые трансформы первичной придаточной пропозиции в рамках функционально-семантического макрополя, содержащего микрополя первичной пропозиции и семантически и синтаксически нюансированных приближающейся, приблизительной, близкой, подобной и ко(н)текстуально адекватной структур. Последняя актуализируется в виде компрессированной речевой инновации – синонимической причастной или деепричастной преференциальной опции. Целью статьи является выделение семантико-синтаксических типов синонимических абсолютных при-

© *А.В. Лепетюха, 2021*

частных / деепричастных оборотов и объектных причастных оборотов и обоснование их ко(н)текстуальной пертинентности. С помощью метода обратной реконструкции (речь → язык) виртуальных трансформационных процессов идентифицируются члены синонимического ряда и путём «альтернативного» лингвистического эксперимента определяется степень их ко(н)текстуальной пертинентности. Выявляется, что автор актуализирует исследуемые конструкции для облегчения или усложнения интерпретации сообщения реципиентом в зависимости от определённого прагматического планирования повествования, коммуникативной интенции и идиостилевых особенностей. Доказывается, что «альтернативный» лингвистический эксперимент может оказаться неудачным в случае интра- и интерфрастической неактуализации некоторых референтов, что делает невозможной обратную реконструкцию первичной пропозиции.

Ключевые слова: абсолютный причастный / деепричастный оборот, «альтернативный» лингвистический эксперимент, объектный причастный оборот, первичная пропозиция, референциальная опция, синонимический трансформ.

У цій статті підрядні висловлення поліпредикативних конструкцій розглядаємо як одно- (з одним трансформаційним термінальним ланцюжком) та двобазові (з двома та більше трансформаційними термінальними ланцюжками) компресовані трансформи первинної (стрижневої) підрядної пропозиції – члена синонімічних рядів у межах функціонально-семантичного макрополя (далі – ФСМ) синтаксичної синонімії (далі – СС).

Метою статті є виокремлення семантико-синтаксичних типів синонімічних абсолютних дієприкметникових / дієприслівникових зворотів і об'єктних дієприкметникових зворотів та обґрунтування їхньої ко(н)текстуальної (лінгвістичної та ситуативної) пертинентності. Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань: побудувати структурні типології дієприкметникових / дієприслівникових синонімічних мовленнєвих інновацій; виявити семантичні значення первинної та актуалізованої структур; визначити ступінь ко(н)текстуальної пертинентності всіх членів синонімічного ряду в межах ФСМ.

У цьому дослідженні використано метод зворотної (фізичне → афізичне, мовлення → мова) реконструкції віртуальних трансформаційних процесів та «альтернативний» лінгвістичний експеримент з метою обґрунтування ко(н)текстуальної пертинентності актуалізованої синонімічної структури та неадекватності в поданому ко(н)тексті інших членів синонімічного ряду.

Більшість лінгвістів розглядають безсполучникові побудови з абсолютними дієприкметниковими та (рідше) дієприслівниковими зворотами як монопредикативні структури із вторинною предикацією [Гак, 2000, с. 189; Borillo, 2006, p. 3; Hernández, 2010, p. 9; Mouret, 2011, p. 52 та ін.], незавершеною предикативністю [Степанов, 1989, с. 393], додатковою предикативністю [Прияткина, 1983, с. 19–38; Рылов, 1991, с. 35], імпліцитною предикативністю [Золотова, 1973, с. 193; Старикова, 1074, с. 82], напівпредикативністю [Камынина, 1981, с. 29; Шмелева, 1980, с. 133]. Зокрема П.І. Заславська визначає абсолютну дієприкметникову конструкцію як «групу слів, що має власний суб'єкт дії, який не збігається з підметом речення, до складу якого входить такий дієприкметниковий зворот» [Заславская, 1978, с. 224]. Б. Куллан зазначає, що абсолютна предикативна конструкція є цільною, але не має повної незалежності, оскільки становить відокремлений елемент висловлення, відділений від його синтаксичного ядра [Kulland, 2008, p. 18]. Таким чином, абсолютні звороти містять окремі предикативні відношення, тобто «виступають альтернативою» [Богоявленская, Нелюбина, 2015, с. 27] підрядних висловлень. Однак такі «предикативні відношення неповноцінні, тому що процес у них виражений неособовою формою дієслова» [Гак, 2000, с. 190]. Зв'язок із «приймаючим» [Borillo, 2006, p. 3] висловленням здійснюється без з'єднувального слова, отже, семантика відношень між абсолютними дієприкметниковими конструкціями і головним висловленням імпліцитна.

Ю.В. Богоявленська підкреслює, що ядром абсолютної конструкції є дієприкметник (або рідше – дієприслівник), що становить синкретичну частину мовлення, в якій переплітаються ознаки дієслова і прикметника / прислівника. В абсолютному вживанні дієприкметник або дієприслівник максимально функціонально наближаються до предиката, але вони не здатні вповні виконувати функцію дієслова, вираженого в особовій формі [Богоявленская, 2014, с. 16–17]. Отже, йдеться не про дієприкметникове / дієприслівникове вислов-

лення, а про дієприкметникову / дієприслівникову конструкцію з власним суб'єктом дії, що пов'язана з «приймаючим» висловленням обставинними темпоральними, причинними, умовними та експлікативними відношеннями. На думку К. Ено, абсолютна конструкція є дієприкметником у пасивній формі з квазігерундіальною функцією [Henault, 2012, p. 96].

М.С. Гуричева розглядає абсолютні звороти як конструкції, що «служать для скорочення складнопідрядного речення» [Гурычева, 1973, с. 356]. На погляд О.А. Роніної, «семантична незалежність та здатність непрямо виражати логічно завершене судження, з одного боку, і структурна схожість із синтаксичними конструкціями з повноцінною предикативністю, з іншого боку, – такі особливості абсолютного звороту дозволяють бачити в ньому переоформлене речення, а у включаючій поверхневій структурі – результат конденсації як мінімум двох ядерних одиниць, що визначає поліпредикативність ускладненого зворотом речення і неможливість його беззастережного віднесення до класу простих речень» [Ронина, 2004, с. 23].

М. Гревісс уважає, що дієприкметник формує абсолютне дієприкметникове висловлення, яке дорівнюється обставинному висловленню та залишається граматично незалежним від головного висловлення [Grévisse, 2008, p. 803]. Н.М. Штейнберг використовує термін «la proposition participe absolue» (абсолютне дієприкметникове речення), тобто розуміє під абсолютною дієприкметниковою конструкцією не просто «групу слів», «особливий зворот», а безсполучникове підрядне висловлення [Штейнберг, 1972, с. 135]. Аналогічної думки дотримується Л.І. Ілія [Илия, 1962, с. 272]. Н.І. Гусар зазначає, що абсолютна конструкція, виявляючи близькість як до речення, так і до словосполучення, має низку специфічних граматичних рис, тому не може бути ототожнена з жодним із них, але становить проміжне утворення, що дослідниця визначає як залежне неособово-дієслівне речення, яке функціонально дорівнює підрядному реченню [Гусар, 2002, с. 5, 16]. Н.Ф. Іртеньєва також розглядає абсолютні конструкції як висловлення, враховуючи їхню здатність виконувати певні комунікативні функції [Иртеньева, 1969, с. 112].

Поліпредикативні висловлення (далі – ППВ) із синонімічною підрядною частиною з дієприкметниковою та дієприслівниковою головними лексемами в цьому дослідженні поділяємо на: а) полісуб'єктні структури з абсолютними дієприкметниковими та дієприслівниковими зворотами; б) полісуб'єктні конструкції з об'єктними (тими, що належать до прямого або непрямого додатків) дієприкметниковими зворотами.

Мовознавці не виділяють об'єктні дієприкметникові звороти як окремий вид підрядних конструкцій. Утім вони мають ознаки, що відрізняють їх від абсолютних зворотів: а) абсолютні конструкції будуються за моделями S (підмет) + Ppr / p (дієприкметник теперішнього / минулого часів), P pr / p або (D) (déclencheur) (термін М. Шаролля [Charolles, 2002, p. 127]) (прийменниковий або адвербіальний стимулятор ідентифікації референта) S + G pr / p (дієприслівник теперішнього / минулого часів), G pr / p (дієприслівник теперішнього або минулого часів), G p + S; об'єктні – за моделлю Ppr / p + C (додаток); б) абсолютні звороти займають ініціальну, медіальну і фінальну позиції у ППВ, об'єктні дієприкметникові звороти – тільки фінальну позицію.

Ґрунтуючись на проведених дослідженнях у цій науковій розвідці визначаємо абсолютні дієприкметникові та дієприслівникові звороти й об'єктні дієприкметникові звороти як синонімічні підрядні висловлення з імпліцитно-експліцитною предикацією з головною лексемою дієприкметником / дієприслівником.

К. Мюллер зазначає, що актант дієприкметникового / дієприслівникового висловлення або співвідноситься з підметом головного висловлення як «частина – ціле» або позначає деталь загальної ситуації [Muller, 2012, p. 29].

Компресовані дієприкметникові підрядні висловлення, що характеризуються причинно-наслідковим семантичним значенням, завжди будуються за моделлю S + Ppr / p:

(1) ***Personne n'ayant mis en doute cette affirmation****, Philis n'eut pas à la démontrer sur-le-champ* [Perec, 1978].

У цитованому ППВ препозитивна дієприкметникова синтагма становить однобазовий трансформ причинно-наслідкової первинної підрядної пропозиції *comme personne n'avait mis en doute cette affirmation* або *personne n'avait mis en doute cette affirmation*, *donc*..., темпоральний план якої визначається в контактному ко(н)тексті. Вибір компресованої структу-

ри з відношеннями між суб'єктами дії «частина – ціле» відображає ідіостильові риси Ж. Перека, оскільки в посттексті аналізованого прикладу та впродовж усього роману трапляється велика кількість конденсованих моно- та поліпредикативних конструкцій з дієприкметниковими зворотами:

***Personne n'ayant mis en doute cette affirmation**, Philis n'eut pas à la démontrer sur-le-champ. D'ailleurs, **n'entendant même pas le créole**, il avait pu constater déjà la valeur de ses harangues en petit nègre d'opérette.*

*... Capaci Tabiki n'était qu'un petit dégrad créole, **comptant une dizaine de carbets** (...) En temps normal, la population pouvait bien compter une trentaine de mulâtres miséreux **travaillant «au fond»** (...)*

У французькій художній прозі XX – початку XXI ст. трапляються причинно-наслідкові поліпредикативні мовленнєві інновації з абсолютним дієприкметниковим зворотом у теперішньому часі з імплікацією суб'єкта дії, що референтно маркується в контактному ко(н)тексті та узгоджується в роді і числі з дієприкметником. Ф. Ньовьо визначає такі структури як висловлення «з непрямим спарюванням, підрядна частина яких функціонує на трансфрастичному рівні» [Neveu, 1998, p. 191], при цьому актант підрядного висловлення співвідноситься з імплікованим суб'єктом дії головного висловлення як «частина – ціле»:

(2) ***N'étant pas complètement rétablie**, **son** état dépressif s'est aggravé au cours des autres grossesses* [Cardinal, 1965].

В ініціальній дієприкметниковій синтагмі наведеного ППВ інтерналізується актант (*elle*), експлікація якого здійснюється як у синонімічній конструкції (флексія дієприкметника минулого часу), так і у постпозитивному головному висловленні з повною предикацією (*son*). Непертинентність стрижневої причинно-наслідкової пропозиції *comme elle n'était pas complètement rétablie* або ж *elle n'était pas complètement rétablie, donc*... обумовлюється пре- та посттекстами, в яких актуалізуються поліпредикативні структури та подвійно експлікується актант у вигляді еквівалентної прономінальної анафори (*elle*):

***Elle a** une chose courante: **elle** a fait un choc post-puerpéral après son premier accouchement.* (*Comme elle n'était pas complètement rétablie / Elle n'était pas complètement rétablie, donc...*) *N'étant pas complètement rétablie, son état dépressif s'est aggravé au cours des autres grossesses. Chaque fatigue nouvelle, chaque contrariété n'a fait que l'enfoncer plus profondément dans sa dépression.*

Дієприслівникові підрядні висловлення ((D) S + G pr / p та G p + S) із темпоральним семантичним значенням одночасності та передування подій, що «пов'язується з якимось фактом дійсності» [Ронина, 2004, с. 86], актуалізуються у вигляді конструкцій без темпорального маркера або з маркером-стимулятором (*une fois*, *à peine*, *aussitôt* тощо).

Наведемо приклади пре-, інтер- та постпозитивних дієприслівникових підрядних висловлень:

(3) *Le débauche était fort répandu et, **la nuit venue**, l'agitation pour des causes fort opposées était aussi importante que le jour* [Imbrohoris,1989].

(4) ***Passé la première inquiétude d'un si rapide départ et l'émotion devant tant de générosité et d'attentions**, les René avaient repris leurs habitudes* [Gazier, 1999].

(5) ***Sitôt William rentré**, la poésie s'envolait* [Mirbeau, 1993].

(6) ***Une fois ses compagnons partis**, Rachel verrouilla de nouveau la porte d'entrée à double tour, vérifia que toutes les fenêtres étaient bien fermées et tira les rideaux sur la baie vitrée* [Sender, 2012].

Перші дві дієприслівникові структури становлять двобазові трансформи стрижневих підрядних пропозицій із семантичним темпоральним значенням передування подій, зворотно реконструйовані мікрополя віртуальних синонімічних рядів яких мають такий вигляд: *quand / lorsque la nuit venait* (стрижнева структура) → *la nuit venant* (приблизна структура) → *la nuit étant venue* (структура, що наближається) → *la nuit venue* (адекватна структура) (3); *quand / lorsque la première inquiétude... et l'émotion... étaient passées* (стрижнева структура) → *la première inquiétude... et l'émotion... étant passées* (приблизна структура) → *la première inquiétude... et l'émotion... passées* (близька структура) → *passé la première inquiétude... et l'émotion...* (ко(н)текстуально адекватна структура) (4). За допомогою методу «альтернативного» (термін Л.В. Щерби [Щерба, 2004, с. 275]) лінгвістичного експеримен-

ту, що полягає в підстановці всіх членів синонімічного рядка в аналізований ко(н)текст з метою визначення ступеня їхньої пертинентності, виявляємо, що непертинентність первинної пропозиції прикладу (3) пояснюється синтаксичною складністю контактного та дистантного ко(н)текстів; приблизна пропозиція не містить семи результативності, що актуалізується в аналізованій мовленнєвій інновації згідно з ідіостильовими особливостями автора; структура, що наближається, є ко(н)текстуально непертинентною, оскільки в інтра- та інтерфрастичному ко(н)текстах спостерігається повторне введення дієслова-копули:

Il courtisa les femmes dont la réputation ***était*** *la plus mauvaise et découvrit les inépuisables ressources que Versailles possédait en ce domaine. Le débauche* ***était*** *fort répandu et, la nuit venue* (*quand la nuit venait, la nuit venant, la nuit étant venue*)*, l'agitation pour des causes fort opposées* ***était*** *aussi importante que le jour. C'****était*** *un ballet incessant de chandelles qui montaient et descendaient les escaliers, se glissant dans les chambres et alcôves* (...).

У прикладі (4) з типовою аграматизацією підрядного висловлення компресія обумовлена ідіостилем автора, який віддає перевагу монопредикативним або редукованим поліпредикативним конструкціям:

Il avait pensé à tout. (*Quand la première inquiétude... et l'émotion... étaient passées, La première inquiétude... et l'émotion... étant passées, La première inquiétude... et l'émotion... passées*) *Passé la première inquiétude d'un si rapide départ et l'émotion devant tant de générosité et d'attentions, les René avaient repris leurs habitudes. Chacun dans son coin attendait le retour d'Alain Rachet. Mais, désormais ils attendaient* (...) ***sans se demander*** *si oui ou non il reparaîtrait.*

Непертинентність приблизної та близької полісуб'єктних структур відповідає комунікативному наміру автора побудувати когерентний дискурсивний фрагмент й афективно виділити один із компонентів висловлення. Порівнюючи *La première inquiétude d'un si rapide départ et l'émotion devant tant de générosité et d'attentions étant passées* (*passées*) та *Passé la première inquiétude d'un si rapide départ et l'émotion devant tant de générosité et d'attentions*, ми бачимо, що письменник акцентує в преференціальній опції головну лексему в препозиції з метою передати емоції персонажів і семантично нюансувати розповідь, актуалізуючи центральну конклюзивну сему; в інших конструкціях ідеться про констатацію факту, і головна лексема немовби «губиться» в розгалуженій системі лексичних складників висловлення.

Дієприслівникові підрядні мовленнєві інновації з темпоральними стимуляторами (5) та (6) становлять відповідно однобазовий *sitôt que William rentrait* (стрижнева пропозиція прикладу (5) та двобазовий *une fois que ses compagnons furent partis* (стрижнева пропозиція) → *une fois que ses compagnons partis* (близька структура) (6) трансформи, темпоральний план яких визначається в контактному ко(н)тексті.

Непертинентність первинної пропозиції прикладу (5) пояснюється ідіостилем автора, який актуалізує конденсовані дієприкметникові та дієприслівникові структури, та синтаксичною складністю посттексту:

Et le soir, ***en attendant William dans mon lit****,* ***exaltée par tout cet avenir de joies pures****, je composais des vers.* (...) *Sitôt William rentré* (*Sitôt que William rentrait*)*, la poésie s'envolait. Il m'apportait l'odeur lourde du bar,* ***et*** *ses baisers* ***qui*** *sentaient le gin avaient vite fait de casser les ailes à mon rêve*.

Неадекватність у мовленні стрижневої та близької структур прикладу (6) зумовлена контактним ко(н)текстом у вигляді складного ППВ та реактуалізацією в пре- та посттекстах конектора підрядності *que*:

– Il a fait semblant de dormir pour ***que*** *tu t'arrêtes, oui! Un éclat de rire général lui répondit.*

Une fois ses compagnons partis (*Une fois que ses compagnons furent partis, Une fois que ses compagnons partis*)*, Rachel verrouilla de nouveau la porte d'entrée à double tour, vérifia* ***que*** *toutes les fenêtres étaient bien fermées* ***et*** *tira les rideaux sur la baie vitrée.*

У цій статті виділяємо також дієприслівникові підрядні висловлення «з непрямим спарюванням», що вводяться темпоральними стимуляторами *une fois*, *à peine* тощо, в яких імплікується суб'єкт дії, референтно детермінований інтрафрастично. Деякі лінгвісти вважають такий тип конструкцій архаїчними [Богоявленская, Нелюбина, 2015, с. 424; Штейнберг, 1972, с. 138]. Цікавим видається той факт, що досліджувані «архаїчні» структури найчастіше трапляються у французьких письменників кінця XX – початку XXI ст., зокрема у представників модернізму (С. Бекетт), що ставить під сумнів правомірність такого визначення:

(7) ***Je*** *profite tout de même de cette détente pour leur demander s'il* ***me*** *serait pas possible de* ***me*** *retirer les bracelets* ***une fois arrivé à l'hosto*** [Boudard, 1995].

(8) *Mais* ***une fois bien prostré*** *rien ne* ***l'****empêche de basculer sur l'un ou l'autre de* ***ses*** *deux flancs ou sur* ***son*** *unique dos* ***et*** *ainsi de gésir* ***si*** *l'une quelconque de ces trois postures devait s'avérer plus distrayante* ***que*** *l'une quelconque des trois autres* [Beckett, 1980].

(9) ***À peine arrivée à la Maison rouge****, Peter passa une tête dans* ***son*** *bureau* [Sender, 2012].

У наведених прикладах із синонімічними дієприслівниковими пре- та постпозитивними висловленнями імпліковані актанти детермінуються в головних та підрядних висловленнях з експліцитною предикацією: (7) – *je* (я), *me* (мені); (8) – *l'* (йому), *ses*, *son* (його); (9) – *son* (її). При цьому узгодження неактивного суб'єкта дії з Рр дозволяє визначити його стать: чоловіча для перших двох прикладів; жіноча – для останнього прикладу.

Стрижнева та близька структури двобазового трансформу (8) (*une fois qu'il est bien prostré* й *une fois que bien prostré*) видаються непертинентними в поданому контактному ко(н)тексті, оскільки реалізована мовленнєва інновація із СС становить багатокомпонентну поліпредикативну складносурядно-складнопідрядну побудову з інтрафрастично реактуалізованим конектором *que*.

Первинні та близькі структури синонімічних трансформів прикладів (7) та (9) (*une fois que je serai arrivé*, *une fois qu'arrivé*..., *à peine fut-elle arrivée à la Maison rouge que*, *à peine qu'arrivée*...) містять конектор *que* – семантично та синтаксично надлишковий у дискурсивних фрагментах, в яких актуалізуються займенники *qui* / *que*; до того ж первинна пропозиція прикладу (9) *à peine fut-elle arrivée à la Maison rouge que* ускладнена інверсією та формою попереднього минулого часу, а структура, що наближається *à peine qu'elle fut arrivée*..., також є «перевантаженою» конектором *que* та складним минулим часом. Отже, автор синтаксично «розвантажує» висловлення, яким передують складнопідрядні та складносурядні мовленнєві інновації:

(7) *Après cette déclaration, s'installe entre nous cette espèce de complicité douteuse* ***qui*** *s'établit entre les poulets et leurs clients. À mon corps défendant, certes, je suis pas en état de poursuivre ce dialogue fait d'allusions, de plaisanteries à usage interne de ceux* ***qui*** *se trouvent sur les mêmes champs de bataille. Je profite de cette détente pour leur demander s'il me serait pas possible de me retirer les bracelets une fois arrivé* (*une fois que je serai arrivé, une fois qu'arrivé*) *à l'hosto.*

(9) *En prenant la route de l'école, elle se dit* ***qu****'elle n'avait désormais d'autre choix* ***que*** *de faire du porte à porte chez la quarantaine de toubibs de la liste. Puis une autre idée, bien plus intelligente, germa. Lorsqu'elle confia Sacha à Carol, l'aide scolaire, l'idée avait pris corps. Elle renonça encore une fois à prendre le vélo et continua en voiture.* (…) (*À peine fut-elle arrivée…, À peine qu'elle fut arrivée…, À peine qu'arrivée*...) *À peine arrivée à la Maison rouge, Peter passa une tête dans son bureau.*

Синонімічні підрядні висловлення з абсолютним дієприслівниковим зворотом теперішнього часу, в яких «ідея часу пов'язана з вказівкою на процес або стан» [Ронина, 2004, с. 86], рідковживані в сучасній французькій художній прозі. У таких структурах імплікується актант, який відновлюється або ні з дистантного ко(н)тексту:

(10) ***En remontant vers la ligne de chemin de fer****, il avait deux autres bouts de terrain à lui où il plantait ses pommes de terre et puis, à deux kilomètres plus loin près du passage à niveau sur la route de Bois commun, un petit carré de vigne contre la voie ferrée d'un train qui ne passe plus depuis des lustres* [Boudard, 1995].

Умовне семантичне значення поліпредикативної мовленнєвої інновації виводиться з дистантного ко(н)тексту, при цьому імплікований референт залишається суб'єктом дії з «довільною референцією» [Molinier, 2005, p. 202]. Отже, зворотна реконструкція первинної структури однобазового трансформу з дієприслівниковою головною лексемою видається неможливою, тобто аналізована преференціальна опція є прикладом провалу «альтернативного» лінгвістичного експерименту:

En remontant vers la ligne de chemin de fer, il avait deux autres bouts de terrain à lui où il plantait ses pommes de terre et puis, à deux kilomètres plus loin près du passage à niveau sur la route de Bois commun, un petit carré de vigne contre la voie ferrée d'un train qui ne passe plus depuis des lustres. Avec ça, il faisait sa piquette, un petit tonneau à consommer dans l'année.

Monter jusqu'à la vigne ça représentait une expédition. ***Le dab*** *empruntait la carriole aux Jourdieux pour transporter son matériel. Il a dû* ***m****'emmener avec lui quand* ***j****'avais quatre ou cinq ans.*

Стрижнева структура цитованої синонімічної конструкції може мати такий вигляд: *si on remontait*, *les gens*, *les villageois remontaient*, *nous remontions*. Складний процес підйому до залізної дороги, описаний у посттексті, дозволяє інтерпретувати аналізовану структуру як умовну (за умови, якщо…). Стосовно недетермінованого актанта наявність іншого, «самореферентного», [Charolles, 2002, p. 196] персонажа (*je*) дає змогу припустити, що він імплікує себе + свого батька (*le dab*) або узагальненого (люди) чи більш конкретизованого (мешканці села) референта.

Об'єктні дієприкметникові синонімічні підрядні висловлення, що завжди перебувають у постпозиції щодо головної частини ППВ, характеризуються експлікативним семантичним значенням:

(11) *Le vizir félicita le jeune Bak* ***devenu son secrétaire particulier*** [Jacq, 1994].

Фінальне дієприкметникове висловлення (11) становить двобазовий трансформ первинної експлікативної структури. Синонімічні мікрополя ФСМ аналізованого прикладу такі: *qui était devenu son secrétaire particulier* (стрижнева структура) → *étant devenu*... (структура, що наближається) → *devenu*... (адекватна структура). За допомогою «альтернативного» лінгвістичного експерименту визначимо ступінь ко(н)текстуальної пертинентності всіх членів синонімічного ряду:

(11) *Le vizir félicita le jeune Bak devenu* (*qui était devenu, étant devenu*) *son secrétaire particulier. L'adolescent,* ***scrupuleux et travailleur****, ne tolérait aucune inexactitude dans la rédaction des documents officiels; aussi Pazair lui confiait-il le soin d'examiner décrets et communications,* ***afin de demeurer irréprochable*** *aux yeux des responsables et de la population.*

Стрижнева структура, темпоральний план якої детермінується в ко(н)тексті, є непертинентною, оскільки, з одного боку, у посттексті наявні синтаксично складні ППВ; з іншого боку, письменник реалізує компресовані синонімічні конструкції з імплікацією дієслова-копули *étant* та з різними головними лексемами, що становить одну з характеристик його ідіостилю.

Проведене дослідження одно- та двобазових синонімічних трансформів з дієприкметниковою / дієприслівниковою головними лексемами підрядної первинної пропозиції дозволяє зробити висновок, що автор реалізує абсолютні дієприкметникові / дієприслівникові звороти та об'єктні дієприкметникові звороти з метою полегшити або ускладнити інтерпретацію повідомлення адресатові згідно з певною комунікативною інтенцією або ідіостильовими характеристиками. Реципієнт, зі свого боку, залучає стратегії зворотної реконструкції трансформаційних процесів та «альтернативний» лінгвістичний експеримент (який може виявитися невдалим у випадку актуалізації ко(н)текстуально недетермінованих референтів) для розпізнавання авторського наміру та інтерпретації поданої інформації.

Перспективою цього дослідження є комплексний (структурний, семантичний, прагматичний, когнітивний та стилістичний) аналіз моно- та полісинонімічних дієприкметникових та дієприслівникових мовленнєвих інновацій різних стилів сучасної французької мови.

Список використаної літератури

Богоявленская Ю.В. Синтаксические особенности абсолютных причастных конструкций (на материале французских газетных текстов). *Актуальные вопросы переводоведения и практики перевода*. 2014. Вып. 5. С. 15–23.

Богоявленская Ю.В., Нелюбина М.С. Корпусное исследование французских абсолютных причастных конструкций. *Гуманитарный вектор. Серия «Филология. Востоковедение»*. 2015. № 4 (44). С. 39–48.

Гак В.Г. Теоретическая грамматика французского языка. М.: Высшая школа, 2000. 1220 с.

Гурычева М.С. Синтаксис. *Сравнительно-сопоставительная грамматика романских языков: Проблема структурной общности* / под ред. М.С. Гурычевой. М.: Наука, 1972. С. 337–404.

Гусар Н.І. Структура та функції абсолютної дієприкметникової конструкції у середньоанглійській мові: автореф. дис. … канд. філол. наук. К., 2002. 21 с.

Заславская П.И., Алямская Н.В. Грамматика французского языка. М.: Высшая школа, 1978. 323 с.

Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. М.: Наука, 1973. 351 с.

Илия Л.И. Синтаксис современного французского языка. М.: Издательство литературы на иностранных языках, 1962. 280 с.

Иртеньева Н.Ф., Шапкин А.П., Блох М.Я. Структура предложения в английском языке. М.: Высшая школа, 1969. 160 с.

Камынина А.А. Связь полупредикативной функции и глагольности причастий. *Вестник Московского университета. Серия 9: Филология*. 1981. № 6. С. 28–33.

Прияткина А.Ф. Осложнённое простое предложение. Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 1983. 107 с.

Ронина Е.А. Моделирование косвенно-предикативных конструкций с неличными формами глагола: семантико-синтаксический и коммуникативно-прагматический аспект: дис. … канд. филол. наук. Омск, 2004. 158 с.

Рылов Ю.А. Синтаксические связи слов как иерархическая система. *Современные проблемы романистики: семантика, прагматика, синтаксис. Тезисы докладов 6-ой Всесоюзной конференции по романскому языкознанию*. Москва – Воронеж: Институт языкознания Академии наук СССР; Воронежский государственный педагогический институт, 1991. С. 34–35.

Старикова Е.Н. Имплицитная предикативность в современном английском языке. К.: Вища школа, 1974. 142 с.

Степанов Ю.С. Индоевропейское предложение. М.: Наука, 1989. 248 с.

Шмелёва Т.В. Пропозиция и ее репрезентации в предложении. *Вопросы русского языкознания*: *Проблемы теории и истории русского языка* / под ред. К.В. Горшковой. М.: Издательство МГУ, 1980. С. 131–137.

Штейнберг Н.М. Грамматика французского языка. Синтаксис простого и сложного предложения. Л.: Просвещение, 1972. 240 с.

Charolles M. La référence et les expressions référentielles en français. Paris: Éditions Ophrys, 2002. 285 p.

Щерба Л.В. Языковая система и речевая деятельность. М.: Едиториал УРСС, 2004. 432 с.

Beckett S. Compagnie. Paris: Éditions de Minuit, 1980. 24 p.

Borillo A. Quelques structures participiales de valeur temporelle en prédication seconde. *Travaux Linguistiques du Cerlico*. 2006. Vol. 23. P. 1–16.

Boudard A. Mourir d'enfance. Paris: Robert Laffont, 1995. 209 p.

Cardinal M. La souricière. Paris: René Julliard, 1965. 224 p.

Gazier M. Le merle bleu. Paris: Éditions du Seuil, 1999. 240 p.

Grévisse M., Goosse A. Le Bon Usage: grammaire française refondue par André Goosse, 14-e édition. Éditions De Boeck Université: De Boeck & Larcier s.a., 2008. 1584 p.

Henault C. Prédication principale et prédication secondaire : entre formes verbales finies et formes paraverbales (confrontation du français et du russe). *Les formes non finies du verbe. Travaux linguistiques du CERLICO*. 2012. No. 20. P. 91–108.

Hernández D.G. La traduction français-espagnol des constructions absolues dans la presse. *Synergies Espagne*. 2010. No. 3. P. 95–106.

Imbrohoris J.-P. Marion du Faoüet. Paris: Éditions Grasset et Fasquelle, 1989. 278 p.

Jacq Ch. La justice du vizir. Paris: Librairie Plon, 1994. 379 p.

Kulland B. Les constructions participiales du français et leurs traductions norvégiennes correspondantes. Masteroppgave: University of Oslo, 2008. 93 p.

Mirbeau O. Le journal d'une femme de chambre. Paris: Bookking International, 1993. 416 p.

Molinier C. Sur les constructions causatives figées du français. *Linx: Le semi-figement. Revue des linguistes de l'Université Paris Ouest Nanterre la Défense*. 2005. No. 53. P. 197–216.

Mouret F. Deux types de constructions absolues dans La Jalousie de Robbe-Grillet. *L'information grammaticale*. 2011. No. 128. P. 51–56.

Muller C. Participe présent, conjonction et construction du sujet. *Travaux Linguistiques du Cerlico: Les formes non finies du verbe-2*. 2012. No. 19. P. 19–36.

Neveu F. Études sur l'apposition. Aspects du détachement nominal et adjectival en français contemporain, dans un corpus de textes de J.-P. Sartre. Paris: Honoré Champion Éditeur, 1998. 286 p.

Perec G. La vie mode d'emploi. Paris: Hachette, 1978. 706 p.

Sender E. Le sang des dauphins noirs. Paris: Éditions XO, 2012. 412 p.

SYNONYMIC ASYNDETIC SUBORDINATE UTTERANCES OF POLYPREDICATIVE STRUCTURES WITH THE PARTICIPIAL AND GERUNDIAL HEAD LEXEMES (on the material of French fiction of the 20th – the beginning of the 21st centuries)

Anastasiia V. Lepetiukha, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine)
E-mail: lepetyukha.anastasiya@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-22

Key words: *absolute participial and gerundial turn, «alternative» linguistic experiment, co(n)textual pertinence, object participial turn, preferential option, primary proposition, synonymic transform.*

In the article absolute pre-, inter- and postpositive grammaticalized and typical agrammaticalized (conventional in discourse but non-conventional in language) participial and gerundial turns and postpositive object participial turns are distinguished and analyzed. They are defined as synonymic subordinate utterances with implicit-explicit predication with the participial and gerundial head lexemes.

The goal of this article is to highlight the semantic-syntactic types of synonymic absolute participial and gerundial turns and of object participial turns and to justify their co(n)textual (linguistic and situational) pertinence. Achieving the goal involves solving such problems as: to establish the structural typologies of the participial and gerundial synonymic discourse innovations; to identify the semantic meanings of the primary and actualized structures; to determine the degree of the co(n)textual pertinence of all the members of the synonymic chain within the functional-semantic macrofield.

In this research the method of the inverse (discourse → language) reconstruction of virtual (linguistic) transformational processes and the «alternative» linguistic experiment are used to justify the co(n)textual pertinence of the actualized synonymic structure.

The analyzed constructions are defined as one- and two-basis synonymic transforms of the primary subordinate proposition actualized in the form of compressed discourse innovations-preferential options with temporal, causal, hypothetical and explicative semantic meanings. The such structural types of these constructions are distinguished: a) absolute participial and gerundial turns build on the models: S (subject) + P pr / p (participle present / past), P pr / p or (D) (stimulator of identification of referent) S + G pr / p (gerund present / past), G pr / p, G p + S; b) object participial turns build on the model P pr / p + C (object). By means of the inverse reconstruction all the members of virtual synonymic chains are identified and the degree of their co(n)textual pertinence is experimentally determined. It is revealed that the author uses the strategies of the simplification or the complication of the information to the recipient according to some pragmatic planning of the narration, his communicative intention or his idiostylistic peculiarities. It is proved that the «alternative» linguistic experiment can fail in the case of the implication of some referents non-exteriorized in either pretext or posttext.

References

Beckett, S. *Compagnie* [Company]. Paris, Éditions de Minuit Publ., 1980, 24 p.

Bogoyavlenskaya, Y.V. *Sintaksicheskie osobennosti absolyutnyh prichastnyh konstrukcij (na materiale francuzskih gazetnyh tekstov)* [Syntactic features of absolute participial constructions (based on French newspaper texts)]. *Aktual'nye voprosy perevodovedeniya i praktiki perevoda* [Topical issues of translation studies and translation practice], 2014, issue 5, pp. 15-23.

Bogoyavlenskaya, Y.V., Nelyubina, M.S. *Korpusnoe issledovanie francuzskih absolyutnyh prichastnyh konstrukcij* [A corpus study of French absolute participial constructions]. *Gumanitarnyj vektor. Seriya «Filologiya. Vostokovedenie»* [Humanitarian vector. Series "Philology. Oriental Studies"], 2015, no. 4 (44), pp. 39-48.

Borillo, A. *Quelques structures participiales de valeur temporelle en prédication seconde* [Some participial structures with temporal meaning in second predication]. *Travaux Linguistiques du Cerlico* [Linguistic works of Cerlico], 2006, pp. 1-16.

Boudard, A. *Mourir d'enfance* [Dying of childhood]. Paris, Robert Laffont Publ., 1995, 209 p.

Cardinal, M. *La souricière* [The Mousetrap]. Paris, René Julliard Publ., 1965, 224 p.

Charolles, M. *La référence et les expressions référentielles en français* [The reference and referential expressions in French]. Paris, Éditions Ophrys Publ., 2002, 285 p.

Gak, V.G. *Teoreticheskaya grammatika francuzskogo yazyka* [Theoretical grammar of the French language]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 2000, 1220 p.

Gazier, M. *Le merle bleu* [The blue merle]. Paris, Éditions du Seuil Publ., 1999, 240 p.

Grévisse, M., Goosse, A. *Le Bon Usage: grammaire française refondue par André Goosse* [Le Bon Usage: French grammar revised by André Goosse]. Éditions De Boeck Université, De Boeck & Larcier s.a., 2008, 1584 p.

Gurycheva, M.S. *Sintaksis* [Syntaxe]. Gurycheva, M.S. (ed.). *Sravnitel'no-sopostavitel'naya grammatika romanskih yazykov: Problema strukturnoj obshchnosti* [Comparative Grammar of Romance Languages: The Problem of Structural similarity]. Moscow, Nauka Publ., 1972, pp. 337-404.

Henault, C. *Prédication principale et prédication secondaire : entre formes verbales finies et formes paraverbales (confrontation du français et du russe)* [Principal predication and secondary predication: between finite verbal forms and paraverbal forms (confrontation of French and Russian)]. *Les formes non finies du verbe. Travaux linguistiques du CERLICO* [The non finished forms of the verb. Linguistic works of CERLICO], 2012, no. 20, pp. 91-108.

Hernández, D.G. *La traduction français-espagnol des constructions absolues dans la presse* [The French-Spanish translation of absolute constructions in the press]. *Synergies Espagne* [Synergies Spain], 2010, no. 3, pp. 95-106.

Husar, N.I. *Struktura ta funktsii absoliutnoi diieprykmetnykovoi konstruktsii u serednoanhliiskii movi*. Avtoref. dys. kand. filol. nauk [Structure and functions of absolute participial construction in Middle English. Extended abstract of cand. philol. sci. diss.]. Kyiv, 2002, 21 p.

Iliya, L.I. *Sintaksis sovremennogo francuzskogo yazyka* [Syntax of modern French]. Moscow, Izdatelstvo literatury na inostrannykh yazykakh Publ., 1962, 280 p.

Imbrohoris, J.-P. *Marion du Faoüet* [*Marion du Faoüet*]. Paris, Éditions Grasset et Fasquelle Publ., 1989, 278 p.

Irten'eva, N.F., Shapkin, A.P., Bloh, M.Y. *Struktura predlozheniya v anglijskom yazyke* [The structure of the sentence in English]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1969, 160 p.

Jacq, Ch. *La justice du vizir* [The justice of the vizier]. Paris, Librairie Plon Publ., 1994, 379 p.

Kamynina, A.A. *Svyaz' polupredikativnoj funkcii i glagol'nosti prichastij* [Connection between the semi-predicative function and the verbality of participles]. *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 9: Filologiya* [Moscow University Bulletin. Series 9: Philology], 1981, no. 6, pp. 28-33.

Kulland, B. *Les constructions participiales du français et leurs traductions norvégiennes correspondantes* [The participial constructions of French and their corresponding Norwegian translations]. Masteroppgave, University of Oslo Publ., 2008, 93 p.

Mirbeau, O. *Le journal d'une femme de chambre* [A Chambermaid's Diary]. Paris, Bookking International Publ., 1993, 416 p.

Molinier, C. *Sur les constructions causatives figées du français* [On the set causative constructions of French]. *Linx: Le semi-figement. Revue des linguistes de l'Université Paris Ouest Nanterre la Défense* [Linx: The semi-setting. Journal of linguists from the University of Paris Ouest Nanterre la Défense], 2005, no. 53, pp. 197-216.

Mouret, F. *Deux types de constructions absolues dans La Jalousie de Robbe-Grillet* [Two types of absolute constructions in La Jalousie by Robbe-Grillet]. *L'information grammaticale* [Grammatical information], 2011, no. 128, pp. 51-56.

Muller, C. *Participe présent, conjonction et construction du sujet* [Present participle, conjunction and construction of the subject]. *Travaux Linguistiques du Cerlico: Les formes non finies du verbe-2* [Linguistic Works of Cerlico: The non finished forms of the verb-2], 2012, no. 19, pp. 19-36.

Neveu, F. *Études sur l'apposition. Aspects du détachement nominal et adjectival en français contemporain, dans un corpus de textes de J.-P. Sartre* [Apposition studies. Aspects of nominal and adjectival detachment in contemporary French, in a body of texts by J.-P. Sartre]. Paris, Honoré Champion Éditeur Publ., 1998, 286 p.

26. Perec, G. *La vie mode d'emploi* [Life mode of employment]. Paris, Hachette Publ., 1978, 706 p.

Priyatkina, A.F. *Oslozhnyonnoe prostoe predlozhenie* [Complicated simple sentence]. Vladivostok, Izdatelstvo Dal'nevostochnogo universiteta Publ., 1983, 107 p.

Ronina, E.A. *Modelirovanie kosvenno-predikativnyh konstrukcij s nelichnymi formami glagola: semantiko-sintaksicheskij i kommunikativno-pragmaticheskij aspekt*. Diss. dokt. philol. nauk [Modeling of indirect predicative constructions with impersonal verb forms: semantic-syntactic and communicative-pragmatic aspects. Dr. philol. sci. diss.]. Omsk, 2004, 158 p.

Rylov, Y.A. *Sintaksicheskie svjazi slov kak ierarhicheskaja sistema* [Syntactic connections of words as a hierarchical system]. *Sovremennye problemy romanistiki: semantika, pragmatika, sintaksis. Tezisy dokladov 6-oj Vsesojuznoj konferencii po romanskomu jazykoznaniju* [Contemporary problems of romanistics.

Semantics, pragmatics, syntax: abstracts of report s of 6th All-Union conf. in Romance linguistics]. Moskva; Voronezh, Institut jazykoznanija Akademii nauk SSSR; Voronezhskij gosudarstvennyj pedagogicheskij institute Publ., 1991, pp. 34-35.

Sender, E. *Le sang des dauphins noirs* [The blood of black dolphins]. Paris, Éditions XO Publ., 2012, 412 p.

Shcherba, L.V. *Yazykovaya sistema i rechevaya deyatel'nost'* [Language system and speech act]. Moscow, Editorial URSS Publ., 2004, 432 p.

Shmelyova, T.V. *Propoziciya i ee reprezentacii v predlozhenii* [Proposition and its representations in a sentence]. Gorshkova K.V. (ed.). *Problemy teorii i istorii russkogo yazyka* [Problems of the theory and history of the Russian language]. Moscow, Izdatelstvo MGU Publ., 1980, pp. 131-137.

Shtejnberg, N.M. *Grammatika francuzskogo yazyka. Sintaksis prostogo i slozhnogo predlozheniya* [French grammar. Simple and Complex Sentence Syntax]. Leningrad, Prosveshchenie Publ., 1972, 240 p.

Starikova, E.N. *Implicitnaya predikativnost' v sovremennom anglijskom yazyke* [Implicit predicativity in modern English]. Kiev,Vyshcha shkola Publ., 1974, 142 p.

Stepanov, Y.S. *Indoevropejskoe predlozhenie* [Indo-European sentence]. Moscow, Nauka Publ., 1989, 248 p.

Zaslavskaya, P.I., Alyamskaya, N.V. *Grammatika francuzskogo yazyka* [French grammar]. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1978, 323 p.

Zolotova, G.A. *Ocherk funkcional'nogo sintaksisa russkogo yazyka* [Essay on the functional syntax of the Russian language]. Moscow, Nauka Publ., 1973, 351 p.

Одержано 27.01.2021.

УДК 81’255.2
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-23

С.М. РАДЖАБОВА,
старший преподаватель кафедры грамматики английского языка Азербайджанского Университета Языков (г. Баку)

ОБ ИЗМЕНЕНИИ ЗНАЧЕНИЙ ПОСТНОМИНАТИВНЫХ ПРИЛАГАТЕЛЬНЫХ В ПРОЦЕССЕ ТРАНСФОРМАЦИИ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Статья посвящена рассмотрению изменений значений постноминативных прилагательных в процессе трансформации в современном английском языке. На основе лингвокультурологического подхода и методом лингвистического анализа были выявлены характерные особенности изменения значений постноминативных прилагательных в английском языке. В английском языке прилагательные могут выступать в функции предикатива. Для семантики прилагательных, которые несут в себе предикативную функцию, характерно внутреннее качественное многообразие. Качественные прилагательные в основном относятся к классическому предикату и непосредственно обозначают признак предмета. У таких прилагательных больше особенностей предикативности. Предикативная особенность прилагательного, наличие коннотации субъективной оценки определяют его семантику и использование. Наблюдаются различия между конструкциями, использованными в функции сказуемого в словосочетаниях, выполняющих субъектную функцию, а также в измененной форме словосочетаний, связанных атрибутивно и предикативно. Предикативное отношение – самый свободный вид синтаксической связи, и в предикативных связках структурное ограничение в сравнении с атрибутивными конструкциями в крайней степени ограниченно. Прилагательные как предикативные слова не обладают денотацией и референцией, у них отсутствует денотат, есть сигнификат. Основываясь на их сигнификативных характеристиках, можно представить все возможные семантические особенности. Для английского языка характерно использование определения до определяемого слова. В этом случае основную функцию слова выполняет определяемое слово. Развитие от особого признака мысли к общему понятию характерно для всего строения английского языка, это даже возможно наблюдать в словообразовании. В большинстве случаев, принимая во внимание использование прилагательного в функции определения, используются термины постпозитивные (постноминативные) и препозитивные (преноминативные) прилагательные. По мере того, как значение прилагательного актуализируется в контексте, идет повторная перегруппировка семы. В этом случае реализуются только те семы, которые соответствуют семантике этого прилагательного. В результате на первый план выходит некоторая подсема, которая играет роль ядра, образуя различные лексико-семантические варианты. В таких случаях не все прилагательные имеют максимальный потенциал формирования словосочетаний.

Ключевые слова: трансформация, постпозиция, препозиция, прилагательное, предикатив.

Статтю присвячено розгляду змін значень пістномінативних прикметників у процесі трансформації в сучасній англійській мові. На основі лінгвокультурологічного підходу та методом лінгвістичного аналізу виявлено характерні особливості зміни значень постномінативних прикметників в англійській мові. В англійській мові прикметники можуть виступати у функції предикатива. Для семантики прикметників, які несуть у собі предикативну функцію, характерне внутрішнє якісне різноманіття. Якісні прикметники в основному належать до класичного предиката і безпосередньо позначають ознаку предмета. У таких прикметників більше особливостей предикативності. Предикативна особливість прикметника, наявність конотації суб’єктивної оцінки визначають його семантику і використання. Спостерігаються відмінності між конструкціями, використаними у функції присудка в словосполученнях, що виконують суб’єктну функцію, а також у зміненій формі словоспо-

© *С.М. Раджабова, 2021*

лучень, пов'язаних атрибутивно і предикативно. Предикативне відношення – найбільш вільний вид синтаксичного зв'язку, і в предикативних зв'язках структурне обмеження порівняно з атрибутивними конструкціями надзвичайно обмежене. Прикметники як предикативні слова не мають денотації і референції, у них відсутній денотат, є сигніфікат. Грунтуючись на їх сигніфікативних характеристиках, можна подати всі можливі семантичні особливості. Для англійської мови притаманне використання визначення до означуваного слова. У цьому випадку основну функцію слова виконує слово, що визначається. Розвиток від особливої ознаки думки до загального поняття характерний для всієї будови англійської мови, це навіть можна спостерігати в словотворенні. У більшості випадків, беручи до уваги використання прикметника у функції визначення, використовуються терміни постпозитивні (постномінативні) і препозитивні (преномінативні) прикметники. У міру того, як значення прикметника актуалізується в контексті, йде повторне перегрупування семи. У цьому випадку реалізуються тільки ті семи, які відповідають семантиці цього прикметника. У результаті на перший план виходить певна підсема, яка відіграє роль ядра, утворюючи різні лексико-семантичні варіанти. У таких випадках не всі прикметники мають максимальний потенціал формування словосполучень.

Ключові слова: трансформація, постпозиція, препозиція, прикметник, предикатив.

При использовании в предложении постноминативных прилагательных с предикативной функцией учитывается, что они выражают денотативный знак. Известно, что предикативным прилагательным не свойственны процессы денотации и референции. Классические предикаты соединяют в себе два момента: 1) прямой признак; 2) оценивание. Отсюда – особенности их развития в денотативных и качественных структурах. С. Росс показывает, что круг значений постименных предикативных прилагательных расширен, они с легкостью входят в различные коннотативные связи, образуют различные семантические области [Ross, 1970, с. 353]. Так становится понятным, что они могут вносить ясность в проблему смысла синтаксических структурных прилагательных, в вопрос определения их типа. Но есть особенность, которая ставит под сомнение это мнение. Часто появляются положения, противоречащие друг другу относительно проблемы взаимоотношений между синтаксисом и семантикой.

Вопросы номинативных элементов прилагательных рассматривали в своих работах Н. Хомский [Chomsky, 1965; Chomsky, 1970], Э. Бах [Bach, 1983], П. Свенониус [Svenonius, 1994], В. Фоли, Р. Ван Валин [Foley, Van Valin, 1984], З.С. Харрис [Harris, 1957], Г.Дж. Скотт [Scott, 2002] и ряд других исследователей. Трансформации языковых структур показывают, что язык является живой, динамичной системой, в которой немалую роль играют также и прилагательные в именных фразах. Важно рассмотрение структурного расположения постноминативных прилагательных в английском языке как динамичном, постоянно изменяющемся компоненте этой сложной языковой системы.

Известна связь между синтаксисом и семантикой. Следовательно, необходимо изучить семантические функции структурных уровней в семантической классификации. Построив систему преобразования для повторного перевода грамматически правильных предложений в грамматически правильные предложения, можно выявить, как постноминативные прилагательные ведут себя в процессе преобразования, и изменить их значение. За рамками исследования указанных ученых остались некоторые аспекты поведения постноминативных прилагательных в процессе преобразования, что и составляет новизну данного исследования.

Целью данного исследования является изучение изменений значений постноминативных прилагательных в процессе трансформации в английском языке. Для этого поставлены основные задачи исследования – выявление прилагательных с номинативной функцией в художественных и публицистических текстах, в предикате и трансформе, определение функций прилагательных на семантическом и синтаксическом уровнях.

В основу методов исследования легли концептуальные идеи о постноминативных прилагательных и их предикативных функциях Н. Хомского, В. Фоли, З. Харриса, Г. Хука [Huck, 1984], Х. Росса [Ross, 1970], Г.Дж. Скотта и др. Для анализа словарного материала был использован лингвистический метод на основе лингвокультурологического подхода.

Группа центральных прилагательных с предикативной функцией включает прилагательные, которые допускают преобразование в атрибутивную конструкцию и поддерживают ту же семантику.

I think my attitude is more selfish – more selfish attitude.

But not only that, the circumstances are unusual – the unusual circumstances.

I didn't have long so wait – the results came very soon and were very disagreeable – the disagreeable results.

Приведенные примеры описывают предикативные прилагательные в атрибутивном смысле без каких-либо изменений в значении пар. На первый взгляд кажется, что в обоих случаях использовано одно и то же слово, одно и то же понятие и одно и то же отношение. В предикате и в трансформе в случаях *the idea is absur – the absurd idea*; *the results vvere verysdisagreeable – the disagreeable results;* существительные *idea, circumstances, results* характеризуются как абстрактные выражения, выделяется согласование. Однако выражение идей и информация, передаваемая в конструкциях, различаются. Постноминативное прилагательное действует как предикативная функция, отделено от денотации. Очевидно, что предикация – это передача информации о любом объекте. В приведенных примерах знаки относятся к подлежащему и связаны с предикативом. Однако в комбинациях, таких как *absurd idea, disagreeable results*, функция атрибута передает информацию в виде единого комплекса, не отделяя компоненты друг от друга. Здесь знак неотделим от предмета и появляется одновременно. Однако прилагательное с предикативной функцией в любом случае становится зависимым членом на семантическом уровне. На синтаксическом уровне это независимый, свободный элемент. В номинации знака логична его связь с предметом. Таким образом, как прилагательное прилагательные, анализируемые как на атрибутивном, так и на предикативном уровнях образуют единый комплекс. В этом их сходство. Невозможно отделить знак и оценку от события. В предложении «*The man was young*» знак неотделим от существительного. При этом существительное неотделимо от знака. Однако расстояние в позиции остается.

Процесс перехода от объекта к знаку, к последовательности знаков ведет к предикации. В этом случае есть заранее данный предмет, и в нем выделяется определенный знак. Прилагательное находится в предикативной позиции при назначении прямого референта. В этом случае прилагательное занимает постноминативную позицию по денотации. Дело в том, что не все прилагательные принадлежат референту. Следовательно, существует особая группа ограничительных (рестриктивных) прилагательных.

Как видно из приведенных выше примеров, референт определяется сам, прилагательные принимают живой и неодушевленный референт. Эти прилагательные являются центральными ингерентными прилагательными.

The conductor became brisk and businesslike – brisk and businesslike conductor

The assumption was quite right – the quite right assumption.

English people were not chatty – Chatty English people.

Как правило, в предикате прилагательные принимают временные признаки объекта, а также временную оценку. В атрибутивных же конструкциях – признак общий.

The assumption was quite right = it wvas correct, appropriate one for the occasion. Дело в том, что в сочетании *the right assumption* понимается *a strong sense of rughtness is general.* Следовательно, в первой центральной группе предикативных прилагательных дифференциальная сема – это сема общности и конкретности. Здесь основная операция – это замена. Форма *N + to be + A* верхних структурных содержаний определенных фраз находит признак, выраженный предикативом, и является определением субъекта. Сходство семантики, составляющей инвариантную основу информации, должно подтверждать схожесть грамматического значения сравниваемых фраз. То есть *N + to be + A – A + N*.

Однако невозможно подтвердить подлинность содержания. В грамматических значениях сравниваемых форм есть неперекрывающиеся смыслы. Это подтверждает различия в синтаксической трансформации исследуемых структур с точки зрения семантики.

В некоторых языках, включая французский, итальянский, испанский, португальский, румынский и кхмерский, постпозитивные прилагательные являются нормой. То есть в этих

языках прилагательное стоит после существительного, а не перед ним. В английском, немецком, русском, китайском и других языках является нормой предложное положение прилагательного. Прилагательные употребляются в постпозитивной позиции только в особых случаях. Вопрос о том, находится ли прилагательное в препозитивном или постпозитивном положении, или вопрос о преноминативном или постноминативном прилагательном требует создания конструкций на синтаксическом уровне. Ведь для определения дономинативного или постноминативного падежа необходимо будет взять наименьшее словосочетание и заняться морфологическим анализом. В этом случае синтаксическая структура и семантика, возникающие из этих синтаксических структур, становятся объектом анализа. Исследуются как преноминативные, так и постноминативные прилагательные, а также их функция в предложении. С этой точки зрения также характерно для синтаксиса понятие предикативных прилагательных. То есть когда мы подходим к синтаксически сформированной структуре с морфологической точки зрения, то видим участие слова, относящегося к части речи, в организации сообщения в предложении. Фактически понятие предикативных прилагательных происходит именно от этого понятия.

Один из случаев, когда постноминативные прилагательные широко используются в английском языке, – это ситуация, когда они определяют сложные неопределенные местоимения. Прилагательное идет после неопределенных местоимений *something, somebody, nobody, somewhere*.

Второй случай связан с определением самого лица. По поводу прилагательных в лингвистике существуют разные мнения. Некоторые исследователи считают синтаксис прилагательных одним из самых противоречивых вопросов современной грамматики [Huck, 1984, с. 111]. Как известно, словосочетание – важная проблема для языка. Сочетание слов выражает нераздельное единое понятие [Foley, Van Valin, 1984; Scott, 2002].

Прилагательное раскрывает свое прямое значение в любом словосочетании. Ю.С. Кубрякова показывает, что если словосочетание выражает отдельные объекты, свойства и другие атрибуты объекта, то предложение называет объекты и события в их взаимосвязи [Кубрякова, 1984, с. 13].

Общими для номинативных знаков являются именование ими предметов, событий, ситуаций и так далее. Минимальная логическая синтагма – это словосочетание.

Прилагательные связаны с предикативными единицами, и они сохраняют определенные оттенки предикативного значения. На этот вопрос обратили внимание и представители грамматики [Chomsky, 1965]. Исследователи отметили особую связь между прилагательным и существительным, назвав ее атрибутивно-предикативной связью. В английском языке есть соединения, которые выражают особую связь между предметом и знаком. В таких конструкциях знак как бы отделен от объекта, и в результате зависимость между ними ослабляется. Такой подход, на наш взгляд, применим к предикативной позиции. *A sad experience! Poor fellow* получается на синтаксическом уровне, что возникает при преобразовании соединения типа *a fellow is poor*. На семантическом уровне такая трансформация недопустима, а это свидетельствует о семантическом барьере.

Представители порождающей грамматики пытались представить прилагательные и атрибутивные функции как преобразование друг друга, предполагая, что они близки друг другу. В этом случае за исходную форму принималась предикативная конструкция. Атрибутивная конструкция выводится из начальной формы на промежуточном этапе. Такой подход подвергся критике со стороны представителей порождающей грамматики [Дрога, Фуникова, 2014]. Помимо функциональных различий в развитии лица по предикативной и атрибутивной функции, исследователи также показали, что преобразование *N + A + N* в некоторых случаях невозможно. Это явление обычно основано на особой семантике прилагательного, которая не допускает номинального преобразования, а также на синтаксической обусловленности, которая возникает, когда предикативное прилагательное расширяется группой глагола или существительного.

Прилагательные связаны с предикативными единицами, и они сохраняют определенные оттенки предикативного значения. На этот вопрос обратили вни-

мание и представители грамматики [Chomsky, 1965]. Эти исследователи отметили особую связь между прилагательным и существительным, назвав ее атрибутивно-предикативной связью. В английском языке есть соединения, которые выражают особую связь между предметом и знаком. В таких конструкциях знак как бы отделен от объекта, и в результате зависимость между ними ослабляется. Такой подход, на наш взгляд, применим к предикативной позиции. На семантическом уровне такая трансформация недопустима, а это свидетельствует о семантическом барьере.

Особенность семантики прилагательных не позволяет использовать некоторые прилагательные только в предикативной или только в атрибутивной функции. Некоторые из представителей порождающей грамматики (З. Харрис) выдвинули идею универсальности преобразования *T-N-is-Adj, T-Adj-N*. Э. Бах, занимавшийся синтаксисом прилагательных, отметил, что данная идея ошибочна, и обосновал ее невозможностью модельной фразы *A + N* действовать, как преобразование многих компулятивных предложений. При этом необходимо учитывать, что прилагательные не могут выполнять предикативную функцию определенного события [Bach, 1983, с. 113].

Анализ преобразований между атрибутивными и предикативными предложениями отличается разнообразием и специфичностью. Иногда это требует индивидуального подхода. Подтверждением этого может служить тот факт, что атрибутивные, предикативные функции и отношения выражаются двумя совершенно разными синтаксическими конструкциями. Такой вывод противоречит положениям трансформационной грамматики.

Отношения между элементами атрибутивной структуры могут быть разными. Помимо атрибутивных и предикативных отношений, прилагательные имеют коннотативные отношения. Анализируемые соединения конструируются в модели словосочетания атрибутов, выражая знак испытуемого. В позиции опоры здесь стоит существительное. Однако во многих случаях семантическое ядро соединения может проявляться в синтаксически подчиненном элементе – прилагательном. Центр содержания фразы – это компонент фразы, который делает ее значение более информативным. Когда необходимо указать знак, характеризующий предмет, связь между элементами усиливается, и здесь прилагательное выступает связующим элементом. В таких атрибутивных комплексах, как *An upstour window, a neutral territory*, прилагательное, соединяясь с существительным посредством локализованной семы, образует атрибутивное сочетание. В этом случае словосочетание указывает на особое местоположение. В таких комбинациях прилагательное несет особый оттенок, допускающий свободное изменение. Следовательно, при взаимодействии семантических и синтаксических факторов прилагательное выступает связующим элементом. При удалении прилагательного содержимое искажается.

В препозиции прилагательное характеризуется различением экспрессивного и обычного признаков. В то же время необходимость развития прилагательного проистекает из семантики существительного. Сильная семантическая валентность, которая характерна для существительных, часто требует определения, которое обогащает значение семантически важными оттенками. Категориальное значение прилагательных определяется как сигнификативное значение. Если инвариантное лексическое значение прилагательных определяется их концептуальной релевантностью, а система ограничена семантической зависимостью, то их дифференциальные признаки определяются на основе семантической категории и конкретного лексического содержания определяемого им существительного. Соответственно, синтаксические функции прилагательных выявляются функциями существительных.

Конечно, изучение местоположения прилагательного, причин, почему оно появляется до и после существительного, а также изменений, происходящих в результате такого смещения, несомненно, имеет особое значение. Сложность дела в том, что в большинстве случаев изменения положения лица происходят в основном систематически и носят традиционный характер.

Функциональные аспекты производных слов, возможность или невозможность развития прилагательного в предикативной и атрибутивной позиции определяются на основе семантических факторов. Описание семантики производных прилагательных учитывает категориальную принадлежность средств, семантику комбинированных форм, а также отношения, возникающие между компонентами корректирующей единицы. Первой задачей при семантическом описании корректирующих прилагательных является определение их общего словообразующего значения.

Можно выявить определенные закономерности между сложностью словообразования прилагательного и его семантико-синтаксической функциональностью. Как было упомянуто, денотат атрибутивных слов – качество, признак и отношение. В этом случае атрибутивные слова также выражают свое значение как качество, свойство, знак или отношение [Svenonius, 1994, с. 441]. Атрибутивные прилагательные не ограничивают существительные, они придают им определенное значение.

Причины изменения положения прилагательных не всегда следует искать в природе прилагательного, но и в том, в какой степени оно определяет его референт. Семы, составляющие значение слова, находятся на разных уровнях и более или менее стабильны. В прилагательных ядерная сема, или субсема, всегда находится рядом с дифференциальной семой. Другими словами, прилагательное не может сочетаться с существительными во всех смысловых группах. Когда прилагательное сочетается с существительным, образуется фон, который позволяет или предотвращает актуализацию определенной семы. Это вызывает активацию определенной семы, связанной с семантикой данного имени, в сочетании с данным именем. Такие семы отражаются в семантике соединения. Можно сказать и обратное. Прилагательное само выбирает существительное для словообразования. Ведь одно и то же прилагательное по-разному ведет себя по отношению к трансформации в разные атрибутивные комплексы. По нашему мнению, прилагательные выступают в качестве важного ограничительного информативного элемента на уровне содержания.

Список использованной литературы

Дрога М.А., Фуникова С.В. Обозначение красоты в некоторых языках мира (на материале прилагательных). *Молодой ученый*. 2014. № 11. С. 332–334.

Кубрякова Е.С. О номинативном компоненте речевой деятельности. *Вопросы языкознания*. 1984. № 4. С. 13–22.

Bach E. Generalized categorical grammars and the English Auxiliary. Linguistic categories: Auxiliaries and the related puzzles: in 2 volumes / ed. by F. Heny, B. Richards. Dordrecht: D. Reidel Publ., 1983. Vol. 2. P. 101–120.

Chomsky N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge; Mass: BIT Press, 1965. 251 p.

Chomsky N. Remarks on nominalizations. Readings in English transformational grammar / ed. by R.A. Jacobs, P.S. Rosenbaum. Waltham: Ginn Publ., 1970. P. 184–221.

Foley W., Van Valin R. Functional syntax and universal grammar. Cambridge: Cambridge University Press, 1984. 416 p.

Harris Z.S. Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure. *Language*. 1957. Vol. 33. Issue 3. P. 283–340.

Huck G.J. Correspondence, compositionality and discontinuity. Papers from the 20th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society / ed. by J. Drogo, V. Mishra, D. Testen. Chicago: Chicago Linguistic Society Press, 1984. P. 203–217.

Ross J.R. On declarative sentences. Readings in English transformational / ed. by R.A. Jacobs. Waltham; Mass: Ginn, 1970. P. 222–272.

Scott G.-J. Stacked adjectival modification and the structure of nominal phrases. Functional structure in the DP and IP: the cartography of syntactic structures / ed. by Guglielmo Cinque. Oxford: Oxford University Press, 2002. P. 91–120.

Svenonius, P. On the Structural Location of the Attributive Adjective. Proceedings of the Twelfth West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL) / ed. by E. Duncan, D. Farkas, P. Spaelti. Stanford: Stanford Linguistics Association, CSLI, 1994. P. 439–454.

ON THE CHANGE OF VALUES OF POSTNOMINATIVE APPENDICES IN THE PROCESS OF TRANSFORMATION IN THE MODERN ENGLISH

Sevil Madat Radjabova, Azerbaijan University of Languages (Azerbaijan)
e-mail: sevil_recebova@mail.ru
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-23

Key words*: transformation, postposition, preposition, adjective, predicative.*

Article deals with the changes of the meanings of the post nominal adjectives in the process of transformation in the modern English language. On the basis of the linguoculturological approach and the method of linguistic analysis, the characteristic features of the change in the meanings of post-nominative adjectives in the English language have been revealed. In the English language the adjectives can perform the function of predicative. For the semantics of the adjectives which have the predicative function, these adjectives are characterized by inner qualitative diversity. Mainly, qualitative adjectives refer to classical predication and denote the feature of the object directly. Such adjectives have more features of predication. The predicative sign of the adjective, the presence of a connotation of subjective assessment determines its semantics and use. There are differences between the constructions used in the predicate function in phrases that perform the function of the subject and in the altered form of word phrases related attributively and predicatively. The predicative relation is the immunest form of syntactic connection and in predicative connectives the structural restriction in comparison with attributive constructions is extremely limited. Adjectives as predicative words do not have denotation and reference, they have no denoter, there is a signification. Basing on their indicative characteristics, it is possible to present all the possible semantic features. For the English language it is characteristic the use of the attribute before the defined word. The development from a special sign of thought to a general concept is characteristic for the whole structure of the English language; it is even possible to observe it in word formation. In most cases, taking into account the use of the adjective in the function of an attribute, the terms like postpositional (post nominal) and prepositional (prenominal) adjectives are used. The reasons for the change in the position of adjectives should be sought not always in the nature of the adjective, but in the degree to which it determines its referent. The semes that make up the meaning of the word are at different levels and are more or less stable. In adjectives, the nuclear seme, or subseme, is always found next to the differential seme. In other words, the adjective cannot be combined with nouns in all semantic groups. When an adjective is combined with a noun, a background is formed that allows or prevents the actualization of a particular seme. This causes the activation of a specific seme associated with the semantics of the given name in combination with the given name. Such semes are reflected in the join semantics. The opposite can also be said. The adjective itself chooses the noun for word formation. After all, the same adjective behaves differently in relation to transformation into different attributive complexes. In our opinion, adjectives act as an important restrictive informative element at the content level.

References

Bach, E. Generalized categorical grammars and the English Auxiliary. Heny, F., Richards, B. (eds). Linguistic categories: Auxiliaries and the related puzzles: in 2 volumes. Dordrecht, D. Reidel Publ., 1983, vol. 2, pp. 101-120.

Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax. Cambridge, Mass, BIT Press, 1965, 251 p.

Chomsky, N. Remarks on nominalizations. Jacobs, R.A., Rosenbaum, P.S. (eds). Readings in English transformational grammar. Waltham, Ginn Publ., 1970, pp. 184-221.

Droga, M.A., Funikova, S.V. *Oboznachenie krasoty v nekotoryh jazykah mira (na materiale prilagatel'nyh)* [The designation of beauty in some languages of the world (based on adjectives)]. *Molodoj uchenyj* [Young Scientist], 2014, issue 11, pp. 332-334.

Foley, W., Van Valin, R. Functional syntax and universal grammar. Cambridge, Cambridge University Press, 1984, 416 p.

Harris, Z.S. Co-occurrence and Transformation in Linguistic Structure. *Language*, 1957, vol. 33, issue 3, pp. 283-340.

Huck, G.J. Correspondence, compositionality and discontinuity. Drogo, J., Mishra, V., Testen, D. (eds). Papers from the 20th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society. Chicago, Chicago Linguistic Society Press, 1984, pp. 203-217.

Kubrjakova, E.S. *O nominativnom komponente rechevoj dejatel'nosti* [On the nominative component of speech activity]. *Voprosy jazykoznanija* [Topics in the Study of Language], 1984, issue 4, pp. 13-22.

Ross, J.R. On declarative sentences. Jacobs, R.A. (ed.). Readings in English transformational grammar. Waltham, Mass, Ginn, 1970, pp. 222-272.

Scott, G.-J. Stacked adjectival modification and the structure of nominal phrases. Cinque, G. (ed.). Functional structure in the DP and IP: the cartography of syntactic structures. Oxford, Oxford University Press, 2002, pp. 91-120.

Svenonius, P. On the Structural Location of the Attributive Adjective. Duncan, E., Farkas, D., Spaelti, P. (eds). Proceedings of the Twelfth West Coast Conference on Formal Linguistics (WCCFL). Stanford, Stanford Linguistics Association, CSLI, 1994, pp. 439-454.

Одержано 12.02.2021.

УДК 316.32:316.47
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-24

О.М. ТУРЧАК,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри англійської філології та перекладу
Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро)

ГЛОБАЛІЗАЦІЯ СУСПІЛЬСТВА ЯК ОДИН ІЗ ГОЛОВНИХ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ НОВІТНЬОГО ДІЛОВОГО КОМУНІКАТИВНОГО ДИСКУРСУ

У статті проаналізовано глобалізацію суспільства як один із головних чинників формування новітнього ділового комунікативного дискурсу. Мета статті – дослідити вплив глобалізаційних процесів, що відбуваються в суспільстві, на формування сучасного українського ділового дискурсу. Методами дослідження є описовий метод та метод порівняльно-зіставного аналізу.

В основі глобалізації офіційно-ділового дискурсу – українська модель суспільства. Вона тісно пов'язана з українською мовою, яка протягом століть виборює свої права для того, щоб посісти гідне місце серед мов світу. Саме тому увагу приділено тенденціям розвитку української мови в сучасних умовах, зокрема питанню культури мови. Відзначено, що сучасний стан світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. Процеси глобалізації можуть виявити як позитивний, так і негативний вплив на мовну ситуацію, тобто можна стверджувати, що глобалізація має двовекторний характер. У розвитку української мови на сьогодні слід виділити три глобалізаційні тенденції. Перша – це освоєння українською мовою світового простору, раніше закритого для неї. Друга – зміна статусу української мови. Зараз вона є затребуваною в офіційно-діловій сфері, галузі освіти, культури, економіки, політики тощо. Третя – це мовна політика в Україні, посилення ролі української мови як державотворчої.

Сучасна ділова сфера – це дієвий засіб передавання інформації, розрахований на максимальну аудиторію. Її специфіка визначається насамперед функціональною природою – бути засобом впливу. Ділові відносини миттєво реагують на зміни та події, що відбуваються у світі, фіксують їх. Тому арсенал мовних засобів, якими на сьогодні послуговується бізнес-сфера, зазнав змін і вимагає окремого дослідження.

Питання культури української мови залишається актуальним і глобально постає в умовах розбудови української держави. Нагально це питання заявляє про себе в офіційно-діловому стилі, оскільки сфера діловодства досі послуговується величезною кількістю кальок із російської мови й забуває про власне українські варіанти. Ця проблема зумовлена функціонуванням української мови в умовах білінгвізму.

Ключові слова: глобалізація, дискурс, ділове мовлення, офіційно-діловий стиль.

В статье проанализирована глобализация общества как один из главных факторов формирования новейшего делового коммуникативного дискурса. Цель статьи – исследовать влияние глобализационных процессов, происходящих в обществе, на формирование современного украинского делового дискурса. Методами исследования являются описательный метод и метод сравнительно-сопоставительного анализа.

В основе глобализации официально-делового дискурса – украинская модель общества. Она тесно связана с украинским языком, который на протяжении веков борется за свои права для того, чтобы занять достойное место среди языков мира. Именно поэтому внимание уделено тенденциям развития украинского языка в современных условиях, в частности, вопросу культуры речи. Отмечено, что современное состояние мирового развития характеризуется динамичным углублением процессов интеграции политической, экономической, культурной жизни стран мира. Процессы глоба-

© *О.М. Турчак, 2021*

лизации могут проявить как положительное, так и отрицательное влияние на языковую ситуацию, то есть можно утверждать, что глобализация имеет двухвекторный характер. В развитии украинского языка сегодня следует выделить три глобализационные тенденции. Первая – это освоение украинским языком мирового пространства, ранее закрытого для него. Вторая – изменение статуса украинского языка. Сейчас он является востребованным в официально-деловой сфере, в области образования, культуры, экономики, политики и т. д. Третья – это языковая политика в Украине, усиление роли украинского языка как государственного. Современная деловая сфера – это действенное средство передачи информации, рассчитанной на максимальную аудиторию. Ее специфика определяется, прежде всего, функциональной природой – быть средством влияния. Деловые отношения мгновенно реагируют на изменения и события, происходящие в мире, фиксируют их. Поэтому арсенал языковых средств, которыми сегодня пользуется бизнес-сфера, претерпел изменения и требует отдельного исследования. Вопрос культуры украинского языка остается актуальным и глобально возникает в условиях развития украинского государства. Особенно актуальным этот вопрос является в официально-деловом стиле, поскольку сфера делопроизводства до сих пор использует огромное количество калек с русского языка и забывает о собственных украинских вариантах. Эта проблема, в частности, обусловлена функционированием украинского языка в условиях билингвизма.

Ключевые слова: глобализация, дискурс, деловая речь, официально-деловой стиль.

Сучасний стан світового розвитку характеризується динамічним поглибленням процесів інтеграції політичного, економічного, культурного життя країн світу. Зараз можна спостерігати зближення різних країн і народів, що досить відчутно позначається на їхній культурі, цінностях, мовних і мовленнєвих елементах усієї складної системи зв'язків, які виникають у сучасному світі між учасниками спілкування. Цей процес, абсолютно незворотний, має назву «глобалізація». Термін «глобалізація» в перекладі з французької означає «планетарний, всеосяжний, всеохоплюючий процес» [Базилевич, 2008, с. 126]. Незважаючи на те, що термін був запроваджений у вжиток наприкінці 60-х – на початку 70-х рр. XX ст. футурологами Е. Ласло, Д. Медоуз, М. Месарович, А. Печчеї, загальноприйнятого визначення глобалізації на сьогодні не існує. Це пояснюється багатоаспектністю глобалізації, її складною сутністю та безліччю проявів у різних сферах життя. Глобалізація на сьогодні є одним із найважливіших процесів, що відбуваються у світі. Саме від неї багато в чому будуть залежати перспективи розвитку людства, а людство, культура та мова є невіддільними, взаємозалежними компонентами, які впливають один на одного.

Глобалізацію розцінюють як об'єктивний процес у сучасних міжнародних відносинах, як вищу стадію інтернаціоналізації. Глобалізація – це «складний багатовимірний процес, що характеризується в політичній, економічній, культурній та інформаційній універсалії, коли територіальність стирається як організуючий принцип культурного та соціального життя» [Миронов, 2001, с. 13].

Терміном «глобалізація» скористався й канадський філософ, філолог і літературний критик Герберт Маршалл Маклюен, доповнивши його такими поняттями, як «електронне суспільство», «глобальне село» [Тюрина, 2005, с. 14]. Саме в такий спосіб учений характеризував сучасний йому етап розвитку цивілізації.

Якщо спробувати зробити проекцію на поняття мовної глобалізації, то отримаємо приблизно таку картину: «Це процес впливу, що зростає, та проникнення системи однієї мови, яка домінує, до системи мов світу, унаслідок якого лексичні, граматичні, синтаксичні рівні мови піддаються змінам» [Иванова, 2013].

Процеси глобалізації можуть виявити як позитивний, так і негативний вплив на мовну ситуацію, тобто можна стверджувати, що глобалізація має двовекторний характер. З одного боку, під глобалізацією на сьогодні розуміють активний вплив саме англійської мови на мовні сфери інших народів, оскільки вона повноправно посіла перше місце. Щоправда, останнім часом пальму першості починають віддавати мові китайській. Деякі дослідники висувають припущення, що в найближчому майбутньому постане проблема активного вивчення китайської мови, але поки що це віддалена перспектива. В. Кабакчі стверджує, що «світ вступив в епоху комунікативного зрушення (communicative shift), суть якого полягає в об'єктивній необхідності національно-англомовного білінгвізму» [Кабакчи, 2000, с. 84].

Унаслідок процесу глобалізації відбувається взаємопроникнення мов, завдяки чому стираються кордони між мовами, що проявляється в змінах лексичного, граматичного та

синтаксичного рівнів мови. Запозичення насамперед поширюються через ЗМІ та Інтернет. Позитивний момент подібної взаємодії – це можливість швидкого взаєморозуміння між людьми, чого людство прагне віддавна.

З іншого боку, тільки-но починається витіснення рідної мови, з'являється підсвідоме бажання народу *зберегти свою ідентичність*, тобто *зберегти мову*. Адже мова, за словами О. Гончара – «це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова – це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу» [Віртуальний бібліограф, 2021]. Іван Огієнко говорив, що «мова – це не тільки простий символ розуміння, бо вона витворюється в певній культурі, в певній традиції. В такому разі мова – це найясніший вираз нашої психіки, це найперша сторожа нашого психічного я...» [Огієнко, 1991, с. 239–240]. «Поки живе мова – житиме й народ, як національність... От чому мова завжди має таку велику вагу в національному рухові, от чому ставлять її на перше почесне місце серед головних наших питань» [Огієнко, 1991, с. 240]. Оскільки мова не існує поза культурою (яка складається із соціально успадкованої сукупності практичних навичок та ідей, що характеризують наш спосіб життя), то через засилля однієї мови відбувається переворот у національній самосвідомості носіїв іншої мови, руйнується мовна картина народу, що негативно може позначитися й на загальній політиці держави. І якщо англійська мова як мова міжнародного спілкування не становить загрози для української, то російська, яка до цього часу вживається в різних сферах життя, залишається перешкодою до самовдосконалення та саморозвитку української мови. У процесі міжлінгвокультурної комунікації мовна особистість соціуму має дотримуватися норм «так званої поведінки» в комунікативному просторі, не порушуючи самобутності кожної з них. Наявність кількох мов на території однієї держави, зокрема й офіційно прийнятих, аж ніяк спрощує мовне спілкування, можливо, навпаки, призводить до нівелювання як однієї, так й іншої мови.

У статті увагу насамперед зосереджено на поняттi «культурна та мовна глобалізація», оскільки саме в її межах перебуває новітній діловий комунікативний дискурс. Проблеми мовних змін завжди були, є і будуть у центрі уваги мовознавства, оскільки лексика реагує на зміни в суспільному, громадському, економічному, політичному та культурному житті, поповнюючись якщо не новими словами для позначення предметів, явищ, процесів, понять, якостей, властивостей та дій, так їхніми новітніми відповідниками. Саме так можна пояснити, чому на кожному етапі наукового пізнання постають нові питання, пов'язані з потребою та доцільністю вивчення нових аспектів ділового дискурсу, адже вони є одним із проявів життя мови як безперервної, несвідомої діяльності мовців, що переходить із покоління в покоління, свідченням її динамічного характеру та здатності збагачувати словниковий склад.

Вибір дослідження та аналізу ділової комунікації не випадковий, оскільки з 90-х рр. ХХ ст. розпочалися істотні зміни в Україні, які позначилися на розвитку суспільства в цілому. Здобуття державою незалежності, демократизація суспільства, поява багатопартійності, можливість відкрито висловлювати політичні погляди, громадську позицію стали тією рушійною силою, яка привела до змін на всіх рівнях соціального життя. Звісно, ці зміни інтенсифікували розвиток лексичного складу української мови, бо загальновідомо, що мова живе й змінюється разом із суспільством, якому служить, від якого залежить й одночасно впливає на нього. Такі перетворення в Україні вплинули й на ділові відносини, на бізнес-лексику. Змінилася жанрово-стильова структура документів, вона урізноманітнилася, зросла кількісно.

Ділові відносини миттєво реагують на зміни та події, що відбуваються у світі, фіксують їх. Як результат, вони є не тільки індикатором усього нового, а й невід'ємною частиною культурного життя людини. Можна сказати, що сучасна ділова сфера – це дієвий засіб передавання інформації, розрахований на максимальну аудиторію. Її специфіка визначається насамперед функціональною природою – бути засобом впливу. Тому арсенал мовних засобів, якими на сьогодні послуговується бізнес-сфера, зазнав змін і потребує окремого дослідження.

Завдяки новому витку українізації, який ми спостерігаємо сьогодні, активізується й оновлюється ділова лексика, що, відповідно, позначається й на комунікації в цілому – відбувається швидке поширення нових мовленнєних явищ, що дає можливість спостерігати живі процеси, які відбуваються в мові.

В основі глобалізації офіційно-ділового дискурсу перебуває українська модель суспільства, його економіки, політики, культури. Така модель суспільства тісно пов'язана з українською мовою, яка протягом століть виборює свої права для того, щоб посісти гідне місце серед мов світу.

Отже, глобалізація визначає перспективи розвитку української мови на сьогодні. Наслідком глобалізації є культурна інтеграція, вона є інструментом впливу на національну культуру та мову.

У розвитку української мови на сьогодні слід виділити три глобалізаційні тенденції. Перша – це освоєння українською мовою світового простору, раніше закритого для неї. Друга – зміна статусу української мови. Зараз вона є затребуваною в офіційно-діловій сфері, у галузі освіти, культури, економіки, політики тощо. Третя – це мовна політика в Україні, посилення ролі української мови як державотворчої. Українська мова зазнає не лише позивних, а й негативних змін і впливів, що зумовлені процесами в суспільно-політичному житті України. Це й надмірні запозичення, і розвиток молодіжного сленгу та мови комп'ютерного спілкування тощо і, як наслідок, не завжди правильне та належне використання стійких мовних зворотів, характерних для офіційно-ділового мовлення та його підстилів і жанрових різновидів. Як відомо, офіційно-діловий стиль поділяється на:

– дипломатичний, який реалізується на міждержавному рівні в текстах меморандумів, комюніке, нот, конвенцій тощо;

– законодавчий, або юридичний, що представлений у текстах законів кодексів, указів, статутів тощо;

– адміністративно-канцелярський, що використовується в різних видах документів незалежно від того, чи це заяви, автобіографії, характеристики, чи доручення, розпорядження, накази тощо.

Мова – це показник культури людини. Саме тому питання культури української мови залишається актуальним і глобально постає в умовах розбудови української держави. Нагально це питання заявляє про себе в офіційно-діловому стилі, оскільки сфера діловодства досі послуговується величезною кількістю кальок із російської мови й забуває про власне українські варіанти. Ця проблема зумовлена функціонуванням української мови в умовах білінгвізму, повсякденною не зовсім вдалою практикою спілкування українською мовою службовців у межах своєї діяльності. Від рівня мовної підготовки, уміння *точно, правильно, вдало, доречно, чітко, грамотно, неоднозначно* сформулювати думку залежить успіх справи. Вдало дібрані слова та пояснення дають змогу врахувати ситуацію ділового спілкування, поставлену проблему й знайти гідне її розв'язання. Крім того, грамотно та правильно написаний і належно оформлений документ свідчить про високий рівень культури його автора. А якщо автор виходить на міждержавний рівень, то це свідчить і про високий культурний розвиток країни та носіїв її мови.

В українському діловодстві до цього часу маємо значну кількість русизмів (або як сьогодні прийнято говорити росіянізмів). У деяких довідниках та документах спостерігаємо невдалі українські відповідники слів, словосполучень і типових мовних зворотів у галузі справочинства. Тому відповіддю на стрімке падіння мовної культури стають заходи щодо захисту української мови.

На сучасному етапі розвитку українського документування нагальною проблемою залишається елементарна неграмотність діловодів, недотримання ними норм української мови. Саме тому в документах спостерігаємо такі помилки, як*: по-батькові, фамілія, співпадати, міроприємство, техника, справка, слідуючий* тощо замість *по батькові, прізвище, збігатися, захід, техніка, довідка, наступний.* Уражає невміння узгоджувати слова в словосполученнях та реченнях, напр.: *при переведенні з одного підрозділу в інше*, тоді як за нормами української мови має бути *під час (у разі) переведення з одного підрозділу до іншого.*

Труднощі виникають і під час перекладу з російської мови на українську активних дієприкметників, які, порівняно з російською, мають обмежену сферу вживання. Під час перекладу активних дієприкметників із російської мови на українську повинні використовуватися підрядні означальні речення зі сполучними словами ***що (який)***, іменники, рідше прикметники. Але, на жаль, часто можна почути або прочитати: *забруднюючі ре-*

човини, діючий правопис, діюче законодавство, оточуюче середовище, правлячі класи, комплектуючі вироби, лікуючий лікар, початкуючий художник, керуючий відділом (або відділу), нижчестоящі органи, вищестоящі органи, уточнюючі запитання, узагальнюючі слова, відпочиваючі готелю, раніше працюючий в організації, посада та підпис здійснювавшого інструктаж. Під час перекладу зазначених словосполучень не було враховано специфіку української мови, тобто відбулося механічне калькування російських активних дієприкметників. Які ж мають бути правильні варіанти? Наведемо їх у таблиці.

Неправильно	***Правильно***
бажаючі отримати	*охочі отримати (які бажають отримати; усі зацікавлені отримати)*
діючий правопис	*чинний правопис*
діюче законодавство	*чинне законодавство*
діючі особи	*дійові особи*
визиваюча людина	*зухвала людина*
виготовлювані товари	*товари, які виготовляють*
оточуюче середовище	*навколишнє середовище (довкілля)*
правлячі класи	*панівні класи*
комплектуючі вироби	*комплектувальні вироби*
лікуючий лікар	*лікар-куратор*
початкуючий художник	*художник-початківець*
керуючий відділом (або відділу)	*керівник відділу*
завідуючий кафедрою	*завідувач кафедри*
прожиточний мінімум	*прожитковий мінімум*
нижчестоящі органи	*нижчі органи*
вищестоящі органи	*вищі органи*
уточнюючі запитання	*уточнювальні запитання*
узагальнюючі слова	*узагальнювальні слова*
відпочиваючі готелю	*відпочивальники готелю (особи, які відпочивають у готелі; ті, що відпочивають у готелі)*
виступаючий	*промовець*
головуючий на зборах	*голова зборів*
забруднюючі речовини	*забруднювальні речовини*
ведучий інженер	*провідний інженер*
миючі засоби	*мийні засоби*
обезболюючі засоби	*знеболювальні засоби*
пояснююча записка	*пояснювальна записка*
правляча верхівка	*керівна верхівка*
працюючий в організації	*працівник організації*
здійснювавший інструктаж	*той, хто проводив інструктаж*
пишучий лист	*той, хто пише лист*
починаючий поет	*поет-початківець*
контролюючі органи	*органи контролю*
зростаючий показник	*показник, що зростає*
існуючі недоліки	*наявні недоліки*

Не менш складним є переклад часто вживаного в російській мові прийменника ***по***, який в українській має низку відповідників, наприклад: ***з, за, на, у, до*** тощо.

Наведемо деякі з них у таблиці.

Неправильно	***Правильно***
інструктаж по техніці безпеки	*інструктаж з техніки безпеки*
інспектор по техніці безпеки	*інспектор з техніки безпеки*
викликати по службових справах	*викликати у службових справах*
по вашому розпорядженню	*за вашим розпорядженням*
кампанія по рекламі	*кампанія щодо реклами*
по вині керівництва	*з вини керівництва*
по вказівці	*за вказівкою*
по закону	*за законом*
по безготівковому розрахунку	*за безготівковим розрахунком*
юрист по спеціальності	*юрист за спеціальністю*
по собівартості	*за собівартістю*
по неуважності батьків	*через неуважність батьків*
знати по досвіду	*знати з досвіду*
курси по англійській мові	*курси з англійської мови*
курси по вивченню української мови	*курси для вивчення української мови*
звертатися по імені та по батькові	*звертатися на ім'я та по батькові*
по багатьох причинах	*з багатьох причин*
по вимозі директора	*на вимогу директора*
надіслати по пошті	*надіслати поштою*
інструкція по використанню	*інструкція щодо використання*
по вихідним дням	*у вихідні дні*
відпустка по хворобі	*відпустка через хворобу*
заходи по удосконаленню обслуговування	*заходи щодо поліпшення обслуговування*
комісія по складанню резолюції	*комісія для складання резолюції*
по закінченню терміну	*після закінчення терміну*
по стану здоров'я	*за станом здоров'я*
по замовленню	*на замовлення*
по прибуттю	*після прибуття*
по стану на 12 червня	*за станом на 12 червня*
по непорозумінню	*через непорозуміння*
важливий по значенню	*важливий за значенням*

І це лише «глибоко» поодинокі приклади помилок, які трапляються в текстах документів.

Дискурс, діловий дискурс – це поняття не нові, але без їхнього з'ясування неможливим буде подальше дослідження. Віддавна слово «дискурс» сприймалося як упорядковане повідомлення окремого суб'єкта. З часом воно обростало новими значеннями, відтінками значень, новими уявленнями, і саме через це «дискурс» активно посідає перші позиції в мовознавчих дослідженнях і найближчим часом не збирається здавати свої позиції. За Ф. Бацевичем, «дискурс – тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів» [Бацевич, 2009, с. 154]. На сьогодні дискурс – це:

– «мова, вища за рівень речення або словосполучення»;

– «будь-яке вживання мови»;

– «висловлювання»;

– текст у сукупності з екстралінгвальними чинниками, «текст як цілеспрямована соціальна дія, компонент взаємодії людей та механізмів їхньої свідомості (когнітивні процеси)», «мова в житті» [Семенюк, 2009].

Н.П. Карпчук уважає, що дискурс – це «клас об'єднаних загальною комунікативною метою текстів, які застосовуються в *типових ситуаціях* спілкування, мають однакову прагматичну установку та спільні лінгвостилістичні риси» [Карпчук, 2006, с. 11]. Саме в цьому визначенні знаходяться точки дотику, перетину та взаємодії дискурсу та ділового дискурсу, адже ділове мовлення – це вміла та правильна культура монологу, діалогу та полілогу в офіційно-діловій сфері, завдяки якій вибудовують ділові партнерські відносини, розв'язують проблеми державного та міждержавного рівня, зростає ефективність управління тощо і, як результат, культура мови. Тут у пригоді стають моральні та етичні цінності, особливості психології співрозмовників, які теж відображаються у мові. Тому головне завдання – уміти всі ці навички офіційно-ділового мовлення використовувати на практиці.

Як бачимо, сучасний стан культури ділової мови потребує подальшого вдосконалення на всіх мовних рівнях, оскільки ділова сфера залишається однією з основних «життєво необхідних» галузей діяльності людини.

Список використаної літератури

1. Базилевич В.Д., Базилевич К.С. Ринкова економіка: основні поняття і категорії. К.: Знання, 2008. 263 с.

2. Миронов А.В. Социально-гуманитарное образование сегодня: проблемы и перспективы. *Социально-гуманитарные знания*. 2001. № 3. С. 13–32.

3. Тюрина И. Великое пророчество: Философская концепция Маршалла Маклюэна (вступительная статья). Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Становление человека печатающего. М.: Фонд «Мир», Академический Проект, 2005. С. 5–18.

4. Иванова О. А., Сабирова Д. Р. Современный этап глобализации: языковой аспект. 2013. URL: https://scienceforum.ru/2013/article/2013007371 (Останнє звернення 16.01.2021).

5. Кабакчи В.В. Английский язык межкультурного общения – новый аспект в преподавании английского языка. *Иностранные языки в школе*. 2000. № 6. С. 84–89.

6. Гончар О. Віртуальний бібліограф. Херсонська обласна універсальна наукова бібліотека ім. Олеся Гончара. 2021. URL: http://biblio.lib.kherson.ua/gonchar-oles.htm (Останнє звернення 16.01.2021).

7. Огієнко І. Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу. Репринтне відтворення вид. 1918 р. К.: Абрис, 1991. 272 с.

8. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. К.: ВЦ «Академія», 2009. 376 с.

9. Семенюк О.А. Основи теорії мовної комунікації. К.: ІнЮре, 2009. 240 с.

10. Карпчук Н.П. Адресованість в офіційному та неофіційному англомовному дискурсі (комунікативно-прагматичний аналіз). Луцьк: РВВ «Вежа», 2006. 162 с.

GLOBALIZATION OF SOCIETY AS ONE OF THE MAIN FACTORS OF THE NEW BUSINESS COMMUNICATION DISCOURSE FORMATION

Olena M. Turchak, Alfred Nobel University (Ukraine)
e-mail: olena.turchak@duan.edu.ua
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-24

Key words*: globalization, discourse, business speech, official-business style.*

The current state of world development is characterized by a dynamic deepening of the processes of integration of political, economic, cultural life of the world. Now we can observe the rapprochement of different countries and peoples, which has a significant impact on their culture, values, language and speech elements. This process is called "globalization". As a result of globalization, there is an interpenetration of languages, which blurs the boundaries between languages, which is manifested in changes in the lexical, grammatical and syntactic levels of language. Borrowings are primarily distributed through the media and the Internet.

The objective of the article is to investigate the influence of globalization processes taking place in the society on the formation of the latest business communicative discourse. Research *methods*: descriptive method, method of comparative analysis, which make it possible to determine the specifics of the Ukrainian language functioning at the present level and draw conclusions about the material processed.

At the heart of the globalization of official business discourse is the Ukrainian model of society. It is closely connected with the Ukrainian language, which has been fighting for its rights for centuries in order to take a worthy place among the world's languages. That is why attention is paid to the development trends of the Ukrainian language in modern conditions, in particular the issue of language culture.

Globalization determines the prospects for the development of the Ukrainian language today. The consequence of globalization is cultural integration, it is a tool for influencing national culture and language. The processes of globalization can have both positive and negative effects on the language situation, ie it can be argued that globalization has a two-vector nature. There are three globalization tendencies in the development of the Ukrainian language today. The first is the development in Ukrainian of the world space previously closed to it. The second is a change in the status of the Ukrainian language. Now it is in demand in the official business sphere, in the field of education, culture, economics, politics, etc. The third is language policy in Ukraine, strengthening the role of the Ukrainian language as a state-building language.

The modern business sphere is an effective means of transmitting information designed for the maximum audience. Its specificity is determined primarily by its functional nature – to be a means of influence. Business relationships react instantly to changes and events in the world, capture them.

The issue of the culture of the Ukrainian language remains relevant and appears globally in the context of the development of the Ukrainian state. Urgently, this issue manifests itself in the official business style, as the field of office work still uses a huge number of copies of the Russian language and forgets about the actual Ukrainian versions. This problem is due to the functioning of the Ukrainian language in the context of bilingualism. We should not forget that the success of the case depends on the level of language training, on the ability to formulate an opinion correctly. Successfully selected words and explanations make it possible to take into account the situation of business communication, the problem and find a decent solution. Therefore, the arsenal of language tools used by the business sector today has changed and requires a separate study.

References

1. Bazylevych, V.D. *Rynkova ekonomika: osnovni poniattia i katehorii* [Market economy: basic concepts and categories]. Kyiv, Znannia Publ., 2008, 263 p.

2. Myronov, A.V. *Sotsyal'no-humanytarnoe obrazovanye sehodnia : problemy y perspektyvy* [Social and humanitarian education today: problems and prospects]. *Sotsyal'no-humanytarnye znanyia* [Social and Humanitarian Knowlege], 2001, no. 3, pp. 13-32.

3. Tiuryna, Y. *Velykoe prorochestvo: Fylosofskaia kontseptsyia Marshalla Makliuena (vstupytel'naia stat'ia)* [The Great Prophecy: The Philosophical Concept of Marshall McLuhan (introductory article)]. Makliuen, M. *Halaktyka Huttenberha: Stanovlenye cheloveka pechataiushcheho* [Guttenberg`s Galaxy: The Becoming of a Man Printing]. Moscow, Fond, Myr, Akademycheskyi Proekt Publ., 2005, pp. 5-18.

4. Ivanova, O.A., Sabyrova, D.R. *Sovremennij etap hlobalyzatsyy: yazikovoi aspekt* [The modern stage of globalization: the language aspect], 2013. Available at: https://scienceforum.ru/2013/article/2013007371 (Accessed 16 January 2021).

5. Kabakchy, V.V. *Anhlyjskyj iazyk mezhkul'turnoho obschenyia – novyj aspekt v prepodavanyy anhlyjskoho iazyka* [English language intercultural communication – a new aspect in teaching English]. *Inostrannie yaziky v shkole* [Foreign Languages in School], 2000, issue 6, pp. 84-89.

6. Honchar, O. *Virtual'nyj bibliohraf. Khersons'ka oblasna universal'na naukova biblioteka im. Olesia Honchara* [Virtual Bibliographer. Kherson Regional Universal Scientific Library named after Oles Gonchar], 2021. Available at: http://biblio.lib.kherson.ua/gonchar-oles.htm (Accessed 16 January 2021).

7. Ohiienko, I. *Ukrains'ka kul'tura: Korotka istoriia kul'turnoho zhyttia ukrains'koho narodu* [Ukrainian Culture: A Brief History of the Cultural Life of the Ukrainian People]. Kyiv, Abrys Publ., 1991, 272 p.

8. Batsevych F.S. *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Basics of communicative linguistics]. Kyiv, VTs, Akademiia Publ., 2009, 376 p.

9. Semeniuk, O.A. *Dyskurs iak hlobal'na odynytsia orhanizatsii movnoho kodu v komunikatsii, komponent komunikatyvnoho aktu* [Discourse as a global unit of organization of the language code in communication, a component of a communicative act]. *Osnovy teorii movnoi komunikatsii* [Fundamentals of the theory of linguistic communication]. Kyiv, InIure, Publ., 2009, 276 p.

10. Karpchuk, N.P. *Adresovanist' v ofitsijnomu ta neofitsijnomu anhlomovnomu dyskursi (komunikatyvno-prahmatychnyj analiz)* [Addressing in the official and informal English-language discourse (communicative and pragmatic analysis)]. Luts'k, RVV, Vezha Publ., 2006, 162 p.

Одержано 17.01.2021.

УДК 81`23
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-25

Т.Є. ХРАБАН,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри іноземних мов
Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут (м. Київ)

ВІЙСЬКОВИЙ ЧОРНИЙ ГУМОР ЯК ФОРМА АДАПТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ І РЕАГУВАННЯ ІНДИВІДА НА СТРАХ СМЕРТІ (ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ)

Мета статті – розглянути військовий чорний гумор як форму адаптаційних процесів і реагування індивіда на страх смерті в системі механізмів психологічного захисту і копінг-ресурсів. Використано психолінгвістичні методи дослідження, а саме дискурс-аналіз, метод контекстуального та інтуїтивно-логічного інтерпретаційного аналізу.

Однією з тематичних домінант військового чорного гумору є загроза життю і страх перед нею. Сам по собі страх смерті належить до числа умов людського існування. У рамки психологічної норми вміщується такий обсяг страху, який не руйнує, не паралізує діяльність. При перевищенні норми, щоб захистити свою психіку від руйнівної дії травматичної ситуації, військовослужбовці прагнуть відновити функціональний стан організму і знизити емоційне напруження. Розглядаючи цей ракурс як прагматичний аспект гумору, можна стверджувати, що створення ігрової реальності смерті в чорному гуморі залежить, перш за все, від механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій як найважливіших форм адаптаційних процесів і реагування індивіда на стресову ситуацію страху смерті, які є найбільш відповідними для психіки того чи іншого суб'єкта. Аналіз патернів чорного гумору, які акцентують тему смерті і всього того, що з нею пов'язано, дозволив окреслити таку систему механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, які притаманні українським військовослужбовцям: витіснення, заперечення, десенсибілізація, позитивна переоцінка, десакралізація, регресія, заміщення.

Будучи природною людською емоцією, страх смерті під час бойових дій активізує механізми психологічного захисту і копінг-ресурси, що знаходить своє відображення в чорному гуморі військових. Дослідивши відображення перебігу цих психологічних процесів у чорному гуморі, дійшли висновку, що чорний гумор військових є результатом фруструючих життєвих переживань і спрямований на зняття у людей чутливості до страху смерті і оптимізацію їх психофізіологічного стану. Це досягається шляхом зміни модально-оцінної спрямованості й емоційного відсторонення.

Ключові слова: військовий чорний гумор, психолінгвістика, прагматичний аспект, механізми психологічного захисту, копінг.

Цель статьи – рассмотреть военный черный юмор как форму адаптационных процессов и реагирования индивида на страх смерти в системе механизмов психологической защиты и копинг-ресурсов. Использованы психолингвистические методы исследования, а именно дискурс-анализ, метод контекстуального и интуитивно-логического интерпретационного анализа.

Одной из тематических доминант военного черного юмора является угроза жизни и страх перед ней. Сам по себе страх смерти относится к числу условий человеческого существования. В рамки психологической нормы помещается такой объем страха, который не разрушает, не парализует деятельность. При превышении нормы, чтобы защитить свою психику от разрушительного действия травматической ситуации, военнослужащие стремятся восстановить функциональное состояние организма и снизить напряжение. Рассматривая данный ракурс как прагматический аспект юмора, можно утверждать, что создание игровой реальности смерти в черном юморе зависит, прежде всего, от механизмов психологической защиты и копинг-стратегий как важнейших форм адаптаци-

© *Т.Є. Храбан, 2021*

онных процессов и реагирования индивида на стрессовую ситуацию страха смерти, которые являются наиболее подходящими для психики того или иного субъекта. Анализ паттернов черного юмора, которые акцентируют тему смерти и всего того, что с ней связано, позволил определить такую систему механизмов психологической защиты и копинг-стратегий, которые присущи украинским военнослужащим: вытеснение, отрицание, десенсибилизация, положительная переоценка, десакрализация, регрессия, замещение.

Будучи естественной человеческой эмоцией, страх смерти во время боевых действий активизирует механизмы психологической защиты и копинг-ресурсы, что находит свое отражение в черном юморе военных. Исследовав отображение протекания этих психологических процессов в черном юморе, пришли к выводу, что черный юмор военных является результатом фрустрирующих жизненных переживаний и направлен на снятие у людей чувствительности к страху смерти и оптимизацию их психофизиологического состояния. Это достигается путем изменения модально-оценочной направленности и эмоционального отстранения.

Ключевые слова: военный черный юмор, психолингвистика, прагматический аспект, механизмы психологической защиты, копинг.

Гумор у середовищі військових має велику популярність і затребуваність та все частіше стає об'єктом дослідження різних лінгвістичних напрямів (психолінгвістики, когнітивної лінгвістики, дискурсології, соціолінгвістики тощо). Військова субкультура є сприятливим середовищем для гумору, який «залежить і від біологічної еволюції психіки, і від логіки культури, аж до логіки зміни парадигмальних наукових понять» [Домбровская, 2014]. І якщо здатність суб'єкта виявляти, фіксувати й осмислювати комічне й емоційно на нього реагувати пов'язана з наявністю певного рівня абстрактно-логічного мислення, то необхідність продукування жартів обумовлена специфічними аспектами [Грабарчук, Рибачук, 2018, с. 73]. Жарти на війні досить своєрідні і часто бувають незрозумілими для тих, хто не брав участі в бойових діях. Чи не найпоширенішим є чорний гумор, тому що бійці часто жартують на тему смерті. Цей факт підтверджує висновки, які зроблені рядом учених, що однією з причин появи та існування чорного гумору є психологічний захист від страху, в нашому випадку – страху смерті: «новини про масове вбивство, трагічну смерть або хворобу знайомої людини створюють кризу в людській психіці. Сама думка про можливість втрати життя загрожує відчуттю людського комфорту» [Губанов, Рокотянская, 2018, с. 334]. Слід зазначити, що підхід до проблеми взаємозв'язку чорного гумору з психологічним захистом має бути диференційованим, тому що існування кількох різновидів чорного гумору з точки зору його тематичної спрямованості не дозволяє говорити про нього тільки як про захисний механізмі або копінг-стратегію. У цьому аспекті необхідно розрізняти тематичні домінанти. Тільки найбільш значуща тема смерті і всього того, що з нею пов'язано, дає можливість розглядати чорний гумор як специфічний механізм психологічного захисту. Актуальність підходу до дослідження відображення психологічних станів і переживань людини в мовленні обумовлена зростаючим інтересом до вивчення емоційної сфери свідомості і її впливу на процеси мовної діяльності.

Дослідження чорного гумору в рамках військової субкультури ґрунтується на транзактній теорії стресу і копінгу, яка була розроблена Річардом Лазарусом. Центральними в підході Р. Лазаруса є два основних конструкти – когнітивна оцінка і копінг. При зіткненні зі стресовою подією у суб'єкта активізуються процеси когнітивної оцінки, переоцінки, копінгу і переробки емоційної інформації [Lazarus, 1993, с. 143]. При цьому копінг розуміється як динамічний процес і розглядається як когнітивні і поведінкові зусилля особистості, спрямовані на зниження впливу стресу [Lazarus, 1993, с. 142]. У своїй теорії R. Lazarus підкреслює специфічність копінгу в кожній конкретній ситуації, в якій багато що залежить від когнітивної інтерпретації стресора [Lazarus, 1993, с. 142]. При цьому провідний у структурі особистості психологічний захист буде впливати як на когнітивну оцінку стресової події, так і на формування відповідних стратегій щодо подолання наслідків психотравмуючої події, він ніби «задає коридор» для формування подальших копінг-стратегій [Исаева, 2009, с. 39]. Такий підхід дозволяє об'єднати захисні механізми і копінг-механізми в цілісну систему адаптивних реакцій особистості, що «видається цілком природним і доцільним, оскільки механізми пристосування особистості до стресових та інших життєвих ситуацій надзвичайно різноманітні – від активних гнучких і конструктивних копінг-стратегій до пасивних, ригід-

них і дезадаптивних механізмів психологічного захисту» [Исаева, 2009, с. 41]. Розглядаючи гумор в аспекті адаптивних реакцій особистості, для цієї статті актуальним є визначення гумору, запропоноване Владиславом Хлопіцьким і Доротою Бжозовською, в якому гумор трактується як конструкт, що залежить від соціокультурного контексту і має власну структуру і функціональні особливості [Chlopicki, Brzozowska, 2017]. Гумор є багатогранним феноменом, дослідження якого необхідно проводити на базі комплексного міждисциплінарного підходу. Максимально широке визначення предметної сфери вивчення гумору дозволило об'єднати дослідницькі інтереси лінгвістів, психологів, соціологів. Для підготовки цієї статті значущими стали наукові праці в царині психології, в яких було доведено, що чорний гумор виконує позитивну функцію психологічного захисту, та охарактеризовано чорний гумор як копінг-стратегію [Ellis, 2003; James, 2014; Lehman, Burke, 2001; McGraw, Warren, 2014; Willinger, Hergovich, 2017], а також наукові доробки, що розкривають лінгвістичні аспекти феномена чорного гумору, а саме: дослідження Г. Берестнєва, С. Васильєва, А. Камалової [Берестнев, Васильев, Камалова, 2018], в якому доведено, що чорний гумор орієнтований на думку про смерть, він належить до мовної гри з «іншою дійсністю», яка трансцендентна традиційним уявленням про світ, але метонімічно пов'язана з його мовними описами; М. Євстаф'євої [Евстафьева, 2017], яка обґрунтувала гіпотезу, що концептуальна сфера чорного гумору орієнтована на основні шість тем: смерть і все, що з нею асоціативно пов'язано, руйнування фізіологічної цілісності людини, страх перед небезпекою, загроза близьким, соціальні катастрофи, «некрофільство»). Незважаючи на велику кількість праць, присвячених дослідженню різних аспектів гумору, у цьому дослідженні вперше, ґрунтуючись на емпіричному матеріалі, було розкрито психологічні підстави звернення до чорного гумору у військовому середовищі. Наукова цінність дослідження полягає в подальшому розвитку теорії, що розглядає гумор як один з проявів механізмів психологічного захисту і копінг-ресурсів.

Мета статті – розглянути військовий чорний гумор як форму адаптаційних процесів і реагування індивіда на страх смерті в системі механізмів психологічного захисту і копінг-ресурсів.

Дослідження проводилося в українському секторі соціальної мережі Facebook. Матеріалом дослідження послужили патерни чорного гумору, які акцентують тему смерті і всього того, що з нею пов'язано, та розміщені на сторінках групи «Military service – Військова служба». Політика адміністраторів цієї групи спрямована на обмеження прийому учасників, які не мають стосунку до Збройних сил України. Це дає підстави стверджувати, що патерни чорного гумору продукувались українськими військовослужбовцями. Для ефективного наукового опису і тлумачення чорного гумору вважаємо виправданим використання таких психолінгвістичних методів дослідження, як дискурс-аналіз, метод контекстуального та інтуїтивно-логічного інтерпретаційного аналізу.

Існують різні підходи, за допомогою яких намагаються пояснити віддання переваги тим чи іншим формам гумору в комунікації. З точки зору психології, на думку ряду вчених (М. Євстаф'єва, K. Lehman, L. Burke, R. Martin, J. Sultan, D. Czech та ін.), схильність до чорного гумору пов'язана з такими емоційними станами, як розгубленість перед небезпекою; тривога, що корелюється з невизначеністю майбутнього; безпорадність, тобто такими, в яких базової емоцією є страх [Lehman, Burke, 2001; Евстафьева, 2017]. Найпоширенішими активаторами страху можуть бути когнітивні процеси. Страх може бути результатом когнітивної оцінки ситуації як небезпечної [Стефаненко, 2014, с. 29]. З іншого боку, люди з хорошим почуттям гумору здатні до швидких когнітивно-перцептивних змін точки зору [Хазова, 2012, с. 178], вони схильні долати стрес, використовуючи чорний гумор як інструмент для активізації різноманітних копінг-стратегій як «механізмів подолання стресу» і психологічного захисту як «механізму компенсації стресу» [Куфтяк, 2017, с. 6], які мають характеристики наближення до стресорів. З позиції когнітивного підходу чорний гумор є однією з форм ціннісної рефлексії, для якої характерне зміщення модально-оцінної спрямованості через несумісність і перебільшення, що значною мірою притаманне всім гумористичним текстам. Освоєння реальності у формі чорного гумору специфічне, це – переломлення ситуації через призму об'єктивних уявлень про ідеал і дійсність [Мусийчук, 2013, с. 56]. Таким чином, когнітивний підхід до розуміння чорного гумору в психології дозволяє розглядати

його як сприятливу можливість гри з подіями, які сприймаються як травмуючі [Willinger, Hergovich, 2017, с. 163]. На мовному рівні реалізація захисних механізмів і копінг-стратегій здійснюється завдяки неоднозначності (полісемії, омонімії). Так, М. Кулинич зазначає, що «семантична розмитість висловлювання і тексту, базована на омонімії та полісемії, призводить до появи розпливчастих множин смислів. Гумористичний акт має в основі принцип додатковості та інверсивного відображення реальної ситуації в нереальну» [Кулинич, 2004]. При цьому мовними засобами вираження гумору є: 1) на рівні слова – зміна морфології, реанімація внутрішньої форми слова, порушення сполучуваності елементів похідного і складного слова, утворення вторинних гумористичних номінацій паралельно існуючим у мові нейтральним термінологічним номінаціям; 2) на рівні речення – використання стилістичних прийомів, що сприяють досягненню ефекту обманутого очікування (оновлення або руйнування фразеологізмів, паралелізм, хіазма, антитеза); 3) на рівні тексту – вживання структурних реверсій, в основі яких лежать омонімія і полісемія [Кулинич, 2004]. Однією з тематичних домінант чорного гумору є загроза життю і страх перед нею. На думку Д. Бєляєвої, «власне, страх смерті і є головний наш страх, всі інші – проекції цього базового почуття, основного інстинкту» [Беляева, 2012, с. 27]. Г. Берестньов, ґрунтуючись на твердженні, що певні аспекти осмислення смерті суб'єктом можна відтворити на основі даних, поданих у трьох семіотичних кодах: мові, символічних образах і ритуалах, розглядає чорний гумор як «один з вербальних ритуалів, який дозволяє впоратися зі страхом смерті» [Берестнев, 2019, с. 154]. У своїй праці «Семіотика страху: смерть, гра, чорний гумор» вчений стверджує, що основою чорного гумору є ігровий компонент, і будь-який чорний гумор насправді є особливим ритуальним актом, який людина здійснює в рамках образного, кінетичного або вербального кодів. У ритуальному просторі людина на ігровій основі торкається знакових «подоб» смерті. Граючи з її штучними моделями – зображеннями смертельних ситуацій або їх вербальними описами, – людина вважає, що перемагає смерть. Звичайна радість гри перетворюється в радість перемоги над фатальною силою. Таким чином, «перемога здобувається не сміхом, як можна було б припустити із самої природи всякого гумору, в тому числі і чорного, а саме грою» [Берестнев, 2019, с. 154]. Таким чином, вважаємо цілком обґрунтованим у цій статті розглядати чорний гумор як гру зі смертю, хворобою, стражданнями тощо. Але таку, яка спрямована на кінцеву перемогу: «Ігрова реальність смерті і страждань – це завжди «реальність не по-справжньому». Тому в грі чорного гумору ніколи немає тих, хто програв. Той, хто сприймає похмурий жарт, вже внутрішньо переміг усе те, що в реальному житті лякає і змушує здригатися» [Берестнев, 2017, с. 376]. Сам по собі страх смерті належить до числа умов людського існування. У рамки психологічної норми вміщується такий обсяг страху, який не руйнує, не паралізує діяльність. При перевищенні норми, щоб захистити свою психіку від руйнівної дії травматичної ситуації, суб'єкт часто прагне відновити функціональний стан організму і знизити емоційне напруження. Розглядаючи цей ракурс як прагматичний аспект гумору, можна стверджувати, що створення ігрової реальності смерті в чорному гуморі залежить, перш за все, від тих механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій як найважливіших форм адаптаційних процесів і реагування індивіда на стресову ситуацію страху смерті, які є найбільш відповідними для психіки того чи іншого суб'єкта. Відповідно до теорії управління страхом смерті суб'єкт використовує певні механізми психологічного захисту і копінг-стратегії залежно від того, чи усвідомлюється їм неминучість смерті. Якщо усвідомлюється, то інтенсифікується найближчий захист, тобто «використовуються раціональні захисні механізми; людина намагається відволіктися від думок, пов'язаних зі смертю; використовує пізнавальні перекручування; відсуває роздуми про смерть у віддалене майбутнє; заперечує свою вразливість перед тим, що може загрожувати життю» [Арефулин, 2008, с. 122–123]. При неусвідомленні неминучості смерті діє тактика віддаленого захисту: пошуки самоповаги; віра у «світовий культурний погляд» (що досягається шляхом усвідомлення себе частиною цивілізації, виправдання сенсу свого існування за допомогою дотримання загальнолюдських норм і цінностей) [Арефулин, 2008, с. 122–123].

Аналіз патернів чорного гумору, які акцентують тему смерті і всього того, що з нею пов'язано, та розміщені на сторінках групи «Military service – Військова служба», дозволив окреслити таку систему механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, які є притаманними для українських військовослужбовців:

1. Витіснення (рис. 1). Такий механізм являє собою процес, у результаті якого неприйнятні для індивіда думки «викреслюються» із свідомості і переводяться у сферу несвідомого, продовжуючи, однак, впливати на поведінку індивіда. Саме з механізмом витіснення пов'язані патерни чорного гумору, в яких на перший план виводиться семантичне значення «любов»: *Одного разу ти спитаєш мене, що я люблю більше – тебе чи ставити розтяжки? І я відповім: «Розтяжки». І ти підеш…, але недалеко; А спонсор этого дня – сапер-джентльмен. Сапер-джентльмен – дамы вперед*. Любов викликає в людях настільки сильні емоції, що вони здатні зменшити страх смерті. Тема кохання під час перебування в стресовій бойової ситуації стає тією опорою, яка підтримує в складні моменти, допомагає здолати будь-які труднощі. Крім того, оскільки в зоні проведення бойових операцій звернення до Бога багаторазово збільшується, православне розуміння духовності і любові як християнської чесноти дозволяє звести поняття любові і смерті в одне ціле, якоюсь мірою зблизити їх, і тим самим відсунути семантичне значення «смерть» на периферію: «У любові немає смерті... Любов – це єдиний шлях до безсмертя… Любов руйнує будь-які часові та просторові перешкоди, для неї немає обмеження часу, немає минулого і майбутнього, є тільки безумовна нескінченність, немає обмежень простору, вона проходить крізь всесвіт…» [Митрополит Антоний, 2018]**.** Таким чином, у патернах чорного гумору спостерігається ототожнення двох елементів (любов і смерть), і при цьому елемент, який викликає у людини більш сильні емоції (любов), виключає інший (смерть).

2. Заперечення. Дія цього механізму в чорному гуморі проявляється в декількох ракурсах. Одним з них є тимчасова спрямованість на майбутнє (*Миємо руки. Чистимо кулемети*), що свідчить про відхилення суб'єктом існуючої можливості смертельного кінця. У прикладі «Веди здоровий спосіб життя – починай ранок із зарядки» породження гумористичного ефекту ґрунтується на грі смислів омонімів: «зарядка» – ранкова гімнастика і «зарядка» – оснащення магазина автомата патронами. При використанні другого омоніма, наведена фраза набуває такого імпліцитного змісту: «При своєчасній перезарядці автомата підвищуються шанси залишитися в живих». Інший ракурс механізму «Заперечення» спрямований на нівелювання небезпеки, а в подальшому й ідеї смерті. Так, у прикладі: *Сьогодні в нашому АТБ акція на цитрусові!!! По УБД сніжка 70%. Акція діє до кінця «перемир'я»*, нейтралізація лексичного значення «смерть» здійснюється шляхом узвичаєння слова «ручна граната». Оскільки граната має форму лимона, і тому традиційно називається «лимонкою», актуалізація семантичного значення «фрукт» сприяє реалізації цієї мети.

3. Десенсибілізація. Дія цього механізму спрямована на зменшення чутливості до ідеї смерті шляхом її багаторазового відтворення. Суб'єкт знову і знову повертається до думок про смерть, і з кожним разом відчуває свій страх у зменшеному масштабі. Таким чином, страх, нарочито пережитий у думках, втрачає частину своєї руйнівної сили, а «методика парадоксальної інтенції демонструє, що найкращим способом подолання страху є рух йому назустріч» [Арефулин, 2008, с. 123]. Це допомагає суб'єкту вміло керувати об'єктом страху: *«Не тяжело ли стрелять в людей?» – «Поверьте, тяжело: они постоянно прячутся, отстреливаются, пытаются притвориться мертвыми!»; гранату нужно кидать так, чтобы кроме Вас еще кого-нибудь убило; у випадку неправильного поводження з гранатою вислів «идиота кусок» набуває буквального значення*. У наведених патернах зменшення чутливості до ідеї смерті досягається шляхом тісної взаємодії з об'єктом фобії. Позбавлення від паралізуючого почуття стає результатом процесу примусового контролю над страхом смерті з боку людини, яка прагне якомога довше в думках стикатися із ситуацією, яка лякає, і переконати себе, що вона безпечна.

4. Позитивна переоцінка. Дія цього механізму спрямована на формування позитивного ціннісного ставлення до ситуації, коли життя і смерть розглядаються не як про-

тилежні поняття, а як різні сторони одного і того ж процесу: *«Вы не поверите, но мне очень нравится работать с людьми». – «Да ну, и кто же Вы по профессии?» – «Снайпер»; Чому я став снайпером? Та просто не люблю бігати*. У наведених прикладах зусилля на створення позитивного ефекту сфокусовані на самій особистості, її потребах. Сама смерть ніби відходить на другий план, що дозволяє зменшити її значення.

5. Десакралізація. Дія цього механізму в чорному гуморі ґрунтується винятково на «узвичаєнні» смерті. Сприйняття смерті як явища, що обслуговує буденність повсякденних подій, відображено в таких патернах: *Продаємо роутер, гарантія якості, дальність покриття до 50 метрів* (візуальний компонент – МОН 50, протипіхотна міна направленої дії, яка зовнішнім виглядом нагадує роутер); *Маслюки* (візуальний компонент – патрони, закладені на зберігання в банку і, ймовірно, покриті мастилом від корозії); *«Хлопці, підкажіть, що це таке?» – «Це – робот-пилосос. Якщо витягнути чеку, то він очистить все в радіусі 15 метрів»* (візуальний компонент – протитанкова міна ТМ62). В інших прикладах, десакралізація смерті відбувається завдяки створенню смислової несумісності понять «жінка» і «зброя»: *«Я – смерть из темноты, я – пуля в сердце, я – терпеливый убийца…». – «Женщина, Вы прицел не открыли, сейчас глаз выбьет…»*. Звернення до образу жінки з метою десакралізації смерті не випадково, оскільки смерть у різних міфах і легендах має вигляд жінки. Такі жарти створюють простір, в якому відсутня опозиція «сакральне – профанне», ставлення до смерті має характер, що нейтралізує її сакральні смисли. У таких жартах смерть, втративши свій священний характер, стає чимось «нешкідливим». Таким чином, така вихолощена смерть перестає наводити страх.

6. Регресія. Передбачає повернення до більш незрілих онтогенетичних патернів поведінки. Характерною особливістю жартів, в основі яких лежить регресія як механізм психологічного захисту, є установка на інфантилізм: *Мама, я поел и в шапке. И с чужими больше не играю. Закопал их в песочнице; «Я сильнее, чем ты!» – «Ты толстый и медленный, и нас намного больше». – «Ахахааа!!! Школьные разборки устроили». – «Геннадий Петрович, что там происходит?» – «Игорь Олегович, ни черта не вижу без оптики»* (візуальний компонент – уявна розмова між патронами різного калібру). У наведених патернах пустотливість як розпізнавальна ознака стилю досягається завдяки як функціонально-стилістично забарвленому контексту, так і емоційно-експресивному забарвленню слів. Письмовий текст завжди прагматичний, тому стилістичне забарвлення орієнтоване на виконання заздалегідь окресленої комунікативної мети – навіяти сприйняття смерті, яке є характерним для дитячого періоду життя, коли смерть здається далекою і нереальною.

7. Заміщення. Оскільки власна смерть уявляється людині в повній абстрактній невідомості, то під впливом психологічного захисту «заміщення» страх перед смертю трансформується в низку окремих страхів. Перетворення цієї невідомості в страх перед чимось конкретним – неважливо перед чим (муками, самотністю, втратою коханої людини тощо) – допомагає позбутися страху смерті. Такий патерн чорного гумору – *Якщо тобі страшно, що не вистачить марлевих пов'язок, чи ти впав у паніку – ПІДПИСУЙ КОНТРАКТ в ЗСУ і отримай безкоштовно костюм ОЗК і добовий сухпай. P. S. Не панікуй, все буде добре!* – доводить, що страх перед смертю може підмінятися страхом перед COVID-19. У прикладі *Продается слегка б/у парашют. Ни разу не раскрывался. Немного испачкан* можна простежити, як страх висоти домінує над страхом смерті.

Аналіз патернів чорного гумору, які акцентують тему смерті і всього того, що з нею пов'язано, дозволив окреслити таку систему механізмів психологічного захисту і копінг-стратегій, які є притаманними для українських військовослужбовців: витіснення, заперечення, десенсибілізація, позитивна переоцінка, десакралізація, регресія, заміщення. Отже, будучи природною людською емоцією, страх смерті під час бойових дій активізує механізми психологічного захисту і копінг-ресурси, що знаходить своє відображення в чорному гуморі військових. Дослідивши відображення перебігу цих психологічних процесів у чорному гуморі, дійшли висновку, що чорний гумор військових є результатом фруструючих життєвих переживань і спрямований на зняття у людей чутливості до страху смерті й оптимізацію їх психофізіологічного стану. Це досягається шляхом зміни модально-оцінної спрямованості й емоційного відсторонення.

Список використаної літератури

Арефулин Р.М. Отношение к смерти и защитные механизмы личности. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук. Педагогика и психология. Филология и искусствоведение*. 2008. № 1. С. 118–123.

Беляева Д. Феномен черного юмора. *Психологическая газета Ψ НОВОСТИ*. 2012. № 23. С. 26–29.

Берестнев Г.И. Принцип игры в черном юморе. *Критика и семиотика*. 2017. № 1. С. 354–378.

Берестнев Г.И. Семиотика страха: смерть, игра, черный юмор. *Человек*. 2019. № 1. С. 154–172.

Берестнев Г.И., Васильев С.Л., Камалова А.А. О когнитивных основаниях черного юмора. *Вопросы когнитивной лингвистики*. 2018. № 3. С. 41–49.

Грабарчук О.Н., Рибачук Р.В. Юмор в пространстве современной украинской культуры. *Гуманітарний часопис*. 2018. № 2. С. 72–79.

Губанов Н.Н., Рокотянская Л.О., Губанов Н.И. Черный юмор: превращение трагедии в идею. *Гуманитарий: актуальные проблемы гуманитарной науки и образования*. 2018. № 3. С. 328–340. DOI: 10.15507/2078-9823.043.018.201803.328-340.

Домбровская И.С. Юмор в контексте развития. Montreal, Издат-во Accent Graphics Communications, 2014. 280 с.

Евстафьева М.А. Тематическое поле черного юмора. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта. Серия: Филология, педагогика, психология*. 2017. № 4. С. 24–31.

Исаева Е.Р. Копинг-поведение и психологическая защита личности в условиях здоровья и болезни. СПб.: Издательство СПбГМУ, 2009. 136 с.

Кулинич М.А. Лингвокультурология юмора (на материале английского языка). 2-е изд., испр. и доп. Самара: изд-во СГПУ, 2004. 263 с.

Куфтяк Е.В. Адаптивные механизмы личности: современный взгляд на проблему. Защитная система личности и стресс / под ред. Е.В. Куфтяк. М.: Мир науки, 2017. С. 6–17.

Митрополит Антоний (Паканич). Смерть и любовь: рецепт бессмертия. 2018. URL: https://pravlife.org/ru/content/smert-i-lyubov-recept-bessmertiya (Останнє звернення 19.03.2021).

Мусийчук М.В. Профилактика суицидального поведения на основе изменения модально-оценочной направленности средствами черного юмора. *Тюменский медицинский журнал*. 2013. № 3. С. 55–56.

Стефаненко Е.А. Психологические особенности гелотофобии (страха насмешки) при шизофрении и аффективных расстройствах: автореф. дисс. канд. псих. наук. 2014. М., 22 с.

Хазова С.А. Юмор как ресурс совладающего поведения. *Сибирский педагогический журнал*. 2012. № 3. С. 177–182.

Chlopicki W., Brzozowska D. Humorous Discourse. Berlin: Walter de Gruyter, 2017. 223 p.

Ellis B. Making a Big Apple crumble: The Role of Humor in Constructing a Global Response to Disaster. Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular Culture / Ed. by P. Narvaez. Logan. Utah: Utah State University Press, 2003. P. 35–81.

James A.B. Humour as resistance: Disaster humour in post-9/11 United States. *European Journal of Humour Research*. 2014. Issue 2–3. P. 28–41.

Lazarus S. Coping Theory and Research: Past, Present, and Future. *Psychosomatic Medicine*. 1993. Issue 55. P. 234–247.

Lehman K.M., Burke K.L., Martin R., Sultan J., Czech D.R. A reformulation of the moderating effects of productive humor. *Humor: International Journal of Humor Research*. 2001. Issue 14 (2). P. 131–161.

McGraw A.P., Warren C., Williams L.E. The Rise and Fall of Humor: Psychological Distance Modulates Humorous Responses to Tragedy. *Social Psychological and Personality Science*. 2014. Issue 5. P. 566–572.

Willinger U., Hergovich A., Schmoeger M. et al. Cognitive and emotional demands of black humour processing: the role of intelligence, aggressiveness and mood. *Cognitive Processing*. 2017. Issue 18. P. 159–167. DOI:10.1007/s10339-016-0789-y.

MILITARY DARK HUMOR AS A FORM OF ADAPTIVE PROCESSES AND THE INDIVIDUAL'S RESPONSE TO FEAR OF DEATH (PSYCHOLINGUISTIC ASPECT)

Tetyana Ye. Khraban, Military Institute of Telecommunications and Information Technologies named after Heroes of Kruty (Ukraine).
e-mail: Xraban.Tatyana@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-25

Key words: *military dark humor, psycholinguistics, pragmatic aspect, psychological defense mechanisms, coping.*

The aim of the article is to examine military black humor as a form of adaptive processes and the individual's response to the fear of death in the system of psychological defense mechanisms and coping strategies. A more complete results in this study can be gotten through the integration of discourse analysis and psychoanalytic interpretation. Discourse analysis has the most empirically oriented approach and allows to focus on extensive psychological issues such as cognition, emotions, attitudes, values, prejudices, memory, motives. Psychoanalytic interpretation focuses on the symbolism of the unconscious, universal meanings and psychological mechanisms that are important material to analyze totality of derived psychological meanings present in dark humor patterns. The material for this empirical, inductive study is text fragments, memes and photographs, which are posted on the website of "Military service" Ukrainian group. *Results and discussions*. One of the thematic dominants of military dark humor is the threat to life and fear of it. The fear of death itself is one of the human existence conditions. Such amount of fear fits into bounds of what most humans can psychologically tolerate that does not destroy or paralyze activity. In order to protect his psyche from the destructive effects of traumatic situation during which the norms of fear exceed the standards, a military man often seeks to restore the functional state of his body and reduce emotional stress. Considering this perspective as a pragmatic aspect of humor it can be argued that the creation of the game reality of death in dark humor depends, first of all, on those coping strategies and psychological defense mechanisms, which are most appropriate for a person's psyche. According to the terror management theory an individual uses certain coping strategies and defense mechanisms depending on whether or not he is aware of the inevitability of death. Analysis of the dark humor patterns created by the Ukrainian military and actualizing the theme of death and everything associated with it make it possible to outline the following range of adaptive mechanisms ranked in a descending order according to their relative importance in the total sample: "Desacralization", "Regression", "Desensitization", "Positive re-evaluation", "Displacement", "Sublimation", "Denial".

Conclusions. Being natural human emotion fear of death during combat activates defense mechanisms and coping strategies. The study of the projection of these occurrences in dark humor have made it possible to conclude that the military dark humor is the result of frustrating life experiences and aimed to reduce sensitivity to fears and improve their psychological state. This is achieved owing to changing the modal evaluation and the capability to be emotionally withdrawn.

References

Arefulin, R.M. *Otnoshenie k smerti i zashhitnye mekhanizmy lichnosti* [The attitude to death and the person`s protective mechanisms]. *Izvestiya Samarskogo nauchnogo czentra Rossijskoj akademii nauk* [News of the Samara Scientific Center of the Russian Academy of Sciences], 2008, issue 1, pp. 118-123.

Belyaeva, D. *Fenomen chernogo yumora* [The black humor phenomenon]. *Psikhologicheskaya gazeta Ψ NOVOSTI* [Psychological Newspaper Ψ NEWS], 2012, no. 23, pp. 26-29.

Berestnev, G. I. *Semiotika strakha: smert`, igra, cherny`j yumor* [Semiotics of fear: death, game, black humor]. *Chelovek* [A Person], 2019, issue 1, pp. 154-172.

Berestnev, G.I. *Princzip igry` v chernom yumore* [The principle of the game in black humor]. *Kritika i semiotika* [Criticism and Semiotics], 2017, issue 1, pp. 354-378.

Berestnev, G.I., Vasil`ev, S.L., Kamalova, A.A. *O kognitivny`kh osnovaniyakh chernogo yumora* [About the cognitive foundations of black humor]. *Voprosy` kognitivnoj lingvistiki* [Issues of Cognitive Linguistics], 2018, issue 3, pp. 41-49.

Chlopicki, W. Brzozowska, D. Humorous Discourse. Berlin, Walter de Gruyter Publ., 2017, 223 p.

Dombrovskaya, I.S. *Yumor v kontekste razvitiya* [Humor in the context of development]. Montreal, Publish house Accent Graphics Communications Publ., 2014, 280 p.

Ellis, B. Making a big apple crumble: The role of humor in constructing a global response to disaster. Narvaez, P. (ed.). Of Corpse: Death and Humor in Folklore and Popular CultureLogan, Utah, Utah State University Press, 2003, pp. 35-81.

Evstafeva, M.A. *Tematicheskoe pole chernogo yumora* [Thematic field of black humor]. *Vestnik Baltiyskogo federalnogo universiteta im. I. Kanta. Ser.: Filologiya, pedagogika, psihologiya* [Bulletin of I. Kant Baltic Federal University. Ser.: Philology, Pedagogy, Psychology], 2017, issue 4, pp. 24-31.

Grabarchuk, O.N., Ribachuk, N.V. *Yumor v prostranstve sovremennoy ukrainskoy kulturyi* [Humor in the space of modern Ukrainian culture]. *GumanItarniy chasopis* [Humanitarian Journal], 2018, issue 2, pp. 72-79.

Gubanov, N.N., Rokotyanskaya, L.O., Gubanov, N.I. *Chernyiy yumor: prevraschenie tragedii v ideyu* [Black humor: turning a tragedy into an idea]. *Gumanitariy: aktualnyie problemyi gumanitarnoy nauki i obrazovaniya* [The Humanitarian: Current Problems of Humanitarian Science and Education], 2018, issue 3, pp. 328-340.

Hazova, S.A. *Yumor kak resurs sovladayuschego povedeniya* [Humor as a resource of coping behavior]. *Sibirskiy pedagogicheskiy zhurnal* [Siberian Pedagogical Journal], 2012, issue 3, pp. 177-182.

Isaeva, E.R. *Koping-povedenie i psikhologicheskaya zashhita lichnosti v usloviyakh zdorov`ya i bolezni* [Copying behavior and psychological protection of an individual in conditions of health and illness]. Saint Petersburg, Izdatel`stvo SPbGMU Publ., 2009, 136 p.

James, A.B. Humour as resistance: Disaster humour in post-9/11 United States. *European Journal of Humour Research*, 2014, issue 2-3, pp. 28-41.

Kuftyak, E.V. *Adaptivnyie mehanizmyi lichnosti: sovremennyiy vzglyad na problemu* [Adaptive mechanisms of personality: a modern view of the problem]. Kuftyak, E.V. (ed.). *Zaschitnaya sistema lichnosti i stress* [The Personality Defense System and Stress]. Moscow, Mir Nauki Publ., 2017, pp. 6-17.

Kulinich, M.A. *Lingvokulturologiya yumora (na materiale angliyskogo yazyika)* [Linguoculturology of humor (on the material of the English language)]. Samara, Publish house SGPU, 2004, 263 p.

Lazarus, S. Coping Theory and Research: Past, Present, and Future. *Psychosomatic Medicine,* 1993, issue *55*, pp. 234-247.

Lehman, K.M., Burke, K.L., Martin, R., Sultan, J., Czech, D.R. A reformulation of the moderating effects of productive humor. *Humor: International Journal of Humor Research*, 2001, issue 14 (2), pp. 131-161.

McGraw, A.P., Warren, C., Williams, L.E. The Rise and Fall of Humor: Psychological Distance Modulates Humorous Responses to Tragedy. *Social Psychological and Personality Science*, 2014, issue 5, pp. 566-572.

Mitropolit Antonij (Pakanich). *Smert i lyubov: reczept bessmertiya* [Death and love: a recipe for immortality], 2018. Available at: https://pravlife.org/ru/content/smert-i-lyubov-recept-bessmertiya (Accessed 19 March 2021).

Musiychuk, M.V. *Profilaktika suitsidalnogo povedeniya na osnove izmeneniya modalno-otsenochnoy napravlennosti sredstvami chernogo yumora* [Prevention of suicidal behavior based on a change in the modal-estimated orientation by means of black humor]. *Tyumenskiy meditsinskiy zhurnal* [Tyumen Medical Journal], 2013, issue 3, pp. 55-56.

Stefanenko, E.A. *Psihologicheskie osobennosti gelotofobii (straha nasmeshki) pri shizofrenii i affektivnyih rasstroystvah*. Avtoref. diss. kand. psih. nauk [Psychological features of gelotophobia (fear of ridicule) in schizophrenia and affective disorders. Extended abstract of cand psychol. Sci. diss.]. Moscow, 2014, 22 p.

Willinger, U., Hergovich, A., Schmoeger, M. et al. Cognitive and emotional demands of black humour processing: the role of intelligence, aggressiveness and mood. *Cognitive Processing*, 2017, issue 18, pp. 159-167.

Одержано11.02.2021.

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЛІНГВОДИДАКТИКИ

УДК 378 : 81’1 (045)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-26

І.Д. ДАВИДЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
викладач кафедри української лінгвістики,
літератури та методики навчання
Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»
Харківської обласної ради

ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ТА ЇЇ РОЛЬ У ФАХОВОМУ СТАНОВЛЕННІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ

Розглянуто актуальні питання формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх фахівців закладів освіти. Ми вважаємо, що для педагогічних та науково-педагогічних працівників важливе значення має лінгвокультурологічна компетентність, якою забезпечується результативність виконання ними основних професійних завдань. Оскільки лінгвокультурологічна компетентність – інтегративне багатоаспектне нововведення, що не виникає стихійно, то необхідне цілеспрямоване формування, яке має розпочинатися у вишах, де готують майбутніх фахівців закладів освіти.

Мета нашого дослідження полягає у розгляданні лінгвокультурологічної компетентності та її ролі у фаховому становленні майбутніх фахівців закладів освіти. Методологія базується на загальних принципах філософії, базових сучасних положеннях педагогічної науки, психології і відображає взаємозв’язок методологічних підходів до вивчення процесу організації освітньої діяльності. Методи лінгвокультурологічної компетентності: діахронічний, який бащовано на порівняльному аналізі різних лінгвокультурних одиниць у часі; синхронічний, що порівнює одночасно існуючі лінгвокультурні одиниці; структурно-функціональний, що передбачає поділ об’єкта культури на частини і виявлення зв’язків між частинами; історико-генетичний, орієнтований на вивчення лінгвокультурологічного факту з точки зору його виникнення, розвитку подальшої долі; типологічний, призначений для виявлення типологічної близькості різних лінгвокультурологічних одиниць історико-культурного процесу; в основі порівняльно-історичного методу лежить порівняння самобутніх лінгвокультурологічних одиниць у часі і проникнення в їхню суть. Ці методи вступають у відношення взаємодоповнення, особливої спряженості з різними пізнавальними принципами, прийомами аналізу, що дозволяє лінгвокультурології досліджувати свій складний об’єкт – взаємодію мови і культури.

Наукова новизна. Під лінгвокультурологічною компетентністю майбутніх фахівців закладів освіти ми розуміємо якість мовної особистості, виражену лінгвокультурологічними знаннями, спеціальними вміннями й особистісними характеристиками, що сприяє інтегруванню у світову культуру та участі в міжкультурній комунікації, уникаючи міжмовних та міжкультурних конфліктів. Пізнати культуру неможливо без знання відповідної мови, що є не лише матеріальною складовою культури, завдяки якій вирішуються комунікативні завдання, а і спробою проникнути в спосіб мислення народу, подивитися на світ очима носія відповідної культури. Отже, ми визначаємо зміст і структуру лінгвокультурологічної компетентності відповідно до характеру й суті лінгвокультурології, що є теоретичною основою нашого дослідження. Розглянутими нами компонентами структури лінгвокультурологічної компетентності майбутніх фахівців закладів освіти формується спеціальний предметний блок у структурі лінгвокультурологічної компетентності, який має бути доповнений професійно-педагогічною підготовкою, що забез-

© *І.Д. Давидченко, 2021*

печить якісну реалізацію професійної компетентності. З нашого погляду, майбутні фахівців закладів освіти мають володіти таким багажем знань, умінь і навичок, що сприятимуть практичному досягненню високих результатів лінгвокультурологічної компетентності.

Ключові слова: лінгвокультурологічна компетентність, професійна підготовка, професійна майстерність, майбутні фахівці закладів освіти, педагогічні та науково-педагогічні працівники.

Рассмотрены актуальные вопросы формирования лингвокультурологической компетентности будущих специалистов образовательных учреждений. Мы считаем, что для педагогических и научно-педагогических работников важное значение имеет лингвокультурологическая компетентность, которая обеспечивается результативностью выполнения ими основных профессиональных задач. Поскольку лингвокультурологическая компетентность – интегративное многоаспектное нововведение, не возникающее стихийно, необходимо целенаправленное формирование, которое должно начинаться в вузах, где готовят будущих специалистов образовательных учреждений.

Цель нашего исследования заключается в рассмотрении лингвокультурологической компетентности и ее роли в профессиональном становлении будущих специалистов образовательных учреждений. Методология базируется на общих принципах философии, базовых современных положениях педагогической науки, психологии и отражает взаимосвязь методологических подходов к изучению процесса организации образовательного процесса. Методы лингвокультурологической компетентности: диахронический, основанный на сравнительном анализе различных лингвокультурных единиц во времени; синхронический – сравнивает одновременно существующие лингвокультурные единицы; структурно-функциональный, предполагающий деление объекта культуры на части и выявление связей между частями; историко-генетический, ориентированный на изучение лингвокультурологического факта с точки зрения его возникновения, развития дальнейшей судьбы; типологический, предназначенный для выявления типологической близости различных лингвокультурологических единиц историко-культурного процесса; в основе сравнительно-исторического метода лежит сравнение самобытных лингвокультурологических единиц во времени и проникновение в их суть. Данные методы вступают в отношения взаимодополняющие, особой сопряженности с различными познавательными принципами, приемами анализа, позволяет лингвокультурологии исследовать свой сложный объект – взаимодействие языка и культуры.

Научная новизна. Под лингвокультурологической компетентностью будущих специалистов образовательных учреждений мы понимаем качество языковой личности, выраженное лингвокультурологическими знаниями, специальными умениями и личностными характеристиками, способствующее интегрированию в мировую культуру и участию в межкультурной коммуникации, избегая межъязыковых и межкультурных конфликтов. Узнать культуру невозможно без знания соответствующего языка, который является не только материальной частью культуры и благодаря которому решаются коммуникативные задачи, а и попытки проникновения в образ мышления народа, посмотреть на мир глазами носителя соответствующей культуры. Итак, мы определяем содержание и структуру лингвокультурологической компетентности в соответствии с характером и сутью лингвокультурологии, что является теоретической основой нашего исследования. Рассмотренными нами компонентами структуры лингвокультурологической компетентности будущих специалистов образовательных учреждений формируется специальный предметный блок в структуре лингвокультурологической компетентности, который должен быть дополнен профессионально-педагогической подготовкой, что обеспечит качественную реализацию профессиональной компетентности. С нашей точки зрения, будущие специалисты образовательных учреждений должны обладать таким багажом знаний, умений и навыков, способствующих практическому достижению высоких результатов лингвокультурологической компетентности.

Ключевые слова: лингвокультурологическая компетентность, профессиональная подготовка, профессиональное мастерство, будущие специалисты образовательных учреждений, педагогические и научно-педагогические работники.

У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст. визначено, що головною метою української системи освіти є створення умов для розвитку й самореалізації кожної особистості, забезпечення високої якості освіти випускникам педагогічних закладів вищої освіти. У концептуальній моделі вищої освіти в Україні актуалізовано завдання щодо підготовки професіонала нового взірця – людини активної, з критичним мисленням і творчим підходом до розв'язання проблем, готової до самоосвіти й саморозвитку, до ефективної взаємодії з навколишнім середовищем. Освітою виховується громадянин і патріот України, прищеплюється любов до української мови та культури, повага до народних традицій.

Завданням педагогічного закладу вищої освіти є формування особистості здобувача вищої освіти як суб'єкта навчальної діяльності та його всебічна підготовка до безперервного процесу освіти, саморозвитку та самовдосконалення.

Реалізація мети мовної освіти – формування ключової комунікативної компетентності здобувачів освіти, яка проявляється у здатності успішно користуватися мовою (усіма видами мовленнєвої діяльності) у процесі спілкування, пізнання навколишнього світу, вирішення життєво важливих завдань, потребує педагога з високим (творчим) рівнем мовленнєвої професійної культури, інноваційним мисленням, індивідуальним стилем педагогічного мовлення і культури, бо тільки активна мовна особистість може виховати так само активну і творчу. Цей процес неможливий без опори на мовні знаки культури народу, бо лише той, хто здатен засвоювати мовну культуру в усій її багатогранності, може стати творцем мовних цінностей і найповніше проявити себе в кожній з галузей суспільного буття [Галенко, 2012]: сучасний світ, попри активність у ньому глобалізаційних процесів, прагне до збереження мовнокультурної ідентичності окремих державних утворень.

Мета нашого дослідження полягає у розгляданні лінгвокультурологічної компетентності та її ролі у фаховому становленні майбутніх фахівців закладів освіти.

Методологія базується на загальних принципах філософії, що ґрунтуються на сучасних положеннях педагогічної науки, психології, і відображає взаємозв'язок методологічних підходів до вивчення процесу організації освітньої діяльності.

На нашу думку, виділяють декілька методів лінгвокультурологічної компетентності: діахронічний, який бізовано на порівняльному аналізі різних лінгвокультурних одиниць у часі; синхронічний, що порівнює одночасно існуючі лінгвокультурні одиниці; структурно-функціональный метод, що передбачає поділ об'єкта культури на частини і виявлення зв'язків між частинами; історико-генетичний, орієнтований на вивчення лінгвокультурологічного факту з точки зору його виникнення, розвитку подальшої долі; типологічний, призначений для виявлення типологічної близькості різних лінгвокультурологічних одиниць історико-культурного процесу; в основі порівняльно-історичного методу лежить порівняння самобутніх лінгвокультурологічних одиниць у часі і проникнення в їхню суть. Ці методи вступають у відношення взаємодоповнення, особливої спряженості з різними пізнавальними принципами, прийомами аналізу, що дозволяє лінгвокультурології досліджувати свій складний об'єкт – взаємодію мови і культури.

У психолого-педагогічній літературі існує достатня теоретична й експериментальна база для вирішення завдань, що виникають в освітній практиці вищої школи щодо формування професіональної компетентності та її складових, у тому числі лінгвокультурологічної. Здійснений нами аналіз педагогічної та методичної літератури показав, що наразі є чимало вітчизняних і зарубіжних публікацій, у яких досліджуються лінгвокультурологічні аспекти компетентності. Так, А. Іонова [Іонова, 2012], М. Суворова [Суворова, 2004] досліджували лінгвокультурологічний підхід до вивчення іноземних мов; у працях В. Кононенко [Кононенко, 2008], В. Маслової [Маслова, 2010], О. Селіванової [Селіванова, 2008], розглядаються різні лінгвокультурологічні аспекти мовної освіти.

Феномен «лінгвокультурологічна компетентність» є складним і багатоаспектним явищем у системі життєдіяльності людини, її соціалізації, освіті, навчанні, вихованні. Визначення суті досліджуваного феномена насамперед передбачає уточнення змісту таких споріднених понять, як «культура», «компетентність», «лінгвокультурологія» й на підставі цього – розкриття суті поняття «лінгвокультурологічна компетентність майбутніх фахівців закладів освіти» [Давидченко, 2018].

На нашу думку, лінгвокультурологічна компетентність здобувачів вищої освіти має бути представлена лінгвокраєзнавчим і культурологічним компонентами. Лінгвокраєзнавчий компонет передбачає володіння необхідною лексикою, знаннями і вміннями, необхідними і достатніми для лінгвістично коректної інтерпретації почутого і прочитаного, культурологічний компонент – комплесом мовленнєвих навичок, умінь та комунікативних знань, що допоможе студентові будувати, наповнювати і варіювати мовлення залежно від умов спілкування.

Під лінгвокультурологічною компетентністю майбутніх фахівців закладів освіти ми розуміємо якість мовної особистості, виражену лінгвокультурологічними знаннями,

спеціальними вміннями й особистісними якостями, що сприяє інтегруванню у світову культуру та участі в міжкультурній комунікації, уникаючи міжмовних та міжкультурних конфліктів. Пізнати культуру неможливо без знання відповідної мови, яка є не лише матеріальною складовою культури, завдяки якій вирішуються комунікативні завдання, а й спробою проникнення в спосіб мислення народу, подивитися на світ очима носія відповідної культури. Отже, ми визначаємо зміст і структуру лінгвокультурологічної компетентності відповідно до характеру й суті лінгвокультурології, що є теоретичною основою нашого дослідження. Розглянутими нами компонентами структури лінгвокультурологічної компетентності майбутніх фахівців закладів освіти формується спеціальний предметний блок у структурі лінгвокультурологічної компетентності, який має бути доповнений професійно-педагогічною підготовкою, що забезпечить якісну реалізацію професійної компетентності (рис. 1) [Давидченко, 2018].

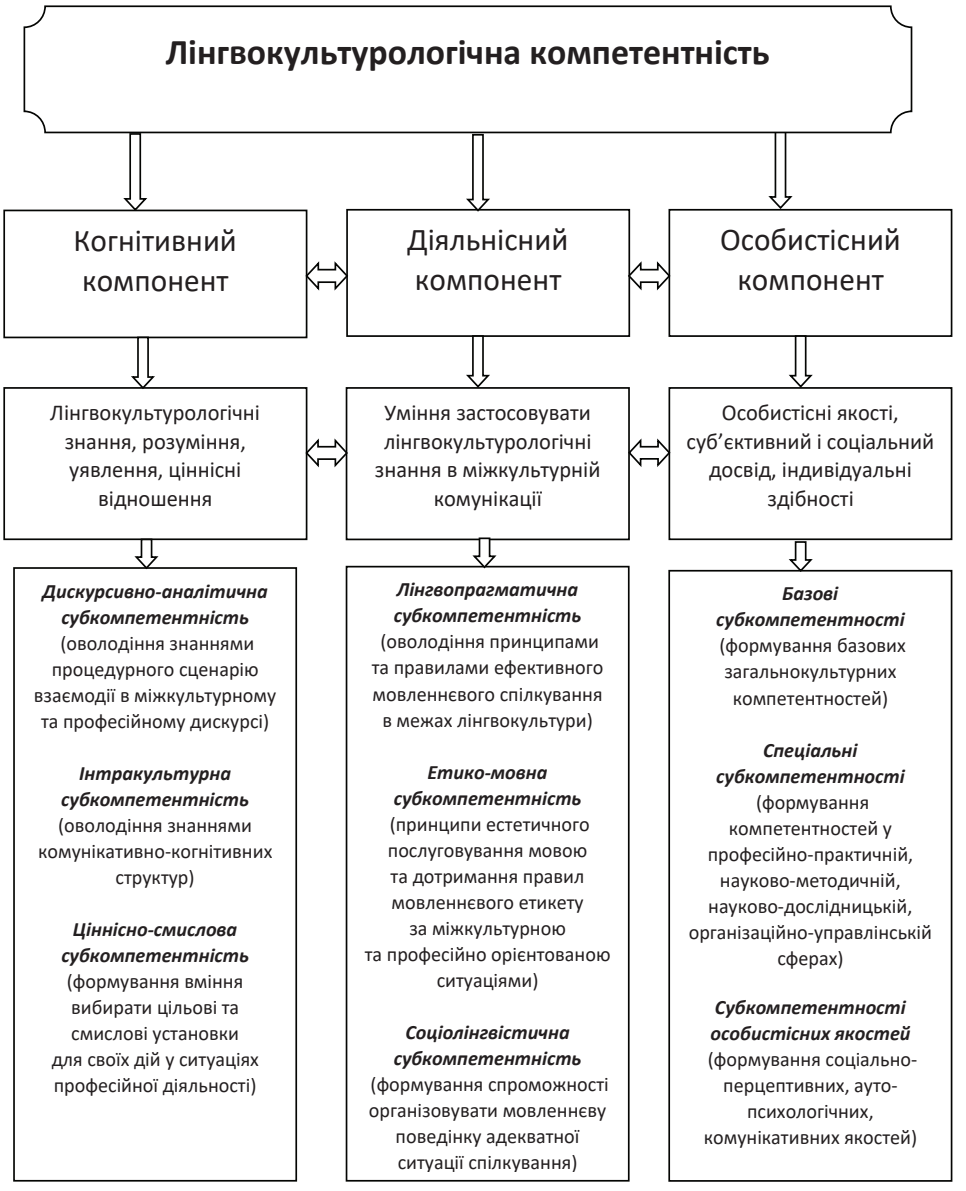

Рис. 1. Структура лінгвокультурологічної компетентності

На нашу думку, у процесі навчання української мови необхідно сформувати вміння не тільки спілкуватися українською мовою, а й виробити вміння характеризувати феномен української культури, історію її розвитку, місце в системі світової культури, цінувати досягнення культури на підставі знання історичного контексту їх створення, бути спроможним до діалогу культур, уміти висловлювати й обґрунтовувати власну позицію до питань, що стосуються ціннісного ставлення до історичної минувшини, або по-іншому виробити комунікативну компетентність.

Для здобувачів закладів вищої освіти, які вже засвоїли в міру своїх особистісних якостей системні лінгвістичні знання й виробили навички практичної грамотності, великого значення набуває вивчення лінгвокультурології. Можна знати правила й систему української мови, але не вміти застосовувати ці знання на практиці. Можна читати серйозні книжки, але не сприймати їх глибинного змісту. У таких випадках ми спостерігаємо нерозвиненість не тільки комунікативної та інших суміжних компетентностей, а й нерозвиненість мовної особистості, яка не здатна сприйняти прочитане, зануритися в його зміст. Мовна, лінгвістична, мовленнєва й лінгвокультурологічна компетентності нерозривно пов'язані в комунікативному акті будь-якого рівня й не існують ізольовано.

Питання навчання української мови тісно пов'язане з історією української культури, розвитком православ'я, пошануванням традицій, поглядами на співіснування різних мов в українському соціокультурному просторі. Розроблені концепції якості навчання української мови орієнтовані на становлення майбутніх фахівців освіти як сильних мовних особистостей демократичного типу, які мають етичну відповідальність і високу лінгвокультурологічну компетентність у продуктивних і репродуктивних комунікаціях, монологічному та діалогічному режимах, усній і письмовій формах мовної діяльності.

З погляду М. Пентилюк, формування мовної особистості – це підвищення рівня як загальної культури, так і культури мовлення, мислення, вільне володіння мовою, високий рівень комунікативної компетентності, незалежності суджень у поєднанні з повагою до поглядів інших людей, почуття самоповаги, спроможність орієнтуватись у світі духовних цінностей, уміння приймати рішення й нести відповідальність за свої дії і вчинки [Пентилюк, 2007].

Ми завжди розрізняємо ситуації, коли можна користуватися мовою для того, щоб дізнатися щось про культуру, як і ті, коли ми звертаємося до культурних реалій, щоб зрозуміти факти мови. На рубежі століть змінилося місце й вагомість культурологічної аргументації в сучасній науці про мову – насамперед у когнітивній семантиці. Лінгвокультурологією, з нашого погляду, як самостійною галуззю знань слід вирішувати специфічні завдання і при цьому відповісти, насамперед, на низку питань, що найбільш узагальнено можна сформулювати так: як культура бере участь в утворенні мовних концептів; до якої частини значення мовного знака прикріплюються «культурні смисли»; усвідомлюється сенс говорити та слухати і як вони впливають на мовні стратегії; чи існує в реальності культурно-мовна компетенція носія мови, на підставі якої втілюються в текстах і розпізнаються носіями мови культурні смисли [Давидченко, 2018].

Підсумовуючи вищезазначене, маємо звернути увагу на розкриття закономірностей розвитку мови як певної системи, тобто такого розвитку, за якого здійснюється повний взаємозв'язок і взаємозалежність розвитку окремих елементів структури мови – фонетичних, граматичних та лексичних:

– аналіз зв'язку, що існує між історією українського народу й історією української мови; цей зв'язок може бути чітко показаний різними фактами розвитку словникового складу української мови;

– вироблення у студентів уміння спостерігати певні мовні явища й установлювати між ними історичні зв'язки; це має виключно важливе значення для студентів як майбутніх фахівців закладів освіти, оскільки вони у своїй діяльності повинні вміти науково обґрунтовувати те чи інше мовне явище та правильно пояснювати його вихованцям різного віку;

– ознайомлення здобувачів освіти з певним фактичним матеріалом з історії розвитку фонетики, граматики та словникового складу української мови, завдяки чому формуватиметься база для вироблення наукового погляду на розвиток мови.

Державними освітніми стандартами вищої професійної освіти передбачається вдосконалення лінгвокультурологічних знань, у тому числі уявлення про основні етапи історії країни, що вивчається, пам'ятки культури, збережені на її території, мовні реалії, пов'язані з найважливішими історичними подіями, культурно-історичними та соціальними асоціаціями.

Тобто наше завдання, як і курсу лінгвокультурології, поряд з міжкультурним діалогом проводити мудру експансію власної багатющої, високодуховної культури (усна народна творчість, пам'ятки архітектури, заповідні місця тощо). Науковці І. Бурчик, Л. Кожуховська, Т. Левченко, О. Потапенко, Я. Потапенко, Т. Чубань основними чинниками розвитку міжкультурного діалогу визначають історичну (і культурну) спільність з іншими народами й культурами (наприклад, України та Європи, політична визначеність стратегії взаємодії країни з іншими (наприклад, Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС). Може йтися також про інші види культур – професійну, вікову, гендерну, релігійну тощо – однак у контексті розгляду проблеми міжкультурного діалогу в Європі [Цит. за: Іонова, 2012].

Термін «лінгвокультурологія» став уживатися в останнє десятиліття в працях фразеологічної школи, очолюваної В. Телією, зокрема працях А. Арутюнової, В. Воробйова, В. Маслової, Ю. Степанова, В. Шаклеїна та ін. На сьогодні розуміння цього терміна не можна вважати усталеним з огляду на те, що цей напрям лінгвістики не виокремився в міждисциплінарну науку [Давидченко, 2018].

Серед праць з лінгвокультурологічної тематики, що вийшли протягом останніх років, з на нашого погляду, найбільш популярною вважається дослідження В. Маслової «Лінгвокультурологія» [Маслова, 2010], у якому авторка більш докладно визначила предмети лінгвокультурології: 1) безеквівалентна лексика й лакуни; 2) міфологізовані мовні одиниці (закріплені в мові архетипи, повір'я, звичаї); 3) пареміологічний фонд мови; 4) фразеологічний фонд мови; 5) еталони, стереотипи, символи; 6) метафори й образи в мові; 7) стилістичний склад мови; 8) мовленнєва поведінка; 9) галузь мовленнєвого етикету.

Актуальне також змістове наповнення відібраних текстів: воно має бути насамперед українокультуроцентричним. Тільки за такої умови можна домогтися виховання почуття патріотизму, гордості за свою країну, толерантності, бажання бути корисним власному народові й державі. На нашу думку, тексти лінгвокультурологічного спрямування мають відповідати таким критеріям: 1) змістовність; 2) функціональність (можливість спостерігати за функціонуванням мовних одиниць у тексті); 3) адаптованість (звичайно, до можливостей аудиторії); 4) наявність широкого діапазону української лексики і фразеології; 5) наявність зразків культури спілкування, мовленнєвої етики; 6) різна стильова належність, однак з виразним домінуванням художніх текстів, бо лише в них слово (та й інші мовні одиниці) виграють усіма барвами. Перспективним і продуктивним для становлення національно-культурної мовної особистості є лінгвокультурологічний аналіз художнього тексту. Пропонуємо розглянути схему лінгвокультурологічного аналізу художнього тексту: 1. Визначення належності тексту до певного історичного періоду розвитку української культури. 2. Визначення мовних образів автора, адресатів, персонажів. 3. Виокремлення з тексту культурної інформації, пов'язаної із загальною концепцією художнього твору. 4. Виділення в художньому тексті лінгвокультурем (мовних знаків, що містять культурну інформацію; це базовий термін лінгвокультурології і служить для позначення одиниці вербалізації культурного змісту). 5. Характеристика виділених лінгвокультурем. 6. Аналіз семантичних зв'язків у лінгвокультуремних рядах чи полях (синонімічних, антонімічних, асоціативних, аксіологічних) [Четова, 2011].

Завдання лінгвокультурологічного аналізу тексту полягають у виробленні навичок системного комплексного лінгвістичного аналізу мовностилістичної структури художнього тексту. З-поміж основних підходів до вивчення тексту особливе місце посідають антропоцентричний (комунікативний) (Ф. Бацевич, В. Красних, М. Макаров, Т. Радзієвська, О. Селіванова) і когнітивний напрями (Л Бабенко, Н. Бурвікова, Ю. Казарін, О. Кубрякова, Л. Поповська), які зумовлюють, з одного боку, розширення завдань лінгвістичного аналізу тексту у вищій школі, а з іншого – появу нових його різновидів: філологічного, семантичного, комунікативно-прагматичного, дискурсивно-

го, лінгвокультурологічного, концептуального та інших, кожен з яких є своєрідним кроком у пізнанні психолінгвістичних і когнітивних аспектів мовлення [Давидченко, 2018].

На підставі аналізу психолого-педагогічних і лінгвометодичних досліджень останніх десятиліть ХХ ст., свідчимо, що процес навчання української мови зміцнюється позиціями наукового осмислення комунікативних якостей особистості й комунікативних ресурсів мови. При цьому взаємодією лінгвістів і педагогів створено чудовий прецедент – ініційоване практикою навчання переказу і творчу увагу до тексту як основного продукту мовленнєвої діяльності особистості. За такого ставлення науки до практики навчання української мови помітно посилилася роль підготовки студентів до усних і письмових переказів творів, що підтверджується підручниками та навчальними посібниками, рекомендованими для опрацювання при підготовці здобувачів вищої освіти: уміння й навички, що формуються у процесі роботи з розвитку зв'язного мовлення, мають свої особливості, за допомогою їх студенти освоюють досвід творчої діяльності зі створення тексту.

При формуванні лінгвокультурологічної компетентності майбутніх фахівців закладів освіти необхідними є три взаємопов'язані складові: 1) культура, відображена в мові; 2) мовленнєва діяльність (міжкультурна комунікація); 3) мовна особистість як користувач мовою. Цими складовими визначаються компоненти структури лінгвокультурологічної компетентності майбутніх фахівців закладів освіти та зумовлюється її зміст.

Змістом лінгвокультурологічної компетентності майбутніх фахівців закладів освіти формуються відповідні культурні системи, представлені національними культурними явищами, поняттями, концептами та мовними системами, що значно відрізняються одна від одної. Міжкультурні та міжмовні відмінності становлять національну специфіку мовної картини світу певного етносу, визначити яку можна, порівнюючи її з мовними картинами світу інших народів. Саме специфічна частина мовної картини світу окремої лінгвокультури становить найбільший інтерес для формування лінгвокультурологічної компетентності.

Вищезазначене дає розуміння суті лінгвокультурологічної компетентності як інтегративної якості, що утворюється в результаті формування особистістю в процесі соціалізації та інкультурації мовної свідомості завдяки пізнанню національної культури та способів вираження її в мові, що сприяє досягненню соціокультурної адекватності та відповідної комунікативної поведінки в межах своєї лінгвокультури. У результаті акультурації відбувається розширення мовної картини світу, мовної та когнітивної свідомості завдяки кодам іншої мови та культури, чим забезпечується вдосконалення адаптивних механізмів мовної особистості, здатність до навігації в різних інформаційних просторах, уникнення комунікативних невдач у ситуаціях міжкультурного діалогу.

Отже, лінгвокультурологічну компетентність як інтегративну якість особистості майбутніх фахівців закладів освіти доцільно формувати через систему дидактичного матеріалу, з використанням культурологічного і виховного потенціалів української мови, з обов'язковим висвітленням її тісного зв'язку з історією, духовною культурою, менталітетом народу, з пізнанням її історії та місця серед інших мов світу. Ця компетентність передбачає розвиток в особистості таких здібностей: а) усвідомлювати мову як феномен культури, як культурно-історичне середовище, яке втілює в собі історію, культуру, звичаї народу; б) оволодівати культурою спілкування, або мовною культурою; вироблення мовної, комунікативної та культурологічної компетенції; в) сприймати мову в її естетичній функції – як засіб створення мистецтва слова.

З нашого погляду, майбутні фахівців закладів освіти мають володіти таким багажем знань, умінь і навичок, що сприятимуть практичному досягненню високих результатів лінгвокультурологічної компетентності. З огляду на специфіку професійної діяльності у майбутніх фахівців закладів освіти необхідно виробити такі вміння: самостійно складати мовленнєві взірці розповідей (описові, власного досвіду, творчі); розробляти лінгвокультурологічні моделі, доступні для наслідування дітьми; добирати малі жанри фольклору, тексти художніх творів, що сприяють розвитку образного мовлення дітей; укладати сценарії дидактичних мовленнєвих ігор, ситуацій та розробляти мовленнєві завдання; укладати конспекти занять, сценарії літературних ранків і вечорів, розваг; виправляти мовленнєві помилки та огріхи й запобігати виникненню нових; творчо планувати навчально-мовленнєву діяльність здобувачів освіти.

Список використаної літератури

Галенко А.М. Культурологічна компетентність у структурі професійних компетентностей студентів філологічних спеціальностей. *Науковий вісник Донбасу*. 2012. № 4. URL: http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/ NN20/12gamsfs.pdf (Останнє звернення 23.01.2021).

Давидченко І.Д. Формування лінгвокультурологічної компетентності майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів: дис. канд. пед. наук. Слов'янськ, 2018. 359 с.

Іонова О.М. Системний та синергетичний підходи. *Наукові підходи до педагогічних досліджень* / за ред. В.І. Лозової. Харків: Вид-во Віровець А.П. «Апостроф», 2012. С. 22–81.

Кононенко В.І. Українська лінгвокультурологія. К.: Вища школа, 2008. 327 с.

Маслова В.А. Лингвокультурология. М.: Академия, 2010. 204 с.

Пентилюк М.І. Мовна особистість учня в проспекції мовленнєвого спілкування. *Таврійський вісник освіти*. 2007. № 2. С. 53–60.

Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Київ; Полтава: Довкілля, 2008. 712 с.

Суворова С.Л. Концепция формирования коммуникативно-дискурсивной культуры будущих учителей. Челябинск: Южно-Уральское книжное издательство, 2004. 203 с.

Четова Н.Й. Особливості методики відбору лінгвокраєзнавчого матеріалу для формування соціокультурної компетенції студентів. *Науковий часопис НПУ ім. М. Драгоманова. Сер. 17. Теорія і практика навчання і виховання*. 2011. Вип. 17. С. 231–235.

LINGUO-CULTURAL COMPETENCE AND ITS ROLE IN PROFESSIONAL FORMATION OF FUTURE SPECIALISTS OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS

Inna D. Davydchenko, Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy (Ukraine).
e-mail: davidchenkoid@ukr.net
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-26

Key words*: linguo-cultural competence, professional training, professional skill, future specialists of educational institutions, pedagogical and scientific-pedagogical workers.*

The article discusses topical issues of the formation of linguo-cultural competence of future specialists of educational institutions. We believe that linguo-culturological competence is of great importance for pedagogical and scientific-pedagogical workers, which ensures the effectiveness of their fulfillment of basic professional tasks. Since linguo-cultural competence is an integrative multidimensional innovation that does not arise spontaneously, a purposeful formation is needed, which should begin in higher educational institutions, where future specialists of educational institutions are trained.

The National Doctrine of Education Development of Ukraine in the XXI century stated that the main aim of the Ukrainian education system is to create conditions for the development and self-realization of each individual, to ensure high quality education for graduates of high pedagogical institutions. The conceptual model of high education in Ukraine has actualized the tasks of training a new exemplar professional – an active person with critical thinking and a creative approach to solving problems, ready for self-education and self-development, for effective interaction with the environment.

In our opinion, the linguistic and cultural competence of higher education students should be represented by linguistic and cultural components.

The purpose of our research is to examine linguocultural competence and its role in the professional development of future specialists in educational institutions. The methodology is based on the general principles of philosophy, basic modern provisions of pedagogical science, psychology and reflects the relationship of methodological approaches to the study of the process of organizing the educational process.

Methods of linguocultural competence: a diachronic method based on a comparative analysis of various linguocultural units in time; synchronous method, compares simultaneously existing linguocultural units; structural and functional method, which involves the distribution of a cultural object into parts and the identification of connections between parts; a historical and genetic method focused on the study of a linguoculturological fact from the point of view of its occurrence, the development of further destiny; a typological method designed to identify the typological proximity of various linguoculturological units of the historical and cultural process; the comparative-historical method is based on the comparison of original linguoculturological units in time and insight into their essence. These methods enter into mutually com-

plementary relationships, special conjugation with various cognitive principles, methods of analysis, allows cultural linguistics to explore its complex object - the interaction of language and culture.

Scientific novelty. By the linguistic and cultural competence of future specialists of educational institutions we mean the quality of language personality, expressed by linguistic and cultural knowledge, special skills and personal qualities, which promotes integration into world culture and participation in intercultural communication, avoiding interlingual and intercultural conflicts. It is impossible to learn culture without knowing of the relevant language, which is not only a material component of culture, thanks to which communicative tasks are solved, but also a penetration attempt to the people's mode of thinking, an attempt to look at the world through the culture. Thus, we determine the content and structure of linguistic and cultural competence according to the nature and essence of cultural linguistics, which is the theoretical basis of our research. A special subject frame in the structure of linguistic and cultural competence is considered by the components of the structure of linguistic and cultural competence of future specialists of educational institutions, which should be supplemented by professional and pedagogical training that will provide quality implementation of professional competence.

In summary, linguistic and cultural competence as an integrative quality of future specialists' personality of educational institutions should be formed through a system of didactic material, using cultural and educational potentials of Ukrainian, with obligatory coverage of its close connection with history, spiritual culture, mentality of the people, knowledge its history and place among other languages of the world. This competence involves the development of the following abilities in the personality: a) the ability to perceive language as a cultural phenomenon, as a cultural and historical environment that turns into the history, culture, people's customs; b) the ability to acquire the culture of communication, or language culture; runs of linguistic, communicative and culturological competence; c) the ability to sense language in its aesthetic function – as a means of creating the art of speech.

References

Chetova, N.J. *Osoblyvosti metodyky vidboru linghvokrajeznavchogho materialu dlja formuvannja sociokuljturnoji kompetenciji studentiv* [Peculiarities of the method of selection of linguistic material for the formation of socio-cultural competence of students]. *Naukovyj chasopys NPU im. M. Draghomanova. Seriya 17. Teorija i praktyka navchannja i vykhovannja* [Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 17. Theory and practice of teaching and education]. Kyiv, 2011, issue 17, pp. 231-235.

Davydchenko I.D. *Formuvannja linghvokuljturologhichnoji kompetentnosti majbutnikh vykhovateliv doshkiljnykh navchaljnykh zakladiv*. Dys. kand. ped. Nauk [The formation of linguistic and cultural competence of future educators of pre-school educational establishments. Cand. philol. sci. diss.]. Slovyansk, 2018, 359 p.

Ghalenko, A.M. *Kuljturologhichna kompetentnistj u strukturi profesijnykh kompetentnostej studentiv filologhichnykh fakuljtetiv* [Cultural competence in the structure of professional competencies of students of philological faculties]. *Naukovyi visnyk Donbasu* [Academic Bulletin of Donbas], 2012, issue 4. Available at: http://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN20/12gamsfs.pdf (Accessed 23 January 2021).

Ionova, O.M. *Systemnyj ta synerghetychnyj pidkhody* [Systemic and synergetic approaches]. Lozova, V.I. (ed.). *Naukovi pidkhody do pedaghoghichnykh doslidzhenj* [Scientific approaches to pedagogical research]. Kharkiv, Vyd-vo Virovecj A.P. „Apostrof" Publ., 2012, pp. 22-81.

Kononenko, V.I. *Ukrajinsjka linghvokuljturologhija* [Ukrainian linguoculturology]. Kyiv, Vyshha shkola Publ., 2008, 327 p.

Maslova, V.A. *Lynghvokuljturologhyja* [Linguoculturology]. Moscow, Akademiya Publ., 2010, 204 p.

Pentyljuk, M.I. *Movna osobystistj uchnja v prospekciji movlennjevogho spilkuvannja* [Linguistic personality of the student in the prospect of speech communication]. *Tavrijsjkyj visnyk osvity* [Taurian Bulletin of Education], 2007, issue 2, pp. 53-60.

Selivanova, O.O. *Suchasna linghvistyka: naprjamy ta problemy* [Modern linguistics: directions and problems]. Kyiv, Poltava, Dovkillja Publ., 2008, 712 p.

Suvorova, S.L. *Koncepcyja formyrovanyja kommunykatyvno-dyskursyvnoj kuljturы budushhykh uchytelej* [The concept of formation of communicative-discursive culture of future teachers]. Chelyabynsk, Juzhno-Uraljskoe knizhnoye izdatelstvo Publ., 2004, 203 p.

Одержано 30.01.2021.

УДК 811.111
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-27

І.В. ДЕМЧЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри іноземних мов
Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Кропивницький)

ОСОБЛИВОСТІ АНГЛОМОВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ АВІАЦІЙНОЇ ГАЛУЗІ У ЛЬОТНИХ ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті зазначається, що ефективність, безпека польотів та збереження авіаційного середовища залежать від компетентних, готових до професійної взаємодії в міжнародному середовищі майбутніх фахівців авіаційної галузі. Авіаційні події, спричинені помилками в процесі ведення радіообміну англійською мовою, відбуваються через брак належного рівня володіння професійною комунікацією. Підготовка висококваліфікованих, умотивованих до комунікації та співробітництва фахівців авіаційної галузі стимулює українські ЛЗВО до пошуку засобів та методів активізації навчання, розробок інформаційно-комунікативних технологій, які спрямовані на розвиток критичного мислення, формування інтересу студентів до освітнього процесу та підготовки до професійної комунікації. Англійська мова є однією з офіційних мов ІСАО, для майбутніх фахівців в авіаційній галузі важливою є можливість здобування професійної освіти англійською мовою. Мета англомовної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі полягає у формуванні професійної комунікації, забезпеченні комунікативних потреб у різних сферах спілкування: науковій, соціально-культурній та суспільно-політичній, побутовій. Було застосовано такі *методи* дослідження: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація нормативно-правових документів, наукової літератури, навчально-методичної документації, вітчизняного та світового досвіду підготовки фахівців авіаційної галузі; емпіричні – тестування, опитування, педагогічне спостереження, збір даних, аналіз навчальних планів, освітніх програм, вивчення продуктів викладацької та освітньої діяльності.

Професійну комунікацію фахівців авіаційної галузі охарактеризовано певними особливостями, які зумовлені цілями та завданнями взаємодії у професійній діяльності: формалізм термінології радіообміну; лаконічність повідомлень; неможливість використання допоміжних, невербальних засобів; спонтанність і ситуативність; наявність абревіатур, скорочень, цифр, букв, кодів; обмежений запас професійної лексики та використання спрощених граматичних форм; наявність комунікативних бар'єрів (фонетичних, технічних, психологічних, смислових); наявність професійно-мовленнєвих умінь стандартного загальномовленнєвого характеру (важлива складова професійної надійності авіафахівців).

Ключові слова: авіаційне середовище, професійна взаємодія, англомовна підготовка, професійна комунікація, авіаційні фахівці.

В статье отмечается, что эффективность, безопасность полетов, сохранение авиационной среды зависят от компетентных, готовых к профессиональному взаимодействию в международной среде будущих специалистов авиационной отрасли. Авиационные происшествия, вызванные ошибками в процессе ведения радиообмена на английском языке, происходят из-за отсутствия должного уровня владения профессиональной коммуникацией. Подготовка высококвалифицированных, мотивированных к коммуникации и сотрудничеству специалистов авиационной отрасли стимулирует украинские ЛЗВО к поиску средств и методов активизации обучения, к разработкам информационно-коммуникативных технологий, направленных на развитие критического мышления, формирование интереса студентов к образовательному процессу и подготовке к профессиональной коммуникации. Английский язык является одним из официальных языков ИКАО, для будущих специалистов авиаци-

© *І.В. Демченко, 2021*

онной отрасли важным является возможность получения профессионального образования на английском языке. Цель англоязычной подготовки будущих специалистов авиационной отрасли заключается в формировании профессиональной коммуникации, обеспечении коммуникативных потребностей в различных сферах общения: научной, социально-культурной и общественно-политической, бытовой. В статье использованы следующие методы научного исследования: теоретические – анализ, сравнение, обобщение, систематизация нормативно-правовых документов, научной литературы, учебно-методической документации, отечественного и мирового опыта подготовки специалистов авиационной отрасли; эмпирические – тестирование, опрос, педагогическое наблюдение, сбор данных, анализ учебных планов, образовательных программ, изучение продуктов преподавательской и образовательной деятельности.

Профессиональная коммуникация специалистов авиационной отрасли характеризуется определенными особенностями, которые обусловлены целями и задачами взаимодействия в профессиональной деятельности: формализм терминологии радиообмена; лаконичность сообщений; невозможность использования вспомогательных, невербальных средств; спонтанность и ситуативность; наличие аббревиатур, сокращений, цифр, букв, кодов; ограниченный запас профессиональной лексики и использование упрощенных грамматических форм; наличие коммуникативных барьеров (фонетических, технических, психологических, смысловых) наличие профессионально-речевых умений стандартного общеречевого характера (важная составляющая профессиональной надежности авиаспециалистов).

Ключевые слова: авиационная среда, профессиональное взаимодействие, англоязычная подготовка, профессиональная коммуникация, авиационные специалисты.

Безпека польотів, ефективність та збереження авіаційного середовища залежать від компетентних, добре підготовлених до професійної взаємодії в міжнародному середовищі майбутніх фахівців авіаційної галузі. Авіаційні події, спричинені помилками в процесі ведення радіообміну англійською мовою, відбуваються через брак належного рівня володіння професійною комунікацією.

Актуальність зазначеної проблеми задекларовано в законодавчих та нормативно-правових документах: наказі Міністерства транспорту України «Про затвердження правил ведення радіотелефонного зв'язку та фразеології радіообміну у повітряному просторі України» (2004); Циркулярі ІСАО № 302-An/175 «Кроскультурні фактори та безпека польотів» (2004); Документі ІСАО № 4444 «Організація повітряного руху» (2007); Циркулярі ІСАО № 318-An/180 «Критерії мовного тестування для глобального узгодження» (2009); Циркулярі ІСАО № 323-An/185 «Рекомендації з програм навчання авіаційної англійської мови» (2009); Документі ІСАО № 9835 An/453 «Керівництво з упровадження вимог ІСАО щодо володіння мовою» (2010); Документі ІСАО № 9859 An/474 «Керівництво з управління безпекою польотів» (2013); «Стратегії розвитку аеронавігаційної системи України на 2015–2025 рр.» (2014) тощо.

У контексті наукового пошуку проблему професійної комунікації фахівців розкрито у дослідженнях Т.О. Брик [Брик, 2009], Л.І. Воротняк [Воротняк, 2008], Н.А. Сури [Сура, 2005], О.В. Тинкалюк [Тинкалюк, 2008] та ін. У педагогічній теорії та практиці накопичено значний обсяг матеріалу, що служить науковим підґрунтям для дослідження проблеми професійної комунікації авіафахівців і поданий у працях О.М. Васюкович [Васюкович, 2018], А.Г. Кириченко [Кириченко, 2013], О.В. Ковтун [Ковтун, 2012], Т.А. Мальковской [Мальковской, 2004] та ін.

Професійна комунікація англійською мовою є однією зі складових безпеки польотів, а оволодіння нею – обов'язковим у підготовці фахівців авіаційної галузі до майбутньої професійної діяльності. Підготовка висококваліфікованих, умотивованих до комунікації та співробітництва фахівців авіаційної галузі стимулює українські ЛЗВО до пошуку засобів та методів активізації навчання, до розробок інформаційно-комунікативних технологій, які спрямовані на розвиток критичного мислення, формування інтересу студентів до освітнього процесу та підготовки до професійної комунікації. Для досягнення мети дослідження використано такі *методи*: теоретичні – аналіз, порівняння, узагальнення, систематизація нормативно-правових документів, наукової літератури, навчально-методичної документації, вітчизняного та світового досвіду підготовки фахівців авіаційної галузі – для з'ясування стану опрацювання порушеної проблеми; емпіричні – тестування, опитування, педагогічне спостереження, збір даних, аналіз навчальних планів, освітніх програм, вивчення продуктів

викладацької та освітньої діяльності – для діагностування та узагальнення отриманих результатів рівня англомовної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі в льотних закладах вищої освіти.

Для багатьох здобувачі вищої освіти одним з основних мотивів здобуття вищої освіти є отримання високого рівня знань та якісна професійно-фахова підготовка. Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» якість вищої освіти визначено як «сукупність якостей особи з вищою освітою, що відображає її професійну компетентність, ціннісну орієнтацію, соціальну спрямованість та обумовлює здатність задовольняти як особисті духовні й матеріальні потреби, так і потреби суспільства» [Закон України «Про вищу освіту», 2012].

Оскільки англійська мова є однією з офіційних мов ІСАО, для майбутніх фахівців в авіаційній галузі особливо важливою є можливість отримання професійної освіти англійською мовою. Сучасне бачення проблеми професійної комунікації авіаційних фахівців полягає в тому, що вона не може зводитися тільки до опанування фразеології радіообміну, використання технічних термінів та абревіатур, основою якої мають бути професійно-мовленнєві вміння стандартного загальномовленнєвого характеру, які є важливою складовою професійної надійності авіафахівців, але також знання загальної англійської мови, яка, по-перше, сприятиме більш глибокому зануренню в культуру країни навчання, по-друге, знання англійської мови – основний критерій для успішної кар'єри, а також важлива конкурентна перевага в процесі професійної діяльності, та й загалом, англійська мова – міжнародний еквівалент комунікації в сучасному світі, адже економічне, політичне, наукове життя суспільства здійснюється нею.

Головна мета мовної підготовки майбутніх фахівців авіаційної галузі полягає у формуванні професійної комунікації, забезпеченні їхніх комунікативних потреб у різних сферах спілкування: науковій (отримання належної підготовки за обраним фахом), соціально-культурній та суспільно-політичній (повноцінне орієнтування та належна адаптація в новому соціально-культурному середовищі, індивідуального культурного зростання), побутовій (задоволення потреб повсякденного життя) та формуванні гармонійної особистості, яка здатна до міжкультурного діалогу.

Основу професійної комунікації (за дослідженнями О.О. Шаталова) становить комплекс умінь, мовленнєвого спілкування в продуктивних і рецептивних видах. Дослідник виокремлює такі ознаки комунікації:

– лінгвістичну (сукупність знань про систему мови, правила функціонування одиниць мови в мовленні та здатність користуватися цією системою для розуміння чужих думок і вираження власних суджень в усній чи письмові формі);

– мовленнєву або соціолінгвістичну (здатність користуватися мовою у мовленнєвому акті);

– соціокультурну (знання національно-культурних особливостей соціальної та мовленнєвої поведінки носіїв мови, а також способів користування такими знаннями в процесі спілкування);

– соціальну або прагматичну (бажання та вміння вступати в комунікацію з іншими людьми, здатність орієнтуватися в ситуації спілкування та будувати висловлювання відповідно до комунікативного наміру мовця та ситуації);

– дискурсивну (здатність студента використовувати певні стратегії для конструювання та інтерпретації тексту; знання особливостей, які притаманні різним типам дискурсів та здатності породжувати дискурси у процесі спілкування);

– предметну (здатність орієнтуватися у змістовому плані спілкування в певній сфері людської діяльності) [Шаталов, 2008, с. 143].

Т.І. Дементьєва розглядає професійну комунікацію студентів як сукупність мотивованих знань, навичок і вмінь, необхідних для здійснення мовленнєвої діяльності в навчально-професійній сфері. Дослідниця на підставі аналізу науково-методичних праць виокремлює такі основні компоненти: мотиваційний, що передбачає розвиток мотивів навчання та прищеплення інтересу до вивчення наукового стилю мовлення; мовний, який пов'язаний з теоретичними знаннями мови, лексико-граматичними навичками та вміннями граматично правильно будувати речення; предметно-мовленнєвий, який забезпечує набуття знань про зміст предмета, удосконалення лексичних умінь, а також монологічного та діалогічного

мовлення у навчально-професійній сфері; прагматичний, який зумовлює оволодіння знаннями щодо доцільності вживання відповідних конструкцій, уміннями брати участь у комунікації у зв'язку з намірами та ситуаціями спілкування, нормами мовленнєвого етикету [Дементьєва, 2005].

Вступники до льотних закладів вищої освіти мають володіти іноземною мовою на рівні А2–В1 та бути готовими до вивчення професійно орієнтованого курсу з англійської мови для досягнення 4-го рівня за міжнародною шкалою ІСАО та на рівні В2 First відповідно до Загальноєвропейських Рекомендацій. Педагогічний досвід показує, що суттєва кількість вступників не володіє достатнім рівнем іноземної мови за міжнародним стандартом, для формування потрібних компетенцій в усіх видах мовленнєвої діяльності, який вимагається за період навчання у закладах вищої освіти за короткий термін.

Пріоритетним поняттям концепції вивчення англійської мови у європейських країнах є не тільки набути знань про мову, але навчитися користуватися мовою як засобом спілкування: висловлювати власні думки, критично мислити, розуміти співрозмовника, проявляти готовність і бажання взаємодіяти з іншими, здатність отримувати інформацію та оцінювати її. Мовна обмеженість будь-якого фахівця не дозволяє повністю реалізувати себе.

Процес підготовки майбутніх авіафахівців-бакалаврів, які беруть участь у високорозвинутому процесі управління повітряним рухом, вимагає від них ґрунтовних знань з таких професійно орієнтованих дисциплін, як: «Авіаційна метеорологія», «Радіотелефонія», «Повітряна навігація», «Безпека польотів» «Управління повітряним рухом», «Повітряне право», «Іноземна мова (англійська), «Професійна англійська мова (авіаційна)», «Термінологія радіообміну англійською мовою» тощо. Вивчення дисципліни «Професійна англійська мова (авіаційна)» у поєднанні з базовими авіаційними дисциплінами забезпечує ефективність освітнього процесу тому, що засвоєння англійської мови професійного спрямування є необхідним, через те, що перелічені дисципліни мають певні особливості: специфічна термінологія, лексико-граматичні особливості, які притаманні професійно-орієнтованим дисциплінам. Тому в аналізованому руслі доцільно сприяти формуванню комунікативних навичок за допомогою викладання англійською мовою та впровадження нових програм професійно орієнтованих дисциплін.

Беручи до уваги фактор володіння іноземною мовою, ситуація стає ще більш складною. Володіння англійською мовою на 4-му рівні за шкалою ІСАО для всіх авіаційних фахівців є обов'язковим знанням, яке перевіряється усіма авіаційними школами й авіакомпаніями. Зазвичай пілоти та диспетчери зобов'язані проходити перевірку рівня знань з англійської мови відповідно до вимог ІСАО щодо 4-го рівня [Шкала ІСАО, 2017]. Міжнародний екзамен з англійської мови включає в себе шість складових: вимова, структура, словниковий запас, вільне застосування, розуміння та взаємодія.

Недостатній рівень сформованості професійної комунікації робить неможливим введення дисципліни «Іноземна мова (за професійним спрямуванням)» на першому році навчання у ЛЗВО. Враховуючи те, що студенти немовних спеціальностей вивчають фахові дисципліни та набувають первинних професійних навичок і вмінь, починаючи з 3-го року навчання, вивчення курсу професійно орієнтованої англійської мови упродовж перших років буде неефективним. Таким чином, буде доречно ці два роки вивчати дисципліну «Іноземна мова (англійська)», а на 3-му і 4-му курсах формувати навички професійно орієнтованої комунікації. У такий спосіб ми охопимо рівень В2 First та рівень ІСАО, що підвищить мотивацію до знань з англійської мови. Очікується, що після закінчення навчання у магістратурі студент має володіти англійською мовою на 4-му (5-му) рівні за шкалою оцінювання ІСАО та рівні В2 First (С1) відповідно до Рекомендацій Ради Європи.

Дисципліна *«Іноземна мова (англійська)»* є основою сукупності знань та вмінь, що формують авіаційний профіль фахівця в авіаційній галузі. *Метою* викладання дисципліни є набуття студентами-іноземцями мовленнєвих навичок і вмінь спілкування англійською мовою в різноманітних ситуаціях професійної діяльності та під час виконання службових обов'язків на робочому місці. Головним *завданням* дисципліни є підготовка студентів до успішної комунікації в їхньому професійному оточенні. Робоча програма з навчальної дисципліни передбачає, що формування іншомовної комунікативної компетентності майбутніх фахівців

технічного профілю здійснюється з метою забезпечення високого рівня їхньої професійної компетентності в реальних ситуаціях професійної діяльності, що потребують використання англійської мови. Ця програма розрахована на оволодіння англійською мовою на рівні B1, який є проміжним етапом досягнення рівня B2 First відповідно до Рекомендацій Ради Європи, що є мінімально необхідним для ступеня бакалавра [Ніколаєва, 2003].

У результаті вивчення навчальної дисципліни «Іноземна мова (англійська)» студент повинен *знати*: характерні особливості англійської мови на побутовому та культурологічному рівнях; граматичні структури, що є необхідними для гнучкого вираження відповідних функцій та понять, а також для розуміння і продукування широкого кола текстів академічній сфері; правила англійського синтаксису для розпізнавання та продукування текстів, пов'язаних з академічною сферою; мовні форми, властиві для офіційних і розмовних регістрів академічного мовлення; широкий діапазон словникового запасу (у тому числі термінології), що є необхідним в академічній і професійній сферах; та *вміти*: обговорювати навчальні та пов'язані зі спеціалізацією питання для досягнення порозуміння зі співрозмовником; готувати публічні виступи із загальних і галузевих питань, застосовуючи відповідні засоби вербальної комунікації та форми ведення дискусій і дебатів; аналізувати англомовні джерела інформації; анотувати та реферувати англомовні професійні тексти рідною та англійською мовами; перекладати англомовні професійні тексти рідною мовою, користуючись двомовними термінологічними словниками; знаходити нову інформацію, що міститься в англомовних матеріалах, у тому числі галузевих (як у друкованому, так і в електронному вигляді) [Зеленська, Тимченко, 2016].

З огляду на міжнародні процеси, які відбуваються і зумовлюють зміни в авіаційній спільноті і ЗВО, для студентів з різним рівнем підготовки маємо застосовувати індивідуальний підхід, і для підвищення мотивації до опанування професійної англомовної комунікації необхідно запроваджувати нові ступеневі програми.

Дисципліна *«Професійна англійська мова (авіаційна)»* – одна з найбільш пріоритетних і затребуваних. Дисципліна спрямована на розвиток професійної комунікації, її вивчення триває протягом 3–5-го курсів. *Мета* вивчення дисципліни полягає у формуванні рівня знань, навичок і вмінь авіафахівця з професійної англійської мови (авіаційної), який здатний вирішувати проблеми безпечної організації та проведення польотів згідно із сучасним рівнем вимог, вільного спілкування в рамках обраної професії, як в умовах звичайного польоту, так і в разі виникнення аварійної ситуації. *Завдання* дисципліни полягає в опрацюванні основної авіаційної термінології, формуванні лексичного запасу авіаційної англійської мови для досягнення запланованого 4-го мовленнєвого рівня підготовки (ICAO), вивченні текстів та аудитивних матеріалів, що містяться в документах міжнародних авіаційних організацій, перекладі спеціальних текстів, формуванні та подальшому розвитку навичок аудіювання та мовлення, веденні розмов на професійні теми з фахівцями аналогічного профілю.

У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен *знати*: основи фонетичного, лексичного і граматичного матеріалу із загальної та професійної англійської мови (не нижче 4-го рівня за шкалою ICAO); авіаційну термінологію, яка дозволяє використовувати у своїй роботі документи ICAO; та *вміти*: сприймати на слух усні повідомлення і висловлювання та адекватно реагувати на них, читати тексти відповідного рівня складності на загальноосвітні та професійні теми, викладати свої думки та спостереження згідно з 4-м рівнем за шкалою ICAO; спілкуватися в умовах професійної діяльності та за її межами як за передбачуваних, так і за непередбачуваних обставин на загальні та професійні теми; використовувати базову авіаційну термінологію, що дозволяє читати та використовувати в практичній роботі документи міжнародних авіаційних організацій [Зеленська, Тимченко, 2016].

У підготовці студентів ЛЗВО зафіксовано прикру тенденцію щодо скорочення часу, відведеного на навчання професійної англомовної комунікації, яка може негативно позначитися на якості їх підготовки та здійсненні професійної англомовної комунікації.

У такій ситуації навчання студентів ЛЗВО не має сучасного ґрунтовного навчально-методичного забезпечення: не створено методичних комплексів дисциплін, відсутній банк тестових завдань та програм, не підготовлено та не розроблено методичні матеріали для комп'ютерного забезпечення. Таким чином, на зміну тій ситуації, коли студент залишався

сам на сам з численною кількістю запитань, приходить інше: тепер студент, маючи доступ до літератури, може готуватися до практичних занять, семінарів або іспитів, покладаючись на власне уміння засвоювати подану інформацію.

Питання змістового наповнення навчальних планів і програм, силабусів набуває важливого значення та посідає чільне місце у професійній підготовці майбутніх авіафахівців у ЛЗВО. Навчальним планом передбачено перелік навчальних дисциплін, його опанування забезпечує успішність професійної підготовки авіафахівців загалом та формування в них мотивації до професійної комунікації зокрема. Зміст дисциплін, поданих у навчальному плані, сприятиме ефективному досягненню мети професійно орієнтованого навчання.

Володіння англійською мовою визначено як професійну необхідність, тому що авіафахівцям властива специфічна комунікація. Визначення поняття «авіаційна англійська мова» подано в документі 9835 ICAO [Manual on the Implementation of ICAO, 2004]. Авіаційна англійська мова охоплює: *ICAO Phraseology* (стандартна фразеологія радіообміну, чітко визначена документами ІСАО); *English for specific purposes* (професійна англійська мова, яка передбачає знання авіаційної термінології); *English for general purposes* (загальна англійська мова, що забезпечує можливість вільного спілкування на будь-яку тему).

Як було вище зазначено, студенти авіаційних спеціальностей мають бути компетентними користувачами загальної та авіаційної англійської мови, оскільки вона використовується не тільки пілотами та диспетчерами УПР, але й бортінженерами, диспетчерами з аеронавігаційного забезпечення польотів, рятувальниками, бортпровідниками, менеджерами та ін. Проаналізувавши навчальні програми з професійно орієнтованої англійської мови («Загальна англійська мова», «Фразеологія радіообміну», «Авіаційна англійська мова»). Слід зазначити, що майбутній авіафахівець під час навчання на бакалавраті (з 1-го до 8-го семестру) має досконало оволодіти стандартною фразеологією радіообміну, авіаційною термінологією та розмовною англійською мовою, які є складовими професійної досконалості авіафахівця.

Дисципліни *«Іноземна мова»* та *«Професійна англійська мова»* – це дисципліни, які мають комунікативну спрямованість та тісно пов'язані з професійно орієнтованими дисциплінами. Для безпечного радіотелефонного зв'язку потрібні знання зі стандартної фразеології радіообміну ІСАО, а також із загальної та авіаційної англійської мови, які забезпечують спілкування у нестандартних і надзвичайних ситуаціях. ІСАО рекомендує починати вивчення авіаційної англійської мови після досягнення авіафахівцем 3-го рівня володіння іноземною мовою за шкалою ІСАО. За умов досягнення цього рівня, фахівець може досить легко ініціювати та підтримувати розмову на знайомі теми в передбачуваних ситуаціях. Він володіє хоча й обмеженим, але достатнім словниковим запасом для спілкування на загальні, конкретні та пов'язані з професійною діяльністю теми. Не володіючи іноземною мовою як засобом формування та формулювання думок у межах повсякденного спілкування, студент матиме труднощі з вивченням англійської авіаційної технічної термінології, з опрацюванням сучасної іншомовної науково-технічної періодики, спеціальної документації та інструктивних матеріалів. Таким чином, підготовку майбутнього авіафахівця доцільно розпочинати з вивчення загальної англійської мови. Досвід викладачів ЛЗВО, які забезпечують лінгвістичну складову професійної підготовки авіафахівців, засвідчує, що починати вивчення англійської мови професійного спрямування доцільно тоді, коли в студентів сформовано фаховий словник, оскільки несформованість понятійної бази з фаху викликає труднощі лінгвістичного плану у процесі роботи із спеціалізованими текстами.

З'ясовано, що професійна комунікація фахівців авіаційної галузі характеризується певними особливостями, що зумовлені цілями та завданнями взаємодії у професійній діяльності: формалізм термінології радіообміну; лаконічність повідомлень; неможливість використання допоміжних, невербальних засобів; спонтанність і ситуативність; наявність абревіатур, скорочень, цифр, букв, кодів; обмежений запас професійної лексики та використання спрощених граматичних форм; наявність комунікативних бар'єрів (фонетичних, технічних, психологічних, смислових); наявність професійно-мовленнєвих умінь стандартного загальномовленнєвого характеру (важлива складова професійної надійності авіафахівців).

Список використаної літератури

Брик Т.О. Формування вмінь іншомовного професійного спілкування майбутніх офіцерів у вищих військових навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук. Харків, 2009. 20 с.

Васюкович О.М. Формування професійної готовності майбутніх авіадиспетчерів до ведення радіообміну у нестандартних ситуаціях: автореф. дис. канд. пед. наук. К., 2018. 22 с.

Воротняк Л.І. Педагогічна технологія формування полікультурної компетенції магістрів у вищих педагогічних навчальних закладах: автореф. дис. канд. пед. наук. Хмельницький, 2008. 22 с.

Дементьєва Т.І. Формування комунікативної компетенції студентів-іноземців підготовчих факультетів у процесі навчання: автореф. дис. канд. пед. наук. Харків, 2005. 19 с.

Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / за ред. С.Ю. Ніколаєвої. Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.

Зеленська Л.М., Тимченко С.В. Робоча програма навчальної дисципліни «Англійська мова професійного спрямування». Кіровоград: ЛА НАУ, 2016. 30 с.

Зеленська Л.М., Тимченко С.В. Робоча програма навчальної дисципліни «Професійна англійська мова (авіаційна)» Кіровоград: ЛА НАУ, 2016. 36 с.

Кириченко А.Г. Мовні особливості англійського авіаційного радіотелефонного дискурсу. *Вісник Львівського університету*. *Серія: Іноземні мови*. 2013. Вип. 21. С. 63–68.

Ковтун О.В. Формування професійного мовлення у майбутніх фахівців авіаційної галузі. К.: Освіта України, 2012. 448 с.

Мальковская Т.А. Англо-русские соответствия в языковой структуре радиообмена в режиме общения пилот-авиадиспетчер: дисс. канд. филол. наук. Пятигорск, 2004. 163 с.

Про вищу освіту: закон України від 05.12.2012 № 2984–14: за станом на 05грудня 2012 / Верховна Рада України. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/ laws/show/2984–14 (Останнє звернення 31.03.2021).

Сура Н.А. Навчання студентів університету професійно орієнтованого спілкування іноземною мовою: автореф. дис. канд. пед. наук. Луганськ, 2005. 17 с.

Тинкалюк О.В. Сутність і структура іншомовної комунікативної компетенції студентів немовних спеціальностей вищих навчальних закладів. *Вісник львівського університету*. *Серія педагогічна*. 2008. Вип. 24. С. 53–63.

Шаталов А.А., Афанасьев В.В., Афанасьева И.В. Мониторинг и диагностика качества образования: монография. М.: НИИ школьных технологий, 2008. 322 с.

Шкала ICAO оценивания уровня знаний по английскому языку. 2017. URL: http://www.1-avia.ru/english_levels.html (Останнє звернення 31.03.2021).

Manual on the Implementation of ICAO Language proficiency Requirements Doc 9835 AN / 453. ICAO, 2004.

PECULIARITIES OF ENGLISH PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE AVIATION SPECIALISTS IN FLIGHT HIGHER ESTABLISHMENTS

Inha V. Demchenko, Flight Academy of National Aviation University (Ukraine)
e-mail: ingademchenko1976@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-27

Key words: *aviation environment, professional cooperation, English training, professional communication, aviation specialists.*

It has been mentioned that flight safety, efficiency and preservation of the aviation environment depend on competent, well-prepared future specialists for professional cooperation in the international environment of the aviation industry. Ukrainian flight higher establishments seek tools and methods to enhance learning, to develop information and communication technologies that are aimed at developing critical thinking, developing interest of students in the educational process and preparation for professional communication. The International English Exam consists of six components: pronunciation, structure, vocabulary, fluency, comprehension and interaction. Applicants of flight schools must have level A2-B1 of General English and be ready to study a professionally oriented English course to achieve level 4 of the ICAO international scale and level B2 First in accordance with the European Recommendations. It has

been indicated that a significant number of applicants do not have a sufficient level of foreign language according to international standards, to form the necessary competencies in all types of speech activity, which would be required for the period of study in higher education in short term. Aviation events are caused by errors in the process of conducting radio communication in English due to the lack of a proper level of professional communication. The purpose of language training of future specialists in the aviation industry is to form professional communication, provide communicative needs in various areas of communication: scientific, socio-cultural and socio-political, domestic. The following methods of scientific research have been applied: theoretical – analysis, comparison, generalization, systematization of normative-legal documents, scientific literature, educational-methodical documentation, domestic and world experience of training of aviation specialists; empirical – testing, surveys, pedagogical observation, data collection, analysis of curricula, educational programs, study of products of teaching and educational activities. Professional communication in English is one of the components of flight safety, it is mandatory in training aviation professionals for future professional activities. Peculiarities of communication in the aviation industry requires compliance with certain requirements for the construction of utterances and the use of language: content, brevity, clarity, the impossibility of misinterpretation. Safe radiotelephony communication requires knowledge of ICAO standard phraseology, as well as general and aviation English, which provide communication in non-standard and emergency situations. The priority concept of learning English in European countries is not only to acquire knowledge of the language, but to learn how to use the language as a means of communication: to express thoughts, think critically, understand the other person, willingness and desire to interact with others, ability to receive information and evaluate it.

References

Bryk, T.O. *Formuvannia vmin inshomovnoho profesiinoho spilkuvannia maibutnikh ofitseriv u vyshchykh viiskovykh navchalnykh zakladakh*. Avtoref. dys. kand. ped. nauk [Formation of skills of foreign language professional communication of future officers in higher military educational establishments. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Kharkiv, 2009, 20 p.

Dementyeva, T.I. *Formuvannya komunikatyvnoyi kompetenciyi studentiv-inozemciv pidgotovchyh fakultetiv u procesi navchannya*. Avtoref. dys. kand. ped. nauk [Formation of communicative competence of foreign students of preparatory faculties in the learning process. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Kharkiv, 2005, 19 p.

Kovtun, O.V. *Formuvannia profesiinoho movlennia u maibutnikh fakhivtsiv aviatsiinoi haluzi* [Formation of professional speech in future specialists in the aviation industry]. Kyiv, Osvita Ukrainy Publ., 2012, 448 p.

Kyrychenko, A.H. *Movni osoblyvosti anhliiskoho aviatsiinoho radiotelefonnoho dyskursu* [Linguistic features of English aviation radiotelephone discourse]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia: Inozemni movy* [Visnyk of the Lviv University. Foreign Languages Series], 2013, issue 21, pp. 63-68.

Malkovskaia, T.A. *Anhlo-russkye sootvetstvyia v yazykovoi strukture radyoobmena v rezhyme obshchenyia pilot-avyadyspetcher*. Diss. kand. filol. nauk [English-Russian correspondences in the language structure of radio exchange in the mode of communication between pilot and air traffic controller. Cand. philol. sci. diss.]. Piatyhorsk, 2004, 163 p.

Manual on the Implementation of ICAO Language proficiency Requirements Doc 9835 AN / 453. ICAO, 2004.

Nikolayeva, S.Yu. (ed.). *Zagalnoyevropejski rekomendaciyi z movnoyi osvity: vyvchennya, vykladannya, ocinyuvannya* [Common European Recommendations of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment]. Kyiv, Lenvit Publ., 2003, 273 p.

Pro vyshhu osvitu: zakon Ukrainy [On Higher Education: The Law of Ukraine], 2012. Available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2984–14 (Accessed 31 March 2021).

Shatalov, A.A., Afanasev, V.V., Afanaseva, Y.V. *Monytoryng y dyagnostyka kachestva obrazovanyya* [Monitoring and diagnosis of the quality of education]. Moscow, NYY shkolnyh tehnologiy Publ., 2008, 322 p.

Shkala ICAO ocenyvanyya urovnya znanyj po anglyjskomu yazyku [ICAO English Language Assessment Scale], 2017. Available at: http://www.1-avia.ru/english_levels.html (Accessed 31 March 2021).

Sura, N.A. *Navchannia studentiv universytetu profesiino oriientovanoho spilkuvannia inozemnoiu movoiu*. Avtoref. dys. kand. ped. nauk [Teaching of students university professionally oriented communication in a foreign language. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Luhansk, 2005, 17 p.

Tynkaliuk, O.V. *Sutnist i struktura inshomovnoi komunikatyvnoi kompetentsii studentiv nemovnykh spetsialnostei vyshchykh navchalnykh zakladiv* [The essence and structure of foreign language communicative competence of students of non-language specialties of higher educational institutions]. *Visnyk lvivskoho universytetu. Seriia pedahohichna* [Visnyk of the Lviv University. Pedagogic Series], 2008, issue 24, pp. 53-63.

Vasiukovych, O.M. *Formuvannia profesiinoi hotovnosti maibutnikh aviadyspetcheriv do vedennia radioobminu u nestandartnykh sytuatsiiakh*. Avtoref. dys. kand. ped. nauk [Formation of professional readiness of future air traffic controllers to conduct radio exchange in non-standard situations. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Kyiv, 2018, 22 p.

Vorotniak, L.I. *Pedahohichna tekhnolohiia formuvannia polikulturnoi kompetentsii mahistriv u vyshchykh pedahohichnykh navchalnykh zakladakh*. Avtoref. dys. kand. ped. nauk [Pedagogical technology of formation of multicultural competence of masters in higher pedagogical educational establishments. Extended abstract of cand. ped. sci. diss.]. Khmelnytskyi, 2008, 22 p.

Zelens`ka, L.M., Tymchenko, S.V. *Robocha programa navchalnoi dystcypliny «Angliiska mova profesiinogo spryamuvannya»* [“English for Professional Purposes”. Curriculum]. Kirovograd, LA NAU, 2016, 30 p.

Zelens’ka, L.M., Tymchenko, S.V. *Robocha programa navchalnoi dystcypliny «Profesiina angliiska mova (aviaciina)»* [“Professional English”. Curriculum]. Kirovograd, LA NAU, 2016, 36 p.

Одержано 10.02.2021.

ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧІ СТУДІЇ

УДК 811.111’255.4(045)
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-28

Я.В. БОЙКО,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри перекладу
Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»

ДІАХРОННА МНОЖИННІСТЬ ПЕРЕКЛАДІВ У РАКУРСІ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЦІЛЬОВОЇ КУЛЬТУРИ (на матеріалі українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра)

У статті розглядається діахронна множинність українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра з позицій творчого потенціалу цільової культури мови перекладу. Надається характеристика художніх методів XIX–XXI ст. (романтизм, класицизм, неокласицизм, необароко, модернізм, постмодернізм). Обґрунтовуються літературні напрями, до яких належать українські ретрансляції XIX–XXI ст. трагедій У. Шекспіра, в поєднанні із синтезом відповідного художнього методу та індивідуального стилю перекладу. Мета дослідження – розкрити варіативність діахронної множинності різночасових українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра, зумовлену літературним стилем відповідної епохи як складової духовної культури.

Дослідження інкорпорує загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, спостереження й абстрагування; методи літературознавчого аналізу (філологічний, історико-порівняльний); порівняльний аналіз і методи перекладацького аналізу для зіставлення тексту оригіналу і тексту перекладу, а також різночасових текстів перекладу між собою з метою виявлення специфічних ознак індивідуального стилю перекладу. Матеріалом слугжать шість українських ретрансляцій трагедії У. Шекспіра «Гамлет», виконані М. Старицьким (1882), П. Кулішом (1899), Ю. Кленом (1930), Г. Кочуром (1935), Л. Гребінкою (1939) і Ю. Андруховичем (2000).

Дослідження продемонструвало, що мова визначає культурну реальність, яка детермінує специфічність комунікативної системи членів лінгвокультурного осередку, і саме вона сприяє створенню мовної реальності. Переклад відображає індивідуальність перекладача, сформовану в різних історичних умовах, його естетичні й суспільні погляди, які відмінні від поглядів автора оригіналу. Варіативність діахронної множинності українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра зумовлюють, насамперед, літературний стиль епохи як складова духовної культури та індивідуальний стиль перекладу.

Ключові слова: ретрансляція, діахронна множинність перекладів, цільова культура, стиль перекладу, часово віддалений першотвір.

В статье рассматривается диахронная множественность украинских ретрансляций трагедий В. Шекспира с позиций творческого потенциала целевой культуры языка перевода. Охарактеризованы художественные методы XIX–XXI вв. (романтизм, классицизм, неоклассицизм, необарокко, модернизм, постмодернизм). В статье рассматриваются особенности литературных направлений, к которым относятся украинские ретрансляции XIX–XXI вв. трагедий В. Шекспира, сочетающие в себе соответствующий художественный метод и индивидуальный стиль перевода. Цель исследования – раскрыть вариативность диахронной множественности удаленных во времени украинских ретрансляций трагедий У. Шекспира, обусловленную литературным стилем соответствующей эпохи как составляющей духовной культуры.

Исследование инкорпорирует общенаучные методы анализа и синтеза, индукции и дедукции, наблюдения и абстрагирования; методы литературоведческого анализа; сравнительный анализ и мето-

© *Я.В. Бойко, 2021*

ды переводческого анализа для сопоставления удаленного во времени подлинника и его переводов, а также переводов между собой с целью выявления специфических признаков индивидуального стиля перевода. Материалом служат шесть украинских ретрансляций трагедии В. Шекспира «Гамлет», выполненные М. Старицким (1882), П. Кулишом (1899), Ю. Кленом (1930), Г. Кочуром (1935), Л. Гребинкой (1939) и Ю. Андруховичем (2000).

Исследование показало, что культурная реальность определяется языком, который детерминирует специфичность коммуникативной системы членов лингвокультурного сообщества, что способствует созданию языковой реальности.

Перевод отражает индивидуальность переводчика, сложившуюся в различных исторических условиях, его эстетические взгляды, отличные от автора оригинала. Вариативность диахронной множественности удаленных во времени украинских ретрансляций трагедий В. Шекспира обусловливают, прежде всего, литературный стиль эпохи и индивидуальный стиль перевода.

Ключевые слова: ретрансляция, диахронная множественность переводов, целевая культура, стиль перевода, удаленный во времени подлинник.

Повторні переклади (ретрансляції) одного першотвору є звичайною практикою художнього перекладу, доказом чого служать, приміром, численні переклади Біблії або творів Стівена Кінга тощо. Ще з часів Середньовіччя ретрансляції релігійних, політичних, історичних і філософських текстів завжди становили значну частку світового ринку перекладів. Початок ХХ ст. засвідчив «хвилю» ретрансляцій літературних творів, що було зумовлено різними чинниками, серед яких: застарілість раніше перекладених текстів, ідеологічні міркування через зміни культурних норм, постійний пошук ідеального перекладу та бажання перекладачів залишити свій слід в історії культури та літератури, створивши особисту, сучасну, цілком прийнятну і в той самий час художньо новаторську інтерпретацію великих творів Світової літератури.

Проблема існування в певній національній культурі кількох перекладів того самого іншомовного літературного твору, який в оригіналі має, як правило, одне текстове втілення, що набуло назви «множинність перекладів», або «перекладна множинність» в українському перекладознавстві (Л. Коломієць, Ю. Левін, О. Ребрій, А. Попович, Р. Ситар, О. Чередниченко, О. Федів та ін.) та “re-translation” («ретрансляція», або «повторний переклад») у зарубіжному перекладознавстві (S. Gürçağlar, K. Koskinen, A. Berman та ін.), стабільно привертає увагу дослідників, а її різноманітні аспекти постають об’єктом численних публікацій. Однак теоретичне осмислення проблеми діахронної множинності перекладів часово віддаленого першотвору в окремій лінгвокультурній спільноті має порівняно коротку історію (О. Ребрій [Ребрій, 2012], Р. Ситар [Ситар, 2014], Я. Бойко [Бойко, 2020; Boiko, Nikonova, 2021]), що зумовлює актуальність статті, у якій діахронну множинність українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра розглянуто з позицій творчого потенціалу цільової культури мови перекладу.

Мета статті – розкрити варіативність діахронної множинності різночасових українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра, зумовлену літературним стилем відповідної епохи як складової духовної культури.

Досягнення мети передбачає розв’язання таких завдань: охарактеризувати художні методи XIX–XXI ст. (романтизм, класицизм, неокласицизм, необароко, модернізм, постмодернізм); обґрунтувати літературні напрями, до яких належать українські ретрансляції XIX–XXI ст. трагедій У. Шекспіра, продемонструвавши синтез відповідного художнього методу та індивідуального стилю перекладу.

Методологія дослідження інкорпорує загальнонаукові методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції, спостереження й абстрагування – для обґрунтування теоретичних засад аналізу літературного процесу XIX–XXI ст.; методи літературознавчого аналізу – філологічний, історико-порівняльний – для систематизації здобутків теорії літератури щодо осмислення суті художніх методів і літературних напрямів відповідних епох; порівняльний аналіз і методи перекладацького аналізу – для зіставлення тексту оригіналу (далі ТО) і тексту перекладу (далі ТП), а також різночасових ТП між собою з метою виявлення специфічних ознак індивідуального стилю перекладу.

Матеріалом дослідження служать шість різночасових українських ретрансляцій трагедії У. Шекспіра «Гамлет», авторами яких є: Михайло Старицький (1882) [Шекспір, 1882],

Пантелеймон Куліш (1899) [Шекспір, 1899], Юрій Клен (1930) [Шекспір, 1960], Григорій Кочур (1935) [Шекспір, 2003a], Леонід Гребінка (1939) [Шекспір, 2003b] і Юрій Андрухович (2000) [Шекспір, 2000]. Для найбільшої наочності зіставлення перекладів здійснюється на короткому фрагменті з трагедії – монолозі Гамлета *To be or not to be…*

Культура (лат. *cultura* 'обробка', 'обробляти') як сукупність духовних і матеріальних цінностей, створених людством протягом своєї історії, визначає історично набутий набір правил, які спрямовано на збереження і гармонізацію соціуму і які, відповідно, впливають на всі аспекти людської діяльності. Розмаїтість тлумачень поняття «культура» (на XVII Всесвітньому конгресі в Торонто, присвяченому проблемам культури, в 1983 р. наведено декілька сотень визначень цього поняття) представляє культуру як складну систему, яка охоплює всі прояви буття людини, як матеріальні (промисловість, економіку, технології), так і духовні (мистецтво, мораль, світогляд). При цьому саме духовна культура створює особливий світ інтелектуальних та емоційних цінностей, формує свідомість нації. Духовне освоєння життя регулюється комплексом гуманітарних наук, насамперед філософією, історією, літературою.

Література як сукупність усіх явищ і фактів літературного процесу, який включає в себе літературно-художні видання, літературну критику, літературні напрями, течії і стилі, літературні роди, жанри і види, перебуває у безперервному, надзвичайно складному розвитку відповідно до загальнолітературних світових тенденцій та національно-етнічної специфіки. Особливо наочно динаміка світового літературного процесу проявляється у зміні художніх методів, якими у XIX–XXI ст. постають романтизм, класицизм, неокласицизм, необароко, модернізм і постмодернізм.

Перекладач, як і кожний митець, не існує в позачасовому вимірі, а належить своїй епосі та взаємодіє з певним соціокультурним середовищем. «Кожний вияв буття, кожна річ і кожна людина має своє особливе історичне місце і час. Коли йдеться про істоту, здатну до самоусвідомлення, чи не полягає останнє в умінні відчути цей свій час і це своє місце?» [Теория литературы, 1965, с. 13]. Соціокультурні цінності і норми формують концепцію творчості, що, своєю чергою, може вплинути на спосіб, у якому індивідуальний стиль перекладача поєднується з художнім методом епохи і втілюється у специфічному літературному напрямі, до якого належить переклад. Показовим у цьому аспекті є синтез художнього методу епохи та індивідуального стилю перекладу, що зумовлює варіативність множинних різночасових українських ретрансляцій творів У. Шекспіра, шедеврів світової літератури, які є окремим напрямом досліджень як у ракурсі шекспіріани, так і в галузі перекладознавства.

Виняткова та тривала зацікавленість літературним спадком У. Шекспіра означає, що його творчість постійно є предметом нових інтерпретацій та реконтекстуалізацій у Європі та за її межами. Ретрансляції творів У. Шекспіра постійно переосмислюються та відіграють ключову роль у формуванні національних літератур за межами оригінальної мови письменника та його культурного середовища: у Північній Європі (Фінляндія), Західній Європі (Франція), Південній Європі (Іспанія) та Східній і Центральній Європі (Угорщина, Польща, Україна та Словенія). Якщо переклади творів У. Шекспіра з'явилися в європейських країнах ще за доби бароко, то в Україні рецепція творчості Шекспіра починається лише в 40-х рр. XIX ст. і пов'язана зі специфікою національної самосвідомості, а відповідно – і з самоідентифікацією нації, у дусі традицій романтизму.

Романтизм, у розвитку якого виділяють [Урнов, 1989, с. 87–112] три основнИХ етапи (передромантизм кінця XVIII ст., романтизм першої половини XIX ст. і неоромантизм кінця XIX – початку XX ст.), характеризується підвищеною, гострою емоційністю і прагненням змалювати емоційно забарвленими словами гострі переживання й враження. В Україні епоха романтизму (кінець XVIII – початок XIX ст.) пов'язана з посиленим впливом російської культури, оскільки більша частина України була складовою Російської імперії, що призвело до русифікації вищих верств українського суспільства. Через занепад слов'яноукраїнської літературної мови XVIII ст. середні верстви України використовували народне просторіччя з «підлим стилем і бурлескною формою» [Зеров, 2003, с. 235], що спричинило певну специфіку тогочасного романтичного українського перекладу, який часто позначають терміном «котляревщина», чи одомашнення у перекладі [Коломієць, 2011, с. 20]. Мова в поетичних (і філософських) текстах асоціюється з певними культурно детермінованими уявленнями, конвенціями, думками і почуттями, що стають усе віддаленішими від нас із пли-

ном часу. Отже, їх відтворення в перекладі можливе лише шляхом використання своєрідної, відповідної для цього завдання мови, яка неминуче пов'язана з вживанням непрогнозованих лексико-граматичних елементів і відхиленням від узусу [Там само, с. 20].

Епоха романтизму в історії українського художнього перекладу пов'язана з іменем М. Старицького, який у руслі романтичної школи перекладу прагнув творити високий стиль, поєднуючи точність перекладу з його органічністю, природністю. Освоєння Шекспіра українською мовою в ті часи мало на меті не тільки «популяризацію великого драматурга», а й «удосконалення рідної мови на класичних зразках» [Коломієць, 2011, с. 20]. В умовах заборони української мови драматург М. Старицький (1840–1904) досить удало (проте хореєм замість ямбу) відтворив монолог із «Гамлета» У. Шекспіра [Шекспір, 1882], виробивши чіткий високий поетичний (архаїчний) стиль, наприклад: *Жити чи не жити – / Ось що* ***стало руба.*** *Що* ***шляхетніш****, / Чи приймати і каміння, й стріли /* ***Од лихої, навісної долі****, / Чи повстати на те море туги / Й тим повстанням все скінчити разом?* М. Старицький широко використовує мальовничі засоби української мови (*Так* ***одваги прирожденна барва*** */* ***Полотніє*** *від блідої думки; / Так* ***завзяті й запальні заміри*** */ З свого шляху вмить звертають набік*), поєднавши книжну лексику (***од*** *лихої,* ***навісної*** *долі*; *спали в нашій* ***плоті***; *якби страх чогось* ***іще*** *по смерті, невідомість* ***таємної*** *країни*; *завітати у* ***спанні*** *тим мертвім*; *і втрачають самих вчинків* ***ймення***) і вдало відібрані при цьому авторські оказіоналізми (*вмерти – як заснути… може,* ***снити****? в* ***погордованім*** *коханні муки*; *чинять ті* ***недолюдки*** *негідні*).

Класицизм (лат. *classicus* 'взірцевий'), який виник у XVII ст. у Франції, набув поширення в усіх країнах Європи і зберігав свої позиції до першої чверті XIX ст., вимагав розумної регламентації художньої творчості, зокрема у мові ставив вимоги ясності й чистоти [Ковалів, 2007, т. 1, с. 484–486]. В Україні цей тип художньої творчості з'явився із заснуванням Києво-Могилянської академії (1632) і значного поширення набув наприкінці XVII – на початку XVIII ст.

Традицію класичного перекладу сформував в Україні XIX ст. П. Куліш [Шекспір, 1899]. який переклав драму «Гамлет, принц Данський» за пізніми німецькими романтичними традиціями, уникаючи парафраз, звільнившись від «бурлескної котляревщини», наприклад: *Чи бути, чи не бути, от питання! / Що* ***благородніше*** *в душі: терпіти /* ***Пращі*** *і стріли* ***злющої фортуни****, / Чи збунтуватися* ***против*** *моря туч / І* ***бунтуванням*** *їм кінець зробити?* Проте П. Куліш використовує багато метафор (*Хто би /* ***Ніс той тягар****, стогнав і прів* ***під тиском / Життя***; *Якби не той нещасний край, з котрого / Ще не вертав ніхто,* ***мутив нам волю****?*) і високих стилістичних новотворів (*тисячу* ***природніх тортур***; *Сього кінця жадати нам –* ***побожно***; *Як* ***струснемо*** *земні тривоги з себе*; ***загарливість*** *закону*), що мали «присмак очуження».

П. Кулішеві вдалося сформувати унікальну перекладацьку мову, де для передачі внутрішньої драматичності оригіналу органічно поєднувалися високий стиль (***пращі*** *і стріли злющої* ***фортуни***; *отут-то й є* ***перепин***; ***вкриваєсь*** *блідним* ***покостом задуми***) та розмовний стиль (*ми* ***кінчаєм***; *біль* ***одіпхнутого*** *серця*; ***штихом киндажала***; *то й радше* ***зносим біди*** *ті, що* ***маєм****, / Аніж* ***тікать*** *до інших, нам* ***незнаних***) за рахунок уживання біблеїзмів, русизмів і старорусизмів, церковнослов'янських і староукраїнських слів, колоквіалізмів, розмовних і діалектних слів. Такий переклад, що ґрунтується на використанні всього багатства української мови в історичному та регіональному аспектах і на відмові від надто помітної «українізації» реалій, орієнтований на літературні норми та має виважений чіткий стиль, органічність і природність.

Неокласицизм (грец. *νέος* 'новий') – неостиль у світовому мистецтві кінця XVIII – початку XIX ст., який бере за основу «класичну норму», яка передбачала досконалість форми і ясність мови, пошук шляхів до гармонії духу, зосередженість на вічних засадах буття, настанову на успадкування культурної та літературної традицій, орієнтацію на найкращі взірці мистецтва, створені в попередні епохи [Онацький, 1962, с. 1123–1124]. Неокласики позиціонували себе як естетів і жорстко протиставляли себе народництву і романтизму.

Переклади «Гамлета» Ю. Кленом (О. Бургардт) [Шекспір, 1960] і Г. Кочуром [Шекспір, 2003а] засвідчують різні стадії розвитку школи неокласиків: експресивно-ліричний стиль, співучість поетичного рядка у Клена, інтелектуально книжковий стиль, шляхетність манери вислову – у Кочура.

Поетичний стиль Ю. Клена постає унікальним сплавом раціоналістичного і романтичного начал, наприклад: *Чи жити, чи не жити – ось питання, / Що для душі* ***шляхетніше:***

терпіти */ Всі стріли і каміння* ***злої долі*** */ Чи враз повстати проти* ***моря мук****, / Їм* ***край поклавши****?* Ю. Клен у колі Київських неокласиків не визнає ані словникової точності, ані складних синтаксичних конструкцій (*Вмерти – це заснути; / Не більше. В сон поринути – і* ***край / Всім болям*** *тіла й сотні інших мук, / Що є* ***спадщизна*** *тіла*), що перешкоджають розумінню змісту, виступає проти штучності й вульгаризації мови перекладу, максимально зберігаючи зміст ТО.

Характерною ознакою стилю Ю. Клена є: національно функціональні аналоги до Шекспірових культурних реалій (*кому ж інакше / Була б охота зносити <…> /* ***Гнобителеву кривду*** *і зневагу, / І муки безодвітного кохання, /* ***Зухвальство уряду*** *і* ***беззаконство***); народно-розмовні лексико-граматичні форми і глибинно народна лексика та фразеологія (*Кому* ***була б охота*** *це терпіти, / Якби він міг оголеним кинджалом / Всьому* ***покласти край****? Хто* ***тягарі****, /* ***Пітніючи і стогнучи тягав би***); фольклорні образні звороти з усталеними епітетами у дусі народної мудрості (*Ніхто не відає, яких* ***сновиддів*** */ Зазнати доведеться в* ***смертнім сні****, / Коли ми* ***скинемо земне ярмо***); лексика етнічно-розмовного стилю та фольклорно-етнографічного забарвлення (*Так* ***роздум*** *робить з нас* ***страхополохів***; *І ми* ***волієм*** *тут* ***терпіти лихо****, / Аніж* ***пірнути в лихо*** *невідоме*.); поетично-книжкові слова й словосполучення (*І рішенця* ***рум'янець природжений*** */* ***Блідота думки хворої*** *вкриває*); слова літературного походження та літературні вислови (*Так* ***наміри потужні і завзяті*** */ У течії своїй звертають вбік, / Втрачаючи* ***імення вчинків***).

Переклад Г. Кочура [Шекспір, 2003a] відповідав мовно-естетичним запитам широкої глядацької аудиторії в період Хрущовської відлиги своїм інтелектуально книжковим стилем, шляхетністю манери вислову, наприклад: *Так. Бути чи не бути – ось питання. / В чім* ***більше гідності****: терпіти мовчки /* ***Важкі удари навісної долі*** */ Чи* ***стати збройне*** *проти моря мук / І* ***край покласти їм борнею****?*

Г. Кочур поєднує класичну стилістичну інтерпретацію ТО, у якій переважає шляхетна риторика, з розмаїтістю індивідуальних перекладацьких рішень. Стиль Г. Кочура характеризується літературною лексикою та ідіоматикою (*Може, й бачити* ***сновидя****? / У цьому й* ***перепона****. / Що приснитись / Нам може у* ***смертельнім сні****, коли /* ***Вантаж земної суєти*** *ми скинем? Так* ***роздум робить боягузів*** *з нас, / Рішучості* ***природжений рум'янець*** */* ***Блідою барвою*** *вкриває думка, / І* ***збочує*** *величний намір кожен, /* ***Імення вчинку тратячи***.); ускладненою метонімічним перенесенням і метафорикою (*Інакше – хто ж би стерпів* ***глум часу****, /* ***Ярмо гнобителів****, пиху зухвальців, /* ***Зневажену любов****,* ***суди неправі****, /* ***Нахабство влади****, причіпки й знущання*); складним літературним синтаксисом (*Хто б це став потім, / Вгинаючись під тягарем життєвим, / Якби не страх перед незнаним чимось / У тій незвіданій країні, звідки / Ще не вертався жоден подорожній?*); стрункою ритмічною будовою; точною прикінцевою римою. У руслі класичної стилістичної інтерпретації «Гамлета», Г. Кочур майстерно і послідовно відтворює авторський задум, дотримуючись еквівалентності на лексичному рівні, культивуючи збалансованість поетичного рядка та шляхетність риторики, зберігаючи тональність і піднесеність вислову.

Необароко (грец. *νέος* 'новий') – неостиль, який склався у європейському мистецтві XIX ст. і мав невеликий термін існування порівняно з іншими неостилями XIX ст., приміром, неорококо і неоренесансом, елементи яких еклектично поєднував [Ковалів, 2007, т. 2, с. 114]. Причетною до стилю необароко в мистецтві була і Україна. У мові необароковий стиль характеризується формальним новаторством, підвищеною метафоричністю, дотепністю, афористичністю та парадоксальністю поетичного вислову, що знайшло своє яскраве відображення у стилі перекладів Л. Гребінки.

Необароковий стиль перекладів Л. Гребінки демонструє по-справжньому народну українську мову з яскравою стильовою експресією низової барокової стихії, з її народно-розмовною природою, наприклад: *Чи бути, чи не бути?* ***Ось в чім річ****. / Що* ***почесніш для духу*** *– чи терпіти /* ***Скалки*** *та стріли* ***навісної долі****, / А чи, повставши проти* ***моря лих****, /* ***Звороти*** *їх?* [Шекспір, 2003b].

Характерним для стилю Л. Гребінки є*:* знижена лексика (*Це й* ***пантеличить*** *нас, з* ***узла*** *такого / Й походить віку довгого* ***напасть***), виразно розмовні словоформи (*такий кінець /* ***Вершок*** *жадань*; *Може, й* ***снити****? Ось в чім* ***клопіт***. *Коли він* ***простим вістрям*** *між собі /* ***Вчинити мир****?*), розмовні лексико-граматичні конструкції (*Зітхав би й прів під* ***тягарем огидним****, / Коли б нас* ***страх чогось по той бік смерті****, / Той невідкритий край,*

звідкіль ні ***оден*** */* ***Мандрівець не вертавсь***). У перекладі Л. Гребінки просторічні слова і вирази межують з книжковими словоформами (*Так* ***полохливими*** *нас робить роздум, / Так барви* ***ясно-чистої*** *відваги /* ***Линяють, хиріють*** *від дум блідих. / І* ***почини, високі й смілі льотом****, / Враз,* ***круто збочивши****, втрачають навіть /* ***Наймення*** *дії*.). Необароковий стиль перекладів Л. Гребінки більш приземлений, просторічний, ніж у Клена, в якого спостерігаємо проникливо-гуманістичний, піднесено-шляхетний тон вислову.

Постмодернізм (ХХ ст.) як реакція на ідеї Просвітництва заперечує модерністський пошук сенсу в хаотичному світі і навіть уникає самої можливості сенсу. У мистецтві відчувається притаманне постмодернізму звільнення від будь-яких авторитетів і традицій, навіть, модерністських, нехтування традиційними цінностями [Ковалів, 2007, т. 2, с. 253–256]. У літературі постмодернізму розмиваються кордони між високим і масовим мистецтвом, комбінуються теми і жанри, спостерігається фрагментарність, іронія, чорний гумор тощо. Постмодерністське прочитання й розуміння шекспірівської трагедії в Україні демонструє переклад Ю. Андруховича [Шекспір, 2000].

Постмодерністський стиль Ю. Андруховича вражає модернізацією стилістики твору, образною спрощеністю, наприклад: *І от питання – бути чи не бути. / У чому більше гідності: скоритись / Ударам долі і* ***лягти під стріли****, / Чи опором* ***зустріти чорні хвилі*** */ Нещасть – і* ***тим спинити їх****?*

Радикальна модернізація класичного тексту відбувається за рахунок сучасної розмовної лексики та фразеології (Заснути, */ Померти – і нічого, лиш зазнати, / Як сон* ***позбавить болю, нервів, тіла****, / А з ними і страждань. Така* ***розв'язка / Цілком годиться***.). Перекладач застосовує одомашнювальну тактику, спрощуючи ТО, наближаючи його до масової української аудиторії (*Якби не це, / То хто із нас терпів би ці знущання: / Ці* ***утиски верхів****,* ***апломб нікчем, / Зневажене кохання****,* ***беззаконня****, /* ***Нахабство влади, напади на честь****, / Якими послуговується підлість*), вживає етнокультурні алюзії на певні риси українського національного характеру й устрою (***Проблема / Одна****: які нам сни присняться, мертвим, / Коли земні* ***марноти відшумлять****? / І тут* ***сидить вагання****: ще хоч трохи / Побути,* ***вік добути свій****, а звідси – /* ***Примноження нещасть***.). Знижена лексика й відвертіші фізіологічні конотації створюють загальний тональний зсув перекладу в бік саркастичної іронії (*Хто став би це терпіти, адже можна /* ***Звичайним лезом*** *зупинити хід / Усіх страждань? І хто* ***тягнув*** *би далі /* ***Життєву лямку*** *і* ***стікав би потом****, / Якби не страх – а що там, після смерті, / У тій країні* ***з інших географій****, / Що з неї не прийдуть мандрівники?*).

Ретрансляція оригіналу «Гамлета» Ю. Андруховича з виразною настановою на розмовну культуру живого сучасника (*І* ***страх нам каже*** *витерпіти муки /* ***Тутешні****, добре знані, й не шукати / Незнаних,* ***потойбічних****.* ***Винен розум – / Це він*** *блідими робить нас і барви / Поривів наших, а відважні плани / По роздумах* ***воліємо відкласти*** */ І* ***зовсім походувати***) – зразок довільності в поводженні з класичним текстом, його інтерпретації.

Таким чином, культурна реальність визначається мовою, що детермінує специфічність комунікативної системи членів лінгвокультурного осередку, і саме вона сприяє створенню мовної реальності. Текст перекладу опосередковує зв'язок між культурами та контекстом, що зумовлює його здатність нести смисл взаємодіючих культур. Переклад відображає індивідуальність перекладача, сформовану в різних історичних умовах, його естетичні й суспільні погляди, які відмінні від поглядів автора оригіналу. Варіативність діахронної множинності різночасових українських ретрансляцій трагедій У. Шекспіра зумовлюють, насамперед, літературний стиль епохи (романтизм, класицизм, неокласицизм, необароко, модернізм, постмодернізм) як складова духовної культури та індивідуальний стиль перекладу.

Перспективною є подальша розробка проблеми діахронної множинності ретрансляцій трагедій Шекспіра у світлі когнітивного стилю креативної особистості перекладача як важливого фактора вибору стратегії перекладу.

Список використаної літератури

Бойко Я. Образність часово віддаленого першотвору в контексті діахронної множинності перекладів (на матеріалі ретрансляцій трагедії У. Шекспіра "The Tragedy of Hamlet"). *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. 2020. Т. 23. Вип. 2. С. 19–29.

Зеров М. Українське письменство. К.: Основи, 2003. 1302 с.

Коломієць Л.В. Перекладознавчі семінари: актуальні теоретичні концепції та моделі аналізу поетичного перекладу. К.: Київський університет, 2011. 527 с.

Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т. 2. 624 с.

Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / авт.-уклад. Ю.І. Ковалів. К.: Академія, 2007. Т. 1. 608 с.

Онацький Є. Українська мала енциклопедія: 16 кн. у 8 т. Буенос-Айрес: Чемпіон, 1962. Т. 5, кн. IX. С. 1077–1204.

Ребрій О. Сучасні концепції творчості у перекладі. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. 376 с.

Ситар Р. Множинність перекладів як варіативність відтворення жанрово-стилістичних особливостей часово віддаленного першотвору. *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. 2014. Вип. 692–693. С. 237–240.

Теория литературы: Основные проблемы в историческом освещении: в 3 т. / под ред. Г.Л. Абрамовича. М.: Наука, 1965. Т. 3. 503 с.

Урнов Д.М. Романтизм. История всемирной литературы: в 9 т. / под ред. Г.П. Бердникова. М.: Наука, 1989. Т. 6. С. 87–112.

Шекспір У. (a) Гамлет, принц данський / переклад з англ. Г. Кочура. К.: Альтерпрес, 2003. 170 с.

Шекспір У. (b) Гамлет, принц данський / переклад з англ. Л. Гребінки. К.: Основи, 2003. 198 с.

Шекспір У. Гамлет, принц Данії / переклад з англ. Ю. Андруховича. *Четвер*. 2000. Вип. 10. С. 2–103.

Шекспір У. Гамлет, принц данський / переклад з англ. П.А. Куліша. Львів: Українсько-руська видавнича спілка, 1899. 171 с. URL: https://translate-ua.livejournal.com/10577.html (Останнє звернення 21.01.2021).

Шекспір У. Гамлет, принц данський / переклад з англ. Ю. Клена. Клен Ю. Твори: у 4 т. Торонто: Фундація імені Юрія Клена, 1960. Т. 4. С. 14–237.

Шекспір У. Гамлетъ. Принцъ Данський / переклад з англ. М.П. Старицького. Кіевъ: Типографія Т.Г. Корчак-Новицкаго, 1882. URL: https://zbruc.eu/node/94237 (Останнє звернення 21.01.2021).

Boiko Y., Nikonova V. Cognitive model of the tragic in Ukrainian retranslations of Shakespeare's plays. *Journal of Language and Linguistic Studies*. 2021. Vol. 17. Special Issue 2. P. 1034–1052.

DIACHRONIC TRANSLATION PLURALITY IN THE PERSPECTIVE OF THE CREATIVE POTENTIAL OF THE TARGET CULTURE (case study of Ukrainian retranslations of W. Shakespeare's tragedies)

Yana V. Boiko, Dnipro University of Technology (Ukraine)
e-mail: yana.boyko.85@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-28

Key words*: retranslation, diachronic plurality of retranslations, target culture, translation style, time-remote original text.*

A "wave" of literary retranslations was occurring at the beginning of the 21st century, due to various factors including the ageing of previously translated texts, ideological considerations in connection with changing cultural norms, and the ever-continuing search for the perfect translation. The three aforementioned factors for retranslation share at least one overarching consideration – the translator's desire to leave a trace in cultural history and literature by creating a personal, contemporary and fully acceptable and at the same time artistically innovative interpretation of the great works of 'World Literature'.

The article considers the diachronic plurality of Ukrainian retranslations of Shakespeare's tragedies based on the creative potential of the target language culture. The characteristic of artistic methods of the XIX–XXI centuries (Romanticism, classicism, neoclassicism, neo-baroque, modernism, and postmodernism) is given. Literary schools, which include Ukrainian retranslations of Shakespeare's tragedies of the XIX–XXI centuries, are substantiated. The synthesis of appropriate artistic method and individual style of translation is analyzed. The goal of the research is to reveal the diachronic plurality variability of different Shakespeare's tragedies Ukrainian retranslations, conditioned by the literary style of the corresponding epoch as a component of spiritual culture.

The research incorporates the following general research methods:

– *analysis and synthesis, induction and deduction, observation and abstraction* for substantiation the theoretical foundations of the literary process of the XIX-XXI centuries;

– *methods of literary analysis* (philological, historical and comparative) for systematization the literary theory achievements and better understanding the essence of artistic methods and literary trends of the respective epoch;

– *comparative analysis and translation analysis methods* to compare, on the one hand, time-remote original text with different Ukrainian retranslations, and on the other hand, different Ukrainian retranslations with each other in order to identify specific features of individual translation style.

As a material of the research, six different Ukrainian retranslations of Shakespeare's tragedy "Hamlet" performed by M. Starytsky (1882), P. Kulish (1899), Yu. Klen (1930), G. Kochur (1935), L. Hrebinka (1939), and Yu. Andrukhovich (2000) were chosen. For the greatest clarity, the comparison of translations is carried out on a short fragment from the tragedy – Hamlet's monologue *To be or not to be…*

The study showed that cultural reality is determined by language, which specifies of the communicative system of linguistic and cultural society, which, in its turn, contributes to the creation of the linguistic reality. The text of the translation mediates the link between cultures and the context, which determines its ability to bring a sense of interacting cultures. The translation reflects the translator's individuality, formed in different historical conditions, his aesthetic and social views, which are different from the author's views. The variability of the diachronic plurality of different Ukrainian retranslations of Shakespeare's tragedies is determined by the literary style of the epoch as a component of spiritual culture and the individual style of translation.

References

Abramovych, G.L. (ed.). *Teoryia lyteratury: Osnovnye problemy v ystorycheskom osveschenyy: v 3 t.* [Literary theory: Major problems in historical substantiation: in 3 vol.]. Moscow, Nauka Publ., 1965, vol. 3, 503 p.

Boiko, Y., Nikonova, V. Cognitive model of the tragic in Ukrainian retranslations of Shakespeare's plays. *Journal of Language and Linguistic Studies*, 2021, vol. 17, Special Issue 2, pp. 1034-1052.

Bojko, Ya. *Obraznist chasovo viddalenoho pershotvoru v konteksti diakhronnoi mnozhynnosti perekladiv (na materiali retransliatsij trahedii U. Shekspira "The Tragedy of Hamlet")* [Images in the context of diachronic translation plurality of the time-remote original text (case study of W. Shakespeare's "The Tragedy of Hamlet" retranslations)]. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo lingvistychnogo universynetu. Seriya Filologiya* [Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Philology Series], 2020, vol. 23, issue 2, pp. 19-29.

Kolomiiets, L.V. *Perekladoznavchi seminary: aktual'ni teoretychni kontseptsii ta modeli analizu poetychnoho perekladu* [Translation seminars: current theoretical concepts and models of analysis of poetic translation]. Kyiv, Kyivs'kyj universytet Publ., 2011, 527 p.

Kovaliv, Yu.I. (ed.). *Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 t.* [Literary Encyclopedia: in 2 vol.]. Kyiv, Akademiia Publ., 2007, vol. 1, 608 p.

Kovaliv, Yu.I. (ed.). *Literaturoznavcha entsyklopediia: u 2 t.* [Literary Encyclopedia: in 2 vol.]. Kyiv, Akademiia Publ., 2007, vol. 2, 624 p.

Onatsky, Ye. *Ukrains'ka mala entsyklopediia: 16 kn u 8 t.* [Ukrainian Small Encyclopedia: 16 books in 8 volumes]. Buenos-Ajres, Champion Publ., 1962, vol. 5, book 9, pp. 1077-1204.

Rebriy, O. *Suchasni kontseptsii tvorchosti u perekladi* [Modern concepts of creativity in translation]. Kharkiv, KhNU imeni V.N. Karazina Publ., 2012, 376 p.

Shakespeare, W. (a) *Hamlet, prynts dans'kyj* [Hamlet], transl. by H. Kochur. Kyiv, Al'terpres Publ., 2003, 170 p.

Shakespeare, W. (b) *Hamlet, prynts dans'kyj* [Hamlet], transl. by L. Hrebinka. Kyiv, Osnovy Publ., 2003, 198 p.

Shakespeare, W. *Hamlet, prynts Danii* [Hamlet]. transl. by Yu. Andrukhovych. *Chetver* [Thursday], 2000, issue 10, pp. 2-103.

Shakespeare, W. *Hamlet, prynts dans'kyj* [Hamlet], transl. by P.A. Kulish. Lviv, Ukrainsko-russka vydavnycha spilka Publ., 1899, 171 p. Available at: https://translate-ua.livejournal.com/10577.html (Accessed 21 January 2021).

Shakespeare, W. *Hamlet, prynts dans'kyj* [Hamlet], transl. by Yu. Klen. Klen, Yu. *Tvory: u 4 t.* [Works: in 4 vol.]. Toronto, Fundatsiia imeni Yuriia Klena Publ., 1960, vol. 4, pp. 14-237.

Shakespeare, W. *Hamlet. Prynts' Dans'kyj* [Hamlet], transl. by M.P. Staryts'kyj. Kyiv, Typografiya T.G. Korchak-Novitskogo Publ., 1882. Available at: https://zbruc.eu/node/94237 (Accessed 21 January 2021).

Sytar, R. *Mnozhynnist' perekladiv iak variatyvnist' vidtvorennia zhanrovo-stylistychnykh osoblyvostej chasovo viddalennoho pershotvoru* [Translations plurality as reproduction variability of genre-stylistic features of a temporally distant original]. *Naukovij visnik Chernivec'kogo universitetu: Germans'ka filologija* [Scientific Bulletin of Chernivtsi University: German Philology], 2014, issue 692-693, pp. 237-240.

Urnov, D.M. *Romantyzm* [Romantism]. Berdnikov, G.P. (ed.). *Ystoryia vsemyrnoj lyteratury*: *v 9 t.* [History of the world literature: in 9 vol.]. Moscow, Nauka Publ., 1989, vol. 6. pp. 87-112.

Zerov, M. *Ukrains'ke pys'menstvo* [Ukrainian Literature]. Kyiv, Osnovy Publ., 2003, 1302 p.

Одержано 30.01.2021.

УДК 811.161.2’373.46:001.4
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-29

О.Г. ЛИТВИН,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української мови
Національного університету «Львівська політехніка»

«РЕПРЕСОВАНІ» ТЕРМІНИ В ПЕРЕКЛАДНИХ СЛОВНИКАХ УКРАЇНСЬКИХ ТЕРМІНОЛОГІЧНИХ ШКІЛ

У статті висвітлено проблему повернення до сучасної технічної термінології ідеологічно вилучених терміноодиниць. Проаналізовано «Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Науки про Землю і Космос», виданий у Києві 1998 р., «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики» за редакцією А. Рудніка, виданий у Харкові 1999 р. та «Російсько-український словник з інженерних технологій» із термінографічної серії СловоСвіт, виданий у Львові 2013 р. Виявлено «репресовані» терміни в усіх аналізованих лексикографічних працях, підготовлених і виданих різними українськими термінологічними школами.

Мета статті – на основі аналізу «репресованих» термінів, зафіксованих у сучасних лексикографічних працях, виявити тенденції унормування української технічної термінології, спільні для вітчизняних термінологічних шкіл.

Проаналізувавши термінний матеріал цих термінографічних праць, зауважили, що автори всіх зазначених словників обґрунтовано продовжують відроджувати автентичні українські терміни. Вони чітко на першому місці у словниковій статті подають терміни, рекомендовані постійним науковим термінологічним семінаром Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти і науки України, а також вимогами Державного стандарту, серед яких є терміноодиниці, вилучені з технічної термінології за часів тоталітаризму. Виявили, що лексикографи Львівської політехніки послідовно продовжують традиції українських термінологів 20-х рр. ХХ ст., працівників Інституту наукової мови ВУАН і використовують методи опису термінологічного матеріалу, характерні для «золотого десятиліття» української термінології.

У дослідженні застосовано описово-аналітичний та зіставний методи, відповідно до яких узагальнено спостереження аналізованого лексикографічного матеріалу, зокрема описано терміни, які були вилучені з української технічної термінології у 30-х рр. ХХ ст. за допомогою термінологічних бюлетенів. Структурний метод сприяв опису словотворчих афіксів досліджуваних термінів. Щоб висвітлити історіографію цього питання, використано аналітико-синтетичне опрацювання термінографічних джерел.

На підставі дослідження лексикографічних праць трьох вітчизняних термінологічних шкіл у статті виявлено такі спільні тенденції унормування української технічної термінології: повернення до терміносистеми несправедливо забутих або силоміць вилучених номінацій; створення нових термінів за українськими словотвірними моделями, відновлення етимологічного написання та звучання технічних термінів; колективне впорядковування науково-технічних словників фахівцями різних технічних галузей і термінографами; спільна позиція вітчизняних термінологічних шкіл – орієнтування на рідномовний ґрунт з урахуванням надбань попередніх поколінь.

Ключові слова: «репресовані» терміни, термінологічні школи, технічна термінологія, термінологічні словники, лексикографія, термінографія.

В статье освещена проблема возвращения к современной технической терминологии идеологически изъятых терминоединиц. Проанализированы «Российско-украинский словарь научной терминологии. Математика. Физика. Науки о Земле и Космосе», изданный в Киеве 1998 г., «Толковый

© *О.Г. Литвин, 2021*

российско-украинский-английский словарь по энергетике» под редакцией А. Рудника, изданный в Харькове в 1999 г. и «Русско-украинский словарь по инженерным технологиям» из терминологической серии СловоСвит, изданный во Львове в 2013 г. Выявлены «репрессированные» термины во всех анализируемых лексикографических трудах, подготовленных и изданных разными украинскими терминологическими школами.

Цель статьи – на основе анализа «репрессированных» терминов, зафиксированных в современных лексикографических трудах, выявить тенденции нормирования украинской технической терминологии, общие для отечественных терминологических школ.

Проанализировав термины на материале этих терминологических работ, отмечено, что авторы всех указанных словарей обоснованно продолжают возрождать аутентичные украинские термины. Они четко на первом месте в словарной статье подают термины, рекомендованные постоянным научным терминологическим семинаром Технического комитета стандартизации научно-технической терминологии Госпотребстандарта и Министерства образования и науки Украины, а также требованиями Государственного стандарта, среди которых терминоединицы, изъятые из технической терминологии во времена тоталитаризма. Показано, что лексикографы Львовской политехники последовательно продолжают традиции украинских терминологов 20-х гг. XX в., Сотрудников Института научного языка ВУАН и используют методы описания терминологического материала, характерные для «золотого десятилетия» украинской терминологии.

В исследовании применены описательно-аналитический и сопоставительный методы, согласно которым обобщены наблюдения рассматриваемого лексикографического материала, в частности описаны термины, которые были изъяты из украинской технической терминологии в 30-х гг. XX в. посредством терминологических бюллетеней. Структурный метод способствовал описанию словообразовательных аффиксов исследуемых терминов. Чтобы осветить историографию этого вопроса, использована аналитико-синтетическая обработка терминологических источников.

На основании исследования лексикографических работ трех отечественных терминологических школ в статье выявлены следующие общие тенденции нормирования украинской технической терминологии: возвращение в терминосистему несправедливо забытых или насильно изъятых номинаций; создание новых терминов по украинским словообразовательным моделям, восстановление этимологического написания и звучания технических терминов; коллективное упорядочивание научно-технических словарей специалистами различных технических отраслей и терминографами; общая позиция отечественных терминологических школ – ориентация на родную почву с учетом достижений предыдущих поколений.

Ключевые слова: «репрессированные» термины, терминологические школы, техническая терминология, терминологические словари, лексикография, терминография.

Відновлення архаїчних елементів – звичайний засіб розвитку мови в період національного відродження, адже спроби відновити своє, автентичне, є одним зі способів очистити українське фахове мовлення від наслідків наближення української мови до російської. Як зазначає П. Гриценко, в 20-ті роки XX ст. формувався простір функціонування української літературної мови, а «зміна мовного коду України – заступлення російської мови українською у визначальних сферах спілкування – виростала із задекларованого знесення офіційних заборон й утисків використання української мови і водночас із практичної діяльності широких кіл інтелігенції, об'єднаної організаційно й інтелектуально навколо ідеї побудови україноцентричної держави» [Гриценко, 2018, с. 64]. У цей час укладали термінологічні словники різних галузей знань, бо «йшлося не тільки про створення відповідної технічної літератури українською мовою, а на порядку денному стояла підтримка пориву широких народних мас до української мови і культури» [Гриценко, Бріцин, 2019, с. 4]. Творення українських термінів на засадах народної мови тривало до 30-х років XX ст., відколи розпочалося насильне вилучання українських термінів на політичній основі, адже напрям розвитку наукової мови народів СРСР був вимушено російськовекторним, у зв'язку з чим підлягав «інтернаціоналізації» (тобто перевага надавалася термінові, запозиченому, як правило, з російської мови або за її посередництва) [Вакуленко, 2015].

В Україні на сьогодні є кілька термінологічних центрів, основні з яких у Харкові, Києві та Львові. У Києві – при Інституті української мови (керівник Л. Симоненко). Львівський термінологічний центр був започаткований на кафедрі української мови Львівського національного університету ім. Івана Франка, а 1992 р. Держстандартом України і Міністерством освіти України при Національному університеті «Львівська політехніка» був заснований Технічний комітет стандартизації науково-технічної термінології (керівник Б. Рицар), який

веде широку просвітницьку роботу, виконує державне замовлення на створення держстандартів, а також плідно працює в лексикографічному й організаційному напрямах [Кочан, 2012, с. 60–61]. У 90-х рр. ХХ ст. створилися термінологічні центри для роботи над окремими галузями виробництва, зокрема в Харкові термінологію нафтогазової промисловості досліджують у Термінологічному центрі при НДПІАСУкртрансгаз під керівництвом М. Гінзбурга.

Оскільки існує кілька термінологічних шкіл, їх представники можуть мати різні погляди на одне й те ж поняття, його лексикографічний опис. Це потребує поєднання зусиль усіх науковців, що займаються упорядкуванням української науково-технічної термінології. Зазначимо, що різноманітними проблемами вітчизняної термінографії на різних етапах її становлення та розвитку займалися М. Вакуленко [Вакуленко, 2015], І. Кочан [Кочан, 2012], З. Куньч [Kunch, 2017], Н. Куземська [Куземська, 2009], В. Мейзерська [Мейзерська, 2007], Г. Наконечна [Наконечна, 1999], В. Пілецький [Пілецький, 2006], Л. Полюга [Полюга, 2007], Л. Симоненко [Симоненко, 2014; Симоненко, 2009], В. Старко [Старко, 2006], Л. Харчук [Харчук, 2019], В. Широков [Широков, 2004] та ін. Ми теж порушували питання розвитку української технічної термінології [Литвин та ін., 2020; Литвин, 2019].

Сучасні словники, які уклали представники різних наукових українських термінологічних шкіл, фіксують багатий виражальний потенціал української мови, творчий підхід авторів до кожного терміна, відображають уважне вивчення й опрацювання досвіду термінологів 20–30-х рр. ХХ ст. щодо збереження частини українських термінів [Симоненко, 2009, с. 5–8]. Знакові відкриття наших учених мають важливе значення для формування та систематизації технічної термінології в національних стандартах, утверджують державну мову в усіх царинах суспільного буття.

Укладаючи термінологічний словник, особливо перекладний, лексикографи передусім визначаються з термінним матеріалом, тому постає питання щодо повернення в досліджувану термінологію «репресованих» номінацій. Мова йде про терміни, які в 30-х роках ХХ ст. були вилучені незаслужено, безпідставно, з ідеологічних міркувань – задля насадження російської мови. У 1934–1935 рр. вийшли сумнозвісні Термінологічні бюлетені, які мали на меті «викоренити націоналізм у термінології». Як зазначає Л. Масенко, питомі українські терміни назвали «шкідницькими й націоналістичними», «спрямованими на відрив української мови від російської» [Масенко, 2005, с. 14].

Науковці по-різному підходять до цієї проблеми. Г. Наконечна виділяє п’ять підходів до укладання терміносистем: перший підхід – формальний, бо в його основі є кількісний показник – якнайскоріше видання словника; другий – етнографічний, який ґрунтується на ідеї відродження національної термінології, лексикографи прагнуть повернути до сучасної української термінології майже всі терміни «золотого десятиліття»; третій підхід – консервативний, адже його прихильники дотримуються принципу «реальної мови» і виступають за збереження української науково-технічної термінології в такому вигляді, якого вона набула за радянських часів; четвертий підхід – інтернаціональний, який підтримує введення великої кількості запозичень із західноєвропейських мов, особливо з англійської; п’ятий підхід – поміркований, який передбачає упорядкування української науково-технічної термінології з урахуванням історичних, національних, політичних чинників і виробленя її оптимального варіанта [Наконечна, 1999, с. 40].

Натомість В. Пілецький виділяє два підходи: «…існують прихильники принаймні двох термінотворчих традицій, кожна з яких передбачає різний національно-культурний вибір: одні орієнтовані на використання усіх наявних в українській мові способів і засобів, а інші віддають перевагу калькуванню з мови російської» [Пілецький, 2006, с. 11]. Низка науковців наполягає на тому, що радикальна заміна теперішньої наукової лексики термінами 20–30-х рр. минулого століття несе «загрозу штучної реставрації віджилих елементів мови, нав’язування сучасній практиці діалектних застарілих термінів. Реалізація претензійних власних уподобань окремих науковців може зумовити самоізоляцію не лише української наукової мови, а й самої науки» [Гриценко, 2018; Вакуленко, 2015, с. 71; Симоненко, 2009].

Дослідження цієї проблеми є актуальним для україністики, адже порівняння сучасних перекладних термінологічних словників дасть можливість простежити, як до повернення ідеологічно вилучених терміноодиниць підходять лексикографи різних термінологічних

шкіл в Україні, що допоможе вдосконалювати й унормувати науково-технічну термінологію, а також буде підставою для вилучення із сучасної практики тих термінів, які не відповідають духові української мови.

Мета статті – на основі аналізу «репресованих» термінів, зафіксованих у сучасних лексикографічних працях, виявити тенденції унормування української технічної термінології, спільні для вітчизняних термінологічних шкіл. Для досягнення цієї мети потрібно виконати такі завдання:

– виявити «репресовані» терміни у російсько-українських словниках, виданих у Києві, Харкові, Львові;

– простежити, яким чином у лексикографічних працях різних термінологічних шкіл подані терміни, вилучені в 30-х роках ХХ ст.;

– визначити, які питомі українські словотвірні типи повернено до технічної термінології.

У дослідженні застосовано описово-аналітичний і зіставний методи, відповідно до яких узагальнено спостереження аналізованого лексикографічного матеріалу, зокрема описано терміни, які були вилучені з української технічної термінології. Структурний метод сприяв опису словотворчих афіксів досліджуваних термінів. Щоб висвітлити історіографію цього питання, використано аналітико-синтетичне опрацювання термінографічних джерел.

Для порівняльного аналізу ми взяли «Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос», виданий у Києві 1998 р. [Митропольський, 1998], «Російсько-український словник з інженерних технологій», який вийшов у Львові у видавництві Львівської політехніки 2013 р. [Ганіткевич, Кінаш, 2013], і «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики», виданий у Харкові 1999 р. [Руднік, 1999].

У передмові до «Російсько-українського словника наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про Землю і Космос», який містить понад 120 тис. термінів і номенів, автори зазначили, що це перша полінаукова лексикографічна праця, яка фіксує «вживані в сучасних російській та українській мовах терміни і найпоширеніші номени понад 50 галузей сучасної науки й техніки» [Митропольський, 1998, с. 5]. Укладачі вказують на те, що у словнику не подано вузькоспеціальні й застарілі терміни і номени, а також новоутворення, які ще недостатньо апробували фахівці. Над цим ґрунтовним термінологічним словником працювали понад 17 років, а за цей час сталися значні зміни в політичному, науково-культурному житті України, тому неодноразово «осучаснювали» словниковий матеріал, узгоджували його з редакціями правопису, але з метою пришвидшення випуску словника вирішили подати «ряд термінів у традиційному вживанні, хоч воно і дискусійне. Наприклад: *водопровід – водогін, зерноочисний – зерноочищувальний, зигзагоподібний – зигзагуватий, рівнодіючий – рівнодійний, багатоступінчатий – багатоступінчастий – багатоступеневий*» [Митропольський, 1998, с. 9–10].

У словнику автори звертають увагу на семантичний параметр лексикографічного опису термінів: фіксують омоніми окремими словниковими статтями, подають значення омонімів ремарками і термінологічними словосполученнями, наприклад: термін **завóд**[1] *техн*. (*предприятие*) завóд, -ду; **кирпи́чный з.** цегéльний завóд; **лесопи́льный з.** лісопи́льний завод (тартáк, -кá, лісопи́льня); ...**маслобóйный з.** олійний завóд (олійниця, олійня)... **завóд**[2] *техн*. 1. (*действие*) завéдення, (*неоконч. – еще*) завóдження; (*пружины – еще*) нáкрут. -ту, (*неоконч. – еще*) накрýчування; 2. (*приспособление*) завóд, -ду [Митропольський, 1998, с. 185]. З наведеної словникової статті бачимо, що автори подають синоніми, що дає змогу науковцям й інженерам обрати більш вдалий термін. Серед синонімів якраз спостерігаємо терміноодиниці, вилучені у 30-х рр., їх подали в дужках, тому можемо зробити висновок, що ці терміни можна використовувати, але укладачі надають перевагу традиційним термінам.

Автори словника зазначають, що «якщо є два або більше українських відповідників, вони подаються від найбільш нормативного, еквівалентного за значенням і найбільш уживаного до менш нормативного, не зовсім еквівалентного за значенням і менш уживаного» [Митропольський, 1998, с. 8], наприклад: **зазóр** *техн*. промíжок, -жку, зазóр, -ру; (*щель*) щíлúна; **клáпанный з.** клáпанний промíжок (зазóр) [Митропольський,

1998, с. 188]; **подши́пник** *техн*. підши́пник, -ка, ва́льниця; **направля́ющий п.** напрямни́й підши́пник; **несу́щий п.** несу́чий підши́пник [Митропольський, 1998, с. 511]. **насо́с** *техн*. по́мпа, насо́с, -са; **бензи́новый н.** бензи́нова по́мпа [Митропольський, 1998, с. 368]; **ма́сло** *техн.* ма́сло; (*преимущественно смазочное*) масти́ло; (*растительное*) оліа́; (*из плодов оливкового дерева*) оли́ва; **авиацио́нное м.** авіаці́йне масти́ло; **мото́рное м.** мото́рне масти́ло; **шпалопропи́точное м.** шпалопросо́чувальне масти́ло (ма́сло) [Митропольський, 1998, с. 314]. **масломе́р** *техн*. масломі́р, -ра, мастиломі́р, -ра [Митропольський, 1998, с. 314]. На жаль, спостерігаємо, що у вищенаведених словникових статтях є терміни-кальки з російської мови такі, як *ма́сло*, *масломі́р***,** *підши́пник* (як нормативне), а *зазо́р*, *насо́с* (менш уживане). Серед менш уживаних подали й «репресовані» терміни *ва́льниця*, *масти́ло*, *щі́ли́на*.

Для зручності користування словником у цій лексикографічній праці подані галузеві, граматичні та семантичні ремарки, а також ремарки-відсилання, наприклад: **зака́лка** *техн., физ*. 1. (*действие*) загартува́ння. (*неоконч. – еще*) гартува́ння, загарто́вування..., **ма́сляная з.** гартува́ння в олії (в масти́лі). 2. (*состояние, свойство*) гарт, -ту, загартува́ння; **непо́лная з.** *техн*. недога́рт, -ту [Митропольський, 1998, с. 189]; **несу́щая** *техн*. , *физ*., *сущ*. несу́ча [Митропольський, 1998, с. 385]. У словниковій статті **несу́щая** багатозначний реєстровий прикметник в одному із значень виступає в ролі іменника, як зазначили в ремарці, але такий термін, на нашу думку, варто вилучити зі словників, бо ця терміноодиниця є калькою. Трапляються, як зазначили автори, в поодиноких випадках дієприкметники на -уч- (-юч-): **вал** 2 *техн*. вал, -ла; **в. сцепле́ния** вал зче́плення; **ве́домый в.** ве́дений вал; **веду́щий в.** веду́чий вал; **гребе́нчатый в.** гребі́нчастий вал**; шли́цевый в.** шліцьови́й вал [Митропольський, 1998, с. 67]. Цінним у цьому академічному словнику є те, що назви професій послідовно утворені питомо українськими суфіксами **-івник, -ар/-яр**, наприклад: **зака́льщик** *техн*. гартівни́к, -ка́ [Митропольський, 1998, с. 189]; **зазо́льщик** *техн*. золі́льник, -ка, золя́р, -ра́ [Митропольський, 1998, с. 188]. В одній словниковій статті автори подають назви осіб за професією чоловічого роду та фемінітиви, наприклад: **облицо́вщик** личкува́льник, -ка; -щи́ця личкува́льниця [Митропольський, 1998, с. 6]. У вищезазначеному словнику укладачі поміркова́но підходять до упорядкування української науково-технічної термінології, враховують історичні, національні, політичні умови.

1999 р. у Харкові вийшов друком «Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики» за редакцією А. Рудніка. Поштовхом до укладання словника, як зазначили автори в передмові, послужила відсутність сталої української технічної термінології, яка довгий час з відомих причин розвивалася дуже повільно і нині перебуває у стадії свого формування, зумовлює значні труднощі в роботі виробничників, проектантів, науковців та керівників різних рівнів. У створюваних документах для опису одних і тих самих понять використовуються різні терміни, а деякі з них мають вільне тлумачення, яке не збігається в різних документах і перешкоджає фахівцям, негативно позначається на результатах їхньої діяльності. У словнику зафіксовано стандартизовані та рекомендовані терміни з енергетики та суміжних галузей знання [Руднік, 1999, с. 5]. Беззаперечною позитивною рисою словника є поєднання функції тлумачення термінів з функціями їх перекладу з англійської, російської або української мов на дві інші, науково обґрунтовані та чітко сформульовані визначення термінів відповідно до правопису 1993 р., що вказує на вдалу спробу уніфікування української термінологічної системи енергетики [Харчук, 2019, с. 354]. Автори у передньому слові зауважили, що, формуючи словник, поставили собі за мету забезпечити відповідність (еквівалентність) російських термінів, стандартизованих у міждержавних стандартах (ГОСТ), та українських термінів, стандартизованих у Державних стандартах України (ДСТУ). Тому в окремих випадках узяті з ДСТУ українські відповідники не є прямим перекладом стандартизованих у ГОСТ російських термінів, бо укладачі виявили численні порушення норм чинного Правопису (у тому числі в Державних стандартах України), а також розбіжності між переліченими джерелами (між різними Державними стандартами України, між словниками, між словниками та окремими державними стандартами України) щодо перекладу на українську мову деяких поширених термінів та термінологічних сполучень, щодо вживання тих чи інших слів у певних значеннях, у тому чи іншому контексті. Автори наголошують також на тому, що в наш час відбувається бурхливий процес розвитку як фахової

мови, так і української мови в цілому, який супроводжується відновленням необґрунтовано вилучених у різні часи українських термінів, вилученням невдалих запозичень та калькок, переглядом деяких правописно-стилістичних норм [Руднік, 1999, с. 7]. Для порівняння візьмемо терміноодиниці, які ми розглянули вище, бачимо, що автори не подають кальок з російської мови до таких термінів: **ве́домый вал** тяжни́й вал; **веду́щий вал** тя́говий вал [Руднік, 1999, с. 48]; **зазо́р** промі́жок [Руднік, 1999, с. 119]; **несу́щий** носі́йний (*властивість*), трима́льний (*стосовно навантаги*) [Руднік, 1999, с. 730]. У цьому словнику знаходимо як нормативні такі терміни: **насо́с**, по́мпа [Руднік, 1999, с. 259], як варіант подали термін *по́мпа*; до терміна **холости́й хід** вживають *холости́й хід* [Руднік, 1999, с. 739], а як варіанти *ненаванта́жений*, *неробо́чий*. Отже, автори цієї лексикографічної праці теж помірковано підходять до перекладу термінів з російської мови на українську, залишаючи як нормативні терміноодиниці, які набули поширення за радянських часів, а «репресовані» терміни потрапляють як варіантні.

2000 р. в НУ «Львівська політехніка» започатковано термінографічну серію *СловоСвіт*. Лексикографи цього закладу продовжують традиції українських термінологів 20-х рр. ХХ ст., працівників Інституту наукової мови ВУАН і вважають, що для формування національних термінологічних систем доцільно залучати і діалектні слова, ремісничу лексику різних регіонів України, використовують методи опису термінологічного матеріалу, характерні для «золотого десятиліття». Розглянемо, як подали автори «Російсько-українського словника з інженерних технологій» деякі «репресовані» терміни. Ця лексикографічна праця містить 42 тис. термінів (деякі з тлумаченнями) з технологічних процесів у металообробній і будівельній справі, металургії, гірництві, енергетиці, теплотехніці, хемічній промисловості, а також суміжні терміни з фізики, математики і хемії, ураховано також загальновживані слова, що є складниками відповідних термінів. Як зазначають автори, у словнику враховано вимоги Державного стандарту України ДСТУ 3966-2009 «Засади та правила розроблення стандартів на терміни та визначення понять» [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 12–13]. Вони підкреслили, що «у словнику закладено засади відновлення автентичности української мови: *масло → олива, олія, олій; гайка → мутра*. Назви нафтопродуктів (*бензина, парафіна*), до складу яких входять вуглеводні, схвалила кафедра технології нафти Національного університету «Львівська політехніка» (Російсько-український словник з хемії та хемічної технології. – Львів, Вид-во ДУ «Львівська політехніка», 1993). Для добору термінів словника використано науково-технічну літературу, яка стосується інженерних технологій, сучасні загальні та фахові російсько-українські науково-технічні словники і словники 30-х років минулого сторіччя» [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 13]. Цікавими є терміни-синоніми, які відображають багатство української мови, допомагають опанувати її словотворчі засоби, наприклад: **зазо́р** 1. про́зір, -зору, про́світ, -ту, про́міжок, -жку; 2. щілина, -ни, люз, -зу [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 126]; **несу́щий** 1. носійний (*властивість*); 2. трима́льний (*стосовно навантаження*) [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 257]; **паяльник** лютни́к, -ка́, лютівни́к, -ка́; **паяльщик** лютува́льник, -ка, люта́р, -ря [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 301]; **насо́с** по́мпа, -пи, смок, -ка [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 248]; **ма́сло** 1. (*технічне*) оли́ва, -ви, масти́ло, -ла; 2. (*тваринне*) ма́сло, -ла, товщ, -щу; 3. (*рослинне*) олія; 4. (*мінеральне*) олій, -лію [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 210]. Автори словника зазначили, що на першому місці української частини словникової статті поставили головний термін-відповідник, а далі – другорядні, різнозначні терміни подають, вказуючи значення у дужках [Ганіткевич, Кінаш, 2013, с. 6–7]. Зауважимо, що в цій лексикографічній праці є значно більше термінів, рекомендованих у словниках-проєктах 20–30-х років ХХ ст., наприклад: *щілина*, *-ни*, *люз*, *-зу*; *лютник*, *-ка*, *лютівник*, *-ка*; *лютувальник*, *-ка*, *лютар*, *-ря*; *помпа*, *-пи*, *смок*, *-ка*. За нашим спостереженням, такі терміни не траплялись у словниках, виданих у Києві та Харкові. Отже, автори цієї лексикографічної праці прагнуть повернути до сучасної української термінології якнайбільше політично вилучених термінів.

У 90-ті рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст., як бачимо із зазначених вище словників, в унормуванні терміносистем на лексичному рівні науковці використовують, крім усталених за останні 80 років термінів, терміни-синоніми, залучаючи терміноодиниці «золотого десятиліття». У радянський період, як зауважив М. Вакуленко, намагались уникати синонімів у тер-

мінології, щоб «спростити» переклад і «полегшити» автоматичну обробку текстів, незважаючи на очевидне збіднення наукової мови внаслідок такої процедури... Отже, в більшості українських словників радянської доби вживаються насамперед так звані «інтернаціоналізми» (у тому числі російські кальки, як-от: *накачка*, *датчик* тощо), надміру часто трапляються невластиві українській мові активні дієприкметники із суфіксами -ач- (-яч-), -уч- (-юч-) на зразок *біжучий*, *несучий* тощо, скальковані з російських дієприкметникових форм, і замало справді українських термінів [Вакуленко, 2015, с. 71].

Проаналізувавши словники, видані в Києві, Харкові та Львові після здобуття незалежності, ми простежили відновлення термінних номінацій, що відповідають духові української мови, але з ідеологічних міркувань були вилучені (*зазор – проміжок, масло – мастило, олива* тощо). Автори розглянутих словників обґрунтовано продовжують відроджувати автентичні українські номінації: чітко на першому місці подають терміни, рекомендовані постійним науковим термінологічним семінаром Технічного комітету стандартизації науково-технічної термінології Держспоживстандарту та Міністерства освіти і науки України, а також вимогами Державного стандарту. За нашими спостереженнями, багато номінацій, вилучених за часів тоталітаризму, нині повернуті до вжитку. У словнику, який підготували лексикографи Львівської політехніки, зафіксовані терміноодиниці, не виявлені у двох інших словниках. Це «репресовані» терміни, які автори подали після головних відповідників як допустимі (*армату́рник*, *-ка*, *риштý́рник*, *-ка*). Терміноодиниці, план вираження чи план змісту яких не відповідає сучасним нормам української літературної мови, в аналізованих словниках не зафіксовані.

Таким чином, на підставі аналітико-синтетичного опрацювання лексикографічих праць трьох вітчизняних термінологічних шкіл виявлено такі спільні тенденції унормування української технічної термінології:

1. Прагнення повернути несправедливо забуті або силоміць вилучені терміноодиниці, що відповідають нормам української літературної мови. Це спричиняє збільшення кількості термінів-синонімів, оскільки новостворені та повернені номінації в термінографічних працях часто вживаються паралельно (*підшипник – вальниця; насос – помпа*).

2. Створення нових терміноодиниць за українськими словотвірними моделями. Лексикографи українських термінологічних шкіл вживають у словниках такі питомі українські словотвірні типи: -**альн**- (*гальмувальний*, *фільтрувальний*); -**івн**- *(гамівний, руйнівний);* -**ійн**- *(ізоляційний, металургійний)*; -**ування** *(устаткування, штампування);* -**н**(*я) (лісопи́льня, олійня);* -**льн**- *(різальний, фільтрувальний);* -**вн**-, -**овн**- *(застосовний*, *здеформовний).* Відбувається відновлення етимологічного написання та звучання технічних термінів згідно з новою редакцією українського правопису (термінографічна серія *СловоСвіт*). Варто зауважити, що провідні термінографи у своїх працях вживають і поступово впроваджують автентичні норми української літературної мови.

3. Позитивною рисою є колективне впорядковування науково-технічних словників фахівцями різних технічних галузей і термінографами, що дає змогу точніше передати сутність складних технічних понять, уникнути неточностей і підвищити чіткість дефініції.

4. Спостерігаємо спільну позицію трьох вітчизняних термінологічних шкіл, що розвивають сучасну українську наукову термінологію – орієнтування на рідномовний ґрунт з урахуванням надбань термінологів попередніх поколінь.

Усі ці тенденції сучасної української технічної термінології вербалізують рух технічних розробок, інженерних рішень і вітчизняної науково-технічної думки загалом. З 90-х рр. ХХ ст. і донині українська термінологія зазнала багатьох позитивних змін. Процеси її унормування та вдосконалення непрості, і після кількох десятиліть вимушеного «наближення мов» не відбуваються швидко та злагоджено, що частково зумовлено розбіжностями в поглядах науковців, консерватизмом, а також позалінгвальними чинниками. Однак відновлення національної ідентичності в науково-технічній термінології невпинно відбувається на всіх мовних рівнях – лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному.

Розглянуте питання, що стосується повернення вилучених терміноодиниць, не є вичерпаним і потребує подальших досліджень. Перспективними напрямами вважаємо такі:

порівняльний аналіз лексикографічних праць різних галузей знання щодо відновлення «репресованих» за часів тоталітаризму термінів; науково обґрунтоване визначення можливості заміни в галузевих терміносистемах недоречно запозичених іншомовних терміноодиниць штучно вилученими в радянські часи номінаціями тощо.

Список використаної літератури

Вакуленко М.О. Українська термінологія: комплексний лінгвістичний аналіз. Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. 361 с.

Городиловська Г.П., Наконечна Г.В., Литвин О.Г., Булик-Верхола С.З., Харчук Л.В. Українське словникарство: історія, теорія, практика: колективна монографія. Львів: Галицька видавнича спілка, 2020. 208 с.

Гриценко П., Бріцин В. Цінне джерело формування української наукової мови [передмова]. *Словник технічної термінології (загальний)* / за ред. І. Шелудько, Т. Садовського. Київ: Вид. дім Дмитра Бураго, 2019. С. III–XX.

Гриценко П.Ю. Стратегії сучасних лінгвістичних досліджень і завдання академічної лінгвоукраїністики (за матеріалами наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 18 квітня 2018 року). *Вісник НАН України*. 2018. № 6. С. 64–74.

Кочан І. Українське термінознавство в іменах. Львів: Літопис, 2012. 292 с.

Куземська Н. Проблеми культури української мови в проектах національних стандартів України (про «пихаті твердження» стосовно «металевих шкарпеток» і «книжкових пам'ятників»). *Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу*. К.: Наукова думка, 2009. С. 27–47.

Литвин О. Генеза української технічної термінології. Куньч З.Й., Фаріон І.Д., Василишин І.П., Литвин О.Г., Ментинська І.Б. *Український науковий термін: діахронний контекст*: монографія. Львів: Галицька вид-а спілка, 2019. С. 100–129.

Мейзерська І.В. Лексикографічна параметризація: структурний та функціональний аспекти. *Вісник Сумського державного університету*. 2007. № 1. Т. 1. С. 151–155.

Наконечна Г. Українська науково-технічна термінологія. Історія і сьогодення. Львів: Кальварія, 1999. 110 с.

Пілецький В.І. Український термін як національно-культурне явище. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна.* 2006. Вип. 38. Ч. І. С. 47–56.

Полюга Л. Проблематика процесів творення термінологічних словників. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету: Мовознавство*. Тернопіль, 2007. № 1 (16). С. 255–265.

Російсько-український словник з інженерних технологій: понад 40000 термінів / за ред. М. Ганіткевич, Б. Кінаш. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2013. 1024 с.

Російсько-український словник наукової термінології. Математика. Фізика. Техніка. Науки про землю та космос / за ред. Ю.О. Митропольського. К.: Наукова думка. 1998. 892 с.

Симоненко Л. Термінологічні справи сьогодення. *Українська наукова термінологія. Проблеми перекладу*. Київ: Наукова думка, 2009. С. 5–8.

Симоненко Л.О. Українська термінографія: стан і перспективи. *Мовознавство*. 2014. № 4. С. 28–35.

Старко В. Активні елементи в термінологічному словнику. *Вісник: Проблеми української термінології*. 2006. № 559. С. 70–77.

Тлумачний російсько-українсько-англійський словник з енергетики. Основні терміни: понад 3500 термінів / за ред. А.А. Рудніка. Харків: ВАТ УЦЕБОПнафтогаз, 1999. 752 с.

Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду / за ред. Л. Масенко. К.: Києво-Могилянська академія, 2005. 399 с.

Харчук Л.В. Відображення української електроенергетичної термінології у вітчизняній лексикографії кінця XX – початку XXI ст.. *Термінологічний вісник*. 2019. Вип. 5. С. 352–359.

Широков В.А. Феноменологія лексикографічних систем. К.: Наукова думка, 2004. 328 с.

Kunch Z., Kharchuk L., Syerov Y., Fedushko S. Development of concept of terminological online assistant for electric power engineering specialists. *Proceedings of the 12th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies* (CSIT 2017). Lviv, Ukraine 5–8 September 2017. Lviv: IEEE, 2017. Vol. 1. P. 83–86.

"REPRESSED" TERMS IN TRANSLATION DICTIONARIES OF UKRAINIAN TERMINOLOGICAL SCHOOLS

Oksana H. Lytvyn, **Lviv Politechnic National University (Ukraine)**
e-mail: ioksanalytvyn@gmail.com
DOI: 10.32342/2523-4463-2021-1-21-29

Key words: *"repressed" terms, terminological schools, technical terminology, terminological dictionaries, lexicography, terminography.*

This article elucidates a problem of restoring ideologically removed terminological units to modern technical terminology. "Russian-Ukrainian dictionary of scientific terminology. Mathematics. Physics. Earth and Space Sciences", published in Kyiv in 1998, "Defining Russian-Ukrainian-English Dictionary of Energy" edited by A. Rudnik, published in Kharkiv in 1999 and "Russian-Ukrainian Dictionary of Engineering Technologies" from the terminographic series Word World, published in Lviv in 2013 were analyzed. "Repressed" terms have been found in all analyzed lexicographic works, prepared and published by various Ukrainian schools. Having analyzed the term material of these terminological works, it has been noted that all the authors of mentioned dictionaries reasonably continue to revive the authentic Ukrainian terms.

The purpose of the article is to identify tendencies of standardization of Ukrainian technical terminology, common for domestic terminological schools, on the basis of the analysis of "repressed" terms recorded in modern lexicographical works. In the dictionary article they clearly put terms on the first place, that are recommended by the permanent scientific terminological seminar of the Technical Committee for Standardization of Scientific and Technical Terminology of Derzhspozhyvstandart and the Ministry of Education and Science of Ukraine, as well as the requirements of the State Standard. It was discovered that lexicographers of Lviv Polytechnic consistently continue the traditions of Ukrainian terminologists of the 1920s, who were employees of the Institute of Scientific Language of the Ukrainian Academy of Sciences, and use methods of describing terminological material typical for the "golden decade" Ukrainian terminology. Descriptive-analytical and comparative methods are applied in the study, according to which the observation of the analyzed lexicographic material is generalized, in particular, the terms that were removed from the Ukrainian technical terminology in the 30s of the twentieth century by terminological bulletins are described. The structural method contributes to the description of word-forming affixes of the studied terms. Analytical and synthetic elaboration of terminographic sources is used to shed light on the historiography of this issue.

Based on the analytical-synthetic elaboration of lexicographic works of three domestic terminological schools, the article reveals the following common tendencies of standardization of Ukrainian technical terminology: return to the terminology of unfairly forgotten or forcibly removed nominations; creation of new terms according to Ukrainian word-forming models, restoration of etymological writing and sounding of technical terms; arranging scientific and technical dictionaries by teams of authors – specialists in various technical fields and terminographs; the common position of domestic terminological schools is to focus on the native language soil, taking into account the achievements of previous generations.

References

Hanitkevych, M., Kinash, B. (eds). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk z inzhenernykh tekhnolohii: ponad 40000 terminiv* [Russian-Ukrainian dictionary of engineering technologies: over 40,000 terms]. Lviv, Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniky Publ., 2013, 1024 p.

Hrytsenko, P., *Britsyn, V. Tsinne dzherelo formuvannia ukrainskoi naukovoi movy [peredmova]* [A valuable source for the formation of the Ukrainian scientific language (preface)]. Sheludko, I., Sadovskyi, T. (eds). *Slovnyk tekhnichnoi terminolohii (zahalnyi)* [Glossary of technical terminology (general)]. Kyiv, Vydavnychy dim Dmytra Buraho Publ., 2019, pp. III-XX.

Hrytsenko, P.Yu. *Stratehii suchasnykh linhvistychnykh doslidzhen i zavdannia akademichnoi linhvoukrainistyky (za materialamy naukovoi dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 18 kvitnia 2018 roku)* [Strategies of modern linguistic research and tasks of academic linguo-Ukrainian studies (based on the materials of the scientific report at the meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on April 18, 2018)]. *Visnyk NAN Ukrainy* [Bulletin of the NAS of Ukraine], 2018, issue 6, pp. 64-74.

Kharchuk, L.V. *Vidobrazhennia ukrainskoi elektroenerhetychnoi terminolohii u vitchyznianii leksykohrafii kintsiaXX – pochatku XXI stolittia* [Reflection of Ukrainian electric terminology in domestic lexicography of the end of the 20th – the beginning of the 21st centuries]. *Terminolohichnyi visnyk* [Terminological Bulletin], 2019, issue 5, pp. 352-355.

Kochan, I. *Ukrainske terminoznavstvo v imenakh* [Ukrainian terminology in names]. Lviv, Litopys Publ., 2012, 292 p.

Kunch, Z., Kharchuk, L., Syerov, Y., Fedushko, S. Development of concept of terminological online assistant for electric power engineering specialists. *Proceedings of the 12th International Scientific and Technical Conference on Computer Sciences and Information Technologies* (CSIT 2017). Lviv, Ukraine 5-8 September 2017. Lviv, IEEE, 2017, vol. 1, pp. 83-86.

Kuzemska, N. *Problemy kultury ukrainskoi movy v proektakh natsionalnykh standartiv Ukrainy (pro "pykhati tverdzhennia" stosovno "metalevykh shkarpetok" i "knyzhkovykh pamiatnykiv")* [Problems of Ukrainian language culture in the drafts of national standards of Ukraine (about "haughty statements" in relation to "metal socks" and "book monuments")]. *Ukrainska naukova terminolohiia. Problemy perekladu* [Ukrainian scientific terminology. Translation problems]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2009, pp. 27-47.

Lytvyn, O. *Heneza ukrainskoi tekhnichnoi terminolohii* [Genesis of Ukrainian technical terminology]. Kunch, Z.Y., Farion, I.D., Vasylyshyn, I.P., Lytvyn, O.H., Mentynska, I.B. *Ukrainskyi naukovyi termin: diakhronnyi kontekst* [Ukrainian scientific term: diachronic context]. Lviv, Halytska Vydavnycha spilka Publ., 2019, pp. 100-129.

Lytvyn, O.H., Horodylovska, H.P., Nakonechna, H.V., Bulyk-Verkhola, S.Z., Kharchuk, L.V. *Ukrainske slovnykarstvo: istoriia, teoriia, praktyka: kolektyvna monohrafiia* [Ukrainian vocabulary creation: history, theory, practice: collective monograph]. Lviv, Halytska vydavnycha spilka Publ., 2020, 208 p.

Masenko, L. (ed.). *Ukrainska mova u XX storichchi: istoriia linhvotsydu* [Ukrainian language in the 20th century: the history of linguicide]. Kyiv, Vydavnychy dim "Kyievo-Mohylianska akadtmia" Publ., 2005, 399 p.

Meizerska, I.V. *Leksykohrafichna parametryzatsiia: strukturni ta funktsionalnyi aspekty* [Lexicographic parameterization: structural and functional aspects]. *Visnyk Sumskogo derzhavnogo universitetu* [Bulletin of Sumy State University], 2007, vol. 1, issue 1, pp. 151-155.

Mytropolsky, Yu.O. (ed.). *Rosiisko-ukrainskyi slovnyk naukovoi terminolohii. Matematyka. Fizyka. Tekhnika. Nauky pro zemliu ta kosmos* [Russian-Ukrainian dictionary of scientific terminology. Mathematics. Physics. Technics. Earth and space sciences]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 1998, 892 p.

Nakonechna, H. *Ukrainska naukovo-tekhnichna terminolohiia. Istoriia i sohodennia* [Ukrainian scientific and technical terminology. History and the present]. Lviv, Kalvariia Publ., 1999, 110 p.

Piletskyi, V.I. *Ukrainskyi termin yak natsionalno-kulturne yavyshche* [Ukrainian term as a national and cultural phenomenon]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filolohichna* [Bulletin of Lviv University. Philological series], 2006, issue 38, pp. 47-56.

Poliuha, L. *Problematyka protsesiv tvorennia terminolohichnykh slovnykiv* [Problems of creation processes of terminological dictionaries]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho nats. ped. un-tu: Movoznavstvo* [Scientific notes of Ternopil National Pedagoggical University: Linguistics], 2007, issue 1 (16), pp. 255-265.

Rudnik, A. (ed.). *Tlumachnyi rosiisko-ukrainsko-anhliiskyi slovnyk z enerhetyky. Osnovni terminy: ponad 3500 terminiv* [Explanatory Russian-Ukrainian-English dictionary on energy. Key terms: over 3500 terms]. Kharkiv, VAT UCEBOPnaftogaz Publ., 1999, 752 p.

Shyrokov, V.A. *Fenomenolohiia leksykohrafichnykh system* [Phenomenology of lexicographic systems]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2004, 328 p.

Starko, V. *Aktyvni elementy v terminolohichnomu slovnyku* [Active elements in the glossary]. *Visnyk: Problemy ukrainskoi terminolohii* [Bulletin: Problems of Ukrainian terminology], 2006, issue 559, pp. 70-77.

Symonenko, L. *Terminolohichni spravy sohodennia* [Today's terminological matters]. *Ukrainska naukova terminolohiia. Problemy perekladu* [Ukrainian scientific terminology. Translation problems]. Kyiv, Naukova dumka Publ., 2009, pp. 5-8.

Symonenko, L.O. *Ukrainska terminohrafiia: stan i perspektyvy* [Ukrainian terminology: state and prospects]. *Movoznavstvo* [Linguistics], 2014, issue 4, pp. 28-35.

Vakulenko, M.O. *Ukrainska terminolohiia: kompleksnyi linhvistychnyi analiz* [Ukrainian terminology: complex linguistic analysis]. Ivano-Frankivsk, Foliant Publ., 2015, 361 p.

Одержано 7.02.2021.

ISSN 2523-4463 (print)
ISSN 2523-4749 (online)
ВІСНИК УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ АЛЬФРЕДА НОБЕЛЯ.
Серія «ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ». 2021. № 1 (21)

РЕЦЕНЗІЇ, ХРОНІКИ НАУКОВОГО ЖИТТЯ

УДК 81’25

О.І. ПАНЧЕНКО,
доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончар

«ЕНЦИКЛОПЕДІЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА» – ВАЖЛИВА ПОДІЯ ДЛЯ УКРАЇНСЬКИХ МОВОЗНАВЦІВ

Рецензія на видання: Енциклопедія перекладознавства: у 4 т. Т. 2 / за ред.: Іва Гамб’є та Люка ван Дорслара; за заг. ред. О.А. Кальниченка та Л.М. Черноватого. Вінниця: Нова книга, 2020. 276 с. (Серія UTTU Series).

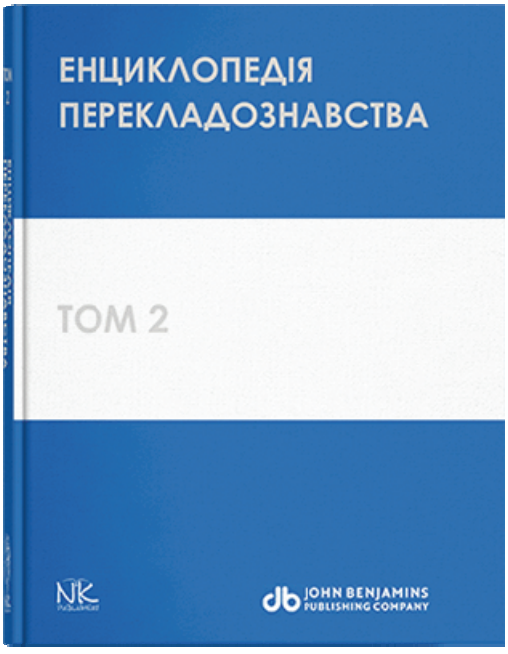

Читачі, які прочитали, опрацювали та використали у повсякденній роботі перший том Енциклопедії, отримали очікуване продовження, а саме український переклад другого тому однієї з найвідоміших у світі праць у галузі теорії перекладу – «Енциклопедії перекладознавства» видавництва «Бенджамінз». У другому томі можна ознайомитися з найвідомішими статтями таких відомих спеціалістів у цій сфері, як Пол Ф. Бандіа, Елен Бюзелен, Ерун Вандале, Ів Ґамб’є, Шехназ Ґюрчалар, Дірк Делабастіта, Люк ван Дорслар, Девід Катан, Соня Коліна, Кайса Коскінен, Кірстен Малмк’єр, Рейне Мейлартс, Барбара Мозер-Мерсер, Браян Мосоп, Шерон О’Браєн, Керол О’Саліван, Оуті Палопоскі, Ніке Покорн, Джеймс Сент-Андре, Шері Саймон, Ґідеон Турі, Ендрю Честерман, Кристина Шефнер та ін.

До другого тому ввійшло 24 статті. У проєкті було задіяно науково-педагогічних працівників ХНУ імені В. Каразіна, Львівського національного університету імені Івана Франка, Київського університету імені Бориса Грінченка, Центральноукраїнського державного педагогічного університету та інших закладів вищої освіти.

Коло користувачів цього видання є широким, перш за все воно призначене для перекладознавців, студентів і викладачів філологічних та перекладацьких відділень (факультетів) закладів вищої освіти, аспірантів, фахівців, які прагнуть розширити власні знання у сфері перекладознавства, для перекладачів-практиків, також воно буде корисним усім «фізикам», які відчувають себе «ліриками» і цікавляться проблемами лінгвістики.

© *О.І. Панченко, 2021*

На думку авторів, чотири томи Енциклопедії перекладознавства покликані, наскільки це можливо, змалювати сучасний стан галузі, охопити перспективну для цієї царини тематику та окреслити ту проблематику, яка є об'єктом ревної уваги науковців і вже дала вагомі дослідження.

На наш погляд, статті, розміщені у виданні в алфавітному порядку, можна згрупувати тематично, зокрема у такий спосіб.

1. Загальнотеоретичні проблеми сучасного перекладознавства, куди ми відносимо такі теми, як Деконструкція (Deconstruction), Гібридність і переклад (Hybridity and translation), Лінгвістика і переклад (Linguistics and translation), Перекладацькі універсалії (Translation universals), Проблема перекладу (Translation problem), Політика перекладу (Translation policy), Теорія перекладацької діяльності (Theory of translatorial action), Напрям перекладу (Directionality) тощо.

2. Аналіз різноманітних традиційних видів перекладу, серед яких назвемо Дистанційний переклад (Remote interpreting), Інституційний переклад (Institutional translation), Колективний переклад (Collaborative translation), Медичний письмовий та усний переклад (Medical translation and interpreting), Художній переклад (Literary translation).

3. Менш відомі види перекладу, такі як Міноритарні мови і переклад (Minority languages and translation), Псевдопереклад (Pseudotranslation), Одомашнювальний та очужувальний переклади (Domestication and foreignization).

4. Жанрові різновиди перекладу, як-от Переклад поезії (Poetry translation), Переклад реклами (Advertising translation).

5. Суб'єкти перекладу. Серед них Агенти перекладу (Agents of translation), Природний перекладач і тлумач (Natural translator and interpreter), Статус письмових перекладачів (Status of translators), Статус усного перекладача (Status of interpreters).

6. Конкретні проблеми перекладознавства, до яких відносимо Реалії (Realia), Гра слів у перекладі (Wordplay in translation), Метафори перекладу (Metaphors for translation), Паратексти (Paratexts), Редагування (Revision),

7. Міждисциплінарні проблеми: Стилістика і переклад (Stylistics and translation), Усна традиція і переклад (Orality and translation), Культурноорієнтовані підходи (Cultural approaches), Порівняльні підходи до перекладу (Comparative approaches to translation), Методологія перекладознавства (Methodology in translation studies).

8. Окремо звернемо увагу на таку до кінця невирішену загальнотеоретичну проблему теорії та практики перекладу, як Контроль / Оцінювання (Evaluation / Assessment).

За потреби визначити принципи знаходження того чи іншого джерела читачі можуть звернутися до перекладознавчих бібліографій (Bibliographies of translation studies).

Енциклопедія перекладознавства стала важливою віхою в теорії та практиці перекладу. Новаторство праці зумовлене своєрідністю авторського погляду на проблеми, що розглядаються. Актуальність наукової концепції в розкритті сучасних проблем транслатології підтверджують структура і зміст видання. Книга не тільки вписала до сучасного перекладознавства нову, важливу, яскраву та самобутню сторінку, а й відкрила шлях для успішних майбутніх студій з теорії перекладу.

Є резон висловити подяку найвідомішому автору видання за його наукове та новаторське творче дітище. Леонід Миколайович Черноватий – письменник і літературознавець, лексикограф і етнограф, педагог і публіцист, історик і громадсько-культурний діяч, видавець і редактор, який заклав міцний підмурок для розвитку української культури та просвіти.

Виданню властиві концептуальність, чіткість і послідовність у подачі матеріалу. Воно є успішною спробою поповнити навчально-методичне забезпечення підготовки та перекладачів, актуальність, своєчасність і практична значущість якого не викликають сумнівів, оскільки книга відповідає сучасним вимогам соціального замовлення на підготовку фахівців з перекладу.

Невід'ємною частиною книги є передмова редакторів англомовного видання та до перекладу українською мовою, передмова до серії. Структура кожної статті вирізняється логічністю, вона охоплює зміст, перелік інших статей за темою в системі енциклопедії, список основних та додаткових джерел, зручний предметний покажчик з перекладом термінів.

Завершується том кількома чистими сторінками для нотаток, що допоможе користувачу зафіксувати асоціації та творчі роздуми, які виникнуть під час роботи з книгою. В кращих традиціях книговидавництва книга гарно оформлена, на міцній палітурці приємно поєднано яскраво-блакитний та білий кольори, логотип видавництва також прикрашає зовнішній вигляд. Цю книгу приємно поставити на полицю, взяти в руки, просто подивитися на неї.

Сучасний ринок перекладацьких послуг розвивається динамічно в умовах стратегічного курсу України на євроатлантичне співробітництво, перекладацька діяльність є одним із найважливіших чинників здійснення міжкультурної комунікації. Рецензоване видання сприятиме вирішенню зазначених питань.

Одержано 12.02.2021.

НАШІ АВТОРИ

Анненкова Олена Сергіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри світової літератури та теорії літератури Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (м. Київ).

Бахмат Людмила Володимирівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Бечко Яна Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української та іноземних мов Уманського національного університету садівництва.

Бойко Яна Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу Національного технічного університету «Дніпровська політехніка».

Бондарчук Катерина Сергіївна – доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка».

Ватченко Світлана Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Велієва Фатіма Маїс – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу Бакінського слов'янського університету (Азербайджан).

Венгринюк Мирослава Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філології та перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

Ганієва Ірада Ясин – старший викладач кафедри іноземних мов Азербайджанського державного економічного університету (м. Баку).

Давидченко Інна Дмитрівна – кандидат педагогічних наук, викладач кафедри української лінгвістики, літератури та методики навчання Харківської гуманітарно-педагогічної академії.

Демченко Інга Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов Льотної академії Національного авіаційного університету (м. Київ).

Зайцева Маргарита Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов №2 Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (м. Харків).

Зейферт Олена Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри теоретичної та історичної поетики Російського державного гуманітарного університету (м. Москва).

Зінукова Наталія Вікторівна – доктор педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської філології та перекладу Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Іванишин Наталія Ярославівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ).

Іманова Нахіда Махмуд – докторант кафедри загального мовознавства Азербайджанського університету мов (м. Баку).

Куньч Зоряна Йосипівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувачка катедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Лепетюха Анастасія Вікторівна – доктор філологічних наук, доцент кафедри романської філології Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди.

Литвин Оксана Григорівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Національного університету «Львівська політехніка».

Максютенко Олена Валеріївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара.

Маркова Мар'яна Василівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри романської філології та компаративістики Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Набієва Вюсаля Фархад – дисертант відділу світової літератури та компаративістики Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві Національної Академиї Наук Азербайджана (м. Баку).

Носач Оксана Олександрівна – викладач кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Панченко Віолетта Володимирівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземної філології Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради.

Панченко Олена Іванівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри перекладу та лінгвістичної підготовки іноземців Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара.

Раджабова Севіль Мадат – старший викладач кафедри граматики англійської мови Азербайджанського університету мов (м. Баку).

Радченко Олег Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри практики німецької мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

Турчак Олена Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри політології, соціології та гуманітарних наук Університету імені Альфреда Нобеля (м. Дніпро).

Храбан Тетяна Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Військового інституту телекомунікацій та інформатизації імені Героїв Крут (м. Київ).

Чумаченко Ольга Анатоліївна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства та загальної мовної підготовки Національного університету «Запорізька політехніка».

Шафізаде Сіма Тофік кизи – молодший науковий співробітник відділу літератури тюркських народів Інституту літератури імені Нізамі Гянджеві Національної Академії Наук Азербайджана (м. Баку).

Штейнбук Фелікс Маратович – доктор філологічних наук, професор кафедри русистики та східноєвропейських студій Університету Коменського у Братиславі (Словаччина).

Яловенко Ольга Вікторівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської мови та методики її навчання Уманського державного педагогічного університету ім. П. Тичини.

OUR AUTHORS

Yelena S. Annenkova – Doctor of Philology, Full Professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine).

Liudmyla V. Bakhmat – PhD in Pedagogy, Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy (Ukraine).

Yana V. Bechko – PhD in Philology, Associate Professor, Uman National University of Horticulture (Ukraine).

Yana V. Boiko – PhD in Philology, Associate Professor, Dnipro University of Technology (Ukraine).

Catherine S. Bondarchuk – Associate Professor, Zaporizhzhya Polytechnic National University (Ukraine).

Olha A. Chumachenko – PhD in History, Associate Professor, Zaporizhzhya Polytechnic National University (Ukraine).

Inna D. Davydchenko – PhD in Pedagogy, Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy (Ukraine).

Inha V. Demchenko – PhD in Pedagogy, Flight Academy of National Aviation University (Ukraine).

Irada Y. Ganiyeva – Senior Lecturer, Azerbaijan State University of Economics (Azerbaijan).

Nahida M. Imanova – PhD Candidate, Azerbaijan University of Languages (Azerbaijan).

Nataliia Ya. Ivanyshyn – PhD in Philology, Associate Professor, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University (Ukraine).

Tetyana Ye. Khraban – PhD in Philology, Associate Professor, Military Institute of Telecommunications and Information Technologies named after Heroes of Kruty (Ukraine).

Zoriana Y. Kunch – PhD in Philology, Associate Professor, Lviv Polytechnic National University (Ukraine).

Anastasiia V. Lepetiukha – Doctor of Philology, Associate Professor, H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Ukraine).

Oksana H. Lytvyn – PhD in Philology, Associate Professor, Lviv Politechnic National University (Ukraine).

Elena V. Maksiutenko – PhD in Philology, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Maryana V. Markova – PhD in Philology, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Vusala F. Nabieva – PhD Candidate, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi of National Academy of Sciences of Azerbaijan (Azerbaijan).

Oksana O. Nosach – Senior Lecturer, Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy (Ukraine).

Olena I. Panchenko – Doctor of Philology, Full Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Violetta V. Panchenko – PhD in Pedagogy, Kharkiv Humanitarian Pedagogical Academy (Ukraine).

Oleh A. Radchenko – PhD in Philology, Associate Professor, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (Ukraine).

Sevil M. Radjabova – Senior Lecturer, Azerbaijan University of Languages (Azerbaijan).

Elena I. Seifert – Doctor of Philology, Full Professor, Russian State University for the Humanities (Russia).

Sima T. Shafizadeh – Associate Scientist, Institute of Literature named after Nizami Ganjavi, Azerbaijan National Academy of Science (Azerbaijan).

Feliks M. Shteinbuk – Doctor of Philology, Full Professor, Comenius University in Bratislava (Slovakia).

Olena M. Turchak – PhD in Philology, Associate Professor, Alfred Nobel University (Ukraine).

Svetlana A. Vatchenko – PhD in Philology, Associate Professor, Oles Honchar Dnipro National University (Ukraine).

Fatima M. Veliyeva – PhD in Philology, Associate Professor, Baku Slavic University (Azerbaijan).

Myroslava I. Venhryniuk – PhD in Philology, Associate Professor, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ukraine).

Olha V. Yalovenko – PhD in Philology, Associate Professor, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University (Ukraine).

Margaryta O. Zaitseva – PhD in Philology, Associate Professor, Yaroslav Mudryi National Law University (Ukraine).

Nataliia V. Zinukova – Doctor of Pedagogy, Associate Professor, Alfred Nobel University (Dnipro, Ukraine).

для нотаток